प्रस्तावना.

विवेकानें ज्यांनीं सुघटित समाजा दिक्विलें,
महासिद्धान्ताचें हृदय रसिकत्वें उकलिलें,
लसद्भक्तिज्ञानें तरतरविला धार्मिक तरु,
तया ज्ञानेशातें विमल मतिनें वन्दन करूं.

ज्ञानदेव महाराजांचें महाराष्ट्रसंतमंडळांत अनेक बाजूंनीं अत्यन्त महत्त्व आहे. **तत्त्वज्ञानी, प्रेमळ ईश्वरभक्त,** सामाजिक नेते, अलौकिक योगी, ब्रह्मचारी, धर्मसंरक्षक, आणि प्रासादिक ग्रंथकार, अशा अनेक नात्यांनीं त्यांची निर्मळ कीर्ति आज साडेसहा शतकें अखंडपणें दिव्य घोषानें महाराष्ट्रांत दुमदुमत राहिली आहे. आणि त्यांतल्या त्यात 'ज्ञानेश्वरी' ग्रन्थाचे कर्ते आणि पंढरपुरच्या वैष्णवसंप्रदायाचे प्रवर्तक, या नात्यांनीं मननशील ज्ञानिजनाच्या, तसेंच भोळ्या भाविक धार्मिकांच्याही, जिव्हाळ्याशीं ते एकजीव होऊन राहिले आहेत.

ज्ञानदेवाचे वडील विठ्ठलपंत हे गोदातीरावरील पैठणजवळील आपेगांवच्या गोविंदपंत कुळकर्ण्यांचे चिरंजीव, अल्प वयांतच वेदाध्ययन व

---

१ 'ज्ञानेश्वर' असें जरी या सन्तशिरोमणींचें नांव सर्वतोमुखीं आहे, तरी ते आपल्या ग्रन्थांत सर्वत्र आपला उल्लेख 'ज्ञानदेव' याच नांवानें करतात, म्हणून आम्ही हेंच नांव प्रस्तावनेंत सर्वत्र योजिलें आहे. २ या ग्रन्थाचें मूळ नांव भगवद्गीतेवरील 'भावार्थदीपिका' टीका हें आहे, व सामान्यतः हा ग्रंथ 'ज्ञानेश्वरी' म्हणून लोकप्रसिद्ध आहे. ३ यालाच व्यवहारांत 'वारकरी पंथ' म्हणतात.

शास्त्राध्ययन करून विठ्ठलपंत मोठे ज्ञानसंपन्न व वैराग्यशील ईश्वरभक्त झाले. संसारांत त्यांचें मन रमेना. तीर्थक्षेत्रींच्या यात्रा कराव्या, भक्तमंडळीच्या सहवासाची जोड जोडावी, आणि ईश्वरसेवेंत आयुष्य सार्थकी लावावें, अशी त्यांच्या मनाला सारखी ओढ लागली होती. यामुळे कुमारावस्थेंतच ते जे तीर्थाटनाकरितां घरांतून बाहेर पडले, ते निरनिराळ्या क्षेत्रांचें दर्शन घेत घेत पुण्याजवळ आले. आळंदीस सिधोपंत कुळकर्णी नावाचे एक सुखवस्तु व भाविक सज्जन होते. सिद्धेश्वराच्या देवळांत उतरलेल्या या तरुण पायस्थ ब्राह्मणाची ती ज्ञानसंपन्न मुद्रा, निर्मळ भावयुक्त वृत्ति, आणि कर्मनिष्ठ आचरण, हीं पाहून सिधोपंतांनी आपली उपवर कन्या त्यास देण्याचें मनांत योजले, व त्याप्रमाणें त्यांनी विठ्ठलपंताजवळ बोलणेंही लावलें. विठ्ठलपंतांनीं त्यांना एकदम निकाली जबाब दिला नाहीं, पण त्यांना लवकरच त्या मुलीचें पाणिग्रहण करण्या बद्दल स्वप्नदृष्टान्त झाला, आणि हाच ईश्वरी निर्देश समजून विठ्ठलपंतांनी सिधोपंतांच्या मुलीशीं लग्न करून घरसंसार थाटला.

विठ्ठलपंतांनी दारपरिग्रह केला खरा, पण त्यांचें चित्त कांहीं संसारांत लागेना. आपण निष्कारण या गुंत्यांत स्वतःला गुरफटून घेतलें, असें त्यांचें मन त्यांस खाऊ लागलें. त्यांची स्त्री रुक्मिणी ही मोठी पतिपरायण होती, पण पतीचें चित्त मुठींत ठेवणें हें तिला पारा मुठींत धरण्याइतकेंच अवघड झालें. विठ्ठलपंत अगदीं उदासीनपणें ईश्वरभजनांत दंग असत, व त्यांना तीर्थयात्राचा ध्यास सारखा लागलेला असे. लग्न झाल्यापासून विठ्ठलपंत आळंदीस बरेच दिवस राहिले. एकदां सासुरवाडच्या सर्व मंडळीसह ते पंढरपूरच्या यात्रेस गेले, आणि तो काळ मात्र त्यांना मोठ्या सुखानंदाचा झाला. यानंतर ते सर्व मंडळीसह आपेगांवास आई-बापाकडे गेले. पण सूनमुख पाहण्याचें सौख्य फार दिवस भोगण्याचें विठ्ठलपंताच्या मातापितरांच्या नशीबीं नव्हतें. तीं लवकरच कैलासवासी

झाली, आणि विठ्ठलपंत आतां स्वतंत्र गृहपति झाले. परंतु दिवसेंदिवस त्यांचें वैराग्य वाढीस लागलें, आणि आतां हा संसाराचा गाडा कसा चालणार, या चिन्तेनें रुक्मिणीबाई झुरणीस लागली, अखेर सिधोपंतांनीं आपेगांवास येऊन या जोडप्यास आळंदीस नेलें. पण या धारेपालटानें विठ्ठलपंतांच्या वृत्तींत काडीमात्रही पालट झाला नाहीं. उलट, पोटीं सन्तान नसल्यामुळें त्यांच्या विरक्त वृत्तीला जोरच चढला. शेवटीं एक दिवस ते नदीवर स्नानाला म्हणून जे बाहेर पडले, ते परत आलेच नाहींत !

घरांतून बाहेर पडल्यावर विठ्ठलपंतांनीं तडक काशीक्षेत्राची वाट धरली, आणि काशीस पोंचल्यावर त्यांनीं आपल्या संसाराची खरी हकीकत न सांगतां, रामानंद स्वामी यांचा उपदेश घेऊन संन्यासदीक्षेचा स्वीकार केला !

इकडे रुक्मिणीबाई आळंदीस दुःखसागरांत निमग्न झाल्या. पतीच्या आकस्मिक नाहींसें होण्यानें त्यांना लोकांत तोंड काढावयासही लाज वाटूं लागली. पति कोठें असतील, आपली पुढें अवस्था काय होणार, आतां या जिण्यांत काय अर्थ आहे, इत्यादि विचारांनीं त्यांचें अन्तःकरण अगदीं विदीर्ण होऊन गेलें. अखेर, वेळ जाण्याकरितां पतिचिन्तन करीत, एकभुक्त राहून, पिंपळाला प्रदक्षिणा घालण्याचें व रात्रिदिवस ईश्वरभजन करण्याचें व्रत रुक्मिणीबाईनीं चालविलें.

अशा रीतीनें रुक्मिणीबाईची कयात कालक्रमणा चालली असतां, एकदां असा योग जुळून आला, कीं रामानंदस्वामी रामेश्वरच्या यात्रेकरितां निघाले असतां, वाटेंत त्यांचा आळंदीस मुक्काम झाला. ते मारुतीच्या देवळांत उतरले, आणि संध्याकाळीं देवदर्शनास आलेल्या रुक्मिणीबाईनें त्यांचें चरणवंदन केलें. तेव्हां स्वामींनीं नेहमींच्या सरावाप्रमाणें त्या सौभाग्यवतीस 'पुत्रवती भव' म्हणून आशीर्वाद दिला. हा सहजासहजीं मिळालेल्या आशीर्वादानें रुक्मिणीबाईस हंसूं आलें आणि तो निष्फळ होणार म्हणून बाईस वाटलें. बाईची ही अवस्था पाहतांच

स्वामींनीं खोदखोदून चौकशी केली, आणि बाईच्या नाहींशा झालेल्या *पतीच्या खाणाखुणा कळल्यावर आपला नूतन शिष्य 'चैतन्याश्रम'* हाच बाईचा पति असावा, अशी त्यांस खात्री वाटूं लागली. पण हा शिष्य त्या वेळीं त्यांचे बरोबर नव्हता, म्हणून स्वामी लगोलग काशीस परत आले, आणि त्यांनीं चैतन्याश्रमाचा जाब घेतला. सर्व कांहीं आतां उघडकीस आलें आहे, हें पाहून चैतन्याश्रमानें आपला अपराध कबूल केला. सन्तानहीन स्त्रीला तिच्या अनुमतीवांचून टाकून देणारा गृहस्थ जर *संन्यास घेईल आणि त्याला ती दीक्षा कोणी देईल, तर ते* दोघेही दोषी ठरतात, हें जाणून या दोषक्षालनार्थ स्वामींनीं, 'चैतन्याश्रमानें आळंदीस परत जाऊन गृहस्थाश्रमाचा स्वीकार करावा,' अशी आज्ञा केली, आणि खजील झालेल्या चैतन्याश्रमानें ती निमूटपणें पाळली. याप्रमाणें विठ्ठलपंत संन्याशाचे पुन्हां गृहस्थ बनले.

विठ्ठलरुक्मिणींची वियोगाची साडेसाती संपून, तीं आतां एकत्र नांदूं *लागलीं खरीं*, पण त्यांच्यावर आतां समाजक्षोभाचें वादळ वाजूं लागलें. संन्यासी पुन्हां घरभारी झाला, ही गोष्ट केवळ अद्भुत होती; शिवाय, त्यामुळें गृहस्थाश्रम व सन्यासाश्रम या दोघांसही उणेपणा येऊन समाजांत घजबजपुरी माजण्याचा फार संभव असल्यामुळें, आळंदीकर ब्राह्मणांनीं विठ्ठलपन्तांना वाळींत टाकलें. अर्थात्‌ त्यांना याबद्दल वाईट वाटलेंच, परंतु आपलाच दाम खोटा असल्यामुळें त्यांस कांहींच *बोलतां येईना.*

बहिष्कृत स्थितींत विठ्ठलपन्त आपला सर्व ..., ग्रन्थवाचन, आत्मचिन्तन, व ईश्वरभजन, यांत घालवीत असत आणि त्यानें त्यांची समाधानवृत्ति टिकाव धरून राहिली. रुक्मिणीबाईही, पतिसेवेंत आपल्याला सर्व कांहीं लाभलें, असें समजून आनंदांत असत. परंतु गृहाचाराचा स्वीकार केल्यावर लवकरच सन्तति होऊं लागली, आणि चिन्तेच्या वाढीला

नवाच भागा सांपडला. विठ्ठलरुक्मिणीस एकंदर चार अपत्यांचा लाभ झाला, तीन मुलगे व एक मुलगी. ज्येष्ठ चिरंजीव निवृत्ति, जन्मशक ११९५; दुसरे ज्ञानदेव, जन्मशक ११९७, तिसरे सोपान, जन्मशक ११९९; आणि अखेरचें अपत्य मुलगी मुक्ताबाई, जन्मशक १२०१.

विठ्ठलपन्तांस मुलें झाल्यावर मात्र या मुलांचें पुढें कसें होणार याविषयीं त्यांस चिन्तेचा हृद्रोग लागला. हीं सर्वच मुलें मोठीं तैलबुद्धीचीं होतीं, आणि विठ्ठलपंत स्वतः चांगले व्युत्पन्न असल्यामुळें मुलांच्या विद्याभ्यासांत कोणताही व्यत्यय आला नाहीं. पण जेव्हां निवृत्तिनाथ सात वर्षांचे झाले व त्याचें उपनयन न झाल्यास त्यांस ब्राह्मणत्वच येणार नाहीं, असा प्रसंग येऊन ठेपला, तेव्हां मात्र विठ्ठलपन्त अगदीं गयावया आले व ' आम्हांस पंक्तिपावन करून घ्या ' म्हणून त्यांनीं आळंदीकर ब्राह्मणांची पायधरणी केली, परंतु त्यांस कोणीच आश्वासन देईना.

असो. मुलें मोठीं होत चाललीं, तीं ज्ञानसंपन्न होऊन अधिकारीही बनलीं, पण मौंजीबंधनादि संस्कार न घडल्यामुळें तीं ब्राह्मणत्वास मुकत आहेत, हें पाहून विठ्ठलपंतांचा जीव दुःखानें अगदीं गुदमरून जात होता. आळंदीकर वळतना, तेव्हां ते आपल्या मुलांबाळांस घेऊन आपेगांवास गेले, तेथील ब्राह्मणांनीं त्यांना स्पष्ट सांगितलें कीं तुमच्या दोषास देह-दंडावांचून दुसरें प्रायश्चित्त नाहीं. अखेर विठ्ठलपंत अगदींच कंटाळले व ते आपल्या मुलांस वाऱ्यावर सोडून भार्येसह प्रयागास गेले व तेथेंच दोघांनीं जलसमाध घेतली !

अशा प्रकारें निवृत्तिदेवादि भावंडें आतां केवळ उघडीं व पोरकीं पडलीं. परंतु त्यांनीं धीर न सोडतां नुसतें कोराम मागून आपेगांव व पैठण येथें दिवस काढले व ब्राह्मणांनीं आपल्यास पंक्तिपावन करून घ्यावें, म्हणून प्रयत्न चालविला. या मुलांची वृत्ति, चर्या, विलक्षण बुद्धिमत्ता, व शील-संपन्नता, हीं पाहून पैठणकरांचें मन द्रवलें. वास्तविक या मुलांच्या

शुद्धीकरणाचा प्रश्न फार नाजूक व मानगडीचा होता. संन्याशी होऊन पुन्हां कोठंटी खाऊन घरसंसार थाटणाऱ्या इसमाला, कोणतें प्रायश्चित्त देऊन समाजपावन करावा याला शास्त्राधारच पैठणकरांस सांपडेना; त्यांनीं एकंदर सर्व प्रकरणाचा सामदामानें विचार करून फार युक्तीनें निर्णय लाविला. एकदा संन्यास घेतलेल्या व्यक्तीनें पुन्हां गृहस्थाश्रमी होण्याची प्रथा समाजांत पडूं नये आणि निवृत्तिदेवादि अलौकिक बुद्धिमान्, सच्छील, व आदरणीय, व्यक्ति समाजातून फुटूं नयेत, या दोन्हीं गोष्टी त्यांस साधावयाच्या होत्या, व त्या त्यांनीं साधल्या. त्यांनीं असा निर्णय दिला, कीं,

अनन्य भक्ती हरिपादपद्मीं
निष्ठा धरा केवळ सौख्यसद्मीं ।
तीव्रानुतापें भजनासि सारा
टाकोनि मायामय हा पसारा ॥
चित्तीं चिदानंद धरोनि राहा
चैतन्य तें एक अखंड पाहा ।
या पद्धतीनेंच तराल लोकीं
यावेगळा मार्ग तुम्हां नसो कीं ॥
जितेंद्रियत्वेंचि वसा अखंड
न वाढवा संसृतिकामबंड ।
वैराग्ययोगेंचि धरोनि पिंड
वर्ता, तुम्हां निष्कृति हे उदंड ॥—निरंजन माधव.

अशा प्रकारें पैठणकर ब्राह्मणसमाजाच्या संमतीनेंच हीं चारी भावंडें ब्राह्मणसमाजांत राहून ब्रह्मचर्यानें पालन करतीं झालीं.

अग्रो. शा. श. १२०९ मध्यें शुद्धीकरणप्रकरण निकालीं लागल्यावर, हीं चारी भावंडें नेवाशास येऊन कांहीं वर्षे राहिलीं. हें गांव नगर जिल्ह्यांत प्रवरेच्या कांठीं दोन बाजूंस वसलेलें आहे, व गांवच्या दोन भागांस

खंडोबाचें नेवासें व म्हाळसामोदनीराजाचें नेवासें अशी नांवें आहेत. पैकीं दक्षिणतीरावरील म्हाळसेच्या देवालयांत ज्ञानदेवांनीं आपली श्रीमद्भगवद्गी-तेवरील भावार्थदीपिका म्हणजेच प्रस्तुतची ज्ञानदेवी उर्फ ज्ञानेश्वरी शा. श. १२१२ मध्यें रचून पुरी केली. ज्ञानदेव महाराज सांगतातः—

ऐसें युगीं वरि कलीं, आणि महाराष्ट्रमंडळीं।
श्रीगोदावरीच्या कूळीं दक्षिणिलीं, १८०२
त्रिभुवनैकपवित्र अनादि पंचक्रोशक्षेत्र।
जेथ जगाचें जीवनसूत्र श्रीमहालया असे, १८०३
तेथ इंदुवंशविलासु, जो सकलकलानिवासु।
न्यायातें पोषी क्षितीशु श्रीरामचंद्रु, १८०४
तेथ महेशान्वयसंभूतें श्रीनिवृत्तिनाथसुतें।
केलें ज्ञानदेवें गीते देशीकार लेणें. १८०५. अध्याय १८

ज्ञानदेवीची रचना शा. श. १२१२ त समाप्त झाली, म्हणजे हें ग्रंथ-रत्न जन्मास आलें, त्या वेळीं त्याचा जनक केवळ पंधरासोळा वर्षांचा होता. ज्ञानदेवांच्या अलौकिक बुद्धिसामर्थ्याची कल्पना होण्याला ही एव-ढीच साक्ष पुरेशी आहे.

ज्ञानदेवीची रचना सामान्य लोकांना परमार्थाची ओळख करून देऊन त्यांना भक्तिमार्गाला लावण्याकरितां झाली, हें स्वयंसिद्धच आहे. परंतु श्रोत्यांना हें परमार्थाचें विवेचन रूक्ष व शुष्क वाटूं नये, म्हणून तें रसाळ काव्यमय करण्याचाही त्यांनीं चंग बांधला होता. काव्यांत शृंगाररसाला बहुशः प्राधान्य असतें, परंतु शृंगारावरही शांतरस ताण करील असें सोज्वळ काव्य रचण्याची आकांक्षा ज्ञानदेवांनीं मनांत धर[illegible] होती. संस्कृताला ते बहुमान देतच असत. पण प्राकृत मराठीही गीर्वाणवाणीच्या

पाहिल्या, पण अपपाठामुळें मूळच्या शुद्ध प्रथाची फार घाण झाली आहे, असें त्यांच्या ध्यानीं आलें तेव्हां एकनाथांनीं अनेक प्रती जुळवून ज्ञानदेवीची एक शुद्ध प्रत तयार केली एकनाथस्वामी सांगतात —

श्रीशके पधराश साहोत्तरीं, तारणनामसंवत्सरीं ।
एका जनार्दनें अत्यादरीं गीताज्ञानेश्वरी प्रतिशुद्ध केली ॥
ग्रंथ पूर्वींच अतिशुद्ध, परि पाठांतरीं शुद्ध अबद्ध ।
तो शोधूनिया एवंविध प्रतिशुद्ध सिद्ध ज्ञानेश्वरी ॥

यावरून एकनाथाच्या पूर्वींच ज्ञानदेवी ग्रंथाचा प्रसार पुष्कळ झाला होता व त्यांत लेखकांच्या चुकीनें किंवा निष्काळजीपणानें अनेक अपपाठ घुसून अर्थाचा खेळखंडोबा उडाला होता, हें उघड आहे एकनाथांनीं ज्ञानदेवीचा जीर्णोद्धार केला, याचा अर्थ ज्ञानदेवी ग्रंथ कोठें कोनाकोपऱ्यात अंधारांत गुडूप झाला होता, तो पुन्हां एकनाथांनीं लोकांच्या नजरेस आणला असा नव्हे, तर लोकात प्रचलित असलेल्या प्रतींतील अपपाठ त्यांच्या लक्ष्यांत आल्यावरून त्यांनीं त्या ग्रंथाची एक शुद्ध प्रत तयार केली, व तिचा वारकरी पथांत प्रसार केला, इतकाच आहे

एकनाथांनीं ज्ञानदेवांच्या समाधीचा शोध लाविला, व आळंदीच्या यात्रेची प्रथा सुरू केली, ती अद्याप चालू आहे

मुरुड-जंजिरा,
भाद्रपद, शके १८५०

वा. अ. भिडे

मोरोपंतकृत

श्रीमद्भगवद्गीतास्तुति.

श्रीमद्भगवद्गीते! वर्णावें आदरें तुला नमुनी।
सर्वोपनिषत्सारे माते! तुज पाहती तुला न मुनी॥ १॥
तुज सोडुनि तरि तरते, अन्याचे जीव जरि उपासक ते,।
त्यजुनि अमृत, लंघाया मृतितें, सेवूनि जरि तृषा, सकते.॥२॥
भगवद्गीते! ख्यात्या अधिका तुजहुनि सुधानदी नाहीं;।
त्वद्भक्तां तापांहीं भय, जेंवि दिजे सुधा न दीनांहीं.॥ ३॥
तुज भजल्या, संसारीं वसतां, गतिलाभ होय जो, गीते!।
त्यासि न पात्र भ्रमति, श्रमति व्यर्थचि तपोनि, जोगी ते.॥४॥
सेवुनि सुधाहि, तापति कामक्रोधार्त सतत रोगी ते;।
संसारीं, प्राशुनि तुज, हा रामतनूज नत तरो, गीते!॥ ५॥
जय मोहमहिषमर्दिनि! जय भगवति गेयगुरुगणे गीते!।
जरि झाली नसतीस प्रकटा तूं, यतिहि बहु भवा भीते.॥६॥
तव सचिव द्वैपायनशंकरमधुसूदनादि योगी ते,।
ज्ञानेश प्रतिनिधि, हें वर्णन तुझिया, मनास यो, गीते!॥ ७॥
युवराज तुझा वामन, वाम न मानूं, तुवांचि मानावें;।
गुरु लघु कविंनीं प्रभुतें नित्य यथामति विशंक वानावें॥८॥
भगवति! शुचिकीर्ति तुझी सुमति ज्ञानेश्वरी प्रिया आली।
झाली विश्वख्याता, हे कार्या बहु जनांचिया आली.॥ ९॥
नेती तिकडे जासी, भगवति! बहुमत इचें तुला उक्त.।
ज्ञानेश्वरीस जन जे अनुसरले, त्यांसि करिसि तूं मुक्त!॥१०॥

श्रीमद्भगवद्गीते ! नियमें जो करितसे तुझा पाठ, ।
तारिसि तया, तयाच्या घेउनि कामादि शत्रुंचीं पाठ. ॥ ११ ॥
त्यातें मुक्ति वरि, तुझे, गीते ! अध्याय-पाठ अठरा ज्या, ।
लोकपति त्यजुनि जशी ती दमयंती, करूनि हठ, राजा. ॥ १२ ॥
एकचि अध्याय पुरे, किंबहुना श्लोक एक, हा नियम. ।
गीते ! त्वदाश्रितजनीं तिळहि करिल न बहुमानहानि यम. ॥ १३ ॥
पट्टु, अघ हरुनि जलधिचें, असुर मथुनि, शंभुचें उदार पण, ।
हृतभवभीते गीते ! अत्यंताद्भुत तुझें उदारपण. ॥ १४ ॥
साधनसंपत्तिपरा झाल्या तुज नम्रकंधरा आर्या ।
भावें समर्पिल्या या तव चरणीं नहुनि पंधरा आर्या. ॥ १५ ॥

श्रीज्ञानेश्वरीची सप्ताहपद्धति

श्रावण वद्य १ ते वद्य ८.

दिवस	अध्याय	सकाळीं	दुपारीं
१	५	गीताश्लोक	ओंव्या
२	६, ७	,,	,,
३	८, ९, १०	,,	,,
४	११, १२	,,	,,
५	१३, १४	,,	,,
६	१५, १६, १७	,,	,,
७	१८	,,	,,
८	... ...	गीता सर्व वाचणें.	

श्रीज्ञानेश्वरीची अध्यायानुक्रमणिका

" यत्र योगेश्वरः कृष्णो यत्र पार्थो धनुर्धरः ।
तत्र श्रीर्विजयो भूतिर्ध्रुवा नीतिर्मतिर्मम ॥ "

भरोनि सद्भावाची अंजुळी ।
मियां ओंवियाफुलें मोकळी ।
अर्पिलीं अंघ्रियुगुलीं ।
विश्वरूपाच्या ॥

हृदयस्थ
श्रीकृष्ण परमात्म्याचे
चरणयुगुलीं
समर्पण.

नमामि सद्गुरुं शांतं सच्चिदानंदविग्रहम् ।
पूर्णब्रह्मपरानंदमीशमालंदिवल्लभम् ॥ १ ॥

जो ज्ञानराज भगवान् श्रवणीं सुज्ञान दे, वदे वाचा
अवतार गमे अकरावा कां सुज्ञा न देवदेवाचा ?
श्रीमद्भगवद्गीताव्याख्या केली जगासि ताराया,
सारा या सद्ग्रंथा सेविति संसारताप साराया.

ॐ

नमः परमात्मने ।

मंगलम् ।

पार्थाय प्रतिबोधितां भगवता नारायणेन स्वयं
व्यासेन ग्रथितां पुराणमुनिना मध्येमहाभारतम् ।
अद्वैतामृतवर्षिणीं भगवतीमष्टादशाध्यायिनी-
मब त्वामनुसंदधामि भगवद्गीते भवद्वेषिणीम् ॥ १ ॥

जी प्रेमें भगवन्त कृष्ण कथिती ज्ञानार्थ पार्थाप्रती,
जी व्यासीं ग्रथिली पुराणमुनिनीं मांव महाभारतीं,
जी अद्वैतसुधा उदार वितरी अष्टादशाध्यायिनी,
माते ! त्या तुजला स्मरेन भगवद्गीते ! भवध्वंसिनी ॥ १ ॥

वसुदेवसुतं देवं कंसचाणूरमर्दनम् ।
देवकीपरमानंदं कृष्णं वंदे जगद्गुरुम् ॥ २ ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

श्रीज्ञानेश्वरी

अध्याय पहिला

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥ श्रीगोपालकृष्णाय नमः ॥

ॐ नमो जी आद्या । वेदप्रतिपाद्या ।
जय जय स्वसंवेद्या । आत्मरूपा ॥ १ ॥
देवा तूंचि गणेशु । सकलार्थमतिप्रकाशु ।
म्हणे निवृत्तिदासु । अवधारिजो जी ॥ २ ॥
हें शब्दब्रह्म अशेष । तेचि मूर्ति सुवेष ।
तेथ वर्णवपु निर्दोष । मिरवत असे ॥ ३ ॥
स्मृति तेचि अवयव । रेखा आंगीकभाव ।
तेथ लावण्याची ठेव । अर्थशोभा ॥ ४ ॥
अष्टादश पुराणें । तींचि मणिभूषणें ।
पदपद्धती खेवणें । प्रमेयरत्नांचीं ॥ ५ ॥
पद्यबंध नागर । तेंचि रंगाथिलें अंबर ।
जेथ साहित्य वाणें सपूर । उजाळाचें ॥ ६ ॥
देखा काव्य नाटका । जें निर्धारितां सकौतुका ।
त्याचि रुणझुणती क्षुद्रघंटिका । अर्थध्वनि ॥ ७ ॥

---

१ ऐकावें. २ शब्दात्मक विश्व, वाङ्मय. ३ टव. ४ कोंदणें. ५ रंगीत, कापड. ७ माल, जिन्नस, रंग, वर्ण.

नाना प्रमेयांची परी । निपुणपणे पाहतां कुसरी ।
दिसती उचित पदें माझारीं । रत्नें भलीं ॥ ८ ॥
तेथ व्यासादिकांच्या मती । तेचि मेखळा मिरवती ।
चोखाळपणें झळकती । पल्लवसडका ॥ ९ ॥
देखा षड्दर्शनें म्हणिपती । तेचि भुजांची आकृति ।
म्हणऊनि विसंवादें धरिती । आयुधें हातीं ॥ १० ॥
तरी तर्कु तोचि परशु । नीतिभेदु अंकुशु ।
वेदांतु तो महारसु । मोदकु मिरवे ॥ ११ ॥
एके हातीं दंतु । जो स्वभावतां खंडितु ।
तो बौद्धमतसंकेतु । वार्तिकांचा ॥ १२ ॥
मग सहजें सत्कारवादु । तो पद्मकरु वरदु ।
धर्मप्रतिष्ठा तो सिद्धु । अभयहस्तु ॥ १३ ॥
देखा विवेकवंतु सुविमळु । तोचि शुंडादंडु सरळु ।
जेथ परमानंदु केवळु । महासुखाचा ॥ १४ ॥
तरी संवादु तोचि दशनु । जो समताशुभ्रवर्णु ।
देवो उन्मेषसूक्ष्मेक्षणु । विघ्नराजु ॥ १५ ॥
मज अवगमलिया दोनी । मीमांसा श्रवणस्थानीं ।
बोधमदामृत मुनी । अली सेविती ॥ १६ ॥
प्रमेयप्रवालसुप्रभ । द्वैताद्वैत तेचि निकुंभ ।
सरिसेपणें एकवटत इभ- । मस्तकावरी ॥ १७ ॥
उपरि दशोपनिषदें । जियें उदारें ज्ञानमकरंद ।
तियें कुसुमें मुगुटीं सुगंध । शोभती भलीं ॥ १८ ॥

---

१ पदराचे सोगे २ ज्ञानरूपी बारीक डोळे आहेत ज्याचे असा ३ घातल्या ४ प्रवाल=पोवळीं ५ गंडस्थळें ६ सलगपणानें

अकार चरणयुगुल । उकार उदर विशाल ।
मकारु महामंडल । मस्तकाकारें ॥ १९ ॥
हे तीन्ही एकवटले । तेथ शब्दब्रह्म कवळलें ।
तें मियां श्रीगुरुकृपा नमिलें । आदिबीज ॥ २० ॥
आतां अभिनववाग्विलासिनी । जे चातुर्यकलाकामिनी ।
ते शारदा विश्वमोहिनी । नमिली मियां ॥ २१ ॥
मज हृदयीं सद्गुरु । जेणें तारिलों हा संसारपूरु ।
म्हणऊनि विशेषें अत्यादरु । विवेकावरी ॥ २२ ॥
जैसें डोळयां अंजन भेटे । ते वेळीं दृष्टीसी फांटा फुटे ।
मग वास पाहिजे तेथ प्रगटे । महानिधि ॥ २३ ॥
कां चिंतामणि आलिया हातीं।सदा विजयवृत्ति मनोरथीं।
तैसा मी पूर्णकाम श्रीनिवृत्ति । ज्ञानदेवो म्हणे ॥ २४ ॥
म्हणोनि जाणतेन गुरु भजिजे । तेणें कृतकार्य होइजे ।
जैसें मूळसिंचनें सहजें । शाखापल्लव संतोषती ॥ २५ ॥
कां तीर्थे जियें त्रिभुवनीं । तियें घडती समुद्रावगाहनीं ।
ना तरी अमृतरसास्वादनीं । रस सकळ ॥ २६ ॥
तैसा पुढतपुढती तोचि । मियां अभिवंदिला श्रीगुरुचि ।
जो अभिलषित मनोरुचि । पुरविता ॥ २७ ॥
आतां अवधारा कथा गहन।जे कळाकौतुका जन्मस्थान ।
कीं अभिनव उद्यान । विवेकतरूचें ॥ २८ ॥
ना तरी सर्व सुखाची आदि । जे प्रमेयमहानिधि ।
नाना नवरससुधाब्धि । परिपूर्ण हे ॥ २९ ॥
कीं परमधाम प्रकट । सर्व विद्यांचें मूळपीठ ।
शास्त्रजातां वसौटें । अशेषांचें ॥ ३० ॥

१ किंवा २ वसतिस्थान.

ना तरी सकळ धर्मांचें माहेर । सज्जनांचें जिव्हार ।
लावण्यरत्नभांडार । शारदेचें ॥ ३१ ॥
नाना कथारूपें भारती । प्रकटली असे त्रिजगतीं ।
आविष्करोनि महामतीं । व्यासाचिये ॥ ३२ ॥
म्हणोनि हा काव्यां रावो । ग्रंथगुरुवतीचा ठावो ।
एथूनि रसां झाला आवो । रसाळपणाचा ॥ ३३ ॥
तेवींचि आइका आणीक एक।एथूनि शब्दश्री सच्छास्त्रिक
आणि महाबोधीं कोंवळीक । दुणावली ॥ ३४ ॥
एथ चातुर्य शाहणें झालें । प्रमेयं रुचीस आलें ।
आणि सौभाग्य पोखलें । सुखाचें एथ ॥ ३५ ॥
माधुर्यीं मधुरता । शृंगारा सुरेखता ।
रूढपण उचितां । दिसलें भलें ॥ ३६ ॥
एथ कळाविदपण कळां । पुण्यासि प्रतापु आगळा ।
म्हणऊनि जनमेजयाचे अवलीळा । दोष हरले ॥ ३७ ॥
आणि पाहतां नावेक । रंगीं सुरंगतेची आगळिक ।
गुणां सुगुणपणाचें बिक । बहुवस एथ ॥ ३८ ॥
भानुचेनि तेजें धवळलें । जैसें त्रैलोक्य दिसे उजाळिलें ।
तैसें व्यासमती कवळिलें । मिरवे विश्व ॥ ३९ ॥
का सुक्षेत्रीं बीज घातलें । तें आपुलियापरी विस्तारलें ।
तैसें भारतीं सुरवाडलें । अर्थजात ॥ ४० ॥
ना तरी नगरांतरीं वसिजे । तरी नागराचि होइजे ।
तैसें व्यासोक्तितेजें । धवळत सकळ ॥ ४१ ॥

---

१ गुरुवती=गौरव प्रौढी २ आगर, स्थान ३ कोमलता ४ भगवत्प्रेम ५ विशेष, अधिक ६ क्षणभर ७ तेज ८ सुखावले ९ अर्थमात्र, सर्व अर्थ १० सभ्य व बहुश्रुत.

कीं प्रथमवयसाकाळीं । लावण्याची नव्हाळी ।
प्रकटे जैसी आगळी । अंगनाअंगीं ॥ ४१ ॥
ना तरी उद्यानीं माधवी घडे।तेथ वनशोभेची खाणी उघडे।
आदिलापासोनि अपाडें । जियापरी ॥ ४३ ॥
नाना घनीभूत सुवर्ण । जैसें न्याहाळितां साधारण ।
मग अळंकारीं वरवेपण । निवाडु दावी ॥ ४४ ॥
तैसें व्यासोक्ती अळंकारिलें । आवडतें वरवेपण पातलें ।
तें जाणोनि काय आश्रयिलें । इतिहासीं ॥ ४५ ॥
नाना पुरतिये प्रतिष्ठेलागीं । सानीव धरूनि आंगीं ।
पुराणें आख्यानरूपें जगीं । भारता आलीं ॥ ४६ ॥
म्हणऊनि महाभारतीं नाहीं । तें नोहेचि लोकीं तिहीं ।
येणें कारणें म्हणिपे पाहीं । व्यासोच्छिष्ट जगत्रय ॥ ४७ ॥
ऐसी जगीं सुरस कथा । जे जन्मभूमि परमार्था ।
मुनि सांगे नृपनाथा । जनमेजया ॥ ४८ ॥
जे अद्वितीय उत्तम । पवित्रैक निरुपम ।
परम मंगलधाम । अवधारिजो ॥ ४९ ॥
आतां भारतकमळपरागु । गीताख्यु प्रसंगु ।
जो संवादला श्रीरंगु । अर्जुनेसीं ॥ ५० ॥
ना तरी शब्दब्रह्माब्धि । मथियला व्यासबुद्धी ।
निवडिलें निरवधि । नवनीत हें ॥ ५१ ॥
मग ज्ञानाग्निसंपर्कें । कढसिलें विवेकें ।
पद आलें परिपाकें । आमोदासी ॥ ५२ ॥

---

१ तारुण्याच्या पहिल्या भरांत. २ लहानापासून मोठ्यापर्यंत. ३ निर्णय, निश्चय. ४ अपरिमित, अपार, विपुल.

जें अपेक्षिजे विरक्तीं । सदा अनुभविजे संतीं ।
सोऽहंभावें पारंगतीं । रमिजे जेथ ॥ ५३ ॥
जें आकर्णिजे भक्तीं । जें आदिवंद्य त्रिजगतीं ।
ते भीष्मपर्वीं संगती । सांघिजैल ॥ ५४ ॥
जे भगवद्गीता म्हणिजे । जे ब्रह्मेशांनीं प्रशंसिजे ।
जे सनकादिकीं सेविजे । आदरेंसीं ॥ ५५ ॥
जैसें शारदीयेचे चंद्रकळे- । मार्जीं अमृतकण कोंवळे ।
ते वेंचिती मनें मवाळें । चकोरतलगें ॥ ५६ ॥
तियांपरी श्रोतां । अनुभवावी हे कथा ।
अति हळुवारपण चित्ता । आणुनियां ॥ ५७ ॥
हे शब्देंवीण संवादिजे । इंद्रियां नेणतां भोगिजे ।
बोलाआदि झोंबिजे । प्रमेयासी ॥ ५८ ॥
जैसे भ्रमर परागु नेती । परी कमळदळें नेणती ।
तैसी परी आहे सेविती । ग्रंथीं इये ॥ ५९ ॥
कां आपुला ठावो न सांडितां । आलिंगिजे चंद्रु प्रकटतां ।
हा अनुरागु भोगितां । कुमुदिनी जाणे ॥ ६० ॥
ऐसेनि गंभीरपणें । स्थिरावलेनि अंतःकरणें ।
आथिला तोचि जाणे । मानूं इये ॥ ६१ ॥
अहो अर्जुनाचिये पांतीं । जे परिसणया योग्य होती ।
तिहीं कृपा करूनि संतीं । अवधान द्यावें ॥ ६२ ॥
हे सलगी म्यां म्हणितलें । चरणांलागोनि विनविलें ।
प्रभू सखोल हृदय आपुलें । म्हणौनियां ॥ ६३ ॥
जैसा स्वभावो मायबापांचा । अपत्य बोले जरी बोबडी वाचा ।
तरी अधिकचि तयाचा । संतोष आथी ॥ ६४ ॥

१ अहंब्रह्म या बुद्धीनें. २ सिद्धांनीं. ३ तलग=पिलूं. ४ पंक्तीला.

तैसा तुम्हीं मी अंगिकारिला । सज्जनीं आपुला म्हणितला
तरी उणें सहजें उपसाहला । प्रार्थू काई ॥ ६५ ॥
परी अपराधु तो आणीक आहे । जें मी गीतार्थु कवळूं पाहें ।
ते अवधारा विनवूं लाहें । म्हणौनियां ॥ ६६ ॥
हें अनावर न विचारितां । वायांचि धिंवसा उपनला चित्ता ।
येऱ्हवीं काइ भानुतेजीं खद्योता । शोभा आथी ॥ ६७ ॥
कीं टिटिमू चांचूवरी । माप सुँये सागरीं ।
मी नेणतु त्यापरी । प्रवर्ते येथ ॥ ६८ ॥
आयका आकाश गिंवसावें ।
तरी आणीक त्याहूनि थोर होआवें ।
म्हणऊनि अपाडु हें आघवें । निर्धारितां ॥ ६९ ॥
तया गीतार्थाची थोरी । स्वयें शंभू विवरी ।
जेथ भवानी प्रश्नु करी । चमत्कारोनी ॥ ७० ॥
तेथ हरु म्हणे नेणिजे । देवी जैसें कां स्वरूप तुझें ।
तैसें हें नित्य नूतन देखिजे । गीतातत्त्व ॥ ७१ ॥
हा वेदार्थसागरु । जया निद्रिताचा घोरु ।
तो स्वयें सर्वेश्वरु । प्रत्यक्ष अनुवादला ॥ ७२ ॥
ऐसें जें अगाध । जेथ वेडावती वेद ।
तेथ अल्प मी मतिमंद । काय होयें ॥ ७३ ॥
हें अपार कैसेनि कवळावें । महातेज कवणें धवळावें ।
गगन मुठीं सुँवावें । मशकें केवीं ॥ ७४ ॥
परी एथ असे एकु आधारु । तेणेंचि बोलें मी सधरु ।
जें सानुकूळ श्रीगुरु । ज्ञानदेवो म्हणे ॥ ७५ ॥

---

१ क्षमा करण्याला. २ हुरूप. ३ आहे. ४ घालते. ५ कोंदाळावें. ६ असाध्य, आटोक्याबाहेरचें. ७ धरावें.

येऱ्हवीं तरी मी मूर्खु । जरी जाहला अविवेकु ।
तरी संतकृपादीपकु । सोज्वळु असे ॥ ७६ ॥
लोहाचें कनक होये । हें सामर्थ्य परिसींच आहे ।
कीं मृतहीं जीवित लाहे । अमृतसिद्धी ॥ ७७ ॥
जरी प्रकटे सिद्धसरस्वती । तरी मुकया आथी भारती ।
एथ वस्तुसामर्थ्यशक्ती । नवल कायी ॥ ७८ ॥
जयातें कामधेनु माये । तयासी अप्राप्य कांहीं आहे ।
म्हणऊनि मी प्रवर्तो लाहें । ग्रंथीं इये ॥ ७९ ॥
तरी न्यून तें पुरतें । अधिक तें सरतें ।
करूनि घेयावें हें तुमतें । विनवितु असें ॥ ८० ॥
आतां देइजो अवधान । तुम्हीं बोलविल्या मी बोलेन ।
जैसें चेष्टे सूत्राधीन । दारुयंत्र ॥ ८१ ॥
तैसा मी अनुग्रहीतु । साधूंचा निरोपितु ।
ते आपुलिया परी अलंकरितु । भलतेसा ॥ ८२ ॥
तंव श्रीगुरु म्हणती राहीं । हें तुज बोलावें न लगे कांहीं ।
आतां ग्रंथा चित्त देईं । झडकरी गा ॥ ८३ ॥
या बोला निवृत्तिदासु । पावूनि परम उल्हासु ।
म्हणे परियेसा मना अवकाशु । देऊनियां ॥ ८४ ॥

धृतराष्ट्र उवाच —

धर्मक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे समवेता युयुत्सवः ।
मामकाः पाण्डवाश्चैव किमकुर्वत संजय ॥ १ ॥

तरी पुत्रस्नेहें मोहितु । धृतराष्ट्र असे पुसतु ।
म्हणे संजया सांगे मातु । कुरुक्षेत्रींची ॥ ८५ ॥

१ मान्य, माझ २ कळसूत्री लाकडी बाहुली ३ स्वाधीन केलेला. ४ घडेल तसा

जें धर्मालय म्हणिजे । तेथ पांडव आणि माझे ।
गेले असती व्याजें । झुंझाचेनि ॥ ८६ ॥
तरी तेंहीं येतुला अवसरीं । काय किजत असे येरयेरीं ।
तें झडकरी कथन करीं । मजप्रती ॥ ८७ ॥

संजय उवाच:—

दृष्ट्वा तु पांडवानीकं व्यूढं दुर्योधनस्तदा ।
आचार्यमुपसंगम्य राजा वचनमब्रवीत् ॥ २ ॥
पश्यैतां पांडुपुत्राणामाचार्य महतीं चमूम् ।
व्यूढां द्रुपदपुत्रेण तव शिष्येण धीमता ॥ ३ ॥

तिये वेळीं तो संजय बोले । म्हणे पांडवसैन्य उचललें ।
जैसें महाप्रळयीं पसरलें । कृतांतमुख ॥ ८८ ॥
तैसें तें घनदाट । उठावलें एकवाट ।
जैसें उसळलें कालकूट । धरी कवण ॥ ८९ ॥
ना तरी वडवानलु सांदुकला । प्रलयवातें पोखला ।
सागर शोषूनि उधवला । अंबरासी ॥ ९० ॥
तैसें दळ दुर्धर । नाना व्यूहीं परिकर ।
अवगमलें भयासुर । तिये काळीं ॥ ९१ ॥
तें देखोनियां दुर्योधनें । अव्हेरिलें कवणें मानें ।
जैसें न गणिजे पंचाननें । गजघटांतें ॥ ९२ ॥
मग द्रोणापासीं आला । तयातें म्हणे हा देखिला ।
कैसा दळभारु उचलला । पांडवांचा ॥ ९३ ॥
गिरिदुर्ग जैसे चालते । तैसे विविध व्यूह भंवते ।
रचिले आथी बुद्धिमंतें । द्रुपदकुमरें ॥ ९४ ॥

१ भडकला, २ पोसला, वाढला, ३ उसळला, उंचावला.

जो कां तुम्हीं शिकविला। विद्येसी वसौटा केला।
तेणें हा सैन्यसिंधु पाखरिला। देखदेख ॥ ९५ ॥

अत्र शूरा महेष्वासा भीमार्जुनसमा युधि।
युयुधानो विराटश्च द्रुपदश्च महारथः ॥ ४ ॥

आणीकही असाधारण। जे शस्त्रास्त्रीं प्रवीण।
क्षात्रधर्मी निपुण। वीर आहाती ॥ ९६ ॥
बळें प्रौढी पौरुषें। जे भीमार्जुनासारिखे।
ते सांगेन कौतुकें। प्रसंगेंचि ॥ ९७ ॥
एथ युयुधानु सुभटु। आला असे विराटु।
महारथी श्रेष्ठु। द्रुपदु वीरु ॥ ९८ ॥

धृष्टकेतुश्चेकितानः काशिराजश्च वीर्यवान्।
पुरुजित्कुंतिभोजश्च शैब्यश्च नरपुंगवः ॥ ५ ॥
युधामन्युश्च विक्रांत उत्तमौजाश्च वीर्यवान्।
सौभद्रो द्रौपदेयाश्च सर्व एव महारथाः ॥ ६ ॥

चेकितान धृष्टकेतु। काशिराज वीर विक्रांतु।
उत्तमौजा नृपनाथु। शैब्य देख ॥ ९९ ॥
हा कुंतिभोज पाहें। एथ युधामन्यु आला आहे।
आणि पुरुजितादी राय हे। सकळ देख ॥ १०० ॥
हा सुभद्राहृदयनंदनु। जो अपरु नवा अर्जुनु।
तो अभिमन्यु म्हणे दुर्योधनु। देखें द्रोणा ॥ १ ॥
आणीकही द्रौपदीकुमर। हे सकळही महारथी वीर।
मिती नेणिजे अपार। मीनले असती ॥ २ ॥

१ शिकविला, २ स्थान, निवास, आश्रयस्थल, ३ पसरला.

अस्माकं तु विशिष्टा ये तान्निबोध द्विजोत्तम ।
नायका मम सैन्यस्य संज्ञार्थं तान्ब्रवीमि ते ॥ ७ ॥
भवान्भीष्मश्च कर्णश्च कृपश्च समितिंजयः ।
अश्वत्थामा विकर्णश्च सौमदत्तिस्तथैव च ॥ ८ ॥

आतां आमुच्या दळीं नायक । जे रूढवीर सैनिक ।
ते प्रसंगें आइक । सांगिजती ॥ ३ ॥
उद्देशें एक दोनी । जाइजती बोलोनी ।
तुम्ही आदिकरूनी । मुख्य जे जे ॥ ४ ॥
हा भीष्म गंगानंदनु । जो प्रतापतेजस्वी भानु ।
रिपुगज-पंचाननु । कर्ण वीरु ॥ ५ ॥
या एकेकाचेनि मनोव्यापारें । हें विश्व होय संहरे ।
हा कृपाचार्यु न पुरे । एकलाचि ॥ ६ ॥
एथ विकर्ण वीरु आहे । हा अश्वत्थामा पैल पाहें ।
याचा आडदरु सदा वाहे । कृतांतु मनीं ॥ ७ ॥
समितिंजयो सौमदत्ति । ऐसे आणीकही बहुत आहाती ।
जयांचिया बळाची मिती । धाता नेणे ॥ ८ ॥

अन्ये च बहवः शूरा मदर्थे त्यक्तजीविताः ।
नानाशस्त्रप्रहरणाः सर्वे युद्धविशारदाः ॥ ९ ॥

जे शास्त्रविद्यापारंगत । मंत्रावतार मूर्त ।
हो कां जें अस्त्रजात । एथूनि रूढ ॥ ९ ॥
हे अप्रतिमल्ल जगीं । पुरता प्रतापु अंगीं ।
परी सर्व प्राणें मजचिलागीं । आराइले ॥ ११० ॥

१ मुरलेले, अनुभविक, रुळलेले, घटलेले. २ प्रतिमल्ल (जोडीचा मल्ल), ज्यांना नाहीं असे.

ततः शङ्खाश्च भेर्यश्च पणवानकगोमुखाः ।
सहसैवाभ्यहन्यंत स शब्दस्तुमुलोऽभवत् ॥ १३ ॥

उद्दंड सैघ वाजत । भयानकें खाखातें ।
महाप्रळयो जेथें । धांकडांसी ॥ ३१ ॥
तेथ भेडांची कवण मातु । काचेया केर फिटतु ।
जेणें दचकला कृतांतु । आंग नेघे ॥ ३२ ॥
भेरी निशाण मांदळ । शंख काहळ मोंगळ ।
आणि भयासुर रणकोल्हाळ । सुभटांचे ॥ ३३ ॥
आवेशें भुजा त्राहाटिती । विसंणेलें हांका देती ।
जेथ महामद भैद्रजाती । आवरती ना ॥ ३४ ॥
एकां उमेयांचि प्राण गेले । चांगांचे दांत बैसले ।
बिरुदांचे दांदुले । टिंचतांती ॥ ३५ ॥
ऐसा अद्भुत तुरबवाळु । आइकोनि ब्रह्मा व्याकुळु ।
देव म्हणती प्रळयकाळु । वोढवला आजी ॥ ३६ ॥

ततः श्वेतैर्हयैर्युक्ते महति स्यंदने स्थितौ ।
माधवः पांडवश्चैव दिव्यौ शंखौ प्रदध्मतुः ॥ १४ ॥
पांचजन्यं हृषीकेशो देवदत्तं धनंजयः ।
पौण्ड्रं दध्मौ महाशंखं भीमकर्मा वृकोदरः ॥ १५ ॥
अनंतविजयं राजा कुंतीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
नकुलः सहदेवश्च सुघोषमणिपुष्पकौ ॥ १६ ॥

ऐसी स्वर्गी मातु । देखोनि तो आकांतु ।
तव पांडवदळाआंतु । वर्तलें कायी ॥ ३७ ॥

१ धीटाना २ युद्धाविष्ट झालेले ३ हत्ती, ४ प्रतिज्ञा करून लढणारे बलाढ्य वीर ५ थरथर कांपतात. ६ रणवाद्याचा कडाका

हो कां निजसार विजयाचें । कीं तें भांडार महातेजाचें ।
जेथ गरुडाचिये जोवळिचे । कांतले चाऱ्ही ॥ १३८ ॥
कीं पाखांचा मेरु जैसा । रहंवरु मिरवतसे तैसा ।
तेजें कोंदाटलिया दिशा । जयाचेनि ॥ ३९ ॥
जेथ अश्ववाहकु आपण । वैकुंठींचा राणा जाण ।
तया रथाचे गुण । काय वर्णूं ॥ १४० ॥
ध्वजेवरी वानरु । तो मूर्तिमंत शंकरु ।
सारथी शार्ङ्गधरु । अर्जुनेंसीं ॥ ४१ ॥
देखा नवल तया प्रभूचें । अद्भुत प्रेम भक्ताचें ।
जे सारथ्य पार्थाचें । करितु असे ॥ ४२ ॥
पाइकु पाठीसीं घातला । आपण पुढां राहिला ।
तेणें पांचजन्यु आस्फुरिला । अवलीळाचि ॥ ४३ ॥
परी तो महाघोषु थोरु । गर्जतु असे गहिरु ।
जैसा उदेला दिनकरु । लोपी नक्षत्रांतें ॥ ४४ ॥
तैसे तुरबंबाळु भंवते । कौरवदळीं गाजत होते ।
ते हारपोनि नेणों केउते । गेले तेथ ॥ ४५ ॥
तैसाचि देखें येरें । निनादें अतिगहिरें ।
देवदत्त धनुर्धरें । आस्फुरिला ॥ ४६ ॥
ते दोन्ही शब्द अचाट । मीनले एकवट ।
तेथ ब्रह्मकटाह शतकूट । हों पाहत असे ॥ ४७ ॥
तंव भीमसेनु विसणैला । जैसा महाकाळु खवळला ।
तेणें पौंड्र आस्फुरिला । महाशंखु ॥ ४८ ॥

१ जुळे भाऊ (जोडीचे.). २ जोडले. ३ रथ. ४ सेवक. ५ सहज, खेळानें ६ गंभीर, खोल.

तो महाप्रलयजलधरु । जैसा घडघडिला गहिरु ।
तंव अनंतविजयो युधिष्ठिरु । आस्फुरिता जाला ॥ ४९ ॥
नकुळें सुघोषु । सहदेवें मणिपुष्पकु ।
जेणें नादें अंतकु । गजबजला ठाके ॥ १५० ॥

काश्यश्च परमेष्वासः शिखंडी च महारथः ।
धृष्टद्युम्नो विराटश्च सात्यकिश्चापराजितः ॥ १७ ॥
द्रुपदो द्रौपदेयाश्च सर्वशः पृथिवीपते ।
सौभद्रश्च महाबाहुः शङ्खान् दध्मुः पृथक् पृथक् ॥ १८ ॥
स घोषो धार्तराष्ट्राणां हृदयानि व्यदारयत् ।
नभश्च पृथिवीं चैव तुमुलो व्यनुनादयन् ॥ १९ ॥

तेथ भूपती होते अनेक । द्रुपद द्रौपदेयादिक ।
हा काशीपति देख । महाबाहु ॥ ५१ ॥
तेथ अर्जुनाचा सुतु । सात्यकि अपराजितु ।
धृष्टद्युम्नु नृपनाथु । शिखंडी हन ॥ ५२ ॥
विराटादि नृपवर । जे सैनिकमुख्य वीर ।
तिहीं नानाशंख निरंतर । आस्फुरिले ॥ ५३ ॥
तेणें महाघोषनिर्घातें । शेषकूर्म अवचितें ।
गजबजोनि भूभारातें । सांडू पाहती ॥ ५४ ॥
तेथ तीन्ही लोक डळमळित । मेरुमंदर आंदोळित ।
समुद्रजळ उसळत । कैलासवेरी ॥ ५५ ॥
पृथ्वीतळ उलथों पाहात । आकाश असे आंसुडत ।
तेथ सडा होत । नक्षत्रांचा ॥ ५६ ॥
सृष्टि गेली रे गेली । देवां मोकळवांदी जाहली ।
पेंडी एक टाळी पिटिली । सत्यलोकीं ॥ ५७ ॥

१ हिसडलें २ घेर, वृष्टि, ३ निराश्रित अवस्था, अनाथ स्थिति.

दिहींचि दिन थोकेला । जैसा प्रळयकाळ मांडला ।
तैसा हाहाकारु उठिला । तिहीं लोकीं ॥ ५८ ॥
तंव आदिपुरुप विस्मितु । म्हणे क्षणें होय अंतु ।
मग लोपिला अद्भुतु । संभ्रमु तो ॥ ५९ ॥
म्हणोनि विश्व संवरलें । एऱ्हवीं युगान्त होतें वोडवलें ।
जें महाशंख आस्फुरिले । कृष्णादिकीं ॥ १६० ॥
तो घोप तरी उपसंहरला । परी पडिसाद होता राहिला ।
तेणें दळभार विध्वंसिला । कौरवांचा ॥ ६१ ॥
जैसा गजघटाआंतु । सिंह लीला विदारितु ।
तैसा हृदयातें भेदितु । कौरवांचिया ॥ ६२ ॥
तो गाजत जंव आइकती । तंव उभेचि हियें घालिती ।
एकमेकांतें म्हणती । सावध रे सावध ॥ ६३ ॥

अथ व्यवस्थितान्दृष्ट्वा धार्तराष्ट्रान्कपिध्वजः ।
प्रवृत्ते शस्त्रसंपाते धनुरुद्यम्य पांडवः ॥ २०

तेथ बळें प्रौढी पुरते । महारथी वीर होते ।
तिहीं पुनरपि दळातें । आवरिलें ॥ ६४ ॥
मग सरिसेपणें उठावले । दुणवटोनि उचलले ।
तया दंडीं क्षोभलें । लोकत्रय ॥ ६५ ॥
तेथ बाणवरी धनुर्धर । वर्पताती निरंतर ।
जैसे प्रळयांत जलधर । अनिवार कां ॥ ६६ ॥
तें देखलिया अर्जुनें । संतोष घेऊनि मनें ।
मग संभ्रमें दिठी सेने । घालितसे ॥ ६७ ॥

---

१ दिवसासच. २ थांबला, संपला. ३ हृदयें, वक्षःस्थळें. ४ जुटीनें, तयारीनें.

तेथ मनीं गजबज जाहाली । आणि आपैसी कृपा आली ।
तेणें अपमानें निघाली । वीरवृत्ति ॥ ८५ ॥
जिया उत्तम कुळींचिया होती । आणि गुणलावण्य आथी ।
तिया आणिकीतें न साहती । सुतेजपणें ॥ ८६ ॥
नविये आवडीचेनि भरें । कामुक निज वनिता विसरे ।
मग पाडेंवीण अनुसरे । भ्रमला जैसा ॥ ८७ ॥
कीं तपोबळें ऋद्धी । पातलिया भ्रंशे बुद्धि ।
मग तया विरक्तासिद्धि । आठवेना ॥ ८८ ॥
तैसें अर्जुना तेथ जाहलें । असतें पुरुषत्व गेलें ।
जें अंतःकरण दिधलें । कारुण्यासी ॥ ८९ ॥
देखा मंत्रज्ञ बरळु जाये । मग तेथ कां जैसा संचारु होये ।
तैसा तो धनुर्धर महामोहें । आकळिला ॥ १९० ॥
म्हणऊनि असता धीरु गेला । हृदया द्रावो आला ।
जैसा चंद्रकळा शिवतला । सोमकांतु ॥ ९१ ॥
तयापरी पार्थु । अतिस्नेहें मोहितु ।
मग सखेद असे बोलतु । श्रीअच्युतेसीं ॥ ९२ ॥

कृपया परयाविष्टो विषीदन्निदमब्रवीत् ।
अ. उ. दृष्ट्वेमं स्वजनं कृष्ण युयुत्सुं समुपस्थितम् ॥ २८ ॥
सीदंति मम गात्राणि मुखं च परिशुष्यति ।
वेपथुश्च शरीरे मे रोमहर्षश्च जायते ॥ २९ ॥
गांडीवं स्रंसते हस्तात्त्वक्चैव परिदह्यते ।
न च शक्नोम्यवस्थातुं भ्रमतीव च मे मनः ॥ ३० ॥

तो म्हणे अवधारीं देवा । म्यां पाहिला मेळावा ।
तंव गोत्रवर्गु आघवा । देखिला एथ ॥ ९३ ॥

१ अमर्यादपणें. २ वारें, भूताची झपाटणी. ३ स्पर्शला.

हे संग्रामीं उदित । जहाले असती कीर समस्त ।
पण आपणपेयां[1] उचित । केवीं होय ॥ ९४ ॥
येणें नांवेंचि नेणों कायी । मज आपणपें सर्वथा नाहीं ।
मनोबुद्धी ठायीं । स्थिर नोहे ॥ ९५ ॥
देखें देह कांपत । तोंड असे कोरडें होत ।
विकळता उपजत । गात्रांसीही ॥ ९६ ॥
सर्वांगा कांटाळा[2] आला । अतिसंतापु उपनला[3] ।
तेथें वेंवळ[4] हातु गेला । गांडीवाचा ॥ ९७ ॥
तें न धरतचि निष्टलें । परि नेणेंचि हातोनि पडिलें ।
ऐसें हृदय असे व्यापिलें । मोहें येणें ॥ ९८ ॥
जें वज्रापासोनि कठिण । दुर्धर अतिदारुण ।
तयाहून असाधारण । हें स्नेह नवल ॥ ९९ ॥
जेणें संग्रामीं हरु जिंतिला । निवातकवचांचा ठांवो फेडिला[5]
तो अर्जुन मोहें कवळिला । क्षणामाजीं ॥ २०० ॥
जैसा भ्रमर भेदी कोडें । भलतैसें काष्ठ कोरडें ।
परि कळिकेमाजीं सांपडे । कोंवळिये ॥ १ ॥
तेथ उत्तीर्ण होईल प्राणें । परि तें कमळदळ चिरूं नेणे ।
तैसें कठिण कोवळेंपणें । स्नेह देखा ॥ २ ॥
हे आदिपुरुषाची माया । ब्रह्मेयाही नयेचि आया ।
म्हणवूनि भुलविला ऐकें राया । संजयो म्हणे ॥ ३ ॥
अवधारीं मग तो अर्जुनु । देखोनि सकळ स्वजनु ।
विसरला अभिमानु । संग्रामींचा ॥ ४ ॥

---

१ आपल्याला. २ कांटा, रोमांच. ३ उपजला. ४ बळहीन, शिथिल. ५ नांवगांव पुसून टाकलें.

केसी नेणों सदयता। उपनली तेथें चित्ता।
मग म्हणे कृष्णा आर्ता। नासिजे एथ ॥ ५ ॥
माझें अतिशयें मन व्याकुळ। होतसे वाचा वरळ।
जे वधावे हे सकळ। येणें नांवें ॥ ६ ॥

निमित्तानि च पश्यामि विपरीतानि केशव।
न च श्रेयोऽनुपश्यामि हत्वा स्वजनमाहवे ॥ ३१ ॥

या कौरवां जरी वधावें। तरी युधिष्ठिरादिकां कां न वधावें?
हे येरयेर आघवे। गोत्रज आमुचे ॥ ७ ॥
म्हणोनि जळो हें झुंज। मत्यया नये मज।
पणें काय काज। महापापें ॥ ८ ॥
देवा बहुतीं परी पाहतां। एथ वोखटें होईल झुंजतां।
वर कांहीं चुकवितां। लाभु आथी ॥ ९ ॥

न कांक्षे विजयं कृष्ण न च राज्यं सुखानि च।
किं नो राज्येन गोविंद किं भोगैर्जीवितेन वा ॥ ३२ ॥
येषामर्थे कांक्षितं नो राज्यं भोगाः सुखानिच।
त इमेऽवस्थिता युद्धे प्राणांस्त्यक्त्वा धनानि च ॥३३॥
आचार्याः पितरः पुत्रास्तथैव च पितामहाः।
मातुलाः श्वशुराः पौत्राः श्यालाः संबंधिनस्तथा ॥३४॥

तया विजयवृत्ती कांहीं। मज सर्वथा काज नाहीं।
एथ राज्य तरी कायी। हें पाहुनियां ॥ २१० ॥
या सकळांतें वधावें। मग जे भोग भोगावे।
ते जळोत आघवे। पार्थु म्हणे ॥ ११ ॥
तेणें सुखेंविण होईल। तें [१]भलतेंस साहिजेल।
वरी जीवितही वेचिजेल। याचिलागीं ॥ १२ ॥

१ या कारणानें

परी यांसी घातु कीजे । मग आपण राज्यसुख भोगिजे ।
हें स्वप्नींही मन माझें । करूं न शके ॥ १३ ॥
तरी आम्हीं कां जन्मावें । कवणालागीं जियावें ।
जरी वडिलां यां चितावें । विरुद्ध मनें ॥ १४ ॥
पुत्रातें इच्छी कुळ । तयाचें कायि हेंचि फळ ।
जे निर्दळिजे केवळ । गोत्र आपुलें ॥ १५ ॥
हें मनींचि केविं धरिजे । आपण वज्राचे या होइजे ।
वरी घडे तरी कीजे । भलें इयां ॥ १६ ॥
आम्हीं जें जें जोडावें । तें समस्तीं इहीं भोगावें ।
हें जीवितही उपकारावें । काजीं यांच्या ॥ १७ ॥
आम्हीं दिगंतींचे भूपाळ । विभांडूनि सकळ ।
मग संतोषविजे कुळ । आपुलें जें ॥ १८ ॥
तेचि हे समस्त । परी कैसें कर्म विपरीत ।
जे जाहले असती उद्यत । झुंजावया ॥ १९ ॥
अंतोरियां कुमरें । सांडोनियां भांडारें ।
शस्त्राग्रीं जिव्हारें । आरोपुनी ॥ २१० ॥
ऐसियांतें कैसेनि मारूं । कवणावरी शस्त्र धरूं ।
निज हृदया करूं । घातु केवीं ॥ २१ ॥
हे नेणसी तूं कवण । परी पैं भीष्म द्रोण ।
जयांचे उपकार असाधारण । आम्हां बहुत ॥ २२ ॥
एथ शालक सासरे मातुळ । आणि बंधु कीं हे सकळ ।
पुत्र नातू केवळ । इष्टहीं असती ॥ २३ ॥
अवधारीं अति जवळिकेचे । हे सकळही सोयरे आमुचे ।
म्हणोनि दोष आथी वाचे । बोलतांचि ॥ २४ ॥

१ जगावें. २ स्त्रिया.

एतान्न हंतुमिच्छामि घ्नतोऽपि मधुसूदन ।
अपि त्रैलोक्यराज्यस्य हेतोः किं नु महीकृते ॥ ३५ ॥

हे वरी भलतें करितु । आतांचि येथें मारितु ।
परि आपण मनें घातु । न चिंतावा ॥ २५ ॥
त्रैलोक्यींचे अनकळित । जरी राज्य होईल प्राप्त ।
तरी हे अनुचित । नाचरें मी ॥ २६ ॥
जरी आजि एथ ऐसें कीजे । तरी कवणाच्या मनीं उरिजे ।
सांगें मुख केवीं पाहिजे । तुझें कृष्णा ॥ २७ ॥

निहत्य धार्तराष्ट्रान्नः का प्रीतिः स्याज्जनार्दन ।
पापमेवाश्रयेदस्मान्हत्वैतानाततायिनः ॥ ३६ ॥

जरी वधु करूनि गोत्रजांचा । तरी वसौटा होऊनि दोषांचा ।
मज जोडिलासि तूं हातींचा । दुरी होसी ॥ २८ ॥
कुळहरणीं पातकें । तियें आंगीं जडती अशेखें ।
तये वेळीं तूं कवणें कें । देखावासी ॥ २९ ॥
जैसा उद्यानामाजीं अनळु । संचरला देखोनि प्रबळु ।
मग क्षणभरी कोकिळु । स्थिर नोहे ॥ २३० ॥
का सकर्दम सरोवरु । अवलोकूनि चकोरु ।
न सेवितु अव्हेरु । करूनि निघे ॥ ३१ ॥
तयापरी तूं देवा । मज झांकऊं न येसी मावा ।
जरी पुण्याचा वोलावा । नाशिजैल ॥ ३२ ॥

तस्मान्नार्हा वयं हंतुं धार्तराष्ट्रान्स्वबांधवान् ।
स्वजनं हि कथं हत्वा सुखिनः स्याम माधव ॥ ३७ ॥

---

१ घर. २ मायेची पाखर घालण्याला.

म्हणोनि मी हें न करीं । इयें संग्रामीं शस्त्र न धरीं ।
हें किडाळ बहुती परी । दिसतसे ॥ ३३ ॥
तुजशीं अंतराय होईल । मग सांगें आमचें काय उरेल ।
तेणें दुःखें हियें फुटेल । तुजवीण कृष्णा ॥ ३४ ॥
म्हणऊनि कौरव हे वधिजती । मग आम्हीं भोग भोगिजती ।
हे असो मात अघडती । अर्जुन म्हणे ॥ ३५ ॥

यद्यप्येते न पश्यंति लोभोपहतचेतसः ।
कुलक्षयकृतं दोषं मित्रद्रोहे च पातकम् ॥ ३८ ॥
कथं न ज्ञेयमस्माभिः पापादस्मान्निवर्तितुम् ।
कुलक्षयकृतं दोषं प्रपश्यद्भिर्जनार्दन ॥ ३९ ॥

हे अभिमानमदें भुलले । जरी पां संग्रामा आले ।
तन्ही आम्ही हित आपुलें । जाणावें लागे ॥ ३६ ॥
हें ऐसें कैसें करावें । जे आपले आपण मारावे ।
जाणत जाणतांचि सेवावें । काळकूट ॥ ३७ ॥
हां जी मार्गी चालतां । पुढां सिंह जाहला अवचिता ।
तो तंव चुकवितां । लाभु आथी ॥ ३८ ॥
असता प्रकाशु सांडावा । मग अंधकूप आश्रावा ।
तरी तेथ कवणु देवा । लाभु सांगें ॥ ३९ ॥
कां समोर अग्नि देखोनी । जरी न वचिजे वोसंडोनी ।
तरी क्षणीं एका कवळूनि । जाळूं सके ॥ ४० ॥
तैसे दोष हे मूर्त । अंगीं वाजों असती पाहात ।
हें जाणतांही केवीं पथ । प्रवर्तावें ॥ ४१ ॥
ऐसें पार्थ तिये अवसरीं । म्हणे देवा अवधारीं ।
या कल्मषाची थोरी । सांगेन तुज ॥ ४२ ॥

१ आडकाठी, प्रतिबंध. २ हृदय, छाती. ३ पडूं, कोसळूं.

कुलक्षये प्रणश्यति कुलधर्मा: सनातना ।
धर्मे नष्टे कुलं कृत्स्नमधर्मोऽभिभवत्युत ॥ ४० ॥
जैसें काष्ठ मथिजे । तेथ वन्हि एक उपजे ।
तेणें काष्ठजात जाळिजे । प्रज्वळलेनि ॥ ४३ ॥
तैसा गोत्रींचि परस्परें । जरी वधु घडे मत्सरें ।
तरी तेणें महादोषें घोरें । कुळचि नाशे ॥ ४४ ॥
म्हणवूनि एणें पापें । वंशजधर्मु लोपे ।
मग अधर्मुचि आरोपे । कुळामाजी ॥ ४५ ॥
अधर्माभिभवात्कृष्ण प्रदुष्यन्ति कुलस्त्रियः ।
स्त्रीषु दुष्टासु वार्ष्णेय जायते वर्णसंकर: ॥ ४१ ॥
तेथ सारासार न विचारावें । कवण काय आचरावें ।
आणि विधिनिषेध आघवे । पारुषती[१] ॥ ४६ ॥
असता दीपु दवडिजे । मग अंधकारीं राहाटिजे ।
तरी उजूचि आडळिजे । जयापरी ॥ ४७ ॥
तैसा कुळीं कुळक्षयो होये । तये वेळीं तो आद्यधर्मु जाये ।
मग आन काही आहे । पापावांचुनी ॥ ४८ ॥
जै यमनियम ठाकती । तेथ इंद्रिय सैरा राहाटती ।
म्हणऊनि व्यभिचार घडती । कुळस्त्रियासी ॥ ४९ ॥
उत्तम अधर्मी संचरती । ऐसे वर्णावर्ण मिसळती ।
तेथ समूळ उपडती । जातिधर्म ॥ २५० ॥
जैसीं चोहटांचिये बळी[२] । पाविजे सैरा काउळीं ।
तैसीं महापापें कुळीं । प्रवेशती ॥ ५१ ॥
संकरो नरकायैव कुलघ्नानां कुलस्य च ।
पतन्ति पितरो ह्येषां लुप्तपिंडोदकक्रिया: ॥ ४२ ॥

१ वागतात, चालतात २ चव्हाट्यावरच्या.

मग कुळा तया अशेखा । आणि कुळघातकां ।
येरयेरां नरका । जाणें आथि ॥ ५१ ॥
देखें वंशवृद्धि समस्त । यापरी होय पतित ।
मग वोवांडती स्वर्गस्थ । पूर्वपुरुष ॥ ५३ ॥
जेथ नित्यादि क्रिया ठाके। आणि नैमित्तिक क्रिया पारुखे।
तेथ कवणा तिळोदकें । कवण अर्पी ॥ ५४ ॥
तरी पितर काय करिती । कैसेनि स्वर्गीं वसती ।
म्हणोनि तेही येती । कुळापासीं ॥ ५५ ॥
जैसा नखाग्रीं व्याळु लागे । तो शिखांत व्यापी वेगें ।
तेवीं आब्रह्म कुळ आवघें । आप्लविजे ॥ ५६ ॥

दोषैरेतैः कुलघ्नानां वर्णसंकरकारकैः ।
उत्साद्यंते जातिधर्माः कुलधर्माश्च शाश्वताः ॥ ४३ ॥
उत्सन्न कुलधर्माणां मनुष्याणां जनार्दन ।
नरके नियतं वासो भवतीत्यनुशुश्रुम ॥ ४४ ॥
अहो बत महत्पापं कर्तुं व्यवसिता वयम् ।
यद्राज्यसुखलोभेन हंतुं स्वजनमुद्यताः ॥ ४५ ॥

देवा अवधारीं आणीक एक । एथ घडे महापातक ।
जे संगदोषें हा लौकिक । भ्रंशु पावे ॥ ५७ ॥
जैसा घरीं आपुलां । वैनिवसें अग्नि लागला ।
तो आणिकांही प्रज्वळिला । जाळूनि घाली ॥ ५८ ॥
तैसिया तया कुळसंगती । जे जे लोक वर्तती ।
तेही बाधा पावती । निमित्तें येणें ॥ ५९ ॥
तैसें नाना दोषें संकुळ । अर्जुन म्हणे तें कुळ ।
मग महाघोर केवळ । निरय भोगी ॥ २६० ॥

१ माघारी फिरते, रमते. २ बुडविलें जातें. ३ दैववशात्, अकस्मात्.

पाडलिया तिये ठायीं । मग कल्पांतीही उंकलु नाहीं ।
येसणे पतन कुळक्षयीं । अर्जुन म्हणे ॥ ६१ ॥
देवा हे विविध कार्ली ऐकिजे । परी अझुनिवरी त्रासु नुपजे ।
हृदय वज्राचे हे काय कीजे । अवधारीं पां ॥ ६२ ॥
अपेक्षिजे राज्यसुख । जयालागीं ते तंव क्षणिक ।
ऐसें जाणतांही दोख । अव्हेरूं ना ॥ ६३ ॥
जे हे वडिल सकळ आपुले । वधावया दिठी सूंदले ।
सांग पां काइ थेकुलें । घडले आम्हां ॥ ६४ ॥

यदि मामप्रतीकारमशस्त्रं शस्त्रपाणय ।
धार्तराष्ट्रा रणे हन्युस्तन्मे क्षेमतरं भवेत् ॥ ४६ ॥

आतां यावरी जें जियावें । तयापासूनि हे वरवें ।
जे शस्त्र सांडूनि साहावे । बाण यांचे ॥ ६५ ॥
इयावरी होय जितुकें । ते मरणही वरी निकें
परी येणे कल्मषें । चाड नाहीं ॥ ६६ ॥

संजयउवाच—

एवमुक्त्वाऽर्जुनः संख्ये रथोपस्थ उपाविशत्
विसृज्य सशरं चापं शोकसंविग्नमानस. ॥ ४७ ॥

ऐसें तिये अवसरीं । अर्जुन बोलिला समरीं ।
संजयो म्हणे अवधारीं । धृतराष्ट्राते ॥ ६७ ॥
मग अत्यंत उद्वेगला । न धरत गहिंवरू आला ।
तेथ उडी घातली खालीं । रथौनियां ॥ ६८ ॥
जेसा राजकुमरु पदच्युतु । सर्वथा होय उपहतु ।
कां रवि राहुग्रस्तु । प्रभाहीनु ॥ ६९ ॥

१ सुग्रा २ घातले

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

अध्याय दुसरा

संजय उवाच —

तं तथा कृपयाविष्टमश्रुपूर्णाकुलेक्षणम् ।
विषीदंतमिदं वाक्यमुवाच मधुसूदनः ॥ १ ॥

मग संजयो म्हणे रायातें । आइकें तो पार्थु तेथें ।
शोकाकुल रुदनातें । करीत असे ॥ १ ॥
ते कुळ देखोनि समस्त । स्नेह उपनलें अद्भुत ।
तेणें द्रवलें असे चित्त । कवणेपरी ॥ २ ॥
जैसें लवण जळें झळंबलें । ना तरी अभ्र वातें हालें ।
तैसें सधीर परी विरमलें । हृदय तयाचें ॥ ३ ॥
म्हणौनी कृपा आकळिला । दिसतसे अति कोमाइला ।
जैसा कर्दमीं रुपला । राजहंसु ॥ ४ ॥
तयापरी तो पांडुकुमरु । महामोहें अति जर्जरु ।
देखोनी श्रीशार्ङ्गधरु । काय बोले ॥ ५ ॥

श्रीभगवानुवाच—

कुतस्त्वा कश्मलमिदं विषमे समुपस्थितम् ।
अनार्यजुष्टमस्वर्ग्यमकीर्तिकरमर्जुन ॥ २ ॥

---

१ विरघळलें.

म्हणे अर्जुना आधीं पाहीं । हें उचित काय इये ठायीं ।
तूं कवण हें कायी । करीत आहासी ॥ ६ ॥
तुज सांगें काय झालें । कवण उणें आलें ।
करितां काय ठेलें । खेदु कायिसा ॥ ७ ॥
तूं अनुचिता चित्त नेदिसी । धीरु कंहीं न सांडिसी ।
तुझिया नामें अपयशीं । दिशा लंघिजे ॥ ८ ॥
तूं शूरवृत्तीचा ठावो । क्षत्रियांमाजी रावो ।
तुझिया लाठेपणाचा आंवो । तिहीं लोकीं ॥ ९ ॥
तुवां संग्रामीं हरु जिंकिला । निवातकवचांचा ठावो फेडिला
पवाडा तुवां केला । गंधर्वासी ॥ १० ॥
पाहतां तुझेनि पाडें । दिसे त्रैलोक्यही थोकडें ।
ऐसें पुरुषत्व चोखडें । पार्था तुझें ॥ ११ ॥
तो तूं कीं आजि एथें । सांडूनियां वीरवृत्तीतें ।
अधोमुख रुदनातें । करीतु आहासी ॥ १२ ॥
विचारीं तूं अर्जुनु । कीं कारुण्यें किजसी दीनु ।
सांगपां अंधकारें भानु । ग्रासिला आथी ॥ १३ ॥
ना तरी पवनु मेघासि बिहे । कीं अमृतासि मरण आहे ।
पाहे पां इंधनाचि गिळोनि जाये । पावकातें ॥ १४ ॥
कीं लवणेंचि जळ विरे । संसर्गें काळकूट मरे ।
सांग पां महाफणी दर्दुरें । गिळिजे कायी ॥ १५ ॥
सिंहासि झोंबे कोल्हा । ऐसा अपाडु आथि कें जाहला ।
परी तो त्वां साच केला । आजि एथ ॥ १६ ॥
म्हणोनि अझुनी अर्जुना । झणें चित्त देसी या हीना ।
वेगीं धीर करूनियां मना । सावधु होईं ॥ १७ ॥

१ पराक्रमाचा. २ आकार, स्वरूप. ३ तुलनेनें. ४ चमत्कार, अद्भुत गोष्ट.

सांडीं हें मूर्खपण । उठीं घे धनुष्यबाण ।
संग्रामीं हें कवण । कारुण्य तुझें ॥ १८ ॥
हां गा तूं जाणता । तरी न विचारिसी कां आतां ।
सांगें झुंझावेळे सदयता । उचित कायी ॥ १९ ॥
हें असतिये कीर्तीसी नाशु । आणि पारत्रिकासि अपभ्रंशु ।
म्हणे जगन्निवासु । अर्जुनातें ॥ २० ॥

क्लैब्यं मास्मगमः पार्थ नैतत्त्वय्युपपद्यते ।
क्षुद्रं हृदयदौर्बल्यं त्यक्त्वोत्तिष्ठ परंतप ॥ ३ ॥

म्हणोनि शोकु न करीं । तूं पुरता धीरु धरीं ।
हे शोच्यता अव्हेरीं । पांडुकुमरा ॥ २१ ॥
तुज नव्हे हें उचित । येणें नासेल जोडलें बहुत ।
तूं अझुनि हित । विचारीं पां ॥ २२ ॥
येणें संग्रामाचेनि अवसरें । एथ कृपाळुपण नुपकरे ।
हे आतांचि काय सोयरे । जाहले तुज ॥ २३ ॥
तूं आधींचि काय नेणसी । कीं हे गोत्रज नोळखसी ।
वायांचि काय करिसी । अतिशो आतां ॥ २४ ॥
आजिचें हें झुंज । काय जन्मा नवल तुज ।
हें परस्परें तुम्हां व्याज । सदाचि आथी ॥ २५ ॥
तरी आतां काय जाहलें । कायी स्नेह उपनलें ।
हें नेणिजे परी कुडें केलें । अर्जुना तुवां ॥ २६ ॥
मोह धरिलिया ऐसें होईल । जे असती प्रतिष्ठा जाईल ।
आणि परलोकही अंतरेल । ऐहिकेंसीं ॥ २७ ॥

१ आयत्या, पदरांत पडलेल्या. २ परलोकगतीला, परमार्थाला. ३ नावडे, गैर.

हृदयाचें ढिलेपण । एथ निकंयासि नव्हे कारण ।
हें संग्रामीं पतन जाण । क्षत्रियासी ॥ २८ ॥
ऐसेनि तो कृपावंतु । नानापरी असे शिकवितु ।
हें ऐकोनि पांडुसुतु । काय बोले ॥ २९ ॥

अर्जुन उवाच—

कथं भीष्ममहं संख्ये द्रोणं च मधुसूदन ।
इषुभिः प्रतियोत्स्यामि पूजार्हावरिसूदन ॥ ४ ॥

देवा हें येतुलेवरी । बोलावें नलगे अवधारीं ।
आधीं तूंचि विचारीं । संग्रामु हा ॥ ३० ॥
हें झुंज नव्हे प्रमादु । एथ प्रवर्तलिया दिसतसे बाधु ।
हा उघड लिंगभेदु । योढवला आम्हां ॥ ३१ ॥
देखें मातापितरें अर्चिजती । सर्वस्वें तोष पावविजती ।
तियें पाठीं केवीं वधिजती । आपुलिया हातीं ॥ ३२ ॥
देवा संतवृंद नमस्कारिजे । कां घडे तरी पूजिजे ।
हें वांचूनि केवीं निंदिजे । स्वयें वाचा ॥ ३३ ॥
तैसे गोत्रगुरु आमुचे । हे पूजनीय आम्हां नियमाचे ।
मज बहुत भीष्मद्रोणांचें । वर्ततसे ॥ ३४ ॥
जयांलागीं मनें वीरुं । आम्ही स्वप्नींही न शकों धरूं ।
तयां प्रत्यक्ष केवीं करूं । घातु देवा ॥ ३५ ॥
वरी जळो हें जियालें । एथ आघवेयांसि काय जाहलें ।
जे यांचया वधीं अभ्यासिलें । मिरविजे आम्हीं ॥ ३६ ॥
मी पार्थु द्रोणाचा केला । येणें धनुर्वेदु मज दिधला ।
तेणें उपकारें काय आभारेला । वधीं तयातें ॥ ३७ ॥

१ खचाला, खांगल्याला. २ पूज्य जनांचा उच्छेद केल्याचा दोष. ३ जगणें.

जेथींचिया कृपा लाहिजे वरु । तेथेंचि मनें व्यभिचारु ।
तरी काय मी भस्मासुरु । अर्जुन म्हणे ॥ ३८ ॥
गुरूनहत्वा हि महानुभावान्श्रेयो भोक्तुं भैक्ष्यमपीहलोके ।
हत्वार्थकामांस्तु गुरूनिहैव भुंजीय भोगान् रुधिरप्रदिग्धान्॥५॥
देवा समुद्र गंभीर आइकिजे । वरी तोही आहाच देखिजे ।
परी क्षोभु मनीं नेणिजे । द्रोणाचिये ॥ ३९ ॥
हें अपार जे गगन । वरी तयाही होईल मान ।
परी अगाध भले गहन । हृदय याचें ॥ ४० ॥
वरी अमृतही विटे । कीं काळवशें वज्रही फुटे ।
परी मनोधर्मु न लोटे । विकरविलाही ॥ ४१ ॥
स्नेहालागीं माये । म्हणिपे तें कीरु होये ।
परी कृपा ते मूर्त आहे । द्रोणीं इये ॥ ४२ ॥
हा कारुण्याची आदि । सकल गुणांचा निधि ।
विद्यासिंधु निरवधि । अर्जुन म्हणे ॥ ४३ ॥
हा येणें मानें महंतु । वरी आम्हांलागीं कृपावंतु ।
आतां सांग पां येथ घातु । चिंतूं येईल ॥ ४४ ॥
ऐसे हे रणीं वधावे । मग आपण राज्यसुख भोगावें ।
ते मना न ये आघवें । जीवितेंसीं ॥ ४५ ॥
हें येणें मानें दुर्भर । जे यांहीहुनी भोग सधर ।
ते असतु येयवर । भिक्षा मागतां भली ॥ ४६ ॥
ना तरी देशत्यागें जाइजे । कां गिरिकंदर सेविजे ।
परी शस्त्र आतां न धरिजे । इयांवरी ॥ ४७ ॥

१ मापगी. २ त्याच्या वृत्तीन विकार उत्पन्न मरण्याचा प्रयत्न झाला असतांहि. ३ भार.

देवा नेवनिशर्ती शरीं । वोंवरोनी यांच्या जिव्हारीं ।
भोग गिंवसावे रुधिरीं । बुडाले जे ॥ ४८ ॥
ते काढूनि काय किजती । विलिप्त केवीं सेविजती ।
मज न ये हे उपपत्ति । याचिलागीं ॥ ४९ ॥
ऐसें अर्जुन तिये अवसरीं । म्हणे श्रीकृष्णा अवधारीं ।
परी तें मना नयेचि मुरारी । आइकोनियां ॥ ५० ॥
हें जाणोनि पार्थु विहाला । मग पुनरपि बोलों लागला ।
म्हणे देवो कां चित्त या बोला । देतीचि ना ॥ ५१ ॥
न चैतद्विद्मः कतरन्नो गरीयो यद्वा जयेम यदि वा नो जयेयुः ॥
यानेव हत्वा न जिजीविषामस्तेऽवस्थिताः प्रमुखे धार्त्तराष्ट्राः ६
येऱ्हवीं माझ्या चित्तीं जें होतें । तें मी विचारूनि बोलिलों एथें
परी निकें काय यापरौतें । तें तुम्ही जाणा ॥ ५२ ॥
पैं यांसि जयांसीं ऐकिजे । आणि या बोलींचि प्राणु सांडिजे ।
ते एथ संग्रामव्याजें । उभे आहाती ॥ ५३ ॥
आतां ऐसेयांतें वधावें । कीं अव्हेरूनियां निघावें ।
या दोहींमाजी काइ वरवें । तें नेणों आम्ही ॥ ५४ ॥
कार्पण्यदोषोपहतस्वभावः पृच्छामि त्वां धर्मसंमूढचेताः ।
यच्छ्रेयःस्यान्निश्चितं ब्रूहि तन्मे शिष्यस्तेहं शाधि मां त्वां प्रपन्नं ७
आम्हां काय उचित । तें पाहतां न स्फुरे एथ ।
जे मोहें येणें चित्त । व्याकुळ माझें ॥ ५५ ॥
तिमिरावरुद्ध जैसें । दृष्टीचें तेज भ्रंशे ।
मग पांसींच असतां न दिसे । वस्तुजात ॥ ५६ ॥

१ नवीन पाजविलेल्या. २ प्रहार करून. ३ कवटाळावे, उपभोगावे.
४ पूर्वापरसंगति. ५ मुरारीला. ६ जवळच.

आतां तो उद्गार कैसा वरुषेल । तेणें अर्जुनाचळु निवेल ।
मग नवी विरूढी फुटेल । उन्मेषाची ॥ ७९ ॥
ते कथा आइका । मनाचिये आराणुका ।
ज्ञानदेवो म्हणे देखा । निवृत्तिदासु ॥ ८० ॥

संजय उवाच—
एवमुक्त्वा हृषीकेशं गुडाकेशः परंतप ।
न योत्स्य इति गोविंदमुक्त्वा तूष्णीं बभूव ह ॥ ९ ॥

ऐसे संजयो असे सांगतु । म्हणे राया तो पार्थु ।
पुनरपि शोकाकुळितु । काय बोले ॥ ८१ ॥
आइकें सखेदु बोले श्रीकृष्णातें । आतां नाळवावें तुम्हीं मातें ।
मीं सर्वथा न झुंजे एथें । भरंवसेनी ॥ ८२ ॥
ऐसे येकिं हेळां बोलिला । मग मौन धरूनि ठेला ।
तेथें श्रीकृष्ण विस्मो पावला । देखोनि तयातें ॥ ८३ ॥

तमुवाच हृषीकेशः प्रहसन्निव भारत ।
सेनयोरुभयोर्मध्ये विषीदंतमिदं वचः ॥ १० ॥

मग आपुलां चित्तीं म्हणे । एथ हें कायी आदरिलें येणें ।
अर्जुन सर्वथा काही नेणे । काय कीजे ॥ ८४ ॥
हा उमजे आतां कवणेपरी । कैसेनि धीरु स्वीकरी ।
जैसा ग्रहांतें पंचाक्षरी । अनुमानी कां ॥ ८५ ॥
ना तरी असाध्य देखोनि व्याधि । वैद्य सूंची निरवधि ।
अमृतासम दिव्य औषधि । निदानींची ॥ ८६ ॥
तैसे विवरीतु असे श्रीअनंतु । तया दोहीं सैन्यांआंतु ।
जयापरी पार्थु । भ्रांति सांडी ॥ ८७ ॥

१ पाल्वी, कोंब २ ज्ञानाची ३ स्वस्थतेनें. ४ एक वेळ, एकदम.
५ भुताला ६ योजतो, शोधून काढतो.

तें कारण मनीं धरिलें । मग सरोष बोलों आदरिलें ।
जैसें मातेच्या कोपीं थोकुलें । स्नेह आथी ॥ ८८ ॥
कीं औषधाचिया कडुवटपणीं । जैसी अमृताची पुरवणी ।
ते आहांच न दिसे परी गुणीं । प्रकट होय ॥ ८९ ॥
तैसीं वरिवरि पाहतां उदासें । आंत तरी अतिसुरसें ।
तियें वाक्यें हृषीकेशें । बोलों आदरिलीं ॥ ९० ॥

श्रीभगवानुवाच—

अशोच्यानन्वशोचस्त्वं प्रज्ञावादांश्च भाषसे ।
गतासूनगतासूंश्च नानुशोचंति पंडिताः ॥ ११ ॥

मग अर्जुनातें म्हणितलें । आम्हीं आजि हें नवल देखिलें ।
जें तुवां एथ आदरिलें । माझारींचि ॥ ९१ ॥
तूं जाणता तरी म्हणविसी । परी नेणिवेतें न संडिसी ।
आणि शिकवूं म्हणों तरी बोलसी । बहुसाल नीति ॥ ९२ ॥
जात्यंधा लागे पिसें । मग तें सैरा धांवे जैसें ।
तुझें शाहाणपण तैसें । दिसतसे ॥ ९३ ॥
तूं आंपणपें तरी नेणसी । परी या कौरवांतें शोचूं पहासी ।
हा बहु विस्मय आम्हांसी । पुढतपुढती ॥ ९४ ॥
तरी सांग पां अर्जुना । तुजपासूनि स्थिति या त्रिभुवना ।
हे अनादि विश्वरचना । तें लटकें कायी ॥ ९५ ॥
एथ समर्थु एक आथी । तयापासूनि भूतें होती ।
तरी हें वायांचि काय बोलती । जगामाजीं ॥ ९६ ॥
हो कां सांप्रत ऐसें जाहलें । जे हें जन्म तुवां सृजिलें ।
आणि नाशु पावे नाशिलें । विचारीं पां ॥ ९७ ॥

१ झांकलेलें. २ अन्तःस्थ साठवण, पूर्ण. ३ वरवर, उघड. ४ आपलें स्वरूप, आत्मतत्व. ५ वारंवार, पुन्हां पुन्हां.

तूं भ्रमलेपणें अहंकृती । यांसि घातु न धरिसी चित्तीं ।
तरी सांगें कायि हे होती । चिरंतन ॥ ९८ ॥
कीं तूं एक वधिता । आणि सकळ लोकु हा मरता ।
ऐसी भ्रांति झणें चित्ता । येवों देसी ॥ ९९ ॥
अनादिसिद्ध हें आघवें । होतजात स्वभावें ।
तरी तुवां कां शोचावें । सांगें मज ॥ १०० ॥
परी मूर्खपणें नेणसी । न चिंतावें तें चिंतिसी ।
आणि तूंचि नीति सांगसी । आम्हांप्रति ॥ १ ॥
देखें विवेकी जे होती । ते दोहींतेंही न शोचिती ।
जे होयजाय हे भ्रांती । म्हणऊनियां ॥ २ ॥

नत्वेवाहं जातु नासं न त्वं नेमे जनाधिपाः ।
न चैव न भविष्यामः सर्वे वयमतः परम् ॥ १२ ॥

अर्जुना सांगेन आइक । पथ आम्ही तुम्ही देख ।
आणि हे भूपति अशेख । आदिकरुनी ॥ ३ ॥
नित्यता ऐसेंचि असोनी । ना तरी निश्चित क्षया जाउनी ।
हे भ्रांति वेगळी करुनी । दोन्ही नाहीं ॥ ४ ॥
हें उपजे आणि नाशे । तें मायावशें दिसे ।
येऱ्हवीं तत्त्वता वस्तु जे असे । ते अविनाशचि ॥ ५ ॥
जैसें पवनें तोय हालविलें । आणि तरंगाकार जाहलें ।
तरी कवण कें जन्मलें । म्हणों ये तेथ ॥ ६ ॥
तेंचि वायूचें स्फुरण ठेलें । आणि उदक सहज सपाट जाहलें
तरी आतां काय निमालें । विचारीं पां ॥ ७ ॥

देहिनोऽस्मिन्यथा देहे कौमारं यौवनं जरा ।
तथा देहान्तरप्राप्तिर्धीरस्तत्र न मुह्यति ॥ १३ ॥

१ परत्र.

आइकें शरीर तरी एक । परी वयसाभेद अनेक ।
हें प्रत्यक्षचि देख । प्रमाण तूं ॥ ८ ॥
एथ कौमारत्व दिसे । मग तारुण्यीं तें भ्रंशे ।
परी देहाचि हा न नाशे । एकेकासवें ॥ ९ ॥
तैसीं चैतन्याच्या ठायीं । इयें शरीरांतरें होती जाती पाहीं ।
ऐसें जाणे तया नाहीं । व्यामोहदुःख ॥ ११० ॥

मात्रास्पर्शास्तु कौंतेय शीतोष्णसुखदुःखदाः ।
आगमापायिनोऽनित्यास्तांस्तितिक्षस्व भारत ॥ १४ ॥

एथ नेणावया हेंचि कारण । जें इंद्रियां आधीनपण ।
तिहीं आकळिजे अंतःकरण । म्हणऊनि भ्रमे ॥ ११ ॥
इंद्रियें विषय सेविती । तेथ हर्ष शोकु उपजती ।
ते अंतर आप्लविती । संगें येणें ॥ १२ ॥
जयां विषयांच्या ठायीं । एकनिष्ठता कहीं नाहीं ।
तेथ दुःख आणि कांहीं । सुखही दिसे ॥ १३ ॥
देखें शब्दाची व्याप्ति । निंदा आणि स्तुति ।
तेथ द्वेषाद्वेष उपजती । श्रवणद्वारें ॥ १४ ॥
मृदु आणि कठिण । हे स्पर्शाचे दोन्ही गुण ।
जे वपूचेनि संगें कारण । संतोषखेदां ॥ १५ ॥
भ्यासुर आणि सुरेख । हें रूपाचें स्वरूप देख ।
जें उपजवी सुखदुःख । नेत्रद्वारें ॥ १६ ॥
सुगंधु आणि दुर्गंधु । हा परिमळाचा भेदु ।
जो घ्राणसंगें विषादु — तोषु देता ॥ १७ ॥

१ निरनिराळीं शरीरें. २ कीं, कारण. ३ अंतःकरण. ४ बुडवितात.
५ एकाच स्थितींत अविकृत राहण्याचा स्वभाव; शाश्वती.

तैसाचि द्विविध रसु । उपजवी प्रीतित्रासु ।
म्हणूनि हा अपभ्रंशु । विषयसंगु ॥ १८ ॥
देखें इंद्रियां आधीन होइजे । तैं शितोष्णातें पाविजे ।
आणि सुखदुःखीं आकळिजे । आपणपें ॥ १९ ॥
या विषयाचांचूनि कांहीं । आणीक सर्वथा रम्य नाहीं ।
ऐसा स्वभावोचि पाहीं । इंद्रियांचा ॥ १२० ॥
हे विषय तरी कैसे । रोहिणीचे जळ जैसें ।
कां स्वप्नींचा आभासे । भद्रंजाति ॥ २१ ॥
देखें अनित्य तियापरी । म्हणऊनि तूं अव्हेरीं ।
हा सर्वथा संगु न धरीं । धनुर्धरा ॥ २२ ॥

यं हि न व्यथयन्त्येते पुरुषं पुरुषर्षभ ।
समदुःखसुखं धीरं सोऽमृतत्वाय कल्पते ॥ १५ ॥

हे विषय जयातें नाकळिती । तया सुखदुःखें दोनी न पवती ।
आणि गर्भवाससंगती । नाहीं तया ॥ २३ ॥
तो नित्यरूप पार्था । वोळखावा सर्वथा ।
जो या इंद्रियार्थां । नागवेचि ॥ २४ ॥

नासतो विद्यते भावो नाभावो विद्यते सतः ।
उभयोरपि दृष्टोऽन्तस्त्वनयोस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ १६ ॥

आतां अर्जुना कांहीं एक । सांगेन मी आइक ।
जें विचारपर लोक । वोळखिती ॥ २५ ॥
या उपाधिमाजीं गुप्त । चैतन्य असे सर्वगत ।
तें तत्त्वज्ञ संत । स्वीकारिती ॥ २६ ॥

---

१ भ्रष्टपणा २ मृगजळ, सूर्य रोहिणी नक्षत्रीं असतां उन्हाळ्याचा कडेलोट होऊन जें जळ भासतें तें. ३ हत्ती. ४ अविनाश, शाश्वत. ५ तिरस्कार. ६ सर्वांतर्यामी.

सलिलीं पय जैसें । एक होऊनि मीनलें असे ।
परी निवडूनि राजहंसें । वेगळें कीजे ॥ १२७ ॥
कीं अग्निमुखें किडाळ । तोडोनियां चोखाळ ।
निवडिती केवळ । बुद्धिमंत ॥ २८ ॥
ना तरी जाणिवेच्या आयणी । करितां दधिकडसणी ।
मग नवनीत निर्वाणीं । दिसे जैसें ॥ २९ ॥
कीं भूस बीज एकवट । उपाणितां राहे घनवट ।
तेथ उडे तें फलकट । जाणों आलें ॥ १३० ॥
तैसें विचारितां निरसलें । तें प्रपंचु सहजें सांडयलें ।
मग तत्त्वतां तत्त्व उरलें । ज्ञानियांसी ॥ ३१ ॥
म्हणोनी अनित्याच्या ठायीं । तयां आस्तिक्यबुद्धि नाहीं ।
निष्कर्षु दोहींही । देखिला असे ॥ ३२ ॥

अविनाशि तु तद्विद्धि येन सर्वमिदं ततम् ।
विनाशमव्ययस्यास्य न कश्चित्कर्तुमर्हति ॥ १७ ॥

देखें सारासार विचारितां । भ्रांति ते पाहीं असारता ।
तरी सार तें स्वभावता । नित्य जाणें ॥ ३३ ॥
हा लोकत्रयाकारु । तो जयाचा विस्तारु ।
तेथ नामवर्णआकारु । चिन्ह नाहीं ॥ ३४ ॥
जो सर्वदा सर्वगतु । जन्मक्षयातीतु ।
तया केलियाहि घातु । कदा नोहे ॥ ३५ ॥

---

१ अग्नीच्या द्वारें, विस्तवांत तावून, २ हीणकट. ३ बळानें. ४ दह्याचें घुसळण. ५ शेवटीं. ६ वारवतां, पाखडतां. ७ असत्य ठरलें. ८ ज्ञान्यांना. ९ निर्णय, निश्चय. १० जन्ममरणाच्या टप्याबाहेरचा. ११ करण्याचा प्रयत्न केला असताही.

अंतवंत इमे देहा नित्यस्योक्ताः शरीरिणः ।
अनाशिनोऽप्रमेयस्य तस्माद्युध्यस्व भारत ॥ १८ ॥

आणि शरीरजात आघवें । हें नाशवंत स्वभावें ।
म्हणोनि तुवां झुंजावें । पांडुकुमरा ॥ ३६ ॥

य एनं वेत्ति हंतारं यश्चैनं मन्यते हतम् ।
उभौ तौ न विजानीतो नायं हंति न हन्यते ॥ १९ ॥

तूं धरूनि देहाभिमानातें । दिठी सूनि शरीरातें ।
मी मारिता हे मरते । म्हणत आहासी ॥ ३७ ॥
तरी अर्जुना तूं हें नेणसी । जरी तत्त्वतां विचारिसी ।
तरी वधिता तूं नव्हेसी । हे वध्य नव्हती ॥ ३८ ॥

न जायते म्रियते वा कदाचिन्नायं भूत्वा भविता वा न भूयः ।
अजो नित्यः शाश्वतोऽयं पुराणो न हन्यते हन्यमाने शरीरे २०
वेदाविनाशिनं नित्यं य एनमजमव्ययम् ।
कथं स पुरुषः पार्थ कं घातयति हंति कम् ॥ २१ ॥

जैसें स्वप्नामाजीं देखिजे । तें स्वप्नींचि साच आपजे ।
मग चेऊनियां पाहिजे । तंव कांहीं नाहीं ॥ ३९ ॥
तैसी हे जाण माया । तूं भ्रमत आहासी वायां ।
शस्त्रे हाणितलिया छाया[1] । जैसी आंगीं न रुपे[2] ॥ १४० ॥
कां पूर्ण कुंभ उलंडला[3] । तेथ बिंबाकारु दिसे भ्रंशला ।
परी भानु नाहीं नासला । तयासवें ॥ ४१ ॥
ना तरी मठीं आकाश जैसें । मठाकृती अवतरलें असे ।
तो भंगलिया आपैसें[4] । स्वरूपचि ॥ ४२ ॥

१ टेंगून. २ रुतणें. ३ पालथा जातें. ४ आपोआप, आपसूक.

तैसें शरीराच्या लोपीं । सर्वथा नाशु नाहीं स्वरूपीं ।
म्हणऊनि तूं हें नारोपीं । भ्रांति बापा ॥ ४३ ॥

वासांसि जीर्णानि यथा विहाय नवानि गृह्णाति नरोऽपराणि ।
तथा शरीराणि विहाय जीर्णान्यन्यानि संयाति नवानि देही २२

जैसीं जीर्णे वस्त्रें सांडिजे । मग नूतनें आणिकें वेढिजे ।
तैसें देहांतरातें स्वीकारिजे । चैतन्यनाथें ॥ ४४ ॥

नैनं छिंदंति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः ।
न चैनं क्लेदयंत्यापो न शोषयति मारुतः ॥ २३ ॥
अच्छेद्योऽयमदाह्योऽयमक्लेद्योऽशोष्य एव च ।
नित्यः सर्वगतः स्थाणुरचलोऽयं सनातनः ॥ २४ ॥

हा अनादि नित्यसिद्धु । निरुपाधि विशुद्धु ।
म्हणऊनि शस्त्रादिकीं छेदु । न घडे यया ॥ ४५ ॥
हा प्रळयोदकें नाप्लवे । अग्निदाहो न संभवे ।
एथ महाशोषु न प्रभवे । मारुताचा ॥ ४६ ॥
अर्जुना हा नित्यु । अचळु हा शाश्वतु ।
सर्वत्र सदोदितु । परिपूर्ण हा ॥ ४७ ॥

अव्यक्तोऽयमचिंत्योऽयमविकार्योऽयमुच्यते ।
तस्मादेवं विदित्वैनं नानुशोचितुमर्हसि ॥ २५ ॥

हा तर्काचिये दिठी । गोचर नोहे किरीटी ।
ध्यान याचिये भेटी । उत्कंठा वाहे ॥ ४८ ॥
हा सदा दुर्लभु मना । आपुं नोहे साधना ।
निःसीमु हा अर्जुना । पुरुषोत्तमु ॥ ४९ ॥

१ लावूं नकोस. २ परमात्मा. ३ अधीन.

हा गुणत्रयरहितु । व्यक्तीसी अतीतु ।
अनादि अविकृतु । सर्वरूप ॥ १५० ॥
अर्जुना ऐसा हा जाणावा । सकळात्मकु देखावा ।
मग सहजें शोकु आघवा । हरेल तुझा ॥ ५१ ॥

अथ चैनं नित्यजातं नित्यं वा मन्यसे मृतम् ।
तथापि त्वं महाबाहो नैनं शोचितुमर्हसि ॥ २६ ॥

अथवा ऐसा नेणसी । तूं अंतवंतचि मानिसी ।
तऱ्ही शोचूं न पवसी । पांडुकुमरा ॥ ५२ ॥
जो आदि स्थिति अंतु । हा निरंतर असे नित्यु ।
जैसा प्रवाहो अनुस्यूतु । गंगाजळाचा ॥ ५३ ॥
तें आदि नाहीं खंडलें । समुद्रीं तरी असे मिनलें ।
आणि जातचि मध्यें उरलें । दिसे जैसें ॥ ५४ ॥
इयें तीन्ही तयापरी । सैरसीच सदा अवधारीं ।
भूतांसि कवणीं अवसरीं । ठाकती ना ॥ ५५ ॥
म्हणोनि हें आघवें । एथ तुज नलगे शोचावें ।
जे स्थितीचि हे स्वभावें । अनादि ऐसी ॥ ५६ ॥
ना तरी हें अर्जुना । नयेचि तुझिया मना ।
जे देखोनि लोकु अधीना । जन्मक्षया ॥ ५७ ॥
तरी येथ कांहीं । तुज शोकासि कारण नाहीं ।
हे जन्ममृत्यु पाहीं । अपरिहर ॥ ५८ ॥

जातस्य हि ध्रुवो मृत्युर्ध्रुवं जन्म मृतस्य च ।
तस्मादपरिहार्येऽर्थे न त्वं शोचितुमर्हसि ॥ २७ ॥

१ मळलेंत, असत २ अखंडित, अटूट . ३ एकसारखीं व एकत्र असणारीं ४ थांबत नाहींत, खंडित नाहींत

उपजे तें नाशे । नाशलें पुनरपि दिसे ।
हें घटिकायंत्र जैसें । परिभ्रमे गा ॥ ५९ ॥
ना तरी उदो अस्तु आपैसे । अखंडित होत जात जैसे ।
हें जन्ममरण तैसें । अनिवार जगीं ॥ १६० ॥
महाप्रळयअवसरें । हें त्रैलोक्यही संहरे ।
म्हणोनि हा न परिहरे । आदिअंतु ॥ ६१ ॥
तूं जरी हें ऐसें मानिसी । तरी खेदु कां करिसी ।
काय जाणतचि नेणसी । धनुर्धरा ॥ ६२ ॥
एथ आणिकही एक पार्था । तुज बहुतीं परी पहातां ।
दुःख करावया सर्वथा । विषो नाहीं ॥ ६३ ॥

अव्यक्तादीनि भूतानि व्यक्तमध्यानि भारत ।
अव्यक्तनिधनान्येव तत्र का परिदेवना ॥ २८ ॥

जियें समस्तें इयें भूतें । जन्माआदि अमूर्तें ।
मग पातलीं व्यक्तीतें । जन्मलेया ॥ ६४ ॥
तियें क्षयासि जेथ जाती । तेथ निभ्रांत आनें नव्हती ।
देखें पूर्वस्थितीचि येती । आपुलिये ॥ ६५ ॥
परि मध्यें जें प्रतिभासे । तें निद्रिता स्वप्न जैसें ।
तैसा आकारु हा मायावशें । सत्स्वरूपीं ॥ ६६ ॥
ना तरी पवनें स्पर्शिलें नीर । पढियांसे तरंगाकार ।
कां परापेक्षा अळंकार । व्यक्ति कनकीं ॥ ६७ ॥
तैसें सकळ हें मूर्त । जाण पां मायाकारित ।
जैसें आकाशीं बिंबित । अभ्रपटळ ॥ ६८ ॥

---

१ रहाटगाडगें. २ निराळीं, भिन्न. ३ प्रतिभासे, भासमान होतो. ४ मायेनें आकारास आणलेलें.

तैसें आदीचि जें नाहीं । तयालागीं तूं रुदसी कायी ।
तूं अर्वाट ते पाहीं । चैतन्य एक ॥ ६९ ॥
जयाचि आर्तीचि भोगित । विषयीं त्याजिले संत ।
जयालागीं विरक्त । वनवासिये ॥ १७० ॥
दृष्टी सूनि जयातें । ब्रह्मचर्यादि व्रतें ।
मुनीश्वर तपातें । आचरताती ॥ ७१ ॥
आश्चर्यवत्पश्यति कश्चिदेनमाश्चर्यवद्वदति तथैव चान्यः ।
आश्चर्यवच्चैनमन्यः शृणोति श्रुत्वाप्येनं वेद न चैव कश्चित् २९
एक अंतरीं निश्चळ । जें निहाळितां केवळ ।
विसरले सकळ । संसारजात ॥ ७२ ॥
एकां गुणानुवादु करितां । उपरति होऊनि चित्ता ।
निरवधि तल्लीनता । निरंतर ॥ ७३ ॥
एक ऐकतांचि निवाले । ते देहभावीं सांडिले ।
एक अनुभवे पातले । तद्रूपता ॥ ७४ ॥
जैसे सरिताओघ समस्त । समुद्रामाजीं मिळत ।
परी माघौते न समात[1] । परतले नाहीं ॥ ७५ ॥
तैसिया योगीश्वरांचिया मती । मिळणीसवें एकवटती ।
परी जे विचारूनि पुनरावृत्ति[2] । भजतीचिना ॥ ७६ ॥
देही नित्यमवध्योऽयं देहे सर्वस्य भारत ।
तस्मात्सर्वाणि भूतानि न त्वं शोचितुमर्हसि ॥ ३० ॥
जें सर्वत्र सर्वही देहीं । जया करितांही घातु नाहीं ।
तें विश्वात्मक तूं पाहीं । चैतन्य एक ॥ ७७ ॥

१ समावत नाहींत आणि म्हणून मागें परततात, असें घडत नाहीं.
२ परिभ्रमण, येरझारा.

पूर्वजांचें जोडलें । आपणचि होय धांडिलें ।
जरी आजि शस्त्र सांडिलें । रणीं इये ॥ ९७ ॥
असती कीर्ति जाईल । जगचि अभिशापु देईल ।
आणि गिंवसित पावतील । महादोष ॥ ९८ ॥
जैसी भातारेंहीन वनिता । उपहती पावे सर्वथा ।
तैशी दशा जीविता । स्वधर्मेंवीण ॥ ९९ ॥
ना तरी रणीं शव सांडिजे । तें चौमेरीं गिधीं विदारिजे ।
तैसें स्वधर्महीना अभिभविजे । महादोषीं ॥ १०० ॥

अकीर्तिं चापि भूतानि कथयिष्यंति तेऽव्ययाम् ।
संभावितस्य चाकीर्तिर्मरणादतिरिच्यते ॥ ३४ ॥

म्हणोनि स्वधर्मु हा सांडसील । तरी पापा वरपडा होसील ।
आणि अपेश तें न वचेल । कल्पांतवरी ॥ १ ॥
जाणतेनि तंवचि जियावें । जंव अपकीर्ति आंगा न पवे ।
आणि सांग पां केवीं निगावें । एथोनियां ॥ २ ॥
तूं निर्मत्सरु सदयता । येथूनि निघसील कीर माघौता ।
परी ते गती समस्तां । न मनेल ययां ॥ ३ ॥
हे चहूंकडूनि वेढितील । बाणवरी घेतील ।
तेथ पार्था न सुटिजेल । कृपाळुपणें ॥ ४ ॥
ऐसेनिहि प्राणसंकटें । जरी विपायें पां निघणें घटे ।
तरी ते जियालें वोखटें । मरणाहूनी ॥ ५ ॥

भयाद्रणादुपरतं मंस्यंते त्वां महारथाः ।
येषां च त्वं बहुमतो भूत्वा यास्यसि लाघवम् ॥ ३५ ॥

---

१ गमावलें. २ पतिहीन. ३ अपमान. ४ चारी बाजूंनीं. ५ पराभूत करावें. ६ जाईल, टळेल. ७ अंगाला चिकटत नाहीं. ८ घडेल.

तयापरी पार्था । स्वधर्मे राहाटतां ।
सकळ कामपूर्णता । सहजें होय ॥ ८८ ॥
म्हणोनि तूं पाहीं । क्षत्रियां आणीक कांहीं ।
संग्रामावांचूनि नाहीं । उचित जाणें ॥ ८९ ॥
निष्कपटा होआवें । उसिणां घाईं झुंजावें ।
हें असो काय सांगावें । प्रत्यक्षावरी ॥ १० ॥

यदृच्छया चोपपन्नं स्वर्गद्वारमपावृतम् ।
सुखिनः क्षत्रियाः पार्थ लभंते युद्धमीदृशम् ॥ ३२ ॥

अर्जुना झुंज देखें आतांचें । हें हो कां जें दैव तुमचें ।
कीं निधान सकळ धर्माचें । प्रगटलें असे ॥ ९१ ॥
हा संग्रामु काय म्हणिपे । कीं स्वर्गुचि येणें रूपें ।
मूर्त कां प्रतापें । उदो केला ॥ ९२ ॥
ना तरी गुणाचेनि पांतिकरें । आर्तीचेनि पडिभरें ।
हे कीर्तीचि स्वयंवरें । आली तुज ॥ ९३ ॥
क्षत्रियें बहुत पुण्य कीजे । तें झुंज ऐसें लाहिजे ।
जैसें मार्गे जातां आडळिजे । चिंतामणि ॥ ९४ ॥
ना तरी जांभया पसरे मुख । तेथ अवचटें पडे पीयूख ।
तैसा संग्रामु हा देख । पातला असे ॥ ९५ ॥

अथ चेत्त्वमिमं धर्म्यं संग्रामं न करिष्यसि ।
ततः स्वधर्मं कीर्तिं च हित्वा पापमवाप्स्यसि ॥ ३३ ॥

आतां हा ऐसा अव्हेरिजे । मग नाथिलें शोचूं बैसिजे ।
तरी आपण आंहाणा होईजे । आपणपेयां ॥ ९६ ॥

१ उसळत्या आवेशानें. २ स्वीकारानें, आदरानें. ३ आतिशयानें. ४ ठेंचाळावें, अडखळावें. ५ एकाएकीं. ६ असत्य. ७ नाशकर्ता.

पूर्वजांचें जोडलें । आपणचि होय धाडिलें ।
जरी आजि शस्त्र सांडिलें । रणीं इयें ॥ १९७ ॥
असती कीर्ति जाईल । जगचि अभिशापु देईल ।
आणि गिंवसित पावतील । महादोष ॥ १९८ ॥
जैसी भ्रतारहीन वनिता । उपहती पावे सर्वथा ।
तैसी दशा जीविता । स्वधर्मेंवीण ॥ १९९ ॥
ना तरी रणीं शव सांडिजे । तें चौमेरीं गिधीं विदारिजे ।
तैसें स्वधर्महीना अभिभविजे । महादोषीं ॥ २०० ॥

अकीर्तिं चापि भूतानि कथयिष्यंति तेऽव्ययाम् ।
संभावितस्य चाकीर्तिर्मरणादतिरिच्यते ॥ ३४ ॥

म्हणोनि स्वधर्मु हा सांडसील । तरी पापा वरपडा होसील ।
आणि अपेश तें न वचेल । कल्पांतवरी ॥ १ ॥
जाणतेनि तंवचि जियावें । जंव अपकीर्ति आंगा न पवे ।
आणि सांग पां केवीं निगावें । एथोनियां ॥ २ ॥
तूं निर्मत्सरु सदयता । येथूनि निघसील माघौता ।
परी ते गती समस्तां । न मनेल पार्था ॥ ३ ॥
हे चहूंकडूनि वेढितील । बाणवरी घेतील ।
तेथ पार्था न सुटिजेल । कृपाळुपणें ॥ ४ ॥
ऐसेनिहि प्राणसंकटें । जरी विपायें पां निघणें घटे ।
तरी तें जियालें वोखटें । मरणाहूनी ॥ ५ ॥

भयाद्रणादुपरतं मंस्यंते त्वां महारथाः ।
येषां च त्वं बहुमतो भूत्वा यास्यसि लाघवम् ॥ ३५ ॥

---

१ गमावलें. २ पतिहीन. ३ अपमान. ४ चारी बाजूंनी. ५ पराभूत करावें. ६ जाईल, टळेल. ७ अंगाला चिकटत नाहीं. ८ घडेल.

तूं आणिकही एक न विचारिसी। एथ संभ्रमें झुंजों आलासी
आणि सकणवपणें निघालासी। मागुता जरी ॥ ६ ॥
तरी तुझें तें अर्जुना। या वैरियां दुर्जनां।
कां प्रत्यया येईल मना। सांगें मज ॥ ७ ॥

अवाच्यवादांश्च बहून्वदिष्यंति तवाहिताः।
निंदंतस्तव सामर्थ्यं ततो दुःखतरं नु किम् ॥ ३६ ॥

हे म्हणती गेला रे गेला। अर्जुन आम्हां बिहाला।
हा सांगें बोलु उरला। निका कायी ॥ ८ ॥
लोक सायासें करूनि बहुतें। कां वेंचिती आपुलीं जीवितें
परी वाढविती कीर्तीतें। धनुर्धरा ॥ ९ ॥
ते तुज अनायासें। अनकळित जोडिली असे।
हें अद्वितीय जैसें। गगन आहे ॥ ११० ॥
तैसी कीर्ती निःसीम। तुझ्या ठायीं निरुपम।
तुझे गुण उत्तम। तिहीं लोकीं ॥ ११ ॥
दिगंतींचे भूपति। भाट होऊनि वाखाणिती।
जे ऐकिलिया दचकिती। कृतांतादिक ॥ १२ ॥
ऐसी महिमा घनवट। गंगा तैसी चोखट।
जया देखों जगीं सुभट। जाणते जाले ॥ १३ ॥
तें पौरुष तुझें अद्भुत। आइकोनियां हे समस्त।
जाहले आथि विरक्त। जीवितेंसी ॥ १४ ॥
जैसा सिंहाचिया हांका। युगांतु होय मदमुखा।
तैसा कौरवां अशेखां। धाकु तुझा ॥ १५ ॥
जैसे पर्वत वज्रातें। ना तरी सर्प गरुडातें।
तैसे अर्जुना हे तूतें। मानिती सदा ॥ १६ ॥

१ घाटानें, समारंभानें. २ मत्त हत्तीला.

तें अगाधपण जाईल । मग हीणांवो अंगा येईल ।
जरी मागुता निघसील । न झुंजतचि ॥ १७ ॥
आणि हे पळतां पळों नेदिती । धरूनि अवकळा करिती ।
न गणित कुटी बोलती । आइकतां तुज ॥ १८ ॥
मग ते वेळीं हियें फुटावें । आतां लांठिपणें कां न झुंजावें ।
हे जिंतलें तरी भोगावें । महीतळ ॥ १९ ॥

हतो वा प्राप्स्यसि स्वर्गं जित्वा वा भोक्ष्यसे महीम् ।
तस्मादुत्तिष्ठ कौंतेय युद्धाय कृतनिश्चयः ॥ ३७ ॥

ना तरी रणीं एथ । झुंजतां वेंचलें जीवित ।
तरी स्वर्गसुख अनकळित । पावसील ॥ २१० ॥
म्हणोनि ये गोठी । विचारु न करीं किरीटी ।
आतां धनुष्य घेऊनि उठीं । झुंज वेगीं ॥ ११ ॥
देखें स्वधर्मु हा आचरतां । दोषु नाशे असता ।
तुज भ्रांति हे कवण चित्ता । पातकाची ॥ १२ ॥
सांगें पूवेंचि काय बुडिजे । कां मार्गीं जातां आडळिजे ।
परी विपायें चालों नेणिजे । तरी तेंही घडे ॥ १३ ॥
अमृतें तरीचि मरिजे । जरी विखेंसीं सेविजे ।
तैसा स्वधर्मी दोषु पाविजे । हेतुकपणें ॥ १४ ॥
म्हणोनियां पार्था । हेतू सांडूनि सर्वथा ।
तुज क्षात्रवृत्ति झुंजतां । पाप नाहीं ॥ १५ ॥

सुखदुःखे समे कृत्वा लाभालाभौ जयाजयौ ।
ततो युद्धाय युज्यस्व नैवं पापमवाप्स्यसि ॥ ३८ ॥

---

१ हीनपणा. २ अपमान, फजिती. ३ हृदय. ४ शौर्यानें. ५ य श्स्यांत असेल नसेल तें सर्व पाप. ६ नावेमुळेंच.

सुखीं संतोषा न यावें । दुःखीं विषादा न भजावें ।
आणि लाभालाभ न धरावे । मनामाजीं ॥ २६ ॥
एथ विजयपण होईल । कीं सर्वथा देह जाईल ।
हे आधींचि कांहीं पुढील । चिंतावें ना ॥ २७ ॥
आपणयां उचिता । स्वधर्मे राहाटतां ।
जें पावे तें निवांता । साहोनि जावें ॥ २८ ॥
ऐसेया मनें होआवें । तरी दोषु न घडे स्वभावें ।
म्हणोनि आतां झुंजावें । निभ्रांत तुवां ॥ २९ ॥

एषा तेऽभिहिता सांख्ये बुद्धियोगे त्विमां शृणु ।
बुद्ध्या युक्तो यया पार्थ कर्मबंधं प्रहास्यसि ॥ ३९ ॥

हे सांख्यस्थिति मुकुलित । सांगितली तुज येथ ।
आतां बुद्धियोगु निश्चित । अवधारीं पां ॥ २३० ॥
जया बुद्धि युक्ता । जाहलिया पार्था ।
कर्मबंधु सर्वथा । बाधूं न पवे ॥ ३१ ॥

नेहाभिक्रमनाशोऽस्ति प्रत्यवायो न विद्यते ।
स्वल्पमप्यस्य धर्मस्य त्रायते महतो भयात् ॥ ४० ॥

जैसें वज्रकवच लेइजे । मग शस्त्रांचा वर्षावो साहिजे ।
परी जैतेंसी उरिजे । अचुंबितें ॥ ३२ ॥
तैसें ऐहिक तरी न नसे । आणि मोक्षु तो उरला असे ।
जेथ पूर्वानुक्रमु दिसे । चोखाळत ॥ ३३ ॥
कर्माधारें तरी राहाटिजे । परी कर्मफळ न निरीक्षिजे ।
जैसा मंत्रज्ञु न बाधिजे । भूतबाधा ॥ ३४ ॥

१ मुडाळ्यानें २ सक्षेपानें, थोडक्यात. ३ अभग चिलखत-
४ अक्षत, घाय न लागता

तियापरी जे सुबुद्धि । आपुलालिया निरवधि ।
हा असतांचि उपाधि । आकळूं न सके ॥ ३५ ॥
जेथ न संचरे पुण्यपाप । जें सूक्ष्म अति निष्कंप ।
गुणत्रयादि लेप । न लगती जेथ ॥ ३६ ॥
अर्जुना ते पुण्यवशें । जरी अल्पचि हृदयीं बुद्धि प्रकाशे ।
तरी अशेषही नाशे । संसारभय ॥ ३७ ॥

व्यवसायात्मिका बुद्धिरेकेह कुरुनंदन ।
बहुशाखा ह्यनंताश्च बुद्धयोऽव्यवसायिनाम् ॥ ४१ ॥

जैसी दीपकळिका धाकुटी । परी बहु तेजातें प्रगटी ।
तैसी सद्बुद्धि हे थेकुटी । म्हणों नये ॥ ३८ ॥
पार्था बहुतीं परीं । हे अपेक्षिजे विचारशूरीं ।
जे दुर्लभ चराचरीं । सद्वासना ॥ ३९ ॥
आणिकांसारिखा बहुवसु । जैसा न जोडे परिसु ।
कां अमृताचा लेशु । दैवगुणें ॥ ४० ॥
तैसी दुर्लभ जे सद्बुद्धि । जिये परमात्माचि अवधि ।
जैसा गंगेसी उदधि । निरंतर ॥ ४१ ॥
तैसें ईश्वरावांचूनि कांहीं । जिये आणीक लौणी नाहीं ।
ते एकचि बुद्धि पाहीं । अर्जुना जगीं ॥ ४२ ॥
येर ते दुर्मती । जे बहुधा असे विकरती ।
तेथ निरंतर रमती । अविवेकिये ॥ ४३ ॥
म्हणोनि तयां पार्था । स्वर्गसंसारनरकावस्था ।
आत्मसुख सर्वथा । दृष्ट नाहीं ॥ ४४ ॥

---

१ अबाधित. २ लहान. ३ इच्छावी. ४ अंतिम ध्येय, अखेरचें साध्य. ५ तोड, पिकाची कापणी. ६ विकृत झालेली.

यामिमां पुष्पितां वाचं प्रवदंत्यविपश्चितः ।
वेदवादरताः पार्थ नान्यदस्तीति वादिनः ॥ ४२ ॥
कामात्मानः स्वर्गपरा जन्मकर्मफलप्रदाम् ।
क्रियाविशेषबहुलां भोगैश्वर्यगतिं प्रति ॥ ४३ ॥
भोगैश्वर्यप्रसक्तानां तयाऽपहृतचेतसाम् ।
व्यवसायात्मिका बुद्धिः समाधौ न विधीयते ॥ ४४ ॥

वेदाधारें बोलती । केवळ कर्म प्रतिष्ठिती ।
परी कर्मफळीं आसक्ती । धरूनियां ॥ ४५ ॥
म्हणती संसारीं जन्मिजे । यज्ञादिक कर्म कीजे ।
मग स्वर्गसुख भोगिजे । मनोहर ॥ ४६ ॥
एथ हें वांचूनि कांहीं । आणिक सर्वथा सुखचि नाहीं ।
ऐसें अर्जुना बोलती पाहीं । दुर्बुद्धि ते ॥ ४७ ॥
देख कामनाअभिभूत । होऊनि कर्म आचरत ।
ते केवळ भोगीं चित्त । देऊनियां ॥ ४८ ॥
क्रियाविशेषें बहुतें । न लोपिती विधीतें ।
निपुण होऊनि धर्मातें । अनुष्ठिती ॥ ४९ ॥
परी एकचि कुडें करिती । जे स्वर्गकामु मनीं धरिती ।
यज्ञपुरुषा चुकती । भोक्ता जो ॥ १५० ॥
जैसा कर्पूराचा राशि कीजे । मग अग्नि लाऊनि दीजे ।
कीं मिष्टान्नीं संचरविजे । काळकूट ॥ ५१ ॥
दैवें अमृतकुंभ जोडला । तो पायें हाणोनि उलंडिला ।
तैसा नासिती धर्मु निपजला । हेतुकपणें ॥ ५२ ॥
सायासें पुण्य अर्जिजे । मग संसारु का अपेक्षिजे ।
परी नेणती ते काय कीजे । अप्राप्त दैवें ॥ ५३ ॥

१ देखणारें मार्गदिनात २ कालयावें. ३ न लागलेलें.

जैसी रांधवणी रसंसोय निकी । करूंनियां मोलें विकी ।
तैसा भोगासाठीं अविवेकी । धाडिती धर्मु ॥ ५४ ॥
म्हणोनि हे पार्था । दुर्बुद्धि देख सर्वथा ।
तयां वेदवादरतां । मनीं वसे ॥ ५५ ॥

त्रैगुण्यविषया वेदा निस्त्रैगुण्यो भवार्जुन ।
निर्द्वंद्वो नित्यसत्त्वस्थो निर्योगक्षेम आत्मवान् ॥ ४५ ॥

तिहीं गुणीं आवृत । हे वेद जाण निभ्रांत ।
म्हणोनि उपनिषदादि समस्त । सात्विक ते ॥ ५६ ॥
येर रजतमात्मक । जेथ निरोपिजे कर्मादिक ।
जें केवळ स्वर्गसूचक । धनुर्धरा ॥ ५७ ॥
म्हणोनि तूं जाण । हें सुखदुःखांसीच कारण ।
एथ झणें अंतःकरण । रिगों देसी ॥ ५८ ॥
तूं गुणत्रयातें अव्हेरीं । मी माझें हें न करीं ।
एक आत्मसुख अंतरीं । विसंब झणी ॥ ५९ ॥

यावानर्थउदपाने सर्वतः संप्लुतोदके ।
तावान्सर्वेषु वेदेषु ब्राह्मणस्य विजानतः ॥ ४६ ॥

जरी वेदें बहुत बोलिलें । विविध भेद सूचिले ।
तन्ही आपण हित आपुलें । तेंचि घेवें ॥ २६० ॥
जैसा प्रगटलिया गभस्ती । अशेषही मार्ग दिसती ।
तरी तेतुलेहि काय चालिजती । सांगें मज ॥ ६१ ॥
कां उदकमय सकळ । जन्ही जाहलें असे महीतळ ।
तरी आपण घेणें केवळ । आर्तीचजोगें ॥ ६२ ॥

१ अन्नपाक, रसई. २ वेदांच्या शब्दाला चिकटून राहणाऱ्यांच्या. ३ आच्छादित, व्याप्त. ४ घ्यावे. ५ आवश्यकतेपुरतेंच.

तैसे ज्ञानी जे होती । ते वेदार्थातें विचारिती ।
मग अपेक्षित तें स्वीकारिती । शाश्वत जें ॥ ६३ ॥

कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन ।
मा कर्मफलहेतुर्भूर्मा ते संगोऽस्त्वकर्मणि ॥ ४७ ॥

म्हणोनि आइके पार्था । याचि परी पहातां ।
तुज उचित होय आतां । स्वकर्म हें ॥ ६४ ॥
आम्हीं समस्तही विचारिलें । तंव ऐसेंचि हें मना आलें ।
जे न सांडिजे तुवां आपुलें । विहित कर्म ॥ ६५ ॥
परी कर्मफळीं आस न करावी। आणि कुकर्मी संगति न व्हावी ।
हे सत्क्रियाचि आचरावी । हेतुविण ॥ ६६ ॥

योगस्थः कुरु कर्माणि संगं त्यक्त्वा धनंजय ।
सिद्ध्यसिद्ध्योः समो भूत्वा समत्वं योग उच्यते ॥ ४८ ॥

तूं योगयुक्त होउनी । फळाचा संगु टाकुनी ।
मग अर्जुना चित्त देउनी । करीं कर्मे ॥ ६७ ॥
परी आदरिलें कर्म दैवें । जरी समाप्तीतें पावे ।
तरी विशेषें तेथ तोषावें । हेंही नको ॥ ६८ ॥
कीं निमित्तें कोणे एकें । तें सिद्धी न वचत ठाके ।
तरी तेथिचेनि अपरितोषें । क्षोभावें ना ॥ ६९ ॥
आचरतां सिद्धी गेलें । तरी काजाचि कीर आलें ।
परी ठेलियाही सगुण जहालें । ऐसेंचि मानीं ॥ ७० ॥
देखें जेतुलालें कर्म निपजे । तेतुलें आदिपुरुषीं अर्पिजे ।
तरी परिपूर्ण सहजें । जहालें जाणें ॥ ७१ ॥
देखें संतासंत कर्मीं । हें जें सरिसेपण मनोधर्मीं ।
तेचि योगस्थिति उत्तमीं । प्रशंसिजे ॥ ७२ ॥

१ न जातां मध्येंच खुटतें, २ चांगलें झालें, ३ सिद्धीस गेलेलें कार्य व सिद्धीस मुकलेलें कार्य, यशस्वी कामगिरी व फसलेली कामगिरी.

अर्जुना समत्व चित्ताचें । तेंचि सार जाण योगाचें ।
जेथ मन आणि बुद्धीचें । ऐक्य आथी ॥ ७३ ॥

दूरेण ह्यवरं कर्म बुद्धियोगाद्धनंजय ।
बुद्धौ शरणमन्विच्छ कृपणाः फलहेतवः ॥ ४९ ॥
बुद्धियुक्तो जहातीह उभे सुकृतदुष्कृते ।
तस्माद्योगाय युज्यस्व योगः कर्मसु कौशलम् ॥ ५० ॥

तो बुद्धियोग विवरितां । वहुतें पाडें पार्था ।
दिसे हा अरुता । कर्मयोगु ॥ ७४ ॥
परी तेंचि कर्म आचरिजे । तरीच हा योगु पाविजे ।
जें कर्मशेष सहजें । योगस्थिति ॥ ७५ ॥
म्हणोनि बुद्धियोगु सधरु । तेथ अर्जुना होई स्थिरु ।
मनें करीं अव्हेरु । फळहेतूचा ॥ ७६ ॥
जे बुद्धियोगा योजिले । तेचि पारंगत जाहले ।
इहीं उभयबंधीं सांडिले । पापपुण्यीं ॥ ७७ ॥

कर्मजं बुद्धियुक्ता हि फलं त्यक्त्वा मनीषिणः ।
जन्मबंधविनिर्मुक्ताः पदं गच्छंत्यनामयम् ॥ ५१ ॥

ते कर्मीं तरी वर्तती । परी कर्मफळा नातळती ।
आणि यातायाती लोपती । अर्जुना तयां ॥ ७८ ॥
मग निरामयभरित । पावती पद अच्युत ।
ते बुद्धियोगयुक्त । धनुर्धरा ॥ ७९ ॥

यदा ते मोहकलिलं बुद्धिर्व्यतितरिष्यति ।
तदा गंतासि निर्वेदं श्रोतव्यस्य श्रुतस्य च ॥ ५२ ॥

१ अवंचळता, ठामपणा. २ विवरण करूं गेल्यास अनेक प्रकारें करतां येण्यासारखें आहे. ३ अलीकडचा. ४ निश्चिंत व शान्त झालेले.

तूं ऐसा तैं होसी । जें मोहातें यया सांडिसी ।
आणि वैराग्य मानसीं । सचरेल ॥ २८० ॥
मग निष्कळंक गहन । उपजेल आत्मज्ञान ।
तेणें निर्वाळ होईल मन । अपैसें तुझें ॥ ८१ ॥
तेथ आणिक कांहीं जाणावें । कां मागिलातें स्मरावें ।
हें अर्जुना आघवें । पारुषेल ॥ ८२ ॥

श्रुतिविप्रतिपन्ना ते यदा स्थास्यति निश्चला ।
समाधावचला बुद्धिस्तदा योगमवाप्स्यसि ॥५३॥

इंद्रियांचिया संगतीं । जिये पैसरु होतसे मती ।
स्थिर होईल मागुती । आत्मस्वरूपीं ॥ ८३ ॥
समाधिसुखीं केवळ । जें बुद्धि होईल निश्चळ ।
तें पावसी तूं सकळ । योगस्थिति ॥ ८४ ॥

अर्जुन उवाच—

स्थितप्रज्ञस्य का भाषा समाधिस्थस्य केशव ।
स्थितधीः किं प्रभाषेत किमासीत व्रजेत किम् ॥ ५४ ॥

तेथ अर्जुन म्हणे देवा । हाचि अभिप्रावो आघवा ।
मी पुसेन आतां सांगावा । कृपानिधी ॥ ८५ ॥
मग अच्युत म्हणे सुखें । जें किरीटी तुज निकें ।
तें पूस पां उन्मेखें । मनाचेनि ॥ ८६ ॥
या बोला पार्थें । म्हणितलें सांग पां श्रीकृष्णातें ।
काय म्हणिपे स्थितप्रज्ञातें । वोळखों केवीं ॥ ८७ ॥
आणि स्थिरबुद्धि जो म्हणिजे । तो कैसिया चिन्हीं जाणिजे
जो समाधिसुख भुंजे । अखंडित ॥ ८८ ॥

१ नि स्पृह, निरिच्छ २ चञ्चल, चचळता ३ मनाच्या उसळीप्रमाणें. ४ उपभोगतो

तो कवणें स्थिती असे । कैसेनि रूपीं विलसे ।
देवा सांगावें हें ऐसें । लक्ष्मीपती ॥ ८९ ॥
तंव परब्रह्मअवतरणु । जो षड्गुणाधिकरणु ।
तो काय तेथ नारायणु । बोलतु असे ॥ १९० ॥

श्रीभगवानुवाच—

प्रजहाति यदा कामान्सर्वान्पार्थ मनोगतान् ।
आत्मन्येवात्मना तुष्टः स्थितप्रज्ञस्तदोच्यते ॥ ५५ ॥

म्हणे अर्जुना परियेसीं । जो हा अभिलाषु प्रौढ मानसीं ।
तो अंतराय स्वसुखेंसीं । करीत असे ॥ ९१ ॥
जो सर्वदा नित्यतृप्तु । अंतःकरणभरितु ।
परी विषयामाजीं पतितु । जेणें संगें कीजे ॥ ९२ ॥
तो कामु सर्वथा जाये । जयाचें आत्मतोषीं मन राहे ।
तोचि स्थितप्रज्ञु होये । पुरुष जाणें ॥ ९३ ॥

दुःखेष्वनुद्विग्नमनाः सुखेषु विगतस्पृहः ।
वीतरागभयक्रोधः स्थितधीर्मुनिरुच्यते ॥ ५६ ॥

नाना दुःखीं प्राप्तीं । जयासी उद्वेगु नाहीं चित्तीं ।
आणि सुखाचिया आर्तीं । अडपैजेना ॥ ९४ ॥
अर्जुना तयाच्या ठायीं । कामक्रोधु सहजें नाहीं ।
आणि भयातें नेणे कहीं । परिपूर्णु तो ॥ ९५ ॥
ऐसा निरवधि । तो जाण पां स्थिरबुद्धि ।
जो निरसूनि उपाधि । भेदरहित ॥ ९६ ॥

---

१ विहार करतो, व्यवहारतो. २ परब्रह्माचा अवतार. ३ अडथळा, विघ्न. ४ अडविला जात नाहीं, गुरफटला जात नाहीं.

यः सर्वत्रानभिस्नेहस्तत्तत्प्राप्य शुभाशुभम् ।
नाभिनंदति न द्वेष्टि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥ ५७ ॥

जो सर्वत्र सदा सारिसा । परिपूर्ण चंद्र कां जैसा ।
अधमोत्तम प्रकाशा । मार्जी न म्हणे ॥ ९७ ॥
ऐसी अनवच्छिन्न समता । भूतमात्रीं सदयता ।
आणि पालटु नाहीं चित्ता । कवणे वेळे ॥ ९८ ॥
गोमटे कांहीं पावे । तरी संतोषे तेणे नाभिभवे ।
जो ओखटेनि नागवे । विषादासी ॥ ९९ ॥
ऐसा हरिखशोकरहितु । जो आत्मबोधभरितु ।
तो जाण पा प्रज्ञायुक्तु । धनुर्धरा ॥ १०० ॥

यदा संहरते चायं कूर्मोऽङ्गानीव सर्वशः ।
इंद्रियाणींद्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥ ५८ ॥

देख कूर्मांचिया परी । उवांइला अवेवे पसरी ।
ना तरी इच्छावश आवरी । आपुले आपण ॥ १ ॥
तैसीं इंद्रियें आंपैतीं होतीं । जयाचें म्हणितलें करिती ।
तयाची प्रज्ञा जाण स्थिरती । पातली असे ॥ २ ॥

विषया विनिवर्तन्ते निराहारस्य देहिनः ।
रसवर्जं रसोऽप्यस्य परं दृष्ट्वा निवर्तते ॥ ५९ ॥

अर्जुना आणिकही एक । सांगेन ऐकें कवतिक ।
जे विषयातें साधक । त्याजिती नियमें ॥ ३ ॥
श्रोत्रादि इंद्रियें आवरिती । परि रसनें नियमु न करिती ।
ते सहस्रधा कवळिजती । विषयीं इहीं ॥ ४ ॥
जैसी वरिवरी पालवी खुडिजे । आणि मुळीं उदक घालिजे ।
तरी कैसेनि नाशु निपजे । तया वृक्षा ॥ ५ ॥

१ संतोषला. २ अवयव, गात्रें. ३ आपल्याधीन, स्वाधीन

तो उदकाचेनि बळें अधिकें। जैसा आडवेनि आंगें फांके।
तैसा मानसीं विषो पोखे। रसनाद्वारें ॥ ६ ॥
येरां इंद्रियां विषय तुटे। तैसा नियमूं न ये रस हटें।
जें जीवन हें न घटे। येणेंविण ॥ ७ ॥
मग अर्जुना स्वभावें। ऐसियाही नियमातें पावे।
जें परब्रह्म अनुभवें। होऊनि जाइजे ॥ ८ ॥
तें शरीरभाव नासती। इंद्रियें विषय विसरती।
जें सोहंभावप्रतीति। प्रगट होय ॥ ९ ॥

यततो ह्यपि कौंतेय पुरुषस्य विपश्चितः।
इंद्रियाणि प्रमाथीनि हरंति प्रसभं मनः ॥ ६० ॥

येऱ्हवीं तरी अर्जुना। हें आयों न ये साधनां।
जे राहटतासी जतनां। निरंतर ॥ ३१० ॥
जयातें अभ्यासाची घरटी। यमनियमांची ताटी।
जे मनातें सदा मुठी। धरूनि आहाती ॥ ११ ॥
तेही किजती कासाविसी। या इंद्रियांची प्रौढी ऐसी।
जैसी मंत्रज्ञातें विर्वसी। भुलवी कां ॥ १२ ॥
देखें विषय हे तैसे। पावती ऋद्धिसिद्धीचेनि मिषें।
मग आकळिती स्पर्शें। इंद्रियांचेनी ॥ १३ ॥
तिये संधीं मन जाये। मग अभ्यासीं थोंटावलें ठाये।
ऐसें बळकटपण आहे। इंद्रियांचें ॥ १४ ॥

१ नुमता उभाच वाढत नाही, तर त्यास आडव्या फांद्या सर्व बाजूंनी फुटून, त्याचा विस्तार पसरतो. २ घडत नाहीं. ३ साधनानें आहारीं येत नाहीं. ४ जोपासनेचा यत्न करतात. ५ गस्त, फिरता पाहरा. ६ हडळी, हडळ. ७ वेळेस, प्रसंगीं. ८ थबकून राहतें.

तानि सर्वाणि संयम्य युक्त आसीत मत्परः ।
वशे हि यस्येंद्रियाणि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥ ६१ ॥

म्हणोनि आइके पार्था । यांतें निर्दळी जो सर्वथा ।
सर्व विषयीं आस्था । सांडूनियां ॥ १५ ॥
तोचि तूं जाण । योगनिष्ठेसि कारण ।
जयाचें विषयसुखें अंतःकरण । झकवेना ॥ १६ ॥
तो आत्मबोधयुक्तु । होऊनि असे सततु ।
तो मातें हृदयाआंतु । विसंबेना ॥ १७ ॥
येऱ्हवीं बाह्य विषय तरी नाहीं । परी मानसीं होईल जरी-
काहीं । तरी साद्यंतुचि पाहीं । ससारु असे ॥ १८ ॥
जैसा का विषाचा लेशु । घेतलिया होय बहुवसु ।
मग निभ्रांत करी नाशु । जीविताासि ॥ १९ ॥
तैसी विषयाची शंका । मनीं वसतां देखा ।
घातु करी अशेखा । विवेकजाता ॥ ११० ॥

ध्यायतो विषयान्पुंसः संगस्तेषूपजायते ।
संगात्संजायते कामः कामात्क्रोधोऽभिजायते ॥ ६२ ॥
क्रोधाद्भवति संमोहः संमोहात्स्मृतिविभ्रमः ।
स्मृतिभ्रंशाद्बुद्धिनाशो बुद्धिनाशात्प्रणश्यति ॥ ६३ ॥

जरी हृदयीं विषय स्मरती । तरी निसंगाही आपंजे संगती ।
सग प्रगटे मूर्ति । अभिलाषाची ॥ ११ ॥
जेथ कामु उपजला । तेथ क्रोधु आधींचि आला ।
क्रोधीं असे ठेविला । संमोह जाणें ॥ १२ ॥
संमोहा जालिया व्यक्ति । तरी नाशु पावे स्मृति ।
चडवातें ज्योति । आंहत जैसी ॥ १३ ॥

१ प्राप्त होते २ नष्ट

कां अस्तमानीं निशी । जैसी सूर्यतेजातें ग्रासी ।
तैसी दशा स्मृतिभ्रंशीं । प्राणियासी ॥ २४ ॥
मग अज्ञानांध केवळ । तेणें आप्लुविजे सकळ ।
तेथ बुद्धि होय व्याकुळ । हृदयामाजीं ॥ २५ ॥
जैसी जात्यंधा पळणी पावे । मग ते काकुळती सैरा धांवे ।
तैसे बुद्धीसि होती भंवे । धनुर्धरा ॥ २६ ॥
ऐसा स्मृतिभ्रंशु घडे । मग सर्वथा बुद्धि अवघडे ।
तेथ समूळ हें उपडे । ज्ञानजात ॥ २७ ॥
चैतन्याच्या भ्रंशीं । शरीरा दशा जैशी ।
तैसें पुरुषा बुद्धिनाशीं । होय देखें ॥ २८ ॥
म्हणोनि आइकें अर्जुना । जैसा विस्फुलिंग लागे इंधना ।
मग तो प्रौढ जालिया त्रिभुवना । पुरों शके ॥ २९ ॥
तैसें विषयांचें ध्यान । जरी विपायें वाहे मन ।
तरी येसणें हें पतन । गिंवसीत पावे ॥ ३३० ॥

रागद्वेषवियुक्तैस्तु विषयानिंद्रियैश्चरन् ।
आत्मवश्यैर्विधेयात्मा प्रसादमधिगच्छति ॥ ६४ ॥

म्हणोनि विषय हे आघवे । सर्वथा मनौनि सांडावे ।
मग रागद्वेष स्वभावें । नाशतील ॥ ३१ ॥
पार्था आणिकही एक । जरी नाशले रागद्वेख ।
तरी इंद्रियां विषयीं बाधक । रमतां नाहीं ॥ ३२ ॥
जैसा सूर्यु आकाशगतु । रश्मिकरें जगातें स्पर्शतु ।
तरी संगदोषें काय लिंपतु । तेथिचेनि ॥ ३३ ॥

---

१ भोंवळ. २ ठिणगी. ३ कधीं काळीं चुकून, एकादे वेळीं. ४ एवढें. ५ मनांतून.

तैसा इंद्रियार्थी उदासीन। आत्मरसंचि निर्भिंन।
जो कामक्रोधविहीन। होऊनि असे ॥ ३४ ॥
तरी विषयातही कांहीं। आंपणपेंवाचूनि नाहीं।
मग विषय कवण कायी। बाधितील कवणा ॥ ३५ ॥
जरी उदकीं उदकें बुडिजे। का अग्नि आगी पोळिजे।
तरी विषयसंगें आप्लविजे। परिपूर्ण तो ॥ ३६ ॥
ऐसा आपणचि केवळु। होऊनि असे निखळु।
तयाची प्रज्ञा अचळु। निभ्रांत मानीं ॥ ३७ ॥

प्रसादे सर्वदुःखानां हानिरस्योपजायते।
प्रसन्नचेतसो ह्याशु बुद्धिः पर्यवतिष्ठते ॥ ६५ ॥

देखें अखंडित प्रसन्नता। आथी जेथ चित्ता।
तेथ रिगणें नाहीं समस्ता। संसारदुःखां ॥ ३८ ॥
जैसा अमृताचा निर्झरु। प्रसवे जयाचा जठरु।
तया क्षुधेतृषेचा अडदरु। कहींचि नाहीं ॥ ३९ ॥
तैसें हृदय प्रसन्न होये। तरी दुःख कैचें कें आहे।
तेथें आपैसी बुद्धि राहे। परमात्मरूपीं ॥ ३४० ॥
जैसा निर्वातींचा दीपु। सर्वथा नेणें कंपु।
तैसा स्थिरबुद्धि स्वस्वरूपु। योगयुक्तु ॥ ४१ ॥

नास्ति बुद्धिरयुक्तस्य न चायुक्तस्य भावना।
न चाभावयतः शांतिरशांतस्य कुतः सुखम् ॥ ६६ ॥

ये युक्तीची कडसणी। नाहीं जयाच्या अंतःकरणीं।
तो आकळिला जाण गुणीं। विषयादिकीं ॥ ४२ ॥

---

१ परिपूर्ण. २ आत्मस्वरूपावांचून ३ अडथळा, विवंचना ४ आपण होऊन, आपोआप ५ धरसोड/पत्करबाधणी, जोर, आधार.

तया स्थिरबुद्धि पार्था । कहीं नाहीं सर्वथा ।
आणि स्थैर्याची आस्था । तेही नुपजे ॥ ४३ ॥
निश्चळत्वाची भावना । जरी नव्हेचि देखें मना ।
तरी शांति केवीं अर्जुना । आंघु होय ॥ ४४ ॥
जेथ शांतीचा जिव्हाळा नाहीं । तेथ सुख विसरोनि न रिघे-
कहीं । जैसा पापियाच्या ठायीं । मोक्षु न वसे ॥ ४५ ॥
देखें अग्निमाजीं घांपती । तियें बीजें जरी विरूढती ।
तरी अशांता सुखप्राप्ती । घडों शके ॥ ४६ ॥
म्हणोनि अयुक्तपण मनाचें । तेंचि सर्वस्व दुःखाचें ।
या कारणें इंद्रियांचें । दमन निकें ॥ ४७ ॥

इंद्रियाणां हि चरतां यन्मनोऽनुविधीयते ।
तदस्य हरति प्रज्ञां वायुर्नावमिवांभसि ॥ ६७ ॥

इंद्रियें जें जें म्हणती । तें तेंचि जे पुरुष करिती ।
ते तरलेचि न तरती । विषयसिंधु ॥ ४८ ॥
जैसी नाव थडिये ठाकितां । जरी वरपडी होय दुर्वाता ।
तरी चुकलाही मागौता । अपावो पावे ॥ ४९ ॥
तैसीं प्राप्तेंही पुरुषें । इंद्रियें लाळिलीं जरी कौतुकें ।
तरी आक्रमिला जाण दुःखें । सांसारिकें ॥ ३५० ॥

तस्मायस्य महाबाहो निगृहीतानि सर्वशः ।
इंद्रियाणींद्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥ ६८ ॥

म्हणोनि आपुलीं आपणपयां । जरी इंद्रियें येती आया ।
तरी अधिक कांहीं धनंजया । सार्थक असे ॥ ५१ ॥

---

१ आपली. २ घातलीं जातात. ३ मोकाटपण, अनियन्त्रण. ४ प्रतिकूल वाऱ्याच्या सपाट्यांत सांपडली. ५ आपसूक मिळालेल्या विषयानें.

देखें कूर्म जियापरी । उवाइला अवयव पसरी ।
ना तरी इच्छावशें आवरी । आपणपेंचि ॥ ५२ ॥
तैसीं इंद्रियें आपैतीं होती । जयाचें म्हणितलें करिती ।
तयाची प्रज्ञा जाण स्थिती । पावली असे ॥ ५३ ॥
जातां आणिक एक गहन । पूर्णाचें चिन्ह ।
अर्जुना तुज सांगेन । परिस पां ॥ ५४ ॥

या निशा सर्वभूतानां तस्यां जागर्ति संयमी ।
यस्यां जाग्रति भूतानि सा निशा पश्यतो मुनेः ॥ ६९ ॥

देखें भूतजात निदेलें । तेथेंचि जया पाहलें ।
आणि जीव जेथ चेइलें । तेथ निद्रितु जो ॥ ५५ ॥
तोचि तो निरुपाधि । अर्जुना तो स्थिरबुद्धि ।
तोचि जाणें निरवधि । मुनीश्वर ॥ ५६ ॥

आपूर्यमाणमचलप्रतिष्टं समुद्रमापः प्रविशंति यद्वत् ।
तद्वत् कामा यं प्रविशंति सर्वे स शांतिमाप्नोति न कामकामी ७०

पार्था आणीकही परी । तो जाणों येईल अवधारीं ।
जैसी अक्षोभता सागरीं । अखंडित ॥ ५७ ॥
जऱ्ही सरितावोघ समस्त । परिपूर्ण होऊनि मिळत ।
तऱ्ही अधिक नोहे ईषत् । मर्यादा न संडी ॥ ५८ ॥
ना तरी ग्रीष्मकाळीं सरिता । शोषूनि जाती समस्ता ।
परी न्यून नव्हे पार्था । समुद्र जैसा ॥ ५९ ॥
तैसा प्राप्तीं ऋद्धिसिद्धी । तयासि क्षोभु नाहीं बुद्धी ।
आणि न पवतां न बाधी । अधृति तयातें ॥ ३६० ॥

१ उजाडलें, पहाट झाली. २ थोडाही. ३ धैर्यनाश.

सांगें सूर्याच्या घरीं । प्रकाशु काय वातीवरी ।
कीं न लविजे तरी अंधारीं । कोंडेल तो ॥ ६१ ॥
देखें ऋद्धिसिद्धि तयापरी । आली गेली से न करी ।
तो विगुंतला असे अंतरीं । महासुखीं ॥ ६२ ॥
जो आपुलेनि नागरपणें । इंद्रभुवनातें पावळें म्हणे ।
तो केवीं रंजे पालिवेणें । भिल्लांचेनि ॥ ६३ ॥
जो अमृतासी ठी ठेवी । तो जैसा कांजी न सेवी ।
तैसा स्वसुखानुभवी । न भोगी ऋद्धि ॥ ६४ ॥
पार्था नवल हें पाहीं । जेथ स्वर्गसुख लेखनीय नाहीं ।
तेथ ऋद्धिसिद्धि काई । प्राकृता होती ॥ ६५ ॥

विहाय कामान्यः सर्वान्पुमांश्चरति निस्पृहः ।
निर्ममो निरहंकारः स शांतिमधिगच्छति ॥ ७१ ॥

ऐसा आत्मबोधें तोखला । जो परमानंदें पोखला ।
तोचि स्थिरप्रज्ञु भला । वोळख तूं ॥ ६६ ॥
तो अहंकारातें दंडुनी । सकळ कामु सांडुनी ।
विचरे विश्व होऊनि । विश्वामाजीं ॥ ६७ ॥

एषा ब्राह्मी स्थितिः पार्थ नैनां प्राप्य विमुह्यति ।
स्थित्वाऽस्यामंतकालेऽपि ब्रह्मनिर्वाणमृच्छति ॥ ७२ ॥

हे ब्रह्मस्थिति निःसीम । जे अनुभविती निष्काम ।
ते पावले परब्रह्म । अनायासें ॥ ६८ ॥

---

१ वातीनें. २ उत्तम संस्कृतीनें व रसिकतेनें. ३ गचाळ, गावाळ. ४ पालें, पाना डाहाळ्यांची झोंपडी. ५ नावें ठेवतो, खोडया ठेवतो. ६ हिशेबांत घेण्यासारखें, किंमतीचें.

चिद्रूपीं मिळतां । देहांतीची व्याकुळता ।
आड ठाकों न सके चित्ता । प्राज्ञा जया ॥ ६९ ॥
तेचि हे स्थिति । स्वमुखें श्रीपति ।
सांगत अर्जुनाप्रति । संजयो म्हणे ॥ ३७० ॥
ऐसें कृष्णवाक्य ऐकिलें । तेथ अर्जुनें मनीं म्हणितलें ।
आतां आमुचिया काजा कीर आलें । उपपत्ति इया ॥७१॥
जें कर्मजात आघवें । एथ निराकारिलें देवें ।
तरी पांडपलें म्यां झुंजावें । म्हणूनियां ॥ ७२ ॥
ऐसा श्रीअच्युताचिया बोला । चित्तीं धनुर्धर उवाइला ।
आतां प्रश्नु करील भला । आशंकोनी ॥ ७३ ॥
तो प्रसंगु असे नागरु । जो सकळ धर्मासि आगरु ।
कीं विवेकामृतसागरु । प्रांतहीनु ॥ ७४ ॥
जो आपण सर्वज्ञनाथु । निरूपिता होईल श्रीअनंतु ।
ज्ञानदेवो सांगेल मातु । निवृत्तिदासु ॥ ३७५ ॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे सांख्ययोगो नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

---

१ निराकरण केलें. २ निषिद्ध ठरलें. ३ संतोषला. ४ शंका घेऊन. ५ सुंदर, मोहक. ६ मळा, उत्पत्तिस्थान.

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

अध्याय तिसरा

अर्जुन उवाच—

ज्यायसी चेत्कर्मणस्ते मता बुद्धिर्जनार्दन ।
तत्किं कर्मणि घोरे मां नियोजयसि केशव ॥ १ ॥

मग आइका अर्जुनें म्हणितलें । देवा तुम्हीं जें वाक्य बोलिलें
तें निकें म्यां परिसिलें । कमळापती ॥ १ ॥
तेथ कर्म आणि कर्ता । उरेचिना पाहतां ।
ऐसें मत तुझें श्रीअनंता । निश्चित जरी ॥ २ ॥
तरी मातें केवीं श्रीहरी । म्हणसी पार्था संग्रामु करीं ।
इये लाजसी ना महाघोरीं । कर्मी [1]सुतां ॥ ३ ॥
हां गा कर्म तूंचि अशेख । निराकरिसी निःशेख ।
तरी मजकरवीं हें हिंसक । कां करविसी ॥ ४ ॥
तरी हेंचि विचारीं श्रीहृषीकेशा । तूं मानु न देसी कर्मलेशा
आणि येसणी हे हिंसा । करवीत आहासी ॥ ५ ॥

व्यामिश्रेणेव वाक्येन बुद्धिं मोहयसीव मे ।
तदेकं वद निश्चित्य येन श्रेयोऽहमाप्नुयाम् ॥ २ ॥

देवा तुवांचि ऐसें बोलावें । तरी आम्हीं नेणतीं काय करावें ।
आतां संपलें म्हणों पां आघवें । विवेकाचें ॥ ६ ॥

१ घालतां, गुंतविता.

हां गा उपदेशु जरी ऐसा । तरी अपभ्रंशु तो कैसा ।
आतां पुरला आम्हां धिंवसा । आत्मबोधाचा ॥ ७ ॥
वैद्यु पथ्य वारूनि जाये । मग जरी आपणचि विष सुये ।
तरी रोगिया कैसेनि जिये[3] । सांगें मज ॥ ८ ॥
जैसें आंधळें सुइजे आँव्हांटा । कां माजवण दीजे मर्कटा ।
तैसा उपदेशु हा गोमटा । बोद्दवला[6] आम्हां ॥ ९ ॥
मी आधींचि कांहीं नेणें । वरी कवळिलों मोहें येणें ।
श्रीकृष्णा विवेकु या कारणें । पुसिला तुज ॥ १० ॥
तंव तुझी एकेक नवाई । एथ उपदेशामाजीं गोवाई ।
तरी अनुसरलेया काई । ऐसें कीजे ॥ ११ ॥
आम्हीं तनुमनुजीवें । तुझिया बोला वोटंगावें ।
आणि तुवांचि ऐसें करावें । तरी सरलें म्हणें ॥ १२ ॥
आतां ऐसियापरी बोधिसी । तरी निकें आम्हां करिसी ।
एथ ज्ञानाची आस कायसी । अर्जुन म्हणे ॥ १३ ॥
तरी ये जाणिवेचें कीर सरलें । परी आणीक एक असे जाहलें
जें थितें हें डहुळलें । मानस माझें ॥ १४ ॥
तेवींचि श्रीकृष्णा हें तुझें । चरित्र कांहीं नेणिजे ।
जरी चित्त पाहसी माझें । येणें मिषें ॥ १५ ॥
तरी झकवीतु आहासी मातें । कीं तत्त्वचि कथिलें ध्वनितें
हें अवगमितां निरुतें । जाणवेना ॥ १६ ॥

---

१ हाव, उत्कंठा. २ विवरून, सांगून, स्पष्ट करून. ३ जीवन्त राहील. ४ धाडवाटेला ५ दारू वगैरे अमली पदार्थ. ६ लोटला, आला. ७ सगळाच भारभार आटोपला. ८ अस्पष्ट व्यंग्य शब्दांनीं. ९ समजून घेण्याचा यत्न करून्ही. १० खरें.

म्हणोनि आइकें देवा । हा भावार्थु आतां न बोलावा ।
मज विवेकु सांगावा । मऱ्हाटा जी ॥ १७ ॥
मी अत्यंत जड असें । परी ऐसाही निकें परियेसें ।
श्रीकृष्णा बोलावें तुवां तैसें । एकनिष्ठ ॥ १८ ॥
देखें रोगातें जिणावें । औषध तरी देयावें ।
परी तें अतिरुच्य व्हावें । मधुर जैसें ॥ १९ ॥
तैसें सकळार्थभरित । तत्त्व सांगावें उचित ।
परी बोधे माझें चित्त । जयापरी ॥ २० ॥
देवा तुज ऐसा निजगुरु । आजि आर्तीधणी कां न करूं ।
एथ भीड कवणाची धरूं । तूं माय आमुची ॥ २१ ॥
हां गा कामधेनूचें दुभतें । दैवें जाहलें जरी आंपैतें ।
तरी कामनेची कां तेथें । वानी कीजे ॥ २२ ॥
जरी चिंतामणी हाता चढे । तरी वांछेचें कवण सांकडें ।
कां आपुलेनि सुरवाडें । इच्छावें ना ॥ २३ ॥
देखा अमृतसिंधूतें ठाकावें । मग ताहानाचि जरी फुटावें ।
तरी सायासु कां करावे । मागील ते ॥ २४ ॥
तैसा जन्मांतरीं बहुतीं । उपासितां श्रीलक्ष्मीपती ।
तूं दैवें आजि हातीं । जाहलासी जरी ॥ २५ ॥
तरी आपुलिया सावेशा । कां न मागावासि परेशा ।
देवा सुकाळु हा मानसा । पाहला असे ॥ २६ ॥
देखें सकळांर्तीचें जियालें । आजि पुण्य यशासि आलें ।
हे मनोरथ जहाले । विजयी माझे ॥ २७ ॥

१ आपलेंसें. २ आवडीनें. ३ आवेशानें, इच्छेच्या उसळीप्रमाणें. ४ सर्व इच्छांचें जीवन्तपण.

जी जी परममंगळधामा । सकळदेवदेवोत्तमा ।
तूं स्वाधीन आजि आम्हां । म्हणऊनियां ॥ २८ ॥
जैसें मातेच्या ठायीं । अपत्या अनवसरु[1] नाहीं ।
स्तन्यालागूनि[2] पाहीं । जियापरी ॥ २९ ॥
तैसें देवा तूतें । पुसिजतसे आवडतें ।
आपुलेनि आर्तें । कृपानिधी ॥ ३० ॥
तरी पारत्रिकीं हित । आणि आचारितां तरी उचित ।
ते सांग एक निश्चित । पार्थु म्हणे ॥ ३१ ॥

श्रीभगवानुवाच—

लोकेऽस्मिन् द्विविधा निष्ठा पुरा प्रोक्ता मयानघ ।
ज्ञानयोगेन सांख्यानां कर्मयोगेन योगिनाम् ॥ ३ ॥

या बोला श्रीअच्युतु । म्हणतसे विस्मितु ।
अर्जुना हा ध्वनितु[3] । अभिप्रावो ॥ ३२ ॥
जे बुद्धियोगु सांगतां । सांख्यमतसंस्था ।
प्रकटिली स्वभावता । प्रसंगें आम्हीं ॥ ३३ ॥
तो उद्देशु तूं नेणसीचि । म्हणोनि क्षोभलासि वायांचि ।
तरी आतां जाणें म्यांचि । उक्त दोन्ही ॥ ३४ ॥
अवधारीं वीरश्रेष्ठा । ये लोकीं या दोन्ही निष्ठा ।
मजचिपासूनि प्रगटा । अनादिसिद्धा ॥ ३५ ॥
एक ज्ञानयोगु म्हणिजे । जो सांख्यीं अनुष्ठिजे ।
जेथ वोळखीसवें पाविजे । तद्रूपता ॥ ३६ ॥
एक कर्मयोगु जाण । जेथ साधकजन निपुण ।
होऊनियां निर्वाणीं[4] । पावती वेळे ॥ ३७ ॥

१ अकाल, अयोग्य वेळ २ अंगावरच्या दुधाविषयीं ३ सूचित, अभिप्रेत ४ मोक्ष.

हे मार्ग तरी दोनी । परी एकवटती निदानीं ।
जैसी सिद्धसाध्यभोजनीं । तृती एक ॥ ३८ ॥
कां पूर्वापर सरिता । भिन्न दिसती पाहतां ।
मग सिंधुमिळणीं ऐक्यता । पावती शेवटीं ॥ ३९ ॥
तैसीं दोनीही मतें । सूचिती एका कारणातें ।
परी उपास्ति ते योग्यते- । अधीन असे ॥ ४० ॥
देखें उत्प्लवनासरिसा । पक्षी फळासि झोंबे जैसा ।
सांगें नरुकेवीं तैसा । पावे वेगा ॥ ४१ ॥
तो हळू हळू ढाळेंढाळें । केतुलेनि एके वेळे ।
मार्गाचेनि बळें । निश्चित ठाकी ॥ ४२ ॥
तैसें देख पां विहंगममतें । अधिष्ठूनि ज्ञानातें ।
सांख्य सँद्य मोक्षातें । आकळिति ॥ ४३ ॥
येर योगिये कर्माधारें । विहितेंचि निजाचारें ।
पूर्णता अवसरें । पावते होती ॥ ४४ ॥

न कर्मणामनारंभान्नैष्कर्म्यं पुरुषोऽश्नुते ।
न च संन्यसनादेव सिद्धिं समधिगच्छति ॥ ४ ॥

वांचोनि कर्मारंभ उचित । न करितां सिद्धवत ।
कर्महीना निश्चित । होईजेना ॥ ४५ ॥
कीं प्राप्तकर्म सांडिजे । येतुलेनि नैष्कर्म्य होइजे ।
हें अर्जुना वायां बोलिजे । मूर्खपणें ॥ ४६ ॥

१ अखेरीस. २ सिद्धभोजन म्हणजे ज्ञानयोग आणि साध्यभोजन म्हणजे कर्मयोग. ३ उपासना, अभ्यास. ४ झेंप टाकल्यावरोबर. ५ मनुष्य. ६ पक्षिन्यायानें, पक्ष्यासारखें, विहंगम मार्गानें. ७ तत्काल ८ हे दोन्ही मार्ग वगळून.

सांगें पैलतीरा जावें। ऐसें व्यसन कां जेथ पावे।
तेथ नावेतें त्यजावें। घडे केवीं ॥ ४७ ॥
ना तरी तृप्ति इच्छिजे। तरी केसेनि पाकु न कीजे।
कीं सिद्धुही न सेविजे। केवीं सांगें ॥ ४८ ॥
जंव निरार्तता नाहीं। तंव व्यापारू असे पाहीं।
मग संतुष्टीच्या ठायीं। कुंठे सहजें ॥ ४९ ॥
म्हणोनि आइकें पार्था। जया नैष्कर्म्यपदीं आस्था।
तया उचित कर्म सर्वथा। त्याज्य नोहे ॥ ५० ॥
आणि आपुलिये चाडे। आपादिलें हें मांडे।
कीं त्यजिलें कर्म सांडे। ऐसें आहे ॥ ५१ ॥
हें वायांचि सैरा बोलिजे। उकलु तरी देखोनि पाहिजे।
परी त्यजितां कर्म न त्यजे। निभ्रांत मानीं ॥ ५२ ॥

न हि कश्चित्क्षणमपि जातु तिष्ठत्यकर्मकृत्।
कार्यते ह्यवशः कर्म सर्वः प्रकृतिजैर्गुणैः ॥ ५ ॥

जंव प्रकृतीचें अधिष्ठान। तंव सांडी मांडी हें अज्ञान।
जे चेष्टा ते गुणाधीन। आपैसी असे ॥ ५३ ॥
देखें विहित कर्म जेतुलें। तें सळें जरी वोसंडिलें।
तरी स्वभाव काय निमाले। इंद्रियांचे ॥ ५४ ॥
सांगें श्रवणीं ऐकावें ठेलें। कीं नेत्रींचें तेज गेलें।
हें नासारंध्र बुझालें। परिमळु नेघे ॥ ५५ ॥
ना तरी प्राणापानगति। कीं निर्विकल्प जाहली मति।
कीं क्षुधातृषादि आर्ति। खुंटलिया ॥ ५६ ॥
हे स्वप्नावबोधु ठेले। चरण चालों विसरले।
हें असो काय निमाले। जन्ममृत्यू ॥ ५७ ॥

१ निःस्पृहता. २ भाव, अस्तित्व. ३ निद्रा व जागृति.

हें न ठकेचि जरी कांहीं । तरी सांडिलें तें कायी ।
म्हणोनि कर्मत्यागु नाहीं । प्रकृतिमंतां ॥ ५८ ॥
कर्म पराधीनपणें । निपजतसे प्रकृतिगुणें ।
येरीं धरीं मोकलीं अंतःकरणें । वाहिजे वायां ॥ ५९ ॥
देखें रथीं आरूढिजे । मग जरी निश्चळु बैसिजे ।
तरी चळु होऊनि हिंडिजे । परतंत्रा ॥ ६० ॥
कां उचलिलें वायुवशें । चळे शुष्क पत्र जैसें ।
निचेष्ट आकाशें । परिभ्रमे ॥ ६१ ॥
तैसें प्रकृतिआधारें । कर्मेंद्रियविकारें ।
नैष्कर्म्यही व्यापारें । निरंतर ॥ ६२ ॥
म्हणऊनि संगु जंव प्रकृतीचा । तंववरी त्यागु न घडे कर्माचा ।
ऐसियाहि करूं म्हणती तयांचा । आग्रहोचि उरे ॥ ६३ ॥

कर्मेंद्रियाणि संयम्य य आस्ते मनसा स्मरन् ।
इंद्रियार्थान्विमूढात्मा मिथ्याचारः स उच्यते ॥ ६ ॥

जे उचित कर्म सांडिती । मग नैष्कर्म्य होऊं पाहती ।
परी कर्मेंद्रियप्रवृत्ती । निरोधुनी ॥ ६४ ॥
तयां कर्मत्यागु न घडे । जें कर्तव्य मनीं सांपडे ।
वरी नटती ते फुडे । दरिद्री जाण ॥ ६५ ॥
ऐसे ते पार्था । विषयासक्त सर्वथा ।
ओळखावे तत्त्वतां । भ्रांति नाहीं ॥ ६६ ॥
आतां देईं अवधान । प्रसंगें तुज सांगेन ।
या नैराश्याचें चिन्ह । धनुर्धरा ॥ ६७ ॥

यस्त्विंद्रियाणि मनसा नियम्यारभतेऽर्जुन ।
कर्मेन्द्रियैः कर्मयोगमसक्तः स विशिष्यते ॥ ७ ॥

जो अंतरीं दृढ । परात्मरूपीं गूढ ।
बाह्य भागू तरी रूढ । लौकिक जैसा ॥ ६८ ॥
जो इंद्रियां आज्ञा करी । विषयांचें भय न धरी ।
प्राप्त कर्म नाव्हेरी । उचित जें जें ॥ ६९ ॥
तो कर्मेंद्रियें कर्मीं । राहटतां तरी नियेमी ।
परी तेयिचेनि ऊर्मी । झांकोळेना ॥ ७० ॥
तो कामनामात्रें न घेपे । मोहमळें न लिंपे ।
जैसें जळीं जळें न शिंपे । पद्मपत्र ॥ ७१ ॥
तैसा संसर्गामाजी असे । सकळांसारिखा दिसे ।
जैसें तोयसंगे आभासे । भानुबिंब ॥ ७२ ॥
तैसा सामान्यत्वें पाहिजे । तरी साधारणुचि देखिजे ।
येरवीं निर्धारितां नेणिजे । सोय जयाची ॥ ७३ ॥
ऐसा चिन्हीं चिन्हितु । देखसी तोचि मुक्तु ।
आशापाशरहितु । वोळख पां ॥ ७४ ॥
अर्जुना तोचि योगी । विशेषिजे जो जगीं ।
म्हणोनि ऐसा होय यालागीं । म्हणिपे तूतें ॥ ७५ ॥
तूं मानसा नियमु करीं । निश्चळु होय अंतरीं ।
मग कर्मेंद्रियें व्यापारीं । वर्ततु सुखें ॥ ७६ ॥

नियतं कुरु कर्म त्वं कर्म ज्यायो ह्यकर्मणः ।
शरीरयात्रापि च ते न प्रसिद्ध्येदकर्मणः ॥ ८ ॥

म्हणोनि नैष्कर्म्य होआवें । तरी एथ तें न संभवे ।
आणि निषिद्ध केवीं राहाटावें । विचारीं पां ॥ ७७ ॥

१ मिसळलेला, समरस झालेला. २ स्वाधीन ठेवी, नियन्त्रित करी
३ लाटा, लहरी. ४ धेरला जातो. ५ सामान्य लोकांसारखा. ६ परपांगी

म्हणोनि जें जें उचित । आणि अवसरें करूनि प्राप्त ।
तें कर्म हेतुरहित । आचरें तूं ॥ ७८ ॥
पार्था आणिकही एक । नेणसी तूं हें कवतिक ।
जें ऐसें कर्म मोचक । आपैसें असे ॥ ७९ ॥
देखें अनुक्रमाधारें । स्वधर्मु जो आचरे ।
तो मोक्षु तेणें व्यापारें । निश्चित पावे ॥ ८० ॥

यज्ञार्थात्कर्मणोऽन्यत्र लोकोऽयंकर्मबंधनः ।
तदर्थं कर्म कौंतेय मुक्तसंगः समाचर ॥ ९ ॥

स्वधर्मु जो बापा । तोचि नित्ययज्ञु जाण पां ।
म्हणोनि वर्ततां तेथ पापा । संचारु नाहीं ॥ ८१ ॥
हा निजधर्मु जैं सांडे । आणि कुकर्मीं रति घडे ।
तैंचि बंधु पडे । संसारिक ॥ ८२ ॥
म्हणोनि स्वधर्मानुष्ठान । तें अखंड यज्ञयाजन ।
जो करी तया बंधन । कांहींच न घडे ॥ ८३ ॥
हा लोकु कर्में बांधिला । जो परतंत्रा भुलला ।
तो नित्ययज्ञातें चुकला । म्हणोनियां ॥ ८४ ॥
आतां येचिविषीं पार्था । तुज सांगेन एक मी कथा ।
जै सृष्ट्यादि संस्था । ब्रह्मेनें केली ॥ ८५ ॥

सहयज्ञाः प्रजाः सृष्ट्वा पुरोवाच प्रजापतिः
अनेन प्रसविष्यध्वमेष वोऽस्त्विष्टकामधुक् ॥ १० ॥

तैं नित्ययागसहितें । सृजिलीं भूतें समस्तें ।
परी नेणतीचि तियें यज्ञातें । सूक्ष्म म्हणउनी ॥ ८६ ॥
तेवेळीं प्रजीं विनविला ब्रह्मा । देवा काय आश्रयो एथ आम्हां ।
तंव म्हणे तो कमळजन्मा । भूतांप्रति ॥ ८७ ॥

१ शिरस्त. २ रचना. ३ प्रजांनीं, मनुष्यप्राण्यांनीं.

तुम्हां वर्णविशेषवशें । आम्हीं हा स्वधर्मचि विहिला असे
यातें उपासा मग आपैसे । पुरती काम ॥ ८८ ॥
तुम्हीं व्रतनियमु न करावे । शरीरातें न पीडावें ।
दुरी केंही न वचावें । तीर्थासी गा ॥ ८९ ॥
योगादिकें साधनें । सांकांक्ष आराधनें ।
मंत्रयंत्रविधानें । झणीं करा ॥ ९० ॥
देवतांतरा न भजावें । हें सर्वथा कांहीं न करावें ।
तुम्हीं स्वधर्मयज्ञीं यजावें । अनायासें ॥ ९१ ॥
अहेतुकें चित्तें । अनुष्ठां पां यातें ।
पतिव्रता पतीतें । जियापरी ॥ ९२ ॥
तैसा स्वधर्मरूप मखु । हाचि सेव्यु तुम्हां एकु ।
ऐसें सत्यलोकनायकु । बोलता जाहला ॥ ९३ ॥
देखा स्वधर्मातें भजाल । तरी कामधेनु हा होईल ।
मग प्रजा हो न सांडील । तुमतें कदा ॥ ९४ ॥

देवान्भावयतानेन ते देवा भावयंतु वः ।
परस्परं भावयंतः श्रेयः परमवाप्स्यथ ॥ ११ ॥

जे येणेंकरूनि समस्तां । परितोषु होईल देवतां ।
मग ते तुम्हां ईप्सितां । अर्थातें देती ॥ ९५ ॥
या स्वधर्मपूजा पूजितां । देवतागणां समस्तां ।
योगक्षेमु निश्चिता । करिती तुमचा ॥ ९६ ॥
तुम्ही देवांतें भजाल । देव तुम्हां तुष्टतील ।
ऐसी परस्परें घडेल । प्रीति जेथ ॥ ९७ ॥
तेथ तुम्ही जें करूं म्हणाल । तें आपैसें सिद्धी जाईल ।
वांछितही पुरेल । मानसींचें ॥ ९८ ॥

१ वर्णभेदानुसार २ सकाम, काम्य. ३ ब्रह्मदेव.

वाचासिद्दि पावाल । आज्ञापक होआल ।
म्हणियें तुमतें मागतील । महाऋद्धि ॥ ९९ ॥
जैसें ऋतुपतीचें द्वार । वनश्री निरंतर ।
वोळगे फळभार-। लावण्येंसीं ॥ १०० ॥

इष्टान् भोगान्हि वो देवा दास्यंते यज्ञभाविताः ।
तैर्दत्तानप्रदायैभ्यो यो भुंक्ते स्तेन एव सः ॥ १२ ॥

तैसें सर्व सुखेंसहित । दैवचि मूर्तिमंत ।
येईल देखा काढत । तुम्हांपाठीं ॥ १ ॥
ऐसे समस्त भोगभरित । होआल तुम्ही अनार्त ।
जरी स्वधर्मनिरत । वर्ताल बापा ॥ २ ॥
कां जालिया सकल संपदा । जो अनुसरेल इंद्रियमदा ।
लुब्ध होऊनियां स्वादा । विषयांचिया ॥ ३ ॥
तिहीं यज्ञभाविर्ती सुरीं । जे हे संपत्ति दिधली पुरी ।
तया स्वधर्मी सर्वेश्वरीं । न भजेल जो ॥ ४ ॥
अग्निमुखीं हवन । न करील देवतापूजन ।
प्रातवेळे भोजन । ब्राह्मणाचें ॥ ५ ॥
विमुख होईल गुरुभक्ती । आदर न करील अतिथी ।
संतोष नेदील ज्ञाती । आपुलिये ॥ ६ ॥
ऐसा स्वधर्मक्रियारहितु । आथिलेपणें प्रमत्तु ।
केवळ भोगासक्तु । होईल जो ॥ ७ ॥
तया मग अपावो थोर आहे । जेणें तें हातींचें सकळ जाये
देखा प्राप्तही न लाहे । भोग भोगूं ॥ ८ ॥

१ वसन्ताचें. २ यज्ञानें संतुष्ट झालेले. ३ आथिलेपणें.

जैसें गतायुषी शरीरीं । चैतन्य वासु न करी ।
का निंदैवाच्या घरीं । न राहे लक्ष्मी ॥ ९ ॥
तैसा स्वधर्मु जरी लोपला । तरी सर्व सुखाचा थारा मोडला
जैसा दीपासवें हरपला । प्रकाशु जाय ॥ ११० ॥
तैसी निजवृत्ति जेथ साडे । तेथ स्वतंत्रते वस्ती न घडे ।
आइका प्रजा हो फुडें । विरिंचि म्हणे ॥ ११ ॥
म्हणऊनि स्वधर्मु जो साडील । तयातें काळु दंडील ।
चोर म्हणूनि हरील । सर्वस्व तयाचें ॥ १२ ॥
मग सकळ दोषु भवते । गिंवसोनि घेती तयातें ।
रात्रिसमयीं स्मशानातें । भूतें जैसीं ॥ १३ ॥
तैसीं त्रिभुवनींचीं दुःखें । आणि नानाविधें पातकें ।
दैन्यजात तितुकें । तेथचि वसे ॥ १४ ॥
ऐसें होय तया उन्मत्ता । मग न सुटे बापा रुदता ।
कल्पांतींही सर्वथा । प्राणिगण हो ॥ १५ ॥
म्हणऊनि निजवृत्ति हे न सांडावी । इंद्रियें बरळों नेदावीं ।
ऐसें प्रजांतें शिकवी । चतुराननु ॥ १६ ॥
जैसें जळचरा जळ साडे । मग तत्क्षणीं मरण मांडे ।
हा स्वधर्मु तेणें पाडें । विसंबा नये ॥ १७ ॥
म्हणोनि तुम्हीं समस्तीं । आपुलालिया कर्मीं उचितीं ।
निरत व्हावें पुढतपुढती । म्हणिपत असे ॥ १८ ॥

यज्ञशिष्टाशिनः सन्तो मुच्यन्ते सर्वकिल्बिषैः ।
भुञ्जते ते त्वघं पापा ये पचन्त्यात्मकारणात् ॥ १३ ॥

ऐसा विहित क्रियाविधि । निर्हेतुका बुद्धी ।
जो असतिये समृद्धी । विनियोगु करी ॥ १९ ॥

१ वेताळ होऊं देवू नयेत २ वारवार

गुरु गोत्र अग्नि पूजी । अवसरीं भजे द्विजीं ।
निमित्तादिकीं यजी । पितरोद्देशें ॥ ११० ॥
या यज्ञक्रिया उचिता । यज्ञेशीं हवन करितां ।
हुतशेष स्वभावतः । उरे जें जें ॥ ११ ॥
तें सुखें आपुलां घरीं । कुटुंबेंसीं भोजन करी ।
कीं भोग्यचि तें निवारी । कल्मषातें ॥ १२ ॥
तें यज्ञावशिष्ट भोगी । म्हणोनि सांडिजे तो अघीं ।
जयापरी महारोगी । अमृतसिद्धि ॥ १३ ॥
कीं तत्त्वनिष्ठु जैसा । नागवे भ्रांतिलेशा ।
तो शेष भोगी तैसा । नाकळे दोषा ॥ १४ ॥
म्हणोनि स्वधर्में जें अर्जे । तें स्वधर्मेंचि विनियोगिजे ।
मग उरे तें भोगिजे । संतोषेंसीं ॥ १५ ॥
हेंवांचूनि पार्था । राहाटों नये अन्यथा ।
ऐसी आद्य हे कथा । श्रीमुरारि सांगे ॥ १६ ॥
जे देहचि आपणपें मानिती । आणि विषयांतें भोग्य म्हणती
यापरतें न स्मरती । आणिक कांहीं ॥ १७ ॥
हें यज्ञोपकरण सकळ । नेणंत सांते[३] बरळ ।
अहंबुद्धि केवळ । भोगूं पाहती ॥ १८ ॥
इंद्रियरुचीसारखे । करविती पाक निके ।
ते पापिये पातकें । सेविती जाण ॥ १९ ॥
हें संपत्तिजात आघवें । हवनद्रव्य मानावें ।
मग स्वधर्मयज्ञें अर्पावें । आदिपुरुषीं ॥ १२० ॥
हें सांडोनियां मूर्ख । आपणपेंयालागीं देख ।
ानिपजविती पाक । नानाविध ॥ २१ ॥

१ प्राप्त होतें. २ आत्मा. ३ जाणत नमतां ४ वारगळलेले, वेताल.

जिहीं यज्ञु सिद्धी जाये । परेशा तोपु होये ।
ते हें सामान्य अन्न नोहे । म्हणोनियां ॥ ३१ ॥
हें न म्हणावें साधारण । अन्न ब्रह्मरूप जाण ।
हें जीवनहेतुकारण । विश्वा यया ॥ ३२ ॥

> अन्नाद्भवति भूतानि पर्जन्यादन्नसंभवः ।
> यज्ञाद्भवति पर्जन्यो यज्ञः कर्मसमुद्भव. ॥ १४ ॥
> कर्म ब्रह्मोद्भवं विद्धि ब्रह्माक्षरसमुद्भवम् ।
> तस्मात्सर्वगतं ब्रह्म नित्यं यज्ञे प्रतिष्टितम् ॥ १४ ॥

अन्नास्तव भूतें । प्ररोहें पावती समस्तें ।
मग पर्जन्यु या अन्नातें । सर्वत्र प्रसवे ॥ ३४ ॥
तया पर्जन्या यज्ञीं जन्म । यज्ञातें प्रगटी कर्म ।
कर्मासि आदि ब्रह्म । वेदरूप ॥ ३५ ॥
तया वेदांतें परात्पर । प्रसवतसे अक्षर ।
म्हणऊनि हें चराचर । ब्रह्मबद्ध ॥ ३६ ॥
परी कर्माचिये मूर्ति । यज्ञीं अधिवासु श्रुति ।
ऐके सुभद्रापति । अखंड गा ॥ ३७ ॥

> एवं प्रवर्तितं चक्रं नानुवर्तयतीह यः ।
> अघायुरिंद्रियारामो मोघं पार्थ स जीवति ॥ १६ ॥

ऐशी हे आदि परंपरा । संक्षेपें तुज धनुर्धरा ।
सांगितली या अध्वरा । लागूनियां ॥ ३८ ॥
म्हणोनि समूळ हा उचितु । स्वधर्मरूप क्रेतु ।
नानुष्ठी जो मत्तु । लोकीं इये ॥ ३९ ॥

१ वाढ घेतात २ जननी, प्रसवणारी ३ यज्ञाला. ४ मूळापासून. ५ यज्ञ

तो पातकांची राशी । जाण भार भूमीसी ।
जो कुकर्मे [1]इंद्रियांसी । उपेगा गेला ॥ १४० ॥
तें जन्मकर्म सकळ । अर्जुना अतिनिष्फळ ।
जैसें कां अभ्रपटळ । अकाळींचें ॥ ४१ ॥
कां गळां स्तन अजेचे । तैसें जियालें देखें तयाचें ।
जया अनुष्ठान स्वधर्माचें । घडेचिना ॥ ४२ ॥
म्हणोनि ऐकें पांडवा । हा स्वधर्मु कवणें न संडावा ।
सर्वभावें भजावा । हाचि एकु ॥ ४३ ॥
हां [2]शरीर जरी जोहलें । तरी कर्तव्य वोघें आलें ।
मग उचित कां आपुलें । वोसंडावें ॥ ४४ ॥
परिस पां सव्यसाची । मूर्ति लाहोनि देहाची ।
खंती करिती कर्माची । ते गांवढे गा ॥ ४५ ॥

यस्त्वात्मरतिरेव स्यादात्मतृप्तश्च मानवः ।
आत्मन्येव च संतुष्टस्तस्य कार्यं न विद्यते ॥ १७ ॥

देखें असतेनि देहधर्मे । एथ तोचि एकु न लिंपे कर्मे ।
जो अखंडित रमे । [3]आंपणपांचि ॥ ४६ ॥
जे तो आत्मबोधें तोषला । तरी कृतकार्यु देखें जाहला ।
म्हणोनि सहजें सांडवला । कर्मसंगा ॥ ४७ ॥

नैव तस्य कृते नार्थो नाकृते नेह कश्चन ।
न चास्य सर्वभूतेषु कश्चिदर्थव्यपाश्रयः ॥ १८ ॥

तृप्ति जालिया जैसीं । साधनें सरती आपैसीं ।
देखें आत्मतुष्टी तैसीं । कर्मे नाहीं ॥ ४८ ॥

---

१ इंद्रियांच्या पंगतीस गेला. २ शरीर उत्पन्न होतांच. ३ आत्म्याशीं.

जंववरी अर्जुना । तो बोधु भेटेना मना ।
तंवचि यया साधना । भजावें लागे ॥ ४९ ॥

तस्मादसक्तः सततं कार्यं कर्म समाचर ।
असक्तो ह्याचरन् कर्म परमाप्नोति पूरुषः ॥ १९ ॥

म्हणऊनि तूं नियतु । सकळ कामरहितु ।
होऊनियां उचितु । स्वधर्मे रहाटें ॥ १५० ॥
जे स्वधर्मे निष्कामता । अनुसरले पार्था ।
ते कैवल्य परम तत्त्वतां । पावले जगीं ॥ ५१ ॥

कर्मणैव हि संसिद्धिमास्थिता जनकादयः ।
लोकसंग्रहमेवापि संपश्यन् कर्तुमर्हसि ॥ २० ॥

देख पां जनकादिक । कर्मजात अशेख ।
न सांडितांचि मोक्षसुख । पावते जाहले ॥ ५२ ॥
याकारणें पार्था । होआवी कर्मी आस्था ।
हे आणिकाही एका अर्था । उपकरले ॥ ५३ ॥
जे आचरतां आपणपयां । देखी लागेल लोकां यया ।
तरी चुकेल अपाया । प्रसंगेंचि ॥ ५४ ॥
देखें प्राप्तार्थ जाहले । जे निष्कामता पावले ।
तयांही कर्तव्य असे उरलें । लोकांलागीं ॥ ५५ ॥
मार्गी अंधासरिसा । पुढें देखणाही चाले जैसा ।
अज्ञाना प्रकटावा धर्मु तैसा । जाणतेनि ॥ ५६ ॥
हां गा ऐसें जरी न कीजे । तरी अज्ञाना काय उमजे ।
तिहीं कवणेपरी जाणिजे । मार्गातें या ॥ ५७ ॥

१ इंद्रियनिग्रह करून. २ आत्मसाधनेनें. ३ ओघानें, सहज. ४ कृतकार्य.

तेथें सत्क्रियाचि लावावी । तेचि एकी प्रशंसावी ।
नैष्कर्मीही दावावी । आचरोनि ॥ ७४ ॥
तया लोकसंग्रहालागीं । वर्ततां कर्मसंगीं ।
तो कर्मबंधु आंगीं । वाजेलना ॥ ७५ ॥
जैसी बहुरूपियांचीं रावोराणी । स्त्रीपुरुषभावो नाहीं मनीं
परी लोकसंपादणी । तैसीच करिती ॥ ७६ ॥

प्रकृतेः क्रियमाणानि गुणैः कर्माणि सर्वशः ।
अहंकारविमूढात्मा कर्ताऽहमिति मन्यते ॥ २७ ॥

देखें पुढिलाचें वोझें । जरी आपुला माथां घेइजे ।
तरी सांगें कां न दाटिजे । धनुर्धरा ॥ ७७ ॥
तैसीं शुभाशुभें कर्में । जियें निफजती प्रकृतिधर्में ।
तियें मूर्ख मतिभ्रमें । मी कर्ता म्हणे ॥ ७८ ॥
ऐसा अहंकारादि रूढ । एकदेशी मूढ ।
तया हा परमार्थ गूढ । प्रगटावा ना ॥ ७९ ॥
हें असो प्रस्तुत । सांगिजेल तुज हित ।
तें अर्जुना देऊनि चित्त । अवधारीं पां ॥ १८० ॥

तत्त्ववित्तु महाबाहो गुणकर्मविभागयोः ।
गुणा गुणेषु वर्तंत इति मत्वा न सज्जते ॥ २८ ॥

जे तत्त्वज्ञानियांचां ठायीं । तो प्रकृतिभावो नाहीं ।
जेथ कर्मजात पाहीं । निफजत असे ॥ ८१ ॥
ते देहाभिमानु सांडुनी । गुणकर्में थोलांडुनी ।
साक्षीभूत होउनी । वर्तती देहीं ॥ ८२ ॥

१ भडकणार नाहीं २ दुसऱ्याचें. ३ एकांगी, एककल्ली. ४ माया म्हणजे मीच ही भावना. ५ त्रिगुणाचे परिणाम. ६ तटस्थ वृत्तीनें राहून.

उत्सीदेयुरिमे लोका न कुर्यां कर्म चेदहम् ।
संकरस्य च कर्त्ता स्यामुपहन्यामिमाः प्रजाः ॥ २४ ॥

आम्हीं पूर्णकाम होउनी । जरी आत्मस्थिती राहुनी ।
तरी प्रजा हे केवीं । निस्तरेल ॥ ६६ ॥
इहीं आमुची वास पाहावी । मग वर्तती परी जाणावी ।
ते लोकस्थिति आघवी । नासिली होईल ॥ ६७ ॥
म्हणोनि समर्थु जो एथें । आणि लाधी सर्वज्ञते ।
तेणें सविशेष कर्मातें । त्यजावें ना ॥ ६८ ॥

सक्ताः कर्मण्यविद्वांसो यथा कुर्वंति भारत ।
कुर्याद्विद्वांस्तथाऽसक्तश्चिकीर्षुर्लोकसंग्रहम् ॥ २५ ॥

देखें फळाचिया आशा । आचरे कामुकु जैसा ।
कर्मीं भलु होआवा तैसा । निराशाही ॥ ६९ ॥
जे पुढतपुढती पार्था । हे सकळ लोकसंस्था ।
रक्षणीय सर्वथा । म्हणऊनियां ॥ १७० ॥
मार्गाधारें वर्तावें । विश्व हे मोहरें लावावें ।
अलौकिका नोहावें । लोकांप्रति ॥ ७१ ॥

न बुद्धिभेदं जनयेदज्ञानां कर्मसंगिनाम् ।
जोषयेत्सर्वकर्माणि विद्वान्युक्तः समाचरन् ॥ २६ ॥

जें सायासें स्तन्य सेवी । ते पक्वान्नें केवीं जेवी ।
म्हणोनि बाळका जैसीं नेदावीं । धनुर्धरा ॥ ७२ ॥
तैसी कर्मीं जया अयोग्यता । तयाप्रति नैष्कर्म्यता ।
न प्रगटावी खेळतां । आदिकरूनी ॥ ७३ ॥

१ वाट, पद्धति, धर्मनेम २ सर्वज्ञतेनें पीक पूर्णतेस आणतो. स्त्रोताची स्पर्धा (फारशी). ३ नीट मार्गाला.

तेथें सत्क्रियाचि लावावी । तेचि एकी प्रशंसावी ।
नैष्कर्मीही दावावी । आचरौनि ॥ ७४ ॥
तया लोकसंग्रहालागीं । वर्ततां कर्मसंगीं ।
तो कर्मबंधु आंगीं । वाजेलना ॥ ७५ ॥
जैसी बहुरूपियांचीं रायोराणी । स्त्रीपुरुषभावो नाहीं मनीं
परी लोकसंपादणी । तैसीच करिती ॥ ७६ ॥

प्रकृतेः क्रियमाणानि गुणैः कर्माणि सर्वशः ।
अहंकारविमूढात्मा कर्ताऽहमिति मन्यते ॥ २७ ॥

देखें पुढिलाचें वोझें । जरी आपुला माथां घेइजे ।
तरी सांगें कां न दाटिजे । धनुर्धरा ॥ ७७ ॥
तैसीं शुभाशुभें कर्में । जियें निफजती प्रकृतिधर्में ।
तियें मूर्ख मतिभ्रमें । मी कर्ता म्हणे ॥ ७८ ॥
ऐसा अहंकारादि रूढ । एकदेशी मूढ ।
तया हा परमार्थ गूढ । प्रगटावा ना ॥ ७९ ॥
हें असो प्रस्तुत । सांगिजेल तुज हित ।
तें अर्जुना देऊनि चित्त । अवधारीं पां ॥ १८० ॥

तत्त्ववित्तु महाबाहो गुणकर्मविभागयोः ।
गुणा गुणेषु वर्तन्त इति मत्वा न सज्जते ॥ २८ ॥

जे तत्त्वज्ञानियांचां ठायीं । तो प्रकृतिभावो नाहीं ।
जेथ कर्मजात पाहीं । निफजत असे ॥ ८१ ॥
ते देहाभिमानु सांडुनी । गुणकर्में वोलांडुनी ।
साक्षीभूत होउनी । वर्तती देहीं ॥ ८२ ॥

१ घडरुणार नाहीं २ दुसऱ्याचें. ३ एकांगी, एकदेशी. ४ माथा म्हणजे मीच ही भावना. ५ त्रिगुणाचे परिणाम. ६ तटस्थ वृत्तीनें राहून.

म्हणूनि शरीरीं जरी होती। तरी कर्मबंधा नातळती।
जैसा का भूतचेष्टा गभस्ती। घेपवेना ॥ ८३ ॥

प्रकृतेर्गुणसम्मूढाः सज्जन्ते गुणकर्मसु।
तानकृत्स्नविदो मंदान् कृत्स्नविन्न विचालयेत् ॥ २९ ॥

एथ कर्मीं तोचि लिंपे। जो गुणसंभ्रमें घेपे।
प्रकृतीचेनि आटोपें। वर्ततु असे ॥ ८४ ॥
इंद्रियें गुणाधारें। राहाटती निजव्यापारें।
ते परकर्म बलात्कारें। आपादी जो ॥ ८५ ॥

मयि सर्वाणि कर्माणि संन्यस्याध्यात्मचेतसा।
निराशीर्निर्ममो भूत्वा युध्यस्व विगतज्वरः ॥ ३० ॥

तरी उचितें कर्में आघवीं। तुवां आचरोनि मज अर्पावीं।
परी चित्तवृत्ति न्यासावी। आत्मरूपीं ॥ ८६ ॥
आणि हें कर्म मी कर्ता। आचरेन या अर्था।
ऐसा अभिमानु झणें चित्ता। रिघों देसी ॥ ८७ ॥
तुवां शरीरपरा नोहावें। कामनाजात सांडावें।
मग अवसरोचित भोगावे। भोग सकळ ॥ ८८ ॥
आतां कोदंड घेऊनि हातीं। आरूढ पां इयें रथीं।
देईं आलिंगन वीरवृत्ती। समाधानें ॥ ८९ ॥
जगीं कीर्ति रूढवीं। स्वधर्माचा मानु वाढवीं।
इया भारापासोनि सोडवीं। मेदिनी हे ॥ १९० ॥
आतां पार्था निःशंकु होईं। या संग्रामा चित्त देईं।
एथ हें वांचूनि कांहीं। बोलों नये ॥ ९१ ॥

---

१ त्रिगुणांनीं घडलेलें कर्म २ आपलें कर्म समजतो

ये मे मतमिदं नित्यमनुतिष्ठंति मानवाः ।
श्रद्धावंतोऽनसूयंतो मुच्यंते तेऽपि कर्मभिः ॥ ३१ ॥

हें अनुपरोध मत माझें । जिहीं परमादरें स्वीकारिजे ।
श्रद्धापूर्वक अनुष्ठिजे । धनुर्धरा ॥ ९२ ॥
तेही सकळ कर्मी वर्ततु । जाण पां कर्मरहितु ।
म्हणोनि हें निश्चितु । करणीय गा ॥ ९३ ॥

ये त्वेतदभ्यसूयंतो नानुतिष्ठंति मे मतम् ।
सर्वज्ञानविमूढांस्तान्विद्धि नष्टानचेतसः ॥ ३२ ॥

ना तरी प्रकृतिमंतु होउनी । इंद्रियां लळा देउनी ।
जे हें माझें मत अव्हेरुनी । ओसंडिती ॥ ९४ ॥
जे सामान्यत्वें लेखिती । अवज्ञा करूनि देखती ।
कां हा अर्थवादु म्हणती । वाचाळपणें ॥ ९५ ॥
ते मोहमदिरा भुलले । विषयविखें घारले ।
अज्ञानपंकीं बुडाले । निभ्रांत मानीं ॥ ९६ ॥
देखें शवाच्या हातीं दिधलें । जैसें कां रत्न वायां गेलें ।
ना तरी जात्यंधा पाहलें । प्रमाण नोहे ॥ ९७ ॥
कां चंद्राचा उदयो जैसा । उपयोगा नवचे वायसा ।
मूर्खा विवेकु हा तैसा । रुचेल ना ॥ ९८ ॥
म्हणोनि तें न मानिती । आणि निंदाही करूं लागती ।
सांगें पतंगु काय साहती । प्रकाशातें ॥ ९९ ॥
पतंगा दीपीं आलिंगन । तेथ त्यासी अचुक मरण ।
तेवीं विषयाचरण । आत्मघाता ॥ १०० ॥

---

१ स्पष्ट, असंदिग्ध. २ दुंद झाले. ३ पहांट.

तैसे जे पार्था। विमुख या परमार्था।
तयांसी संभाषण सर्वथा। करावेंना ॥ १ ॥

सदृशं चेष्टते स्वस्याः प्रकृतेर्ज्ञानवानपि ।
प्रकृतिं यांति भूतानि निग्रहः किं करिष्यति ॥ ३३ ॥

म्हणोनि इंद्रियें इयें एकें। जाणतेनिही पुरुखें।
लाळावीं ना कौतुकें। आदिकरूनी ॥ २ ॥
हां गा सर्पेसीं खेळों येइल। कीं व्याघ्रसंसर्ग सिद्धि जाइल
सांगें हाळाहळ जिरेल। सेविलिया काइ ॥ ३ ॥
देखें खेळतां आग्न लाविला। मग तो न सांवरे जैसा उधवला
तैसा इंद्रियां लळा दिधला। भला नोहे ॥ ४ ॥
एऱ्हवीं तरी अर्जुना। या शरीरा पराधीना।
कां नाना भोगरचना। मेळवावी ॥ ५ ॥
आपण सायासंकरूनि बहुतें। सकळही समृद्धिजातें।
उदोअस्तु या देहातें। प्रतिपाळावें कां ॥ ६ ॥
सर्वस्वें शिणोनि एथें। अर्जवावीं संपत्तिजातें।
तेणें स्वधर्मु सांडूनि देहातें। पोखावें काई ॥ ७ ॥
मग हें तंव पांचमेळावा। शेखीं अनुसरेल पंचत्वा।
ते वेळीं केला कें गिंवसावा। शीणु आपुला ॥ ८ ॥
म्हणूनि केवळ देहभरण। ते जाणें उघडी नागवण।
यालागीं एथ अंतःकरण। देयावें ना ॥ ९ ॥

इंद्रियस्येंद्रियस्यार्थे रागद्वेषौ व्यवस्थितौ ।
तयोर्न वशमागच्छेत्तौ ह्यस्य परिपंथिनौ ॥ ३४ ॥

१ उसळला, भडकला. २ विषयभोगाची जुळवाजुळव. ३ सूर्योदयापासून सूर्यास्तापर्यंत.

येरु आचारु जो परावा । तो देखतां कीर बरवा ।
परी आचरतेनि आचरावा । आपुलाचि ॥ २२० ॥
सांगें शूद्रघरीं आघवीं । पक्वान्नें आहाति बरवीं ।
तीं द्विजें केवीं सेवावीं । दुर्बळु जरी जाहला ॥ २१ ॥
हें अनुचित कैसेनि कीजे । अग्राह्य केवीं इच्छिजे ।
अथवा इच्छिलेंही पाविजे । विचारीं पां ॥ २२ ॥
तरी लोकांचीं धवळारें । देखोनियां मनोहरें ।
असतीं आपुलीं तणारें । मोडावीं केवीं ॥ २३ ॥
हें असो वनिता आपुली । कुरूप जरी जाहली ।
तऱ्ही भोगितां तेचि भली । जियापरी ॥ २४ ॥
तेवीं आवडे तैसा सांकडु । आचरतां जरी दुवाडु ।
तऱ्ही स्वधर्मुचि सुरवाडु । परत्रींचा ॥ २५ ॥
हां गा साकर आणि दूध । हें गौल्य कीर प्रसिद्ध ।
परी कृमिदोषीं विरुद्ध । घेपे केवीं ॥ २६ ॥
ऐसेनिही जरी सेविजेल । तरी ते आळुकीचि उरेल ।
जे तें परिणामीं पथ्य नव्हेल । धनुर्धरा ॥ २७ ॥
म्हणोनि आणिकांसी जें विहित । आणि आपणपेयां
अनुचित । तें नाचरावें जरी हित । विचारिजे ॥ २८ ॥
या स्वधर्मातें अनुष्ठितां । वेचु होईल जीविता ।
तोहि निका वर उभयतां । दिसत असे ॥ २९ ॥
ऐसें समस्तसुरशिरोमणी । बोलिले जेथ श्रीशार्ङ्गपाणी ।
तंव अर्जुन म्हणे विनवणी । असे देवा ॥ १३० ॥

१ दुसऱ्याचा. २ चुनेगच्ची घरें. ३ गवताच्या झोंपड्या, कुडटाकू घरें.
४ हट्ट, आग्रह. ५ इह व परत्र असा दोन्ही ठिकाणीं.

तंव हृदयकमळआरामु । जो योगियांचा निष्काम कामु ।
तो म्हणतसे पुरुषोत्तमु । सांगेन आइक ॥ ३९ ॥
तरी हे कामु क्रोधु पाहीं । जयांतें कृपेची सांठवण नाहीं ।
हे कृतांताच्या ठायीं । मानिजती ॥ २४० ॥
हे ज्ञाननिधीचे भुजंग । विषयदरीचे वाघ ।
भजनमार्गीचे मांग । मारक जे ॥ ४१ ॥
हे देहदुर्गीचे धोंड । इंद्रियग्रामींचे कोंड ।
यांचे व्यामोहादिक दबड । जगावरी ॥ ४२ ॥
हे रजोगुण मानसींचे । समूळ आसुरियेचे ।
धालेपण ययांचें । अविद्या केलें ॥ ४३ ॥
हे रजाचे कीर जाहले । परी तमासी पढियंते भले ।
तेणें निजपद यां दिधलें । प्रमादमोहो ॥ ४४ ॥
हे मृत्यूचां नगरीं । मानिजती निकियापरी ।
जे जीविताचे वैरी । म्हणऊनियां ॥ ४५ ॥
जयांसि भुकेलियां आमिषा । हें विश्व न पुरेचि घांसा ।
कुळवाडी यांचिया आशा । चाळीत असे ॥ ४६ ॥
कौतुकें कवळितां मुठी । जिये चवदा भुवनें थेंकुटीं ।
तिये भ्रांतिही धाकुटी । वाल्हीदुल्ही ॥ ४७ ॥
जे लोकत्रयाचे भातुकें । खेळतांचि खाय कवतिकें ।
तिच्या दासीपणाचेनि बिकें । तृष्णा जिये ॥ ४८ ॥
हें असो मोहें मानिजे । यांतें अहंकारें घेपे दीजे ।
जेणें जग आपुलेनि भोजें । नाचवीत असे ॥ ४९ ॥

१ आवडते. २ आपलें वतन. ३ जमीनजुमला. ४ खाय, खाऊ. ५ बळानें, जोरावर. ६ आवडीप्रमाणे, मनास वाटेल तसें.

जैसी चंदनाची मुळी । गिंवसोनि घेपे व्याळीं ।
ना तरी उल्वाची खोळी । गर्भस्थासी ॥ ९६० ॥
कां प्रभावीण भानु । धूमेवीण हुताशनु ।
जैसा दर्पणु मळहीनु । काहींच नसे ॥ ६१ ॥
तैसें इहींवीण एकलें । आम्हीं ज्ञान नाहीं देखिलें ।
जैसें कोंडेनि पां गुंतलें । बीज निपजे ॥ ६२ ॥

आवृतं ज्ञानमेतेन ज्ञानिनो नित्यवैरिणा ।
कामरूपेण कौंतेय दुष्पूरेणाऽनलेन च ॥ ३९ ॥

तैसें ज्ञान तरी शुद्ध । परी इहीं असे मरुद्ध ।
म्हणोनि तें अगाध । होऊनि ठेलें ॥ ६३ ॥
आधीं यांतें जिणावे । मग तें ज्ञान पावावें ।
तंव पराभवो न संभवे । रागद्वेषां ॥ ६४ ॥
यांतें साधावयालागीं । जें बळ वाणिजे आंगीं ।
तें इंधन जैसें आगी । सावावो होय ॥ ६५ ॥

इंद्रियाणि मनो बुद्धिरस्याधिष्ठानमुच्यते ।
एतैर्विमोहयत्येष ज्ञानमावृत्य देहिनम् ॥ ४० ॥

तैसे उपाय कीजती जे जे । ते यांसीचि होती विरजे ।
म्हणोनि हटियांतें जिणिजे । इहींचि जगीं ॥ ६६ ॥
पेसियांहीं सांकडां घोला । एक उपायो आहे भला ।
तो करितां जरी आंगवला । तरी सांगेन तुज ॥ ६७ ॥

तस्मात्त्वमिन्द्रियाण्यादौ नियम्य भरतर्षभ ।
पाप्मानं प्रजहि ह्येनं ज्ञानविज्ञाननाशनम् ॥ ४१ ॥

यांचा पहिला कुरुठा इंद्रियें । एथूनि प्रवृत्ति कर्मातें विये ।
आधीं निर्दळूनि घालीं तियें । सर्वथैव ॥ ६८ ॥

१ घर्षे देणारे, जो। आणणारे. २ मानवला, आवडला. ३ घरें, वसतिस्थान.

इंद्रियाणि पराण्याहुरिंद्रियेभ्यः परं मनः ।
मनसस्तु परा बुद्धिर्यो बुद्धेः परतस्तु सः ॥ ४२ ॥

मग मनाची धांव पारुपेल । आणि बुद्धीची सोडवण होईल ।
इतुकेनि थारा मोडेल । या पापियांचा ॥ ६९ ॥

एवं बुद्धेः परं बुद्ध्वा संस्तभ्यात्मानमात्मना
जहि शत्रुं महाबाहो कामरूपं दुरासदम् ॥ ४३ ॥

हे अंतरींहूनि जरी फिटले । तरी निभ्रांत जाण निवटले ।
जैसें रश्मीवीण उरलें । मृगजळ नाहीं ॥ २७० ॥
तैसे रागद्वेष जरी निमाले । तरी ब्रह्मींचें स्वराज्य आलें ।
मग तो भोगी सुख आपुलें । आपणचि ॥ ७१ ॥
ते गुरुशिष्याची गोठी । पदेंपिंडाची गांठी ।
तेथ स्थिर राहोनि नुठीं । कवणे काळीं ॥ ७२ ॥
ऐसें सकळ सिद्धांचा रावो । देवी लक्ष्मीयेचा नाहो ।
राया ऐकें देवदेवो । बोलता जाहला ॥ ७३ ॥
आतां पुनरपि तो अनंतु । आद्य एकी मातु ।
सांगेल तेथ पांडुसुतु । प्रस्नु करील ॥ ७४ ॥
तया बोलाचा हन पाडु । कीं रसवृत्तीचा निवाडु ।
येणें श्रोतयां होईल सुरवाडु । श्रवणसुखाचा ॥ ७ ॥
ज्ञानदेवो म्हणे निवृत्तीचा । चांग उठावा धरूनि उन्मेषाचा
मग संवाडु श्रीहरिपार्थाचा । भोगावा बापा ॥ २७६ ॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
कर्मयोगो नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

---

१ परमात्मा व जीवात्मा. २ नाथ, पति. ३ थोरवी. ४ स्फूर्तीचा.

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

अध्याय चौथा

आजि श्रवणेंद्रियें पिकलें। जे येणें गीतानिधान देखिलें।
आतां स्वप्नचि हें तुकलें। साचाचसरिसें ॥ १ ॥
आधींचि विवेकाची गोठी। वरी प्रतिपादी श्रीकृष्ण जगजेठी
आणि भक्तराजु किरीटी। परिसत असे ॥ २ ॥
जैसा पंचमालापु सुगंधु। कीं परिमळु आणि सुस्वादु।
तैसा भला जाहला विनोदु। कथेचा इये ॥ ३ ॥
कैसी आगळिक दैवाची। जे गंगा जोडली अमृताची।
हो कां जपतपें श्रोतयांचीं। फळा आलीं ॥ ४ ॥
आतां इंद्रियजात आघवें। तिहीं श्रवणाचें घर रिघावें।
मग संवादसुख भोगावें। गीताख्य हें ॥ ५ ॥
हा अतिसो अतिप्रसंगें। सांडूनि कथाचि ते सांगें।
जे कृष्णार्जुन दोघे। बोलत होते ॥ ६ ॥
ते वेळीं संजयो रायातें म्हणे। अर्जुनु अधिष्ठिला दैवगुणें।
जे अतिप्रीति श्रीनारायणें। बोलतु असे ॥ ७ ॥ जें न
सांगेचि पितया वसुदेवासी। जें न सांगेचि माते देवकीसी।
जें न सांगेचि बंधु बळिभद्रासी। तें गुह्य अर्जुनेंशीं बोलत

१ सुगी आली; सुकाळ झाला. २ मोलाला आलें. ३ सत्यासारखें.

॥ ८ ॥ देवी लक्ष्मी येवढी जंवळिक। परी तेही न देखे या प्रेमाचें सुख। आजि कृष्णस्नेहाचें बिकें। यातेंचि आथी ॥ ९ ॥ सनकादिकांचिया आशा। वाढीनल्या होतिया कीरं बहुवसा। परी त्याही येणें मानें यशा। येतीचिना ॥ १० ॥
या जगदीश्वराचें प्रेम। एथ दिसतसे निरुपम।
कैसें पार्थे येणें सर्वोत्तम। पुण्य केलें ॥ ११ ॥
हो का जयाचिया प्रीती। अमूर्त हा आला व्यक्ती।
मज एकवंकी यांची स्थिती। आवडतु असे ॥ १२ ॥
एऱ्हवीं हा योगियां नाडळे। वेदार्थासी नाकळे।
जेथ ध्यानाचेही डोळे। पावती ना ॥ १३ ॥
तो हा निजस्वरूप। अनादि निष्कंप।
परी कवणें मानें सकृप। जाहला आहे ॥ १४ ॥
हा त्रैलोक्यपटाची घडी। आकाराची पैलथडी।
,कैसा याचिये आवडी। आवरला असे ॥ १५ ॥

श्रीभगवानुवाच—

इमं विवस्वते योगं प्रोक्तवानहमव्ययम्।
विवस्वान्मनवे प्राह मनुरिक्ष्वाकवेऽब्रवीत् ॥ १ ॥

मग देव म्हणे पांडुसुता। हाचि योगु आम्हीं विवस्वता।
कथिला परी ते वार्ता। बहुतां दिवसांची ॥ १६ ॥
मग तेणें विवस्वतें रवि। हे योगस्थिति आघवी।
निरूपिली बरवी। मनूप्रती ॥ १७ ॥
मनूनें आपण अनुष्ठिली। मग इक्ष्वाकुसि उपदेशिली।
ऐसी परंपरा विस्तारिली। आद्य हे गा ॥ १८ ॥

---

१ लगतपणाची, २ सारांश, तत्त्व, संपूर्ण सामर्थ्य. ३ सरोवर. ४ सारखी, एकरूप. ५ वाटते.

एवं परंपराप्राप्तमिमं राजर्षयो विदुः ।
स कालेनेह महता योगो नष्टः परंतप ॥ २ ॥

मग आणिकही या योगातें । राजर्षि जाहले जाणते ।
परि तेथोनि आतां सांप्रतें । नेणिजे कोण्ही ॥ १९ ॥
जे प्राणिया कामीं भरु । देहाचिवरी आदरु ।
म्हणोनि पडिला विसरु । आत्मबोधाचा ॥ २० ॥
अविट नाथिली आस्थाबुद्धि । विषयसुखचि परमावधि ।
जीवु तैसा उपाधि । आवडे लोकां ॥ २१ ॥
एरवीं तरी खवणेयांचां गांवीं । पाटाउवें काय करावीं ।
सांगे जात्यंधा रवि । काय आथी ॥ २२ ॥
कां बहिरयांच्या आस्थानीं । कवण गीतातें मानी ।
का कोल्हेया चंद्रनीं । आवडी उपजे ॥ २३ ॥
पैं चंद्रोदया आरौतें । जयांचे डोळे फुटती असते ।
ते कावळे केवीं चंद्रातें । वोळखती ॥ २४ ॥
तैसी वैराग्याची शिंव न देखती । जे विवेकाची भाषा नेणती ।
ते मूर्ख केवीं पावती । मज ईश्वरातें ॥ २५ ॥
कैसा नेणों मोहो वाढीनला । तेणें बहुतेक काळु व्यर्थ गेला ।
म्हणोनि योगु हा लोपला । लोकीं इये ॥ २६ ॥

स एवायं मया तेऽद्य योगः प्रोक्तः पुरातनः ।
भक्तोऽसि मे सखा चेति रहस्यं ह्येतदुत्तमम् ॥ ३ ॥

तोचि हा आजि आतां । तुजप्रती कुंतीसुता ।
सांगितला आम्हीं तत्त्वतां । भ्रांति न करीं ॥ २७ ॥
हें जीवींचें निज गुज । परी केवीं राखों तुज ।

१ खवणे=क्षपणिक, जैनाचे नागवे राहणारे साधु. २ खणगें, वस्त्रें
३ गावाची सीमा.

जे पढियेसी तूं मज । म्हणऊनियां ॥ २८ ॥
तूं प्रेमाचा पुतळा । भक्तीचा जिव्हाळा ।
मैत्रियेची चित्कळा । धनुर्धरा ॥ २९ ॥
तूं अनुसंगाचा ठावो । आतां तुज काय वंचूं जावों ।
जऱ्ही संग्रामारूढ आहों । जाहलों आम्हीं ॥ ३० ॥
तरी नावेक हें सहावें । गाजाबज्यहीं न धरावें ।
परी तुझें अज्ञानत्व हरावें । लागे आधीं ॥ ३१ ॥

अर्जुन उवाच—

अपरं भवतो जन्म परं जन्म विवस्वतः ।
कथमेतद्विजानीयां त्वमादौ प्रोक्तवानिति ॥ ४ ॥

तंव अर्जुन म्हणे श्रीहरी । माय आपुलेयाचा स्नेह करी ।
येथ विस्मयो काय अवधारीं । कृपानिधि ॥ ३२ ॥
तूं संसारश्रांतांची साउली । अनाथ जीवांची माउली ।
आम्हां तें कीर प्रसवली । तुझीच कृपा ॥ ३३ ॥
देवा पांगुळ एकादें विजे । तरी जन्मौनि जोजारु साहिजे ।
हें बोलों काय तुझें । तुजचि पुढां ॥ ३४ ॥
आतां पुसेन जें मी कांहीं । तेथ निकें चित्त देईं ।
तेवींचि देवें कोपावें ना कांहीं । बोला एका ॥ ३५ ॥
तरी मागील जे वार्ता । तुवां सांगितली होती अनंता ।
ते नावेक मज चित्ता । येचि ना ॥ ३६ ॥
जे तो विवस्वतु म्हणजे कायी।ऐसें हें वडिलांही ठाउवें नाहीं।
तरी तुवांचि केवीं पाहीं । उपदेशिला ॥ ३७ ॥

१ आवडता आहेस. २ गलबला. ३ प्रसवावें, जन्मास आणावें. ४ जंजाळ, सासत. ५ क्षणमात्र.

तो तरी आइकिजे बहुतां काळांचा।
आणि तूं तंव श्रीकृष्ण सांपेचा।
म्हणोनि गा इये मातूचा। विसंवादु ॥ ३८ ॥
तेवींचि देवा चरित्र तुझें। आपण कांहींचि नेणिजे।
हें लटिकें केवीं म्हणिजे। पाकिहेळां ॥ ३९ ॥
परी हेचि मातु आघवी। मी परियेसें ऐशी सांगावी।
जे तुवांचि तेया रवी। उपदेशु केला ॥ ४० ॥

श्रीभगवानुवाच—

बहूनि मे व्यतीतानि जन्मानि तव चार्जुन।
तान्यहं वेद सर्वाणि न त्वं वेत्थ परंतप ॥ ५ ॥

तंव श्रीकृष्ण म्हणे पांडुसुता। तो विवस्वतु जैं होता।
तैं आम्हीं नसों ऐसी चित्ता। प्रतीति तुज ॥ ४१ ॥
तरी तूं गा हें नेणसी। पैं जन्में आम्हां तुम्हांसी।
बहुतें गेलीं परी न स्मरसी। आपुलीं तूं ॥ ४२ ॥
मी जेणें जेणें अवसरें। जें जें होऊनि अवतरें।
तें समस्तही स्मरें। धनुर्धरा ॥ ४३ ॥

अजोऽपि सन्नव्ययात्मा भूतानामीश्वरोऽपि सन्।
प्रकृतिं स्वामधिष्ठाय संभवाम्यात्ममायया ॥ ६ ॥

म्हणोनि हें आघवें। मागील मज आठवे।
मी अजुही परि संभवें। प्रकृतियोगें ॥ ४४ ॥
माझें अव्ययत्व तरी न नसे। परी होणेंजाणें एक दिसे।
तें प्रतिबिंबें मायावशें। स्वस्वरूपीं ॥ ४५ ॥
माझी स्वतंत्रता तरी न मोडे। परी कर्माधीनु ऐसा आवडे

१ सांगता.

तेंही भ्रांतिबुद्धि तरी घडे । एऱ्हवीं नाहीं ॥ ४६ ॥
जें एकचि दिसे दुसरें । तें दर्पणाचेनि आधारें ।
एऱ्हवीं काय वस्तुविचारें । दुजें आहे ॥ ४७ ॥
तैसा अमूर्तचि मी किरीटी । परी प्रकृति जैं अधिष्ठीं ।
तैं साकारपणें नटीं[1] । कार्यालागीं ॥ ४८ ॥

यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत ।
अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम् ॥ ७ ॥

जे धर्मजात आघवें । युगायुगीं रक्षावें ।
ऐसा ओघु हा स्वभावें । आद्यु असे ॥ ४९ ॥
म्हणोनि अजत्व परतें ठेवीं । मी अव्यक्तपणही नाठवीं ।
जे वेळीं धर्मातें अभिसवी । अधर्मु हा ॥ ५० ॥

परित्राणाय साधूनां विनाशाय च दुष्कृताम् ।
धर्मसंस्थापनार्थाय संभवामि युगेयुगे ॥ ८ ॥

ते वेळीं आपुल्याचेनि कैवारें । मी साकारु होऊनि अवतरें ।
मग अज्ञानाचें आंधारें । गिळूनि घालीं ॥ ५१ ॥
अधर्माची अवधि तोडीं । दोषांची लिहिली फेडीं ।
सज्जनांकरवीं गुढी । उभवीं मी ॥ ५२ ॥
दैत्यांचीं कुळें नाशीं । साधूंचा मानु गिंवशीं ।
धर्मासी नीतीशीं । शेंस भरीं ॥ ५३ ॥
मी अविवेकाची काजळी । फेडूनि विवेकदीप उजळीं ।
तैं योगियां पाहे दिवाळी । निरंतर ॥ ५४ ॥

---

१ मी नटतों. २ सर्व धर्मविचार. ३ लिपी. मागें स० ३ ओं० २५४ पहा. ४ पुन्हां मिळवून देतों. ५ नीतीजवळ धर्माला आणून त्याच्यावर मंत्राक्षता टाकतों; धर्माची नीतीशीं गांठ घालतों.

सत्सुखें विश्व कोंदे । धर्मचि जगीं नांदे ।
भक्तां निघती दोंदें । सात्त्विकाचीं ॥ ५५ ॥
तैं पापाचा अचळु फिटे । पुण्याची पहाट फुटे ।
जैं मूर्ति माझी प्रगटे । पाण्डुकुमरा ॥ ५६ ॥
ऐसेया काजालागीं । अवतर मी युगींयुगीं ।
परी हेंचि वोळखे जो जगीं । तो विवेकिया ॥ ५७ ॥

जन्मकर्म च मे दिव्यमेवं यो वेत्ति तत्त्वतः ।
त्यक्त्वा देहं पुनर्जन्म नैति मामेति सोऽर्जुन ॥ ९ ॥

माझें अजत्वें जन्मणें । अक्रियताचि कर्म करणें ।
हें अविकार जो जाणे । तो परममुक्त ॥ ५८ ॥
तो चालिला संगें न चले । देहींचा देहा नाकळे ।
मग पंचत्वीं तंव मिळे । माझ्याचि रूपीं ॥ ५९ ॥

वीतरागभयक्रोधा मन्मया मामुपाश्रिताः ।
बहवो ज्ञानतपसा पूता मद्भावमागताः ॥ १० ॥

एऱ्हवीं परापर न शोचिती । जे कामनाशून्य होती ।
वाटा कें वेळीं न वचती । क्रोधाचिया ॥ ६० ॥
सदा मियाचि आथिले । माझिया सेवा जियाले ।
कीं आत्मबोधें तोषले । वीतराग जे ॥ ६१ ॥
जे तपोतेजाचिया राशी । कीं एकायतन ज्ञानासी ।
जे पवित्रता तीर्थासी । तीर्थरूप ॥ ६२ ॥
ते मद्भावा सहज आले । मी तेंचि ते होऊनि ठेले ।
जे मज तयां उरले । पडदा नाहीं ॥ ६३ ॥
सांगें पितळेची गंधिकाळिक । जै फिटली होय निःशेख ।

१ पर्वत २ जातात ३ भरले ४ जगले ५ एकस्थान ६ आडपडदा, भेद ७ कळक.

तें सुवर्ण काई आणिक। जोडूं जाइजे ६४ ॥
तैसे यमनियमीं कडसले। जे तपोज्ञानें चोखाळले।
मी तेचि ते जाहले। एथ संशयो कायसा ॥ ६५ ॥

ये यथा मां प्रपद्यंते तांस्तथैव भजाम्यहम्।
मम वर्त्मानुवर्तंते मनुष्याः पार्थ सर्वशः ॥ ११ ॥

एऱ्हवीं तरी पार्हीं। जे जैसे माझ्या ठायीं।
भजती तयां मीही। तैसाचि भजें ॥ ६६ ॥
देखें मनुष्यजात सकळ। हें स्वभावतां भजनशीळ।
जाहलें असे केवळ। माझ्याचि ठायीं ॥ ६७ ॥
परी ज्ञानेंवीण नाशिले। जे बुद्धिभेदासि आले।
तेणेंचि त्या कल्पिलें। अनेकत्व ॥ ६८ ॥
म्हणऊनि अभेदीं भेदु देखती। यया अनाम्या नामें ठेविती।
देवी देवो म्हणती। अचर्चातें ॥ ६९ ॥
जें सर्वत्र सदा सम। तेथ विभाग अधमोत्तम।
मतिवशें संभ्रमें। विवंचिती ॥ ७० ॥

कांक्षंतः कर्मणां सिद्धिं यजंत इह देवताः।
क्षिप्रं हि मानुषे लोके सिद्धिर्भवति कर्मजा ॥ १२ ॥

मग नानाहेतुप्रकारें। यथोचित उपचारें।
मानिलीं देवतांतरें। उपासिती ॥ ७१ ॥
तेथ जें जें अपेक्षित। तें तैसेंचि पावती समस्त।
परी तें कर्मफळ निश्चित। वोळख तूं ॥ ७२ ॥
वांचूनि देतें घेतें आणिक। निभ्रांत नाहीं सम्यक।
एथ कर्मचि फळसूचक। मनुष्यलोकीं ॥ ७३ ॥

---

१ मिळवूं. २ तावून काढलेले. ३ मानवी प्राण्यांचा वर्ग. ४ नामहीनाला. ५ गोंधळ, घोटाळे. ६ विवेचितात. ७ नानाप्रकारच्या देवदेवता.

जैसें क्षेत्रीं जें पेरिजे । तेंचि वांचूनि आन न निपजे ।
कां पाहिजे तेंचि देखिजे । दर्पणाधारें ॥ ७४ ॥
ना तरी कडेयातळवटीं । जैसा आपुलाचि बोलु किरीटी
पडिसादु होऊनि उठी । निमित्तयोगें ॥ ७५ ॥
तैसा समस्ता या भजना । मी साक्षिभूतु पैं अर्जुना ।
एथ प्रतिफळे भावना । आपुलाली ॥ ७६ ॥

चातुर्वर्ण्यं मया सृष्टं गुणकर्मविभागशः ।
तस्य कर्तारमपि मां विद्ध्यकर्तारमव्ययम् ॥ १३ ॥

आतां याचिपरी जाण । हे चान्ही वर्ण ।
सृजिले म्यां गुण- । कर्मविभागें ॥ ७७ ॥
जे प्रकृतीचेनि आधारें । गुणाचेनि व्यभिचारें ।
कर्मे तदनुसारें । विवंचिलीं ॥ ७८ ॥
एथ एकचि हे धनुष्यपाणी । परी जाहले गा चहूं वर्णीं ।
ऐसी गुणकर्मकडसणी । केली सहजें ॥ ७९ ॥
म्हणोनि आइकें पार्था । हे वर्णभेदसंस्था ।
मी कर्ता नव्हें सर्वथा । याचिलागीं ॥ ८० ॥

न मां कर्माणि लिंपंति न मे कर्मफले स्पृहा ।
इति मां योऽभिजानाति कर्मभिर्न स बध्यते ॥ १४ ॥

हें मजाचिस्तव जाहलें । परी म्यां नाहीं केलें ।
ऐसें जेणें जाणितलें । तो सुटला गा ॥ ८१ ॥

एवं ज्ञात्वा कृतं कर्म पूर्वैरपि मुमुक्षुभिः ।
कुरु कर्मैव तस्मात्त्वं पूर्वैः पूर्वतरं कृतम् ॥ १५ ॥

मागील मुमुक्षु जे होते । तिहीं ऐसिया जाणोनि मातें ।
कर्मे केलीं समस्तें । धनुर्धरा ॥ ८२ ॥

१ डोंगरखोऱ्यांत. २ प्रतिध्वनि. ३ व्यवस्था, धोरण.

परि तें बीजें जैसीं दग्धलीं । गुणवतीचि पेरिलीं ।
तैसीं कर्मेंचि परि तयां जाहलीं । मोक्षहेतु ॥ ८३ ॥
पथ आणिकही एक अर्जुना । हे कर्माकर्मविवंचना ।
आपुलिये चाडे सज्ञाना । योग्य नोहे ॥ ८४ ॥

किं कर्म किमकर्मेति कवयोऽप्यत्र मोहिताः ।
तत्ते कर्म प्रवक्ष्यामि यज्ज्ञात्वा मोक्ष्यसेऽशुभात् ॥ १६ ॥

कर्म म्हणिपे तें कवण । अथवा अकर्म काय लक्षण ।
ऐसें विचारितां विचक्षण । गुंफोनि ठेले ॥ ८५ ॥
जैसें का कुडें नाणें । खऱ्याचेनि सारखेपणें ।
डोळ्याचेंहि देखणें । संशयीं घाली ॥ ८६ ॥
तैसें नैष्कर्म्यतेचेनि भ्रमें । गिंवसिजत आहाती कर्में ।
जे दुजी सृष्टि मनोधर्में । करूं सकती ॥ ८७ ॥
यांचूनि मूर्खाची गोठी कायसी । पथ मोहले गा क्रांतदर्शी ।
म्हणोनि आतां तेंचि परियेसीं । सांगेन तुज ॥ ८८ ॥

कर्मणो ह्यपि बोद्धव्यं बोद्धव्यं च विकर्मणः ।
अकर्मणश्च बोद्धव्यं गहना कर्मणो गतिः ॥ १७ ॥

तरी कर्म म्हणिजे स्वभावें । जेणें विश्वाकारु संभवे ।
तें सम्यक् आधीं जाणावें । लागे पथ ॥ ८९ ॥
मग वर्णाश्रमासि उचित । जें विशेष कर्म विहित ।
तेंही वोळखावें निश्चित । उपयोगेंसीं ॥ ९० ॥
पाठीं जें निषिद्ध म्हणिपे । तेंही बुझावें स्वरूपें ।
येतुलेनि कांहीं न गुंफे । आपैसेंचि ॥ ९१ ॥

१ गुरफटून, गोंगरून. २ खोटें. ३ व्यापिलीं जात. ४ दिव्य दृष्टीचे पुरुष. ५ नीट, चांगलें, यथार्थ.

एऱ्हवीं जग हें कर्माधीन । ऐसी याची व्याप्ती गहन ।
परी तें असो आइकें चिन्ह । प्राप्तांचें गा ॥ ९१ ॥

कर्मण्यकर्म यः पश्येदकर्मणि च कर्म यः ।
स बुद्धिमान् मनुष्येषु स युक्तः कृत्स्नकर्मकृत् ॥ १८ ॥

जो सकळकर्मी वर्ततां । देखे आपुली नैष्कर्म्यता ।
कर्मसंगें निराशता । फळाचिया ॥ ९३ ॥
आणि कर्तव्यतेलागीं । जया दुसरें नाहीं जगीं ।
ऐसिया नैष्कर्म्यता तरी चांगी । बोधला असे ॥ ९४ ॥
तरी क्रियाकलापु आघवा । आचरतु दिसे बरवा ।
जो तोचि तो ये चिन्हीं जाणावा । ज्ञानिया गा ॥ ९५ ॥
जैसा जो जळापाशीं उभा ठाके । तो जरी आपणपें जळा-
मार्जि देखे । तरी तो निभ्रांत वोळखे । म्हणे मी वेगळा आहें ९६
अथवा नावे हून जो रिगे । तो थडियेचे रुख जातां देखे वेगें
तेचि सांचोकारें जों पाहों लागे । तंव रुख म्हणे अचळ ९७
तैसें सर्व कर्मी असणें । तें फुडें मानूनि वायाणें ।
मग आपणपां जो जाणे । नैष्कर्म्यु ऐसा ॥ ९८ ॥
आणि उदोअस्ताचेनि प्रमाणें । जैसें न चलतां सूर्याचें
चालणें । तैसें नैष्कर्म्यत्व जाणे । कर्मीचि असतां ॥ ९९ ॥
तो मनुष्यासारिखा तरी आवडे । परी मनुष्यत्व तया न
घडे । जैसें जळाधारें न बुडे । भानुबिंब ॥ १०० ॥
तेणें न पाहतां विश्व देखिलें । न करितां सर्व केलें ।
न भोगितां भोगिलें । भोग्यजात ॥ १ ॥
एकेचि ठायीं बैसला । परि सर्वत्र तोचि गेला ।
हें असो विश्व जाहला । अंगेंचि तो ॥ २ ॥

१ पल, झाडें. २ चांगलें, नीट. ३ स्पष्ट. ४ खोटें. ५ वाटली.

यस्य सर्वे समारंभाः कामसंकल्पवर्जिताः ।
ज्ञानाग्निदग्धकर्माणं तमाहुः पंडितं बुधाः ॥ १९ ॥

जया पुरुषाचां ठायीं । कर्माचा तरी खेद नाहीं ।
परी फळापेक्षा कहीं । संचरेना ॥ ३ ॥
आणि हें कर्म मी करीन । अथवा आदरिलें सिद्धी नेईन ।
येणें संकल्पेंही जयाचें मन । विटाळेना ॥ ४ ॥
ज्ञानाग्नीचेनि मुखें । जेणें जाळिलीं कर्में अशेखें ।
तो परब्रह्मचि मनुष्यवेखें । वोळख तूं ॥ ५ ॥

त्यक्त्वा कर्मफलासंगं नित्यतृप्तो निराश्रयः ।
कर्मण्यभिप्रवृत्तोऽपि नैव किंचित्करोति सः ॥ २० ॥

जो शरीरीं उदासु । फळभोगीं निरासु ।
नित्यता उल्हासु । होऊनि असे ॥ ६ ॥
जो संतोषाच्या गाभारां । आत्मबोधाचिया वोगरां ।
पुरे न म्हणेचि धनुर्धरा । आरोगितां ॥ ७ ॥

निराशीर्यतचित्तात्मा त्यक्तसर्वपरिग्रहः ।
शारीरं केवलं कर्म कुर्वन्नाप्नोति किल्बिषम् ॥ २१ ॥
यदृच्छालाभसंतुष्टो द्वंद्वातीतो विमत्सरः ।
समः सिद्धावसिद्धौ च कृत्वापि न निबद्ध्यते ॥ २२ ॥

केसी अधिकाधिक आवडी । घेत महासुखाची गोडी ।
सांडोनियां आशा कुरोंडी । अहंभावेंसीं ॥ ८ ॥
म्हणोनि अवसरें जें जें पावे । तेणेंचि तो सुखावे ।
आपुलें आणि परावें । दोन्ही नाहीं ॥ ९ ॥
तो दिठीं जें पाहे । तें आपणचि होऊनि जाये ।
आइके तें आहे । तोचि जाहला ॥ ११० ॥

१ माजघरांत. २ वाडपाला, जेवणाला. ३ वाढतां. ४ ओंवाळून टाकतो.

चरणीं हन चाले। मुखें जें जें बोले।
ऐसें चेष्टाजात तितुलें। आपणाचि जो ॥ ११ ॥
हें असो विश्व पाहीं। जयासि आपणपेंवांचूनि नाहीं।
आतां कवण तें कर्म कायी। बाधी तयातें ॥ १२ ॥
हा मत्सरु जेय उपजे। तेतुलें नुरेचि जया दुजें।
तो निर्मत्सरु काइ म्हणिजे। बोलवरी ॥ १३ ॥
म्हणोनि सर्वा परी मुक्तु। तो सकर्मुचि कर्मरहितु।
सगुण परि गुणातीतु। एथ भ्रांति नाहीं ॥ १४ ॥

गतसंगस्य मुक्तस्य ज्ञानावस्थितचेतसः।
यज्ञायाचरतः कर्म समग्रं प्रविलीयते ॥ २३ ॥

तो देहसंगें तरी असे। परि चैतन्यासारिखा दिसे।
पाहतां परब्रह्माचेनि कसें। चोखाळु भला ॥ १५ ॥
ऐसाही परी कौतुकें। जरी कर्में करी यज्ञादिकें।
तरी तियें लया जाती निःशेखें। तयाचाचि ठायीं ॥ १६ ॥
अकाळींचीं अभ्रें जैशीं। ऊर्मीवीण आकाशीं।
हरपती आपैशीं। उदयलीं सांतीं ॥ १७ ॥
तैशीं विधिविधानें विहितें। जरी आचरे तो समस्तें।
तरी तियें ऐक्यभावें ऐक्यातें। पावतीचि गा ॥ १८ ॥

ब्रह्मार्पणं ब्रह्म हविर्ब्रह्माग्नौ ब्रह्मणा हुतम्।
ब्रह्मैव तेन गन्तव्यं ब्रह्मकर्मसमाधिना ॥ २४ ॥

हें हवन मी होता। कां इये यज्ञीं हा भोक्ता।
ऐसिया बुद्धीसि नाहीं भिन्नता। म्हणऊनियां ॥ १९ ॥
जें यष्टा यज्ञ यजावे। तें हविर्मंत्रादि आघवें।
तो देखतसे अविनाशभावें। आत्मबुद्धी ॥ १२० ॥

१ रहिलाचून. २ उठलेलीं असतांही.

म्हणऊनि ब्रह्म तेंचि कर्म। ऐसें बोधा आलें जया सम।
तया कर्तव्य तें नैष्कर्म्य। धनुर्धरा ॥ २१ ॥
आतां अविवेककुमारत्वा मुकले। जयां विरक्तीचें पाणिग्रहण
जाहलें। मग उपासन जिहीं आणिलें। योगाग्नीचें ॥ २१ ॥

देवमेवापरे यज्ञं योगिनः पर्युपासते।
ब्रह्माग्नावपरे यज्ञं यज्ञेनैवोपजुह्वति ॥ २५ ॥

जे यजनशील अहर्निशीं। जिहीं अविद्या हविली मनेंसीं।
गुरुवाक्यहुताशीं। हवन केलें ॥ २३ ॥
तिहीं योगाग्निकीं यजिजे। तो दैवयज्ञु म्हणिजे।
जेणें आत्मसुख कामिजे। पांडुकुमरा ॥ २४ ॥
आतां अवधारीं सांगेन आणिक। जे ब्रह्माग्नि साग्निक।
तयांतें यज्ञेंचि यज्ञु देख। उपासिजे ॥ २५ ॥

श्रोत्रादीनींद्रियाण्यन्ये संयमाग्निषु जुह्वति।
शब्दादीन्विषयानन्य इंद्रियाग्निषु जुह्वति ॥ २६ ॥

एक संयमाग्निहोत्री। ते युक्तित्रयाच्या मंत्रीं।
यजन करिती पवित्रीं। इंद्रियद्रव्यीं ॥ २६ ॥
एकां वैराग्य रवि विवळे। तंव संयति विहार केले।
तेथ अपावृत जाहले। इंद्रियानळ ॥ २७ ॥
तिहीं विरक्तीची ज्वाळा घेतली। तंव विकारांचीं इंधनें
पळिपलीं। तेथ आशाधूमें सांडिलीं। पांचही कुंडें ॥ २८ ॥
मग वाक्यविधीचिया निरवडी। विषयआहुती उदंडी।
हवन केलें कुंडीं। इंद्रियाग्नीचां ॥ २९ ॥

---

१ प्रकट होतो. २ मनाचें दमन. ३ स्थान. ४ उघडे, मोकळे. ५ निवयानें.

सर्वाणींद्रियकर्माणि प्राणकर्माणि चापरे ।
आत्मसंयमयोगाग्नौ जुह्वति ज्ञानदीपिते ॥ २७ ॥

एकीं ययापरी पार्था । दोषु क्षाळिले सर्वथा ।
आणिकीं हृदयारणीं मंथा । विवेकु केला ॥ १३० ॥
तो उपशमें निहटिला । धैर्यमारें दाटिला ।
गुरुवाक्यें कांढिला । बळकटपणें ॥ ३१ ॥
ऐसें समरसें मथन केलें । तेथ झडकरी काजा आलें ।
जें उज्जीवन जहालें । ज्ञानाग्नीचें ॥ ३२ ॥
पहिला ऋद्धिसिद्धीचा संभ्रमु । तो निवर्तोनि गेला धूमु ।
मग प्रगटला सूक्ष्मु । विस्फुलिंगु ॥ ३३ ॥
तया मनाचें मोकळें । तेंचि पेटवण घातलें ।
जें यमदमीं हळुवारलें । आहातें होतें ॥ ३४ ॥
तेणें सोडुकपणें ज्वाळा समृद्धा । मग वासनांतराचिया
समिधा । स्नेहेंसीं नानाविधा । जाळिलिया ॥ ३५ ॥
तेथ सोहंमंत्रें दीक्षितीं । इंद्रियकर्मांचिया आहुती ।
तिये ज्ञानानळीं मुखीं । दिधलिया ॥ ३६ ॥
पाठीं प्राणक्रियेचिये स्रुवेनिशीं । पूर्णाहुति पडली हुताशीं
तेथ अवभृथ समरसीं । सहजें जहालें ॥ ३७ ॥
मग आत्मबोधींचें सुख । जें संयमाग्नीचें हुतशेख ।
तोचि पुरोडाशु देख । घेतला तिहीं ॥ ३८ ॥

१ हरसला, असडला. २ फिरविला, घुसळला. ३ वाळलेला कडबा, काष्ठ, इत्यादि जळण ४ हळुवट, ५ भडक्यानें ६ ममतारूपी तुपाबरोबर. ७ जीवनाच्या कर्मांच्या ८ यज्ञांतील घृताहुति घालण्याच्या दर्भपात्रासह. ९ यज्ञसमाप्तीचें स्नान. १० यज्ञांतील अवशिष्ट हविर्भाग.

एक येणेंचि यजनीं । मुक्त जाले गा त्रिभुवनीं ।
या यज्ञक्रिया तरी आनानी । परि प्राप्य तें एक ॥ ३९ ॥

द्रव्ययज्ञास्तपोयज्ञा योगयज्ञास्तथाऽपरे ।
स्वाध्यायज्ञानयज्ञाश्च यतयः संशितव्रताः ॥ २८ ॥

एक द्रव्ययज्ञु म्हणिपती । एक तपसामग्रिया निपजविती
एक योगयागुही आहाती । जे सांगितले ॥ १४० ॥
एकीं शब्दीं शब्दु यजिजे । तो वाग्यज्ञु म्हणिजे ।
ज्ञानें ज्ञेय गमिजे । तो ज्ञानयज्ञु ॥ ४१ ॥
हे अर्जुना सकळ कुवाडें । जें अनुष्ठितां अतिसांकडें ।
परी जितेंद्रियासीचि घडे । योग्यतावशें ॥ ४२ ॥
ते प्रवीण तेथ भले । आणि योगसमृद्धि आंथिले ।
म्हणोनि आपणपां तिहीं केलें । आत्महवन ॥ ४३ ॥

अपाने जुह्वति प्राणं प्राणेऽपानं तथाऽपरे ।
प्राणापानगती रुद्ध्वा प्राणायामपरायणाः ॥ २९ ॥

मग अपानाग्नीचेनि मुखीं । प्राणद्रव्यें देखीं ।
हवन केलें एकीं । अभ्यासयोगें ॥ ४४ ॥
एक अपानु प्राणीं अर्पिती । एक दोहींतेंही निरुंधिती ।
ते प्राणायामी म्हणिपती । पांडुकुमरा ॥ ४५ ॥

अपरे नियताहाराः प्राणान्प्राणेषु जुह्वति ।
सर्वेऽप्येते यज्ञविदो यज्ञक्षपितकल्मषाः ॥ ३० ॥

एक वज्रयोगक्रमें । सर्वाहारसंयमें ।
प्राणीं प्राणु संभ्रमें । हवन करिती ॥ ४६ ॥

१ कोडें, कठीण गोष्ट. २ भरलेले, संपन्न.

ऐसे मोक्षकाम सकळ । समस्त हे यजनशीळ ।
जिहीं यज्ञद्वारा मनोमळ । क्षाळण केले ॥ ४७ ॥
जया अविद्याजात जाळितां । जें उरलें निजस्वभावता ।
जेथ अग्नि आणि होता । उरेचिना ॥ ४८ ॥
जेथ यजितयाचा कामु पुरे । यज्ञींचें विधान सरे ।
मागुतें जेथूनि वोसरे । क्रियाजात ॥ ४९ ॥
विचार जेथ न रिगे । हेतु जेथ न निगे ।
जें द्वैतदोषसंगें । सिंपेचिना ॥ १५० ॥

यज्ञशिष्टामृतभुजो याति ब्रह्मसनातनम् ।
नायं लोकोऽस्त्ययज्ञस्य कुतोऽन्य: कुरुसत्तम ॥ ३१ ॥

ऐसें अनादिसिद्ध चोखट । जें ज्ञान यज्ञावशिष्ट ।
तें सेविती ब्रह्मनिष्ठ । ब्रह्माहंमंत्र ॥ ५१ ॥
ऐसे शेषामृतें धाले । कीं अमर्त्यभावा आले ।
म्हणोनि ब्रह्म ते जहाले । अनायासें ॥ ५२ ॥
येरां विरक्ति माळ न घालिचि । जयां संयमाग्नीची सेवा न
घडेचि । जे योगयागु न करितीचि । जन्मले[1] सांते ॥५३॥
जया ऐहिक धड नाहीं । तयाचें परत्र पुससी काई ।
म्हणोनि असो हे गोठी पाहीं । पांडुकुमरा ॥ ५४ ॥

एवं बहुविधा यज्ञा वितता ब्रह्मणो मुखे ।
कर्मजान्विद्धि तान्सर्वानेवं ज्ञात्वा विमोक्ष्यसे ॥ ३२ ॥

ऐसे बहुतीं परीं अनेग । जे सांगितले तुज कां याग ।
ते विस्तारूनि वेदेंचि चांग । म्हणितले आहाती ॥ ५५ ॥

१ जन्माला आले असतां

परि तेणें विस्तारें काय करावें । हेंचि कर्म सिद्ध जाणावें ।
येतुलेनि कर्मबंधु स्वभावें । पावेल ना ॥ ५६ ॥

श्रेयान्द्रव्यमयाद्यज्ञाज्ज्ञानयज्ञः परंतप ।
सर्वं कर्माखिलं पार्थ ज्ञाने परिसमाप्यते ॥ ३३ ॥

अर्जुना वेद जयांचें मूळ । जे क्रियाविशेषें स्थूळ ।
जयां नेव्हाळियेचें फळ । स्वर्गसुख ॥ ५७ ॥
ते द्रव्यादियागु कीर होती । परी ज्ञानयज्ञाची सरी न
पवती । जैसी तारातेजसंपत्ति । दिनकरापाशीं ॥ ५८ ॥
देखें परमात्मसुखनिधान । साधावया योगीजन ।
जे न विसंबिती अंजन । उन्मेषनेत्रीं ॥ ५९ ॥
जें प्रावर्तता कर्माची लाणी । नैष्कर्म्यबोधाची खाणी ।
जें भुकेलिया धणी । साधनांची ॥ १६० ॥
जेथ प्रवृत्ति पांगुळ जाहली । तर्काची दिठी गेली ।
जेणें इंद्रियें विसरलीं । विषयसंगु ॥ ६१ ॥
मनाचें मनपण गेलें । जेथें बोलाचें बोलकेपण ठेलें ।
जयामाजीं सांपडलें । ज्ञेय दिसे ॥ ६२ ॥
जेथ वैराग्याचा पांगु फिटे । विवेकाचाही सोसु तुटे ।
जेथ न पाहतां सहज भेटे । आपणपें ॥ ६३ ॥

तद्विद्धि प्रणिपातेन परिप्रश्नेन सेवया ।
उपदेक्ष्यंति ते ज्ञानं ज्ञानिनस्तत्वदर्शिनः ॥ ३४ ॥

तें ज्ञान पैं बरवें । जरी मनीं आथी आणावें ।
तरी संतां यां भजावें । सर्वस्वेंशीं ॥ ६४ ॥

---

१ नवलाचें, अपूर्व. २ असेरचें फळ.

जे ज्ञानाचा कुरुठा । तेथ सेवा हा दारवंठा ।
तो स्वाधीन करीं सुभटा । वोळगोनी ॥ ६५ ॥
तरी तनुमनुजीवें । चरणासी लागावें ।
आणि अगर्वता करावें । दास्य सकळ ॥ ६६ ॥
मग अपेक्षित जें आपुलें । तेंही सांगतील पुसिलें ।
जेणें अंतःकरण बोधलें । संकल्पा न ये ॥ ६७ ॥

यज्ज्ञात्वा न पुनर्मोहमेवं यास्यसि पांडव ।
येन भूतान्यशेषेण द्रक्ष्यस्यात्मन्यथो मयि ॥ ३५ ॥

जयाचेनि वाक्यउजिवडें । जाहलें चित्त निधडें ।
ब्रह्माचेनि पाडें । निर्शंकु होय ॥ ६८ ॥
ते वेळीं आपणपेयांसहितें । इयें अशेषेंही भूतें ।
माझ्या स्वरूपीं अखंडितें । देखसी तूं ॥ ६९ ॥
ऐसें ज्ञानप्रकाशें पाहेलें । तैं मोहांधकार जाईल ।
जैं श्रीगुरुकृपा होईल । पार्था गा ॥ १७० ॥

अपि चेदसि पापेभ्यः सर्वेभ्यः पापकृत्तमः ।
सर्वं ज्ञानप्लवेनैव वृजिनं संतरिष्यसि ॥ ३६ ॥

जरी कल्मषाचा आगरु । तूं भ्रांतीचा सागरु ।
व्यामोहाचा डोंगरु । होउनी अससी ॥ ७१ ॥
तऱ्ही ज्ञानशक्तिचेनि पाडें । हें आघवेंचि गा थोकडें ।
ऐसें सामर्थ्य असे चोखडें । ज्ञानीं इये ॥ ७२ ॥
देखें विश्वसंभ्रमाऐसा । जो अमूर्ताचा कवडसा ।
तो जयाचिया प्रकाशा । पुरेचिना ॥ ७३ ॥

---

१ बीरथेग्र. २ उजळतेनें बद्दल. ३ निर्भय. ४ पहांट होईल, उजाडेल. ५ . सावलीस, छायरी.

तया कायसे हे मनोमळ। हें बोलतांचि अति किडाळ।
नाहीं येणें पाडें दिसाळ। दुजें जगीं ॥ ७४ ॥

यथैधांसि समिद्धोऽग्निर्भस्मसात्कुरुतेऽर्जुन।
ज्ञानाग्निः सर्वकर्माणि भस्मसात्कुरुते तथा ॥ ३७ ॥

सांगें भुवनत्रयाची काजळी। जे गगनामाजि उधवली।
तिये प्रळयींचे वाहुटळी। काय अभ्र पुरे ॥ ७५ ॥
कीं पवनाचेनि कोपें। पाणियेंचि जो पेटिपे।
तो प्रळयानळ काई दडपे। तृणें काष्ठें ॥ ७६ ॥

न हि ज्ञानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते।
तत्स्वयं योगसंसिद्धः कालेनात्मनि विंदति ॥ ३८ ॥

म्हणोनि असो हें न घडे। तें विचारितांचि असंगडें।
पुढती ज्ञानाचेनि पाडें। पवित्र न दिसे ॥ ७७ ॥
पथ ज्ञान हें उत्तम होये। आणिकही एक तैसें कें आहे।
जैसें चैतन्य कां नोहे। दुसरें गा ॥ ७८ ॥
या महातेजाचेनि कसें। जरी चोखाळु प्रतिबिंब दिसे।
कां गिंवसिलें गिंवसे। आकाश हें ॥ ७९ ॥
ना तरी पृथ्वीचेनि पाडें। कोंटाळें जरी जोडे।
तरी उपमा ज्ञानीं घडे। पांडुकुमारा ॥ ८० ॥
म्हणूनि बहुती परीं पाहतां। पुढतीपुढती निर्धारितां।
हे ज्ञानाची पवित्रता। ज्ञानींचि आथि ॥ ८१ ॥

१ वाईट, वेडेपणाचें. २ मोठें, व्यापक. ३ धूर ४ उसळली.
५ आटतो. ६ असंबद्ध. ७ शिवाय. ८ कसाला, चोखपणाला. ९ वजन.
१० सांपडे. ११ पुन्हां पुन्हां.

जैसी अमृताची चवी निवडिजे। तरी अमृताचिसारिखी म्हणिजे। तैसें ज्ञान हें उपमिजे। ज्ञानेंसींचि ॥ ८१ ॥
आतां यावरी जें बोलणें। तें वायांचि वेळु फेडणें।
तंव तें साचचि हें पार्थु म्हणे। जें बोलत असां ॥ ८३ ॥
परि तेंचि ज्ञान केवीं जाणावें। ऐसें अर्जुनें जंव पुसावें।
तंव तें मनोगत देवें। जाणितलें ॥ ८४ ॥
मग म्हणतसे किरीटी। आतां चित्त देयीं इये गोठी।
सांगेन ज्ञानाचिये भेटी। उपावो तुज ॥ ८५ ॥

श्रद्धावाँल्लभते ज्ञानं तत्परः संयतेन्द्रियः।
ज्ञानं लब्ध्वा परां शांतिमचिरेणाधिगच्छति ॥ ३९ ॥

तरी आत्मसुखाचिया गोडिया। विटे जो कां सकळ विषयां।
जयाचां ठायीं इंद्रियां। मानु नाहीं ॥ ८६ ॥
जो मनासी चाड न सांगे। जो प्रकृतीचें केलें नेघे।
जो श्रद्धेचेनि संभोगें। सुखिया जाहला ॥ ८७ ॥
तयातेंचि गिंवसित। तें ज्ञान पावे निश्चित।
जयामाजीं अचुंबित। शांति असे ॥ ८८ ॥
तें ज्ञान हृदयीं प्रतिष्ठे। आणि शांतीचा अंकुर फुटे।
मग विस्तार बहु प्रकटे। आत्मबोधाचा ॥ ८९ ॥
मग जेउती वांस पाहिजे। तेउती शांतीचि देखिजे।
तेथ आपपरु नेणिजे। निर्धारितां ॥ १९० ॥
ऐसा हा उत्तरोत्तरु। ज्ञानबीजाचा विस्तारु।
सांगतां असे अपारु। परि असो आतां ॥ ९१ ॥

१ वेळ व्यर्थ दवडणें. २ वाट, दिशा

अज्ञश्चाश्रद्दधानश्च संशयात्मा विनश्यति।
नायं लोकोऽस्ति न परो न सुखं संशयात्मनः ॥४०॥

ऐकें जया प्राणियांच्या ठायीं। इया ज्ञानाची आवडी नाहीं
तयाचें जियालें म्हणों काई। वरी मरण चांग ॥ ९२ ॥
शून्य जैसें गृह। कां चैतन्येंवीण देह।
तैसें जीवित तें संमोह। ज्ञानहीन ॥ ९३ ॥
अथवा ज्ञान कीर आपु नोहे। परि ते चाड एकी जरी वाहे
तरी तेय जिव्हाळा कांहीं आहे। प्राप्तीचा पैं ॥ ९४ ॥
वांचूनि ज्ञानाची गोठी कायसी। परि ते आस्थाही न धरी
मानसी। तरी तो संशयरूप हुताशीं। पडिला जाण ॥९५॥
जे अमृतही परि नावडे। ऐसें सांवियाचि ओंरीचकु जें
पडे। तें मरण आलें असे फुडें। जाणों ये कीं ॥ ९६ ॥
तैसा विषयसुखें रंजे। जो ज्ञानेंसींचि माजे।
तो संशयें अंगिकारिजे। एथ भ्रांति नाहीं ॥ ९७ ॥
मग संशयीं जरी पडिला। तरी निभ्रांत जाणें नासला।
तो ऐहिकपरत्रा मुकला। सुखासि गा ॥ ९८ ॥
जया काळज्वरु आंगीं वाणे। तो शीतोष्णें जैशीं नेणे।
आगी आणि चांदिणें। सरिसेंचि मानी ॥ ९९ ॥
तैसें साच आणि लटिकें। विरुद्ध आणि निकें।
संशयी तो नोळखे। हिताहित ॥ १०० ॥
हा रात्रिदिवसु पाहीं। जैसा जात्यंधा ठाउवा नाहीं।
तैसें संशयीं असतां कांहीं। मना न ये ॥ १ ॥

१ स्वाभाविक, आपोआप. २ अंतर्गें. ३ स्पष्ट.

योगसंन्यस्तकर्माणं ज्ञानसंछिन्नसंशयम्।
आत्मवंतं न कर्माणि निबध्नंति धनंजय ॥ ४१ ॥

म्हणऊनि संशयाहूनि थोर। आणिक नाहीं पाप घोर।
हा विनाशाची वागुर। प्राणियासी ॥ १ ॥
येणें कारणें तुवां त्यजावा। आधीं हाचि एकु जिणावा।
जो ज्ञानाचिया अभावा-। माजीं असे ॥ २ ॥
जै अज्ञानाचे गडद पडे। तैं हा बहुवस मनीं वाढे।
म्हणोनि सर्वथा मार्गु मोडे। विश्वासाचा ॥ ४ ॥
हृदयीं हाचि न समाये। बुद्धीतें गिंवसूनि ठाये।
तेथ संशयात्मक होये। लोकत्रय ॥ ५ ॥

तस्मादज्ञानसंभूतं हृत्स्थं ज्ञानासिनात्मनः।
छित्वैनं संशयं योगमातिष्ठोत्तिष्ठ भारत ॥ ४२ ॥

ऐसा जरी थोरावे। तरी उपायें एकें आंगवे।
जरी हातीं होय बरवें। ज्ञानखड्ग ॥ ६ ॥
तरी तेणें ज्ञानशस्त्रें तिखटें। निर्दळु हा निंवटे।
मग निःशेखता फिटे। मानसींचा ॥ ७ ॥
या कारणें पार्था। उठीं वेगीं वरौता।
नाशु करोनि हृदयस्था। संशयासी ॥ ८ ॥
ऐकें सर्वज्ञाचा बापु। जो श्रीकृष्णु ज्ञानदीपु।
तो म्हणतसे सकृपु। ऐसें राया ॥ ९ ॥
तंव या पूर्वापर बोलाचा। विचारूनि कुमरु पांडूचा।
कैसा प्रश्नु अवसरींचा। करिता होईल ॥ २१० ॥

१ जाळें. २ आहारीं येतो, आवरतो. ३ अगदीं, सर्वस्वीं. ४ नष्ट होतो ५ श्रेष्ठ

ते कथेची संगति । मावाची संपत्ति ।
रसाची उन्नति । म्हणिपेल पुढां ॥ ११ ॥
जयाचिया वरवेपणीं । कांजे आठां रसांची वोवाळणी ।
जो सज्जनाचिये आयणी । विसांवा जगीं ॥ १२ ॥
तो शांतुचि अभिनवेल । तें परियसा मऱ्हाठे बोल ।
जे समुद्राहूनि सखोल । अर्थमरित ॥ १३ ॥
जैसें बिंब तरी बचकेंचिएवढें । परि प्रकाशासी त्रैलोक्य थोकडें । शब्दाची व्याप्ति तेणें पाडें । अनुमवावी ॥ १४ ॥
ना तरी कामितयाचिया इच्छा । फळे कल्पवृक्षु जैसा ।
बोलु व्यापकु होय तैसा । तरी अवधान द्यावें ॥ १५ ॥
हें असो काय म्हणावें । सर्वज्ञु जाणती स्वमतें ।
तरी निकें चित्त द्यावें । हे विनंति माझी ॥ १६ ॥
जेथ साहित्य आणि शांति । हे रेखा दिसे बोलती ।
जैसी लावण्यगुणकुळवती । आणि पतिव्रता ॥ १७ ॥
आधींचि साखर आवडे । तेचि जरी ओखदां जोडे ।
तरी सेवाची ना कां कोडें । नावोनावा ॥ १८ ॥
सहजें मलयानिळु मंदु सुगंधु । तया अमृताचा होय स्वादु ।
आणि तेथेंचि जोडे नादु । जरी दैवगत्या ॥ १९ ॥
तरी स्पर्शें सर्वांग निववी । स्वादें जिव्हेतें नाचवी ।
तेवींचि कानांकरवीं । म्हणवी बांपु माझा ॥ १२० ॥
तैसें कथेचें इये ऐकणें । एक श्रवणासि होय पारणें ।
आणि संसारदुःख मूळवणें । विकृतीविणें ॥ २१ ॥

१ सुढीला. २ अपूर्वपणानें प्रकट होईल. ३ वारंवार, पुन्हां पुन्हां. ४ श्रेष्ठ, धन्य. ५ घालवणें, निर्मूळ करणें.

जरी मंत्रेचि वैरी मरे । तरी वायां कां बांधावीं कटारें ।
रोग जाय दुधसाखरें । तरी निंब कां पियावा ॥ २२ ॥
तैसा मनाचा मारु न करितां । आणि इंद्रियां दुःख न देतां
एथ मोक्षु असे आयता । श्रवणाचिमाजी ॥ २३ ॥
म्हणोनि आंथिलिया आराणुका । गीतार्थु हा निका ।
ज्ञानदेवो म्हणे आइका । निवृत्तिदासु ॥ २२४ ॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतायां श्रीकृष्णार्जुनसंवादे ज्ञानयोगो नाम चतुर्थोऽध्याय ॥ ४ ॥

---

१ असलेल्या, असेल तेवढ्या स्वस्थपणानें, ज्ञानपणें.

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

श्रीज्ञानेश्वरी

अध्याय पांचवा

अर्जुन उवाच—

संन्यासं कर्मणां कृष्ण पुनर्योगं च शंससि ।
यच्छ्रेय एतयोरेकं तन्मे ब्रूहि सुनिश्चितम् ॥ १ ॥

मग पार्थु श्रीकृष्णातें म्हणे । हां हो हें कैसें तुमचें बोलणें
एक होय तरी अंतःकरणें । विचारूं ये ॥ १ ॥
मागां सकळ कर्मांचा संन्यासु । तुम्हींचि निरोपिला होता
बहुवसु । तरी कर्मयोगीं केवीं अतिरसु । पोखीतसां पुढती॥२॥
ऐसें द्व्यर्थ हें बोलतां । आम्हां नेणतयांच्या चित्ता ।
आपुलिये चाडे[1] श्रीअनंता । उमजु नोहे ॥ ३ ॥
ऐकें एकसारातें बोधिजे । तरी एकनिष्ठचि बोलिजे ।
हें आणिकीं काय सांगिजे । तुम्हांप्रति ॥ ४ ॥
तरी याचिलागीं तुमतें । म्यां राउळासि[2] विनविलें होतें ।
जे हा परमार्थु ध्वनितें[3] । न बोलावा ॥ ५ ॥
परी मागील असो देवा । आतां प्रस्तुतीं उकलु देखावा ।
सांगें दोहींमाजीं बरवा । मार्गु कवण ॥ ६ ॥

---

१ आमच्या आवडीप्रमाणें, पाहिजे तसा. २ सद्गुरुला. ३ संकेतानें किंवा इंगितानें.

जो परिणामींचा निर्वाळा । अनुचित ये फळा ।
आणि अनुष्ठितां प्रांजळा । सोंवियाचि ॥ ७ ॥
जैसें निद्रेचें सुख न मोडे । आणि मार्गु तरी बहुसाळ
सांडे । तैसें सोहोकासना सांगडें । सोहपें होय ॥ ८ ॥
येणें अर्जुनाचेनि बोलें । देवो मनीं रिझले ।
मग होईल ऐकें म्हणितलें । संतोषोनियां ॥ ९ ॥
देखा कामधेनुऐसी माये । सदैवा जया होये ।
तो चंद्रुही परी लाहे । खेळावया ॥ १० ॥
पाहें पां श्रीशंभूचीं प्रसन्नता । तया उपमन्यूचिया आर्ता ।
काय क्षीराब्धि दूधभाता । देइजेचिना ॥ ११ ॥
तैसा औदार्याचा कुरुठा । श्रीकृष्ण आपु जाहलिया सुभटा
कां सर्व सुखांचा वेसौटा । तोंचि नोहावा ॥ १२ ॥
एथ चमत्कारु कायसा । गोसावी श्रीलक्ष्मीकांतऐसा ।
आतां आपुलिया सवेसा । मागावा कीं ॥ १३ ॥
म्हणोनि अर्जुनें म्हणितलें । तें हांसोनि येरें दिधलें ।
तेंचि सांगेन बोलिलें । काय कृष्णें ॥ १४ ॥

श्रीभगवानुवाच—

सन्यासः कर्मयोगश्च निःश्रेयसकरावुभौ ।
तयोस्तु कर्मसन्यासात्कर्मयोगो विशिष्यते ॥ २ ॥

तो म्हणे गा कुंतीसुता । हे संन्यासयोगु विचारितां ।
मोक्षकरु तत्त्वता । दोनीही होती ॥ १५ ॥
तरी जाणांनेणां सकळां । हा कर्मयोगु कीर प्रांजळा ।

१ स्पष्ट. २ सोपा ३ सुखासनाच्या तोलाचें, पालखीच्या बरोबरीचें. ४ आप्त, प्रसन्न. ५ वसतिस्थान. ६ स्वेच्छेनें. ७ खरोखर.

जैसी नाव छिया बाळी। तोयतरणीं ॥ १६ ॥
तैसें सारासार पाहिजे। तरी सोहपा हाचि देखिजे।
येणें संन्यासफळ लाहिजे। अनायासें ॥ १७ ॥
आतां याचिलागीं सांगेन। तुज संन्यासियाचें चिन्ह।
मग सहजें हें अभिन्न। जाणसी तूं ॥ १८ ॥

ज्ञेयः स नित्यसंन्यासी यो न द्वेष्टि न कांक्षति ।
निर्द्वंद्वो हि महाबाहो सुखं बंधात्प्रमुच्यते ॥ ३ ॥

तरी गेलियाची से न करी। न पवतां चाड न धरी।
जो सुनिश्चळु अंतरीं। मेरु जैसा ॥ १९ ॥
आणि मी माझें ऐसी आठवण। विसरलें जयाचें अंतःकरण
पार्था तो संन्यासी जाण। निरंतर ॥ २० ॥
जो मनें ऐसा जाहला। संगीं तोचि सांडिला।
म्हणोनि सुखें सुख पावला। अखंडित ॥ २१ ॥
आतां गृहादिक आघवें। तें कांहीं नलगे त्यजावें।
जे घेतें जाहलें स्वभावें। निःसंगु म्हणऊनि ॥ २२ ॥
देखें अग्नि विझोनि जाये। मग जे राखोंडी केवळु होये।
तें ते कापुसें गिंवसूं ये। जियापरी ॥ २३ ॥
तैसा असतेनि उपाधी। नाकळिजे तो कर्मबंधीं।
जयाचिये बुद्धी। संकल्पु नाहीं ॥ २४ ॥
म्हणोनि कल्पना जैं सांडे। तैंचि गा संन्यासु घडे।
इयें कारणें दोन्ही सांगडे। संन्यासयोगु ॥ २५ ॥

सांख्ययोगौ पृथग्बालाः प्रवदंति न पंडिताः ।
एकमप्यास्थितः सम्यगुभयोर्विन्दतेफळम् ॥ ४ ॥

१ आठवण.

एऱ्हवीं तरी पार्था । जे मूर्ख होती सर्वथा ।
ते सांख्ययोगसंस्था । जाणती केवीं ॥ २६ ॥
सहजें ते अज्ञान । म्हणोनि म्हणती ते भिन्न[1] ।
एऱ्हवीं दीपाप्रति काई आनान । प्रकाशु आहाती ॥ २७ ॥
पैं सम्यक् एणें अनुभवें । जिहीं देखिलें तत्त्व आघवें ।
ते दोहींतेंही ऐक्यभावें । मानिती गा ॥ २८ ॥

यत्सांख्यैः प्राप्यते स्थानं तद्योगैरपि गम्यते ।
एकं सांख्यं च योगं च यः पश्यति स पश्यति ॥ ५ ॥

आणि सांख्यीं जें पाविजे । तेंचि योगीं गमिजे ।
म्हणोनि ऐक्य दोहींतें सहजे । इयापरी ॥ २९ ॥
देखें आकाशा आणि अवकाशा । भेदु नाहीं जैसा ।
तैसें ऐक्य योगसंन्यासा । वोळखे जो ॥ ३० ॥
तयासींचि जगीं पाहलें[2] । आपणपें तेणेंचि देखिलें ।
जया सांख्ययोग जाणवले । भेदेंविण ॥ ३१ ॥

संन्यासस्तु महाबाहो दुःखमाप्तुमयोगतः ।
योगयुक्तो मुनिर्ब्रह्म न चिरेणाऽधिगच्छति ॥ ६ ॥

जो युक्तिपंथें पार्था । चढे मोक्षपर्वता ।
तो महासुखाचा निमथा[3] । वाहिला पावे ॥ ३२ ॥
येरां योगस्थिति जया सांडे । तो वांयांचि गा हव्यासीं[4] पडे ।
परि प्राप्ति कहीं न घडे । संन्यासाची ॥ ३३ ॥

योगयुक्तो विशुद्धात्मा विजितात्मा जितेंद्रियः ।
सर्वभूतात्मभूतात्मा कुर्वन्नपि न लिप्यते ॥ ७ ॥

---

१ निरनिराळे. २ उजाडलें, प्रभात झाली. ३ माथा, पठार. ४ छंदांत, आटोक्यांत.

जेणें भ्रांतीपासूनि हिरेतलें । गुरुवाक्यें मन धुतलें ।
मग आत्मस्वरूपीं घातलें । हरोनियां ॥ ३४ ॥
जैसें समुद्रीं लवण न पडे । तंव वेगळें अल्प आवडे ।
मग होय सिंधूचिएवढें । मिळे तेव्हां ॥ ३५ ॥
तैसें संकल्पोनि काढिलें । जयाचें मनचि चैतन्य जाहलें ।
तेणें एकदेशियें परी व्यापिलें । लोकत्रय ॥ ३६ ॥
आतां कर्ता कर्म करावें । हें खुंटलें तया स्वभावें ।
आणि करी जरी आघवें । तरी अकर्ता तो ॥ ३७ ॥
जे पार्था तया देहीं । मी ऐसा आठऊ नाहीं ।
तरी कर्तृत्व कैंचें काई । उरे सांगें ॥ ३८ ॥

नैव किंचित्करोमीति युक्तो मन्येत तत्त्ववित् ।
पश्यञ्शृण्वन्स्पृशञ्जिघ्रन्नश्नन्गच्छन्स्वपञ्श्वसन् ॥ ८ ॥
प्रलपन्विसृजन्गृह्णन्नुन्मिषन्निमिषन्नपि ।
इंद्रियाणींद्रियार्थेषु वर्तंत इति धारयन् ॥ ९ ॥

ऐसें तनुत्यागेंवीण । अमूर्तांचे गुण ।
दिसती संपूर्ण । योगयुक्ता ॥ ३९ ॥
एऱ्हवीं आणिकांचिये परी । तोही एक शरीरी ।
अशेषांही व्यापारीं । वर्तत दिसे ॥ ४० ॥
तोही नेत्रीं पाहे । श्रवणीं ऐकतु आहे ।
परि तेथींचा सर्वथा नोहे । नवल देखें ॥ ४१ ॥
स्पर्शासि तरी जाणे । परिमळु सेवी घ्राणें ।
अवसरोचित बोलणें । तयाही आथी ॥ ४२ ॥

---

१ हिसकून घेतलें. २ विरतें. ३ संकल्पांतून, वासनांमधून.
४ मर्यादित स्थळाच्या आवार राहणाऱ्यानें. ५ आहे.

आहारातें स्वीकारी । त्यजावें तें परिहरी ।
निद्रेचिया अवसरीं । निद्रिजे सुखें ॥ ४३ ॥
आपुलेनि इच्छावशें । तोही गा चालतु दिसे ।
पैं सकळ कर्म ऐसें । राहाटे किर ॥ ४४ ॥
हें सांगों काई एकैक । देखें श्वासोच्छ्वासादिक ।
आणि निमिषोन्मिष । आदिकरूनि ॥ ४५ ॥
पार्था तयाचे ठायीं । हें आघवेंचि आथी पाहीं ।
परी तो कर्ता नव्हे कांहीं । प्रतीतिबळें ॥ ४६ ॥
जैं भ्रांतिसेजे सुतेला । तैं स्वप्नसुखें भुतेला ।
मग तो ज्ञानोदयीं चेइला । म्हणोनियां ॥ ४७ ॥

ब्रह्मण्याधाय कर्माणि संगं त्यक्त्वा करोति यः ।
लिप्यते न स पापेन पद्मपत्रमिवांभसा ॥ १० ॥

आतां अधिष्ठानसंगती । अशेषाही इंद्रियवृत्ति ।
आपुलालिया अर्थीं । वर्तत आहाती ॥ ४८ ॥
दीपाचेनि प्रकाशें । गृहींचे व्यापार जैसे ।
देहीं कर्मजात तैसें । योगयुक्ता ॥ ४९ ॥
तो कर्में करी सकळें । परी कर्मबंधा नाकळे ।
जैसें न सिंपे जळीं जळें । पद्मपत्र ॥ ५० ॥

कायेन मनसा बुद्ध्या केवलैरिंद्रियैरपि ।
योगिनः कर्म कुर्वंति संगं त्यक्त्वाऽत्मशुद्धये ॥ ११ ॥

देखें बुद्धीची भाष नेणिजे । मनाचा अंकुर नुदैजे ।
ऐसा व्यापारु तो बोलिजे । शारीरु गा ॥ ५१ ॥

१ चालतें. २ आपल्यानाच्या अनुभवानें. ३ निजला, ४ जागला.
५. जागा झाला.

हेंचि मराठें परियेसीं । तरी बाळकाची चेष्टा जैशी ।
योगिये कर्में करिती तैशीं । केवळा तनु ॥ ५२ ॥
मग पांचभौतिक संचलें । जेव्हां शरीर असे निदेलें ।
तेथें मनचि राहाटे एकलें । स्वप्नीं जेवीं ॥ ५३ ॥
नवल ऐकें धनुर्धरा । कैसा वासनेचा संसारा ।
देहा होऊं नेदी उजगरा । परी सुखदुःखें भोगी ॥ ५४ ॥
इंद्रियांचां गांवीं नेणिजे । ऐसा व्यापारु जो निपजे ।
तो केवळु गा म्हणिजे । मानसाचा ॥ ५५ ॥
योगिये तोही करिती । परी कर्में ते न बंधिजती ।
जे सांडिली आहे संगती । अहंभावाची ॥ ५६ ॥
आतां जाहालिया भ्रमहत । जेसें पिशाचाचें चित्त ।
मग इंद्रियांचें चेष्टित । विकळ दिसे ॥ ५७ ॥
स्वरूप तरी देखे । आळविलें आइके ।
शब्दु बोले मुखें । परी ज्ञान नाहीं ॥ ५८ ॥
हें असो काजेंविण । जें जें कांहीं कारण ।
तें केवळ कर्म जाण । इंद्रियांचें ॥ ५९ ॥
मग सर्वत्र जें जाणतें । तें बुद्धीचें कर्म निरुतें ।
वोळख अर्जुनातें । म्हणे हरि ॥ ६० ॥
ते बुद्धि धुरे करुनी । कर्म करिती चित्त देउनी ।
परी ते नैष्कर्म्यापासुनी । मुक्त दिसती ॥ ६१ ॥
जे बुद्धीचिये ठावूनि देहीं । तयां अहंकाराची सेचि नाहीं ।
म्हणोनि कर्म करितां पाहीं । चोखाळले ॥ ६२ ॥

---

१ चाल, परस्पराची क्रिया. २ सुमार, दाद. ३ निश्चित, खरें. ४. पुढें करून. ५ स्थानापासून. ६ स्नेहीच, आठवणमुळें. ७ शुद्ध झाले.

अगा करितेनवीण कर्म । तेंचि तें नैष्कर्म्य ।
हें जाणती सुवर्म । गुरुगम्य जें ॥ ६३ ॥
आतां शांतरसाचें भरितें । सांडीत आहे पात्रातें ।
जें बोलणें बोलापरौतें । बोलवलें ॥ ६४ ॥
एथ इंद्रियांचा पांगु । जया फिटला आहे थांगु ।
तयासीचि आथि लागु । परिसावया ॥ ६५ ॥
हा असो अतिप्रसंगु । न संडीं पां कथालागु ।
होईल श्लोकसंगतिभंगु । म्हणऊनियां ॥ ६६ ॥
जें मना आकळितां कुवाडें । घांघुसितां बुद्धी नोतुडे ।
तें दैवाचेनि सुरवाडें । सांगवलें तुज ॥ ६७ ॥
जें शब्दातीत स्वभावें । तें बोलींचि जरी फावे ।
तरी आणिकें काय करावें । कथा सांगें ॥ ६८ ॥
हा आर्तिविशेषु श्रोतयांचा । जाणोनि दास निवृत्तीचा ।
म्हणे संवादु दोघांचा । परिसोनि परिसा ॥ ६९ ॥
मग श्रीकृष्ण म्हणे पार्थातें । आतां प्राप्तांचें चिन्ह पुरतें ।
सांगेन तुज निरुतें । चित्त देईं ॥ ७० ॥

युक्तः कर्मफलं त्यक्त्वा शांतिमाप्नोति नैष्ठिकीम् ।
अयुक्तः कामकारेण फले सक्तो निबद्ध्यते ॥ १२ ॥

तरी आत्मयोगें आथिला । जो कर्मफळाशीं विटला ।
तो घर रिघोनि वरिला । शांती जगीं ॥ ७१ ॥
येर कर्मबंधें किरीटी । अभिलाषाचिया गांठीं ।
कळासला खुंटीं । फळभोगाच्या ॥ ७२ ॥

१ पात्काळ. २ कथासूत्र. ३ कोडें. ४ शोधितां. ५ सापडत नाहीं. ६ अनुकूलतेनें. ७ सिद्धाचें, योगी पुरुषाचें. ८ खिळिला, बळकट बांधला.

सर्वकर्माणि मनसा संन्यस्यास्ते सुखं वशी ।
नवद्वारे पुरे देही नैव कुर्वन्न कारयन् ॥ १३ ॥

जैसा फळाचिये हावे । तैसें कर्म करी आघवें ।
मग न कीजेचि येणें भावें । उपेक्षी जो ॥ ७३ ॥
तो जयाकडे वासु पाहे । तेउती सुखाची सृष्टि होये ।
तो म्हणे तेथ राहे । महाबोधु ॥ ७४ ॥
नवद्वारें देहीं । तो असतुचि परि नाहीं ।
करितुचि न करी कांहीं । फलत्यागी ॥ ७५ ॥

न कर्तृत्वं न कर्माणि लोकस्य सृजति प्रभुः ।
न कर्मफलसंयोगं स्वभावस्तु प्रवर्तते ॥ १४ ॥

जैसा कां सर्वेश्वरु । पाहिजे तंव निर्व्यापारु ।
परि तोचि रची विस्तारु । त्रिभुवनाचा ॥ ७६ ॥
आणि कर्ता ऐसें म्हणिपे । तरी कवणें कर्मी न शिंपे ।
जे हातुपायो न लिंपे । उदासवृत्तीचा ॥ ७७ ॥
योगनिद्रा तरी न मोडे । अकर्तेपणा सळु न पडे ।
परि महाभूतांचें वळैवाडें । उभारी भलें ॥ ७८ ॥
जगाच्या जीवीं आहे । परी कवणाचा कहीं नोहे ।
जगचि हें होयजाये । तो शुद्धीहि नेणे ॥ ७९ ॥

नादत्ते कस्यचित्पापं न चैव सुकृतं विभुः ।
अज्ञानेनावृतं ज्ञानं तेन मुह्यन्ति जंतवः ॥ १५ ॥

पापपुण्यें अशेषें । पासींचि असतु न देखे ।
आणि साक्षीही होऊं न ठके । येरी गोठी कायसी ॥८०॥

१ वाट, दिशा. २ डवमळ. ३ समुदाय. ४ वार्ता.

पैं मूर्तीचेनि मेळें । तो मूर्तचि होऊनि खेळे ।
परि अमूर्तपण न मैळे । दाट्टुलयाचें ॥ ८१ ॥
तो सृजी पाळी संहारी । ऐसें बोलती जें चराचरीं ।
तें अज्ञान गा अवधारीं । पांडुकुमरा ॥ ८२ ॥

ज्ञानेन तु तदज्ञानं येषां नाशितमात्मनः ।
तेषामादित्यवज्ज्ञानं प्रकाशयति तत्परम् ॥ १६ ॥

तें अज्ञान जैं समूळ तुटे । तैं भ्रांतीचें मैसेरें फिटे[3] ।
मग अकर्तृत्व प्रगटे । मज ईश्वराचें ॥ ८३ ॥
एथ ईश्वरु एक अकर्ता । ऐसें मानलें जरी चित्ता ।
तरी तोचि मी हे स्वभावतां । आदींचि आहे ॥ ८४ ॥
ऐसेनि विवेकें उँदो चित्तीं । तयासि भेदु कैंचा त्रिजगतीं ।
देखें आपुलिया प्रतीति । जगचि मुक्त ॥ ८५ ॥
जैशी पूर्वदिशेच्या राउळीं । उदया येतांचि सूर्य दिवाळी ।
की येरीही दिशां तियेचि काळीं । काळिमा नाहीं ॥ ८६ ॥

तद्बुद्धयस्तदात्मानस्तन्निष्ठास्तत्परायणाः ।
गच्छन्त्यपुनरावृत्तिं ज्ञाननिर्धूतकल्मषाः ॥ १७ ॥

बुद्धिनिश्चयें आत्मज्ञान । ब्रह्मरूप भावी आपणा आपण ।
ब्रह्मनिष्ठा राखे पूर्ण । तत्परायण अहर्निशीं ॥ ८७ ॥
ऐसे व्यापक ज्ञान भलें । जयांचिया हृदया गिंवासित आलें ।
तयांची समताद्दष्टि बोलें । विशेषूं काई ॥ ८८ ॥
एक आपणपांचि जैसें । ते देखती विश्व तैसें ।
हे बोलणें कायसें । नवल एथ ॥ ८९ ॥

१ संगतीनें २ मशेरी, मस, काजळी. ३ धुऊन जातें ४ मूळचेंच.
५ उदय. ६ घरीं.

परि दैव जैसें कवतिकें । कहींचि दैन्य न देखे ।
कां विवेकु हा नोळखे । भ्रांतीतें जेवीं ॥ ९० ॥
ना तरी अंधकाराची वानी । जैसा सूर्यो न देखे स्वप्नीं ।
अमृत नायके कानीं । मृत्युकथा ॥ ९१ ॥
हें असो संतापु कैसा । चंद्र न स्मरे जैसा ।
भूतीं भेदु नेणती तैसा । ज्ञानिये ते ॥ ९२ ॥

विद्याविनयसंपन्ने ब्राह्मणे गवि हस्तिनि ।
शुनि चैव श्वपाके च पंडिताः समदर्शिनः ॥ १८ ॥

मग हा मशकु हा गजु । कीं श्वपचु हा द्विजु ।
पैल इतरु हा आत्मजु । हें उरलें कें ॥ ९३ ॥
ना तरी हे धेनु हें श्वान । एक गुरु एक हीन ।
हें असो कैचें स्वप्न । जागतया ॥ ९४ ॥
एथ भेदु तरी कीं देखावा । जरी अहंभाव उरला होआवा।
तो आधींचि नाहीं आघवा । आतां विषमु काई ॥९५॥

इहैव तैर्जितः सर्गो येषां साम्ये स्थितं मनः ।
निर्दोषं हि समं ब्रह्म तस्माद् ब्रह्मणि ते स्थिताः ॥ १९ ॥

म्हणोनि सर्वत्र सदा सम । तें आपणचि अद्वय ब्रह्म ।
हें संपूर्ण जाणें वर्म । समदृष्टीचें ॥ ९६ ॥
जिहीं विषयसंगु न सांडितां । इंद्रियांतें न दंडितां ।
परि भोगिली निःसंगता । कामनेविण ॥ ९७ ॥
जिहीं लोकांचेनि आधारें । लौकिकेंचि व्यापारें ।
परि सांडिलें निंद्सुरें । लौकिक हें ॥ ९८ ॥

१ अज्ञानमय.

जैसा जनामाजीं खेचरु । असतुचि जना नोहे गोचरु ॥
तैसा शरीरीं परि संसारु । नोळखे तयातें ॥ ९९ ॥
हें असो पवनाचेनि मेळें । जैसें जळाचि जळ लोळे ।
ते आणिकें म्हणती वेगळें । कल्लोळ हें ॥ १०० ॥
तैसें नामरूप तयाचें । एऱ्हवीं ब्रह्मचि तो साचें ।
मन साम्या आलें जयाचें । सर्वत्र गा ॥ १ ॥
ऐसेनि समदृष्टि जो होये । तया पुरुषा लक्षणही आहे ।
अर्जुना संक्षेपें सांगेन पाहें । अच्युत म्हणे ॥ २ ॥

न प्रहृष्येत्प्रियं प्राप्य नोद्विजेत्प्राप्य चाऽप्रियम् ।
स्थिरबुद्धिरसंमूढो ब्रह्मविद्ब्रह्मणि स्थितः ॥ २० ॥

तरी मृगजळाचेनि पूरें । जैसें न लोटिजे कां गिरिवरें ।
तैसा शुभाशुभीं न विकरे । पातलिया जो ॥ ३ ॥
तोचि तो निरुता । समदृष्टि तत्त्वता ।
हरि म्हणे पांडुसुता । तोचि ब्रह्म ॥ ४ ॥

बाह्यस्पर्शेष्वसक्तात्मा विन्दत्यात्मनि यत्सुखम् ।
स ब्रह्मयोगयुक्तात्मा सुखमक्षय्यमश्नुते ॥ २१ ॥

जो आपणप सांडूनि कहीं । इंद्रियग्रामावरी येणेंचि नाहीं ।
तो विषय न सेवी हें काई । विचित्र येथ ॥ ५ ॥
सहजें स्वसुखाचेनि अपारें । सुरवाडलेनि अंतरें ।
रचिला म्हणऊनि बाहिरें । पाऊल न घली ॥ ६ ॥
सांग कुमुददळाचेनि ताटें । जो जेविला चंद्रकिरणें चोखटें ।
तो चकोर काई वाळुवंटें । चुंबितु असे ॥ ७ ॥

१ आत्मस्वरूप २ [illegible]

तैसें आत्मसुख उपाइलें । जयासि आपणपेंचि फावलें ।
तया विषयो सहज सांडवले । म्हणों काई ॥ ८ ॥

ये हि संस्पर्शजा भोगा दुःखयोनय एव ते ।
आद्यंतवंतः कौंतेय न तेषु रमते बुधः ॥ २२ ॥

एऱ्हवीं तरी कौतुकें । विचारूनि पाहें पां निकें ।
या विषयांचेनि सुखें । झेंकविजती कवण ॥ ९ ॥
जिहीं आपणपें नाहीं देखिलें । तेचि इहीं इंद्रियार्थीं रंजले ।
जैसें रंकु कां आंळुकैलें । तुपातें सेवी ॥ ११० ॥
ना तरी मृगें तृषार्पीडिलें । संभ्रमें विसरोनि जळातें ।
मग तोयबुद्धी वरडीतें । ठाकूनि येती ॥ ११ ॥
तैसें आपणपें नाहीं दिठे । जयातें स्वसुखाचें सदा खरांटे ।
तयासीचि विषय हे गोमटे । आवडती ॥ १२ ॥
एऱ्हवीं विषयीं सुख आहे । हें बोलणेंचि सारिखें नोहे ।
तरी विद्युत्स्फुरणें कां न पाहे । जगामाजीं ॥ १३ ॥
सांगें वात वर्ष आतपु घरे । ऐसे अभ्रच्छायाचि जरी सरे ।
तरी त्रिमाळिकें धवळारें । करावीं कां ॥ १४ ॥
म्हणोनि विषयसुख जें बोलिजे । तें नेणतां गा वायां जल्पिजे
जैसें महुर कां म्हणिजे । विषकंदातें ॥ १५ ॥
ना तरी भौमा नाम मंगळु । रोहिणीतें म्हणती जळु ।
तैसा सुखप्रवादु वरळु । विषयिकु हा ॥ १६ ॥

१ फसविले जातात. २ भुकेनें आळलेलें. ३ माळ जमिनीला. ४ काण, ठंठणाट. ५ वाटतात. ६ पुरी पडते, चालते. ७ मधुर. ८ भूमीपासून उत्पन्न झालेला पापग्रह. ९ मृगजळाला. १० व्यर्थ, अर्थहीन.

हे असो आघवी बोली । सांग पां सर्पफणीची साउली ।
ते शीतल होईल केतुली । मूपकासी ॥ १७ ॥
जैसा आमिपकवळु पांडवा । मीनु न सेवी तंवाचि बरवा ।
तैसा विपयसंगु आघवा । निभ्रांत जाणें ॥ १८ ॥
हे विरक्तांचिये दिठी । जैं न्याहाळिजे किरीटी ।
तैं पांडुरोगाचिये पुष्टी— । सारिखें दिसे ॥ १९ ॥
म्हणोनि विपयभोगीं जें सुख । तें साद्यंतचि जाण दुःख ।
परि काय कीजे मूर्ख । न सेवितां न सरे ॥ १२० ॥
ते अंतर नेणती बापुडे । म्हणोनि अगत्य सेवणें घडे ।
सांगें पूयपंकींचे किडे । काय चिळसी घेती ॥ २१ ॥
तयां दुःखियां दुःखचि जिव्हार । ते विपयकर्दमींचे दर्दुर ।
ते भोगजळींचे जलचर । सांडिती केवीं ॥ २२ ॥
आणि दुःखयोनि जिया आहाती । तिया निरर्थका तरी
नव्हती । जरी विपयांवरी विरक्ति । धरिती जीव ॥ २३ ॥
ना तरी गर्भवासादि संकट । कां जन्ममरणींचे कष्ट ।
हे विसांवेवीण वाट । वाहवी कवणें ॥ २४ ॥
जरी विपयीं विपयो सांडिजेल । तरी महादोपीं कें वसि-
जेल । आणि संसारु हा शब्दु नव्हेल । लटिका जगीं २५
म्हणोनि अविद्याजात नाथिलें । तें तिहींचि साच दाविलें ।
जिहीं सुखबुद्धी घेतलें । विपयदुःख ॥ २६ ॥
या कारणें गा सुभटा । हा विचारितां विपय वोखटा ।
तूं झणें कहीं या वाटा । विसरोनि जाशी ॥ २७ ॥

---

१ पुरें पडतें, चालतें. २ चालवी.

पैं यातें विरक्त पुरुष । त्यजिती कां जैसें विष ।
निराशा तयां दुःख । दाविलें नावडे ॥ २८ ॥

शक्नोतीहैव यः सोढुं प्राक्शरीरविमोक्षणात् ।
कामक्रोधोद्भवं वेगं स युक्तः स सुखी नरः ॥ २३ ॥

ज्ञानियांचा हन ठायीं । याची मातुही कीर नाहीं ।
देहीं देहभावो जिहीं । स्ववश केले ॥ २९ ॥
जयांतें बाह्याची भास । नेणिजेचि निःशेख ।
अंतरीं सुख । एक आथी ॥ १३० ॥
परि तें वेगळेपणें भोगिजे । जैसें पक्षियें फळ चुंबिजे ।
तैसें नव्हे तेथ विसरिजे । भोगितेपणही ॥ ३१ ॥
भोगीं अवस्था एक उठी । ते अहंकाराचा अंचळु लोटी ।
मग सुखेंसि घे आंटी । गाढेपणें ॥ ३२ ॥
तिये आलिंगनमेळीं । होय आपेंआप कवळी ।
तेथ जळ जैसें जळीं । वेगळें न दिसे ॥ ३३ ॥
कां आकाशीं वायु हारपे । तेथ दोन्ही हे भाष लोपे ।
तैसें सुखचि उरे स्वरूपें । सुरतीं तिये ॥ ३४ ॥
ऐसी द्वैताची भाष जाये । मग म्हणों जरी एकचि होये ।
तरी तेथ साक्षी कवणु आहे । जाणतें जें ॥ ३५ ॥
म्हणोनि असो हें आघवें । एथ न बोलणें काय बोलावें ।
तें खुणाचि पावेल स्वभावें । आत्माराम ॥ ३६ ॥

योऽन्तः सुखोऽन्तरारामस्तथान्तर्ज्योतिरेव यः
स योगी ब्रह्मनिर्वाणं ब्रह्मभूतोऽधिगच्छति ॥ २४ ॥

१ ओडवलेलें, २ भासत नाहीं. ३ वस्त्र, पडदा. ४ आलिंगन, मिठी.
५ एकवटलेली स्थिति. ६ संमेलनांत.

तेथ जैसीं रंध्योदकें सकळें। घेऊनि गंगा समुद्रीं मिळे।
मग एकेक वेगळें। निवडूं नये॥ ५४ ॥
तैसी वासनांतराची विवंचना। मग आपैसी पारुखे अर्जुना
जे वेळीं गगनीं लयो मना। पवनें कीजे॥ ५५ ॥
जेथ हें संसारचित्र उमटे। तो मनोरूप पटु फाटे।
जैसें सरोवर आटे। मग प्रतिमा नाहीं॥ ५६ ॥
तैसें मन एथ मुद्दल जाये। मग अहंभावादिक कें आहे।
म्हणोनि शरीरेंचि ब्रह्म होये। अनुभवी तो॥ ५७ ॥

भोक्तारं यज्ञतपसां सर्वलोकमहेश्वरम्।
सुहृदं सर्वभूतानां ज्ञात्वा मां शांतिमृच्छति॥ २९ ॥

आम्हीं मागां हन सांगितलें। जे देहींचि ब्रह्मत्व पावले।
ते येणें मार्गें आले। म्हणऊनियां॥ ५८ ॥
आणि यमनियमांचे डोंगर। अभ्यासाचे सागर।
क्रमोनि हें पार। पातले ते॥ ५९ ॥
तिहीं आपणपें करूनि निर्लेप। प्रपंचाचें घेतलें माप।
मग साच शांतीचेंचि रूप। होऊनि ठेले॥ १६० ॥
ऐसा योगयुक्तीचा उद्देशु। जेथ बोलिला हृषीकेशु।
तेथ अर्जुनु सुदंशु। म्हणोनि चमत्कारला॥ ६१ ॥
तें देखिलिया कृष्णें जाणितलें। मग हांसोनि पार्थातें
म्हणितलें। काई पां चित्त उवाइलें। इये बोलीं तुझें॥ ६२॥

१ गांवदरीचें पाणी. २ आपोआप. ३ परततें. ४ प्रतिबिंब. ५ मागें श्लोक २५. ६ प्रस्ताव, सूचना. ७ मार्मिक, चाणाक्ष. ८ चमकला. ९ प्रसन्न झालें, समाधान पावलें.

तंव अर्जुन म्हणे देवो । परचित्तलक्षणांचा रावो ।
भला जाणितला जी भावो । मानसु माझा ॥ ६३ ॥
म्यां जें कांहीं विवरूनि पुसावें । तें आधींचि जाणितलें देवें
तरी बोलिलें तेंचि सांगावें । विवंळ करूनि ॥ ६४ ॥
एऱ्हवीं तरी अवधारा । जो दाविला तुम्हीं अनुसारा ।
तो पव्हण्याहूनि पायउतारा । सोहपा जैसा ॥ ६५ ॥
तैसा सांख्याहूनि प्रांजळा । आम्हांसारिखिया अवळां ।
पथ आथी परि कांहीं काळा । तो साहों ये वर ॥ ६६ ॥
म्हणोनि एक वेळ देवा । तोचि पडताळा घेयावा ।
विस्तरेल तरी सांगावा । साद्यंतुचि ॥ ६७ ॥
तंव श्रीकृष्ण म्हणती हो कां । तुज हा मार्गु गमला निका ।
तरी काय जाहलें आइकीजो कां । सुखें बोलों ॥ ६८ ॥
अर्जुना तूं परिससी । परिसोनि अनुष्ठिसी ।
तरी आम्हांसीचि वानी कायसी । सांगावयाची ॥ ६९ ॥
आधींच चित्त मायेचें । वरी मिष जाहलें पढियंतयाचें ।
आतां तें अद्भुतपण स्नेहाचें । कवण जाणे ॥ १७० ॥
ते म्हणों कारुण्यरसाची वृष्टि । कीं नवेया स्नेहाची सृष्टि
हें असो नेणिजे दृष्टी । हरीची वानूं ॥ ७१ ॥
जे अमृताची वोतली । कीं प्रेमचि पिऊन मातली ।
म्हणोनि अर्जुनमोहें गुंतली । निघों नेणे ॥ ७२ ॥
हें बहु जें जें जल्पिजेल । तेथें कथेसि फांकु होईल ।
परि तें स्नेहरूपा न येल । बोलवरी ॥ ७३ ॥

१ स्पष्ट. २ मार्ग. ३ सुलभ व स्पष्ट. ४ निमित्त. ५ आवडत्या मनुष्याचें. ६ फांटा, अनुसंधान सुटणें.

म्हणोनि विस्तुरा काय येणें । तो ईश्वरु कवळावा कवणें । जो आपुलें मान नेणे । आपणचि ॥ ७४ ॥
तरी मागिला ध्वनीआंतु । मज गमला साविंयाची मोहितु । जे बलात्कारें असे म्हणतु । परिस बापा ॥ ७५ ॥
अर्जुना जेणें जेणें मेवें । तुझें कां चित्त बोधे । तैसें तैसें विनोवें । निरूपिजेल ॥ ७६ ॥
तो कार्ईसया नांव योगु । तयाचा कवण उपेगु । अथवा अधिकारप्रसंगु । कवणा येथ ॥ ७७ ॥
ऐसें जें जें कांहीं । उक्त असे इये ठाईं । तें आघवेंचि पार्ही । सांगेन आतां ॥ ७८ ॥
तूं चित्त देऊनि अवधारीं । ऐसें म्हणोनि श्रीहरि । बोलिजेल ते पुढारीं । कथा आहे ॥ ७९ ॥
श्रीकृष्ण अर्जुनासी संगु । न सांडोनि सांगेल योगु । तो व्यक्त करूं प्रसंगु । म्हणे निवृत्तिदासु ॥ १८० ॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतायां श्रीकृष्णार्जुनसंवादे कर्मसंन्यासयोगो नाम पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

---

१ आघवं. २ इदज

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

अध्याय सहावा

मग रायातें म्हणे संजयो । तोचि अभिप्रावो अवधारिजो ।
कृष्ण सांगती आतां जो । योगरूप ॥ १ ॥
सहजें ब्रह्मरसाचें पारणें । केलें अर्जुनालागीं नारायणें ।
कीं तेचि अवसरीं पाहुणे । पातलों आम्हीं ॥ २ ॥
कैसी दैवाची थोरी नेणिजे । जैसें तान्हेलिया तोय सेविजे
कीं तेंचि चवी करूनि पाहिजे । तंव अमृत आहे ॥ ३ ॥
तैसें आम्हांतुम्हां जाहलें । जे आंडमुठीं[1] तत्त्व फावलें[2] ।
तंव धृतराष्ट्र म्हणितलें । हें न पुसों तूतें ॥ ४ ॥
तया संजया येणें बोलें । रायाचें हृदय चोजवलें[3] ।
जे अवसरीं आहे घेतलें । कुमरांचिया ॥ ५ ॥
हें जाणोनि मनीं हांसिला । म्हणे म्हातारा मोहें नाशिला ।
एऱ्हवीं बोलु तरी भला जाहला । अवसरीं इये ॥ ६ ॥
परि तें तैसें कैसेनि होईल । जात्यंधा कैचें पाहेलें ।
तेवींचि येरु सें[6] घेईल । म्हणोनि बिहे ॥ ७ ॥
परि आपण चित्तीं आपुला । निकियापरी संतोषला ।
जे तो संवादु फावला । कृष्णार्जुनाचा ॥ ८ ॥

---

१ मुठीच्या आड, मुठींत. २ पावलें, सांपडलें. ३ समजलें. ४ दान्यानें, कल्पनेनें. ५ उजाडेल. ६ राग, रोष.

तेणे आनंदाचेनि घालेपणें । साभिप्राय अंतःकरणें ।
आतां अव्दरसीं बोलणें । घडेल तया ॥ ९ ॥
तो गीतिमाजी षष्ठींचा । प्रसंगु असे आयणीचा ।
जैसा क्षीरार्णवीं अमृताचा । निवाडु जाहला ॥ १० ॥
तैसें गीतार्थाचें सार । जें विवेकसिंधूचें पार ।
नानायोगविभवभांडार । उघडलें कां ॥ ११ ॥
जें आदिप्रकृतीचें विसवंणें । जें शब्दब्रह्मासि न बोलणें ।
जेथूनि गीतावल्लीचें ठाणें । प्रॅरोहो पावे ॥ १२ ॥
तो अध्याय सहावा । वरि साहित्याचिया बरवा ।
सांगिजेल म्हणोनि परिसावा । चित्त देउनी ॥ १३ ॥
माझा मराठाचि बोलु कौतुकें । परि अमृतातेंही पैजां जिंके
ऐसीं अक्षरें रसिकें । मेळवीन ॥ १४ ॥
जिये कोंवळिकेचेनि पाँडें । दिसती नादींचे रंग थोडे ।
वेधें परिमळाचें वीकें मोडे । जयाचेनि ॥ १५ ॥
ऐका रसाळपणाचिया लोभा । कीं श्रवणींचि होती जिभा ।
बोलें इंद्रियां लागे कळंभा । एकमेकां ॥ १६ ॥ सहजें
शब्दु तरी विषो श्रवणाचा । परि रसना म्हणे रसु हा आमुचा
घ्राणासि भावो जाय परिमळाचा । हा तोचि होईल ॥१७॥
नवल बोलतीये रेखेची वाहणी । देखतां डोळयांही पुरों लागे
धणी । ते म्हणती उघडली खाणी । रूपाची हे ॥ १८ ॥
जेथ संपूर्ण पद उभारे । तेथ मनाचि धावे बाहिरें ।
बोलु भुजांहीं आविष्करे । आलिंगावया ॥ १९ ॥ ऐसीं

—१ तत्वनिर्णयाचा २ विश्रान्तिस्थान ३ माडा ४ ताणा. ५ वरवेपणानें. ६ कोमलतेचे ७ तुलनेनें. ८ मोहकतेनें ९ वळ १० कलह. ११ विषय. १२ आविर्भाव करतो.

इंद्रियें आपुलालिया भावीं। झोंबती परि तो सरिसेपणेंचि बुझावी। जैसा एकला जग चेववी। सहस्रकरु ॥ २० ॥
तैसें शब्दाचें व्यापकपण। देखिजे असाधारण।
पाहातयां भावज्ञां फावती गुण। चिंतामणीचे ॥ २१ ॥
हें असो तया बोलांचीं ताटें भलीं। वरी कैवल्यरसें वोगरिलीं
ही प्रतिपत्ति मियां केली। निष्कामासी ॥ २२ ॥
आतां आत्मप्रभा नीच नवी। तेचि करूनि ठाणदिवी।
जो इंद्रियांतें चोरूनि जेवी। तयासीचि फांवे ॥ २३ ॥
येथ श्रवणाचेनि पांगें। वीण श्रोतयां व्हावें लागे।
हे मनाचेनि निजांगें। भोगिजे गा ॥ २४ ॥
आहाच बोलाची वालीफ फेडिजे। आणि ब्रह्माचियाचि आंगा घडिजे। मग सुखेंसीं सुरवाडिजे। सुखाचिमाजी २५
ऐसें हळुवारपण जरी येईल। तरीच हें उपेगा जाईल।
एऱ्हवीं आघवी गोष्टी होईल। मुकयाबहिरयाची ॥ २६ ॥
परि तें असो आतां आघवें। न लगे श्रोतयांतें कडसावें।
जे अधिकारिये एथ स्वभावें। निष्कामकामु ॥ २७ ॥
जिहीं आत्मबोधाचिया आवडी। केली स्वर्गसंसाराची कुरोंडी। तेयांवांचूनि एथींची गोडी। नेणती आणिक ॥ २८ ॥
जैसा वायसीं चंद्र नोळखिजे। तैसा प्राकृतीं ग्रंथु हा नेणिजे।
आणि तो हिमांशुचि जेवीं खाजें। चकोरांचें ॥ २९ ॥

---

१ समतेनें. २ विचार करून भावार्थ जाणणाऱ्यांना. ३ सांपडती. ४ ग्रंथरूपी भोजनसमारंभ. ५ नित्य. ६ कळूं न देतां. ७ लाभे. ८ आश्रयावांचून. ९ दिसाऊ. १० कवच, टरफल. ११ हळवेपण, नाजुकपणा. १२ सारथ करावें. १३ ओंवाळणी. १४ खाऊ, अन्न.

तैसा सज्ञानासीं तरी हा ठावो। आणि अज्ञानासी आन
गावो। म्हणोनि बोलावया विषय पहा हो।। विशेषु नाहीं ३०
परि अनुवादलों मी प्रसंगे। ते सज्जनीं उपहासावें लागे।
आतां सांगेन काय श्रीरंगें। निरोपिलें जें ॥ ३१ ॥
तें बुद्धीही आकळिता सांकडें। म्हणऊनि बोलीं विपायें
सापडे। परि श्रीनिवृत्तिकृपादीपउजियेडें। देखेन मी ॥३२॥
जें दिठीही न पविजे। तें दिठीविण देखिजे।
जरी अतींद्रिय लाहिजे। ज्ञानबळ ॥ ३३ ॥
ना तरी जें [1]धातुवादियांही न जोडे। तें लोहींचि [2]पधरें
सापडे। जरी दैवयोगें चढे। परिसु हाता ॥ ३४ ॥
तैसी गुरुकृपा होये। तरी करिता काय आपु नोहे।
म्हणऊनि अपार मातें आहे। ज्ञानदेवो म्हणे ॥ ३५ ॥
तेणें कारणें मी बोलेन। बोलीं अरूपाचें रूप दावीन।
अतींद्रिय परि भोगवीन। इंद्रियाकरवीं ॥ ३६ ॥
आइका यश श्री औदार्य। ज्ञान वैराग्य ऐश्वर्य।
हे साही गुणवर्य। वसती जेथ ॥ ३७ ॥
म्हणोनि तो भगवंतु। जो निःसंगाचा सांगातु।
तो म्हणे पार्था दत्तचित्त। होईं आतां ॥ ३८ ॥

श्रीभगवानुवाच—

अनाश्रितः कर्मफलं कार्यं कर्म करोति यः।
स संन्यासी च योगी च न निरग्निर्न चाक्रियः ॥ १ ॥

[3]योगी आणि संन्यासी जनीं। हे एकचि सिनाने झणें
मानीं। एऱ्हवीं विचारिजती जंव दोन्ही। तंव एकचि ते॥३९॥

१ किमयागाराला २ सोनें ३ ऐकती

सांडिजे दुजया नामाचा आभासु। तरी योगु तोचि संन्यासु।
पाहतां ब्रह्मीं नाहीं अवकाशु। दोहींमाजीं ॥ ४० ॥
जैसें नामाचेनि अनारिसेपणें। एका पुरुषातें बोलावणें।
कां दोहीं मार्गीं जाणें। एकाचि ठाया ॥ ४१ ॥
ना तरी एकचि उदक सहजें। परि सिनाना घटीं भरिजे।
तैसें भिन्नत्व जाणिजे। योगसंन्यासाचें ॥ ४२ ॥
आइकें सकळ संमतें जगीं। अर्जुना गा तोचि योगी।
जो कर्में करूनि रागी। नोहेचि फळीं ॥ ४३ ॥
जैसी मही हे उद्भिजें। जनी अहंबुद्धीविण सहजें।
आणि तेथींचीं तियें बीजें। अपेक्षीना ॥ ४४ ॥
तैसा अन्वयाचेनि आधारें। जातीचेनि अनुकारें।
जें जेणें अवसरें। करणें पावे ॥ ४५ ॥
तें तैसेंचि उचित करी। परी साटोपु नोहे शरीरीं।
आणि बुद्धिही करोनि फळवेरीं। जायेचिना ॥ ४६ ॥
ऐसा तोचि संन्यासी। पार्था गा परियेसीं।
तोचि भरंवसेनिसीं। योगीश्वरु ॥ ४७ ॥
योंचूनि उचित कर्म प्रासंगिक। तयातें म्हणे हें सांडावें बद्धक।
तरी टांकोटांकीं आणिक एक। मांडीचि तो ॥ ४८ ॥
जैसा क्षाळूनियां लेपु एकु। सवेंचि लाविजे आणिकु।
तैसेनि आग्रहाचा पाइकु। विचंबे वायां ॥ ४९ ॥
गृहस्थाश्रमाचें वोझें। कपाळीं आधींचि आहे सहजें।
कीं तेंचि संन्यासें वाढविजे। सरिसें पुढती ॥ ५० ॥

---

१ त्वगोलाग, तत्काळ. २ आरंभितो. ३ दास, अंकित. ४ कुचंबत, खितपत, पडतो.

म्हणूनि अग्निसेवा न सांडितां। कर्मांची रेखा नोलांडितां।
आहे योगसुख स्वभावता। आपणपांचि ॥ ५१ ॥

यं संन्यासमिति प्राहुर्योगं तं विद्धि पांडव।
न ह्यसंन्यस्तसंकल्पो योगी भवति कश्चन ॥ २ ॥

ऐकें संन्यासी तोचि योगी। ऐसी एकवाक्यतेची जगीं।
गुढी उभविली अनेगीं। शास्त्रांतरीं ॥ ५२ ॥
जेथ संन्यासिला संकल्पु तुटे। तेथचि योगाचें सार भेटे।
ऐसें हें अनुभवाचेनि घटें। साचें जया ॥ ५३ ॥

आरुरुक्षोर्मुनेर्योगं कर्म कारणमुच्यते।
योगारूढस्य तस्यैव शमः कारणमुच्यते ॥ ३ ॥

आतां योगाचळाचा निमथा। जरी ठाकावा आथी पार्था।
तरी सोपाना या कर्मपथा। चुकां झणीं ॥ ५४ ॥
येणें यमनियमाचेनि तळवटें। रिगे आसनाचिये पाउलवाटे
येई प्राणायामाचेनि आडकेंठे। वरौता गा ॥ ५५ ॥
मग प्रत्याहाराचा आधाडा। जो बुद्धीचियाहि पायां
निसरडा। जेथ हटिये सांडिती होडां। कडेलगीं ॥ ५६ ॥
तरी अभ्यासाचेनि बळें। प्रत्याहारीं निराळें।
नखी लागेल ढाळेंढाळें। वैराग्याची ॥ ५७ ॥

---

१ अभेदाची. २ ध्वज, पताका ३ निश्चयानें, निर्णयानें. ४ माथा ५ गाठावा ६ जिना ७ विकट कड्यावरून ८ विषयापासून इंद्रियांचा मावर. ९ अर्धा तुटलेला कडा. १० प्रतिज्ञा. ११ कड्याच्या मेरेवर. १२ निराळ्या अधान्तरीं. १३ हळूहळू.

ऐसा पवनाचेनि पाठारें। येतां धारणेचेनि पैसारें।
क्रमीं ध्यानाचें चवरें। सांपडे तंव ॥ ५८ ॥
मग तया मार्गाची धांव। पुरेल प्रवृत्तीची हांव।
जेथ साध्या साधना खेंवं। समरसें होय ॥ ५९ ॥
जेथ पुढील पैसे पारुखे। मागील स्मरावें तें ठाके।
ऐसिये सरिसीये भूमिके। समाधि राहे ॥ ६० ॥
येणें उपायें योगरूढु। जो निरवधि झाला प्रौढु।
तयाचिया चिन्हांचा निवाडु। सांगेन आइकें ॥ ६१ ॥

यदा हि नैंद्रियार्थेषु न कर्मस्वनुषज्जते ।
सर्वसंकल्पसंन्यासी योगारूढस्तदोच्यते ॥ ४ ॥

तरी जयाचिया इंद्रियांचिया घरा। नाहीं विषयांचिया
येरझारा। जो आत्मबोधाच्या वोवरां। पहुडला असे॥६२॥
जयाचें सुखदुःखाचेनि आंगें। झगटलें मानस चेवों नेघे।
विषय पासींही आलिया से न रिघे। हें काय म्हणऊनि॥६३॥
इंद्रियें कर्माचां ठायीं। वोढीनलीं परि कहीं।
फळहेतूची चाड नाहीं। अंतःकरणीं ॥ ६४ ॥
असतेनि देहें एतुला। जो चेतुचि दिसे निदेला।
तोचि योगारूढु भला। वोळखें तूं ॥ ६५ ॥
तेथ अर्जुन म्हणे अनंता। हें मज विस्मो बहु आइकतां।
सांगें तया ऐसी योग्यता। कवणें दीजे ॥ ६६ ॥

१ पठाराच्या मार्गानें. २ धारणा, साधनयुक्त मनाची स्थिति. ३ ऐसपैस प्रान्त. ४ चौक. ५ मिठी. ६ ब्रह्मानंदाचे ऐक्यांत. ७ पुढचा प्रान्त. ८ पुढें जाण्याची वाट. ९ संपते. १० नितळ, सपाट. ११ खोलींत. १२ लाविलीं.

उद्धरेदात्मनाऽऽत्मानं नात्मानमवसादयेत् ।
आत्मैव ह्यात्मनो बन्धुरात्मैव रिपुरात्मनः ॥ ५ ॥

तंव हांसोनि श्रीकृष्ण म्हणे । तुझें नवल ना हें बोलणें ।
कवणासि काय दिजेल कवणें । अद्वैतीं इये ॥ ६७ ॥
पैं व्यामोहाचिये शेजे । वळिया अविद्या निद्रितु होइजे ।
ते वेळीं दुःस्वप्न हा भोगिजे । जन्ममृत्यूंचा ॥ ६८ ॥
पाठीं अवसांत ये चेवो । तैं तें अवघेंचि होय वांवो ।
ऐसा उपजे नित्य सद्भावो । तोहि आपणपांचि ॥ ६९ ॥
म्हणऊनि आपणचि आपणया। घातु कीजतु असे धनंजया।
चित्त देऊनि नाथिलिया । देहाभिमाना ॥ ७० ॥

बंधुरात्मात्मनस्तस्य येनात्मैवात्मना जितः ।
अनात्मनस्तु शत्रुत्वे वर्तेतात्मैव शत्रुवत् ॥ ६ ॥

हा विचारूनि अहंकार सांडिजे। मग असतीच वस्तु होइजे।
तरी आपुली स्वस्ति सहजें । आपण केली ॥ ७१ ॥
एऱ्हवीं कोशकीटकाचियापरी। तो आपणयां आपण वैरी।
जो आत्मबुद्धिशरीरीं । चारुस्थळीं ॥ ७२ ॥
कैसे प्राप्तीचिये वेळे । निदैवा आंधळेपणाचे डोहळे ।
कीं असते आपुले डोळे । आपण झांकी ॥ ७३ ॥
कां कवण एकु भ्रमलेपणें । मी तो नव्हें गा चोरलों म्हणे।
ऐसा नाथिला छंदु अंतःकरणें । घेऊनि ठाके ॥ ७४ ॥
एरवीं होय तें तोचि आहे । परि काई कीजे बुद्धि तैसी
नोहे । देखा स्वप्नींचेनि घायें । कीं मरे साचें ॥ ७५ ॥

१ व्यर्थ. २ आत्मबोध.

जैसी ते शुकाचेनि आंगभारें । नाळिका भोविन्नली पैरी मोहरे । तेणें उडावें परि न पुरे । मनशंका ॥ ७६ ॥
चायांचि मान पिळी । अडुवें हियें आंवळी ।
टिटांतु नळी । धरूनि ठाके ॥ ७७ ॥
म्हणे बांधला मी फुंडा । ऐसिया भावनेचिया पडे खोडां ।
कीं मोकळिया पायांचा चवडा । गोंवी अधिकें ॥ ७८ ॥
ऐसा काजेंवीण आंतुडला । तो सांग पां काय आणिकें बांधला । मग न सोडीच जर्‍ही नेला । तोडूनि अर्धा ॥७९॥
म्हणऊनि आपणयां आपणचि रिपु । जेणें वाढविला हा संकल्पु । येर स्वयंबुद्धि म्हणे बापु । जो नाथिलें नेघे ॥८०॥

> जितात्मनः प्रशांतस्य परमात्मा समाहितः ।
> शीतोष्णसुखदुःखेषु तथा मानापमानयोः ॥ ७ ॥
> ज्ञानविज्ञानतृप्तात्मा कूटस्थो विजितेंद्रियः ।
> युक्त इत्युच्यते योगी समलोष्टाश्मकांचनः ॥ ८ ॥

तया स्वांतःकरणजिता । सकळकामोपशांता ।
परमात्मा परौता । दूर नाहीं ॥ ८१ ॥
जैसा किडाळाचा दोषु जाये । तरी पंधरें तेंचि होये ।
तैसें जीवा ब्रह्मत्व आहे । संकल्पलोपीं ॥ ८२ ॥
हा घटाकारु जैसा । निमालिया तया अवकाशा ।
नलगे मिळों जाणें आकाशा । आंना ठाया ॥ ८३ ॥

---

१ उलट्या गिरकीनें २ वांकड्या छातीनें. ३ चोंचींत. ४ खरोखर. ५ आत्मज्ञानी. ६ श्रेष्ठ. ७ हिणकसाचा. ८ चोख सोनें. ९ फोकळीला. १० दुसऱ्या.

तैसा देहाहंकारु नाथिला । हा समूळ जयाचा नाशिला ।
तोचि परमात्मा सचला । आधींचि आहे ॥ ८४ ॥
आतां शीतोष्णाचिया वाहणी। तेथ सुखदुःखाची कडसणी।
इयें न समाती कांहीं बोलणीं । मानापमानाचीं ॥ ८५ ॥
जे जिये वाटा सूर्यु जाये । तेउतें तेजाचें विश्व होये ।
तैसें तया पावे तें आहे । तोचि म्हणउनी ॥ ८६ ॥
देखें मेघौनि सुटती धारा। तिया न रुपती जैसिया सागरा।
तैसीं शुभाशुभें योगीश्वरा । नव्हती आनें ॥ ८७ ॥
जो हा विज्ञानात्मकु भावो। तया विचारितां जाहला वावो
मग लागला जंव पाहों । तव ज्ञान तें तोचि ॥ ८८ ॥
आतां व्यापकु कीं एकदेशी । हे ऊहापोही[१] जे ऐसी ।
ते करावी ठेली आपैशी । दुजेनवीण ॥ ८९ ॥
ऐसा शरीरीचि परि कौतुकें । परब्रह्माचेनि पाडें तुके ।
जेणें जिंतलीं एकें । इंद्रियें गा ॥ ९० ॥
तो जितेंद्रियु सहजें । तोचि योगयुक्तु म्हणिजे ।
जेणें सानें थोर नेणिजे । कवणे काळीं ॥ ९१ ॥
देखें सोनयाचें निखळ । मेरुयेसणें[३] ढिसाळ ।
आणि मातियेचें डिखळ । सरिसेंचि मानी ॥ ९२ ॥
पाहतां पृथ्वीचें मोल थोडें । ऐसें अनर्घ्य रत्न चोखडें ।
देखे दगडाचेनि पाडें । निचाडु[५] ऐसा ॥ ९३ ॥

सुहृन्मित्रार्युदासीनमध्यस्थद्वेष्यबन्धुषु ।
साधुष्वपि च पापेषु समबुद्धिर्विशिष्यते ॥ ९ ॥

१ विचार २ चोरा, ३ मेरु पर्वताएवढें ४ मोठें ढेंकाळ. ५ निरिच्छ व भेदभावहीत

तेथ सुहृद आणि शत्रु । कां उदासु आणि मित्रु ।
हा भावभेदु विचित्रु । कल्पू कैंचा ॥ ९४ ॥
तया बंधु कोण काह्याचा । द्वेषिया कवणु तयाचा ।
मीचि विश्व ऐसा जयाचा । बोधु जाहला ॥ ९५ ॥
मग तयाचिये दिठी । अधमोत्तम असे किरीटी ।
काय परिसाचिये कसवटी । वांनिया कीजे ॥ ९६ ॥
ते जैसी निर्वाणवर्णुचि करी । तैसी जयाचि बुद्धी चराचरीं ।
होय साम्याची उंजरी । निरंतर ॥ ९७ ॥
जे हे विश्वालंकाराचे विसुरे । जरी आहाती आनानें आकारें ।
तरी घडलें एकचि भांगारें । परब्रह्में ॥ ९८ ॥
ऐसें जाणणें जें बरवें । तें फावलें तया आघवें ।
म्हणोनि आहाचवाहाचें न झकवे । येणें आकारचित्रें ॥ ९९ ॥
घापे पटामाजि दृष्टी । दिसे तंतूंची सैंघसृष्टी ।
परी तो एकवांचूनि गोठी । दुजी नाहीं ॥ १०० ॥
ऐसेनि प्रतीती हें गवसे । ऐसा अनुभव जयातें असे ।
तोचि समबुद्धि हें अनारिसें । नव्हे जाणें ॥ १ ॥
जयाचें नांव तीर्थरावो । दर्शनें प्रशस्तीसि ठावो ।
जयाचेनि संगें ब्रह्मभावो । भ्रांतासही ॥ २ ॥
जयाचेनि बोलें धर्मु जिये । दिठी महासिद्धीतें विये ।
देखें स्वर्गसुखादि इये । खेळु जयाचा ॥ ३ ॥
विसंबें जरी आठवला चित्ता । तरी दे आपुली योग्यता ।
हें असो तयातें प्रशंसितां । लाभु आथी ॥ ४ ॥

१ परिसाच्या घोंड्याच्या कसोटीवर. २ कस. ३ एकाच कसाचा. ४ व्यक्तता, स्पष्टपणा. ५ विस्तार, पसारे. ६ सोन्यानें. ७ वरवरच्या, रेखाऊ. ८ घातल्यानें. ९ सैंघ=एकत्र गुंफण. १० अकस्मात्, सहज.

म्हणऊनि भावार्थु तो ऐसा । अर्जुन मैत्रियेचा कुवासा ।
कीं सुखें शृंगारलिया मानसा । दर्पणु तो ॥ २५ ॥
यापरी बापु पुण्यपवित्र । जगीं भक्तिबीजासि सुक्षेत्र ।
तो श्रीकृष्णकृपे पात्र । याचिलागीं ॥ २६ ॥
हो का आत्मनिवेदनातळींची । जे पीठिका होय सख्याची
पार्थु अधिष्ठात्री तेथींची । मातृका गा ॥ २७ ॥
पासींचि गोसावी न वर्णिजे । मग पाइकांचा गुण घेइजे ।
ऐसा अर्जुनु तो सहजें । पढिये हरी ॥ २८ ॥
पाहा पां अनुरागें भजे । ज प्रियोत्तमें मानिजे ।
ते पतीहूनि काय न वानिजे । पतिव्रता ॥ २९ ॥
तैसा अर्जुनचि विशेषें स्तवावा । ऐसें आवडलें मज जीवा
जे तो त्रिभुवनींचिया दैवां । एकायतनु जाहला ॥ १३० ॥
जयाचिया आवडीचेनि पांगें । अमूर्तही मूर्ति आवंगे ।
पूर्णाहि परी लागे । अवस्था जयाची ॥ ३१ ॥
तंव श्रोते म्हणती देव । कैसी बोलाची हवाव ।
काय नादातें हन वरच । जिणोनि आली ॥ ३२ ॥
हा हो नवल नोहे देशी । मन्हाटी बोलिजे तरी ऐशी ।
वाणें उमटताहे आकाशीं । साहित्यरंगाचें ॥ ३३ ॥
कैसें उन्मेखचांदिणे तारें । आणि भावार्थु पडे गार ।
हेचि श्लोकार्थकुमुदिनी फार । साचियें होती ॥ ३४ ॥

१ आश्रयाचें स्थान २ चाकराचा. ३ पुण्याईला ४ एकस्थान ५ पुरविण्याच्या इच्छेनें ६ धारण करतो ७ हांव उत्कंठा ८ काय हें सुदैव. ९ कसब, हातोटी १० उत्तम, स्वच्छ ११ विकसित

चाडाचि निचाडा करी । ऐसी मनोरथीं ये थोरी ।
तेणें विवळलें अंतरीं । तेथ डोलु आला ॥ ३५ ॥
हें निवृत्तिदासें जाणितलें । मग अवधान द्या म्हणितलें ।
नवल पांडवकुळीं पाहलें । कृष्णदिवसें ॥ ३६ ॥
देवकीया उदरीं वाहिला । यशोदा सायासें पाळिला ।
शेखीं उपेगा गेला । पांडवांसी ॥ ३७ ॥
म्हणऊनि बहुदिवस वोळगावा । कां अवसरु पाहोनि
विनवावा । हाही सोसु तया सदैवा । पडेचिना ॥ ३८ ॥
हें असो कथा सांगें वेगीं । मग अर्जुन म्हणे सलगी ।
देवा इयें संतचिन्हें आंगीं । न ठकती माझां ॥ ३९ ॥
पऱ्हवीं या लक्षणांचिया निजसारा । मी अपाडें कीर अपुरा ।
परि तुमचेनि बोलें अवधारा । थोरावें जरी ॥ १४० ॥
जी तुम्ही चित्त देयाल । तरी ब्रह्म मियां होइजेल ।
काइ जालें अभ्यासिजेल । सांगाल जें ॥ ४१ ॥
हो हो नेणों कवणाची कहाणी । आइकोनि श्लाघिजत
असों अंतःकरणीं । ऐसी जाहलेपणाची शिराणी ।
कायसी देवा ॥ ४२ ॥
हें आंगें म्यां होइजो कां । येतुलें गोसावी आपुलेपणें कीजो
कां । तंव हांसोनि श्रीकृष्ण हो कां । करूं म्हणती ॥ ४३ ॥
देखा संतोषु एक न जोडे । तंवचि सुखाचें सैंघ सांकडें ।
मग जोडलिया कवणेकडे । अपुरें असे ॥ ४४ ॥
तैसा सर्वेश्वर बळिया सेवकें । म्हणोनि ब्रह्महीं होय तो
कौतुकें । परि कैसा भारें आतला पिकें । दैवाचेनि ॥ ४५ ॥

१ तल्लीन झाले, दंगले. २ उजाडलें, उदयास आलें. ३ सेवावा, सेवा करावी. ४ तिष्ठत राहणें, वाट पहात असणें. ५ समर्थ.

जो जन्मसहस्रांचियासाठीं । इंद्रादिकांही महागु भेटी ।
तो आधीनु केतुला किरीटी । जे बोलुही न साहे ॥ ४६ ॥
मग ऐका जें पांडवें । म्हणितलें म्यां ब्रह्म होआवें ।
तें अशेषही देवें । अवधारिलें ॥ ४७ ॥
तेथ ऐसेंचि एक विचारिलें । जे या ब्रह्मतत्त्वाचे डोहळे
जाहले । परि उदरा वैराग्य आहे आलें । बुद्धीचिया ॥४८॥
एऱ्हवीं दिवस तरी अपुरे । परी वैराग्यवसंताचेनि भरें ।
जे सोहंभाव महुरें । मोडोनि आला ॥ ४९ ॥
म्हणोनि प्राप्तिफळीं फळतां । ययासि वेळु न लगेल आतां ।
होय विरक्तु ऐसा अनंता । मरंवसा जाहला ॥ १५० ॥
म्हणे जें जें हा अधिष्ठील । ते आरंभींच यया फळेल ।
म्हणोनि सांगितला न वचेल । अभ्यासु वायां ॥ ५१ ॥
ऐसें विवरोनियां श्रीहरी । म्हणितलें तिये अवसरीं ।
अर्जुना हा अवधारीं । पंथराजु ॥ ५२ ॥
तेथ प्रवृत्तितरूचां बुडीं । दिसती निवृत्तिफळाचिया कोडी
जिये मार्गींचा कापडी । महेशु आझुनी ॥ ५३ ॥
पैल योगिवृंदें वहिलीं । आडवीं आकाशीं निघालीं ।
कीं तेथ अनुभवाच्या पाउलीं । धोरणु पडिला ॥ ५४ ॥
तिहीं आत्मबोधाचेनि उजुकारें । धांव घेतली एकसरें ।
कीं येर सकळ मार्ग निदसुरे । सांडूनियां ॥ ५५ ॥
पाठीं महर्षि येणें आले । साधकांचे सिद्ध जाले ।
आत्मविद थोरावले । येणेंचि पंथें ॥ ५६ ॥

---

१ प्रवासी. २ वाट. ३ सरळ दिशेनें. ४ भलतीचकडे नेऊन भूल पाडणारे. ५ श्रेष्ठ पदास पावले.

हा मार्गु जैं देखिजे । तैं ताहान भूक विसरिजे ।
रात्रिदिवसु नेणिजे । वाटे इये ॥ ५७ ॥
चालतां पाउल जेथ पडे । तेथ अपवर्गाची खाणी उघडे ।
आव्हांटलिया तरी जोडे । स्वर्गसुख ॥ ५८ ॥
निगिजे पूर्वीलिया मोहरा । कीं येइजे पश्चिमेचिया घरा ।
निश्चळपणें धनुर्धरा । चालणें एथींचें ॥ ५९ ॥
येणें मार्गें जया ठाया जाइजे । तो गांवो आपणचि होइजे ।
हें सांगों काय सहजें । जाणसी तूं ॥ १६० ॥
तेथ पार्थें म्हणितलें देवा । तरि तेंचि मग केव्हां ।
कां आर्तिसमुद्रौनि न काढावा । बुडतु जी मी ॥ ६१ ॥
तंव कृष्ण म्हणती ऐसें । हें उत्सृंखळ बोलणें कायसें ।
आम्ही सांगतसों आपैसें । वरि पुशिलें तुवां ॥ ६२ ॥

शुचौ देशे प्रतिष्ठाप्य स्थिरमासनमात्मनः ।
नात्युच्छ्रितं नातिनीचं चैलाजिनकुशोत्तरम् ॥ ११ ॥

तरी विशेषें आतां बोलिजेल । परि तें अनुभवें उपेगा जाईल ।
म्हणोनि तैसें एक लागेल । स्थान पाहावें ॥ ६३ ॥
जेथ आराणुकेचेनि कोडें । बैसालिया उठों नावडे ।
वैराग्यासी दुणीव चढे । देखिलिया जें ॥ ६४ ॥
जो संतीं वसविला ठावो । संतोषासि साह्यवो ।
मना होय उत्सावो । धैर्याचा ॥ ६५ ॥
अभ्यासुचि आपणयातें करी । हृदयातें अनुभव वरी ।
ऐसी रम्यपणाची थोरी । अखंड जेथ ॥ ६६ ॥

१ मोक्षाची. २ दिशाभूल होऊन आडवाटेस लागल्यास. ३ पूर्वेच्या वाटेला. ४ आपण होऊनच. ५ स्वस्थतेच्या. ६ दुप्पटपण येतें. ७ विस्तार.

जया आंत जातां पार्था । तपश्चर्या मनोरथा ।
पाखाडियाही आस्था । समूळ होय ॥ ६७ ॥
स्वभावें वाटे येतां । जरी वरपडा जाहला अवचितां ।
तरि सकामुही परि माघौता । निघों विसरे ॥ ६८ ॥
ऐसेनि न राहतयातें राहवी । भ्रमतयातें बैसवी ।
थापटूनि चेववी । विरक्तीतें ॥ ६९ ॥
हें राज्य वर साडिजे । मग निवांता एथेंचि असिजे ।
ऐसें शृंगारियांहि उपजे । देखतां खेंवो ॥ १७० ॥
जें येणें मानें वरवट । आणि तेसेंचि अति चोखट ।
जेथ अधिष्ठान प्रगट । डोळां दिसे ॥ ७१ ॥
आणिकही एक पहावें । जें साधकीं वसतें होआवें ।
आणि जनाचेनि पांयरवें । रुळेचिना ॥ ७२ ॥
जेथ अमृताचेनि पाडें । मूळाहीसकट गोडें ।
जोडती दाटें झाडें । सदा फळतीं ॥ ७३ ॥
पाउला पाउला उदकें । वर्षांकाळेंवीण अति चोखें ।
निर्झरें कां विशेखें । सुलभें जेथ ॥ ७४ ॥
हा आतपुही अळुमाळु । जाणिजे तरी शीतळु ।
पवनु अति निश्चळु । मंद झुळके ॥ ७५ ॥
बहुतकरूनि निःशब्द । दाट न रिघे श्वापद ।
शुक हन षट्पद । तेउतें नाहीं ॥ ७६ ॥
पाणिलगें हंसें । दोनीचारी सारसें ।

१ पुढें, समोर. २ सहज प्राप्त झाला. ३ देखतां क्षणीं ४ उत्तम, श्रेष्ट ५ ब्रह्मानंद ६ पायचालीनें ७ नाजूक ८ पाण्याच्या आसपास राहणारीं

कवणें एके वेळे बैसे। तरी कोकिळही हो कां ॥ ७७ ॥
निरंतर नाहीं। तरि आलींगेलीं कांहीं।
होतु कां मयूरेंही। आम्ही ना न म्हणों ॥ ७८ ॥
परि आवश्यक पांडवा। ऐसा ठाव जोडावा।
तेथ निगूढ मठ होआवा। कां शिवालय ॥ ७९ ॥
दोहींमाजीं आवडे तें। जें मानलें होय चित्तें।
बहुतकरूनि एकांतें। बैसिजे गा ॥ १८० ॥
म्हणोनि तैसें तें जाणावें। मन राहतें पाहावें।
राहेल तेथ रचावें। आसन ऐसें ॥ ८१ ॥
वरी चोखट मृगसेवडी। माजीं धूतवस्त्राची घडी।
तळवटीं अमोडी। कुशांकुर ॥ ८२ ॥
सकोमळ सरिसे। सुबद्ध राहती आपैसे।
एकपाडें तैसे। वोजा घालीं ॥ ८३ ॥
परि सांवियाचि उंच होईल। तरि आंग हन डोलेल।
नीच तरी पावेल। भूमिदोषु ॥ ८४ ॥
म्हणोनि तैसें न करावें। समभावें धरावें।
हें बहु असो होआवें। आसन ऐसें ॥ ८५ ॥

तत्रैकाग्रं मनः कृत्वा यतचित्तेंद्रियक्रियः।
उपविश्यासने युंज्याद्योगमात्मविशुद्धये ॥ १२ ॥

मग तेथ आपण। एकाग्र अंतःकरण।
करूनि सद्गुरुस्मरण। अनुभाविजे ॥ ८६ ॥

१ रमतें. २ हरिणाजिन, मृगचर्म. ३ साग्र, अखंड. ४ नीट, काळजीनें. ५ सहजगत्या. ६ खडबडीतपणा, दमटपणा, इत्यादि भूगत दोष.

जेथ स्मरतेनि आदरें । सबाह्य सात्विकें भरे ।
जेंव काठिण्य विरे । अहंभावाचें ॥ ८७ ॥
विषयांचा विसरु पडे । इंद्रियांची कसमस मोडे ।
मनाची घडी घडे । हृदयामाजीं ॥ ८८ ॥
ऐसें ऐक्य हें सहजें । फावे तंव राहिजे ।
मग तेणेंचि बोधें बैसिजे । आसनावरी ॥ ८९ ॥
आतां आंगातें आंग वरी । पवनातें पवनु धरी ।
ऐसी अनुभवाची उंजरी । होंचि लागे ॥ १९० ॥
प्रवृत्ति माघौति मोहरे । समाधि ऐलाडी उतरे ।
आघवें अभ्यासूं सरे । बैसतखेंवो ॥ ९१ ॥
मुद्रेची प्रौढी ऐशी । तेचि सांगिजेल आतां परियेसीं ।
तरी ऊरु या जघनासी । जडोनि घाली ॥ ९२ ॥
चरणतळें देव्हडीं । आधारद्रुमाच्या बुडीं ।
सुघटितें गाढीं । संचरीं पां ॥ ९३ ॥
सव्य तो तळीं ठेविजे । तेणें सिवणीमध्यें पीडिजे ।
वरी बैसे तो सहजें । वाम चरणु ॥ ९४ ॥
गुदमेंढ्राआंतौतीं । चारी अंगुळें निगुती ।
तेथ सांधे सार्ध प्रांतीं । सांडूनियां ॥ ९५ ॥
माजीं अंगुळ एक निगे । तेथ टांचेचेनि उत्तरभागें ।
नेहटिजे वरि आंगे । पेललेनी ॥ ९६ ॥
उचलिलें कां नेणिजे । तैसें पृष्ठांत उचलिजे ।
गुल्फद्वय धरिजे । तेणेंचि मानें ॥ ९७ ॥

---

१ हालचाल, चुळबूळ. २ उत्कर्ष. ३ तोंड फिरवते, मुरडते. ४ साधते, येतें. ५ एकावर एक आडवीं. ६ एकाला एक भिडतीं. ७ दीड. ८ टाचेनें. ९ पाठीच्या कण्याचें शेवटचें टोंक. १० दोन्ही घोटे.

मग शरीरसंचु पार्था । अशेषही सर्वथा ।
पांर्ष्णीचा माथां । स्वयंभु होय ॥ ९८ ॥
अर्जुना हें जाण । मूळबंधाचें लक्षण ।
वज्रासन गौण । नाम यासी ॥ ९९ ॥
ऐसी आधारीं मुद्रा पडे । आणि आधींचाँ मार्गु मोडे ।
तेथ अपानु आंतुलेकडे । वोहोटों लागे ॥ २०० ॥

समं कायशिरोग्रीवं धारयन्नचलं स्थिरः ।
संप्रेक्ष्य नासिकाग्रं स्वं दिशश्चानवलोकयन् ॥ १३ ॥

तंव करसंपुट आपैसें । वाम चरणीं बैसे ।
तंव बाहुमूळीं दिसे । थोरींवे आली ॥ १ ॥
माजीं उभारलेनि दंडें । शिरकमळ होय गाढें ।
नेत्रद्वारींचीं कवाडें । लागूं पाहती ॥ २ ॥
वरचिलें पातीं न ढळती । तळींचीं तळीं पुंजाळती ।
तेथ अर्धोन्मीलित स्थिति । उपजे तया ॥ ३ ॥
दिठी राहोनि आंतुलेकडे । बाहेर पाउल घाली कोडें ।
ते ठायीं ठावो पडे । नासाग्रपीठीं ॥ ४ ॥
ऐसें आंतुच्या आंतुचि रवे । बाहेरी मागुतें न वचे ।
म्हणोनि राहणें आधिये दिठीचें । तेथेंचि होय ॥ ५ ॥
आतां दिशांची भेटी घ्यावी । कां रूपाची वास पहावी ।
हे चाड सरे आघवी । आपैसया ॥ ६ ॥

१ शरीराचा सांगाडा. २ पायाच्या घोट्याच्या. ३ अधोभागाचा. ४ मार्ग सरूं लागतो. ५ फुगीरपणा, फुगवटी. ६ मध्यन्तरीं. ७ संपलें, सुढालें. ८ विस्तृत होतात. ९ अर्धवट उघडले आहेत अशी. १० चमकते.

मग कंठनाळ आटे । हनुवटी हडौती दाटे ।
ते गाढी होऊनि नेहटे । वक्षस्थळीं ॥ ७ ॥
माजीं घंटिका लोपे । वरी बंधु जो आरोपे ।
तो जाळंधरु म्हणिपे । पांडुकुमरा ॥ ८ ॥
नाभी वरी पोखे । उदर हें थोके ।
अंतरीं फांके । हृदयकोशु ॥ ९ ॥
स्वाधिष्ठानावरिचिले कांठीं । नाभिस्थानातळवटीं ।
बंधु पडे किरीटी । वोढियाणा तो ॥ २१० ॥
ऐसी शरीराचारेरलीकडे । अभ्यासाची पारवें पडे ।

> प्रशांतात्मा विगतभीर्ब्रह्मचारिव्रते स्थितः ।
> मनः संयम्य मच्चित्तो युक्तआसीत मत्परः ॥ १४ ॥

तंव आंतु ब्रार्य मोडे । मनोधर्मांची ॥ ११ ॥
कल्पना निमे । प्रवृत्ति शमे ।
आंग मन विरमे । सावियाचि ॥ १२ ॥
क्षुधा काय जाहाली । निद्रा केउती गेली ।
हे आठवणही हारपली । न दिसे वेगां ॥ १३ ॥
जो मूळबंधें कोंडला । अपानु माघौता मुरडला ।
तो सवेंचि वरी सांकडलाँ । धरी फुगू ॥ १४ ॥
क्षोभलेपणें माजे । उवाईला ठायीं गाजे ।
मणिपूरेंसीं झुंजे । राहोनियां ॥ १५ ॥
मग थावलिये वाहडुळीं । सैंघ घेऊनि घर डहुळी ।
बाळपणींची कुहीडुळी । बाहेर घाली ॥ १६ ॥

---

१ रेटते, ठासून बसते. २ नरडीचें हाड. ३ फुगते. ४ सपाट होते. ५ आच्छादन. ६ आश्रयस्थान. ७ अडचणींत सापडला. ८ कोंडल्या ठिकाणीं.

भीतरीं वळी न धरे । कोठ्यामाजीं संचरे ।
कफपित्ताचे थारे । उरों नेदी ॥ १७ ॥
धातूंचे समुद्र उलंडी । मेदाचे पर्वत फोडी ।
आंतील मज्जा काढी । अस्थिगत ॥ १८ ॥
नाडीतें सोडवी । गात्रांतें विघडवी ।
साधकातें भेडसावी । परि बिहावें ना ॥ १९ ॥
व्याधीतें दावी । सवेंचि हरवी ।
आप पृथ्वी कालवी । एकवाट ॥ २२० ॥
तंव येरीकडे धनुर्धरा । आसनाचा उबारा ।
शक्ति करी उजगारा । कुंडलिनी ते ॥ २१ ॥
नागिणीचें पिलें । कुंकुमें नाहलें ।
वळण घेऊनि आलें । सेजे जैसें ॥ २२ ॥
तैसी ते कुंडलिनी । मोटकी औट वळणी ।
अधोमुख सर्पिणी । निदेली असे ॥ २३ ॥
विद्युल्लतेची विडी । वन्हिज्वाळांची घडी ।
पंधरेयांची चोखडी । घोंटीव जैशी ॥ २४ ॥
तैसी सुबंध आटली । पुटीं होती दाटली ।
ते वज्रासनें चिमुटली । सावधु होय ॥ २५ ॥
तेथ नक्षत्र जैसें उलंडलें । कीं सूर्याचें आसन मोडलें ।
तेजाचें बीज विरूढलें । अंकुरेंशीं ॥ २६ ॥
तैसी वेढेयांतें सोडिती । कवतिकें आंग मोडिती ।
कंदावरी शक्ती । उठिली दिसे ॥ २७ ॥

१ जागी होते, २ साडेतीन. ३ सोन्याची. ४ चिमटली, चेपली.

सहजे बहुतां दिवसांची भूक । वरि चेवविली तें होय मीख
मग आवेशें पसरी मुख । ऊर्ध्व उजू ॥ २८ ॥
तेथ हृदयकोशातळवटी । जो पवनु भरे किरीटी ।
तया सगळेयाचि मिठी । देऊनि घाली ॥ २९ ॥
मुखींच्या ज्वाळीं । तळीं वरी कवळी ।
मांसाची वेंडवाळी[1] । आरोगू[2] लागे ॥ ३० ॥
जे जे ठाय समांस । तेथ आहांच जोडे घाउंस[3] ।
पाठीं एकदोनी घांस । हियाही भरी ॥ ३१ ॥
मग तळवे तळहात शोधी । उर्ध्वींचे खंड भेदी ।
झाडा घे संधी । प्रत्यंगाचा ॥ ३१ ॥
अधोभाग तरी न संडी । परि नखींचेंही सत्त्व काढी ।
त्वचा धुवूनि जडी । पांजरेशीं ॥ ३३ ॥
अस्थींचे नळे निरपे । शिरांचे हीरें[4] वोरपे ।
तंव बाहेरी विरुढी करपे । रोमबीजांची ॥ ३४ ॥
मग सप्तधातूंचा सागरीं । ताहानेली घोट भरी ।
आणि सवेंचि उन्हाळा करी । खडखडीत ॥ ३५ ॥
नासापुटौनि वारा । जो जातसे अंगुळें बारा ।
तो गच्च धरूनि माघारा । आंतु घाली ॥ ३६ ॥
तेथ अध[5] वरौतें आकुंचे । ऊर्ध्व[6] तळौतें खांचे ।
तया खेंवामाजीं चक्राचे । पदर उरती ॥ ३७ ॥ एऱ्हवीं
तरी दोन्ही तेव्हांचि मिळती । परी कुंडलिनी नावेक क्षुभित
होती । ते तयांतें म्हणे परौती । तुम्हीचि कायसे एथें ॥ ३८ ॥

---

१ लचके २ खाऊ ३ आयताच घास सापडतो. ४ वाख्या
५ अपानवायु ६ ऊर्ध्ववायु

आईक पार्थिव धातु आघवी। आरोगितां कांहीं नुरवी।
आणि आपातें तंव ठेवी। पुसोनियां ॥ ३९ ॥
ऐसीं दोन्ही भूतें खाये। तें वेळीं संपूर्ण धाये।
मग सौम्य होऊनि राहे। सुषुम्नेपाशीं ॥ २४० ॥
तेथ तृप्तीचेनि संतोखें। गरळ जें वमी मुखें।
तेणें तियेचेनि पीयूखें। प्राणु जिये ॥ ४१ ॥
तो अग्निआंतूनि निघे। परि सबाह्य निववूंचि लागे।
ते वेळीं कसु बांधिती आंगें। सांडिला पुढती ॥ ४२ ॥
मार्ग मोडती नाडीचे। नवविधपण वायूचें।
जाय म्हणऊनि शरीराचे। धर्मु नाहीं ॥ ४३ ॥
इडा पिंगळा एकवटती। गांठी तिन्ही सुटती।
साही पदर फुटती। चक्रांचे हे ॥ ४४ ॥
मग शशी आणि भानु। ऐसा कल्पिजे जो अनुमानु।
तो वातीवरी पवनु। गिंवसितां न दिसे ॥ ४५ ॥
बुद्धीची फुलिका विरे। परिमळु घ्राणीं उरे।
तोही शक्तीसवें संचरे। मध्यमेमाजीं ॥ ४६ ॥
तंव वरिलेकडोनि ढाळें। चंद्रामृताचें तळें।
कानवडोनि मिळे। शक्तिमुखीं ॥ ४७ ॥
तेणें नाळकें रस भरे। तो सर्वांगामाजीं संचरे।
जेथींचा तेथ मुरे। प्राणपवनु ॥ ४८ ॥
तातलिये मुसे। मेण निघोनि जाय जैसें।
मग कोंदली राहे रसें। वोतलेनि ॥ ४९ ॥

---

१ पूर्वी. २ बंद होतात. ३ इडा नाडी. ४ पिंगळा नाडी. ५ स्फुरण, विकास. ६ कलाटणी खाऊन, फलंडून. ७ तापलेल्या मुशींतून.

तैसी पिंडाचेनि आकारें । ते कळाचि कां अवतरे ।
वरी त्वचेचेनि पदरें । पांघुरली असे ॥ २५० ॥
जैसी आमाळाची बुंथी । करूनि राहे गभस्ती ।
मग फिटलिया दीप्ती । धरून ये ॥ ५१ ॥
तैसा आहाचवरि कोरडा । त्वचेचा असे पातोंडा ।
तो झडोनि जाय कोंडा । जैसा होय ॥ ५२ ॥
मग काश्मीरीचें स्वयंभ । का रत्नबीजा निघाले कोंभ ।
अवयवकांतीची भाव । तैसी दिसे ॥ ५३ ॥
ना तरी संध्यारागींचे रंग । काढूनि वाळिलें ते आंग ।
कीं अंतर्ज्योतीचें लिंग । निर्वाळिलें ॥ ५४ ॥
कुंकुमाचे भरींव । सिद्धरसाचें वोतींव ।
मज पाहतां सावेव । शांतिचि ते ॥ ५५ ॥
ते आनंदचित्रींचे लेप । ना तरी महासुखाचें रूप ।
कीं संतोषतरूचें रोप । थावलें जैसें ॥ ५६ ॥
तो कनकचंपकाचा कळा । कीं अमृताचा पुतळा ।
नाना सासिंनला मळा । कोंवळिकेचा ॥ ५७ ॥
हो कां जे शारदियेचेनि वोलें । चंद्रबिंब पाल्हेलें ।
कां तेजाचि मूर्त बैसलें । आसनावरी ॥ ५८ ॥
तैसें शरीर होये । जे वेळीं कुंडलिनी चंद्र पिये ।
मग देहाकृती बिहे । कृतांतु गा ॥ ५९ ॥
वार्धक्य तरी बहुडे । तारुण्याची गांठी बिघडे ।
लोपली उघडे । बाळदशा ॥ १६० ॥

---

१ बुरखा २ बुरखा निघाला म्हणजे ३ वरच्यावर. ४ पापुद्रा, पत्तर पदर. ५ स्फटिकाचें ६ मूळरूप ७ रंग. ८ स्थिरावलें ९ किंवा १० तरारला ११ भटकणें, परागंदा होणें

वयसा तरी येतुलेवरी । एऱ्हवीं बाळाचा बळार्थु करी ।
धैर्याची थोरी । निरुपमु ॥ ६१ ॥
कनकद्रुमाच्या पालवीं । रत्नकळिका नित्य नवी ।
नखें तैसीं बरवीं । नवीं निघती ॥ ६२ ॥
दांतही आन होती । परि अपाडें सानेजती ।
जैसी दुबाहीं बैसे पांती । हिरेयांची ॥ ६३ ॥
माणिकुलियांचिया कणिया । सावियाचि अनुमानिया ।
तैसिया सर्वांगीं उधवती अणिया । रोमांचिया ॥ ६४ ॥
करचरणतळें । जैसीं कां रातोत्पळें ।
पाखाळींव होती डोळे । काय सांगों ॥ ६५ ॥
निडारांचेनि कोंदाटें । मोतियें नावरती संपुटें ।
मग शिवणी जैसी उतटे । शुक्तिपल्लवांची ॥ ६६ ॥
तैसी पातियांचिये कवळिये न समाये । दिठी जाकळोनि
निघों पाहे । आधिलीचि परी होये । गगना कवळिती ॥ ६७ ॥
आइकें देह होय सोनियाचें । परि लाघव ये वायूचें ।
जे आप आणि पृथ्वीचे । अंश नाहीं ॥ ६८ ॥
मग समुद्रापैलीकडील देखे । स्वर्गींचा आलोचु आइके ।
मनोगत वोळखे । मुंगियेचें ॥ ६९ ॥
पवनाचा वारु रिको वळघे । चाले तरी उदकीं पाउल न लागे ।
येणें येणें प्रसंगें । येती बहुता सिद्धि ॥ ७० ॥
आइकें प्राणाचा हात धरुनी । गगनाची पाउटी करुनी ।
मध्यमेचेनि दादराहुनी । हृदया आली ॥ ७१ ॥

१ परिपक्वतेच्या. २ व्यापून. ३ अर्धवट उघडलेली. ४ हलुवारपणा. ५ नाद. ६ घोड्यावर.

ते कुंडलिनी जगदंबा । जे चैतन्यचक्रवर्तीची शोभा ।
जया विश्वबीजाचिया कोंभा । साउली केली ॥ ७२ ॥
जे शून्यलिंगाची पिंडी । जे परमात्मयाशिवाची करंडी ।
जे प्रणवाची उघडी । जन्मभूमी ॥ ७३ ॥
हें असो ते कुंडलिनीबाळी । हृदयाआंतु आली ।
अनुहताची बोली । चावळे ते ॥ ७४ ॥
शक्तीचिया आंगा लागलें । बुद्धीचें चैतन्य होतें जाहलें ।
तें तेणें आइकिलें । अळुमाळु ॥ ७५ ॥
घोषाच्या कुंडीं । नादचित्रांचीं रूपडीं ।
प्रणवाचिया मोडी । रेखिलीं ऐसीं ॥ ७६ ॥
हेंचि कल्पावें तरी जाणिजे । परी कल्पितें कैंचें आणिजे ।
तरी नेणों काय गाजे । तिये ठायीं ॥ ७७ ॥
विसरोनि गेलों अर्जुना । जंव नाशु नाहीं पवना ।
तंव वाचा आथी गगना । म्हणऊनि घुमे ॥ ७८ ॥
तया अनाहताचेनि मेघें । आकाश दुमदुमों लागे ।
तंव ब्रह्मस्थानींचें वेगें । सहज फिटे ॥ ७९ ॥
आइकें कमळगर्भाकारें । जें महदाकाश दुसरें ।
जेथ चैतन्य आधारें । करूनि असिजे ॥ १८० ॥
तया हृदयाचां परिवरीं । कुंडलिनिया परमेश्वरी ।
तेजाची शिदोरी । विनियोगिली ॥ ८१ ॥
बुद्धीचिनि शाकें । हातवानें निकें ।
द्वैत तेथ न देखे । तैसें केलें ॥ ८२ ॥
निजकांति हारविली । मग प्राणुचि केवळ जाहली ।
ते वेळीं कैसी गमली । म्हणावी पां ॥ ८३ ॥

१ मोहनमाळाच्या प्रारंभ, २ आतील मोडाळी, ३ गाय.

हो कां जे पवनाची पुतळी । पांघुरली होती सोनसळी ।[1]
ते फेडूनियां वेगळी । ठेविली तिया ॥ ८४ ॥
ना तरी वायूचेनि आंगें झगटली । दीपाची दिठी निवटली । कां लखलखोनि हारपली । वीजु गगनीं ॥ ८५ ॥
तैसी हृदयकमळवेर्‍हीं । दिसे जैसी सोनियाची सरी ।
ना तरी प्रकाशजळाची झरी । वाहत आली ॥ ८६ ॥
मग ते हृदयभूमी पोकळे । जिराली कां एके वेळे ।
तैसें शक्तीचें रूप मावळे । शक्तीचिमाजीं ॥ ८७ ॥ तेव्हां तरी शक्तीचि म्हणिजे । एऱ्हवीं तो प्राणु केवळ जाणिजे ।
आतां नादबिंदु नेणिजे । कळाज्योति ॥ ८८ ॥
मनाचा हन मारु । कां पवनाचा आधारु ।
ध्यानाचा आदरु । नाहीं परी ॥ ८९ ॥
हे कल्पना घे[2] सांडी[3] । ते नाहीं इये परवडी ।
हे महाभूतांची फुडी । आटणी देखा ॥ २९० ॥
पिंडें पिंडाचा ग्रासु । तो हा नाथसंकेतींचा दंशु[4] ।
परि दाऊनि उद्देशु । महाविष्णु ॥ ९१ ॥
तया ध्वनिताचें केणें सोडुनी । यथार्थाची घडी झाडुनी
उपलविली[5] म्यां जाणुनी । ग्राहीक श्रोते ॥ ९२ ॥

युंजन्नेवं सदात्मानं योगी नियतमानसः ।
शांतिं निर्वाणपरमां मत्संस्थामधिगच्छति ॥ १५ ॥

ऐकें शक्तीचें तेज जेव्हां लोपे । तेथ देहाचें रूप हारपे ।
मग तो डोळ्यांमाजीं लपे । जगाचिया ॥ ९३ ॥

---

१ पिंवळी पीतांबरी. २ मार, जोर. ३ धरणें व सोडणे. ४ ध्वनि, सूचना. ५ उकलून. ६ उघडली, पसरली.

एऱ्हवीं आंदिलाची ऐसें । सावयव तरी दिसे ।
परी वायूचें कां जैसें । वोळिलें होय ॥ ९४ ॥
ना तरी कर्दळीचा गाभा । बुंथी सांडोनी उभा ।
कां अवयवाचि नभा । उदयला तो ॥ ९५ ॥
तैसें होय शरीर । तैं तें म्हणिजे खेचर ।
हें पद होतां चमत्कार । पिंडजनीं ॥ ९६ ॥
देखें साधकु निघोनि जाये । मागां पाउलांची वोळ राहे ।
तेथ ठायीं ठायीं होये । अणिमादिक ॥ ९७ ॥
परि तेणें काय काज आपणपयां । अवधारीं ऐसा धनंजया ।
लोप आथी भूतत्रया । देहींचा देहीं ॥ ९८ ॥
पृथ्वीतें आप विरवी । आपातें तेज जिरवी ।
तेजातें पवनु हरवी । हृदयामाजीं ॥ ९९ ॥
पाठीं आपण एकला उरे । परि शरीराचेनि अनुकारें ।
मग तोही निगे अंतरें । गगना मिळे ॥ ३०० ॥
ते वेळीं कुंडलिनी हे भाष जाये । मग मारुती ऐसें नाम होये ।
परि शक्तिपण तें आहे । जंव न मिळे शिवीं ॥ १ ॥
मग जालंधर सांडी । ककारांत फोडी ।
गगनाचिये पाहाडीं । पैठी होये ॥ २ ॥
ते ॐकाराचिये पाठीं । पाय देत उठाउठी ।
पश्यंतीचिये पाउठीं । मागां घाली ॥ ३ ॥

१ पहिल्यासारखें. २ घडलेलें. ३ आकाशसंचारी. ४ योगी. ५ पदचिन्हांची पंक्ति, रांग. ६ आठ सिद्धि. ७ आकृतीनें. ८ आंतल्या भागांत. ९ कंठस्थानांतील विशुद्ध चक्र, सुषुम्नेचें ब्रह्मीमुख. १० थाटते. ११ तत्क्षणीं. १२ चार वाणींपैकीं तिसरी:—वैखरी शब्दनिष्पत्तिर्मध्यमा श्रुतिगोचरा । द्योतितार्था च पश्यन्ती सूक्ष्मा वाग् अनपायिनी ॥

पुढें तन्मात्राअर्धवरी। आकाशाच्या अंतरीं।
भरती गमे सागरीं। सरिता जेवीं ॥ ४ ॥
मग ब्रह्मरंध्रीं स्थिरावोनी। सोहंभावाचिया बाह्या पसरुनी
परमात्मलिंगा धांवोनी। आंगा घडे ॥ ५ ॥
तंव महाभूतांची जवनिका फिटे। मग दोहींसि होय झटे।
तेथ गगनासकट आटे। समरसीं तिये ॥ ६ ॥
पैं मेघाचेनि मुखीं निवडला। समुद्र कां वोघीं पडिला।
तो मागुता जैसा आला। आपणपयां ॥ ७ ॥
तेवीं पिंडाचेनि मिषें। पदीं पद प्रवेशे।
तें एकत्व होय तैसें। पांडुकुमरा ॥ ८ ॥
आतां दुजें हन होतें। कीं एकचि हें आइतें।
ऐसिये विवंचनेपुरतें। उरेचिना ॥ ९ ॥
गगनीं गगन लया जाये। ऐसें जें कांहीं आहे।
तें अनुभवें जो होये। तो होऊनि ठाके ॥ ३१० ॥
म्हणोनि तेथींची मातु। न चढेचि बोलाचा हातु।
जेणें संवादाचिया गांवाआंतु। पैठी कीजे ॥ ११ ॥
अर्जुना एऱ्हवीं तरी। इया अभिप्रायाचा जे गर्व धरी।
ते पाहें पां वैखरी। दुरी ठेली ॥ १२ ॥
भ्रूलता मागलीकडे। तेथ मकाराचेंचि आंग नडे।
सडेया प्राणा सांकडें। गगना येतां ॥ १३ ॥
पाठीं तेथचि तो मेसळला। तैं शब्दाचा दिवो[4] मावळला।
मग तयाहि वरी आदु मथिंसला। आकाशाचा ॥ १४ ॥

---

१ शब्दाच्या उत्पत्तीपूर्वीचें त्याचें अव्यक्त सूक्ष्म रूप 'तन्मात्रा.' याच्या-हूनही सूक्ष्मतर रूप तें तन्मात्रार्ध. २ आडपडदा. ३ सड्या प्राणवायूला सुद्धां गगनांत प्रवेश करणें संकटाचें होतें. ४ दिवस. ५ झाला.

हां हो जी अवधारिलें। जें हें साधन तुम्ही निरूपिलें।
ते आवडतयाहि अभ्यासिलें। फावों शके ॥ ३७ ॥
कीं योग्यतेवीण नाहीं। ऐसे हन आहे कांहीं।
तेथ श्रीकृष्ण म्हणती काई। धनुर्धरा ॥ ३८ ॥
हें काज कीर निर्वाण। परि आणिकही जें कांहीं साधारण।
तेंही अधिकाराचे वोडवेविण। काय सिद्धी जाय ॥ ३९ ॥
पं योग्यता जे म्हणिजे। ते प्राप्तीची अधीन जाणिजे।
कां जे योग्य होऊनि कीजे। तें आरंभिले फळे ॥ ३४० ॥
तरी तैसी एथ कांहीं। साविायाचि केणी नाहीं।
आणि योग्यतेची काई। राणी असे ॥ ४१ ॥
नावेक विरक्तु। जाहला देहधर्मी नियतु।
तरि तोंचि नव्हे व्यवस्थितु। अधिकारिया ॥ ४२ ॥
येतुलालिये आयणीमाजीं येवढे। योग्यपण तूंतेंही जोडे।
ऐसे प्रसंगें सांकडें। फेडिलें तयाचें ॥ ४३ ॥
मग म्हणे पार्था। ते हे ऐसी व्यवस्था।
अनियतासि सर्वथा। योग्यता नाहीं ॥ ४४ ॥

नात्यश्नतस्तु योगोऽस्ति न चैकांतमनश्नतः।
न चातिस्वप्नशीलस्य जाग्रतो नैव चार्जुन ॥ १६ ॥

जो रसनेंद्रियाचा अंकिला। कां निद्रेसी जीवें विकला।
तो नाहीं एथ म्हणितला। अधिकारिया ॥ ४५ ॥
अथवा आग्रहाचिये बांदोडी। क्षुधा तृषा कोंडी।
आहारातें तोडी। मारूनियां ॥ ४६ ॥

---

१ प्राप्तीपासून. २ अडचण, नड, ३ दास झाला. ४ बेडी, तुरुंगांत.

निद्रेचिया वांटा न वचें[1]। ऐसा हटिंवेचेनि अवतरणें नाचे।
तें शरीरचि नव्हे तयाचें। मा योगु कवणाचा ॥ ४७ ॥
म्हणोनि अतिशयें विषयो सेवावा। तैसा विरोधु नोहावा।
कां सर्वथा निरोधावा। हेंही नको ॥ ४८ ॥

युक्ताहारविहारस्य युक्तचेष्टस्य कर्मसु।
युक्तस्वप्नावबोधस्य योगो भवति दुःखहा ॥ १७ ॥

आहार तरी सेविजे। परी युक्तिचेनि मापें मविजे[4]।
क्रियाजात आचरिजे। तयाचि स्थिती ॥ ४९ ॥
मितलां बोलीं बोलिजे। मितलिया पाउलीं चालिजे।
निद्रेही मानु दीजे। अवसरें एकें ॥ ३५० ॥
जागणें जरी जाहलें। तरी व्हावें तें मितलें।
येतुलेनि धातुसाम्य[6] संचलें। असेल सहजें ॥ ५१ ॥
ऐसें युक्तीचेनि हातें। जैं इंद्रियां वोपिजे भातें।
तैं संतोषासी वाढतें। मनचि करी ॥ ५२ ॥

यदा विनियतं चित्तमात्मन्येवावतिष्ठते।
निस्पृहः सर्वकामेभ्यो युक्त इत्युच्यते तदा ॥ १८ ॥

बाहेर युक्तीची मुद्रा पडे। तंव आंत आंत सुख वाढे।
तेथें सहजेंचि योगु घडे। नाभ्यासितां ॥ ५३ ॥
जैसें भाग्याचिये भेडसें। उद्यमाचेनि मिसें।
मग समृद्धिजात आपैसें। घर रिघे ॥ ५४ ॥

१ वाटेस जात नाहीं. २ सामर्थ्याचा अवतार म्हणून. ३ बेतशीरपणाच्या. ४ मापला जावा. ५ मोजक्या, नेमस्त. ६ शरीरगत धातु-रुधिरपित्तादिद्रव्ये योग्य प्रमाणांत राहतात. ७ खाद्य, खुराक. ८ ठसा, शिक्का. ९ उसळीनें.

तैसा युक्तिमतु कौतुकें । अभ्यासाचिया मोहरा ठाके ।
आणि आत्मसिद्धीचि पिके । अनुभवु तयाचा ॥ ५५ ॥
म्हणोनि युक्ति हे पांडवा । घडे जया सदैवा ।
तो अपवर्गीचिये राणिवा । अळंकरिजे ॥ ५६ ॥

यथा दीपो निवातस्थो नेगते सोपमा स्मृता ।
योगिनो यतचित्तस्य युंजतो योगमात्मन. ॥ १९ ॥

युक्ति योगाचे आंग पावे । ऐसें प्रयाग जेथ होय बरवें ।
तेथ क्षेत्रसंन्यासें स्थिरावे । मानस जयाचें ॥ ५७ ॥
तयाते योगयुक्त तूं म्हण । हेंही प्रसंगें जाण ।
ते दीपाचें उपलक्षण । निर्वातींचिया ॥ ५८ ॥
आतां तुझें मनोगत जाणोनी । कांहींएक आम्ही म्हणोनि ।
सें निकें चित्त देउनी । परिसावें गा ॥ ५९ ॥
तूं प्राप्तीची चाड वाहसी । परि अभ्यासीं दक्षु न होसी ।
ते सांग पां काय बिहसी । दुवाडपणा ॥ ३६० ॥
तरी पार्था हें झणें । सायास घेशी हो मनें ।
वायां बागूल इयें दुर्जनें । इंद्रियें करिती ॥ ६१ ॥
पाहें पां आयुष्यातें अढव्ट करी । जें सरते जीवित धारी ।
तया औषधातें वैरी । काय जिव्हा न म्हणे ॥ ६२ ॥
ऐसें हितासि जें जें निकें । तें सदाचि या इंद्रियां दुखे ।
एऱ्हवीं सोपें योगासारिखें । कांहीं आहे ॥ ६३ ॥

यत्रोपरमते चित्तं निरुद्धं योगसेवया ।
यत्र चैवात्मनात्मानं पश्यन्नात्मनि तुष्यति ॥ २० ॥

१ समर २ मोहऱ्याला ३ लक्ष्मीला ४ नेमस्तपणा व योगसाधन यांचा भेट झाला ५ दक्ष. ६ राखणारें

सुखमात्यंतिकं यत्तद्बुद्धिग्राह्यमतींद्रियम् ।
वेत्ति यत्र न चैवायं स्थितश्चलति तत्त्वतः ॥ २१ ॥

म्हणोनि आसनाचिया गाढिका। जो आम्हीं अभ्यासु सांगितला निका। तेणें होईल तरी हो कां। निरोध यया ॥६४॥
एऱ्हवीं तरी येणें योगें। जें इंद्रियां विंदाण लागे। तें चित्त भेटों रिगे। आपणपेयां ॥ ६५ ॥
परतोनि पाठिमोरें ठाके। आणि आपणियांतें आपण देखे। देखतखेंवो वोळखे। म्हणे तत्त्व हें मीचि ॥ ६६ ॥
तिये वोळखीचिसरिसें। सुखाचिया साम्राज्यीं बैसे। मग आपणपां समरसें। विरोनि जाय ॥ ६७ ॥
जयापरतें आणिक नाहीं। जयातें इंद्रियें नेणती कंहीं। तें आपणचि आपुलया ठायीं। होऊनि ठाके ॥ ६८ ॥

यं लब्ध्वा चापरं लाभं मन्यते नाधिकं ततः ।
यस्मिन्स्थितो न दुःखेन गुरुणापि विचाल्यते ॥ २२ ॥

मग मेरूपासूनि थोरें। देह दुःखाचेनि डोंगरें। दाटिजो पां पाडिभरें। चित्त न दटे ॥ ६९ ॥
कां शस्त्रें वरी तोडिलिया। देह अग्नीमाजीं पडलिया। चित्त महासुखीं पहुडलिया। चेवोचि नये ॥ ३७० ॥
ऐसें आपणपां रिगोनि ठाये। मग देहाची वासु न पाहे। आणिकचि सुख होऊनि जाये। म्हणूनि विसरे ॥ ७१ ॥

तं विद्याद्दुःखसंयोगवियोगं योगसंज्ञितम् ।
स निश्चयेन योक्तव्यो योगोनिर्विण्णचेतसा ॥ २३ ॥

१ वेध, नियन्त्रण. २ आत्मस्वरूपास. ३ थाट.

तैसा युक्तिमंतु कौतुकें । अभ्यासाचिया मोहरा ठाके ।
आणि आत्मसिद्धीचि पिके । अनुभवु तयाचा ॥ ५५ ॥
म्हणोनि युक्ति हे पांडवा । घडे जया सदैवा ।
तो अपवर्गीचिये राणिवां । अळंकरिजे ॥ ५६ ॥

यथा दीपो निवातस्थो नेगते सोपमा स्मृता ।
योगिनो यतचित्तस्य युंजतो योगमात्मनः ॥ १९ ॥

युक्तिं योगाचें आंग पावे । ऐसें प्रयाग जेथ होय बरवें ।
तेथ क्षेत्रसंन्यासें स्थिरावे । मानस जयाचें ॥ ५७ ॥
तयातें योगयुक्त तूं म्हण । हेही प्रसंगें जाण ।
तें दीपाचें उपलक्षण । निर्वातींचिया ॥ ५८ ॥
आतां तुझें मनोगत जाणोनी । कांहींएक आम्ही म्हणोनि ।
ते निकें चित्त देउनी । परिसावें गा ॥ ५९ ॥
तूं प्राप्तीची चाड वाहसी । परि अभ्यासीं दक्षु न होसी ।
तें सांग पां काय बिहसी । दुवाडपणा ॥ ३६० ॥
तरी पार्था हे झणे । सायास घेशी हो मनें ।
वायां बागूल इयें दुर्जनें । इंद्रियें करिती ॥ ६१ ॥
पाहें पां आयुष्यातें अढळ करी । जें सरतें जीवित वारी ।
तया औषधातें वैरी । काय जिव्हा न म्हणे ॥ ६२ ॥
ऐसें हितासि जें जें निकें । तें सदाचि या इंद्रियां दुखे ।
एऱ्हवीं सोपें योगासारिखें । कांहीं आहे ॥ ६३ ॥

यत्रोपरमते चित्तं निरुद्धं योगसेवया ।
यत्र चैवात्मनात्मानं पश्यन्नात्मनि तुष्यति ॥ २० ॥

---

१ समोर २ मोक्षाच्या. ३ लक्ष्मीला. ४ नेमस्तपणा व योगसाधन यांचा मेळ झाला. ५ उपमा. ६ सपणारें

आतां नियमुचि हा एकला । जीवें करावा आपुला ।
जैसा कृतनिश्चयाचिया बोला । बाहेरा नोहे ॥ ३८० ॥
जरी येतुलेनि चित्त स्थिरावे । तरी काजा आलें स्वभावें ।
नाहीं तरी घालावें । मोकलुनी ॥ ८१ ॥
मग मोकलिलें जेथ जाईल । तेथूनि नियमूचि घेऊनि
येईल । ऐसेनि स्थैर्यचि होईल । सावियांचि कीं ॥ ८२ ॥

प्रशांतमनसं ह्येनं योगिनं सुखमुत्तमम् ।
उपैति शांतरजसं ब्रह्मभूतमकल्मषम् ॥ २७ ॥

पाठीं केतुलेनि एके वेळे । तया स्थैर्याचेनि मेळें ।
आत्मस्वरूपाजवळें । येईल सहजें ॥ ८३ ॥
तयातें देखोनि आंगा घडेल[1] । तेथ अद्वैतीं द्वैत बुडेल ।
आणि ऐक्यतेजें उघडेल । त्रैलोक्य हें ॥ ८४ ॥
आकाशीं दिसे दुसरें । तें अभ्र जैं विरे ।
तैं गगनचि कां भरे । विश्व जैसें ॥ ८५ ॥
तैसें चित्त लया जाये । आणि चैतन्यचि आघवें होये ।
ऐसी प्राप्ति सुखोपायें । आहे येणें ॥ ८६ ॥

युंजन्नेवं सदात्मानं योगी विगतकल्मषः ।
सुखेन ब्रह्मसंस्पर्शमत्यंतं सुखमश्नुते ॥ २८ ॥

या सोपिया योगस्थिती । उकलु देखिला गा बहुतीं ।
संकल्पाचिया संपत्ती । रुसोनियां ॥ ८७ ॥
तें सुखाचेनि सांगातें । आले परब्रह्म आंतौतें ।
तेथ लवण जैसें जळातें । सांडूं नेणे ॥ ८८ ॥

---

१ सहजच. २ अंगास चिकटेल.

तेसें होय तिये मेळीं । मग अभ्यासाचिया राउळीं ।
महासुखाची दिवाळी । जगेसि दिसे ॥ ८९ ॥
ऐसें आपले पायवरी । चालिजे आपुले पाठीवरी ।
हें पार्था नागवे तरी । आन ऐकें ॥ ३९० ॥

सर्वभूतस्थमात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि ।
ईक्षते योगयुक्तात्मा सर्वत्र समदर्शनः ॥ २९ ॥
यो मां पश्यति सर्वत्र सर्वं च मयि पश्यति ।
तस्याहं न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति ॥ ३० ॥

तरि मी तंव सकळ देहीं । असे एथ विचारु नाहीं ।
आणि तैसेंचि माझ्या ठायीं । सकळ असे ॥ ९१ ॥
हे ऐसेंचि [1]संचलें । परस्परें [2]मिसळलें ।
[3]बुद्धी घेपे [4]एतुलें । होआवें गा ॥ ९२ ॥
एऱ्हवीं तरी अर्जुना । जो एकवटलिया भावना ।
सर्वभूतीं अभिन्ना । मातें भजे ॥ ९३ ॥
भूताचेनि अनेकपणें । अनेक नोहे अंतःकरणें ।
केवळ एकत्वाचि माझे जाणें । सर्वत्र जो ॥ ९४ ॥
मग तो एक हा मियां । बोलतां दिसतसे वायां ।
एऱ्हवीं न बोलिजे तरि धनंजया । तो मीचि आहे ॥ ९५ ॥
दीपा आणि प्रकाशा । एकवंकीचा पाडु जैसा ।
तो माझ्या ठायीं तैसा । मी तयामाजीं ॥ ९६ ॥
जैसा उदकाचेनि आयुष्यें रसु । कां गगनाचेनि मानें
अवकाशु । तैसा माझेनि रूपें रूपसु । पुरुषु तो गा ॥ ९७ ॥

---

१ भरल्यांत २ रेलचेल ३ मिसळलेलें ४ बुद्धीला घेता येईल एवढें. ५ एकमनेचा, गाळण्याचा. ६ रूपवान.

सर्वभूतस्थितं यो मां भजत्येकत्वमास्थितः ।
सर्वथा वर्तमानोऽपि स योगी मयि वर्तते ॥ ३१ ॥

जेणें ऐक्याचिये दिठी । सर्वत्र मातेंचि किरीटी ।
देखिला जैसा पटीं । तंतु एकु ॥ ९८ ॥
कां स्वरूपें तरी बहुतें आहाती । परी तैसीं सोनीं बहुवें न होती । ऐसी ऐक्याचळाची स्थिती । केली जेणें ॥९९॥
ना तरी वृक्षांचीं पानें जेतुलीं । तेतुलीं रोपें नाहीं लाविलीं ।
ऐसी अद्वैतदिवसें पाहाली । रात्री जया ॥ ४०० ॥
तो पंचात्मकीं सांपडे । तरी मग पां कैसेनि अडे ।
जो प्रतीतीचेनि पाडें । मजसीं तुके ॥ १ ॥
माझें व्यापकपण आघवें । गवसलें तयाचेनि अनुभवें ।
तरी न म्हणतां स्वभावें । व्यापकु जाहला ॥ २ ॥
आतां शरीरीं तरी आहे । परी शरीराचा तो नोहे ।
ऐसें बोलवरी होये । तें करूं काई ॥ ३ ॥

आत्मौपम्येन सर्वत्र समं पश्यति योऽर्जुन ।
सुखं वा यदि वा दुःखं स योगी परमो मतः ॥ ३२ ॥

म्हणोनि असो तें विशेखें । आपणपेंयासारिखें ।
तो चराचर देखे । अखंडित ॥ ४ ॥
सुखदुःखादि वर्में । कां शुभाशुभें कर्में ।
दोनी ऐसीं मनोधर्में । नेणेचि जो ॥ ५ ॥
हे समविषम भाव । आणिकही विचित्र जें सर्व ।
तें मानी जैसे अवयव । आपुले होती ॥ ६ ॥

१ उजाडली, उजळली. २ प्रमाणें, मानानें.

हें एकैक काय सांगावें । जया त्रैलोक्यांचि आघवें ।
मी ऐसें स्वभावें । बोधा आलें ॥ ७ ॥
तयाही देह एकु कीर आथी । लौकिकीं सुखदुःखी तयातें
म्हणती । परी आम्हांतें ऐसी प्रतीती । परब्रह्मचि हा ॥८॥
म्हणोनि आपणपां विश्व देखिजे । आणि आपण विश्व
होइजे । ऐसें साम्यचि एक उपासिजे । पांडवा गा ॥ ९ ॥
हें तूतें बहुतीं प्रसंगीं । आम्ही म्हणों याचिलागीं ।
जे साम्यापरौती जगीं । प्राप्ति नाहीं ॥ ४१० ॥

अर्जुन उवाच—

योऽयंयोगस्त्वया प्रोक्तः साम्येन मधुसूदन ।
एतस्याहं न पश्यामि चंचलत्वात्स्थितिंस्थिराम् ॥ ३३ ॥
चंचलं हि मनः कृष्ण प्रमाथि बलवद् दृढम् ।
तस्याहं निग्रहं मन्ये वायोरिव सुदुष्करम् ॥ ३४ ॥

तंव अर्जुन म्हणे देवा । तुम्ही सांगा कीर आमुचिया
कणवा । परि न पुरों जी स्वभावा । मनाचिया ॥ ११ ॥
हें मन कैसें केवढें । ऐसें पाहों म्हणों तरी न सांपडे ।
एऱ्हवीं राहाटावया थोडें । त्रैलोक्य यया ॥ १२ ॥
म्हणोनि ऐसें कैसें घडेल । जें मर्कट समाधी येईल ।
कां राहा म्हणतलिया राहेल । महावातु ॥ १३ ॥
जें बुद्धीतें सळी । निश्चयातें टाळी ।
धैर्यसीं हातफटी । मिळऊनि जाय ॥ १४ ॥
जें विवेकातें भुलवी । संतोषासी चाड लावी ।
बैसिजे तरी हिंडवी । दाही दिशा ॥ १५ ॥

१ करुणेनें. २ व्यवहार करण्यास. ३ हातावर हात मारून, हातोहात.
४ गोडी लावते

जें निरोधलें घे उवांवो। जया संयमुचि होय सायांवो।
तें मन आपुला स्वभावो। सांडील काई॥ १६॥
म्हणोनि मन एक निश्चळ राहेल। मग आम्हांसि साम्य
येईल। हें विशेषेंहीं न घडेल। याचिलागीं॥ १७॥

श्रीभगवानुवाच—

असंशयं महाबाहो मनो दुर्निग्रहं चलम्।
अभ्यासेन तु कौंतेय वैराग्येण च गृह्यते॥ ३५॥

तंव कृष्ण म्हणती साचचि। बोलत आहासि तें तैसेंचि।
यया मनाचा कीर चपळचि। स्वभावो गा॥ १८॥
परि वैराग्याचेनि आधारें। जरि लाविलें अभ्यासाचिये
मोहरें। तरि केतुलेनि एकें अवसरें। स्थिरावेल॥ १९॥
कां जें यया मनाचें एक निकें। जें देखिले गोडीचिया
ठाया सोकें। म्हणोनि अनुभवसुखाचि कवतिकें।
दावीत जाइजे॥ ४१०॥

असंयतात्मना योगो दुष्प्राप इति मे मतिः।
वश्यात्मना तु यतता शक्योऽवाप्तुमुपायतः॥ ३६॥

एऱ्हवीं विरक्ति जयांसि नाहीं। जे अभ्यासीं न रिघती
कहीं। तयां ना कळे हें आम्हीही। न मनूं कायी॥ २१॥
परि यमनियमांचिया वाटा न वचिजे। कहीं वैराग्याची
से न करिजे। केवळ विषयजळीं ठाकिजे। बुडी देउनी॥ २२
यया जालिया मानसा कहीं। युक्तीची कांबी लागली नाहीं।
तरी निश्चळ होईल काई। कैसेनि सांगें॥ २३॥

१ उसळी, उडी. २ सोबती, मदतगार. ३ मार्गानें. ४ सवकतें.
५ निग्रहाच्या चिवाटीन मन सांपडलें नाहीं.

म्हणोनि मनाचा निग्रहो होये । ऐसा उपाय जो आहे ।
तो आरंभीं मग नोहे । कैसा पाहें ॥ २४ ॥
तरी योगसाधन जितुकें । ते अवघेचि काय लटिकें ।
परि आपणपयाँ अभ्यासूं न ठाके । हेंचि म्हण ॥ २५ ॥
आंगीं योगाचें होय बळ । तरि मन केतुलें चपळ ।
काय महदादि हे सकळ । आपु नोहे ॥ २६ ॥
तेथ अर्जुन म्हणे निकें । देवो बोलती ते न चुके ।
साचचि योगबळेंसीं न तुके । मनोबळ ॥ २७ ॥ तरि
तोचि योगु कैसा केविं जाणां । आम्हीं येतुले दिवस याचीं
मातुही नेणों । म्हणोनि मनातें जी म्हणों । अनावर ॥२८॥
हा आतां आघवेया जन्मा । तुझेनि प्रसादें पुरुषोत्तमा ।
योगपरिचयो आम्हां । जाहला आजी ॥ २९ ॥

अर्जुन उवाच—

अयतिः श्रद्धयोपेतो योगाच्चलितमानसः ।
अप्राप्य योगसंसिद्धिं कां गतिं कृष्ण गच्छति ॥ ३७ ॥
कच्चिन्नोभयविभ्रष्टश्छिन्नाभ्रमिव नश्यति ।
अप्रतिष्ठो महाबाहो विमूढो ब्रह्मणः पथि ॥ ३८ ॥
एतन्मे संशयं कृष्ण छेत्तुमर्हस्यशेषतः ।
त्वदन्यः संशयस्यास्य छेत्ता न ह्युपपद्यते ॥ ३९ ॥

[1]परि आणिक एक गोसाविया[2] । मज संशयो असे साविया
तो तूंवांचूनि फेडावया । समर्थु नाहीं ॥ ४३० ॥
म्हणोनि सांगे श्रीगोविंदा । कवण एकु मोक्षपदा ।
झोंबत होता श्रद्धा । उपायेंविण ॥ ३१ ॥

१ साधतें. २ गुरुमहाराज.

इंद्रियग्रामोनि निगाला । आस्थेचिया वाटा लागला ।
आत्मसिद्धीचिया पुढिला । नगरा यावया ॥ ३२ ॥
तंव आत्मसिद्धि न ठकेचि । आणि मागुतें न येवेचि ।[१]
ऐसा अस्तु गेला माझारींचि । आयुष्यभानु ॥ ३३ ॥
जैसें अकाळीं आभाळ । अलुमालु सपातळ ।
विपायें आलें केवळ । वेसे ना वर्षे ॥ ३४ ॥
तैसीं दोन्ही दुरावलीं । जे प्राप्ती तंव अलग ठेली ।
आणि अप्राप्तिही सांडवली । श्रद्धा तया ॥ ३५ ॥
ऐसा दोलां अंतरला कां जी । जो श्रद्धेच्याचि समाजीं ।
बुडाला तया हो जी । कवण गति ॥ ३६ ॥

श्रीभगवानुवाच—

पार्थ नैवेह नामुत्र विनाशस्तस्य विद्यते ।
न हि कल्याणकृत्कश्चिद्दुर्गतिं तात गच्छति ॥ ४० ॥

तंव कृष्ण म्हणती पार्था । जया मोक्षसुखीं आस्था ।
तया मोक्षावांचूनि अन्यथा । गति आहे गा ॥ ३७ ॥
परि एतुलें हेंचि एक घडे । जें माझारीं विसांवावें पडे ।
तेंही परि ऐसेनि सुरवाडें । जो देवां नाहीं ॥ ३८ ॥
एऱ्हवीं अभ्यासाचां उचलतां । पाउलीं जरी चालता ।
तरि दिवसांआधीं ठाकिता । सोहंसिद्धीतें ॥ ३९ ॥
परि तेतुला वेग नव्हेचि । म्हणऊनि विसावा तरी निकाचि ।
पाठीं मोक्षु तंव तैसाचि । ठेविला असे ॥ ४४० ॥

१ अकस्मात्, २ टिकतें, ३ देहांत, ४ थांबावें, अडकून रहावें. ५ आयुष्याचा दिवस मावळण्यापूर्वी.

प्राप्य पुण्यकृतांल्लोकानुषित्वा शाश्वतीः समाः ।
शुचीनां श्रीमतां गेहे योगभ्रष्टोऽभिजायते ॥ ४१ ॥

ऐके कवतिक हें कैसें । जे शतमखा लोक सायासें ।
ते तो पावे अनायासें । कैवल्यकामु ॥ ४१ ॥
मग तेथीचे जे अमोघ । अलौकिक भोग ।
भोगितांही सांग । कांटाळे मन ॥ ४२ ॥
हा अंतरायो अवचितां । कां वोढवला श्रीभगवंता ।
ऐसा दिविभोग भोगितां । अनुतापी नित्य ॥ ४३ ॥
पाठीं जन्मे संसारीं । परी सकळ धर्मांचिया माहेरीं ।
लांबा उगवे आगरीं । विभवश्रियेचां ॥ ४४ ॥
जयातें नीतिपथें चालिजे । सत्यपूत बोलिजे ।
देखावें तें देखिजे । शास्त्रदृष्टी ॥ ४५ ॥
वेद तो जागेश्वरु । जया व्यवसाय निजाचारु ।
सारासारविचारु । मंत्री जया ॥ ४६ ॥
जयाच्या कुळीं चिंता । जाली ईश्वराची पतिव्रता ।
जयातें गृहदेवता । आदि ऋद्धि ॥ ४७ ॥
ऐसी निजपुण्याची जोडी । वाढिन्नली सर्वसुखाची कुळें-
वाडी । तिये जन्मे तो सुरवाडीं । योगच्युतु ॥ ४८ ॥

अथवा योगिनामेव कुले भवति धीमताम् ।
एतद्धि दुर्लभतरं लोके जन्म यदीदृशम् ॥ ४२ ॥
तत्र तं बुद्धिसंयोगं लभते पौर्वदेहिकम् ।
यतते च ततो भूयः संसिद्धौ कुरुनंदन ॥ ४३ ॥

१ शंभर यज्ञ करणाच्या इंद्राला २ कापलेल्या शेताच्या बुडातून फुटणारे कोंब. ३ जिंदगी.

अथवा ज्ञानाग्निहोत्री । जे परब्रह्मश्रोत्री ।
महासुखक्षेत्रीं । आदिवंत ॥ ४९ ॥
जे सिद्धांताचिया सिंहासनीं । राज्य करिती त्रिभुवनीं ।
जे कूजती कोकिल वनीं । संतोषाचिया ॥ ५० ॥
जे विवेकद्रुमाचे मुळीं । बैसले आहाति नित्यफळीं ।
तयां योगियांचिया कुळीं । जन्म पावे ॥ ५१ ॥
मोटॅकी देहाकृति उमटे । आणि निजज्ञानाची पाहांट फुटे ।
सूर्यापुढें प्रगटे । प्रकाशु जैसा ॥ ५२ ॥
तैसी दशेची वाट न पाहतां । वयसेचिया गांवा न येतां ।
बाळपणींच सर्वज्ञता । वरी तयातें ॥ ५३ ॥
तिये सिद्धप्रज्ञेचेनि लाभें । मनचि सारस्वतें दुभे ।
मग सकळ शास्त्रें स्वयंभें । निघती मुखें ॥ ५४ ॥
ऐसें जें जन्म । जयालागीं देव सकाम ।
स्वर्गी ठेले जपहोम । करिती सदा ॥ ५५ ॥
अमरीं भाट होइजे । मग मृत्युलोकातें वानिजे ।
ऐसें जन्म पार्था गा जें । तें तो पावे ॥ ५६ ॥

पूर्वाभ्यासेन तेनैव ह्रियते ह्यवशोऽपि सः ।
जिज्ञासुरपि योगस्य शब्दब्रह्मातिवर्तते ॥ ४४ ॥

आणि मागील जे सद्बुद्धि । जेथ जीवित्वा जाहाली
होती अवधि । मग तेचि पुढती निरवधि । नवी लाहे ॥५७॥
तेथ सदैवा आणि पायाळा । वरि दिव्यांजन होय डोळां ।
मग देखे जैसीं अवलीळा । पाताळधनें ॥ ५८ ॥

---

१ ज्ञानरूपी अग्निहोत्र ज्यांनी घेतलें आहे असे. २ मूळचे रहिवाशी. ३ स्थैर्य. ४ प्रौढपणाची. ५ वाङ्मय प्रसवतें, ग्रंथ निर्माण करतें.

तैसे दुर्भेद जे अभिप्राय । कां गुरुगम्य हन ठाय ।
तेथ सौरसेवीण जाय । बुद्धि तयाची ॥ ५९ ॥
वळियें इन्द्रियें येती मना । मन एकवटे पवना ।
पवन सहजें गगना । मिळोंचि लागे ॥ ४६० ॥
ऐसें नेणों काय अपैसें । तयातेंचि कीजे अभ्यासें ।
समाधि घर पुसे । मानसाचें ॥ ६१ ॥
जाणिजे योगपीठींचा भैरवु[3] । काय हा आरंभस्तेचा गौरवु ।
कीं वैराग्यसिद्धीचा अनुभवु । रूपा[4] आला ॥ ६२ ॥
हा संसार उमाणितें[5] माप । का अष्टांग[6]सामग्रीचें द्वीप ।
जैसे परिमळेंचि धरिजे रूप । चंदनाचें ॥ ६३ ॥
तैसा संतोषाचा काय घडिला । कीं सिद्धिभांडारींहूनि
काढिला । दिसे तेणें[7] मानें[8] रूढला । साधकदशे ॥ ६४ ॥

प्रयत्नाद्यतमानस्तु योगी संशुद्धकिल्बिषः ।
अनेकजन्मसंसिद्धस्ततो याति परां गतिम् ॥ ४५ ॥

जे वर्षशताचिया कोडी । जन्मसहस्रांचिया आडी ।
लंघिता पातला थडी । आत्मसिद्धीची ॥ ६५ ॥
म्हणोनि साधनजात आघवें । अनुसरे तया स्वभावें ।
मग आयतिये बैसे राणिवे । विवेकाचिये ॥ ६६ ॥
पाठीं विचारितया वेगा । तो विवेकुही ठाके मागां ।
मग अविचारणीय ते आगा । घडोनि जाय ॥ ६७ ॥

---

१ केवळ गुरूपदेशानेंच ज्याचें ज्ञान होतें अशीं स्थळें २ खटपटीवाचून ३ काशीक्षेत्राचें रक्षण करणारा जसा काळभैरव, तसा योगपीठाचें रक्षण करणारा ४ साकारला, मूर्तिमन्त झाला. ५ मापणारें. ६ पातंजल योगाच्या आठी अंगांचें ७ तशा प्रकारें. ८ मुरलेला

तेथ मनाचें मेहुडें विरे। पवनाचें पवनपण सरे।
आपणपा आपण मुरे। आकाशही ॥ ६८ ॥
प्रणवाचा माथा बुडे। येतुलेनि अनिर्वाच्य सुख जोडे।
म्हणोनि आधींचि बोल वहुडे। तयालागीं ॥ ६९ ॥
ऐसी ब्रह्मींची स्थिती। जे सकळां गतींसी गती।
तया अमूर्ताची मूर्ति। होऊनि ठाके ॥ ४७० ॥
तेणें बहुतीं जन्मीं मागिलीं[१]। विक्षेपांचीं[२] पाणिवळें झाडिलीं
म्हणोनि उपजतखेंवो बुडाली। लग्नघटिका ॥ ७१ ॥
आणि तद्रूपतेसीं लग्न। लागोनि ठेलें अभिन्न।
जैसें लोपलें अभ्रें गगन। होऊनि ठाके ॥ ७२ ॥
तैसें विश्व जेथें होये। मागौतें जेथ लया जाये।
तें विद्यमानेंचि देहें। जाहला तो गा ॥ ७३ ॥

तपस्विभ्योऽधिको योगी ज्ञानिभ्योऽपि मतोऽधिकः।
कर्मिभ्यश्चाधिको योगी तस्माद्योगी भवार्जुन ॥ ४६ ॥

जया लाभाचिया आशा। करूनि धैर्याबाहूंचा भरंवसा।
घालीत षट्कर्मांचा धारसा। कर्मनिष्ठ ॥ ७४ ॥
कां जिये एक वस्तूलागीं। बाणोनि ज्ञानाची वज्रांगी।
झुंझत प्रपंचेंशीं समरंगीं। ज्ञानिये गा ॥ ७५ ॥
अथवा निलागें निसरडा। तपोदुर्गाचा आडकडा।
झोंबती तापिये चाडा। जयाचिया ॥ ७६ ॥
जें भजतियां भज्य। याज्ञिकांचें याज्य।
एवं जें पूज्य। सकळां सदा ॥ ७७ ॥

१ मागें मुरडतो, माघारीं वळतो. २ मायेच्या प्रभावानें होणारे विक्षेप म्हणजे मोक्षप्रतिबंधक कल्पनातरंग हेच घटकेंतील पाण्यांतले मळ.

तैंचि तो आपण । स्वयें जाहला निर्वाण ।
जें साधकांचें कारण । सिद्ध तत्त्व ॥ ७८ ॥
म्हणोनि कर्मनिष्ठां वंद्यु । तो ज्ञानियांसि वेद्यु ।
तापसांचा आद्यु । तपोनाथु ॥ ७९ ॥
पैं जीवपरमात्मसंगमा । जयाचें येणें जाहलें मनोधर्मा ।
तो शरीरीचि परी महिमा । ऐशी पावे ॥ ४८० ॥
म्हणोनि याकारणें । तूतें मी सदा म्हणे ।
योगी होईं अंतःकरणें । पांडुकुमरा ॥ ८१ ॥

योगिनामपि सर्वेषां मद्गतेनांतरात्मना ।
श्रद्धावान्भजते यो मां स मे युक्ततमो मतः ॥ ४७ ॥

अगा योगी जो म्हणिजे । तो देवाचा देव जाणिजे ।
आणि सुखसर्वस्व माझें । चैतन्य तो ॥ ८२ ॥
तेथ भजता भजन भजावें । हें भक्तिसाधन जें आघवें ।
तो मीचि जाहलों अनुभवें । अखंडित ॥ ८३ ॥
मग तया आम्हां प्रीतीचें । स्वरूप बोलीं निर्वचे ।
ऐसें नव्हे गा साचें । सुभद्रापती ॥ ८४ ॥
तया एकवटलिया प्रेमा । जरी पाडें पाहिजे उपमा ।
तरी मी देह तो आत्मा । हेचि होय ॥ ८५ ॥
ऐसें भक्तचकोरचंद्रें । त्रिभुवनैकनरेंद्रें ।
बोलिलें गुणसमुद्रें । संजयो म्हणे ॥ ८६ ॥
तेथ आदिलापासूनि पार्था । ऐकिजे ऐसीचि आस्था ।
दुणावली हे यदुनाथा । भावो सरलें ॥ ८७ ॥

१ परब्रह्म २ भक्त, भजन, व भजनीय हें त्रिकूट. ३ स्पष्ट वर्णिलें जातें.

कीं सांवियाचि मनीं संतोपला। जे बोला आरिसा जोडला
तेणें हरिखें आतां उपेलवला। निरूपील ॥ ८८ ॥
तो प्रसंगु आहे पुढां। जेथ शांत दिसेल उघडा।
तो पालविजेल मुद्दा। प्रमेयबीजाचा ॥ ८९ ॥
जें सात्त्विकाचेनि वेडपें। गेलें आध्यात्मिक खरपें।
सहजें निडारले वाफे। चतुरचित्ताचे ॥ ४९० ॥
वरी अवधानाचा वाफसा। लाधला सोनयाऐसा।
म्हणोनि पेरावया धिंवसा। श्रीनिवृत्तीसीं ॥ ९१ ॥
ज्ञानदेव म्हणे मी चाडें। सद्गुरूनीं केलें कोडें।
माथां हात ठेविला तें फुडें। बीजचि वांइलें ॥ ९२ ॥
म्हणउनि येणें मुखें जें जें निगे। तें संतांच्या हृदयीं साचचि
लागे। हें असो सांगों श्रीरंगें। बोलिलें जें ॥ ९३ ॥
परि तें मनाच्या कानीं ऐकावें। बोल बुद्धीच्या डोळां देखावे।
हे सांटोवांटीं घ्यावे। चित्ताचिया ॥ ९४ ॥
अवधानाचेनि हातें। नेयावे हृदयाआंतौते।
हे रिझवितील आयणीतें। सज्जनाचिये ॥ ९५ ॥
हे स्वहितातें निवविती। परिणामातें जीयाविती।
सुखाची वाढती। लाखोली जीवां ॥ ९६ ॥
आतां अर्जुनेंसीं श्रीमुकुंदें। नागर बोलिजेल विनोदें।
तें वोवियेचेनि प्रबंधें। सांगेन मी ॥ ४९७ ॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे अभ्यासयोगो नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

---

१ सहज, २ विस्तृत, ३ पुढील अध्यायांत, ४ गळा, ५ वर्षावानें, ६ हेंपें, ७ उबारा, ८ हुरूप, उल्हास, ९ धीटें, १० घातलें, ११ बदला, १२ सुंदर.

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

श्रीज्ञानेश्वरी

अध्याय सातवा

श्रीभगवानुवाच—

मय्यासक्तमनाः पार्थ योगं युञ्जन्मदाश्रयः ।
असंशयं समग्रं मां यथा ज्ञास्यसि तच्छृणु ॥ १ ॥
ज्ञानं तेऽहं सविज्ञानमिदं वक्ष्याम्यशेषतः ।
यज्ज्ञात्वा नेह भूयोऽन्यज्ज्ञातव्यमवशिष्यते ॥ २ ॥

आइका मग तो श्रीअनंतु । पार्थाते असे म्हणतु ।
पैं गा तू योगयुक्तु । जालासि आतां ॥ १ ॥
मज समग्राते जाणसी ऐसें । आपुलिया तळहातींचें रत्न
जैसें । तुज ज्ञान सांगेन तैसें । विज्ञानेंसीं ॥ २ ॥
एथ विज्ञानें काय करावें । ऐसें घेसी जरी मनोभावें ।
तरी पैं आधीं जाणावें । तेंचि लागे ॥ ३ ॥
मग ज्ञानाचिये वेळे । झांकती जाणिवेचे डोळे ।
जैसी तीरीं नाव न ढळे । टेकली सातीं[1] ॥ ४ ॥
तैसी जाणीव जेथ न रिघे । विचार मागुता पाउलीं निघे ।
तर्कु आयणी नेघे । आंगीं जयाचिया ॥ ५ ॥
अर्जुना तया नाव ज्ञान । प्रपंचु हें विज्ञान ।
तेथ सत्यबुद्धि तें अज्ञान । हेंही जाण ॥ ६ ॥

---

1 असतां

आतां अज्ञान अवघें हरपे । विज्ञान निःशेष करपे ।
आणि ज्ञान तें स्वरूपें । होऊनि जाइजे ॥ ७ ॥
जेणें सांगतयाचें बोलणें खुंटे । ऐकतयाचें व्यसन तुटे ।
हें जाणणें सानेंमोठें । उरों नेदी ॥ ८ ॥
ऐसें वर्म जें गूढ । तें किजेल वाक्यारूढ ।
जेणें थोडेन पुरे कोड । बहुत मनींचें ॥ ९ ॥

मनुष्याणां सहस्रेषु कश्चिद्यतति सिद्धये ।
यततामपि सिद्धानां कश्चिन्मां वेत्ति तत्त्वतः ॥ ३ ॥

पैं गा मनुष्यांचिया सहस्रशां-। माजीं विपाइलेयाचि एथ
धिंवसा।तैसेया धिंवसेकरां बहुवसां।माजीं विरळा जाणे१०
जैसा भरलेया त्रिभुवना--। आंतु एकएकु चांगु अर्जुना ।
निवडूनि कीजे सेना । लक्षंवरी ॥ ११ ॥
कीं तयाहीपाठीं । जे वेळीं लोह मांसातें घांटी ।
ते वेळीं विजयश्रियेच्या पाटीं । एकुचि बैसे ॥ १२ ॥
तैसें आस्थेच्या महापुरीं । रिघताती कोटिवरी ।
परी प्राप्तीच्या पैलतीरीं । विपाइला निगे ॥ १३ ॥
म्हणऊनि सामान्य गा नोहे । हे सांगतां वडिलें गोठी
आहे। परी तें बोलों येईल पाहें । आतां प्रस्तुत ऐकें ॥१४॥

भूमिरापोऽनलो वायुः खं मनो बुद्धिरेव च ।
अहंकार इतीयं मे भिन्ना प्रकृतिरष्टधा ॥ ४ ॥

तरी अवधारीं गा धनंजया । हे महदादिक माझी माया ।
जैसी प्रतिबिंबे छाया । निजांगाची ॥ १५ ॥

१ क्वचित् एकाद्यास. २ छंद, आवड. ३ पुष्कळ जणांत. ४ निवडा शूर. ५ लाखों गणती. ६ नंतर. ७ कापते. ८ त्यानंतर. ९ गहन, कठिण.

ऐसे एकतुकें पांचभौतिक । पडती बहुवस टांक ।
मग तिये समृद्धीचे लेख । प्रकृतीचि धरी ॥ २५ ॥
जें आंखूनि नाणें विस्तारी । पाठीं तयाची आटणी करी ।
माजीं कर्माकर्मांचिया व्यवहारीं । प्रवर्तु दावी ॥ २६ ॥
हे रूपकपरी असो । सांगों उघड जैसें परियेसों ।
तरी नामरूपाचा अतिसो । प्रकृतीच कीजे ॥ २७ ॥
आणि प्रकृति तंव माझ्या ठायीं । बिंबे येथ आंन नाहीं ।
म्हणोनि आदि मध्य अवसान पाहीं । जगासि मी ॥ २८ ॥

मत्तः परतरं नान्यत्किंचिदस्ति धनंजय ।
मयि सर्वमिदं प्रोत सूत्रे मणिगणा इव ॥ ७ ॥

हें रोहिणीचें जळ । तयाचें पाहातां येई जैं मूळ ।
तैं रश्मि नव्हती केवळ । होय तें भानु ॥ २९ ॥
तयाचिपरी किरीटी । इया प्रकृती जालिये सृष्टी ।
जैं उपसंहरूनि कीजेल ठीं । तैं मीचि आहें ॥ ३० ॥
ऐसें होय दिसे न दिसे । हें मजाचिमाजीं असे ।
मियां विश्व धरिजे जैसें । सूत्रें मणि ॥ ३१ ॥
सुवर्णाचे मणी केले । ते सोनियाचे सुतीं वोविले ।
तैसें म्या जग धरिलें । सबाह्याभ्यंतरीं ॥ ३२ ॥

रसोऽहमप्सु कौंतेय प्रभाऽस्मि शशिसूर्ययोः ।
प्रणवः सर्ववेदेषु शब्दः खे पौरुषं नृषु ॥ ८ ॥
पुण्यो गंधः पृथिव्यां च तेजश्चास्मि विभावसौ ।
जीवनं सर्वभूतेषु तपश्चास्मि तपस्विषु ॥ ९ ॥

१ एकसारखे, एका तोलाचे. २ पसारा. ३ दुसरी गोष्ट, भिन्नत्व.
४ मृगाचें. ५ प्रलयस्थितीतील व्यवस्था.

म्हणोनि उदकीं रसु । कां पवनीं जो स्पर्शु ।
शशिसूर्यी जो प्रकाशु । तो मीचि जाण ॥ ३३ ॥
तैसाचि नैसर्गिकु शब्दु । मी पृथ्वीच्या ठायीं गधु ।
गगनीं मी शब्दु । वेदीं प्रणवु ॥ ३४ ॥
नराच्या ठायीं नरत्व । जे अहंभावियें सत्त्व ।
ते पौरुष मी हें तत्त्व । बोलिजत असे ॥ ३५ ॥
अग्नि ऐसें आहाच । तेजीं नामाचें आहे कवच ।
ते परतें केलिया साच । निजतेज तें मी ॥ ३६ ॥
आणि नानाविध योनी । जन्मोनि भूतें त्रिभुवनीं ।
वर्तत आहाति जीवनीं । आपुलाल्या ॥ ३७ ॥
एकें पवनेंचि पिती । एकें तृणास्तव जिती ।
एकें अन्नाधारें राहती । उदकें एकें ॥ ३८ ॥
ऐस भूतप्रति आनान । जें प्रकृतिवशें दिसे जीवन ।
तें आघवां ठायीं अभिन्न । मीचि एक ॥ ३९ ॥

बीजं मां सर्वभूतानां विद्धि पार्थ सनातनम् ।
बुद्धिर्बुद्धिमतामस्मि तेजस्तेजस्विनामहम् ॥ १० ॥

बलं बलवतां चाहं कामरागविवर्जितम् ।
धर्माविरुद्धो भूतेषु कामोऽस्मि भरतर्षभ ॥ ११ ॥

पैं आदिचेनि अवसरें । विरूढे गगनाचेनि अंकुरें ।
जें अंतीं गिळी अक्षरें । प्रणवपाठींचीं ॥ ४० ॥
जंव हा विश्वाकार असे । तंव जें विश्वाचिसारिखें दिसे ।
महाप्रळयदशे । कैसही नव्हे ॥ ४१ ॥

१ पवरचे, बाह्य २ जगतात ३ भिनभिन

ऐसें अनादि जें सहज । तें मी गा विश्वबीज ।
हें हातातळीं तुज । देइजत असें ॥ ४२ ॥
मग उघड करूनि पांडवा । जे हें आणिसी सांख्याचिया
गांवा । तें ययाचा उपेगु बरवा । देखशील॥ ४३ ॥
परी हे अप्रासंगिक आलाप । आतां असतु बोलों संक्षेप ।
जाण तपियांच्या ठायीं तप । तें रूप माझें ॥ ४४ ॥
बळियांमाजीं बळ । तें मी जाणें अढळ ।
बुद्धिमंतीं केवळ । बुद्धि ते मी ॥ ४५ ॥
भूतांच्या ठायीं कामु । तो मी म्हणें आत्मारामु ।
जेणें अर्थास्तव धर्मु । थोरु होय ॥ ४६ ॥
एऱ्हवीं विकाराचेनि पैसें । करी कीर इंद्रियांचिऐसें ।
परी धर्मासि वेखासें । जावों नेदी ॥ ४७ ॥
जो अप्रवृत्तीचा अव्हांटा । सांडूनि विधीचिया निघे वाटा
तेवींचि नियमाचा दिवटा । सवें चाले ॥ ४८ ॥
कामु ऐशिया वोजा प्रवर्ते । म्हणोनि धर्मासि होय पुरतें ।
मोक्षतीर्थींचे मुक्तें । संसार भोगी ॥ ४९ ॥
जो श्रुतिगौरवाच्या मांडवीं । काम सृष्टीचा वेलु वाढवी ।
जंव कर्मफळेंसि पालवी । अपवर्गीं टेंके ॥ ५० ॥
ऐसा नियतु कां कंदर्पु । जो भूतां या बीजरूपु ।
तो मी म्हणें बापु । योगियांचा ॥ ५१ ॥
हें एकेक किती सांगावें । आतां वस्तुजातचि आघवें ।
मजपासूनि जाणावें । विकारलें असे ॥ ५२ ॥

ये चैव सात्त्विका भावा राजसास्तामसाश्च ये ।
मत्त एवेति तान्विद्धि न त्वहं तेषु ते मयि ॥ १२ ॥

१ प्रवाहानें, विस्तारानें. २ विरुद्ध. ३ कर्मसंन्यासाचा. ४ आडमार्ग.

जे सात्त्विक हन भाव । कां रजतमादि सर्व ।
ते ममरूपसंभव । वोळखें तूं ॥ ५३ ॥
हे जाले तरी माझ्या ठायीं । परी तयांमाजीं मी नाहीं ।
जैसी स्वप्नींच्या डोहीं । जागृति न बुडे ॥ ५४ ॥
जैसी रसाचीच सुघट । बीजकणिका घनवट ।
परी तियेस्तव होय काष्ठ । अंकुरद्वारें ॥ ५५ ॥
मग तया काष्ठाच्या ठायीं । सांग पां बीजपण असे काई ।
तैसा मी विकारी नाहीं । जरी विकारला दिसें ॥ ५६ ॥
पैं गगनीं उपजे आभाळ । परी तेथ गगन नाहीं केवळ ।
अथवा आभाळीं होय सलिल । तेथ अभ्र नाहीं ॥ ५७ ॥
मग त्या उदकाचेनि आवेशें । प्रगटलें तेज जें लखलखीत दिसे । तिये विजूमाजीं असे । सलिल कायी ॥ ५८ ॥
सांगें अग्नीस्तव धूम होये । तिये धूमीं काय अग्नी आहे ।
तैसा विकार हा मी नोहें । जरी विकारला असें ॥ ५९ ॥

त्रिभिर्गुणमयैर्भावैरेभिः सर्वमिदं जगत् ।
मोहितं नाभिजानाति मामेभ्यः परमव्ययम् ॥ १३ ॥

परी उदकीं जाली बाबुळी । ते उदकातें जैसी झांकोळी ।
कां वायांचि आभाळीं । आकाश लोपे ॥ ६० ॥
हां गा स्वप्न लटिकें म्हणों ये । परि निद्रावशें साचलें होये
तंव आठवु काय देत आहे । आपणपेयां ॥ ६१ ॥
हें असो डोळ्यांचें । डोळांचि पडळ रचे ।
तेणें देखणेपण डोळ्यांचें । न गिळिजे कायि ॥ ६२ ॥

१ क्षोभानें, २ शेवाळ.

तैसी हे माझीच विंवली । त्रिगुणात्मक साउली ।
कीं मजचि आड वोडवली । जवनिका जैसी ॥ ६३ ॥
म्हणऊनि भूतें मातें नेणती । माझीच परी मी नव्हती ।
जैसी जळींचीं जळीं न विरतीं । मुक्ताफळें ॥ ६४ ॥
पैं पृथ्वीचा घटु कीजे। सवेंचि पृथ्वीसि मिळे तरी मेळविजे
एऱ्हवीं तोचि अग्निसंगें सिजे। तरी वेगळा होय ॥ ६५ ॥
तैसें भूतजात सर्व । हे माझेचि कीर अवयव ।
परी मायायोगें जीव— । दशे आले ॥ ६६ ॥
म्हणोनि माझेचि मी नव्हती । माझेचि मज नोळखती ।
अहंममताभ्रांती । विषयांध झाले ॥ ६७ ॥

दैवी ह्येषा गुणमयी मम माया दुरत्यया ।
मामेव ये प्रपद्यंते मायामेतां तरंति ते ॥ १४ ॥

आतां महदादि हे माझी माया। उतरोनियां धनंजया ।
मी होइजे हें आया । केसेनि ये ॥ ६८ ॥
जिये ब्रह्माचळाचा ओंघाडा । पहिलिया संकल्पजळाचा
उभंडा। सवेंचि महाभूतांचा बुडबुडा। साना आला ॥६९॥
जे सृष्टिविस्ताराचेनि योघें । चढत काळकळनेचेनि वेगें ।
प्रवृत्तिनिवृत्तीचीं तुंगें । तटें सांडी ॥ ७० ॥
जे गुणघनाचेनि वृष्टिभरें । भरली मोहाचेनि महापूरें ।
घेऊनि जात नगरें । यमनियमांचीं ॥ ७१ ॥
जे द्वेषाच्या आवर्ती दाटत । मत्सराचे वळसे पडत ।
माजीं प्रमादादि तळपत । महामीन ॥ ७२ ॥

१ अभ्रकड्यांवर. २ उमासा, फवारा.

जेथ प्रपंचाची वळणें । कर्माकर्माचीं वोभाणे ।
वरी तरताती वोसाणें । सुखदुःखांचीं ॥ ७३ ॥
रतीचिया बेटा । आदळती कामाचिया लाटा ।
जेथ जीवफेनसंघटा । सैंघ दिसे ॥ ७४ ॥
अहंकाराचिया चौळिया । वरि मदत्रयाचिया उकळिया ।
जेथ विषयोर्मीच्या आकळिया । उल्लाळ घेती ॥ ७५ ॥
उदयास्ताचे लोंढे । पाडीत जन्ममरणांचे चोंढे ।
जेथ पांचभौतिक बुडबुडे । होतीजाती ॥ ७६ ॥
सम्मोह विभ्रम मासे । गिळिताति धैर्याचीं आविसें ।
तेथ देव्हडे भोंवत वळसे । अज्ञानाचे ॥ ७७ ॥
भ्रांतीचेनि खडुळें । रेवले आस्थेचे अवगाळें ।
रजोगुणाचेनि खळाळें । स्वर्ग गाजे ॥ ७८ ॥
तमाचे धारसे वाड । सत्त्वाचें स्थिरपण जाड ।
किंबहुना हे दुवाड । मायानदी ॥ ७९ ॥
पें पुनरावृत्तीचेनि उभडें । झळंबती सत्यलोकींचे हुडे ।
घायें गडबडती धोंडे । ब्रह्मगोळकाचे ॥ ८० ॥
तया पाणियाचेनि वाह्टिलपणें । अझुनी न धरिती वोभाणें ।
ऐसा मायापूर हा कवणें । तरिजेल गा ॥ ८१ ॥
येथ एक नवलावो । जो जो कीजे तरणोपावो ।
तो तो अपावो । होय ते ऐक ॥ ८२ ॥
एक स्वयंबुद्धीच्या बाहीं । रिगाले तयांची शुद्धीचि
नाहीं । एक ज्ञानियेचे डोहीं । गर्वेंचि गिळिले ॥ ८३ ॥

---

१ चग्यळी, लाटा २ डोह ३ मोग ४ भरून गेले ५ दलदल ६ जेराचे प्रवाह. ७ पुष्कळ मोठे.

एकीं वेदत्रयाचिया सांगडी। घेतल्या अहंभावाचिया घोंडी[1]
ते मदमीनाच्या तोंडीं। सगळेचि गेले ॥ ८४ ॥
एकीं वयसेचें जोड बांधलें। मग मन्मथाचिये कासे
लागले। ते विषयमगरीं सांडिले। चघळूनियां ॥ ८५ ॥
आतां वार्धक्याच्या तरंगा—। माजीं मतिभ्रंशाचा जरंगा[2]
तेणें कवळिजताती पैं गा। चहूंकडे ॥ ८६ ॥
आणि शोकाचा कडा उपडत। क्रोधाच्या आवर्ती दाटत[3]
आपदागिधीं चुंबिजत। उधवला ठायीं ॥ ८७ ॥
मग दुःखाचेनि बरबरटें[4] बोंबलें। पाठीं मरणाचिये रेवे
रेवले[5]। ऐसे कामाचे कासे लागले। ते गेले वायां ॥८८॥
एकीं यजनक्रियेची पेटी[6]। बांधोनि घातली पोटीं।
ते स्वर्गसुखाच्या कपाटीं[7]। शिरकोनि ठेले ॥ ८९ ॥
एकीं मोक्षीं लागावयाचिया आशा। केला कर्मबाह्यांचा[8]
भरंवसा। परी ते पडिले वळसां। विधिनिषेधांच्या ॥९०॥
जेथ वैराग्याची नांव न रिगे। विवेकाचा तांगा न लगे
वरि कांहीं तरों ये योगें। तरी विपाय[9] तो ॥ ९१ ॥
ऐसें तरी जीवाचिये आंगवणें। इये मायानदीचें तरणें।
हें कासयासारिखें बोलणें। म्हणावें पां ॥ ९२ ॥
जरी अपथ्यशीळा व्याधी। कळे साधूं दुर्जनाची बुद्धी।
कीं रागी सांडी रिद्धी। आली सांती ॥ ९३ ॥
जरी चोरा सभा दाटे। अथवा मीना गळु घोंटे।
ना तरी भेडां[10] उलटे। पिवसी जरी ॥ ९४ ॥

---

१ बळ धरलें. २ जाळी. ३ वर डोकें काढतांच. ४ चिखलानें. ५ वरबटले.
६ ताफा, पेटारा. ७ तारूं. ८ सडा, दोर. ९ क्वचित्, विरळा. १० भित्रा.

पाडस वागुर करांडी । कां मुंगी मेरु वोलांडी ।
तरी मायेची पैलथडी । देखती जीव ॥ ९५ ॥
म्हणऊनि गा पांडुसुता । जेसी सकामा न जिणवेचि वनिता
तेवीं मायामय हे सरिता । न तरवे जीवां ॥ ९६ ॥
येथ एकाचि लीला तरले । जे सर्वभावें मज भजले ।
तयां ऐलीच थडी सरले । मायाजळ ॥ ९७ ॥
जयां सद्गुरुतारूं फुडे । जे अनुभवाचे कासे गाढे ।
जयां आत्मनिवेदन तरांडे । आकळलें ॥ ९८ ॥
जे अहंभावाचें वोझें सांडुनी । विकल्पाचिया झुळका चुकाउनी । अनुरागाचा निरुता होउनी । पाणिढाळ ॥९९॥
जया ऐक्याचिया उतारा । बोधाचा जोडला तारा ।
मग निवृत्तीचिया पैलतीरा । झेपावले जे ॥ १०० ॥
ते उपरतीच्या वांवीं सेलत । सोहंभावाचेनि थांव पेलत ।
मग निघाले अनकाळित । निवृत्तितटीं ॥ १ ॥
येणें उपायें मज भजले । ते हे माझी माया तरले ।
परि ऐसे भक्त विपाइले । बहुवस नाहीं ॥ २ ॥

न मां दुष्कृतिनो मूढाः प्रपद्यन्ते नराधमाः ।
माययाऽपहृतज्ञाना आसुरं भावमाश्रिताः ॥ १५ ॥
चतुर्विधा भजन्ते मां जनाः सुकृतिनोऽर्जुन ।
आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी च भरतर्षभ ॥ १६ ॥

जे बहुतां एकाअर्वांतरु । अहंकाराचा भूतसंचारु ।
जाला म्हणोनि विसरु । आत्मबोधाचा ॥ ३ ॥

---

१ तोडील २ पाण्याची धार. ३ हातांनीं ४ मरळ्या मारीत ५ बळानें. ६ आयामावांचून ७ विरळा ८ एका भक्तांवाचून इतर.

ते वेळीं नियमाचें वस्त्र नाठवे । पुढील अधोगतीची लाज नेणवे । आणि कारितात जें न करावें । वेदु म्हणे ॥ ४ ॥
पार्हे यां शरीराचिया गांवा । जयालागीं आले पांडवा । तो कार्यार्थु आघवा । सांडूनियां ॥ ५ ॥
इंद्रियग्रामींचे राजबिदीं । अहंममतेचिया जल्पवादीं । विकारांतरांची मांदी । मेळवूनियां ॥ ६ ॥
दुःखशोकांच्या घाईं । मारिलियाची सेचि नाहीं । हें सांगावया कारण काई । जे ग्रासिले माया ॥ ७ ॥
म्हणोनि ते मातें चुकले । एक चतुर्विध मज भजले । जिहीं आत्महित केलें । वाढतें गा ॥ ८ ॥
तो पहिला आर्तु म्हणिजे । दुसरा जिज्ञासु बोलिजे । तिजा अर्थार्थी जाणिजे । ज्ञानिया चौथा ॥ ९ ॥

तेषां ज्ञानी नित्ययुक्त एकभक्तिर्विशिष्यते ।

प्रियो हि ज्ञानिनोऽत्यर्थमहं स च मम प्रियः ॥ १७ ॥

तेथ आर्त तो आर्तीचेनि व्याजें । जिज्ञासु तो जाणावयालागीं भजे । तिजेनि तेणें इच्छिजे । अर्थसिद्धि ॥ ११० ॥
मग चौथियाच्या ठायीं । कांहींचि करणें नाहीं । म्हणोनि भक्तु एकु पाहीं । ज्ञानिया जो ॥ ११ ॥
जे तया ज्ञानाचेनि प्रकाशें । फिटलें भेदाभेदाचें कडवसें । मग मीचि जाहला समरसें । आणि भक्तुही तेवींचि ॥ १२ ॥
परि आणिकांचिये दिठी नावेक । जैसा स्फटिकुचि आभासे उदक । तैसा ज्ञानी नव्हे कौतुक । सांगता तो ॥ १३ ॥

---

१ घोळका. २ घायांनी, प्रहारांनी.

जैसा वारा कां गगनीं विरे । मग वारेपण वेगळें नुरे ।
तेवीं भक्त हे पैज न सरे । जरी ऐक्या आला ॥ १४ ॥
जरी पवन हालवूनि पाहिजे । तरी गगनावेगळा देखिजे ।
एऱ्हवीं गगन तों सहजें । असे जैसें ॥ १५ ॥
तैसें शारीरें इन कर्में । तो भक्त ऐसा गमे ।
परी अंतरप्रतीतिधर्में । मीचि जाहला ॥ १६ ॥
आणि ज्ञानाचेनि उजिडलेपणें । मी आत्मा ऐसें तो जाणे ।
म्हणऊनि मीही तैसेंचि म्हणें । उचंबळला सातां ॥ १७ ॥
हां गा जीवापैलीकडिली खुणे । जो पावोनि वावरों जाणे ।
तो देहाचेनि वेगळेपणें । काय वेगळा होय ॥ १८ ॥

उदाराः सर्व एवैते ज्ञानीत्वात्मैव मे मतम् ।
आस्थितः स हि युक्तात्मा मामेवानुत्तमां गतिम् ॥१८॥

म्हणोनि आपुलाल्याहिताचेनि लोभें । मज आवडे तोही भक्त झोंबे । परी मीचि करी वालभें । ऐसा ज्ञानिया एक १९
पाहें पां दुभतेयाचिया आशा । जगचि धेनूसि करितसे फांसा । परि दोरेंवीण कैसा । वत्साचा वेंळी ॥ ११० ॥
कां जे तनुमनप्राणें । ते आणिक कांहींचि नेणे ।
देखतयांतें म्हणे । हे माय माझी ॥ ११ ॥
ते येणें मानें अनन्यगती । म्हणूनि धेनुही तैसीचि प्रीती ।
यालागीं लक्ष्मीपती । बोलिले साचें ॥ १२ ॥
हें असो मग म्हणितलें । जे कां तुज सांगितलें ।
तेही भक्त भले । पढियंते आम्हां ॥ १३ ॥

१ प्रेम, आवड २ पाश, दोरी, माळा ३ अन्नाचा हिस्सा, ४ आवडते.

परि जाणोनियां मातें । जे पाहों विसरले मागौतें ।
जैसें सागरा येऊनि सरितें । मुरडावें ठेलें ॥ २४ ॥
तैसी अंतःकरणकुहरीं जन्मली । जयाची प्रतीतिगंगा मज
मीनली । तो मी हे काय बोली । फार करूं ॥ २५ ॥
एऱ्हवीं ज्ञानिया जो म्हणिजे । तो चैतन्यचि केवळ माझें ।
हें न म्हणावें परि काय कीजे । न बोलणें बोलों ॥ २६ ॥

बहूनां जन्मनामंते ज्ञानवान्मां प्रपद्यते ।
वासुदेवः सर्वमिति स महात्मा सुदुर्लभः ॥ १९ ॥

जे तो विषयांची दाट झाडी ।– माजीं कामक्रोधांचीं
सांकडीं । चुकावूनि आला पाडीं । सद्वासनेचिया ॥ २७ ॥
मग साधुसंगें सुभटा । उजू सत्कर्माचिया वाटा ।
अप्रवृत्तीचा अव्हांटा । डावलूनि ॥ २८ ॥
आणि जन्मशतांचा वाहतपणा । तेवींचि आशेचिया न लेचि
वाहणा । तेथ फलहेतूचा उगाणा । कवणु चाळी ॥ २९ ॥
ऐसा शरीरसंयोगाचिये राती–। माजीं धांवतां सांडियां
औपती । तंव कर्मक्षयाची पाहाती । पाहांट जाली ॥ १३० ॥
तैसीच गुरुकृपा उखा उजळली । ज्ञानाची वोतपली पहली ।
तेथ साम्याची ऋद्धि उघडिली । तयाचिये दिठी ॥ ३१ ॥
ते वेळीं जयाकडे वांस पाहे । तेउता मीचि तया एकु आहें ।
अथवा निवांत जरी राहे । तऱ्ही मीचि तया ॥ ३२ ॥
हें असो आणिक कांहीं । तया सर्वत्र मीवांचूनि नाहीं ।
जैसे सबाह्य जळ डोहीं । बुडालिया घटा ॥ ३३ ॥

---

१ पहाडावर. २ आड मार्गाला. ३ डावा घालून, चुकवून. ४ वाटसरू, प्रवासी. ५ हिशोब, गणना. ६ एकटा, वासनासंगहीन. ७ वाट. ८ उषःकाल. ९ तिरीप. १० वाट, दिशा.

तैसा तो मजभीतरीं । मी तया आंतुबाहेरी ।
हे सांगिजेल बोलवरी । तैसें नव्हे ॥ ३४ ॥
म्हणोनि असो हें इयापरी । तो देखे ज्ञानाची वाखारी ।
तेणें ससेरलेनि करीं । आपु विश्व ॥ ३५ ॥
हें समस्तही श्रीवासुदेवो।ऐसा प्रतीतिरसाचा वोतला भावो
म्हणोनि भक्तांमाजीं रावो । आणि ज्ञानिया तोचि ॥३६॥
जयाचिये प्रतीतीचा वाखारां । पैंवाडु होय चराचरा ।
तो महात्मा धनुर्धरा । दुर्लभु आथी ॥ ३७ ॥
येर बहुत जोडती किरीटी । जयांचीं भजनें भोगासाठीं ।
जे आशातिमिरें दिठी । विपयांध जाले ॥ ३८ ॥

कामैस्तैस्तैर्हृतज्ञानाः प्रपद्यन्तेऽन्यदेवताः ।
तं तं नियममास्थाय प्रकृत्या नियताः स्वया ॥ २० ॥

आणि फळाचिया हांवा । हृदयीं कामा जाला रिगावा ।
कीं तयाचिये घसणी दिवा । ज्ञानाचा गेला ॥ ३९ ॥
ऐसे उभयतां आंधारीं पडले । म्हणोनि पासींचि मातें
चुकले । मग सर्वभावें अनुसरले । देवतांतरां ॥ १४० ॥
आधींच प्रकृतीचे पाइक । वरी भोगालागीं तंव रंक ।
मग तेणें लोलुपत्वें कौतुक । कैसेनि भजती ॥ ४१ ॥
कवणी तिया नियमबुद्धि । कैसिया हन उपचारसमृद्धि ।
कां अर्पण यथाविधि । विहित करणें ॥ ४२ ॥

यो यो यां यां तनुं भक्तः श्रद्धयार्चितुमिच्छति ।
तस्य तस्याऽचलां श्रद्धां तामेव विदधाम्यहम् ॥ २१ ॥

---

१ वखार, कोठी. २ त्या ज्ञानानें व्यवहार करून. ३ वाव, जागा.
४ घर्षणानें, झगडल्यानें.

यें जो जिये देवतांतरीं । मजावयाची चाड करी ।
तयाची ते चाड पुरी । पुरविता मी ॥ ४३ ॥
देवोदेवी मीचि पाहीं । हाही निश्चय त्यासि नाहीं ।
भाव ते ते ठायीं । वेगळाला धरी ॥ ४४ ॥

स तया श्रद्धया युक्तस्तस्याराधनमीहते ।
लभते च ततः कामान्मयैव विहितान्हितान् ॥ २२ ॥

मग तिया श्रद्धायुक्त । तेथींचें आराधन जें उचित ।
तें सिद्धीवरी समस्त । वर्तों लागे ॥ ४५ ॥
ऐसें जेणें जें भाविजे । तें फळ तेणें पाविजे ।
परी तेंही सकळ निपजे । मजचिस्तव ॥ ४६ ॥

अंतवत्तु फलं तेषां तद्भवत्यल्पमेधसाम् ।
देवान्देवयजो यांति मद्भक्ता यांति मामपि ॥ २३ ॥

परी ते भक्त मातें नेणती । जे कल्पनेबाहेरी न निघती ।
म्हणोनि कल्पित फळ पावती । अंतवंत ॥ ४७ ॥
किंबहुना ऐसें भजन । तें संसाराचेंचि साधन ।
येर फलभोग तो स्वप्न । नावभरी दिसे ॥ ४८ ॥
हें असो परौतें । मग हो कां आवडतें ।
परी यजी जो देवतांतें । तो देवत्वासीचि ये ॥ ४९ ॥
येर तनुमनप्राणीं । जे अनुसरले माझेयाचि वाहणीं ।
ते देहाच्या निर्वाणीं । मीचि होती ॥ १५० ॥

अव्यक्तं व्यक्तिमापन्नं मन्यंते मामबुद्धयः ।
परं भावमजानंतो ममाव्ययमनुत्तमम् ॥ २४ ॥

---

१ मार्गाला.

परी तेसें न करिती प्राणिये। वांयां आपुल्या हितीं वाणिये।
जे पोंहताति पाणियें। तळह्यातिचेनि ॥ ५१ ॥
नाना अमृताच्या सागरीं बुडिजे। मग तोंडा कां वज्रमिठी
पाडिजे। आणि मनीं तरी आठविजे। थिल्लरोदकातें ॥५२॥
हें ऐसें कासया करावें। जे अमृतींही रिगोनि मरावें।
तें सुखें अमृत होऊनि कां नसावें। अमृतामाजीं ॥ ५३ ॥
तैसा फळहेतूचा पांजिरा। सांडूनियां धनुर्धरा।
कां प्रतीतिपाखीं चिदंबरा। गोसाविया नोहावें ॥ ५४ ॥
जेथ उंचावलेनि पवाडें। सुखाचा पैसारु जोडे।
आपुलेनि सुरवाडें। उडों ये ऐसा ॥ ५५ ॥
तया उमापा मोप कां सुवावें। मज अव्यक्ता व्यक्त कां
मानावें। सिद्ध असतां कां निर्मावें। साधनवरी ॥ ५६ ॥
परि हा बोल आघवा। जरी विचारिजतसे पांडवा।
तरी विशेषें या जीवां। न चोजवे गा ॥ ५७ ॥

नाहं प्रकाशः सर्वस्य योगमायासमावृतः।
मूढोऽयं नाभिजानाति लोको मामजमव्ययम् ॥ २५ ॥

कां जे योगमायापडळें। हे जाले आहाती आंधळे।
म्हणोनि प्रकाशाचेनि दिहवळें। न देखती मातें ॥५८॥
एऱ्हवीं मी नसें ऐसें। काय वस्तुजात असे।
पाहें पां कवण जळ रसें। रहित आहे ॥ ५९ ॥

---

१ शोध घरणोर. २ पिंजरा, सांपळा. ३ पराक्रमानें. ४ विस्तार. ५ ज्याला मापतां येत नाहीं अशा त्याला माप कां घालावें ? ६ मरावें. ७ आवडे. ८ दिवसपळानें, उजेडानें.

पवन कवणातें न शिवेचि । आकाश कें न समायेचि ।
हें असो एक मीचि । विश्वीं आहें ॥ १६० ॥

वेदाहं समतीतानि वर्तमानानि चार्जुन ।
भविष्याणि च भूतानि मां तु वेद न कश्चन ॥ २६ ॥

येथें भूतें जियें अतीतलीं । तियें मीचि होऊनि ठेलीं ।
आणि वर्तत आहाति जेतुलीं । तींही मीचि ॥ ६१ ॥
कां भविष्यमाणें जियें हीं । तींही मजवेगळीं नाहीं ।
हा बोलचि एऱ्हवीं कांहीं । होय ना जाय ॥ ६२ ॥
दोराचिया सापासी । डोंबा वडिरा ना गव्हाळा ऐसी ।
संख्या न करवे कोण्हासी । तेवीं भूतांसि मिथ्यात्वें ॥६३॥
ऐसा मी पांडुसुता । अनुस्यूत सदा असतां ।
या संसार जो भूतां । तो आनें बोलें ॥ ६४ ॥

इच्छाद्वेषसमुत्थेन द्वंद्वमोहेन भारत ।
सर्वभूतानि संमोहं सर्गे यांति परंतप ॥ २७ ॥

तरि तेचि आतां थोडीसी । गोठी सांगिजेल परियेसीं ।
जें अहंकारा तनूसीं । वालंभ पडिलें ॥ ६५ ॥
तेथ इच्छा हे कुमारी जाली । मग ते कामाचिया तारुण्या
आली । तेथ द्वेषेंसीं मांडिली । वरोडिक ॥ ६६ ॥
तया दोघांस्तव जन्मला । ऐसा द्वंद्वमोह जाला ।
मग तो आजेयानें वाढविला । अहंकारें ॥ ६७ ॥
जो धृतीसि सदां प्रतिकूळु । नियमाही नागवे सळु ।
आशारसें दोंदिलु । जाला सांता ॥ ६८ ॥

---

१ काया. २ कवड्या, कवरा. ३ लालसर. ४ प्रेम. ५ विवाहसबंध.

असंतुष्टीचिया मदिरा । मत्त होवोनी धनुर्धरा ।
विषयाचे चोवेरां । विकृतीसीं ॥ ६९ ॥
तेणें भावशुद्धीचिया वाटे । विपुरले विकल्पाचे कांटे ।
मग चिरिलें अव्हांटे । अप्रवृत्तीचे ॥ १७० ॥
तेणें भूतें भांबावलीं । म्हणौनि संसाराचिया आडचामाजीं
पडिलीं । मग महादुःखाच्या घेतलीं । दांडेवरीं ॥ ७१ ॥

येषां त्वंतगतं पापं जनानां पुण्यकर्मणाम् ।
ते द्वंद्वमोहनिर्मुक्ता भजंते मां दृढव्रताः ॥ २८ ॥

ऐसे विकल्पाचे वायांणे । कांटे देखोनि सर्णाणे ।
जे मतिभ्रमाचें पासावणें । घेतीचिना ॥ ७० ॥
उजू एकनिष्ठेच्या पाउलीं । रगडूनि विकल्पाचिया माली
महापातकाची साडिली । अटवी जिहीं ॥ ७३ ॥
मग पुण्याचे धांवा घेतले । आणि माझी जवळीक पातले
किंबहुना ते चुकले । वाटवधेयां ॥ ७४ ॥

जरामरणमोक्षाय मामाश्रित्य यतंति ये ।
ते ब्रह्म तद्विदुः कृत्स्नमध्यात्मं कर्म चाऽखिलम् ॥ २९ ॥

एऱ्हवीं तरी पार्था । जन्ममरणाची निर्में कथा ।
ऐसिया प्रयत्नातें आस्था । विये जयाची ॥ ७५ ॥
तया तो प्रयत्नुचि एके वेळे । मग समग्र परब्रह्में फळे ।
जया पिकलेया रसु गळे । पूर्णतेचा ॥ ७६ ॥
ते वेळीं कृतकृत्यता जग भरे । तेथ अध्यात्माचें नवलपण
पुरे । कर्माचें काम सरे । विरमे मन ॥ ७७ ॥

१ खोलीत २ पाडले, वाहते केले. ३ रानांत. ४ काठीनें. ५ सोटे-
६ तीक्ष्ण ७ वाटमाऱ्यांना ८ सपे.

ऐसा अध्यात्मलाभु तया । होय गा धनंजया ।
मांडवल जया । उद्यमीं मी ॥ ७८ ॥
तयातें साम्याचिये वाढी । ऐक्याची सांदे कुळवाडी ।
तेय भेदाचिया दुवळवाडी । नेणिजे तया ॥ ७९ ॥

साधिभूताधिदैवं मां साधियज्ञं च ये विदुः ।
प्रयाणकालेऽपि च मां ते विदुर्युक्तचेतसः ॥ ३० ॥

जिहीं साधिभूता मातें । प्रतीतीचेनि हातें ।
धरूनि अधिदैवातें । शिवतलें गा ॥ १८० ॥
जयां जाणिवेचेनि वेगें । मी अधियज्ञुही दृष्टी रिगें ।
ते तनूचेनि वियोगें । विन्हवे नव्हती ॥ ८१ ॥
एऱ्हवीं आयुष्याचें सूत्र विघडतां। भूतांची उमटे खडाटता।
काय न मरतयाहि चित्ता । युगांत नोहे ॥ ८२ ॥
परी नेणों कैसें यें गा । जे अडोनि गेले माझिया अंगा ।
ते प्रयाणींचिया लगबगा । न सांडितीच मातें ॥ ८३ ॥
एऱ्हवीं तरी जाण । ऐसे जे निपुण ।
तेचि अंतःकरण — । युक्त योगी ॥ ८४ ॥
तंव इये शब्दकूपिकेतळीं । नोडवेचि अवधानाची अंजुळी ।
जे नावेक अर्जुन तये वेळीं । मागांचि होता ॥ ८५ ॥
जेय तद्ब्रह्मवाक्यफळें । जियें नानार्थरसें रसाळें ।
घडफताती परिमळें । भावाचेनि ॥ ८६ ॥
सहज कृपामंदानिळें । कृष्णद्रुमाचीं वचनफळें ।
अर्जुनश्रवणाचिये खोळे । अवचित पडिलीं ॥ ८७ ॥
तियें प्रमेयांचीं हों कां वळलीं । कीं ब्रह्मरसाच्या सागरीं
घुघुकाळिलीं । मग तैसींच कां घोळिलीं । परमानंदें ॥८८॥

१ व्यापारात, व्यवहारांत. २ शेतवाडी. ३ भिकारपण. ४ दरवळलात.

तेणें वरवेपणें निर्मळें । अर्जुनाचे आनिमिष डोळे ।
घेताति गव्हाळे । विस्मयामृताचे ॥ ८९ ॥[1]
तिया सुखसंपत्ति जोडलिया । मग स्वर्गा वांती वांकुलिया ।
हृदयाच्या जीवीं गुतकुलिया । होत आहाती ॥ १९० ॥
ऐसें वरांचिलीचि वरवा । सुख जावों लागलें फावा ।
तव रसस्वादाचिया हांवा । लाहो केला ॥ ९१ ॥
झडकरी अनुमानाचेनि करतळें । घेऊनि तियें वाक्यफळें ।
प्रतीतिमुखीं एके वेळे । घालूं पाहे ॥ ९२ ॥
तव विचाराचिया रसना न दाटती । वरी हेतूच्या दशनीं
न फुटती । ऐसें जाणोनि सुभद्रापती । चुंबीचिना ॥ ९३ ॥
मग चमत्कारला म्हणे । इयें जळींचीं मा तारागणें ।
कैसा झकविलों असलगपणें । अक्षरांचेनि ॥ ९४ ॥
इयें पदें नव्हती फुडिया । गगनाचिया घडिया ।
येथ आमुची मति बुडालिया । याव न निघे ॥ ९५ ॥
वांचूनि जाणावयाची के गोठी । ऐसें जीवीं कल्पूनि किरीटी
तिया पुनरपि केली दृष्टी । यादवेंद्रा ॥ ९६ ॥
मग विनविलें सुभटें । हां हो जी ये एकवाटे ।
सातही पदें अनुच्छिष्टें । नवलें आहाती ॥ ९७ ॥
एऱ्हवीं अवधानाचेनि वहिलेपणें । नाना प्रमेयांचे उगाणे ।
काय श्रवणाचेनि आंगवणें । वोलों लाहाती ॥ ९८ ॥
परि तैसें हें नोहेचि देवा । देखिला अक्षरांचा मेळावा ।
आणि विस्मयाचिया जीवा । विस्मयो जाला ॥ ९९ ॥
कानाचेनि गवाक्षद्वारें । वोलाचे रश्मी अभ्यंतरें ।
पाहेना तंव चमत्कारें । अवधान ठेलें ॥ २०० ॥

---

१ दाखवितात. २ वरवरची, बाह्यांगाची. ३ अपूर्व चमत्कार. ४ राहिलें, संपलें.

तेवींचि अर्थाची चाड मज आहे । ते सांगतांही वेळु न साहे । म्हणूनि निरूपण लवलाहें । कीजो देवा ॥ १ ॥
ऐसा मागील पडताळा घेउनी । पुढां अभिप्राय दृष्टी सूनी । तेवींचि मार्जी शिरउनी । आर्ती आपुली ॥ २ ॥
कैसी पुसती पाहे पां जाणिव । भिडेचि तरी लंघों नेदी शिंव । एऱ्हवीं श्रीकृष्णहृदयासि खेंवं । देवों सरला ॥ ३ ॥
अहो श्रीगुरूतें जैं पुसावें । तैं येणें मानें सावध होआवें । हें एकचि जाणें आघवें । सव्यसाची ॥ ४ ॥
आतां तयाचें तें प्रश्न करणें । वरी सर्वज्ञ श्रीहरीचें बोलणें । हें संजयो आवडलेपणें । सांगेल कैसें ॥ ५ ॥
तिये अवधान द्यावें गोठी । बोलिजेल नीट मऱ्हाटी । जैसी कानाचे आधीं दृष्टी । उपेगा जाये ॥ ६ ॥
बुद्धीचिया जिभा । बोलाचा न चाखतां गाभा । अक्षरांचिया भांवा । इंद्रियें जिंती ॥ ७ ॥
पहा पां मालतीचे कळे । घ्राणासि कीर वाटले परिमळें । परि वरचिला बरवा काइ डोळे । सुखिये नव्हती ॥ ८ ॥
तैसें देशियेचिया हवांवा । इंद्रियें करिती राणिवा । मग प्रमेयाचिया गांवा । लेसां जाइजे ॥ ९ ॥
ऐसेनि नागरपणें । बोलु निमे तें बोलणें । ऐका ज्ञानदेव म्हणे । निवृत्तीचा ॥ २१० ॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
ज्ञानविज्ञानयोगो नाम सप्तमोऽध्यायः

---

१ गव्हामिठी. २ सुंदरपणानें. ३ तरतरीत होतात. ४ सौंदर्यानें. ५ राज्य सत्ता, सामर्थ्य.

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

श्रीज्ञानेश्वरी

अध्याय आठवा

अर्जुन उवाच—

किं तद्ब्रह्म किमध्यात्मं किं कर्म पुरुषोत्तम ।
अधिभूतं च किं प्रोक्तमधिदैवं किमुच्यते ॥ १ ॥

मग अर्जुनें म्हणितलें । हां हो जी अवधारिलें ।
जें म्यां पुसिलें । तें निरूपिजो ॥ १ ॥
सांगा कवण तें ब्रह्म । काइसया नाम कर्म ।
अथवा अध्यात्म । काय म्हणिपे ॥ २ ॥
अधिभूत तें कैसें । एथ अधिदैवत तें कवण असे ।
हें उघड मी परियेसें । ऐसें बोला ॥ ३ ॥

अधियज्ञः कथं कोऽत्र देहेऽस्मिन्मधुसूदन ।
प्रयाणकाले च कथं ज्ञेयोऽसि नियतात्मभिः ॥ २ ॥

देवा अधियज्ञ तो काई । कवण पां इये देहीं ।
हें अनुमानासि कांहीं । दिठी न भरे ॥ ४ ॥
आणि नियता अंतःकरणीं । तूं जाणिजसी देहप्रयाणीं ।
तें कैसेनि हें शार्ङ्गपाणी । परिसवा मातें ॥ ५ ॥
देखा धवळारीं चिंतामणीचा । जरी पहुडला होय दैवाचा
तरी वोसणताही बोल तयाचा । सोपें न वचे ॥ ६ ॥

१ झुनेगची वाड्यांत. २ झोंपेंत वरळणारा. ३ व्यर्थ.

तैसें अर्जुनाचिया बोलासवें । आलें तेंचि म्हणितलें देवें ।
परियेसें गा वरवें । जें पुसिलें तुवां ॥ ७ ॥
किरीटी कामधेनूचा पाडा। वरी कल्पतरूचा आहे मांडोंडा।
म्हणोनि मनोरथसिद्धीचिया चाडा । तो नवल नोहे ॥८॥
कृष्ण कोपोनि ज्यासि मारी। तो पावे परब्रह्मसाक्षात्कारीं
मा कृपेनें उपदेशु करी । तो कैशापरी न पवेल ॥ ९ ॥
जैं कृष्णचि होइजे आपण। तैं कृष्ण होय आपुलें अंतःकरण।
मग संकल्पाचें आंगण । वोळंगती सिद्धी ॥ १० ॥
परी ऐसें जें प्रेम । तें अर्जुनींचि आथी निस्सीम ।
म्हणऊनि तयाचे काम । सदा सफळ ॥ ११ ॥
या कारणें श्रीअनंतें । तें मनोगत तयाचें पुसतें ।
होईल जाणूनि आइतें । वोगरूनि ठेविलें ॥ १२ ॥
जें अपत्य थानीं निगे । तयाची भूक ते मातेसीचि लागे।
एऱ्हवीं तें शब्दें काय सांगे । मग स्तन्य दे येरी ॥ १३ ॥
म्हणोनि कृपाळुवा गुरूचिया ठायीं । हें नवल नोहे कांहीं ।
परि तें असो आइका काई । जें देव बोलते जाहले ॥१४॥

श्रीभगवानुवाच—

अक्षरं ब्रह्म परमं स्वभावोऽध्यात्ममुच्यते ।
भूतभावोद्भवकरो विसर्गः कर्मसंज्ञितः ॥ ३ ॥

मग म्हणितलें सर्वेश्वरें । जें आकारीं इये खोंकरें ।
कोंदलें असत न खिरे । कवणे काळीं ॥ १५ ॥

१ मांडव. २ गाठतात, प्रवेशतात. ३ वाढून. ४ स्तनांतील दूध. ५ सच्छिद्र, फुटकें. ६ गळे.

[1]एऱ्हवीं सपूरपण तयाचे पहावें। तरि शून्यचि नव्हे स्वभावें।
परि गगनाचेनि पालवें। गाळूनि घेतले ॥ १६ ॥
जे ऐसेंही परि विरुळें। इये विज्ञानाचिये खोळे।
हालवलेंही न गळे। ते परब्रह्म ॥ १७ ॥
आणि आकाराचेनि जालेपणें। जन्मधर्मातें नेणे।
आकारलोपीं निमणें। नाहीं कहीं ॥ १८ ॥
ऐशिया आपुलियाची सहज स्थिती। जया ब्रह्माची नित्यता
असती। तया नाम सुभद्रापती। अध्यात्म गा ॥ १९ ॥
मग गगनीं जेविं निर्मळें। नेणों कैचीं एक वेळे।
उठती घनपटळें। नानावर्णें ॥ २० ॥
तेसे अमूर्ती तिये विशुद्धें। महदादि भूतभेदें।
ब्रह्मांडाचे बांधे। होंचि लागती ॥ २१ ॥
पै निर्विकल्पाचिये वरँडी। फुटे आदिसकल्पाची विरुढी।
आणि ते सवेंचि मोडोनि ये दोंढीं[6]। ब्रह्मगोळकाच्या ११
तया एकैकाचे भीतरीं पाहिजे। तंव बीजाचाचि भरिला
देखिजे। माजीं होतियाजातिया नेणिजे। लेख जीवा ॥२३॥
मग तया ब्रह्मगोळकाचे अशाश। प्रसवती आदिसंकल्प
असमँसहास। हें असो ऐसी बहुवस। सृष्टी वाढे ॥ २४ ॥
परि दुजेनविण एकला। परब्रह्मचि सचला।
अनेकत्वाचा आला। पूर जैसा ॥ २५ ॥
तेसें समविषमत्व नेणों कैचें। वायाचि चराचर रचे।
पाहाता प्रसवतिया योनीचे। लक्ष दिसती ॥ २६ ॥

१ सूक्ष्मपण, बारीकपणा २ पदरानें, वस्त्रानें ३ पातळ, सूक्ष्म ४ रचना
५ माळ जमिनींत ६ घडानी ७ सराभर

येरी जीवमायाचिये पालविये । कांहीं मर्यादा करूं न ये ।
पाहिजे कवण हें आघवें विये । तंव मूळ तें शून्य ॥ २७ ॥
म्हणूनि कर्ता मुदल न दिसे । आणि सैखीं कारणही कांहीं
नसे । माजीं कार्यांचे आपैसें । वाढोंचि लागे ॥ २८ ॥
ऐसा करितेनवीण गोचरु । अव्यक्तीं हा आकारु ।
निपजे जो व्यापारु । तया नाम कर्म ॥ २९ ॥

अधिभूतं क्षरो भावः पुरुषश्चाधिदैवतम् ।
अधियज्ञोऽहमेवात्र देहे देहभृतां वर ॥ ४ ॥

आतां अधिभूत जें म्हणिपे । तेंहि सांगों संक्षेपें ।
तरी होय आणि हारपे । अभ्र जैसें ॥ ३० ॥
तैसें असतेपण आहाच । नाहीं होइजे हें साच ।
जयांतें रूपा आणिती पांचपांच । मिळोनियां ॥ ३१ ॥
भूतांतें अधिकरूनि असे । आणि भूतसंयोगें तरि दिसे ।
जे वियोगघेळे भ्रंशे[1] । नामरूपादिक ॥ ३२ ॥
तयातें अधिभूत म्हणिजे । मग अधिदैवत पुरुष जाणिजे ।
जेणें प्रकृतीचें भोगिजे । उपार्जिलें ॥ ३३ ॥
जो चेतनेचा चक्षु । जो इंद्रियदेशींचा अध्यक्षु ।
जो देहास्तमानीं वृक्षु । संकल्पविहंगमाचा ॥ ३४ ॥
जो परमात्माचि परि दुसरा । जे अहंकारनिद्रा निदसुरा ।
म्हणोनि स्वप्नाचिया वोरबारा । संतोषें शिणे ॥ ३५ ॥
जीव येणें नांवें । जयातें आळविजे स्वभावें ।
तें अधिदैवत जाणावें । पंचायतनींचें[2] ॥ ३६ ॥

---

१ खटपटींत, दगदगींत. २ पंचभूतात्मक शरीराचें.

आतां इयेचि शरीरग्रामीं । जो शरीरभावातें उपशमी ।
तो अधियज्ञु एथ गा मी । पांडुकुमरा ॥ ३७ ॥
येर अधिदेवाधिभूत । तेहि मीचि कीर समस्त ।
परि पंधरें किडाळा मिळत । ते काय सांके नोहे ॥ ३८ ॥
तरि ते पंधरेपण न मैळे । आणि किडाळाचियाही अंशा न
मिळे। परि जव असे तयाचेनि मेळें। तव सांकचि म्हणिजे३९
तैसें अधिभूतादि आघवें । हें अविद्येचेनि पालवें ।
झांकलें तंव मानावें । वेगळें ऐसें ॥ ४० ॥ तेचि
अविद्येची जवनिका फिटे। आणि भेदभावाची अवधि तुटे।
मग म्हणे एक होऊनि जरी आटे। तरी काय दोनी होती ४१
पैं केशाचा गुंडाळा । वरि ठेविली स्फटिकशिळा ।
ते वरि पाहिजे डोळां । तव भेदिली गमती ॥ ४२ ॥
पाठीं केश परौते नेले। आणि भेदलेपण काय नेणों जाहालें।
तरि डांक देऊनि सांदिले । शिळेतें काई ॥ ४३ ॥
ना ते अखंडचि आयती । परि संगें भिन्न गमली होती ।
ते सारिलिया मागौती । जैसी का तैसी ॥ ४४ ॥
तैसीचि अहंभावो जाये । तरी ऐक्य तें आधींचि आहे ।
हेचि साचें जेथ होये । तो अधियज्ञु मी ॥ ४५ ॥
पैं गा आम्हीं तुज । सकळ यज्ञ कर्मज ।
सांगितले कां जे काज । मनीं धरूनि ॥ ४६ ॥
तो हा सकळ जीवांचा विसांवा । नैष्कर्म्यसुखाचा ठेवा ।
परि उघड करूनि पांडवा । दाविजत असे ॥ ४७ ॥
पहिलें वैराग्यइंधनपरिपूर्तीं । इंद्रियानळीं प्रदीप्तीं ।
विषयद्रव्याचिया आहुती । देऊनिया ॥ ४८ ॥

१ शुद्ध सोनें, २ हीणकस्याला ३ पदरानें

मग वज्रासन तेचि उर्वी । शोधूनि आधारमुद्रा बरवी । वेदिका रचे मांडवीं । शरीराच्या ॥ ४९ ॥
तेथ संयमाग्नीचीं कुंडें । इंद्रियद्रव्याचेनि पैवाडें । यजिजती उदंडें । युक्तिघोषें ॥ ५० ॥
मग मनप्राणसंयमु । हाचि हवनसंपदेचा संभ्रमु । येणें संतोषविजे निर्धूमु । ज्ञानानळु ॥ ५१ ॥
ऐसेनि हें सकळ ज्ञानीं समर्पे । मग ज्ञान तें ज्ञेयीं हारपे । पाठीं ज्ञेयचि स्वरूपें । निखिल उरे ॥ ५२ ॥
तया नांव गा अधियज्ञु । ऐसें बोलला जंव सर्वज्ञु । तंव अर्जुन अतिप्राज्ञु । तया पातलें तें ॥ ५३ ॥ हें जाणोनि म्हणितलें देवें । पार्था परिसतु आहासि बरवें । या कृष्णाचिया बोलासवें । येरु सुखाचा जाहला॥५४॥देखा बालकाचिया धणि धाइजे।कां शिष्याचेनि जाहलेपणें होइजे। हें सद्गुरुचि एकलेनि जाणिजे । कां प्रसवतिया ॥ ५५ ॥ म्हणोनि सात्विक भावांची मांदी।कृष्णाआंगीं अर्जुनाआधीं न समातसे परी बुद्धी । सांवरूनि देवें ॥ ५६ ॥ मग पिकलिया सुखाचा परिमळु।कीं निवालिया अमृताचा कल्लोळु। तैसा कोंवळा आणि रसाळु । बोलु बोलिला ॥ ५७ ॥
म्हणे परिसणेयांच्या राया । आइकें बापा धनंजया । ऐसी जळों सरलिया माया । तेथ जाळितें तेंही जळे ५८

अंतकाले च मामेव स्मरन्मुक्त्वा कलेवरम् ।
यः प्रयाति स मद्भावं याति नास्त्यत्र संशयः ॥ ५ ॥

जें आतांचि सांगितलें होतें । अगा अधियज्ञ म्हणितला जयातें । जे आदींचि तया मातें । जाणोनि अंतीं ॥ ५९ ॥

१ भुई. २ उंब्यानें, पिंडानें. ३ गर्दी, दाटी.

ते देह झोळ ऐसें मानुनी । ठेले आपणपें आपण होउनी ।
जैसा मठ गगना भरुनी । गगनींचि असे ॥ ६० ॥
ये प्रतीतिचिया माजघरीं । तया निश्चयाची वोवरी ।
आली म्हणोनि वाहेरी । नव्हेचि से ॥ ६१ ॥
ऐसें सबाह्य ऐक्य संचलें । मीचि होऊनि असतां राहिलें।
वाहिरि भूताची पाचही रावलें । नेणतांचि पडिलीं ॥६२॥
आतां उभया उभेपण नाहीं जयाचें । मा पडिलिया गहन कवण तयाचें।म्हणोनि प्रतीतीचिये पोटींचें।पाणी न हाले ६३
ते ऐक्याची आटे घोतिली । कीं नित्यतेचिया हृदयीं घातली।
जैसी समरससमुद्रीं धुतली । मळेचि ना ॥ ६४ ॥
पैं अथावीं घट बुडाला । तो आतबाहेरी उदकें भरला।
पाठीं दैवगत्या जरी फुटला । तरी उदक काय फुटे ॥६५॥
ना तरी सर्पे कवच साडिलें । का उबारेन वस्त्र फेडिलें ।
तरी साग पां काय मोडलें । अवेवामाजीं ॥ ६६ ॥
तैसा आकार हा आहाच भ्रंशे । यांचूनि वस्तु ते साचलीचि असे। तेचि बुद्धि जालिया विसकुसे। कैसोनि आतां ॥६७॥
म्हणोनि यापरी मातें । अतकाळीं जाणतसाते ।
जे मोकलिती देहातें । ते मीचि होती ॥ ६८ ॥

य य वाऽपि स्मरन्भाव त्यजन्त्यते कलेवरम् ।
त तमेवैति कौंतेय सदा तद्भावभावित ॥ ६ ॥

एऱ्हवीं तरी साधारण । उरीं आदळलिया मरण ।
जो आठव धरी अंत करण । तेचि होइजे ॥ ६९ ॥
जैसा कवण एक काकुळती । पळता पवनगतीं ।
दुपाउलीं अवचितीं । कुहामाजी पडियेला ॥ ७० ॥

आतां तया पढणयाआरौतें । पढण चुकवावया परौतें।
नाहीं म्हणोनि तेथें । पढावेंचि पढे ॥ ७१ ॥
तेंचि मृत्यूचेनि अवसरें एकें। जें येऊनि जीवासमोर ठाके।
तें होणें मग न चुके । मलतयापरी ॥ ७२ ॥
आणि जागता जंव असिजे। तंव जेणें ध्यानें भावना
भाविजे । डोळां लागतखेंवो देखिजे । तेंचि स्वप्नीं ॥७३॥
तेविं जितेनि अवसरें । जें आवडोनि जीवीं उरे।
तेंचि मरणाचिये मेरे । फार हों लागे ॥ ७४
आणि मरणीं जया जें आठवे । तो तेंचि गतीतें पावे ।
म्हणोनि सदां स्मरावें । मातेंचि तुवां ॥ ७५ ॥

तस्मात्सर्वेषु कालेषु मामनुस्मर युद्ध्य च ।
मय्यर्पितमनोबुद्धिर्मामेवैष्यस्यसंशयः ॥ ७ ॥

डोळां जें देखावें । कां कानीं हन ऐकावें ।
मनीं जें भावावें । बोलावें वाचे ॥ ७६ ॥
तें आंत बाहेरि आघवें । मीचि करूनि घालावें।
मग सर्वा काळीं स्वभावें । मीचि आहें ॥ ७७ ॥
अर्जुना ऐसें जाहालिया । मग न मरिजे देह गेलिया ।
मा संग्रामु केलिया । भय काय तुज ॥ ७८ ॥
तूं मनबुद्धी साचेंसीं । जरी माझिया स्वरूपीं अर्पिसी।
तरी मातेंचि गा पावसी । हे माझी भाक ॥ ७९ ॥
हेंच कायिसया वरी होये । ऐसा जरी संदेहो वर्तत आहे।
तरी अभ्यासूनि आदीं पाहें । मग नव्हे तरी कोपें ॥ ८० ॥

अभ्यासयोगयुक्तेन चेतसा नान्यगामिना ।
परमं पुरुषं दिव्यं याति पार्थानुचिंतयन् ॥ ८ ॥

येणेंचि अभ्यासेंसीं योगु । चित्तासि करीं पां चांगु ।
अगा उपायबळें पंगु । पहाड ठाकी ॥ ८१ ॥
तेविं सदभ्यासें निरंतर । चित्तासि परमपुरुषाची मोहर ।
लावीं मग शरीर । राहो अथवा जावो ॥ ८२ ॥
जे नाना गतीतें पाववितें । तें चित्त वरील आत्मयातें ।
मग कवण आठवी देहातें । गेलें कीं आहे ॥ ८३ ॥
पैं सरितेचेनि ओघें । सिंधुजळा मीनलें वोघें ।
तें काय वर्तत आहे मागें । म्हणोनि पाहों येत ॥ ८४ ॥
ना तें समुद्रचि होऊन ठेलें । तेविं चित्ताचें चैतन्य जाहालें ।
जेथ यातायात निमालें । घनानंद जें ॥ ८५ ॥

कविं पुराणमनुशासितारमणोरणीयांसमनुस्मरेद्यः ।
सर्वस्य धातारमचिंत्यरूपमादित्यवर्णं तमसः परस्तात् ९
प्रयाणकाले मनसाचलेन भक्त्या युक्तो योगबलेन चैव ।
भ्रुवोर्मध्ये प्राणमावेश्य सम्यक् स तं परं पुरुषमुपैति दिव्यम् १०

जयाचें आकारावीण असणें । जया जन्म ना निमणें ।
जें आघवेंचि आघवेपणें । देखत असे ॥ ८६ ॥
जें गगनाहून जुनें । जें परमाणूहूनि सान ।
जयाचेनि सन्निधानें । विश्व चळे ॥ ८७ ॥
जें सर्वांतें ययां विये । विश्व सर्व जेणें जिये
हेतु जया बिहे । अचिंत्य जें ॥ ८८ ॥
देखे वोळखा इगळु न चरे । तेजीं तिमिर न शिरे ।
जें देहाचें आंधारें । चर्मचक्षूसीं ॥ ८९ ॥
सुसडा सूर्यकणांच्या राशी । जो नित्य उदो ज्ञानियांसी ।
अस्तमानाचें जयासी । आडनांव नाहीं ॥ ९० ॥

तया अव्यंगवाणेया ब्रह्मातें । प्रयाणकाळें मातें ।
जो स्थिरावलेनि चित्तें । जाणोनि स्मरे ॥ ९१ ॥
बाहेरी पद्मासन रचुनी । उत्तराभिमुख बैसोनि ।
जीवीं सुख सूनि । क्रमयोगाचें ॥ ९२ ॥
आंतु मीनलेनि मनोधर्में । स्वरूपप्राप्तीचेनि प्रेमें ।
आपेंआप संभ्रमें । मिळावया ॥ ९३ ॥
आकळलेनि योगें । मध्यमा मध्यमार्गें ।
अग्निस्थानौनि निगे । ब्रह्मरंध्रा ॥ ९४ ॥
तेथ अचेत चित्ताचा सांगातु । आहाचवाणा दिसे मांडतु
जेथ प्राण गगनाआंतु । संचरे कां ॥ ९५ ॥
परी मनाचेनि स्थैर्यें धरिला । भक्तीचिया भावना भरला ।
योगबळें आवरला । सज्ज होउनी ॥ ९६ ॥
तो जडाजडातें विरवितु । भूलतांमाजीं संचरतु ।
जैसा घंटानाद लयस्थु । घंटेसींच होय ॥ ९७ ॥
कां झांकलिये घटींचा दिवा । नेणिजे काय जाहला केव्हां ।
या रीती जो पांडवा । देह ठेवी ॥ ९८ ॥
तो केवळ परब्रह्म । जया परमपुरुष ऐसें नाम ।
तें माझें निजधाम । होऊनि ठाके ॥ ९९ ॥

यदक्षरं वेदविदो वदंति विशंति यद्यतयो वीतरागाः ।
यदिच्छंतो ब्रह्मचर्यं चरंति तत्ते पदं संग्रहेण प्रवक्ष्ये ॥११॥

सकळां जाणणेयां जे जाणी । तिये जाणिवेची जे खाणी ।
तयां ज्ञानियांचिये आयणी । जयातें अक्षर म्हणिपे ॥१००॥
चंडवातेंही न मोडे । तें गगनचि कीं फुडें ।
यांचूनि जरी होईल मेहुडें । तरी उरेल फेंचें ॥ १ ॥

तेवि जाणणेया जें आकळिलें। तें जाणिवलेपणेंचि उमाणलें।
मग नेणवेचि तया म्हणितलें। अक्षर सहजे ॥ २ ॥
म्हणोनि वेदविद नर। म्हणती जयातें अक्षर।
जे प्रकृतीसी पर। परमात्मरूप ॥ ३ ॥
आणि विषयांचें विष उलंडूनि। जे सर्वेंद्रियां प्रायश्चित्त
देऊनि। आहाति देहाचिया बैसोनि। झाडातळीं ॥ ४ ॥
ते यापरी विरक्त। जयाची निरंतर वाट पाहात।
निष्कामासि अभिप्रेत। सर्वदा जें ॥ ५ ॥
जयाचिया आवडी। न गणिती ब्रह्मचर्यादि सांकडीं।
निष्ठुर होऊनि वापुडीं। इंद्रियें कांडिती ॥ ६ ॥
ऐसें जें पद। दुर्लभ आणि अगाध।
जयाचिये थडिये वेद। बुडकाळिले ठेले ॥ ७ ॥
ते ते पुरुष होती। जे यापरी लया जाती।
तरी पार्था हेचि स्थिती। एक वेळ सांगों ॥ ८ ॥
तेथ अर्जुनें म्हणितले स्वामी। हेंचि म्हणावया होतों पां मीं
तंव सहजें कृपा केली तुम्हीं। तरी बोलिजो कां ॥ ९ ॥
परि बोलावें तें अति सोहोपें। तेथें म्हणितलें त्रिभुवनदीपें।
तुज काय नेणों संक्षेपें। सांगेन ऐक ॥ ११० ॥
तरी मना या बाहेरिलीकडे। यावयाची सावियां सवे मोडे
हें हृदयाचिया डोहीं बुडे। तेसें कीजे ॥ ११ ॥

सर्वद्वाराणि संयम्य मनो हृदि निरुध्य च।
मूर्ध्न्याधायात्मनः प्राणमास्थितो योगधारणाम् ॥ १२ ॥

परी हें तरीच घडे। जरी संयमाचीं अखंडें।
सर्वद्वारीं कवाडें। कळासती ॥ १२ ॥

तरी सहजें मन कोंडलें । हृदयींचि असेल उगलें ।
जैसें करचरणीं मोडलें । परिवरु न संडी ॥ १३ ॥
तैसें चित्त राहिल्या पांडवा । प्राणाचा प्रणवुचि करावा ।
मग अनुवृत्तिपंथें आणावा । मूर्ध्निवरी ॥ १४ ॥
तेथ आकाशीं मिळे न मिळे । तैसा धरावा धारणाबळें ।
जंव मात्रात्रय मावळे । अर्धबिंबीं ॥ १५ ॥

ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म व्याहरन्मामनुस्मरन् ।
यः प्रयाति त्यजन्देहं स याति परमां गतिम् ॥ १३ ॥

तंववरी तो समीरु । निराळीं कीजे स्थिरु ।
मग लग्नीं जेविं ॐकारु । बिंबींचि विलसे ॥ १६ ॥
तैसें ॐ हें स्मरों सरे । आणि तेथेंचि प्राणु पुरे ।
मग प्रणवांतीं उरे । पूर्णघन जें ॥ १७ ॥
म्हणोनि प्रणवैकनाम । हें एकाक्षर ब्रह्म ।
जो माझें स्वरूप परम । स्मरतसांता ॥ १८ ॥
यापरी त्यजी देहातें । तो त्रिशुद्धी पावे मातें ।
जया पावणयापरौतें । आणिक पावणें नाहीं ॥ १९ ॥
तेथ अर्जुना जरी विपायें । तुझ्या जीवीं हन ऐसें जाये ।
ना हें स्मरण मग होये । कायसयावरी अंतीं ॥ १२० ॥
इंद्रियां अनुघड पडलिया । जीविताचें सुख बुडालिया ।
आंतुबाहेरी उघडलिया । मृत्युचिन्हें ॥ २१ ॥
ते वेळीं बैसावेंचि कवणें । मग कवण निरोधी करणें ।
तेथ काह्याचेनि अंतःकरणें । प्रणव स्मरावा ॥ २२ ॥

---

१ परसाव, घर. २ ओंकार. ३ क्रमाक्रमानें. ४ कदाचित्. ५ क्षोपड, विस्कटलेली स्थिति. ६ इंद्रियें.

तरि ऐशिया हो ध्वनी । झणें यारा देशी गा मनीं ।
पैं नित्य सेविला मी निदानीं । सेवकु होय ॥ २३ ॥

अनन्यचेताः सततं यो मां स्मरति नित्यशः ।
तस्याहं सुलभः पार्थ नित्ययुक्तस्य योगिनः ॥ १४ ॥
मामुपेत्य पुनर्जन्म दुःखालयमशाश्वतम् ।
नाप्नुवन्ति महात्मानः संसिद्धिं परमां गताः ॥ १५ ॥

जे विषयांसि तिळांजळी देऊनि । प्रवृत्तीवरी निगड वाऊनि
मातें हृदयीं सूनि । भोगिताती ॥ २४ ॥
परि भोगितया आराणुका । भेटणें नाहीं क्षुधादिकां ।
तेथ चक्षुरादि रंकां । कवण पाडु ॥ २५ ॥
ऐसे निरंतर एकवटले । जे अंतःकरणीं मजशीं लिगटले ।
मीचि होऊनि आटले । उपासिती ॥ २६ ॥
तया देहावसान जैं पावे । तैं तिहीं मातें स्मरावें ।
मग म्यां जरी पावावें । तरि उपास्ति ते कायसी ॥ २७ ॥
पैं रंकु एकु आडलेपणें । काकुळती धाव गा धाव म्हणे ।
तरि तयाचिये ग्लानी धांवणें । काय न घडे मज ॥ २८ ॥
आणि भक्ताही तेचि दशा । तरी भक्तीचा सोसु कायसा
म्हणऊनि हा ध्वनी ऐसा । न वाखाणावा ॥ २९ ॥
तिहीं जे वेळीं मी स्मरावा । ते वेळीं स्मरला कीं पावावा
तो आमारुही जीवा । साहवेचि ना ॥ १३० ॥
ते ऋणवैपण देखोनि आगीं । मी आपुलियाचि उत्तीर्णत्वा-
गीं । भक्ताचिया तनुत्यागीं । परिचर्या करीं ॥ ३१ ॥

१ सोडा, शृंखला

देहवैकल्याचा वारा । झणें लागेल या सुकुमारा ।
म्हणोनि आत्मबोधाचे पांजिरां । सूयें तयातें ॥ ३१ ॥
वरि आपुलिया स्मरणाची उंवाइली। हींवेंऐसी करीं साउली।
ऐसेनि नित्य बुद्धि संचली । मी आणीं तयातें ॥ ३३॥
म्हणोनि देहांतींचें सांकडें । माझिया कहींचि न पडे ।
मी आपुलियातें आपुलीकडे । सुखेंचि आणीं ॥ ३४ ॥
वरचील देहाची गंवसणी फेडुनी। आहाच अहंकाराचें रज
झाडुनी। शुद्ध वासना निवडुनी। आपणपां मेळवीं ॥ ३५॥
आणि भक्तां तरी देहीं । विशेष एकवंकीचा ठाव नाहीं ।
म्हणऊनि अव्हेरु करितां कांहीं ।।वियोग ऐसा न वाटे ॥३६
ना तरी देहांतीचि मियां यावें । मग आपणपें यातें न्यावें।
हेंही नाहीं जे स्वभावें । ते आधींचि मज मीनले ॥ ३७ ॥
येरी शरीराचिया सालिलीं । असतेपण हे साउली ।
वांचूनि चंद्रिका ते ठेली । चंद्रींच आहे ॥ ३८॥
ऐसे जे नित्ययुक्त । तयांसि सुलभ मी सतत ।
म्हणऊनि देहांतीं निश्चित । मीचि होती ॥ ३९ ॥
मग क्लेशतरूची वाडी । जे तापत्रयाग्नीची सगडी ।
जे मृत्युकाकासि कुरोंडी । सांडिली आहे ॥ १४० ॥
जें दैन्याचें दुभतें । जें महाभयातें वाढवितें ।
जें सकळ दुःखाचें पुरतें । मांडवल ॥ ४१ ॥
जें दुर्मतीचें मूळ । जें कुमार्गाचें फळ ।
जें व्यामोहाचें केवळ । स्वरूपचि ॥ ४२ ॥

१ शांत. २ शीतळ अशी. ३ स्थिर. ४ आच्छादन, कवच. ५ ऐक्या-चा. ६ शेगडी. ७ बलि.

जें संसाराचें वैसणें । जें विकाराचें उद्यानें ।
जें सकळ रोगांचें भाणें । वाढिलें आहे ॥ ४३ ॥
जें काळाचा खिचंडशिटा । जें आशेचा आंगवँटा ।
जन्ममरणाचा वोळिवटा । स्वभावें जें ॥ ४४ ॥
जें भुलीचें भरींव । जें विकल्पाचें वोतींव ।
किंबहुना पेंव । विंचुवांचें ॥ ४५ ॥
जें व्याघ्राचें क्षेत्र । जें पण्यांगनेचें मैत्र ।
जें विषयविज्ञानयंत्र । सुपूजित ॥ ४६ ॥
जें लावेचा कळवळा । निवालिया विषोदकाचा गळाळा ।
जें विश्वासु आंगवळा । संवचोराचा ॥ ४७ ॥
जें कोढियाचें खेंव । जें काळसर्पाचें मार्दव ।
गोरियेचें स्वभाव । गायन जें ॥ ४८ ॥
जें वैरियाचा पाहुणेर । जें दुर्जनाचा आदर ।
हें असो जें सागर । अनर्थाचा ॥ ४९ ॥
जें स्वप्नीं देखिलें स्वप्न । जें मृगजळें सांसिनलें वन ।
जें धूम्ररजाचें गगन । ओंतलें आहे ॥ १५० ॥
ऐसें जें हें शरीर । तें ते न पवतीचि पुटती नर ।
जे होऊनि ठेले अपार । स्वरुप माझें ॥ ५१ ॥

आब्रह्मभुवनाल्लोकाः पुनरावर्तिनोऽर्जुन ।
मामुपेत्य तु कौंतेय पुनर्जन्म न विद्यते ॥ १६ ॥

१ खाद्य, अन्न. २ खिचडीचा. ३ उष्टा घांस. ४ अंग टेंकण्याची जागा. ५ सुपीक पाणथळ शेत. ६ घोंट, गुरळा. ७ सलगी, अंगलट. ८ गळामिठी. ९ फांसेपारध्याचें. १० तरारलेलें. ११ बनलेलें.

एऱ्हवीं ब्रह्मपणाचिये भडंसे । न चुकतीचि पुनरावृत्तीचे वळसे । परि निवटलियाचें जैसें । पोट न दुखे ॥ ५१ ॥
ना तरी चेइलियानंतरें । न बुडिजे स्वप्नींचेनि महापूरें । तेवीं मातें पावले ते संसारें । लिंपतीचि ना ॥ ५३ ॥
एऱ्हवीं जगदाकाराचें सिरें । जें चिरस्थायीयांचें धुरे । ब्रह्मभुवन गा चवरें । लोकाचळाचें ॥ ५४ ॥
जिये गांवींचा पेहारुदिवोवरी । एका अमरेंद्राचें आयुष्य न धरी । विळोनि पांतीं उठी एकसरी । चवदाजणांची ५५

सहस्रयुगपर्यंतमहर्यद्ब्रह्मणो विदुः ।
रात्रिं युगसहस्रां तां तेऽहोरात्रविदो जनाः ॥ १७ ॥

जें चौकडिया सहस्र जाये । तें ठायेठावो विंळाचि होये । आणि तैसेंचि सहस्रवरिये पाहें । रात्री जेय ॥ ५६ ॥
येवढें अहोरात्र जेथींचें । तेणें न लोटती जे भाग्याचे । देखती ते स्वर्गींचे । चिरंजीव ॥ ५७ ॥
येरां सुरगणांची नवाई । विशेष सांगावी तेथ काई । मुद्दल इंद्राचीचि दशा पाहीं । जे दिहाचे चौदा ॥ ५८ ॥
परि ब्रह्मयाचियाहि आठां पहारांतें । आपुलिया डोळां देखते । जे आहाति गा तयांतें । अहोरात्रविद म्हणिपे ॥५९॥

अव्यक्ताद्व्यक्तयः सर्वाः प्रभवन्त्यहरागमे ।
रात्र्यागमे प्रलीयंते तत्रैवाव्यक्तसंज्ञके ॥ १८ ॥
भूतग्रामः स एवाऽयं भूत्वा भूत्वा प्रलीयते ।
रात्र्यागमेऽवशः पार्थ प्रभवत्यहरागमे ॥ १९ ॥

---

१ मेठेपणानें. २ एक प्रहर दिवस होईपर्यंत. ३ टिकतें. ४ दिवसांत. ५ पंक्ति. ६ दिवस.

तये ब्रह्मभुवनीं दिवसें पाहे। ते वेळीं गणना केंही न समाये।
अव्यक्ताचें होये। व्यक्त विश्व ॥ १६० ॥
पुढती दिहांची चौपांहारी फिटे। आणि हा आकारसमुद्र
आटे। पाठीं तैसाचि मग पाहांटे। भरों लागे ॥ ६१ ॥
शारदीयेचिये प्रवेशीं। अभ्रें जिरती आकाशीं।
मग ग्रीष्मांतीं जैशीं। निगती पुढती ॥ ६२ ॥
तैसी ब्रह्मदिनाचिये आदी। हे भूतसृष्टीची मांदी।
मिळे जंव सहस्रावधी। निमित्त पुरे ॥ ६३ ॥
पाठीं रात्रीचा अवसरु होये। आणि विश्व अव्यक्तीं लया
जाये। तोही युगसहस्र मोटका पाहे। आणि तैसेंचि रचे ६४
हें सांगावया काय उपपत्ती। जे जगाचा प्रळयो आणि
संभूती। इये ब्रह्मभुवनींचिया होती। अहोरात्रामाजीं ६५
कैसें थोरिवेचें मान पाहें पां। जो सृष्टिबीजाचा साटोपा।
परि पुनरावृत्तीचिया मापा। शीग जाहाला ॥ ६६ ॥
एऱ्हवीं त्रैलोक्य हें धनुर्धरा। तिये गांवींचा गा पसारा।
तो हा दिनोदयीं एकसरां। मांडतु असे ॥ ६७ ॥
पाठीं रात्रींचा समो पावे। आणि अपैसाचि सांटवे।
म्हणिये जेथींचें तेथ स्वभावें। साम्यासि ये ॥ ६८ ॥
जैसें वृक्षपण बीजासि आलें। कीं मेघ हें गगन जाहालें।
तैसें अनेकत्व जेथ सामावलें। तें साम्य म्हणिपे ॥ ६९ ॥

परस्तस्मात्तु भावोऽन्यो व्यक्तोऽव्यक्तात्सनातनः।
यः स सर्वेषु भूतेषु नश्यत्सु न विनश्यति ॥ २० ॥

१ दिवस उगवतो. २ दिवसाचे चार प्रहर. ३ समूह. ४ वेळ. ५ स्थान-
उजाडतें ७ साठवण, भांडार. ८ समय, वेळ.

तेय समविषम न दिसे कांहीं । म्हणोनि भूतें हे माप नाहीं ।
जेवि दूधचि जाहालिया दहीं । नामरूप जाय ॥ १७० ॥
तेवि आकारलोपासरिसें । जगाचें जगपण भ्रंशे ।
परि जेथें जाहालें तें जैसें । तैसेंचि असे ॥ ७१ ॥
तें लया नांव सहज अव्यक्त। आणि आकारा वेळीं तेंचि व्यक्त।
हें एकास्तव एक सूचित । एर्‍हवीं दोनी नाहीं ॥ ७२ ॥
जैसें आटलिया स्वरूपें । आटलेपण ते खोटी म्हणिपे ।
पुढती तो घनाकारु हारपे । जे वेळीं अळंकार होती ॥ ७३ ॥
हीं दोन्ही जैशीं होणीं । एकीं साक्षीभूत सुवर्णी ।
तैसी व्यक्ताव्यक्ताची कडसणी । वस्तूच्या ठायीं ॥ ७४ ॥
तें तरी व्यक्त ना अव्यक्त । नित्य ना नाशवंत ।
या दोहीं भावाअतीत । अनादिसिद्ध ॥ ७५ ॥
जें हें विश्वचि होऊनि असे। परि विश्वपण नासिलेनि न नासे
अक्षरें पुसिल्या न पुसे । अर्थु जैसा ॥ ७६ ॥
पाहें पां तरंग तरी होत जात। परि तेथ उदक तें अखंड असत।
तेवीं भूताभावीं नाशवंत । अविनाश जें ॥ ७७ ॥
ना तरी आटतिये अळंकारीं । नाटतें कनक असे जयापरी।
तेवीं मरतिये जीवाकारीं । अमर जें आहे ॥ ७८ ॥

अव्यक्तोऽक्षर इत्युक्तस्तमाहुः परमां गतिम् ।
यं प्राप्य न निवर्तंते तद्धाम परमं मम ॥ २१ ॥
पुरुषः स परः पार्थ भक्त्या लभ्यस्त्वनन्यया ।
यस्यांतःस्थानि भूतानि येन सर्वमिदं ततम् ॥ २२ ॥

१ लगड. २ भेदभाव, वेगवेगळेपणा.

जयातें अव्यक्त म्हणों ये कोडे । म्हणतां स्तुति हें ऐसें नांवडे । जें मनबुद्धि न सांपडे । म्हणऊनियां ॥ ७९ ॥
आणि आकारा आलिया जयाचें । निराकारपण न वचे । आकारलोपें न विसंचे । नित्यता गा ॥१८०॥
म्हणोनि अक्षर जें म्हणिजे । तेवींचि म्हणतां बोधुही उपजे । जयापरौता पैसु न देखिजे । यालागीं परमगति जें ॥ ८१ ॥
परि आघवा इहीं देहपुरीं । आहे निजेलियाचे परी । जे व्यापारु करवी ना करी । म्हणऊनिया ॥ ८२ ॥
एऱ्हवीं जे शारीरचेष्टा । त्यांमाजीं एकही न ठके गा सुभटा । दाही इंद्रियांचिया वाटा । वाहताचि आहाती ॥ ८३ ॥
उकलूनि विषयांचा पेटा । होत मनाचा चोहटा । तो सुखदुःखाचा राजवांटा । भीतराहि पावे ॥ ८४ ॥
परि रावो पहुडलिया सुखें । जैसा देशींचा व्यापारु न ठके । प्रजा आपुलालेनि अभिलाखे । करितीच असती ॥ ८५ ॥
तैसें बुद्धीचें हन जाणणें । का मनाचे घेणदेणें । इंद्रियाचें करणें । स्फुरण वायूचें ॥ ८६ ॥
हे देहक्रिया आघवी । न करिता होय बरवी । जैसा न चळवितेनि रवी । लोकु चाले ॥ ८७ ॥
अर्जुना तयापरी । सुंतला ऐसा आहे शरीरीं । म्हणोनि पुरुषु गा अवधारीं । म्हणिपे जयातें ॥ ८८ ॥
आणि प्रकृति पतिव्रतें । पडिलीं एकपत्नीव्रतें । येणेंही कारणें जयातें । पुरुषु म्हणों ये ॥ ८९ ॥

---

१ योग्य वर्णन वाटत नाहीं २ विस्कटत ३ प्रदेश, मार्ग ४ फार. ५ खुंटत नाहीं ६ पेठ, बाजार. ७ निजल्यासारखा ८ अधीन झाला

पैं वेदाचें बहुवसपण । देखेंविना जयाचें आंगण ।
हें गगनाचें पांघरूण । होय देखा ॥ १९० ॥
ऐसें जाणूनि योगीश्वर । जयातें म्हणती परात्पर ।
जें अनन्यगतीचें घर । गिंवसीत ये ॥ ९१ ॥
जे तनू वाचा चित्तें । नाइकती दुजिये गोष्टीतें ।
तया एकनिष्ठेचें पिकतें । सुक्षेत्र जें ॥ ९२ ॥
हें त्रैलोक्यचि पुरुषोत्तमु । ऐसा साच जयाचा मनोधर्मु ।
तया आस्तिकाचा आश्रमु । पांडवा गा ॥ ९३ ॥
जें निगर्वाचें गौरव । जें निर्गुणाची जाणीव ।
जें सुखाची राणिव । निराशांसी ॥ ९४ ॥
जें संतोषियां वाढिलें ताट । जें अचिंता अनाथाचें माय-
पोट । भक्ती उजू वाट । जया गांवा ॥ ९५ ॥
हें एकैक सांगोनि वायां । काय फार करूं धनंजया ।
पैं गेलिया जया ठाया । तो ठायोचि होइजे ॥ ९६ ॥
हिंवाचिया झुळुका । जैसें हिंवचि पडे उष्णोदका ।
कां समोर जालिया अर्का । तमचि प्रकाशु होय ॥ ९७ ॥
तैसा संसारु जया गांवा । गेला सांता पांडवा ।
होऊनि ठाके आघवा । मोक्षाचाचि ॥ ९८ ॥
तरी अग्नीमाजीं आलें । जैसें इंधनचि अग्नि जहालें ।
पाठीं न निवडेचि कांहीं केलें । काष्ठपण ॥ ९९ ॥
ना तरी साखरेचा माघौता । बुद्धिमंतपणेंही करितां ।
परि ऊंस नव्हे पांडुसुता । जियापरी ॥ १०० ॥
लोहाचें कनक जहालें । हें एकें परिसेंचि केलें ।
आतां आणिक कैचें तें गेलें । लोहत्व आणी ॥ १ ॥

---

१ संसाराविषयीं उदासीन असणाऱ्या. २ थंडीच्या. ३ सूर्याला.

म्हणोनि तूप होऊनि माघौतें । जेवीं दूधपण न येचि निरुतें । तेवि पावोनियां जयातें । पुनरावृत्ति नाहीं ॥ २॥
तें माझें परम । सांचोकारें निजधाम ।
हें आंतुवट तुज वर्म । दाविजत असें ॥ ३ ॥

यत्र काले त्वनावृत्तिमावृत्तिं चैव योगिनः ।
प्रयाता यांति तं कालं वक्ष्यामि भरतर्षभ ॥ २३ ॥

तेवींचि आणिकेही एके प्रकारें । हें जाणतां आहे सोपारें ।
तरि देह सांडितेनि अवसरें । जेथ मिळती योगी ॥ ४ ॥
अथवा अवचटें ऐसें घडे । जे अनवसरें देह सांडे ।
तरि माघौतें येणें घडे । देहासीचि ॥ ५ ॥
म्हणोनि काळशुद्धी जरी देह ठेविती । तरी ठेवितखेवीं ब्रह्मचि होती । एऱ्हवीं अकाळीं तरी येती । संसारा पुढती ६
तेंसें सायुज्य आणि पुनरावृत्ती । या दोन्ही अवसरा अधीन आहाती । तो अवसरु तुजप्रती । प्रसंगें सांगों ॥ ७ ॥
तरि ऐकें गा सुभटा । पातलिया मरणाचा माजिवटा ।
पांचै आपुलालिया वाटा । निघती अंतीं ॥ ८ ॥
ऐसा वेंरिपडिला प्रयाणकाळीं । बुद्धीतें भ्रमु न गिळी ।
स्मृति नव्हे आंधळी । न मरे मन ॥ ९ ॥
हा चेतनावर्गु आघवा । मरणीं दिसे टवटवा ।
परि अनुभविलिया ब्रह्मभावा । गंवसणी होऊनि ॥११०॥

१ निःसंशय २ खरें खरें. ३ अन्तस्थ, गूढ. ४ इंगित ५ सोपें. ६ शुद्ध समय साधून ७ ब्रह्मस्वरूपाशी धरूं ऐक्य. ८ धाव्यावर मरणरूप. ९ पुढें, वेढी. १० ओळखण.

ऐसा सावध हा संमवावो । आणि निर्वाणवेन्हीं निर्वाहो ।
हें तरीच घडे जरी सांवावो । अग्नीचा आथी ॥ ११ ॥
पाँहे पां वारेन कां उदकें । जैं दिवियाचें दिवेपण झांके ।
तैं असतीच काय देखे । दिठी आपुली ॥ १२ ॥
तेसें देहांतींचेनि विषमवातें । देह आंतबाहेरि श्लेष्माआतें ।
तैं विझोनि जाय उजितें । अग्नीचें तें ॥ १३ ॥
ते वेळीं प्राणासि प्राणु नाहीं । तेथ बुद्धि असोनि करील काई । म्हणोनि अग्नीवीण देहीं । चेतना न थरे ॥ १४ ॥
अगा देहींचा अग्नि जरी गेला । तरी देह नव्हे चिखलु वोला वायां आयुष्यवेळु आपुला । आंधारें गिंवसी ॥ १५ ॥
आणि मागील स्मरण आघवें । तें तेणें अवसरें सांभाळावें । मग देह त्यजुनि मिळावें । स्वरूपीं कीं ॥ १६ ॥
तंव तया देहश्लेष्माचे चिखलीं । चेतनाचि बुडोनि गेली । तेथ मागिली पुढिली हे ठेली । आठवण ॥ १७ ॥
म्हणोनि आधीं अभ्यासु जो केला। तो मरण न येतां निमोनि गेला। जैसें ठेवणें न दिसतां मालवला। दीपु हातींचा॥१८॥
आतां असो हें सकळ । जाण पां ज्ञानासि अग्नि मूळ । तया अग्नीचें भयाणीं बळ । संपूर्ण आथी ॥ १९ ॥

अग्निर्ज्योतिरहः शुक्लः षण्मासा उत्तरायणम् ।
तत्र प्रयाता गच्छंति ब्रह्म ब्रह्मविदो जनाः ॥ २४ ॥

आंतु अग्निज्योतीचा प्रकाशु । बाहेरी शुक्लपक्षु आणि दिवसु । आणि सा मासांमाजीं मासु । उत्तरायण ॥१२०॥

१ समूह. २ प्राणप्रयाण घडेपर्यंत. ३ सोबती, सहाय.

ऐशिया समयोगाची निरुती । लाहोनि जे देह ठेविती ।
ते ब्रह्मचि होती । ब्रह्मविद ॥ २१ ॥
अवधारीं गा धनुर्धरा । येथवरी सामर्थ्य यया अवसरा ।
तेवींचि हा उजू मार्ग स्वपुरा । यावया पैं ॥ २२ ॥
एथ अग्नी हें पहिलें पायतरें । ज्योतिर्मय हें दुसरें ।
दिवस जाणें तिसरें । चौथें शुक्लपक्ष ॥ २३ ॥
आणि सामास उत्तरायण । तें वरचील गा सोपान ।
येणें सायुज्यसिद्धिसदन । पावती योगी ॥ २४ ॥
हा उत्तम काळु जाणिजे । यातें अर्चिरादि मार्गु म्हणिजे ।
आतां अकाळु तोही सहजें । सांगेन आईक ॥ २५ ॥

धूमो रात्रिस्तथा कृष्णः षण्मासा दक्षिणायनम् ।
तत्र चांद्रमसं ज्योतिर्योगी प्राप्य निवर्तते ॥ २५ ॥

तरि प्रयाणाचिया अवसरें । वातश्लेष्मां सुभरें ।
तेणें अंतःकरणीं आंधारें । कोंदलें ठाके ॥ २६ ॥
सर्वेंद्रियां लांकुड पडे । स्मृति भ्रमामाजीं बुडे ।
मन होय वेडें । कोंडे प्राण ॥ २७ ॥
अग्नीचें अग्निपण जाये । मग तो धूमाचि अवघा होये ।
तेणें चेतना गिंवासिली ठाये । शरीरींची ॥ २८ ॥
जैसें चंद्राआड आभाळ । सदट दाटे सजळ ।
मग गडद ना उजाळ । ऐसें झांवळें होये ॥ २९ ॥
कां मरे ना सावध । ऐसें जीवितासि पडे स्तब्ध ।
आयुष्य मरणाची मर्याद । वेळु ठाकी ॥ २३० ॥

१ अनुकूल परिस्थितीची. २ मोक्षस्थळाला. ३ वरची पायरी. ४ धुरट, झुरुक.

ऐसी मनबुद्धिकरणीं । सभोंवतीं धूमाकुळाची कोंडणी ।
तेथ जन्में जोडलिये वाहणी । युगाचि बुडे ॥ ३१ ॥
हां गा हातींचें जे वेळीं जाये । ते वेळीं आणिका लाभाची
गोठी कें आहे । म्हणऊनि प्रयाणीं तंव होये । येतुली दशा
॥३२॥ ऐसी देहाआंतु स्थिती । बाहेरि कृष्णपक्षु वरि
राती । आणि सा मासही वोडवती । दक्षिणायन ॥ ३३ ॥
इये पुनरावृत्तीचीं घराणीं । आघवीं एकवटती जयाचिया
प्रयाणीं । तो स्वरूपसिद्धीची काहाणी । कैसेनि आइके ३४
ऐसा जयाचा देह पडे । तया योगी म्हणोनि चंद्रवरी जाणें
घडे । मग तेथूनि मागुता बहुडे । संसारा ये ॥ ३५ ॥
आम्हीं अकाळ जो पांडवा । म्हणितला तो हा जाणावा ।
आणि हाचि धूम्रमार्गु गांवा । पुनरावृत्तीचिया ॥ ३६ ॥
येर तो अर्चिरादि मार्गु । तो वसंता आणि असेलगु ।
साधियां स्वयंभु चांगु । निवृत्तीवरी ॥ ३७ ॥

शुक्लकृष्णे गती ह्येते जगतः शाश्वते मते ।
एकया यात्यनावृत्तिमन्ययाऽवर्तते पुनः ॥ २६ ॥

ऐशिया अनादिया दोन्ही वाटा । एकी उजू एकी अव्हांटा ।
म्हणवूनि बुद्धिपूर्वक सुभटा । दाविलिया तुज ॥ ३८ ॥
कां जे मार्गामार्ग देखावे । साच लटिकें वोळखावें ।
हिताहित जाणावें । हितालागीं ॥ ३९ ॥
पाहे पां नाव देखतां बरवी । कोणी आड घाली काय
अथावीं । कां सुपंथ जाणोनियां अडवीं । रिगवत असे ॥ ४० ॥

१ प्रवाह, मार्ग. २ साधनें, लक्षणें. ३ कथा. ४ जागता. ५ अगदीं निराळा, स्वतंत्र. ६ स्वयंसिद्ध. ७ शांतिसुखाचा.

जो विष अमृत बोळखे । तो अमृत काय सांडूं शके ।
तैसें जो उजू वाट देखे । तो अव्हांटा न वचे ॥ ४१ ॥
म्हणोनि फुडें । पारखावें खरें कुडें ।
पारखिलें तरी नें पंडे । अवसरें कहीं ॥ ४२ ॥
एऱ्हवीं देहांतीं थोर विषम । या मार्गाचें आहे संभ्रम ।
जन्में अभ्यासिलियाचें ह्न काम । जाईल वायां ॥ ४३ ॥
जरी अर्चिरादि मार्गु चुकलियां। अवचटें धूम्रपंथें पडिलियां।
तरी संसारपांतीं जुंतलियां । भवंतचि असावें ॥ ४४ ॥
हे सायास देखोनि मोटे । आतां कैसेनि पां एकवेळ फिटे।
म्हणोनि योगमार्गु गोमटे । शोधिले दोन्ही ॥ ४५ ॥
तंव एकें ब्रह्मत्वा जाइजे । आणि एकें पुनरावृत्ती येइजे ।
परि दैवगत्या जो लाहिजे । देहांतीं जेणें ॥ ४६ ॥

नैते सृती पार्थ जानन्योगी मुह्यति कश्चन ।
तस्मात्सर्वेषु कालेषु योगयुक्तो भवाऽर्जुन ॥ २७ ॥

ते वेळीं म्हणितलें हें नव्हे । वायां अवचटें काय पावे ।
देह त्यजूनि वस्तु होआवें । मार्गेंच कीं ॥ ४७ ॥
तरी आतां देह असो अथवा जावो । आम्ही तों केवळ
वस्तूचि आहों। कां जे दोरीं सर्पत्व वावो । दोराचिकडुनी ४८
मज तरंगपण असे कीं नसे। ऐसें हें उदकासी कहीं प्रतिभासे।
ते भलतेव्हां जैसें तैसें । उदकचि कीं ॥ ४९ ॥
तरंगाकारें न जन्मेचि । ना तरंगलोपें न निमेचि ।
ते विदेही जे देहेंचि । वस्तु जाहले ॥ २५० ॥

१ नीट, स्पष्ट २ नाश पावत नाहीं.

आतां शरीराचें तयाचिया ठाईं। आडनांवही उरलें नाहीं।
तरी कोणें काळें काई। निमे तें पाहें पां॥ ५१ ॥
मग मार्गातें कासया शोधावें। कोणें कोठूनि कें जावें।
जरी देशकालादि आघवें। आपणचि असे॥ ५२ ॥ आणि
हां गा घटु जे वेळीं फुटे। ते वेळीं तेथींचें आकाश लागे नीट
वाटे। वाटा लागे तरि गगना भेटे। एऱ्हवीं काय चुके॥५३॥
पाहें पां ऐसें हन आहे। कीं तो आकारुचि जाये।
येर गगन तें गगनींचि आहे। घटत्वाहि आधीं॥ ५४ ॥
ऐसिया बोधाचेनि सुरवाडें। मार्गामार्गाचें सांकडें।
तया सोहंसिद्धां न पडे। योगियांसी॥ ५५ ॥
याकारणें पांडुसुता। तुवां होआवें योगयुक्ता।
येतुलेनि सर्वकाळीं साम्यता। आपैसया होईल॥ ५६ ॥
मग भलतेथ भलतेव्हां। देहबंध असो अथवा जावा।
परि अबंधा नित्य ब्रह्मभावा। विघड नाहीं॥ ५७ ॥
तो कल्पादि जन्मा नागवे। कल्पांतीं मरणें नाप्लवे।
माझीं स्वर्गसंसाराचेनि लाघवें। झकवेना॥ ५८ ॥
येणें बोधें जो योगी होये। तयासीचि या बोधाचें नीटपण
आहे। कां जे भोगातें पेलूनि पाये। निजरूपा ये॥ ५९ ॥
पैं गा इंद्रादिकां देवां। जयां सर्वस्वें गाजती राणिवा।
तें सांडणें मानूनि पांडवा। डावली जो॥ १६० ॥

वेदेषु यज्ञेषु तपःसु चैव दानेषु यत्पुण्यफलं प्रदिष्टम्।
अत्येति तत्सर्वमिदं विदित्वा योगी परं स्थानमुपैति चाद्यम् २८

जरी वेदाध्ययनाचें जालें। अथवा यज्ञाचें शेतचि पिकलें।
कीं तपोदानांचें जोडलें। सर्वस्व हन जें॥ ६१ ॥

तया आघवां पुण्याचा मळा । भार आतौनि जया ये फळा ।
ते परब्रह्म निर्मळा । सांटी न सरे ॥ ६१ ॥
जें नित्यानंदाचेनि मानें । उपमेचा कांटाळा न दिसे सानें ।
पाहा पां वेदयज्ञादि साधनें । जया सुखा ॥ ६३ ॥
जें विटे ना सरे । भोगी तयाचेनि पवाडे पुरे ।
पुढती महासुखाचें सोयरें । भावंडचि ॥ ६४ ॥
ऐसें दृष्टीचेनि सुखपणें । जयासी अदृष्टाचें बैसणे ।
जें शतमखाही आंगवणें । नोहेचि एका ॥ ६५ ॥
तयाते योगीश्वर अलौकिकें । दिठीचेनि हातलुकें ।
अनुमानती कौतुकें । तव हळुवार आवडे ॥ ६६ ॥
मग तया सुखाची किरीटी । करूनियां गा पाउटी ।
परब्रह्माचिये पाटीं । आरूढती ॥ ६७ ॥
ऐसें चराचरैकभाग्य । जें ब्रह्मेशां आराधनेयोग्य ।
योगियांचें भोग्य–। भोगधन जें ॥ ६८ ॥
जो सकळ कळाची कळा । जो परमानंदाचा पुतळा ।
जो जिवाचा जिव्हाळा । विश्वाचिया ॥ ६९ ॥
जो सर्वज्ञतेचा वोलावा । जो यादवकुळींचा कुळदिवा ।
तो श्रीकृष्णजी पांडवा–। प्रती बोलिला ॥ २७० ॥
ऐसा कुरुक्षेत्रींचा वृत्तांतु । संजयो रायासी असे सांगतु ।
तेचि परियेसा पुढारी मातु । ज्ञानदेव म्हणे ॥ २७१ ॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
अक्षरब्रह्मयोगो नाम अष्टमोऽध्याय ॥ ८॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

श्रीज्ञानेश्वरी

अध्याय नववा

तरी अवधान एकलें दीजे । मग सर्वसुखासि पात्र होइजे।
हें प्रतिज्ञोत्तर माझें । उघड आइका ॥ १ ॥
परी प्रौढी न बोलों हो जी । तुम्हां सर्वज्ञांच्या समाजीं ।
देयावें अवधान हे माझी । विनवणी सलगीची ॥ २ ॥
कां जे लळेयाचे लळे सरती । मनोरथांचे मनोरथ पुरती ।
जरी माहेरें श्रीमंतें होती । तुम्हांऐसीं ॥ ३ ॥
तुमचेया दिठिवेयाचिये वोलें । सोसिलले प्रसन्नतेचे मळे ।
ते साउली देखोनि लोळें । श्रांतु जी मी ॥ ४ ॥
प्रभू तुम्ही सुखामृताचे डोहो । म्हणोनि आम्हीं आपुलिया
स्वेच्छा वोलावो लाहों । येथही जरी सलगी करूं विहों ।
तरी निवों कें पां ॥ ५ ॥
ना तरी बाळक बोबडा बोलीं । कां कुडा विचुका पाउलीं ।
ते चोज करूनि माउली । रिझे जेवीं ॥ ६ ॥
तेवीं तुम्हो संतांचा पढियांवो । कैसेनि तरी आम्हांवरी हो ।
या यहुवा ओळुकिया जी आहों । सलगी करित ॥ ७ ॥
वांचूनि माझिये वोलतिये योग्यते । सर्वज्ञ भवादृश श्रोते ।
काय धड्यावरी सारस्वतें । पढों सिकिजे ॥ ८ ॥

१ मरांत भाले, तरारले. २ प्रेम. ३ उत्कंठेनें. ४ सरस्वतीपुत्रानें.

अवधारा आवडे तेसणा धुंधुरु। परि महातेजीं न मिरवे काइ करुं। अमृताचिया तार्टी वोगरूं। ऐसी रससोय कैंची॥९॥
हां हो हिमकरासी विंजणें। कीं नादापुढें आइकवणें। लेणियासी लेणें। हें कहीं आथी॥ १०॥
सांगा परिमळें काय तुरंबावें। सागरें कवणे ठायीं नाहावें। हें गगनचि आडे आघवें। ऐसा पवाडु कैंचा॥ ११॥
तैसें तुमचें अवधान धाये। आणि तुम्ही म्हणा हें होये। ऐसें वक्तृत्व कवणा आहे। जेणें रिझा तुम्ही॥ १२॥
तरि विश्वप्रगटितिया गभस्ती। काय हातिवेन न कीजे आरती। कां चुळोदकें आपांपती। अर्घ्यु नेदिजे॥ १३॥
प्रभु तुम्ही महेशाचिया मूर्ती। आणि मी दुबळा अर्चितुसें भक्ती। म्हणोनि बोल जऱ्ही गंगोवती। तऱ्ही स्वीकाराल कीं॥१४
बाळक बापाचिये तार्टी रिगे। आणि बापातेंच जेवऊं लागे। कीं तो संतोषलेनि वेगें। मुखचि वोढवी॥ १५॥
तैसा मीं जरी तुम्हांप्रती। चावटी करीतसें बाळमती। तरी तुम्ही संतोषिजे ऐसी जाती। प्रेमाची असे॥ १६॥
आणि तेणें आपुलेपणाचेनि मोहें। तुम्ही संत घेतले असा सोहें। म्हणोनि कलिये सलगीचा नोहे। ओंभारु तुम्हां॥१७॥
अहो तान्हयाचें लागतां झटे। तेणें अधिकचि पान्हा फुटे। रोषें प्रेम दुणवटे। पढियंतयाचेनि॥ १८॥

१ पाहिजे तेवढा. २ काजवा. ३ वाढूं. ४ पंख्यानें वारा घालणें. ५ हुंगावें. ६ स्थलविस्तार. ७ सूर्याला. ८ समुद्र. ९ निगडीचा पाला—वेलाच्या अभावीं निगडीचें त्रिदळ शंकरास वाहण्याची चाल आहे. १० पुढें करतो. ११ स्वभावधर्म. १२ वहुत प्रकारांनीं. १३ ओझें. १४ आवडत्याच्या.

म्हणऊनि मज लेंकुरवाचेनि बोलें। तुमचें कृपाळूपण निंदैलें तें चेइलें ऐसें जी जाणवलें। यालागीं बोलिलों मी ॥ १९ ॥
एऱ्हवीं चांदिणें पिकविजत आहे चेपणीं। कीं वारया घोंपत आहे वाहणी। हांहो गगनासि गंवसणी। घालिजे केवीं ॥२०॥
आइका पाणी चोथिजावें न लगे। नवनीतीं माथुला न रिगे। तेवीं लाजिलें व्याख्यान निगे। देखोनि जयातें ॥ २१ ॥
हें असो शब्दब्रह्म जिये बाजे। शब्द मावळलेया निवांतु निजे। तो गीतार्थु मऱ्हाटिया बोलिजे। हा पाँडु काई॥ २२॥
परि ऐसियाही मज धिंवसा। तो पुढतियाचि येकी आशा। जे धिटींवा करूनि भवादृशां। पढियंतया होआवें ॥ २३ ॥
तरि आतां चंद्रापासोनि निववितें। जें अमृताहूनि जीयवितें। तेणें अवधानें कीजो वाढतें। मनोरथा माझिया ॥ २४ ॥
कां जें दिठिवा तुमचा वरुखे। तैं सकळार्थ सिद्धिमती पिके। एऱ्हवीं कोंभेला उन्मेषु सुके। जरी उदास तुम्हीं ॥ २५ ॥
सहजें तरी अवधारा। वक्तृत्वा अवधानाचा होय चारा। तरी दोंदें पेलेती अक्षरां। प्रमेयांचीं ॥ २६ ॥
अर्थ बोलाची वाट पाहे। तेथ अभिप्रावोचि अभिप्रायातें विये। भावाचा फुलौरा होत जाये। मतीवरी ॥ २७ ॥
म्हणूनि संवादाचा सुवावो ढळे। तन्ही हृदयाकाश सारस्वतें वोळे। आणि श्रोता दुश्चिता तरि विवुळे। मांडला रसु ॥२८॥

---

१ दडपण घालून. २ घातली आहे. ३ पातळ करावें. ४ मैया. ५ वेद. ६ खाटेवर. ७ सामर्थ्य. ८ धैर्य. ९ बाहेर निघतात. १० सिद्धान्ततत्त्वाचीं. ११ फुलांचा बहर. १२ अनुकूल वारा. १३ वक्तृत्वरसाच्या मेघानें. १४ सिद्ध झालेला.

अहो चंद्रकांतु द्रवता कीर होये । परि ते हातवटी चंद्रीं कीं आहे । म्हणऊनि वक्ता तो वक्ता नोहे । श्रोतेनिविण॥२९॥ परी आतां आमुतें गोड करावें । ऐसें तांदुळीं कासया विनवावें । साईखडियानें काइ पार्थावें । सूत्रधारातें ॥ ३० ॥ तो काय वाहुलियांचिया काजा नाचवी । कीं आपुलिये जाणिवेची कळा वाढवी । म्हणऊनि आम्हां या ठेवाठेवी । काय काज ॥ ३१ ॥ तंव श्रीगुरु म्हणती काइ जाहलें । हे समस्तही आम्हां पावलें । आतां सांगें जें निरोपिलें । नारायणें ॥ ३२ ॥ येथ संतोषोनि निवृत्तिदासें । जी जी म्हणौनि उल्हासें । अवधारा श्रीकृष्ण ऐसें । बोलते जाहले ॥

श्रीभगवानुवाच—

इदं तु ते गुह्यतमं प्रवक्ष्याम्यनसूयवे ।
ज्ञानं विज्ञानसहितं यज्ज्ञात्वा मोक्ष्यसेऽशुभात् ॥ १ ॥

ना तरि अर्जुना हें बीज । पुढती सांगिजेल तुज ।
जें हें अंतःकरणींचें गुज । जिवाचिये ॥ ३४ ॥
येणें मानें जीवाचें हियें फोडावें । मग गुज कां पां मज सांगावें । ऐसें कांहीं स्वभावें । कल्पिशी जरी ॥ ३५ ॥
तरी परियेसीं गा प्राज्ञा । तूं आस्थेचीच संज्ञा ।
बोलिलिये गोष्टीची अवज्ञा । नेणसी करूं ॥ ३६ ॥
म्हणोनि गूढपण आपुलें मोडो । वरि न बोलणेंही बोलावें घडो । परि आमुचिये जीवींचें पडो । तुझ्या जीवीं ॥ ३७ ॥
अगा थानीं कीर दूध गूढ । परि थानासीचि नव्हे कीं गोड । म्हणोनि सरो कां सेवितयाची चाड । जरी अनन्य मिळे ३८

१ कसत. २ कळसूत्री बाहुल्यानें. ३ पुन्हां.

मुद्राहूनि बीज काढिलें । मग निर्वाळलिये भूमीं पेरिलें ।
तरि तें सांडीविखुरी गेलें । म्हणों ये काइ ॥ ३९ ॥
यालागीं सुमनु आणि शुद्धमती । जो अनिंदकु अनन्यगती ।
पैं गा गौप्यही परी तयाप्रती । चाळविजे सुखें ॥ ४० ॥
तरि प्रस्तुत आतां गुणीं इहीं । तूंवांचून आणिक नाहीं ।
म्हणोनि गुज तरी तुझ्या ठायीं । लपवूं नये ॥ ४१ ॥
आतां किती नावानावा गूज । म्हणतां कानडें वाटेल तुज ।
तरि ज्ञान सांगेन सहज । विज्ञानेंसीं[१] ॥ ४२ ॥
परि तेंचि ऐसेनि मिवाडें । जैसें मेसळलें खरें कुडें ।
मग काढिजे फाडोवाडें । पारखूनियां ॥ ४३ ॥
कां चांचूचेनि सांडसें । खांडिजे पय पाणी राजहंसें ।
तुज ज्ञान विज्ञान तैसें । वांटूनि देऊं ॥ ४४ ॥
मग वारयाचिया धारसा । पडिघला कोंडा कां नुरेचि जैसा ।
आणि कणांचा आपैसा । राशिवा जोडे ॥ ४५ ॥
तैसें जें जाणितलेयासाठीं । संसार संसाराचिये गांठी ।
लाऊनि बैसवी पाटीं[२] । मोक्षश्रियेच्या ॥ ४६ ॥

राजविद्या राजगुह्यं पवित्रमिदमुत्तमम् ।
प्रत्यक्षावगमं धर्म्यं सुसुखं कर्तुमव्ययम् ॥ २ ॥

जें जाणणेया विद्यांच्या गांवीं । गुरुत्वाची आचार्यपदवी ।
जें सकळ गुह्यांचा गोसावी । पवित्रां रावो ॥ ४७ ॥
आणि धर्माचें निजधाम । तेविंचि उत्तमाचें उत्तम ।
पैं जया येतां नाहीं काम । जन्मांतराचें ॥ ४८ ॥

---

१ ज्ञान विज्ञान समजल्यानें. २ पाटावर, आसनावर.

तेसीं भूतें इयें माझ्या ठायीं । विवती तयामाजीं मी नाहीं । इया उपपत्ती तुज पाहीं । सांगितलिया मागा ॥ ६९ ॥
म्हणऊनि बोलिलिया बोलाचा अतिसो । न कीजे यालागीं हें असो । परि मजआंत पैसो । दिठी तुझी ॥ ७० ॥

न च मत्स्थानि भूतानि पश्य मे योगमैश्वरम् ।
भूतभृन्न च भूतस्थो ममात्मा भूतभावन ॥ ५ ॥

आमुचा प्रकृतीपैलीकडील भावो। जरी कल्पनेवीण लागसी पाहों।तरी मजमाजीं भूतें हेंही वावो। जे मी सर्व म्हणउनी७१
एऱ्हवीं सकल्पाचिये साजवेळे । नावेक तिमिरेजंती बुद्धीचे डोळे । म्हणोनि अखंडितचि परि झावळें । भूतभिन्न ऐसें देखे ७२ तेचि सकल्पाची साज जें लोपे। तें अखंडितचि आटे स्वरुपें। जैसें शका जातखेंवो लोपे। सापपण माळेचें ॥७३॥
एऱ्हवीं तरी भूमीआंतूनि स्वयंभ । काय घडेयागाडगेयाचे निघती कोंभ । परि ते कुलालमतीचे गर्भ । उमटले कीं ७४
ना तरी सागरींच्या पाणीं । काय तरंगाचिया आहाती खाणी । ते अवांतर करणी । वारयाची नव्हे ॥ ७५ ॥
पाहें पां कापसाच्या पोटीं । काय कापडाची होती पेटी । तो वेढितयांचिया दिठी । कापड जाहला ॥ ७६ ॥
जरी सोनें लेणें होउनि घडे। तरी तयाचें सोनेपण न मोडे। येर अळंकार हे वरचिलीकडे । लेतयाचेनि भावें ॥ ७७ ॥
सांगे पडिसादाचीं प्रत्युत्तरें । का आरिसा जें आविष्करे । तें आपलें कीं साचोकारें । तेथेंचि होतें ॥ ७८ ॥

१ कोंदोने, असत २ अंधारानें व्यापलात ३ जातांक्षणींच ४ निराळी ५ नेसणाऱ्याच्या ६ घालत ७ दाखविलो

तैसिये निर्मळ माझ्या स्वरूपीं । जो भूतभावना आरोपी ।
तयासि तयाच्या संकल्पीं । भूताभासु असे ॥ ७९ ॥
तेचि केल्पिती प्रकृती पुरे । तरि भूताभासु आधींच सरे ।
मग स्वरूप उरे एकसरें । निखळ माझें ॥ ८० ॥
हें असो आंगीं भरलिया भवंडी । जैशा भोंवत दिसती अरडी-
दरडी । तैशीं आपलिया कल्पना अखंडीं । गमती भूतें ॥८१॥
तेचि कल्पना सांडूनि पाहीं । तरि मी भूतीं भूतें माझिया
ठायीं । स्वप्नींही परि नाहीं । कल्पावयाजोगें ॥ ८२ ॥
आतां मीच एक भूतातें धर्ता। अथवा भूतांमाजीं मी असता।
या संकल्पसन्निपाता—। आंतुलिया बोलिया ॥ ८३ ॥
म्हणोनि परियेसीं गा प्रियोत्तमा । यापरी मी विश्वेंसीं
विश्वात्मा। जो इया लटकिया भूतग्रामा। भाँसु सर्वां ॥८४॥
रश्मीचेनि आधारें जैसें । नव्हे तेंचि मृगजळ आभासे ।
माझ्या ठायीं भूतजात तैसें । आणि मातेंही भावीं ॥ ८५ ॥
मी ये परीचा भूतभावनु । परि सर्व भूतांसी अभिन्नु ।
जैसी प्रभा आणि भानु । एकचि ते ॥ ८६ ॥
हा आमुचा ऐश्वर्ययोगु । तुवां देखिला कीं चांगु ।
आतां सांगें कांहीं एथ लागु । भूतभेदाचा असे ॥ ८७ ॥
यालागीं मजपासूनि भूतें । आनें नव्हती हें निरुतें ।
आणि भूतांवेगळिया मातें । कहींच न मनीं हो ॥ ८८ ॥

यथाकाशस्थितो नित्यं वायुः सर्वत्रगो महान् ।
तथा सर्वाणि भूतानि मत्स्थानीत्युपधारय ॥ ६ ॥

---

१ कल्पना करणारी. २ लोपते. ३ एकटें. ४ काल्पित. ५ सूर्यकिरणा-मुळें. ६ भमतें, खोटेंच.

पैं गगन जेवढें जैसें । पवनुहि गगनीं तेवढाचि असे ।
सहजे हालविलिया वेगळा दिसे । एऱ्हवीं गगन तेंचि तो ॥८९॥
तैसें भूतजात माझ्या ठायीं । कल्पिजे तरी आभासे कांहीं ।
निर्विकल्पीं तरि नाहीं । तेथ मीचि मी आघवें ॥ ९० ॥
म्हणऊनि नाहीं आणि असे । हे कल्पनेचेनि सौरसें ।
जें कल्पनालोपें भ्रंशे । आणि कल्पनेसवें होय ॥ ९१ ॥
तेचि कल्पितें मुद्दल जाये । तैं असे नाहीं हें के आहे ।
म्हणऊनि पुढती तूं पाहें । हा ऐश्वर्ययोगु ॥ ९२ ॥
ऐसिया प्रतीतिबोधसागरीं। तूं आपणेयातें कल्लोळु एक करीं।
मग जंव पाहासी चराचरीं । तंव तूंचि आहासी ॥ ९३ ॥
या जाणणेयाचा चेवो[1] । तुज आला ना म्हणती देवो ।
तरी आतां द्वैतस्वप्न वावो । जालें कीं ना ॥ ९४ ॥
तरी पुढती जरी विपाये । बुद्धीसि कल्पनेची झोंप ये ।
तरी अभेदबोधु जाये । जे स्वप्नीं पडिजे ॥ ९५ ॥
म्हणोनि ये निद्रेची वाट मोडे। निखिळ उद्बोधाचेंचि आपणपें घडे। ऐसें वर्म जें आहे फुडें। तें दावों आतां ॥ ९६ ॥
तरी धनुर्धरा धैर्या । निकें अवधान देईं बा धनंजया ।
पैं सर्व भूतांतें माया । करी हरी गा ॥ ९७ ॥

सर्वभूतानि कौंतेय प्रकृतिं यान्ति मामिकाम् ।
कल्पक्षये पुनस्तानि कल्पादौ विसृजाम्यहम् ॥ ७ ॥

जिये नांव गा प्रकृती । जे द्विविध सांगितली तुजप्रती ।
एक अष्टधा भेदव्यक्ती । दुजी जीवरूपा ॥ ९८ ॥

१ कसवानें, वळानें २ मूळचें भांडवल ३ पुन्हां. ४ जागृति ५ व्यर्थ, मिथ्या. ६ यदा कदाचित्, ७ अध्याय ७, श्लोक ४-५.

हा प्रकृतिविखो आघवा । तुवां मार्गां परिसिलासे पांडवा ।
म्हणोनि असो काइ सांगावा । पुढतपुढती ॥ ९९ ॥
तरी ये माझिये प्रकृती । महाकल्पाच्या अंतीं ।
सर्व भूतें अव्यक्तीं । ऐक्यासि येती ॥ १०० ॥
ग्रीष्माच्या अतिरसीं । सबीजें तृणें जैसीं ।
मागुती भूमीसी । सुलीनें होती ॥ १ ॥
कां वार्षिये ठेंढें[3] फिटे । जेव्हां शारदीयेचा अनुघडु फुटे ।
तेव्हां घनजात आटे । गगनींचें गगनीं ॥ २ ॥
ना तरी आकाशाचे खोंपे । वायु निवांतुचि लोपे ।
कां तरंगता हारपे । जळीं जेवीं ॥ ३ ॥
अथवा जागिनलिये वेळे । स्वप्न मनींचें मनीं मावळे ।
तैसें प्राकृत प्रकृतीं मिळे । कल्पक्षयीं ॥ ४ ॥
मग कल्पादीं पुढती । मीचि सृजीं ऐसी वदंती ।
तरी इयेविषयीं निरुती । उपपत्ती आईक ॥ ५ ॥

प्रकृतिं स्वामवष्टभ्य विसृजामि पुनः पुनः ।
भूतग्राममिमं कृत्स्नमवशं प्रकृतेर्वशात् ॥ ८ ॥

तरी हेचि प्रकृती किरीटी । मी स्वकीया सहजें अधिष्टीं ।
तेय तंतुसमवाय पटीं । जेविं विणावणी दिसे ॥ ६ ॥
मग तिये विणावणीचेनि आधारें । लहाना चौकडियां
पटत्व भरे । तैसी पंचात्मकें आकारें । प्रकृतीचि होय ॥७॥
जैसें विरजणियाचेनि संगें । दूधचि आटेजों लागे ।
तैसी प्रकृती आंगा रिगे । सृष्टीपणाचिया ॥ ८ ॥

१ मायेचा वृत्तान्त. २ पुन्हां पुन्हां. ३ ढगांचे ढीग. ४ गुप्त ठेवा. ५ मायेनें केलेलें भूतमात्र. ६ स्वीकारतों.

मयाऽध्यक्षेण प्रकृतिः सूयते सचराचरम्।
हेतुनानेन कौंतेय जगद्विपरिवर्तते ॥ १० ॥

हा एकचि अभिप्रावो पुढतपुढती । काय सांगों बहुता उपपत्ती । येथ एकहेळा सुमद्रापती । येतुलें जाण पां ॥ १३०॥
जे लोकचेष्टा समस्तां । जैसा निमित्तमात्र कां सविता । तैसा जगत्प्रभवीं पांडुसुता । हेतु मी जाणें ॥ ३१ ॥
का जे मियां अधिष्ठिलिया प्रकृती । होती चराचराचिया संभ्रती । म्हणोनि मी हेतु हे उपपत्ती । घडे यया ॥ ३२ ॥
आता येणें उजिवडें निरुतें । न्याहाळीं पां ऐश्वर्ययोगातें जे माझ्या ठायीं भूतें । परी भूतीं मी नसें ॥ ३३ ॥
अथवा भूतें ना माझ्या ठायीं । आणि भूतांमाजीं मी नाहीं । या खुणा तू कहीं । चुकों नको ॥ ३४ ॥
हें सर्वस्व आमुचें गूढ । परि दाविलें तुज उघड । आता इंद्रिया देऊनि[1] कंवाड । हृदयीं भोगीं ॥ ३५ ॥
हा वर्म[2] जंव न ये हाता । तंव माझें साचोकारपण पार्था । न सपडे गा सर्वथा । जेवीं तुषीं कण ॥ ३६ ॥
एऱ्हवीं अनुमानाचेनि पैसें[3] । आवडे[4] कीर कळलें ऐसें । परि मृगजळाचेनि वोलांशें । काय भूमी तिमे[5] ॥ ३७ ॥
जें जाळ[6] जळीं पांगिले । तेथ चंद्रबिंब दिसे आंतुडले । परि थडिये काढूनि झाडिलें । तेव्हां बिंब कें सांग ॥ ३८ ॥
तैसे बोलवरि वाचाबळें । वायांचि झकविजती प्रतीतीचे डोळे । मग साचोकारें बोधावळे । आत्मी ना होइजे ॥ ३९ ॥

१ दार बंद करून २ मर्म ३ वाटेनें ४ वाटतें ५ भिजून मऊ होते
६ जाळें ७ पसरलें

अवजानंति मां मूढा मानुषीं तनुमाश्रितम् ।
परं भावमजानंतो मम भूतमहेश्वरम् ॥ ११ ॥

किंबहुना भवा विहाया । आणि साचें चाड आयी जरी मियां
तरि तूं गा उपपत्ती इया । जतन कीजे ॥ १४० ॥
एऱ्हवीं दिठी वेधली कंवळें । तें चांदणियातें म्हणे पिंवळें ।
तेवि माझ्या स्वरूपीं निर्मळें । देखती दोष ॥ ४१ ॥
ना तरी ज्वरें विटाळलें मुख । तें दुधातें म्हणे कडू विख
तेविं अमानुषा मानुष । मानिती मातें ॥ ४२ ॥
म्हणऊनि पुढतपुढती धनंजया । झणें विसंबसी या अभि-
प्राया । जे इया स्थूलदृष्टी वायां । जाइजेल गा ॥ ४३ ॥
पैं स्थूलदृष्टी देखती मातें । तेंचि न देखणें जाण निरुतें ।
जैसें स्वप्नींचेनि अमृतें । अमरा नोहिजे ॥ ४४ ॥
एऱ्हवीं स्थूलदृष्टी मूढ । मातें जाणती कीर दृढ ।
परि तें जाणणेंचि जाणणेया आड । रिगोनि ठाके ॥ ४५ ॥
जैसा नक्षत्राचिया आभासा— । साठीं घातु झाला तया
हंसा । मार्जी रत्नबुद्धीचिया आशा । रिगोनियां ॥ ४६ ॥
सांगें गंगा या बुद्धी मृगजळ । ठाकोनि आलियाचें कवण
फळ । काय सुरतरु म्हणोनि बाबुळ । सेविली करी ॥ ४७ ॥
हार निळयाचाचि दुसरा । या बुद्धी हातु घातला विखारा ।
कां रत्नें म्हणोनि गारा । वेंची जेवीं ॥ ४८ ॥
अथवा निधान हें प्रगटलें । म्हणोनि खदिरांगार खोळे
भरिले । कां साउली नेणतां घातलें । कुहां सिंहें ॥ ४९ ॥ तेंवि
मी म्हणोनि प्रपंचीं । जिहीं बुडी दिधली कृतनिश्चयाची ।
तिहीं चंद्रासाठीं जेवि जळींची । प्रतिमा धरिली ॥ १५० ॥

१ कावीळीनें. २ हंस रत्नेंमोती भक्षण करतो अशी समजूत आहे.

तैसा कृतनिश्चय वायां गेला।जैसा, कोण्ही एकु कांजी
प्याला। मग परिणाम पाहों लागला। अमृताचा ॥ ५१ ॥
तैसें स्थूलाकारीं नाशिवंतें। भरंवसा बांधोनि चित्तें।
पाहती मज अविनाशातें। तरी कैंचा दिसें ॥ ५२ ॥
अगा काइ पश्चिमसमुद्राचिया तटा। निगिजत आहे पूर्वेलि-
या वाटा। कां कोंडा कांडितां सुभटा। कणु आतुडे ॥५३॥
तैसें विकारलें हें स्थूळ। जाणितलेया मी जाणवतसें केवळ।
काइ फेण पितां जळ। सेविलें होय ॥ ५४ ॥
म्हणोनि मोहिलेनि मनोधर्में। हेंचि मी मानूनि संभ्रमें।
मग येथींचीं जियें जन्मकर्में। तियें मजचि म्हणती ॥५५॥
येतुलेनि अनामा नाम। मज अक्रियासि कर्म।
विदेहासि देहधर्म। आरोपिती ॥ ५६ ॥
मज आकारशून्या आकारु। निरुपाधिका उपचारु।
मज विधिवर्जिता व्यवहारु। आचारादिक ॥ ५७ ॥
मज वर्णहीना वर्णु। गुणातीतासि गुणु।
मज अचरणा चरणु। अपाणिया पाणी ॥ ५८ ॥
मज अमेया मान। सर्वगतासी स्थान।
जैसें सेजेमाजीं वन। निदेला देखे ॥ ५९ ॥
तैसें अश्रवणा श्रोत्र। मज अचक्षूसी नेत्र।
अगोत्रा गोत्र। अरूपा रूप ॥ १६० ॥
मज अव्यक्तासि व्यक्ती। अनार्तासी आर्ती।
स्वयंतृप्ता तृप्ती। भाविती गा ॥ ६१ ॥
मज अनावरणा प्रावरण। भूषणातीतासि भूषण।
मज सकळकारणा कारण। देखती ते ॥ ६२ ॥

मज सहजातें करिती । स्वयंभातें प्रतिष्ठिती ।
निरंतरातें आव्हानिती । विसर्जिती गा ॥ ६३ ॥
मी सर्वदा स्वतःसिद्ध । तो कीं बाळ तरुण वृद्ध ।
मज एकरूपा संबंधु । जाणती ऐसे ॥ ६४ ॥
मज अद्वैतासि दुजें । मज अकर्तयासि काजें ।
मी अभोक्ता कीं भुंजें । ऐसें म्हणती ॥ ६५ ॥
मज अकुळाचें कुळ वानिती । मज नित्याचे निधनें शिणती ।
मज सर्वांतरातें कल्पिती । अरि मित्र गा ॥ ६६ ॥
मी स्वानंदाभिरामु । तया मज अनेक सुखाचा कामु ।
आघवाचि मी असें समु । कीं म्हणती एकदेशी ॥ ६७ ॥
मी आत्मा एक चराचरीं । म्हणती एकाचा कैपक्ष[1] करीं ।
आणि कोपोनि एकातें मारीं । हेंचि वाढविती ॥ ६८ ॥
किंबहुना ऐसे समस्त । जे हे मानुषधर्म प्राकृत ।
तयाचि नांव मी ऐसें विपरीत । ज्ञान तयांचें ॥ ६९ ॥
जंव आकारु एक पुढां देखती । तंव हा देव येणें भावें भजती ।
मग तोचि विघडलिया टाकिती । नाहीं म्हणोनि ॥ १७० ॥
मातें येणें येणें प्रकारें । जाणती मनुष्य ऐसेनि आकारें
म्हणऊनि ज्ञानाचि तें आंधारें । ज्ञानासि करी ॥ ७१ ॥

मोघाशा मोघकर्माणो मोघज्ञाना विचेतसः ।
राक्षसीमासुरीं चैव प्रकृतिं मोहिनीं श्रिताः ॥ १२ ॥

यालागीं जन्मलेचि ते मोघ । जैसे वार्षियेवीण मेघ ।
कीं मृगजळाचे तरंग । दुरूनीचि पाहावे ॥ ७२ ॥

1 पक्षपात, साहाय्य.

अथवा कोल्हेरीचे असिवार । ना तरी बोढंवरींचे अलंकार ।
कीं गंधर्वनगरीचे आवार । आभासती कां ॥ ७३ ॥
सावरी वाढिन्नल्या सरळा । वरी फळ ना आंतु पोकळा ।
कां स्तन जाले गळा । शेळिये जैसे ॥ ७४ ॥
तैसें मूर्खांचें तया जियालें । आणि धिग कर्म तयाचे निप-
जलें । जैसें सांवरी फळ आलें । घेपें ना दीजे ॥ ७५ ॥
मग जें कांहीं ते पढिसले । तें मर्कटें नारेळ तोडिले ।
कां आंधळ्या हातीं पडिलें । मोतीं जैसें ॥ ७६ ॥
किंबहुना तयांचीं शास्त्रें । जैशीं कुमारीहातीं दिधलीं शस्त्रें ।
कां अशौचा मंत्रें । बीजें कथिलीं ॥ ७७ ॥
तैसें ज्ञानजात तयां । आणि जें कांहीं आचरलें गा धन-
जया । तें आघवेंचि गेलें वाया । जे चित्तहीन ॥ ७८ ॥
पैं तमोगुणाची राक्षसी । जे सद्बुद्धीतें ग्रासी ।
विवेकाचा ठावोचि पुसी । निशाचरी जे ॥ ७९ ॥
तिये प्रकृती वरपडे जाले । म्हणऊनि चित्ताचे कपाळें गेले ।
वरि तामसीयेचिये पडिले । मुखामाजी ॥ १८० ॥
जेथ आशेचिये लाळे । आंतु हिंसा जीभ लोळे ।
तेवींचि असंतोषाचे चाकळे । अखंड चघळी ॥ ८१ ॥
जे अनर्थाचे कानवेरी । आवाळुवें चाटीत निघे बाहेरी ।
जे प्रमादपर्वतींची दरी । सदाचि मातली ॥ ८२ ॥
जेथ द्वेषाचिया दाढा । खसखसां ज्ञानाचा करिती रगडा ।
जे त्वगस्थी गवसणी मूढां । स्थूलबुद्धि ॥ ८३ ॥

---

१ कोल्हाट्याच्या खेळांतील २ स्वार. ३ जादूच्या खेळांतील ४ आकाशांतील ढगांचे ५ तावडींत सांपडले ६ वपळे, तुकडे ७ चोये

ऐसे जे महानुभाव । दैविये प्रकृतीचें दैव ।
जे जाणोनिया सर्व । स्वरूप माझें ॥ ९४ ॥
मग वाढतेनि प्रेमें । मातें भजती जे महात्मे ।
परि दुजेपण मनोधर्में । शिवतलें नाहीं ॥ ९५ ॥
ऐसे मीचि होऊनि पाण्डवा । करिती माझी सेवा ।
परि नवलावो तो सांगावा । असे आइक ॥ ९६ ॥

सततं कीर्तयन्तो मां यतन्तश्च दृढव्रताः ।
नमस्यन्तश्च मां भक्त्या नित्ययुक्ता उपासते ॥ १४ ॥

तरी कीर्तनाचेनि नटनाचें । नाशिले व्यवसाय प्रायश्चित्ताचे ।
जें नामचि नाहीं पापाचें । ऐसें केलें ॥ ९७ ॥
यमदमा अवकळा आणिली । तीर्थें ठायावरूनि उठविलीं ।
यमलोकींची खुटली । राहटी आघवी ॥ ९८ ॥
यमु म्हणे काय यमावें । दमु म्हणे कवणातें दमावें ।
तीर्थें म्हणती काय खावें । दोष ओखदासि नाहीं ॥ ९९ ॥
ऐसे माझेनि नामघोखें । नाहींचि करिती विश्वाचीं दुःखें ।
अवघें जगचि महासुखें । दुमदुमित भरलें ॥ २०० ॥
ते पाहाटेवीण पाहावित । अमृतेंवीण जीववित ।
योगेवीण दावित । कैवल्य डोळां ॥ १ ॥
परी राया रंका पाड धरूं । नेणती सानेया थोरा कडसणी
करूं । एकसरें आनंदाचें आंवारु । होत जगा ॥ २ ॥
कहीं एकाधेनि वैकुंठा जावें । ते तिहीं वैकुंठचि केलें आघवें ।
ऐसे नामघोषगौरवें । धवळलें विश्व ॥ ३ ॥

१ तुलना करूं २ आवडनिवड ३ आवार

तेजें सूर्य तैसे सोज्वळ । परि तोहि अस्तवे हें किडाळ ।
चंद्र संपूर्ण परवादे वेळ । हे सदा पुरते ॥ ४ ॥
मेघ उदार परी वोसरे । म्हणऊनि उपमेसी न पुरे ।
हे निःशंकपणें सपांखरे । पंचानन ॥ ५ ॥
जयांचे याचेपुढां भोजें । नाम नाचत असे माझें ।
जें जन्मसहस्रीं वोळगिजे । एकवेळ यावया ॥ ६ ॥
तो मी वैकुंठीं नसें । वेळ एक भानुबिंबींही न दिसें ।
वरी योगियांचींही मानसें । उमरडोनि जाय ॥ ७ ॥
परी तयांपाशीं पांडवा । मी हारपला गिंवसावा ।
जेथ नामघोषु बरवा । करिती माझा ॥ ८ ॥
कैसे माझ्या गुणीं धाले । देशकाळातें विसरले ।
कीर्तनें सुखी झाले । आपणपांचि ॥ ९ ॥
कृष्ण विष्णु हरि गोविंद । या नामाचे निखळ प्रबंध ।
माझी अत्मचर्चा विशद । उदंड गाती ॥ २१० ॥
हें बहु असो यापरी । कीर्तित मातें अवधारीं ।
एक विचरती चराचरीं । पांडुकुमरा ॥ ११ ॥
मग आणिक ते अर्जुना । सांविया बहुवां जतना ।
पंचप्राण मना । पाढाउ घेउनी ॥ १२ ॥
बाहेरी यमनियमांची कांटी लाविली ।
आंतु वज्रासनाची पौळी पन्नासिली ।
वरी प्राणायामाचीं मांडिलीं । वाहातीं यंत्रें ॥ १३ ॥
तेथ उल्हाटशक्तीचेनि उजियडें । मनपवनाचेनि सुरवाडें ।
सतरावियेचें पाणियाडें । बळियाविलें ॥ १४ ॥

१ दोष. २ आवडीनें. ३ सर्वथा. ४ फार काळजीपूर्वक. ५ पाडाव. ६ काटेरी कुंपण. ७ भिंत. ८ तोफा. ९ अनुकूलतेनें. १० तळें.

तेव्हां प्रत्याहारें ख्याति केली। विकारांची संपिलीं वोहिलीं। इंद्रिय वाधोनि आणिलीं। हृदयाआंतु ॥ १५ ॥
तव धारणावारू दाटिन्नले। महाभूतातें एकवटिलें। मग चतुरंग सैन्य निवटिलें। संकल्पाचें ॥ १६ ॥
तयावरी जैत रे जैत। म्हणोनि ध्यानाचें निशाण वाजत। दिसे तन्मयाचें झळकत। एकछत्र ॥ १७ ॥
पाठीं समाधिश्रियेचा अशेखा। आत्मानुभवराज्यसुखा। पट्टाभिषेको देखा। समरसें जाहला ॥ १८ ॥
ऐसें हें गहन। अर्जुना माझें भजन। आता ऐकें सांगेन। जे करिती एक ॥ १९ ॥
तरी दोन्ही पालववेरी। जैसा एक तंतू अंवरीं। तैसा मीवाचूनि चराचरीं। जाणती ना ॥ २१० ॥
आदि ब्रह्मा करुनी। शेवटीं मशक घरुनी। माजीं समस्त हें जाणोनी। स्वरूप माझें ॥ ११ ॥
मग वाड धाकुटें न म्हणती। सजीव निर्जीव नेणती। देखिलिये वस्तु उजू लुठिती। मीचि म्हणोनि ॥ १२ ॥
आपुलें उत्तमत्व नाठवे। पुढील योग्यायोग्य नेणवे। एकसरें व्यक्तिमात्राचेनि नांवें। नमूंचि आवडे ॥ १३ ॥
जैसें उचीं उदक पडिलें। तें तळवटवरी ये उगेलें। तैसें नमिजे भूतजात देखिलें। ऐसा स्वभावोचि तयाचा ॥ १४ ॥
कां फळलिया तरूची शाखा। सहजें भूमीसी उतरे देखा। तैसें जीवमात्रां अशेखा। खालावती ते ॥ १५ ॥
अखंड अगर्वता होऊनि असती। तयांची विनय हेचि संपत्ती। जे जयजयमंत्रें अर्पिती। माझ्या ठायीं ॥ १६ ॥
नमितां मानापमान गळाले। म्हणोनि अवचितां मीचि जहाले। ऐसे निरंतर मिसळले। उपासिती ॥ १७ ॥

अर्जुना हे गुरुची भक्ती । सांगितली तुजप्रती ।
आतां ज्ञानयज्ञें यजिती । ते भक्त आइकें ॥ २८ ॥
परि भजन करिती ज्ञातवटी । तूं जाणत आहासि किरीटी ।
जे मागां इया गोष्टी । केलिया आम्हीं ॥ २९ ॥
तंव आथी जी अर्जुन म्हणे । हें देविकिया प्रसादाचें करणें ।
तरि काय अमृताचें आरोगणें । पुरे म्हणवे ॥ २३० ॥
या बोला श्रीअनंतें । लागटा देखिलें तयातें ।
कीं सुखावलेनि चित्तें । डोलतु असे ॥ ३१ ॥
म्हणे भलें केलें पार्था । एऱ्हवीं हा अनवसरु सर्वथा ।
परी बोलवितसे आस्था । तुझी मातें ॥ ३२ ॥
तंव अर्जुन म्हणे हें काइ । चकोरेंवीण चांदिणेंचि नाहीं ।
जगचि निवविजे हा तयाच्या ठायीं । स्वभावो कीं जी ॥ ३३ ॥
येरें चकोरें तिये आपुलिये चाडे । चांचू करिती चंद्राकडे ।
तेविं आम्ही विनवूं तें थोकडें । देवो कृपासिंधु ॥ ३४ ॥
जी मेघु आपुलिये मौढी । जगाची आर्ति दवडी ।
वांचूनि चातकाची ताहान केवढी । तो वर्षाव पाहुनी ॥ ३५ ॥
परि चुळा एकाचिया चाडे । जेविं गंगेतेंचि ठाकणें पडे ।
तेविं आर्त बहु कां थोडें । तरि सांगावें देवें ॥ ३६ ॥
तेथें देव म्हणितलें राहें । जो संतोष आम्हां जाहला आहे ।
तयावरी स्तुती साहे । ऐसें उरलें नाहीं ॥ ३७ ॥
पैं परिसतु आहासि निकियापरि । तेंचि वक्तृत्वा वऱ्हाडीक
करी । ऐसें पुरस्करोनि श्रीहरी । आदरिलें बोलों ॥ ३८ ॥

ज्ञानयज्ञेन चाप्यन्ये यजंतो मामुपासते ।
एकत्वेन पृथक्त्वेन बहुधा विश्वतोमुखम् ॥ १५ ॥

१ वाढप, वाढणें. २ आदरसत्कार. ३ प्रस्तावना करून.

तरी ज्ञानयज्ञु यर्वरूपु । तेथ आदिसंकल्पु हा यूंपु ।
महाभूतें मंडपु । भेदु तो पशु ॥ ३९ ॥
मग पांचांचे जे विशेष गुण । अथवा इंद्रियें आणि प्राण ।
हेचि यज्ञोपचारभरण । अज्ञान घृत ॥ २४० ॥
तेथ मनबुद्धीचिया कुंडा । आंतु ज्ञानाग्नि धडफुडा ।
साम्य तेचि सुहाडा । वेदिका जाणे ॥ ४१ ॥
सविवेकमतिपाटव । तेचि मंत्रविद्यागौरव ।
शांति सुकस्रुव । जीवु यज्वा ॥ ४२ ॥
तो प्रतीतीचेनि पात्रें । विवेकमहामंत्रें ।
ज्ञानाग्निहोत्रें । भेदु नाशी ॥ ४३ ॥
तेथ अज्ञान सरोनि जाये । आणि यजिता यजन हे ठाये ।
आत्मसमरसीं न्हाये । अवभृथीं जेव्हां ॥ ४४ ॥
तेव्हां भूतें विषय करणें । हे वेगळालें कांहीं न म्हणे ।
आघवें एकचि ऐसें जाणे । आत्मबुद्धि ॥ ४५ ॥
जैसा चेइला तो अर्जुना । म्हणे स्वप्नींची हे विचित्र सेना ।
मीचि जाहालों होतों ना । निद्रावशें ॥ ४६ ॥
आतां सेना ते सेना नव्हे । हें मीच एक आघवें ।
ऐसें एकत्वें मानवे । विश्व तया ॥ ४७ ॥
मग तो जीवु हें भाष सरे । आब्रह्म परमात्मबोध भरे ।
ऐसे भजती ज्ञानाध्वरें । एकत्वें येणें ॥ ४८ ॥
अथवा अनादि हे अनेक । जें आनासारिखे एका एक ।
आणि नामरूपादिक । तेंही विषम ॥ ४९ ॥
म्हणोनि विश्व भिन्न । परि न भेदे तयाचें ज्ञान ।
जैसे अवयव तरी आन आन । परि एकेचि देहींचे ॥ २५० ॥

१ यज्ञांतील पशु बांधण्याचा खांब. २ धडकणारा. ३ यज्ञपात्रें

कां शाखा सानिया थोरा । परि आहाति एकाचि तरुवरा ।
बहु रश्मि परि दिनकरा । एकाचे जेवीं ॥ ५१ ॥
तेवि नानाविधा व्यक्ती । आनानें नामें आनानी वृत्ती ।
ऐसें जाणती भेदलां भूतीं । अभेदा मातें ॥ ५२ ॥
येणें वेगळालेपणें पांडवा । करिती ज्ञानयज्ञु बरवा ।
जे न भेदती जाणिवा । जाणते म्हणउनी ॥ ५३ ॥
ना तरी जेधवां जिये ठायीं । देखती कां जें जें कांहीं ।
तें मीवांचूनि नाहीं । ऐसाचि बोधु ॥ ५४ ॥
पाहें पां बुडबुडा जेउता जाये । तेउतें जळचि एक तया
आहे । मग विरे अथवा राहे । तऱ्ही जळाचिमाजीं ॥ ५५ ॥
कां पवनें परमाणु उचलले । ते पृथ्वीपणावेगळे नाहीं केले ।
आणि माघौते जरी पडले । तरी पृथ्वीचिवरी ॥ ५६ ॥
तैसें भलतेथ भलतेणें भावें । भलतेंही हो अथवा नोहावें ।
परि तें मी ऐसें आघवें । होऊनि ठेले ॥ ५७ ॥
अगा हे जेव्हडी माझी व्याप्ति । तेव्हडीचि तयांची प्रतीती ।
ऐसे बहुधाकारीं वर्तती । बहुचि होउनी ॥ ५८ ॥
हें भानुबिंब आवडे तया । सन्मुख जैसें धनंजया ।
तैसे ते विश्वा या । समोर सदा ॥ ५९ ॥
अगा तयांचिया ज्ञाना । पाठी पोट नाहीं अर्जुना ।
वायु जैसा गगना । सर्वांगीं असे ॥२६०॥
तैसा मी जेतुला आघवा । तेंचि तूक तयांचिया सद्भावा ।
तरी न करितां पांडवा । भजन जहालें ॥ २६१ ॥
एऱ्हवीं तरी सकळ मीचि आहें । तरी कवणीं कें उपासिला
नोहें । पथ एके जाणणेवीण ठाये । अप्राप्तासी ॥ ६२ ॥
परि तें असो येणें उचितें । ज्ञानयज्ञें यजित सांते ।
उपासिती मातें । ते सांगितले ॥ ६३ ॥

मियांचि नियामिला सांता । काळु ग्रासितसे भूतां ।
इयें म्हणियागतें पांडुसुता । सकळें जयाचीं ॥ ८४ ॥
जो ऐसा समर्थु । तो मी जगाचा नाथु ।
आणि गगनाऐसा साक्षीभूतु । तोही मीचि ॥ ८५ ॥
इहीं नामरूपीं आघवा । जो भरला असे पांडवा ।
आणि नामरूपांचाही वोल्हावो । आपणचि जो ॥ ८६ ॥
जैसे जळाचे कल्लोळ । आणि कल्लोळीं आथी जळ ।
ऐसेनि वसवितसे सकळ । तो निवासु मी ॥ ८७ ॥
जो मज होय अनन्य शरण । त्याचें निवारीं मी जन्ममरण ।
यालागीं शरणागता शरण्य । मीचि एकु ॥ ८८ ॥
मीचि एक अनेकपणें । वेगळालेनि प्रकृतिगुणे ।
जीत जगाचेनि प्राणें । वर्तत असें ॥ ८९ ॥
जैसा समुद्र थिल्लर न म्हणतां । मलतेय बिंबे साविता ।
तैसा ब्रह्मादि सर्वा भूतां । सुहृद तो मी ॥ १९० ॥
मीचि गा पांडवा । या त्रिभुवनासि वोलावा ।
सृष्टिक्षयप्रभवा । मूळ तें मी ॥ ९१ ॥
बीज शाखांतें प्रसवे । मग तें रूखपण बीजीं सामावे ।
तैसें संकल्पें होय आघवें । पाठीं संकल्पीं मिळे ॥ ९२ ॥
ऐसें जगाचें बीज जो संकल्पु । अव्यक्त वासनारूपु ।
तया कल्पांतीं जेथ निक्षेपु । होय तें स्थान मी ॥ ९३ ॥
इयें नामरूपें लोटती । वर्णव्यक्तीं आटती ।
जातीचे भेद फिटती । जें आकारु नाहीं ॥ ९४ ॥
तें सकलवासनासंस्कार । माघौतें रचावया चराचर ।
जेथ राहोनि असती अमर । तें निधान मी ॥ ९५ ॥

¹ आधार.

तपाम्यहमहं वर्षं निगृह्णाम्युत्सृजामि च ।
अमृतं चैव मृत्युश्च सदसच्चाहमर्जुन ॥ १९ ॥

मी सूर्याचेनि वेषें । तपें तें हें शोषें ।
पाठीं इंद्र होऊनि वर्षें । तें पुढती भरे ॥ ९६ ॥
अग्नि काष्ठें खाये । तें काष्ठचि अग्नि होये ।
तैसें मरतें मारितें पाहें । स्वरूप माझें ॥ ९७ ॥
यालागीं मृत्यूच्या भागीं जें जें । तेंही पैं रूप माझें ।
आणि न मरतें तंव सहजें । मीचि आहें ॥ ९८ ॥
आतां बहु बोलोनि सांगावें । तें एकीहेळां घे पां आघवें ।
तरी सतासतही जाणावें । मीचि पैं गा ॥ ९९ ॥
म्हणोनि अर्जुना मी नसें । ऐसा कवणु ठाव असे ।
परि प्राणियांचें दैव कैसें । जे न देखती मातें ॥ ३०० ॥
तरंग पाणियेवीण सुकती । रश्मि वातीवीण न देखती ।
तैसे मीचि ते मी नोहती । विस्मो देखें ॥ १ ॥
हें आंतबाहेर मियां कोंदलें । जग निखिल माझेंचि वोतिलें ।
कीं कैसें कर्म तयां आड आलें । जे मीचि नाहीं म्हणती [२]
परि अमृतकुहां पडिजे । कां आपणपयातें काढिये काढिजे ।
ऐसें आथी काय कीजे । अप्राप्तासि ॥ २ ॥
ग्रासा एका अन्नासाठीं । अंधु धांवताहे किरीटी ।
आडळला चिंतामणि पायें लोटी । आंधळेपणें ॥ ४ ॥
तैसें ज्ञान जैं सांडूनि जाये । तैं ऐसी हे दशा आहे ।
म्हणोनि कीजे तें केलें नोहे । ज्ञानेंविण ॥ ५ ॥

---

१ अमृताच्या विहिरींत. २ अभाग्याला.

आंधळेया गरुडाचे पांख आहाती। ते कवणा उपेगा जाती।
तैसे सत्कर्माचे उंपखे ठाती। ज्ञानेंविण ॥ ६ ॥

त्रैविद्या मां सोमपाः पूतपापा यज्ञैरिष्ट्वा स्वर्गतिं प्रार्थयंते।
ते पुण्यमासाद्य सुरेंद्रलोकमश्नाति दिव्यान्दिवि देवभोगान् २०

देख पां गा किरीटी। आश्रमधर्मांचिया[१] राहाटी।
विधिमार्गा कसवटी। जे आपणचि होती ॥ ७ ॥
यजन करितां कौतुकें। तिहीं वेदांचा माथा तुके।
क्रिया फळेसि उभी ठाके। पुढां जयां ॥ ८ ॥
ऐसे दीक्षित जे सोमप। जे आपणचि यज्ञाचें स्वरूप।
तिहीं तया पुण्याचेनि नांवें पाप। जोडिलें देखें ॥९॥
जें श्रुतित्रयाते जाणोनी। शतवरी यज्ञ करूनी।
यजिलिया मातें चुकोनी। स्वर्गा वरिती ॥ ३१० ॥
जैसें कल्पतरुतळवटी। बैसोनि झोळिये देतसे गांठी।
मग निदैव निघे किरीटी। दैन्यचि करूं ॥ ११ ॥
तैसे शतस्तु यजिलें मातें। कीं ईप्सिताति स्वर्गसुखातें।
आतां पुण्य कीं हें निरुतें। पाप नोहे ॥ १२ ॥
म्हणोनि मजवीण पाविजे स्वर्गु। तो अज्ञानाचा पुण्यमार्गु।
ज्ञानिये तयातें उपसर्गु[२]। हानि म्हणती ॥ १३ ॥
एऱ्हवीं तरी नरकींचें दुःख। पावोनि स्वर्गा नाम कीं सुख।
वांचूनि नित्यानंद गा निर्दोख। ते स्वरूप माझें ॥ १४ ॥
मज येतां पैं सुभटा। या द्विविधा गा अव्हांटा[३]।
स्वर्गु नरकु या वाटा। चोरांचिया ॥ १५ ॥

१ श्रम, आयास. २ कारण. ३ आडवाटा.

स्वर्गा पुण्यात्मकें पापें येइजे। पापात्मकें पापें नरका जाइजे।
मग मातें जेणें पाविजे । तें शुद्ध पुण्य ॥ १६ ॥
आणि मजचिमाजीं असतां । जेणें मी दुर्‍हावें पांडुसुता ।
तें पुण्य ऐसें म्हणतां । जीभ न तुटे काई ॥ १७ ॥
परि हें असो आतां प्रस्तुत । ऐकें यापरी ते दीक्षित ।
यजूनि मातें याचित । स्वर्गभोगु ॥ १८ ॥
मग मी न पविजे ऐसें । जें पापरूप पुण्य असे ।
तेणें लाधलेनि सौरसें¹ । स्वर्गा येती ॥ १९ ॥
जेथ अमरत्व हें सिंहासन । ऐरावतासारिखें वाहन ।
राजधानीभुवन । अमरावती ॥ ३२० ॥
जेथ महासिद्धींचीं भांडारें । अमृताचीं कोठारें ।
जिये गांवीं खिल्लारें । कामधेनूंचीं ॥ २१ ॥
जेथ वोळगे देव पाइका² । सैंघ चिंतामणीचिया भूमिका ।
विनोदवनवाटिका । सुरतरूंचिया ॥ २२ ॥
गंधर्व गात गाणीं । जेथ रंभेऐसिया नाचणी ।
उर्वशी मुख्य विलासिनी । अंतौरिया ॥ २३ ॥
मदन वोळगे शेजारें । जेथ चंद्र शिंपे सांवरें ।
पवना ऐसे म्हणियारे³ । धांवणे जेथ ॥ २४ ॥
पैं बृहस्पती मुख्य आपण । ऐसे स्वस्तिश्रियेचे ब्राह्मण ।
भाटिये सुरगण । वहुवस जेथें ॥ २५ ॥
लोकपाळ रांगेचे । राउत जिये पदवीचे ।
उच्चैःश्रवा खांचे । खोलणिये⁴ ॥ २६ ॥

---

१ सामर्थ्यानें. २ पायका. ३ हरकामे, निरोपे. ४ पुढें चालणारा कोतवालघोडा.

हें बहु असो जे ऐसे । भोग इंद्रसुखासरिसे ।
ते भोगिजती जंव असे । पुण्यलेशु ॥ २७ ॥

ते तं भुक्त्वा स्वर्गलोकं विशालं क्षीणे पुण्ये मर्त्यलोकं विशन्ति ।
एवं त्रयीधर्ममनुप्रपन्ना गतागतं कामकामा लभन्ते ॥ २१ ॥

मग तया पुण्याची पाउटी सरे । सवेंचि इंद्रपणाची उंटी उतरे । आणि येऊं लागती माघारें । मृत्युलोका ॥ २८ ॥
जैसा वेश्याभोगीं कवडा वेंचे । मग दारही चेपूं न ये तियेचे । तेसें लाजिरवाणें दीक्षिताचें । काय सांगों ॥ २९ ॥
एवं थितिया मातें चुकले । जिहीं पुण्यें स्वर्ग कामिले । तया अमरपण तें वावो जाले । अंतीं मृत्युलोकु ॥ ३३० ॥
मातेचिया उदरकुहरीं । पचूनि विष्टेच्या दाथरीं । उकडूनि नवमासवरी । जन्मजन्मोनी मरती ॥ ३१ ॥
अगा स्वप्नीं निधान फावे । परि चेइलिया हारपे आघवें । तैसें स्वर्गसुख जाणावें । वेदज्ञाचें ॥ ३२ ॥
अर्जुना वेदविद जऱ्ही जाहला । तरी मातें नेणता वायां गेला । कण सांडूनि उपणिला । कोंडा जैसा ॥ ३३ ॥
म्हणऊनि मज एकेंविण । हे त्रयीधर्म अकारण । आता मातें जाणोनि कांहीं नेण । तू सुखिया होसी ॥ ३४ ॥

अनन्याश्चिन्तयन्तो मां ये जनाः पर्युपासते ।
तेषां नित्याभियुक्तानां योगक्षेमं वहाम्यहम् ॥ २२ ॥

पैं सर्वभावेसीं उखितें । जे वोपिले मज चित्तें । जैसा गर्भगोळु उदमातें । कोणाही नेणे ॥ ३५ ॥

१ पायरी, पायठण २ उंटी, हुद्दा ३ पैसा ४ यज्ञकर्त्याचें ५ शाश्वत धर्माच्या. ६ उपाटपर्यंत ७ पाखडून घेण्याचे केणे ८ निरपवादी ९ उखें, सगळेच्या गगळे

तैसा मीवांचूनि कांहीं । आणीक गोमटेंचि नाहीं ।
मजचि नाम पाहीं । जिणेया ठेविलें ॥ ३६ ॥
ऐसे अनन्यगतिकें चित्तें । चिंतित सांते मातें ।
जे उपासिती तयांतें । मीचि सेवीं ॥ ३७ ॥
ते एकवटूनि जिये क्षणीं । अनुसरले गा माझिये वाहणीं ।
तेव्हांचि तयांची चिंतवणी । मजचि पडली ॥ ३८ ॥
मग तिहीं जें जें करावें । तें मजचि पडिलें आघवें । जैसी
अजातपक्षाचेनि जीवें । पक्षिणी जिये ॥ ३९ ॥ आपुली
तहान भूक नेणे । तान्हया निकें तें माउलीसीचि करणें ।
तैसे अनुसरले जे मज प्राणें । तयांचें सर्व मी करीं ॥४०॥
तयां माझिया सायुज्याची चाड । तरि तेंचि पुरवीं कोड ।
कां सेवा म्हणती तरी आंड । प्रेम सुयें ॥ ४१ ॥
ऐसा मनीं जो जो धरिती भावो । तो तो पुढां पुढां लागें तयां
देवों । आणि दिधलियाचा निर्वाहो । तोही मीचि करीं ४२
हा योगक्षेमु आघवा । तयांचा मजचि पडिला पांडवा ।
जयांचिया सर्वभावा । आश्रयो मी ॥ ४३ ॥

येऽप्यन्यदेवताभक्ता यजंते श्रद्धयान्विताः ।
तेऽपि मामेव कौंतेय यजंत्यविधिपूर्वकम् ॥ २३ ॥

आतां आणिकही संप्रदायें । परी मातें नेणती समवायें ।
जे अग्निइंद्रसूर्यसोमाये । म्हणऊनि यजिती ॥ ४४ ॥
तेंही कीर मातेंचि होये । कां जे हें आघवें मीचि आहें ।
परि ते भजती उजरी नव्हे । विषमें पडे ॥ ४५ ॥

१ त्यांच्या माझ्यामध्यें. २ व्यापकत्वानें. ३ ॰सोमाय, ॰सोमाकरितां. ४ उपासनारीति. ५ सरळ. ६ वांकडी.

तो मी पुसती कैसा । तरि जो सर्वभूतीं सदा सरिसा ।
जेथ आपपरू ऐसा । मागु नाहीं ॥ ७ ॥
जे ऐसिया मातें जाणोनी । अहंकाराचा कुरुठा मोडोनी ।
जे जीवेंकर्मेंकरूनि । मातें भजले ॥ ८ ॥
ते वर्तत दिसती देहीं । परि ते देहीं ना माझ्या ठायीं ।
आणि मी तयांच्या हृदयीं । समग्र असें ॥ ९ ॥
सविस्तर वटत्व जैसें । बीजकणिकेमाजीं असे ।
आणि बीजकणु वसे । वटीं जेवीं ॥ ४१० ॥
तेवीं आम्हां तयां परस्परें । बाहेर नामाचींचि अंतरें ।
वांचूनि आंतुवट वस्तुविचारें । मी तेचि ते ॥ ११ ॥
आतां जायाचें जैसें लेणें । आंगावरी आहाचवाणें ।
तैसें देहधरणें । उदास तयांचें ॥ १२ ॥
परिमळु निघालिया पवनापाठीं । मागें वोस फूल राहे देठीं ।
तैसें आयुष्याचिये सुठीं । केवळ देह ॥ १३ ॥
येर अवष्टंभु जो आघवा । तो आरूढोनि मद्भावा ।
मजाचिआंतु पांडवा । पैठा जाहाला ॥ १४ ॥

अपि चेत्सुदुराचारो भजते मामनन्यभाक् ।
साधुरेव स मंतव्यः सम्यग्व्यवसितो हि सः ॥ ३० ॥

ऐसें भजतेनि प्रेमभावें । जयां शरीरही पैठीं न पवे ।
तेणें मलतया व्हावें । जातीचिया ॥ १५ ॥

१ उसनें आणलेलें व परत करण्याचें. २ वरवरचें, वरकमी. ३ कर्तेपणाचा अभिमान ४ प्रविष्ट, ठाण घेतलेला. ५. पाठीस लागत नाहीं, बाधा करीत नाहीं

तैसा मीवांचूनि कांहीं । आणीक गोमटेंचि नाहीं ।
मजचि नाम पाहीं । जिणेया ठेविलें ॥ ३६ ॥
ऐसे अनन्यगतिकें चित्तें । चिंतित सांते मातें ।
जे उपासिती तयांतें । मीचि सेवीं ॥ ३७ ॥
ते एकवटूनि जिये क्षणीं । अनुसरले गा माझिये वाहणीं ।
तेव्हांचि तयांची चिंतवणी । मजचि पडली ॥ ३८ ॥
मग तिहीं जें जें करावें । तें मजचि पडिलें आघवें । जैसी अजातपक्षाचेनि जीवें । पक्षिणी जिये ॥ ३९ ॥ आपुली तहान भूक नेणे । तान्हया निकें तें माउलीसीचि करणें । तैसे अनुसरले जे मज प्राणें । तयांचें सर्व मी करीं ॥ ४० ॥
तयां माझिया सायुज्याची चाड । तरि तेंचि पुरवीं कोड । कां सेवा म्हणती तरी आंड । प्रेम सुयें ॥ ४१ ॥
ऐसा मनीं जो जो धरिती भावो । तो तो पुढां पुढां लागें तयां देवों । आणि दिधलियाचा निर्वाहो । तोही मीचि करीं ४२
हा योगक्षेमु आघवा । तयांचा मजचि पडिला पांडवा । जयांचिया सर्वभावा । आश्रयो मी ॥ ४३ ॥

येऽप्यन्यदेवताभक्ता यजंते श्रद्धयान्विताः ।
तेऽपि मामेव कौंतेय यजंत्यविधिपूर्वकम् ॥ २३ ॥

आतां आणिकही संप्रदायें । परी मातें नेणती समवायें । जे अग्निइंद्रसूर्यसोमायें । म्हणऊनि यजिती ॥ ४४ ॥
तेंही फीर मातेंचि होये । कां जे हें आघवें मीचि आहें । परि ते भजती उजरी नव्हे । विषमें पडे ॥ ४५ ॥

१ त्यांच्या माझ्यामध्यें. २ व्यापकत्वानें. ३ ०सोमाय, ०सोमाकरितां. ४ उपासनारीति. ५ सरळ. ६ वांकडी.

पाहे पां शाखा पल्लव रुखाचे । हे काय नव्हती एकाचि बीजाचे । परी पाणी घेणे मुळाचे । ते मुळींचि घापे ॥४६॥
का दहाही इंद्रियें आहाती । इयें जरी एकाचि देहींचीं होती । आणि इहीं सेविले विषय जाती । एकाचि ठाया ॥ ४७ ॥
तरि करोनि रससोय बरवी । कानीं केवि भरावी । फुलें आणोनि बांधावीं । डोळां केवीं ॥ ४८ ॥
तेथ रसु तो मुखेंचि सेवावा । परिमळु तो घ्राणेंचि घ्यावा । तैसा मी तो यजावा । मीचि म्हणोनि ॥ ४९ ॥
येर मातें नेणोनि भजन । तें वायांचि गा आनेआन । म्हणोनि कर्माचे डोळे ज्ञान । ते निर्दोष होआवें ॥ ३५० ॥

> अहं हि सर्वयज्ञानां भोक्ता च प्रभुरेव च ।
> न तु मामभिजानन्ति तत्त्वेनातश्च्यवन्ति ते ॥ २४ ॥

पैं आघवीं पाहे पां पांडुसुता । या यज्ञोपहारा[1] समस्ता । मीवांचूनि भोक्ता । कवणु आहे ॥ ५१ ॥
मी सकळां यज्ञाचा आदि । आणि यजना या मीचि अवधि[3] । कीं मातें चुकोनि दुर्बुद्धि । देवा भजले ॥ ५२॥
गंगेचें उदक गंगे जैसें । अर्पिजे देवपितरोद्देशें । माझें मज देती तैसें । परि आनानीं भावीं ॥ ५३ ॥
म्हणऊनि ते पार्था । मातें न पवतीचि सर्वथा । मग मनीं वाहिली जे आस्था । तेथ आले ॥ ५४ ॥

> यान्ति देवव्रता देवान्पितॄन्यान्ति पितृव्रताः ।
> भूतानि यान्ति भूतेज्या यान्ति मद्याजिनोऽपि माम् ॥२५॥

---

1 यज्ञांतील उपचारांना 2 मूळ 3 परिसमाप्ति, अखेरची मर्यादा

मनें वाचा करणीं । जयांचीं भजनें देवांचिया वाहणीं ।
ते शरीर जातियेक्षणीं । देवांचि जाले ॥ ५५ ॥
अथवा पितरांचीं व्रतें । वाहती जयांचीं चित्तें ।
जीवित सरलिया तयांतें । पितृत्व वरी ॥ ५६ ॥
कां क्षुद्रदेवतादि भूतें । तियेंचि जयांचीं परमदैवतें ।
जिहीं अभिचारिकीं तयांतें । उपासिलें ॥ ५७ ॥
तयां देहाची जे[1]वनिका फिटली । आणि भूतत्वाची प्राप्ति
जाहली । एवं संकल्पवशें फळलीं । कर्मे तयां ॥ ५८ ॥
मग मीचि डोळां देखिला । जिहीं कानीं मीचि ऐकिला ।
मीचि मनीं भाविला । वानिला वाचा ॥ ५९ ॥
सर्वांगीं सर्वाठायीं । मीचि नमस्कारिला जिहीं ।
दानपुण्यादि जें कांहीं । तें माझियाचि मोहरां[2] ॥ ३६० ॥
जिहीं मातेंचि अध्ययन केलें । जे आंतबाहेरि मियांचि
धाले । जयांचें जीवित्व जोडलें । मजचिलागीं ॥ ६१ ॥
जे अहंकारु वाहत आंगीं । आम्ही हरीचे भूपावयालागीं ।
जे लोभिये एकचि जगीं । माझेनि लोभें ॥ ६२ ॥
जे माझेनि कामें सकाम । जे माझेनि प्रेमें सप्रेम ।
जे माझिया भुली सभ्रम । नेणती लोक ॥ ६३ ॥
जयांचीं जाणती मजचि शास्त्रें । मी जोडें जयांचेनि मंत्रें ।
ऐसे जे चेष्टामात्रें । भजले मज ॥ ६४ ॥
ते मरणाऐलीचकडे । मज मिळोनि गेले फुडे ।
मग मरणीं आणिकीकडे । जातील केवीं ॥ ६५ ॥
म्हणोनि मद्याजी जे जाहाले । ते माझियाची सायुज्या आले ।
जिहीं उपचारामिषें दिधलें । आपणपें मज ॥ ६६ ॥

---

१ पडदा. २ वाटेनें, उद्देशानें, प्रीत्यर्थ.

पैं अर्जुना माझे ठायीं। आपणपेंवीण सौरसु नाहीं।
मी उपचारें कवणाही। नाकळें गा॥ ६७॥
एथ जाणीव करी तोचि नेणे। ओंथिलेपण मिरवी तेचि उणे। आम्ही जाहलों ऐसें जो म्हणे। तो कांहींचि नव्हे ६८
अथवा यज्ञदानादि किरीटी। कां तपें हन जे हुंटहुटी।
ते तृणा एकासाठीं। न सरे एथ॥ ६९॥
पाहें पां जाणिवेचेनि वळें। कोण्ही वेदापासूनि असे ऑंगळी[3]।
कीं शेषाहूनि तोंडाळें[4]। बोलकें आथी॥ ३७०॥
तोही आंथरुणातळवटीं दडे। येरु नेति नेति म्हणोनि वेहुडे[5]।
एथ सनकादिक वेडे। पिसे जाहले॥ ७१॥
करितां तापसांची कर्कसणी[6]। कवणु जवळां ठेविजे शूळपाणी।
तोहि अभिमानु सांडूनि पायवणी। माथां वाहे॥ ७२॥
ना तरी ऑंथिलेपणें सरिशी। कवणी आहे लक्ष्मियेऐसी।
श्रियेसारिखिया दासी। घरीं जियेतें॥ ७३॥
तिया खेळतां करिती घरकुलीं। तयां नामें अमरपुरें जरि ठेविलीं। तरि न होती काय बाहुलीं। इंद्रादिक तयांचीं ७४
तिया नावडोनि जेव्हां मोडती। तेव्हां महेंद्राचे रंक होती।
तिया झाडां जेउते पाहती। ते कल्पवृक्ष॥ ७५॥
ऐसिया जियेचिया जवळिका। सामर्थ्य घरींचिया पाइका
ते लक्ष्मी मुख्यनायका। न मनेचि एथ॥ ७६॥
मग सर्वस्वें करूनि सेवा। अभिमानु सांडूनि पांडवा।
जे पाय धुवावयाचिया दैवा। पात्र जाहाली॥ ७७॥

१ परिपूर्ण अवस्था. २ घमेंड. ३ अधिक. ४ वक्ता. ५ मागें मुरडतो. ६ विचार, गस्ती. ७ सपत्नीक. ८ समीपवर्ती, तैनातीस असणाऱ्या.

म्हणोनि थोरपण पर्‍हां सांडिजे। एथ व्युत्पत्ति आघवी विसरिजे। जैं जगा धाकुटें होइजे। तैं जवळीक माझी ७८
अगा सहस्रकिरणाचिये दिठी। पुढां चंद्रही लोपे किरीटी। तेथ खद्योत कां हुदहुदी। आपुलेनि तेजें ॥ ७९ ॥
तैसें लक्ष्मियेचें थोरपण न सरे। जेथ शंभूचेंही तप न पुरे। तेथ येर प्राकृत हेंदरें। केवि जाणों लाहे ॥ ३८० ॥
यालागीं शरीरसांडोवा कीजे। सकळगुणांचें लोण उतरिजे। संपत्तिमद सांडिजे। कुरवंडी करुनी ॥ ८१ ॥

पत्रं पुष्पं फलं तोयं यो मे भक्त्या प्रयच्छति।

तदहं भक्त्युपहृतमश्नामि प्रयतात्मनः ॥ २६ ॥

मग निःसीमभाव उल्हासें। मज अर्पावयाचेनि मिसें। फळ एक आवडे तैसें। मलतयाचें हो ॥ ८२ ॥
भक्तु माझियाकडे दावी। आणि मी दोन्ही हात वोडवीं। मग देंठु न फेडितां सेवीं। आदरेंशीं ॥ ८३ ॥
पैं गा भक्तीचेनि नांवें। फूल एक मज द्यावें। तें लेखें तरि म्यां तुरंबावें। परि मुखींचि घालीं ॥ ८४ ॥
हें असो कायसीं फुलें। पानचि एक आवडतें जाहलें। तें साजुकही न हो सुकलें। भलतैसें ॥ ८५ ॥
परि सर्वभावें भरलें देखें। आणि भुकेला अमृतें तोखे। तैसें पत्रचि परि तेणें सुखें। आरोगूं लागें ॥ ८६ ॥
अथवा ऐसेंही एक घडे। जे पालाही परी न जोडे। तरि उदकाचें तंव सांकडें। नव्हेल कीं ॥ ८७ ॥

---

१ ताजें. २ साऊं.

तें भलतेथ निमोलें । न जोढितां आहे जोडलें ।
तेचि सर्वस्व करूनि अर्पिलें । जेणें मज ॥ ८८ ॥
तेणें वैकुंठापासोनि विशाळें । मजलागीं केलीं राउळें ।
कौस्तुभाहोनि निर्मळें । लेणीं दिधलीं ॥ ८९ ॥
दुधाचीं सेजारें । क्षीराब्धी ऐसीं मनोहरें ।
मजलागीं अपारें । सृजिलीं तेणें ॥ ३९० ॥
कर्पूर चंदन अगरु । ऐसेया सुगंधाचा महामेरु ।
मज हातिवा लाविला दिनकरु । दीपमाळे ॥ ९१ ॥
गरुडासारिखीं वाहनें । मज सुरतरूंचीं उद्यानें ।
कामधेनूंचीं गोधनें । अर्पिलीं तेणें ॥ ९२ ॥
मज अमृताहूनि सुरसें । बोनीं वोगरिलीं बहुवसें ।
ऐसा भक्ताचेनि उदकलेशें । परितोषें गा ॥ ९३ ॥
हें सांगावें काय किरीटी । तुवांचि देखिलें आपुलिया दिठीं ।
मी सुदामयाचिया सोडीं गांठी । पव्हयांसाठीं ॥ ९४ ॥
पैं भक्ति एकी मी जाणें । तेथ सानें थोर न म्हणें ।
आम्ही भावाचे पाहुणे । भलतेया ॥ ९५ ॥
येर पत्र पुष्प फळ । हे भजावया मिसें केवळ ।
वांचूनि आम्हुचा लाग निष्कळ । भक्तितत्त्व ॥ ९६ ॥
म्हणोनि अर्जुना अवधारीं । तूं बुद्धी एकी सोपारी करीं ।
तरी सहजें आपुलिया मनोमंदिरीं । न विसंबें मातें ॥९७॥

यत्करोषि यदश्नासि यज्जुहोषि ददासि यत् ।
यत्तपस्यसि कौंतेय तत्कुरुष्व मदर्पणम् ॥ २७ ॥

१ काडवात २ निमित्त. ३ सोपी, स्वाधीन.

जे जे कांहीं व्यापार करिसी । का भोग हन भोगिसी ।
अथवा यज्ञीं यजिसी । नानाविधीं ॥ ९८ ॥
ना तरी पात्रविशेषें दानें । कां सेवकां देसी जीवनें ।
तपादि हन साधनें । व्रतें करिसी ॥ ९९ ॥
तें क्रियाजात आघवें । जें जैसें निपजेल स्वभावें ।
तें भावना करोनि करावें । माझिया मोहरां ॥४००॥
परि सर्वथा आपुले जीवीं । केलियाची से[1] कांहींचि नुरवीं ।
ऐसीं धुवोनि कर्मे द्यावीं । माझिया हातीं ॥ १ ॥

शुभाशुभफलैरेवं मोक्ष्यसे कर्मबंधनैः ।
संन्यासयोगयुक्तात्मा विमुक्तो मामुपैष्यसि ॥ २८ ॥

मग अग्निकुंडीं बीजें घातलीं । तियें अंकुरदशे जेविं मुकलीं ।
तेविं न फळतीचि मज अर्पिलीं । शुभाशुभें ॥२॥
अगा कर्में जें उरावें । तें तिहीं सुखदुःखीं फळावें ।
आणि तयातें भोगावया यावें । देहा एका ॥ ३ ॥
तें उगाणिलें[2] मज कर्म । तेव्हांचि पुसिलें[3] मरणजन्म ।
जन्मासवें श्रम । वेरचिलही[4] गेले ॥ ४ ॥
म्हणऊनि अर्जुना यापरी । पाहेंचा[5] वेळु नव्हेल भारी ।
हे संन्यासयुक्ति सोपारी । दिधली तुज ॥ ५ ॥
या देहाचिये बांदोडीं न पडिजे । सुखदुःखाचिया सागरीं न बुडिजे । सुखें सुखरूपा घडिजे । माझियाचि आंगा ॥ ६ ॥

समोऽहं सर्वभूतेषु न मे द्वेष्योऽस्ति न प्रियः ।
ये भजंति तु मां भक्त्या मयि ते तेषु चाऽप्यहम् ॥२९॥

---

१ निर्वाहाच्या सोयी. २ वाटेला, फडेस. ३ स्मरण. ४ याहून सर्व अर्पण केलें. ५ बरकड. ६ उद्यांचा.

तो मी पुससी कैसा । तरि जो सर्वभूतीं सदा सरिसा ।
जेथ आपपरू ऐसा । भागु नाहीं ॥ ७ ॥
जे येणियां मातें जाणोनी । अहंकाराचा कुरुठा मोडोनी ।
जे जीवेंकर्मेंकरूनि । मातें भजले ॥ ८ ॥
ते वर्तत दिसती देहीं । परि ते देहीं ना माझ्या ठायीं ।
आणि मी तयांच्या हृदयीं । समग्र असें ॥ ९ ॥
सविस्तर वटत्व जैसें । बीजकणिकेमाजीं असे ।
आणि बीजकणु वसे । वटीं जेवीं ॥ ४१० ॥
तेवीं आम्हा तयां परस्परें । बाहेर नामाचींचि अंतरें ।
वांचूनि आतुवट वस्तुविचारें । मी तेचि ते ॥ ११ ॥
आता जोयांचें जैसें लेणें । आंगावरी आहाचवाणें ।
तैसें देहधरणें । उदास तयाचें ॥ १२ ॥
परिमळु निघालिया पवनापाठीं । मागें वोस फूल राहे देठीं ।
तैसें आयुष्याचिये मुठीं । केवळ देह ॥ १३ ॥
येर अवष्टंभु जो आघवा । तो आरूढोनि मद्भावा ।
मजाचिआतु पाण्डवा । पैठा जाहाला ॥ १४ ॥

अपि चेत्सुदुराचारो भजते मामनन्यभाक् ।
साधुरेव स मन्तव्यः सम्यग्व्यवसितो हि सः ॥ ३० ॥

ऐसें भजतेनि प्रेमभावें । जयां शरीरही पाठीं न पवे ।
तेणें मळतया व्हावें । जातीचिया ॥ १५ ॥

---

१ उसनें आणलेलें व परत करण्याचें २ वरवरचें, वरकमीं ३ कर्तेपणाचा अभिमान ४ प्रविष्ट, ठाण घेतलेला ५ पाठीस लागत नाहीं, बाधा करीत नाहीं

आणि आचरण पाहातां सुमटा । तो दुष्कृताचा कीर सेलें
वांटा । परि जीवित वेंचिलें चोहटां । भक्तीचिया कीं ॥१६॥
अगा अंतीचिया मती । साचपण पुढिले गती ।
म्हणोनि जीवित जेणें भक्ती । दिधलें शेवीं ॥ १७ ॥
तो आधीं जरी दुराचारी । तरी सर्वोत्तमुचि अवधारीं ।
जैसा बुडाला महापूरीं । न मरतु निघाला ॥ १८ ॥
तयाचें जीवित पैलथडिये आलें। म्हणोनि बुडालेपण जोवि
वायां गेलें । तैंवि नुरेचि पाप केलें । शेवटलिये भक्ती १९
यालागीं दुष्कृती जऱ्ही जाहाला। तरि अनुतापतीर्थी न्हाला।
न्हाऊनि मजआंतु आला । सर्वभावें ॥ ४२० ॥
तरि आतां पवित्र तयाचेंचि कुळ । आभिजात्य तेंचि
निर्मळ । जन्मलेयाचें फळ । तयासीच जोडलें ॥ २१ ॥
तो सकळही पढिन्नला । तपें तोचि तपिन्नला ।
अष्टांग अभ्यासिला । योगु तेणें ॥ २२ ॥
हें असो बहुत पार्था । तो उतरला कर्मे सर्वथा ।
जयाची अखंड गा आस्था । मजचिलागीं ॥ २३ ॥
अवघिया मनोबुद्धीचिया राहटी । भरोनि एकनिष्ठेची
पेटी । मजमाजीं किरीटी । निक्षेपिली जेणें ॥ २४ ॥

क्षिप्रं भवति धर्मात्मा शश्वच्छांतिं निगच्छति ।
कौंतेय प्रतिजानीहि न मे भक्तः प्रणश्यति ॥ ३१ ॥

तो आतां अवसरें मजसारिखा होईल । ऐसा हन भाव तुज
जाईल । हां गा अमृताआंत राहील । तया मरण कैंचें ॥२५॥

---

१ शेलका वांटा.

जयांचें ज्ञान विषो नेणे । जाणीव मज एकातेंचि जाणे ।
जया ऐसें लाभे तरी जिणें । एऱ्हवीं मरण ॥ ४७ ॥
ऐसा आघवाचि परी पांडवा । जिहीं आपुलिया सर्वभावा ।
जियावयालागीं वोलावा । मीचि केला ॥ ४८ ॥
ते पापयोनीही होतु कां । ते श्रुताधीतही न होतु कां ।
परि मजसीं तुकितां तुका । तुटी नाहीं ॥ ४९ ॥
पाहें पा भक्तीचेनि आथिलेपणें । दैत्यीं देवां आणिलें उणें ।
माझें नृसिंहत्व लेणें । जयाचिये महिमे ॥ ४५० ॥
तो प्रल्हादु गा मजसाठीं । घेता बहुतें सदा किरीटी ।
कां जें मिया द्यावें तें गोष्टी । तयाचिया जोडे ॥ ५१ ॥
एऱ्हवीं दैत्यकुळ साचोकारें । परि इंद्रही सरी न लाहे उपरें ।
म्हणोनि भक्ति गा एथ सरे । जाति अप्रमाण ॥ ५२ ॥
राजाज्ञेचीं अक्षरें आहाती । तियें चामा एका जया पडतीं ।
तया चामासाठीं जोडती । सकळ वस्तु ॥ ५३ ॥
वांचूनि सोनें रुपें प्रमाण नोहे । एथ राजाज्ञाचि समर्थ आहे ।
तेचि चाम एक जें लाहे । तेणें विकती आघवीं ॥ ५४ ॥
तैसें उत्तमत्व तेंचि तरे । तेंचि सर्वज्ञता सरे ।
जें मनोबुद्धि भरे । माझेनि प्रेमें ॥ ५५ ॥
म्हणोनि कुळ जाति वर्ण । हें आघवेंचि गा अकारण ।
एथ अर्जुना माझेपण । सार्थक एक ॥ ५६ ॥
तेंचि भलतेणें भावें । मन मज आंतु येतें होआवें ।
आलें तरी आघवें । मागील वावो ॥ ५७ ॥
तंवचि वहाळ वोहळ । जंव न पवती गंगाजळ ।
होऊनि ठाकती केवळ । गंगारूप ॥ ५८ ॥

१ पंडित, शास्त्र पढलेले २ त्याच्या शब्दानें

कां खैर चंदन काष्ठें । हे विवंचना तंवचि घटे ।
जंव न पापती एकवटे । अग्नीमाजीं ॥५९॥
तैसे क्षत्री वैश्य स्त्रिया । कां शूद्र अंत्यजादि इया ।
जाती तंवचि वेगळालिया । जंव न पवती मातें ॥ ४६० ॥
मग जाति व्यक्ती पडे बिंदुलें । जेव्हां भावें होती मज मीनलें ।
जैसे लवणकण घातले । सागरामाजीं ॥ ६१ ॥
तंववरी नदनदींचीं नांवें । तंवचि पूर्वपश्चिमेचे यावे ।
जंव न येती आघवे । समुद्रामाजीं ॥ ६२ ॥
हेंचि कवणें एकें मिसें । चित्त माझे ठायीं प्रवेशे ।
येतुलें हो मग आपैसें । मिचि होणें असे ॥ ६३ ॥
अगा वरी फोडावयालागीं । लोहो मिळो कां परिसाचे आंगीं
कां जे मिळतिये प्रसंगीं । सोनेंचि होईल ॥ ६४ ॥
पाहें पां वालभाचेनि व्याजें । तिया व्रजांगनांचीं निजें ।
मज मीनलिया काय माझें । स्वरूप नव्हती ॥ ६५ ॥
ना तरी भयाचेनि मिसें । मातें न पविजेचि काय कंसें ।
कीं अखंड वैरवशें । चैद्यादिकीं ॥ ६६ ॥
अगा सोयरेपणेंचि पांडवा । माझें सायुज्य यादवां ।
कीं ममत्वें वसुदेवा- । दिकां सकळां ॥ ६७ ॥
नारदा ध्रुवा अक्रूरा । शुका हन सनत्कुमारा ।
इयां भक्तीं मी धनुर्धरा । प्राप्यु जैसा ॥ ६८ ॥
तैसाचि गोपिकांसि कामें । तया कंसा भयसंभ्रमें ।
येरां घातकें मनोधर्में । शिशुपालादिकां ॥ ६९ ॥
अगा मी एकलौंणीचें खेवणें । मज येवों पां भलतेनि मार्गें ।
भक्ति कां विषयविरागें । अथवा वैरें ॥ ४७० ॥

१ शून्य, पूज्य. २ अखेरचें. ३ स्थान, ध्येय.

अगा मातें न भजावयालागीं । कवण बळ पां आपुलिये
आंगीं । काइ घरीं कीं भोगीं । निश्चिंती केली ॥ ९३ ॥
ना तरी विद्या कीं वयसा । ययां प्राणियांसि हा ऐसा ।
मज न भजतां भरंवसा । सुखाचा कोण ॥ ९४ ॥
तरी भोग्यजात जेतुलें । तें एका देहाचिया निकिया लागलें ।
आणि एथ देह तंव असे पडिलें । काळाचिये तोंडीं ॥ ९५ ॥
बाप दुःखाचें केणें सुटलें । जेथ मरणाचे भरे लोटले ।
तिये मृत्युलोकींचिये असे घडलें । हाटवेळे येणें ॥ ९६ ॥
आतां सुखेसि जीविता । कैंची माहिकी किजेल पांडुसुता ।
काय राखोंडी फुंकितां । दीपु लागे ॥ ९७ ॥
अगा विषाचे कांदे वाटुनी । जो रसु घेइजे पिळुनी ।
तया नाम अमृत ठेउनी । जैसें अमर होणें ॥ ९८ ॥
तेवि विषयांचें जें सुख । तें केवळ परम दुःख ।
परि काइ कीजे मूर्ख । न सेवितां न सरे ॥ ९९ ॥
कां शीस खांडूनि आपुलें । पायींच्या खतीं बांधिलें ।
तैसें मृत्युलोकींचें भलें । आहे आघवें ॥ ५०० ॥
म्हणोनि मृत्युलोकीं सुखाची काहाणी । पेकिजेल कवणा-
चिये श्रवणीं । कैंची सुखनिद्रा आंथरुणीं । इंगळांच्या १
जिये लोकींचा चंद्रु क्षयरोगी । जेथ उदयो होय अस्तालागीं ।
दुःख लेऊनि सुखाची आंगी । सळित जगातें ॥ १ ॥
जेथ मंगळाचिया अंकुरीं । सवेंचि अमंगळाची पडे पोहरी
मृत्यु उदराचिया परिवरीं । गर्भु गिंवसी ॥ २ ॥

१ मालाचे भारे. २ गढे, गासड्या. ३ बाजार भरल्या वेळीं. ४ दानावर. ५ विंचवांच्या. ६ आंगडें, वेष, सोंग. ७ पोरकिडा, पोरा.

जें नाहीं तयातें चिंतवी । तंव तेंचि नेइजे गंधर्वी ।
गेलियाची कवणे गांवीं । शुद्धि न लगे ॥ ४ ॥
अगा गिंवासितां आघवां वाटीं । परतलें पाउलचि नाहीं
किरीटी । सैंघ निमालियाचिया गोठी । तियें पुराणें जेथींचीं ।
जेथींचिये अनित्यतेची थोरी । करितया ब्रह्मयाचे आयु-
ष्यवेरी । कैसें नाहीं होणें अवधारीं । निपटूनियां ॥ ६ ॥
ऐसी लोकींची जिये नांदणूक । तेथ जन्मले आथी जे लोक ।
तयांचिये निश्चितीचें कौतुक । दिसत असे ॥ ७ ॥
पैं हृष्टादृष्टांचिये जोडी- । लागीं भांडवल न सुटे कपर्दी ।
जेथ सर्वस्वें हानि तेथ कोडी । वेंचिती गा ॥ ८ ॥
जो बहुवे विषयविलासें गुंफे । तो म्हणती उवाई पडिला
सापें । जो अभिलाषभारें दडपे । तयातें सज्ञान म्हणती ९
जयाचें आयुष्य धाकुटें होय । बळ प्रज्ञा जिरौनि जाय ।
तयाचे नमस्कारिती पाय । वडिल म्हणुनी ॥ ५१० ॥
जंव जंव बाळ बळिया वाढे । तंव तंव भोजें नाचती कोडें ।
आयुष्य निमालें आंतुलियेकडे । ते ग्लानीचि नाहीं ॥११॥
जन्मलिया दिवसदिवसें । हों लागे काळाचेंचि ऐसें ।
कीं वाढतीं करिती उल्हासें । उभविती गुढिया ॥ १२ ॥
अगा मर हा बोलु न साहती । आणि मेलिया तरी रडती ।
परि असतें जात न गणिती । गहिंसपणें ॥ १३ ॥
दर्दुर सापें गिळिजतु आहे उभा । कीं तो मासिया वेंटाळी
जिभा । तैसे प्राणिये कवणा लाभा । वाढविती तृष्णा ॥१४॥
अहा कटकटा हें वोखटें । इये मृत्युलोकींचें उफराटें ।
एथ अर्जुना जरी अवचटें । जन्मलासी तूं ॥ १५ ॥

१ सुखांत. २ सांप्रत. ३ वाटदिवसाचे उत्सव. ४ मूर्खपणानें. ५ दैववशात.

तरि झडझडोनि वहिला निघ । इयें भक्तीचिये वाटे लाग ।
जिया पावसी अव्यंग । निजधाम माझें ॥ १६ ॥

मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु ।
मामेवैष्यसियुक्त्वैवमात्मानं मत्परायणः ॥ ३४ ॥

तूं मन हें मीचि करीं । माझिया भजनीं प्रेम धरीं ।
सर्वत्र नमस्कारीं । मज एकातें ॥ १७ ॥
माझेनि अनुसंधानें देख । संकल्पु जाळणें निःशेख ।
मद्याजी चोख । याचि नांव ॥ १८ ॥
ऐसा मियां आथिला होसी। तेथ माझियाचि स्वरूपा पावसी।
हे अंतःकरणींचें तुजपासीं । बोलिजत असें ॥ १९ ॥
अगा आघविया चोरिया आपुलें । जें सर्वस्व आम्हीं असे
ठेविलें । तें पावोनि सुख संचलें । होऊनि ठासी ॥ ५७० ॥
ऐसें सांवळेनि परब्रह्में । भक्तकामकल्पद्रुमें ।
बोलिलें आत्मारामें । संजयो म्हणे ॥ २१ ॥
अहो ऐकिजत असे कीं अवधारा । तंव इया बोला निवांत
म्हातारा। जैसा म्हैसा नुठी कां पुरा। तैसा उगाचि असे २२
तेथ संजयें माथा तुकिला । अहा अमृताचा पाऊस वर्षला।
कीं हा पथ असतुचि गेला । सेजिया गांवा ॥ २३ ॥
तन्हीं दातारु हा आमुचा। म्हणोनि हें बोलतां मैळेल वाचा।
काय कीजेल ययाचा । स्वभावोचि ऐसा ॥ २४ ॥
परि बाप भाग्य माझें । जे वृत्तांतु सांगावयाचेनि व्याजें ।
कैसा रक्षिलों मुनिराजें । श्रीव्यासदेवें ॥ २५ ॥
येतुलें हें वाड सायासें । जंव बोलत असे हृदमानसें ।
तंव न धरवेचि आपुलिया ऐसें । सात्त्विकें केलें ॥ २६ ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

अध्याय दहावा

नमो विशदबोधविदग्धा । विद्यारविंदप्रबोधा ।
परापरमप्रमदा— । विलासिया ॥ १ ॥
नमो संसारतमसूर्या । अपरिमिता परमवीर्या ।
तरुणतरतुर्या— । लालनलीला ॥ २ ॥
नमो जगदखिलपालना । मंगळमणिनिधाना ।
सज्जनवनचंदना । आराध्यलिंगा ॥ ३ ॥
नमो चतुरचित्तचकोरचंद्रा । आत्मानुभवनरेंद्रा ।
श्रुतिसारसमुद्रा । मन्मथमन्मथा ॥ ४ ॥
नमो सुभावभजनभाजना । भवेभकुंभभंजना ।
विश्वोद्भवभुवना । श्रीगुरुराया ॥ ५ ॥
तुमचा अनुग्रहो गणेशु । जैं दे आपुला सौरसु ।
तैं सारस्वतीं प्रवेशु । बाळकाही आथी ॥ ६ ॥
जी दैविकी उदारा वाचा । जैं उद्देशु दे नाभिकाराचा ।
नवरससुधाब्धीचा । थावो लाभे ॥ ७ ॥
आपुलिया स्नेहाची वाग्देश्वरी । जरी मुकेयातें अंगीकारी ।
वाचस्पतीशीं करी । प्रबंधुहोडा ॥ ८ ॥

१ कृपा. २ वाङ्मयांत. ३ मुक्याची. ४ प्रबंधरचनेची पैज.

हें असो दिठी जयावरी झळके । कीं हा पद्मकरु माथां पारुखे । तो जीवचि परि तुके । महेशेंशीं ॥ ९ ॥
एवढें जिये महिमेचें करणें । ते वाचाबळें वानूं मी कवणें । कां सूर्याचिया आंगा उटणें । लागत असे ॥ १० ॥
केउता कल्पतरूवरी फुलौरा । कायसेनि पाहुणेरु क्षीरसागरा । कवणें वासीं कापुरा । सुवासु देवों ॥ ११ ॥
चंदनातें काइसेनि चर्चावें । अमृतातें केउतें रांधावें । गगना वरी उभवावें । घडे केवीं ॥ १२ ॥
तैसें श्रीगुरूचें महिमान । आकळितें कें असे साधन । हें जाणोनि मियां नमन । निवांत केलें ॥ १३ ॥
जरी प्रज्ञेचेनि आथिलेपणें । श्रीगुरुसामर्थ्या रूप करूं म्हणे । तरि तें मोतियां भिंग देणें । तैसें होईल ॥ १४ ॥
कां साडेपंधरया रजतवणी । तैशीं स्तुतीचीं बोलणीं । उगियांचि माथा ठेविजे चरणीं । हेंचि भलें ॥ १५ ॥
मग म्हणितलें जी स्वामी । भलेनि ममत्वें देखिलें तुम्ही । म्हणोनि कृष्णार्जुनसंगमीं । प्रयागवटु जाहलों ॥ १६ ॥
मागां दूध दे म्हणतलियासाठीं । आघविया क्षीराब्धीची करूनि वाटी । उपमन्यूपुढें धूर्जटी । ठेविली जैसी ॥ १७ ॥
ना तरी वैकुंठपीठनायकें । रुसला ध्रुव कवतिकें । बुझाविला देऊनि भातुकें । ध्रुवपदाचें ॥ १८ ॥
तैसी जे ब्रह्मविद्या रावो । सकळ शास्त्रांचा विसंवता ठावो । ते भगवद्गीता वोविये गावों । ऐसें केलें ॥ १९ ॥
जे बोलणियाचे रानीं हिंडतां । नायकिजे फळलिया अक्षराची वार्ता । परि ते वाचाचि केली कल्पलता । विवेकाची २०

१ राहतो.

होती देहबुद्धि एकसरी । ते आनंदभांडारा केली वोवरी ।
मन गीतार्थसागरीं । जळशयन जालें ॥ २१ ॥
ऐसें एकेक देवाचें करणें । तें अपार बोलों केवीं मी जाणें
तऱ्ही अनुवादलों धीटपणें । ते उपसाहिजो जी ॥ २२ ॥
आतां आपुलेनि कृपाप्रसादें । मियां भगवद्गीता वोंवीप्रबंधें
पूर्वखंड विनोदें । वाखाणिलें ॥ २३ ॥
प्रथमीं अर्जुनाचा विषादु । दुजीं बोलिला योगु विशद्र
परि सांख्यबुद्धीसि भेदु । दाऊनियां ॥२४॥
तिजीं केवळ कर्म प्रतिष्ठिलें । तेंचि चतुर्थीं ज्ञानेंशीं प्रग
टिलें । पचमीं गव्हरिलें[1] । योगतत्त्व ॥ २५ ॥
तेचि षष्ठामाजीं प्रगट । आसनालागोनि स्पष्ट ।
जीवात्मभाव एकवट । होती जेणें ॥ २६ ॥
तैसी जे योगास्थिति । आणि योगभ्रष्टां जे गती ।
ते आघवीचि उपपत्ती । सांगितली षष्ठीं ॥ २७ ॥
तयावरी सप्तमीं । प्रकृतिपरिहार उपक्रमीं ।
करूनि भजती जे पुरुषोत्तमीं । ते बोलिले चाऱ्ही ॥ २८ ॥
पाठीं सप्तप्रश्नविधि । बोलोनि प्रयाणसमयबुद्धी ।
एवं सकळ वाक्यावधि । अष्टमाध्यायीं ॥ २९ ॥
मग शब्दब्रह्मीं असंख्याकें । जेतुला कांहीं अभिप्राय पिकें ।
तेतुला महाभारतें एकें । लक्षें जोडे ॥ ३० ॥
तियें आघवांचि जें महाभारतीं । तें लाभे कृष्णार्जुनवाचोक्तीं ।
आणि जो अभिप्रावो सातें शतीं । तो एकलाचि नवमीं ॥३१॥
म्हणोनि नवमींचिया अभिप्राया । सहसा मुद्रा लावावया ।
बिहाला मग मी वाया । गर्व कां करू ॥ ३२ ॥

1 गौरविलें. २ विवरण्याला, स्पष्ट करून सागण्याला

अहो गुळा साखरे मालयाचे । हे बांधे तरी एकाचि रसाचे ।
परि स्वाद गोडियेचे । आन आन जैसे ॥ ३३ ॥
एक जाणोनियां बोलती । एक ठायें ठावो जाणविती ।
एक जाणों जातां हारपती । जाणते गुणेंशीं ॥ ३४ ॥
तैसे अध्याय हे गीतेचे । परि अनिर्वाच्यपण नवमाचें ।
तो अनुवादलों हें तुमचें । सामर्थ्य प्रभू ॥३५॥
अहो एकाची शाटी तापिसली । एकीं सृष्टीवरी सृष्टि केली ।
एकीं पाषाणीं वाजनि उतरलीं । समुद्रीं कटकें ॥ ३६ ॥
एकीं आकाशीं सूर्यातें धरिलें । एकीं चुळींचि सागरातें
भरिलें । तैसें मज मुकयाकरवीं बोलविलें । अनिर्वाच्य तुम्हीं
॥३७॥ परि हें असो एथ ऐसें । राम रावण झुंजिनले कैसे ।
राम रावण जैसे । भीनले समरीं ॥ ३८ ॥
तैसें नवमीं कृष्णाचें बोलणें । तें नवमीचियाचि ऐसें मी म्हणें ।
या निवाडा तत्त्वज्ञ जाणे । जया गीतार्थु हातीं ॥ ३९ ॥
एवं नवही अध्याय पहिले । मियां मतीसारिखे वाखाणिले ।
आतां उत्तरखंड उपाइलें । ग्रंथाचें ऐका ॥ ४० ॥
जेथ विभूती प्रतिविभूती । प्रस्तुत अर्जुना सांगिजेती ।
ते विदग्धा रसवृत्ती । म्हणिपैल कथा ॥ ४१ ॥
देशियेचेनि नागरपणें । शांत शृंगारातें जिणे ।
तरि ओंविया होती लेणें । साहित्यासी ॥ ४२ ॥
मूळग्रंथींचिया संस्कृता । वरि मऱ्हाटी नीट पढतां ।
अभिप्राय मानलिया उचिता । कवण भूमी हें न चोजवे ४३
जैसें अंगाचेनि सुंदरपणें । लेणियां आंगचि होय लेणें ।
तेथ अलंकारिलें कवण कवणें । हें निर्वचेना ॥ ४४ ॥

१ देशीचे.

तैसी देशी आणि संस्कृत वाणी । एका भावार्थाच्या सु
सनीं । शोभती आयणी । चोखट आइका ॥ ४५ ॥
उठावलिया भावा रूप । करितां रसवृत्तीचें लागे वेडप
चातुर्य म्हणे पैडप । जोडलें आम्हां ॥ ४६ ॥
तैसें देशियेचें लावण्य । हिरोनि आणिलें तारुण्य ।
मग रचिलें अगण्य । गीतातत्त्व ॥ ४७ ॥
जो चराचरपरमगुरु । चतुरचित्तचमत्कारु ।
तो ऐका यादवेश्वरु । बोलता जाहला ॥ ४८ ॥
ज्ञानदेव निवृत्तीचा म्हणे । ऐसें बोलिलें श्रीहरी तेणें ।
अर्जुना आघवियाची मातु अंतःकरणें । धंडोता आहासि ४

श्रीभगवानुवाच—

भूय एव महाबाहो शृणु मे परमं वचः ।
यत्तेऽहं प्रीयमाणाय वक्ष्यामि हितकाम्यया ॥ १ ॥

आम्हीं मागील जें निरूपण केलें । तें तुझें अवधानविं
पाहिलें । तंव टांचें नव्हे भलें । पुरतें आहे ॥ ५० ॥
घटीं थोडेंसें उदक घालिजे । तेणें न गळे तरी वरिता भरिजे ।
ऐसा परिसौनि पाहिलासि तंव परिसविजे । ऐसेंचि होतसे
॥५१॥ पहिलें अवचितयावरी सर्वस्व सांडिजे । मग चोख
तरी तोचि भांडारी कीजे । तैसा किरीटी तूं आतां माझें
निजधाम कीं ॥५२॥ ऐसें अर्जुना येउतें सर्वेश्वरें । पाहोनि
बोलिलें अत्यादरें । गिरी देखोनि सुभरें । मेघु जैसा ॥५३॥
तैसा कृपाळुवांचा रावो । म्हणे आइकें गा महाबाहो ।
सांगितलाचि अभिप्रावो । सांगेन पुढती ॥ ५४ ॥

१ हट, पर्याय. २ प्रतिष्ठा, गौरव. ३ घट, समर्थ, योग्य.

पैं मतिवर्पी क्षेत्र पेरिजे । पिकाची जेव जंव वाढी देखिजे ।
यालागीं नुबगिजे । वाहों करितां ॥ ५५ ॥

पुढतपुढती पुटें देतां । जोडे वानियेची अधिकता ।
म्हणोनि सोनें पांडुसुता । शोधूंचि आवडे ॥ ५६ ॥

तैसें एथ पार्था । तुज आभार नाहीं सर्वथा ।
आम्ही आपुलियाचि स्वार्था । बोलों पुढती ॥ ५७ ॥

जैसें बाळका लेवविजे लेणें । तें शृंगारातें काई जाणे ।
परि ते सुखाचे सोहळे भोगणें । माउलिये दिठी ॥ ५८ ॥

तैसें तुझें हित आघवें । जंव जंव कां तुज फावे ।
तंव तंव आमुचें सुख दुणावे । ऐसें आहे ॥ ५९ ॥

आतां अर्जुना असो हे विकडी । मज उघड तुझी
आवडी । म्हणोनि तृप्तीची सवडी बोलतां न पडे ॥ ६० ॥

आम्हीं येतुलियाचि कारणें । तेंचि तें तुजशीं बोलणें ।
परि असो हें अंतःकरणें । अवधान देईं ॥ ६१ ॥

तरी ऐकें गा सुवर्म । वाक्य माझें परम ।
जें अक्षरें लेऊनि परब्रह्म । तुज खेंवासि आलें ॥ ६२ ॥

परी किरीटी तूं मातें । नेणसी ना निरुतें ।
तरि तो गा जो मी एथें । तें विश्वचि हें ॥ ६३ ॥

न मे विदुः सुरगणाः प्रभवं न महर्षयः ।
अहमादिर्हि देवानां महर्षीणां च सर्वशः ॥ २ ॥

---

१ मेहनत, कष्ट. २ ताव देऊन उजळलें असतां. ३ उपकार. ४ अलंकारिक भाषा, विनोदवचन. ५ पूर्णता, पूर्तता. ६ रहस्यतत्त्व. ७ गळ्यामिठीसाठीं.

एथ वेद मुके जाले । मन पवन पांगुळले ।
रातीविण मावळले । रविशशि जेथ ॥ ६४ ॥
अगा उदरींचा गर्भु जैसा । न देखे आपुलिये मातेची वयस
मी आघवेया देवां तैसा । नेणवे कहीं ॥ ६५ ॥
आणि जळचरां उदधीचें मान । मशका नोलांडवेचि गगन
तेविं महर्षींचें ज्ञान । न देखेचि मातें ॥ ६६ ॥
मी कवण पां केतुला । कवणाचा कैं जाहला ।
या निरुती करितां बोला । कल्प गेले ॥ ६७ ॥
कां जे महर्षी आणि या देवां । येरां भूतजातां सर्वां ।
मी आदि म्हणोनि पांडवा । अवघड जाणतां ॥ ६८ ॥
उतरलें उदक पर्वत वळघे । जरी झाड वाढत मुळीं लागे
तरी मियां झालेनि जगें । जाणिजे मातें ॥ ६९ ॥
कां गाभेवणे वडु गिंवसवे । जरी तरंगीं सागरु सांठवे ।[1]
कां परमाणुमाजीं सामावे । भूगोलु हा ॥ ७० ॥
तरी मियां जालिया जीवां । महर्षी अथवा देवां ।
मातें जाणावया होआवा । अवकाशु गा ॥ ७१ ॥

यो मामजमनादिं च वेत्ति लोकमहेश्वरम् ।
असंमूढः स मर्त्येषु सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ३ ॥

ऐसाही जरी विपायें । सांडूनि पुढील पाये ।
सर्वेंद्रियांसि होये । पाठिमोरा जो ॥ ७२ ॥
प्रवर्तलाही वेगीं बहुडे । देह सांडूनि मागलीकडे ।
महाभूतांचिया चढे । माथयावरी ॥ ७३ ॥

१ गाम्भ्याच्या वडाच्या बीजाच्या पानाच्या मुद्रीनें.

तेथ राहोनि ठायठिकें । स्वप्रकाशें चोखें ।
अजत्व माझें देखे । आपुलिया डोळां ॥ ७४ ॥
मी आदीसि परु । सकळलोकमहेश्वरु ।
ऐसिया मातें जो नरु । यापरी जाणे ॥ ७५ ॥
तो पाषाणामाजीं परिसु । जैसा रसाआंतु सिद्धरसु ।
तैसा मनुष्याआंतु तो अंशु । माझाचि जाण ॥ ७६ ॥
तें चालतें ज्ञानाचें बिंब । तयाचे अवयव ते सुखाचे कोंभ ।
येर माणुसपण तें भांब । लौकिक भागु ॥ ७७ ॥
अगा अवचिता कापुरा— । माजीं सांपडला हिरा ।
तरि पडिलिया नीरा । नागवे कीं तो ॥ ७८ ॥
तैसा मनुष्यलोकाआंतु । तो जरी जाहला प्राकृतु ।
तऱ्ही प्रकृतिदोषाची मातु । नेणेंचि कीं ॥ ७९ ॥
तो आपसयेंचि सांडिजे पापीं । जैसा जळत चंदनु सर्पीं ।
तैंवि मातें जाणे तो संकल्पीं । वर्जूनि घापे ॥ ८० ॥
तेंचि आमुतें कैसें जाणिजे । ऐसें कल्पी जरी चित्त तुझें ।
तरी मी ऐसा हे माझे । भाव ऐकें ॥ ८१ ॥

बुद्धिर्ज्ञानमसंमोहः क्षमा सत्यं दमः शमः ।
सुखं दुःखं भवो भावो भयं चाऽभयमेव च ॥ ४ ॥
अहिंसा समता तुष्टिस्तपो दानं यशोऽयशः ।
भवंति भावा भूतानां मत्त एव पृथग्विधाः ॥ ५ ॥

जे वेगळालिया मूर्तीं । सारिखे होऊनि प्रकृती ।
विखुरले आहेति त्रिजगतीं । आघवियें ॥ ८२ ॥
तेथ प्रथम जाण बुद्धी । मग ज्ञान जें निरवधी ।
असंमोह सहनसिद्धी । क्षमा सत्य ॥ ८३ ॥

मग शम दम दोन्ही । सुखदु ख वर्ते जें जनीं ।
अर्जुना भावाभाव मानीं । भावांचिमाजीं ॥ ८४ ॥
पै भय आणि निर्भयता । अहिंसा आणि समता ।
तुष्टि तप पाडुसुता । दान जें गा ॥ ८५ ॥
अगा यश अपकीर्ति । हे जे भाव सर्वत्र दिसती ।
ते मजचिपासूनि होती । भूताचिया ठायीं ॥ ८६ ॥
जैसीं भूतें आहाती सिनोनीं । तैसेचि हेही वेगळाले मानीं
एक उपजती माझ्या ज्ञानीं । एक नेणती मातें ॥ ८७ ॥
प्रकाश आणि कडवसें । हे सूर्याचिस्तव जैसें ।
प्रकाश उदयीं दिसे । तम अस्तुसीं ॥ ८८ ॥
आणि माझें जाणणें नेणणें । तें तव भूताचिया दैवाचें करणें ।
म्हणोनि भूतीं भावाचे होणें । विषम पडे ॥ ८९ ॥
यापरी माझिया भावीं । हे जीवसृष्टि आघवी ।
गुतली असे जाणावी । पाडुकुमरा ॥ ९० ॥
आता इये सृष्टीचे पालक । जयां अधीन वर्तती लोक ।
ते अकरा भाव आणिक । सागेन तुज ॥ ९१ ॥

महर्षय सप्त पूर्वे चत्वारो मनवस्तथा ।
मद्भावा मानसा जाता येषां लोक इमा प्रजा ॥ ६ ॥

तरी आघवाचि गुणीं वृद्ध । जे महर्षीमाजीं प्रबुद्ध ।
कश्यपादि प्रसिद्ध । सप्तऋषी ॥ ९२ ॥
आणिकही सांगिजतील । जे का चौदाआंतुल मुख्ल ।
स्वायंभू मुख्य यहिल । चारी मनु ॥ ९३ ॥
ऐसे हे अकरा । माझ्या मनीं जाहाले धनुर्धरा ।
सृष्टीचिया व्यापारा—। लागोनियां ॥ ९४ ॥

१ जन्ममरण. २ वेगवेगळी.

जैं लोकांची व्यवस्था न पडे । जैं या त्रिभुवनाचें कांहीं न
मांडे । तैं महाभूतांचें दळवाडें । अचुंबित असे ॥ ९५ ॥
तैंचि हे जाहाले । मग इहीं लोक केले ।
तेथ अध्यक्ष रचूनि ठेविले । इहीं जन ॥ ९६ ॥
म्हणोनि अकराही हे राजा । मग येर जग यांचिया प्रजा ।
एवं विश्वविस्तारु हा माझा । ऐसेंचि जाण ॥ ९७ ॥
पाहें पां आरंभीं बीज एकलें । मग तेंचि विरूढलिया चूढ
जाहालें । चूडीं कोंभ निघाले । खांदियांचे ॥ ९८ ॥
खांदियांपासूनि अनेका । फुटलिया नाना शाखा ।
शाखांस्तव देखा । पल्लव पानें ॥ ९९ ॥
पल्लवीं फूल फळ । एवं वृक्षत्व जालें सकळ ।
तें निर्धारितां केवळ । बीजचि आघवें ॥ १०० ॥
तैसें मी एकचि पहिलें । मग मी तेंचि मनातें व्यालें ।
तेथ सप्त ऋषि जाले । आणि चारी मनु ॥ १ ॥
इहीं लोकपाळ केले । लोकपाळीं विविध लोक सृजिले ।
लोकांपासूनि निपजलें । प्रजाजात ॥ २ ॥
ऐसेनि हें विश्व येथें । मीचि विस्तारिलोंसें निरुतें ।
परि भावाचेनि हातें । माने जया ॥ ३ ॥

एतां विभूतिं योगं च मम यो वेत्ति तत्त्वतः ।
सोऽविकंपेन योगेन युज्यते नाऽत्र संशयः ॥ ७ ॥

यालागीं सुभद्रापती । हे भाव इया माझिया विभूती ।
आणि यांचिया व्याप्ती । व्यापिलें जग ॥ ४ ॥

१ समूह. २ निष्क्रिय, कार्यहीन. ३ अधिपति, अष्ट लोकपाळ.
४ माझ्या भावांच्या व्युत्पत्तीच्या द्वारें.

म्हणोनि गा यापरी । ब्रह्मादिपिपीलिकावरी ।
मीवांचूनि दुसरी । गोठी नाहीं ॥ ५ ॥
ऐसें जाणे जो साचें । तया [1]चेयिरें जाहालें ज्ञानाचें ।
म्हणोनि उत्तमाधमभेदाचें । दुःस्वप्न न देखे ॥ ६ ॥
मी माझिया विभूती । विभूतीं अधिष्ठिलिया व्यक्ती ।
हें आघवें योगप्रतीती । एकाचि मानी ॥ ७ ॥
म्हणोनि निःशंकें येणें महायोगें । मज मीनला मनाचेनि आंगें । एथ संशय करणे न लगे । तो त्रिशुद्धी जाहला ॥८॥
कां जे ऐसें किरीटी । मातें भजे जो अभेदा दिठी ।
तयाचिये भजनाचे [2]नाटीं । [3]सूती मज ॥ ९ ॥
म्हणऊनि अभेदें जो भक्तियोगु । तेथ शंका नाहीं नये [4]खंगु[5] ।
करितां ठेला तरी चांगु । तें सांगितलें पद्मीं ॥ ११० ॥
तोचि अभेदु कैसा । हें जाणावया मानसा ।
[5]सांद झाली तरी परियेसा । बोलिजेल ॥ ११ ॥

अहं सर्वस्य प्रभवो मत्तः सर्वं प्रवर्तते ।
इति मत्वा भजंते मां बुधा भावसमन्विताः ॥ ८ ॥

तरि मीचि एक सर्वां । या जगा जन्म पांडवा ।
आणि मजचिपासूनि आघवा । निर्वाहो यांचा ॥ १२ ॥
कल्लोळमाळा अनेगा । जन्म जळींचि पैं गा ।
आणि तयां जळचि आश्रयो तरंगा । जीवनही जळ ॥१३॥
ऐसें आघवाचि ठायीं । तया जळाचि जेविं पाहीं ।
तैसा मीवांचूनि नाहीं । विश्वीं इये ॥ १४ ॥

1 जागृति. २ घरांत, चौकटींत. ३ प्रवेश, ठाण, घात. ४ दुर्बळता. ५ शब्द, ध्वनि.

पैसिया व्यापका मातें । मानूनि जे भजती भलतेथें ।
परि साचोकारें उदितें । प्रेमभावें ॥ १५ ॥
देश काळ वर्तमान । आघवें मजसीं करूनि अभिन्न ।
जैसा वायु होऊनि गगन । गगनींचि विचरे ॥ १६ ॥
ऐसेनि जे निजज्ञानी । खेळत सुखें त्रिभुवनीं ।
जगद्रूपा मनीं । सांठऊनि मातें ॥ १७ ॥
जें जें भेटे भूत । तें तें मानिजे भगवंत ।
हा भक्तियोगु निश्चित । जाण माझा ॥ १८ ॥

> मच्चित्ता मद्गतप्राणा बोधयंतः परस्परम् ।
>
> कथयंतश्च मां नित्यं तुष्यंति च रमंति च ॥ ९ ॥

चित्तें मीचि जाहाले । मियांचि प्राणें धाले ।
जीवों मरों विसरले । बोधाचिया भुली ॥ १९ ॥
मग तया बोधाचेनि माजें । नाचती संवादसुखाचीं भोजें ।
आतां एकमेकां घेपे दीजे । बोधचि वरी ॥ १२० ॥
जैसीं जवळिकेचीं सरोवरें । उचंबळलिया कालवती परस्परें
मग तरंगासि धवळारें । तरंगचि होती ॥ २१ ॥
तैसी येरयेरांचिये मिळणी । पडत आनंदकल्लोळांची वेणी ।
तेथ बोध बोधाचीं लेणीं । बोधेंचि मिरवी ॥ २२ ॥
जैसें सूर्यें सूर्यातें वोवाळिलें । कीं चंद्रें चंद्रम्या क्षेम दिधलें ।
ना तरी सरिसेनि पाडें मीनले । दोनी दोप ॥ २३ ॥
तैसें प्रयाग होत सामरस्याचें । वरी वोसाण तरत सात्त्विकाचें । ते संवादचतुष्पथींचे । गणेश जाले ॥ २४ ॥

---

१ अगंभरें. २ बाहुलीं.

तेव्हां तया महासुखाचेनि भरें । धांवोनि देहाचिये गांवा-
बाहेरें । मियां घाले तेणें उद्गारें । लागती गाजों ॥ २५ ॥
पैं गुरुशिष्यांचिया एकांतीं । जे अक्षरा एकाची वदंती ।
ते मेघाचियापरी त्रिजगतीं । गर्जती सैंघ ॥ २६ ॥

जैसी कमळकळिका जालेपणें । हृदयींचिया मकरंदातें
राखों नेणे । दे राया रंका पारणें । आमोदाचें ॥ २७ ॥
तैसेंचि मातें विश्वीं कथित । कथितेनि तोपें कथूं विसरत ।
मग तया विसरामाजीं विरत । आंगें जीवें ॥ २८ ॥
ऐसें प्रेमाचेनि बहुवसपणें । नाहीं राती दिवो[1] जाणणें ।
केलें माझें सुख अव्यंगवाणें । आपणपेयां जिहीं ॥ २९ ॥

तेषां सततयुक्तानां भजतां प्रीतिपूर्वकम् ।

ददामि बुद्धियोगं तं येन मामुपयांति ते ॥ १० ॥

तयां मग जें आम्ही कांहीं । द्यावें अर्जुना पाहीं ।
ते ठायींचीच तिहीं । घेतली सेल ॥ १३० ॥
कां जे ते जिया वाटा । निगाले गा सुभटा ।
तें सोय पाहोनि अव्हांटा । स्वर्गापवर्ग ॥ ३१ ॥
म्हणोनि तिहीं जें प्रेम धरिलें । तेंचि आमुचें देणें उपाइलें ।
परि आम्हीं देयावें हेंहि केलें । तिहींचि म्हणिपे ॥ ३२ ॥
आतां यावरी येतुलें घडे । जें तेंचि सुख आगळें वाढे ।
आणि काळाची दृष्टि न पडे । हें आम्हां करणें ॥ ३३ ॥
लळेयाचिया बाळका किरीटी । गवसणी करूनि स्नेहा-
चिया दिठी । जैसी खेळतां पाठोपाठीं । माउली धांवे ॥ ३४ ॥

[1] दिवस.

तें जो जो खेळ दावी । तो तो पुढें सोनयाच्या करूनि ठेवी ।
तैसी उपास्तीची पदवी । पोषित मी जायें ॥ ३५ ॥
जिये पदवीचेचि पोषकें । ते मातें पावती यथासुखें ।
हे पाळेंती मज विशेखें । आवडे करूं ॥ ३६ ॥
पैं गा भक्तासि माझें कोड । मज तयाचे अनन्य गतीची
चाड । कां जे प्रेमळांचें सांकड । आमुचिया घरीं ॥ ३७ ॥
पाहें पां स्वर्ग मोक्ष उपायिले । दोन्ही मार्ग तयाचिये
वाहणी केले । आम्हीं आंगही शेखीं वेचिलें । लक्ष्मियेसीं
॥३८॥ परि आपणपेंवीण जें एक । तें तैसेंचि सुख साजुक ।
सप्रेमळालागीं देख । ठेविलें जतन ॥ ३९ ॥
हा ठायवरी किरीटी । आम्ही प्रेमळु घेयों आपणयासाठीं ।
या बोलीं बोलिजत गोठी । तेसिया नव्हती गा ॥ १४० ॥

तेषामेवाऽनुकंपार्थमहमज्ञानजं तमः ।
नाशयाम्यात्मभावस्थो ज्ञानदीपेन भास्वता ॥ ११ ॥

म्हणोनि मज आत्मयाचा भावो । जिहीं जियावया केला
ठावो । एक मीवांचूनि वावो । येर मानिलें जिहीं ॥ ४१ ॥
तयां तत्त्वज्ञां चोखटां । दिवी पोतासाची सुमटा ।
मग मीचि होऊनि दिवटा । पुढां पुढां चालें ॥ ४२ ॥
अज्ञानाचिये राती । । माजीं तमाची मिळणी दाटती ।
ते नाशूनि घालीं परौती । तयां करीं नित्योदयो ॥ ४३ ॥
ऐसें प्रेमळाचेनि प्रियोत्तमें । बोलिलें जेथ पुरुषोत्तमें ।
तेथ अर्जुन मनोधर्में । निवालौं म्हणतसे ॥ ४४ ॥

१ सखल, तरतूद. २ प्रसिद्ध. ३ कापराची मशाल. ४ मशालजी.

हांहो जी अवधारा । मला केरु फेडिला संसारा ।
जाहलों जननीजठरजोहरा–[1] । वेगळा प्रभू ॥ ४५ ॥
जी जन्मलेपण आपुलें । हें आजि मियां डोळां देखिलें ।
जीवित हाता चढलें । आवडतसें ॥ ४६ ॥
आजि आयुष्या उजवण जाहली । माझिया दैवा दशा
उदयली । जे वाक्यकृपा लाधली । दैविकेनि मुखें ॥ ४७ ॥
आतां येणें वचनतेजाकारें । फिटलें आंतील बाहेरील
आंधारें । म्हणोनि देखतसें साचोकारें । स्वरूप तुझें ॥४८॥

अर्जुन उवाच—

परं ब्रह्म परं धाम पवित्रं परमं भवान् ।
पुरुषं शाश्वतं दिव्यमादिदेवमजं विभुम् ॥ १२ ॥

तरी होसी गा तूं परब्रह्म । जें या महाभूतां विसवतें धाम ।
पवित्र तूं परम । जगन्नाथा ॥ ४९ ॥
तूं परम दैवत तिहीं देवां । तूं पुरुष जी पंचविसावा ।
दिव्य तूं प्रकृतिभावा— पैलीकडील ॥ १५० ॥
अनादिसिद्ध तूं स्वामी । जो नाकळिजसी जन्मधर्मी ।
तो तूं हें आम्हीं । जाणितलें आतां ॥ ५१ ॥
तूं या काळत्रयासि सूत्री । तूं जीवकळेची आधिष्ठात्री ।
तूं ब्रह्मकटाहधात्री । हें फुटलें फुडें ॥ ५२ ॥

आहुस्त्वामृषयः सर्वे देवर्षिर्नारदस्तथा ।
असितो देवलो व्यासः स्वयं चैव ब्रवीषि मे ॥ १३ ॥

पं आणिकही एके परी । इये प्रतीतीची येतसे थोरी ।
जे मागां ऐसेंचि ऋषीश्वरीं । सांगितलें तूतें ॥ ५३ ॥

१ जोहर=व्यवसाय, आगीचें घर.

परि तया सांगितलियाचें साचपण । हें आतां माझें देखतसे अंतःकरण । जे कृपा केली आपण । म्हणोनि देवा ॥ ५४ ॥
एऱ्हवीं नारदु अखंड जवळां ये । तोही ऐसेंचि वचनीं गाये । परि अर्थ न बुजोनि ठाये । गीतसुखचि ऐकों ॥ ५५ ॥
जी आंधळेयांच्या गांवीं । आपणपें प्रगटले रवी । तरि तिहीं घोतपलीचि घ्यावी । चांचूनि प्रकाशु कैंचा ॥ ५६ ॥
परि देवर्षि अध्यात्म गातां । आहाच रागांगेंसीं जे मधुरता । तेचि फावे येर चित्ता । नलगेचि कांहीं ॥ ५७ ॥
पैं असितादेवलाचेनि मुखें । मी एवंविधा तूतें आइकें । परि तें बुद्धि विषयाविखें । घारिली होती ॥ ५८ ॥
विषयविषाचा पडिपाडु । गोड परमार्थु लागे कडू । कडू विषय तो गोडू । जीवासी जाहला ॥ ५९ ॥
आणि हें आणिकांचें काय सांगावें । राउळा आपणचि येऊनि व्यासदेवें । तुझें स्वरूप आघवें । सर्वदा सांगिजे ६० परि तो अंधारीं चिंतामणि देखिला । जेर्वि नव्हे या बुद्धी उपेक्षिला । पाठीं दिनोदयीं वोळखिला । होय म्हणोनि ६१ तैसीं व्यासादिकांचीं बोलणीं । तिया मजपाशीं चिद्रत्नांचिया खाणी । परि उपेक्षिल्या जात होतिया तरणी । तुजवीण कृष्णा ॥ ६२ ॥

सर्वमेतदृतं मन्ये यन्मां वदसि केशव ।

न हि ते भगवन्व्यक्तिं विदुर्देवा न दानवाः ॥ १४ ॥

ते आतां वाक्यसूर्यकर तुझे फांकले । आणि ऋषीं मार्ग होते जे कथिले । तयां आघवयांचेंचि फिटलें । अनोळखपण ६३

१ तिरीप. २ गुंगलेली. ३ जोर, प्रताप.

जी ज्ञानाचें बीज तयांचे बोल। माझीं हृदयभूमिके पडिले स-
खोल। वरि इये कृपेची जाहली वोल।म्हणोनि संवादफळेंशीं
उठिले ॥६४॥ अहो नारदादिकां संतां। त्यांचिया उक्तिरूप
सरितां। मी महोदधी जाहलों अनंता। संवादसुखाचा॥६५
प्रभु आघवेनि येणें जन्में। जियें पुण्यें केलीं मियां उत्तमें।
तयांचीं न ठकतीचि अंगीं कामें। सद्गुरु तुवां ॥ ६६ ॥
एऱ्हवीं वडिलवडिलांचेनि मुखें। मी सदां तुतें कानीं आइकें।
परि कृपा न किजेचि तुवां एकें। तंव नेणवेचि कांहीं ॥६७॥
म्हणोनि भाग्य जैं सानुकूळ। जालिया केले उद्यम सदां
सफळ। तैसें श्रुताधीत सकळ। गुरुकृपा साच ॥ ६८ ॥
जी वनकरु झाडें सिंपी जिवेंसाटीं। पाहूनि जन्में काढी
आंटी। परि फळेंसीं तंचि भेटी। जै वसंतु पावे ॥ ६९ ॥
अहो विषमा जैं वोहट पडे। तैं मधुर तें मधुर आवडे।
पैं रसायनें तें गोडें। जैं आरोग्य देहीं ॥ १७० ॥
कां इंद्रियें वाचा प्राण। यां जालियांचें तंचि सार्थकपण।
जैं चैतन्य येऊनि आपण। संचरे माझीं ॥ ७१ ॥
तैसें शब्दजात आलोडिलें। अथवा योगादिक जें अभ्यासिलें।
तें तंचि म्हणों ये आपुलें। जैं सानुकूल श्रीगुरु ॥ ७२ ॥
ऐसिये जालिये प्रतीतीचेनि माजें। अर्जुन निश्चयाचीं नाच-
तसे भोजें। तेवींचि म्हणे देवा तुझें। वाक्य मज मानलें ॥७३॥
तरि साचचि हें कैवल्यपती। मज निश्चयो आली प्रतीती।
जे तूं देवदानवांचिये मती-। जोगा नव्हसी ॥ ७४ ॥
वाक्य व्यक्ती न येतां देवा। जो आपुलिया जाणे
... ... व।। तो कदींचि नोहे हें मन्नाया। मरवसेनि आलें॥७५

१ सिंपणाइ २ श्रम.

स्वयमेवात्मनात्मानं वेत्थ त्वं पुरुषोत्तम ।
भूतभावन भूतेश देवदेव जगत्पते ॥ १५ ॥

पैं आपुलें वाढपण जैसें । आपणचि जाणिजे आकाशें ।
कां मी येतुली घनवट ऐसें । पृथ्वीचि जाणे ॥ ७६ ॥
तैसा आपुलिये सर्वशक्ती । तुज तूंचि जाणसी लक्ष्मीपती ।
येर वेदादिक मति । मिरवती वांया ॥ ७७ ॥
हां गा मनातें मागां सांडावें । पवनातें वावीं मवावें ।
आदिशून्य तरोनि जावें । केउतें बाहीं ॥ ७८ ॥
ऐसें हें तुझें जाणणें आहे । म्हणोनि कोणाही ठावकें नोहे ।
आतां तुझें ज्ञान होये । तुजचिजोगें ॥ ७९ ॥

जी आपणयातें तूंचि जाणसी। आणिकांतें सांगावयाही समर्थ होसी। तरि आतां एकवेळ घाम पुसीं। आर्तीचिये निडेळींचा ॥१८०॥ हें आइकिलें कीं भूतभावना। त्रिभुवनगजपंचानना। सकळ देवदेवतार्चना। जगन्नायका ॥८१॥ जरी थोरी तुझी पाहत आहों। तरी पासीं उभे ठाकावयाही योग्य नोहों। या शोच्यता जरी विनवूं बिहों। तरी आन उपायो नाहीं ॥८२॥

भरले समुद्र सरिता चहूंकडे। परि ते चातकासि कोरडे।
कां जैं मेघौनि थेंबुटा पडे। तैं पाणी कीं तया ॥ ८३ ॥
तैसें श्रीगुरु सर्वत्र आथी। परि कृष्णा आम्हां तूंचि गति।
हें असो मजप्रती। विभूति सांगें ॥ ८४ ॥

वक्तुमर्हस्यशेषेण दिव्या ह्यात्मविभूतयः ।
याभिर्विभूतिभिर्लोकानिमांस्त्वं व्याप्य तिष्ठसि ॥ १६ ॥

---

१ इच्छेच्या. २ कपाळाचा. ३ चातकाला.

जी तुझिया विभूती आघविया । परि व्यापिती शक्ति दिव्या जिया । तिया आपुलिया दावाविया । आपण मज ॥ ८५ ॥ जिहीं विभूतीं ययां समस्तां । लोकांतें व्यापूनि आहासी अनंता । तिया प्रधाना नामांकिता । प्रगटा करीं ॥ ८६ ॥

> कथं विद्यामहं योगिंस्त्वां सदा परिचिंतयन् ।
> केषु केषु च भावेषु चिंत्योऽसि भगवन्मया ॥ १७ ॥

जी कैसें मियां तुतें जाणावें । काय जाणोनि सदा चिंतावें । जरी तूंचि म्हणों आघवें । तरि चिंतनचि न घडे ॥ ८७ ॥ म्हणोनि मागां भाव जैसे । आपुले सांगितले तुवां उद्देशें । आतां विस्तारोनि तैसे । एक वेळ बोलें ॥ ८८ ॥ जया जया भावाचिया ठायीं । तूतें चिंतितां मज सायासु नाहीं । तो विवंळ करूनि देईं । योगु आपुला ॥ ८९ ॥

> विस्तरेणात्मनो योगं विभूतिं च जनार्दन ।
> भूयः कथय तृप्तिर्हि शृण्वतो नास्ति मेऽमृतम् ॥ १८ ॥

आणि पुसलिया जिया विभूती । त्याही बोलाविया भूतपती । पय म्हणसी जरी पुढतीं । काय सांगों ॥ १९० ॥ तरी हा भाव मना । झणें जाय हो जनार्दना । पैं प्राकृताही अमृतपाना । ना न म्हणवे जेवीं ॥ ९१ ॥ जें काळकूटाचें सहोदर । जें मृत्यूभेणें प्याले अमर । तरि दिहांचे पुरंदर । चौदा जाती ॥ ९२ ॥ ऐसा कवण एक रसु । जया वायांचि अमृतपणाचा आभासु । तयाचाही मिठांशु । जे पुरे म्हणों नेदी ॥ ९३ ॥

१ सहोदर. २ स्पष्ट. ३ दिवसाचे. ४ इंद्र.

तया पार्वल्याही येतुलेवरी। गोडियेची आथि थोरी।
मग हें तंव अवधारीं। परमामृत साचें ॥ ९४ ॥
जें मंदराचळु न ढाळितां। क्षीरसागरु न डहुळतां।
अनादि स्वभावतां। आइतें आहे ॥ ९५ ॥
जें द्रव ना नव्हे बद्ध। जेथ नेणिजती रस गंध।
जें भलतयांही सिद्ध। आठवलेंचि फावे ॥ ९६ ॥
जयाची गोठीचि ऐकतखेंवो। आघवा संसारु होय वावो[१]
बळिया नित्यता लागे येवों। आपणपेयां ॥ ९७ ॥
जन्ममृत्यूची मात्र। हारपोनि जाय निःशेख।
आंत बाहेरी महासुख। वाढोंचि लागे ॥ ९८ ॥
मग दैवगत्या जरी सेविजे। तरी तें आपणचि होऊनि ठाकिजे।
तें तुज देतां चित्त माझें। पुरें म्हणों न शके ॥ ९९ ॥
तुझें नामचि आम्हां आवडे। वरि भेटी होय आणि जवळिक जोडे। पाठीं गोठी सांगसी सुरवाडें। आनंदाचेनि ॥१००॥
आतां हें सुख कायिसयासारिखें। कांहीं निर्वचेना मज परितोखें। तरि येतुलें जाणें जे येणें मुखें। पुनरुक्तही हो ॥ १ ॥
हां गा सूर्य काय शिळा। अग्नि म्हणों येत आहे वोंविळा[२]।
कां नित्य वाहतया गंगाजळा। पारसेपण असे ॥ २ ॥
तुवां स्वमुखें जें बोलिलें। हें आम्हीं नादासि रूप देखिलें।
आजि चंदनतरूचीं फुलें। हुंरवीत[३] आहों मां ॥ ३ ॥
तया पार्थाचिया बोला। सर्वांगें श्रीकृष्ण डोलला।
म्हणे भक्तिज्ञानासि जाहला। आगरु हा ॥ ४ ॥
ऐसा पतिकराचिया तोषाआंतु। प्रेमाचा वेग उचंबळतु।
तो सायासें सांवरूनि अनंतु। काय बोले ॥ ५ ॥

---

१ क्षुद्राला, २ शिळेपण, अंग न धुतलेली स्थिती, ३ हुंगत.

श्रीभगवानुवाच—

हंत ते कथयिष्यामि दिव्या ह्यात्मविभूतयः ।
प्राधान्यतः कुरुश्रेष्ठ नास्त्यंतो विस्तरस्य मे ॥ १९ ॥

मी पितामहाचा पिता । हें आठवितांही नाठवे चित्ता ।
कीं म्हणतसे वा पांडुसुता । भलें केलें ॥ ६ ॥
अर्जुनातें वा म्हणे एथ कांहीं । आम्हां विस्मो करावया
कारण नाहीं । आगें तो लेंकरू काई । नव्हेचि नंदाचें ॥७॥
परि प्रस्तुत ऐसें असो । हें करवी आवडीचा अतिसो ।
मग म्हणे आइकें सांगतसों । धनुर्धरा ॥ ८ ॥
तरि तुवां पुसलिया विभूति । तयांचें अपारपण सुभद्रापती ।
ज्या माझियाचि परि माझिये मती । आकळती ना ॥ ९ ॥
आंगींचिया रोमा किती । जयाचिया तयासि न गणवती ।
तैसिया माझिया विभूती । असंख्य मज ॥ ११० ॥
एऱ्हवीं तरी मी कैसा केवढा । म्हणोनि आपणपयाही नव्हेचि
फुडा । यालागीं प्रधाना जिया रूढा । तिया आइकें ॥११॥
जिया जाणितलियासाठीं । आघविया जाणवतील किरीटी ।
जैसें बीज आलिया मुठीं । तरूचि आला होय ॥ १२ ॥
का उद्यान हातां चढिन्नलें । तरी आपैसीं सांपडलीं फळें
फुलें । तैसिं देखिलिया जिया देखवलें । विश्व सकळ ॥१३॥
एऱ्हवीं साचचि गा धनुर्धरा । नाहीं शेवटु माझिया विस्तारा ।
पैं गगनापैसिया अपारा । मजमाजीं लपणें ॥ १४ ॥

अहमात्मा गुडाकेश सर्वभूताशयस्थितः ।
अहमादिश्च मध्यं च भूतानामंत एव च ॥ २० ॥

आइकें कुटिलालकमस्तका । धनुर्वेदत्र्यंबका ।
मी आत्मा असें एकैका । भूतमात्राच्या ठायीं ॥ १५ ॥
आंतुलीकडे मीचि यांचे अंतःकरणीं । भूतांबाहेरी माझीच
गंवसणी । आदि मी निर्वाणीं । मध्यही मीचि ॥ १६ ॥
जैसें मेघां या तळीं वरी । एक आकाशचि आंतबाहेरी ।
आणि आकाशींचि जाले अवधारीं । असणेंही आकाशीं १७
पाठीं लया जे वेळीं जाती । ते वेळीं आकाशचि होऊनि
ठाती । तेवीं आदि स्थिति गति । भूतांसि मी ॥ १८ ॥
ऐसें बहुवस आणि व्यापकपण । माझें विभूतियोगें जाण ।
तरी जीवचि करूनि श्रवण । आइकोनि आइक ॥ १९ ॥
याहीवरतिया विभूति । सांगणें ठेलें सुभद्रापती ।
सांगेन म्हणितलें तुजप्रती । त्या प्रधाना आइकें ॥ १२० ॥

आदित्यानामहं विष्णुर्ज्योतिषां रविरंशुमान् ।
मरीचिर्मरुतामस्मि नक्षत्राणामहं शशी ॥ २१ ॥

हें बोलोनि तो कृपावंतु । म्हणे विष्णु मी आदित्यांआंतु ।
रवी मी रश्मिवंतु । सुप्रभांमाजीं ॥२१॥
मरुद्गणांच्या वर्गीं । मरीचि म्हणे मी शार्ङ्गी ।
चंद्रु मी गगनरंगीं । तारांमाजीं ॥ २२ ॥

वेदानां सामवेदोऽस्मि देवानामस्मि वासवः ।
इंद्रियाणां मनश्चास्मि भूतानामस्मि चेतना ॥ २२ ॥

वेदांआंत सामवेदु । तो मी म्हणे गोविंदु ।
देवांमाजीं मरुद्वंधु । महेंद्र तो मी ॥ २३ ॥
इंद्रियांमाजीं अकरावें । मन तें मी हें जाणावें ।
भूतांमाजीं स्वभावें । चेतना ते मी ॥ २४ ॥

रुद्राणां शंकरश्चाऽस्मि वित्तेशो यक्षरक्षसाम् ।
वसूनां पावकश्चाऽस्मि मेरुः शिखरिणामहम् ॥ २३ ॥

अशेषांही रुद्रांमाझारीं । शंकर जो मदनारी ।
तो मी येथ न धरीं । भ्रांति कांहीं ॥ २५ ॥
यक्षरक्षोगणांआंतु । शंभूचा सखा जो धनवंतु ।
तो कुबेरु मी हें अनंतु । म्हणता जाहला ॥ २६ ॥
मग आठांही वसूंमाझारीं । पावकु तो मी अवधारीं ।
शिखराथिलियां सर्वोपरी । मेरु तो मी ॥ २७ ॥

पुरोधसां च मुख्यं मां विद्धि पार्थ बृहस्पतिम् ।
सेनानीनामहं स्कन्दः सरसामस्मि सागरः ॥ २४ ॥
महर्षीणां भृगुरहं गिरामस्म्येकमक्षरम् ।
यज्ञानां जपयज्ञोऽस्मि स्थावराणां हिमालयः ॥ २५ ॥

जो स्वर्गसिंहासना सांवावो । सर्वज्ञते आदीचा ठावो ।
तो पुरोहितांमाजीं रावो । बृहस्पती मी ॥ २८ ॥
त्रिभुवनींचिया सेनापतीं- । आंत स्कंदु तो मी महामती ।
जो हरवीर्यें अग्निसंगतीं । कृत्तिकांआंतु जाहला ॥ २९॥
सकळिकां सरोवरांसी । माजीं समुद्र तो मी जळराशी ।
महर्षीआंतु तपोराशी । भृगु तो मी ॥ २३० ॥
अशेषांही वाचा- । माजीं नटनाच सत्याचा ।
तें अक्षर एक मी वैकुंठींचा । वेल्हाळु म्हणे ॥ ३१ ॥
समस्तांही यज्ञांच्यापैकीं । जपयज्ञु तो मी ये लोकीं ।
जो कर्मत्यागें प्रणवादिकीं । निफजविजे ॥ ३२ ॥

१ मित्र, आधार.

नामजपयज्ञु तो परम । बाधूं न शके स्नानादि कर्म ।
नामें पावन धर्माधर्म । नाम परब्रह्म वेदार्थे ॥ ३३ ॥
स्थावरां गिरीआंतु । पुण्यपुंज जो हिमवंतु ।
तो मी म्हणे कांतु । लक्ष्मियेचा ॥ ३४ ॥

अश्वत्थः सर्ववृक्षाणां देवर्षीणां च नारदः ।
गंधर्वाणां चित्ररथः सिद्धानां कपिलो मुनिः ॥ २६ ॥
उच्चैःश्रवसमश्वानां विद्धि माममृतोद्भवम् ।
ऐरावतं गजेंद्राणां नराणां च नराधिपम् ॥ २७ ॥

कल्पद्रुम हन पारिजातु । गुणें चंदनुही वाड विख्यातु ।
तरि यया वृक्षजातांआंतु । अश्वत्थु तो मी ॥ ३५ ॥
देवऋषींआंतु पांडवा । नारदु तो मी जाणावा ।
चित्ररथु मी गंधर्वां । सकळिकांमाजीं ॥ ३६ ॥
ययां अशेषांही सिद्धां- । माजि कपिलाचार्यु मी प्रबुद्धा ।
तुरंगजातां प्रसिद्धां- । आंत उच्चैःश्रवा मी ॥ ३७ ॥
राजभूषण गजांआंतु । अर्जुना मी गा ऐरावतु ।
पयोराशी सुरमथितु । अमृतांशु तो मी ॥ ३८ ॥
ययां नरांमाजीं राजा । तो विभूतिविशेष माझा ।
जयातें सकळ लोक प्रजा । होऊनि सेविती ॥ ३९ ॥

आयुधानामहं वज्रं धेनूनामस्मि कामधुक् ।
प्रजनश्चाऽस्मि कंदर्पः सर्पाणामस्मि वासुकिः ॥ २८ ॥
अनंतश्चास्मि नागानां वरुणो यादसामहम् ।
पितॄणामर्यमा चास्मि यमः संयमतामहम् ॥ २९ ॥

पैं आयुधेयां हातियेरां- । आंत वज्र तें मी धनुर्धरा ।
जें शतमखोत्तीर्णकरा । आरूढोनि असे ॥ २४० ॥

धेनूंमध्ये कामधेनु । ते मी म्हणे विष्वक्सेनु ।
जन्मावितयाआंत मदनु । तो मी जाणें ॥ ४१ ॥
सर्पकुळाआंत अधिष्ठाता । वासुकी गा मी कुंतीसुता ।
नागांमाजि समस्तां । अनंतु तो मी ॥ ४२ ॥
अगा यादसांआंतु । जो पश्चिम प्रमदेचा कांतु ।
तो वरुण मी हे अनंतु । सांगत असे ॥ ४३ ॥
आणि पितृगणां समस्तां- । माजीं अर्यमा जो पितृदेवता ।
तो मी हे तत्त्वता । बोलत आहें ॥ ४४ ॥
जगाचीं शुभाशुभें लिहिती । प्राणियांच्या मानसांचा झाडा
घेती । मग केलियानुरूप होती । भोगनियम जे ॥ ४५ ॥
तयां नियमितयांमाजि यमु । जो कर्मसाक्षी धर्मु ।
तो मी म्हणे आत्मारामु । रमापति ॥ ४६ ॥

प्रह्लादश्चास्मि दैत्यानां कालः कलयतामहम् ।
मृगाणां च मृगेंद्रोऽहं वैनतेयश्च पक्षिणाम् ॥ ३० ॥

अगा दैत्यांचिया कुळीं । प्रल्हादु तो मी न्याहाळीं ।
म्हणोनि दैत्यभावादिमेळीं । लिंपेचिना ॥ ४७ ॥
पैं कळितयामाजीं महाकाळु । तो मी म्हणे गोपाळु ।
श्वापदांमाजीं शार्दूळु । तो मी जाण ॥ ४८ ॥
पक्षिजातीमाझारीं । गरुड तो मी अवधारीं ।
यालागीं जो पाठीवरी । वाहों शके मातें ॥ ४९ ॥

पवनः पवतामस्मि रामः शस्त्रभृतामहम् ।
झषाणां मकरश्चास्मि स्रोतसामस्मि जान्हवी ॥ ३१ ॥

पृथ्वीचिया पैसारा- । माजीं घडी न लगतां धनुर्धरा ।
एकेचि उड्डाणें सातांहि सागरां । प्रदक्षिणा कीजे ॥१५०॥

तयां वाहिलियां गतिमंतां- । आंत पवनु तो मी पांडुसुता ।
शस्त्रधरां समस्तां- । माजीं श्रीराम तो मी ॥ ५१ ॥
जेणें सांकडलिया धर्माचे कैवारें । आपणपयां धनुष्य करूनि
दुसरें । विजयलक्ष्मिये एक मोहरें । केलें त्रेतीं ॥ ५२ ॥
पाठीं उभें ठाकूनि सुवेळीं । प्रतापलंकेश्वराचां सिसाळीं ।
गगनीं उदो म्हणतया हस्तवळी । दिधलीं भूतां ॥ ५३ ॥
जेणें देवांचा मानु गिंवसिला । धर्मासि जीर्णोद्धारु केला ।
सूर्यवंशीं उदेला । सूर्य जो कां ॥ ५४ ॥
तो हातियेरुपरजितयाआंतु । रामचंद्र मी सीताकांतु ।
मकर मी पुच्छवंतु । जळचरांमाजीं ॥ ५५ ॥
पैं समस्तांही वोघां- । मध्यें जे भगीरथें आणितां गंगा ।
जन्हूनें गिळिली मग जंघा । फाडूनि दिधली ॥ ५६ ॥
ते त्रिभुवनैकसरिता । जान्हवी मी पांडुसुता ।
जळप्रवाहां समस्तां । माझारीं जाणें ॥ ५७ ॥
ऐसेनि वेगळालां सृष्टिपैकीं । विभूती नाम सूतां एकेकी ।
सगळेन जन्मसहस्रें अवलोकीं । अर्धा नव्हती ॥ ५८ ॥

सर्गाणामादिरन्तश्च मध्यं चैवाऽहमर्जुन ।
अध्यात्मविद्या विद्यानां वादः प्रवदतामहम् ॥ ३२ ॥
अक्षराणामकारोऽस्मि द्वंद्वः सामासिकस्य च ।
अहमेवाक्षयः कालो धाताऽहं विश्वतोमुखः ॥ ३३ ॥

जैसीं अवघींचि नक्षत्रें वेंचावीं । ऐसी चाड उपजेल जैं
जीवीं । तैं गगनाची बांधावी । लोथ जेवीं ॥ ५९ ॥

१ आरल्याला. २ सोंवती. ३ एकच वाट. ४ मस्तकें. ५ हातावर ठेवलेला बळी. ६ मोट.

कां पृथ्वीचे परमाणूंचा उगाणा घ्यावा। तरि भूगोलुचि काखे सुवावा। तैसा विस्तारु माझा पहावा। तरि जाणावें मातें२६० जैसें शाखांसी फूल फळ। एकिहेळां वेटाळूं म्हणिजे सकळ। तरी उपडूनियां मूळ। जेविं हातीं घेपे ॥ ६१ ॥
तेवीं माझे विभूतिविशेष। जरी जाणों पाहिजेती अशेष॥ तरी स्वरूप एक निर्दोष। जाणिजे माझें ॥ ६२ ॥
एऱ्हवीं वेगळालिया विभूति। कायिएक परिससी किती। म्हणोनि एकिहेळां महामति। सर्व मी जाण ॥ ६३ ॥
मी आघवियेचि सृष्टी। आदिमध्यांतीं किरीटी। ओतप्रोत पटीं। ततु जेवीं ॥ ६४ ॥
ऐसिया व्यापका मातें जाणावें। तैं विभूतिभेदें काय करावें परि हें तुझी योग्यता नव्हे। म्हणोनि असो ॥ ६५ ॥ कां जें तुवां पुसिलिया विभूति। म्हणोनि तिया आइक सुभद्रापती तरी विद्यांमाजीं प्रस्तुतीं। अध्यात्मविद्या ते मी ॥ ६६ ॥
अगा बोलतयांचिया ठायीं। वादु तो मी पाहीं। जो सकलशास्त्रसंमतें कहीं। सरेचिना ॥ ६७ ॥
जो निर्वचूं जातां वाढे। आइकतयां उत्प्रेक्षे सळु चढे। जयावरी बोलतयांचीं गोडें। बोलणीं होतीं ॥ ६८ ॥
ऐसा प्रतिपादनामाजीं वादु। तो मी म्हणे गोविंदु। अक्षरांमाजीं विशदु। अकारु तो मी ॥ ६९ ॥
पैं गा समासांमाझारीं। द्वंद्व तो मी अवधारीं। मशकालागोनि ब्रह्मावेरीं। ग्रासिता तो मी ॥ २७० ॥
मेरुमंदरादिकीं सर्वीं। सहित पृथ्वीतें विरवी। जो एकार्णवातेंही जिरवी। जेयिंचा तेथें ॥ ७१ ॥

१ मोजदाद, हिशोब. २ घालावा. ३ पर्यायसकट. ४ एकदम.

जो प्रळयतेजा देत मिठी । सगळिया पवनातें गिळी किरीटी ।
आकाश जयाचिया पोटीं । सामावलें ॥ ७२ ॥
ऐसा अपार जो काळु । तो मी म्हणे लक्ष्मीलीळु ।
मग पुढती सृष्टीचा मेळु । सृजिता तो मी ॥ ७३ ॥

मृत्युः सर्वहरश्चाहमुद्भवश्च भविष्यताम् ।
कीर्तिः श्रीर्वाक्च नारीणां स्मृतिर्मेधा धृतिः क्षमा ॥३४॥

आणि सृजिलिया भूतांतें मीचि धरीं । सकळां जीवनही मीचि अवधारीं । शेखीं सर्वांतें या संहारीं । तेव्हां मृत्युही मीचि ॥ ७४ ॥ आतां स्त्रीगणांच्या पैकीं । माझिया विभूति सात आणिकी । तिया ऐक कवतिकीं । सांगिजतील ॥७५॥
तरी नित्य नवी जे कीर्ति । अर्जुना ते माझी मूर्ति ।
आणि औदार्येसीं जे संपत्ति । तेही मीचि जाणें ॥ ७६ ॥
आणि ते गा मी वाचा । जे सुखासनीं न्यायाच्या ।
आरूढोनि विवेकाच्या । मार्गीं चाले ॥ ७७ ॥
देखिलेनि पदार्थें । जे आठवूनि दे मातें ।
ते स्मृतिही एथें । त्रिशुद्धी मी ॥ ७८ ॥
पैं स्वहिता अनुयायिनी । मेधा ते गा मी इये जनीं ।
धृति मी त्रिभुवनीं । क्षमा ते मी ॥ ७९ ॥
एवं नारींमाझारीं । या सातही शक्ति मी अवधारीं ।
ऐसें संसारकेसरी । म्हणता जाहला ॥ २८० ॥

बृहत्साम तथा साम्नां गायत्री छंदसामहम् ।
मासानां मार्गशीर्षोऽहमृतूनां कुसुमाकरः ॥ ३५ ॥

वेदराशीचिया सामा- । आंत बृहत्साम जें प्रियोत्तमा ।
तें मी म्हणे रमा- । प्राणेश्वरु ॥ ८१ ॥

गायत्रीछंद जे म्हणिजे । सकळां छंदांमाजीं माझें ।
स्वरूप हे जाणिजे । निभ्रांत तुवां ॥ ८१ ॥
मासाआंत मार्गशीर । तो मी म्हणे शार्ङ्गधर ।
ऋतूमाजीं कुसुमाकर । वसंतु तो मी ॥ ८३ ॥

> द्यूत छलयतामस्मि तेजस्तेजस्विनामहम् ।
> जयोऽस्मि व्यवसायोऽस्मि सत्वं सत्ववतामहम् ॥ ३६ ॥
>
> वृष्णीनां वासुदेवोऽस्मि पांडवानां धनंजयः ।
> मुनीनामप्यहं व्यासः कवीनामुशना कविः ॥ ३७ ॥

छळितयां विंदाणा- । माजीं जूं[1] ते मी विचक्षणा ।
म्हणोनि चोहटा चोरी परि कवणा । निवारू न ये ॥ ८४ ॥
अगा अशेषांही तेजसां- । आंत तेज ते मी भरवसा ।
विजयो मी कार्योद्देशां । सकळांमाजीं ॥ ८५ ॥
जेणें चोखाळत दिसे न्याय । तो व्यवसायांत व्यवसाय ।
माझें स्वरूप हे राय । सुरांचा म्हणे ॥ ८६ ॥
सत्वाथिलियांआंतु । सत्व मी म्हणे अनंतु ।
यादवामाजीं श्रीमंतु । तोचि तो मी ॥ ८७ ॥
जो देवकी वसुदेवास्तव जाहला । कुमारीसाठीं गोकुळीं
गेला । तो मी प्राणासकट पियाला । पूतनेतें ॥ ८८ ॥
नुघडतां बालपणाची फुलीं । जेणें मियां अदानवी सृष्टि केली ।
करीं गिरि धरूनि उमाणिली । महेंद्रमहिमा ॥ ८९ ॥
[illegible]चें हृदयशल्य फेडिलें । जेणें मियां जळत गोकुळ
[illegible] । वासरुवांसाठीं लाविलें । विरिंचीस पिसें ॥ १९० ॥

1 जुगार.

नांतोस्ति मम दिव्यानां विभूतीनां परंतप ।
एष तूद्देशतः प्रोक्तो विभूतेर्विस्तरो मया ॥ ४० ॥

पैं पर्जन्याचिया धारा—। वरी लेखे करवेल धनुर्धरा।
कां पृथ्वीचिया तृणांकुरां । होईल[१] ठी ॥३००॥
पैं महोदधीचिया तरंगां । व्यवस्था[२] धरूं न ये जेवि गा।
तेविं माझिया विशेषलिंगां[३] । नाहीं मिती ॥ १ ॥
ऐशियाही सातपांच प्रधाना । विभूति सांगितलिया तुज
अर्जुना । तो हा उद्देशु जो गा मना । आहाच गमला ॥२॥
येरां विभूतिविस्तारांसि कांहीं । एथ सर्वथा लेख नाहीं।
म्हणोनि परिससी तूं काई । आम्ही सांगों किती ॥ ३ ॥
चालागीं एकिहेळां तुज । दाऊं आतां वर्म निज ।
तरी सर्वभूतांकुरें बीज । विरूढत असे तें मी ॥ ४ ॥
म्हणोनि सानें थोर न म्हणावें । उंच नीच भाव सांडावे।
एक मीचि ऐसें मानावें । वस्तुजातातें ॥५॥
तरी यावरी साधारण । आईक पां आणिकही खुण।
तरी अर्जुना ते तूं जाण । विभूति माझी ॥ ६ ॥

यद्यद्विभूतिमत्सत्त्वं श्रीमदूर्जितमेव वा ।
तत्तदेवाऽवगच्छ त्वं मम तेजोंशसंभवम् ॥ ४१ ॥

जेथ जेथ संपत्ति आणि दया। दोन्ही वसती आलिया ठाया।
ते ते जाण धनंजया । विभूति माझी ॥ ७ ॥

अथवा बहुनैतेन किं ज्ञातेन तवार्जुन ।
विष्टभ्याहमिदं कृत्स्नमेकांशेन स्थितो जगत् ॥ ४२ ॥

१ गणना. २ व्यवस्था, निर्णय, मोजदाद. ३ मुख्य विभूतींना.

अथवा एकलें एक बिंब गगनीं । परी प्रभा फांके त्रिभुवनीं ।
तेविं एकाकियाची सकळ जनीं । आज्ञा पाळिजे ॥ ८ ॥
तयातें एकलें झणीं म्हण । तो निर्धन या भापा नेण ।
काय कामधेनूसवें सर्वस्व हन । चालत असे ॥ ९ ॥
तियेते जें जेधवां जो मागे । तें ते एकसरेंचि प्रसवों लागे ।
तेविं विश्वविभव तया आंगें । होऊनि असती ॥ ३१० ॥
तयातें वोळखावया हेचि संज्ञा । जे जगें नमस्कारिजे आज्ञा ।[1]
ऐसे आर्थी ते जाण प्राज्ञा । अवतार माझे ॥ ११ ॥
आणि सामान्य विशेप । हें जाणणें पथ महादोप ।
कां जे मीचि एक अशेप । विश्व हें म्हणोनि ॥ १२ ॥
तरी आतां साधारण आणि चांगु । ऐसा कैसेनि पां कल्पावा
विभागु । वायां आपुलिये मती वंगु । भेदाचा लावावा ॥१३॥
पन्हवीं तूप कासया घुसळावें । अमृत कां रांधूनि अधें करावें ।
हां गा वायूसि काय पां डावें । उजवें आंग आहे ॥ १४ ॥
पैं सूर्यबिंबासि पोटपाठी । पाहतां नासेल आपुली दिठी ।
तेविं माझ्या स्वरूपीं गोठी । सामान्यविशेपाची नाहीं ॥१५॥
आणि सिनांना इहीं विभूतीं । मज अपारातें मविसील किती ।
म्हणोनि किंबहुना सुभद्रापती । असो हें जाणणें ॥ १६ ॥
आतां पैं माझेनि एकें अंशें । हें जग व्यापिलें असे ।
यालागीं भेदु सांडूनि सरिसें । साम्यें भज ॥ १७ ॥
ऐसें विबुधवनवसंतें । तेणें विरक्तांचेनि एकांतें ।
बोलिलें जेथ श्रीमंतें । श्रीकृष्णदेवें ॥ १८ ॥
तेथ अर्जुन म्हणे स्वामी । येतुलें हें रहस्य बोलिलें तुम्हीं ।
जे भेदु एक आणि आम्हीं । सांडावा तरी ॥ १९ ॥

१ डाग, कलंक. २ निरनिराळ्या.

हां हो सूर्य म्हणे काय जगातें। हे आंधारें दवडा कां परौतें।
तेवि धसाळ म्हणों देवा तूतें। तरी अधिक हा बोलु ॥११०॥
तुझे नामचि एक कोण्ही वेळे। जयांचिये मुखासि कां काना
मिळे। तयांचिया हृदयातें सांडूनि पळे। भेदु जी साच॥११॥
तो तू परब्रह्मचि असकें। मज देवें दिधलासि हस्तोदके।
तरी आतां भेदु कायसा कें। देखावा कवणें ॥ २० ॥
जी चंद्रबिंबाचा गाभारां। रिगालियावरीही उबारा।
परि राणेपणें शार्ङ्गधरा। बोला हे तुम्ही ॥ २३ ॥
तेथ सावियाचि परितोषोनि देवें। अर्जुनातें आलिंगिलें जीवें।
मग म्हणे तुवां न कोपावें। आमुचिया बोला॥२४॥ आम्ही
तुज भेदाचिया वाहाणीं। सांगितली जे विभूतींची कहाणी।
ते अभेदें काय अंतःकरणीं। मानिली कीं न मने ॥ २५ ॥
होचि पाहावयालागीं। नावेक बोलिलों बाहिरसवडिया भंगी
तव विभूति तुज चांगी। आलिया बोधा ॥ १६ ॥
तेथ अर्जुन म्हणे देवें। हें आपुलें आपण जाणावें।
परि देखतसें विश्व आघवें। तुवां भरलें ॥ २७ ॥
पैं राया तो पांडुसुतु। ऐसिये प्रतीतीसि जाहला वरितु।
या संजयाचिया बोला निवांतु। धृतराष्ट्र राहे ॥ १८ ॥
कीं संजयो डुखवलेनि अंत करणें। म्हणतसे नवल नव्हे दैव
वंचणें।हा जीवें धडसा आहे मी म्हणें। तंव आंतुही आंधळा
परि असो हें तो अर्जुनु। स्वहिताचा वाढवितसे मानु।
याहीवरी तया आनु। धिवसा उपनला ॥ ११० ॥

१ द्वारें, मार्गानें. २ धाडसत्वारी. ३ वचनें. ४ उत्कंठा, सोस
उपजला

म्हणे हेंचि हृदयाआंतुली प्रतीती। बाहेर अवतरो कां डोळ्यांप्रती। इये आर्तीचिया पाउलीं मती। उठती जाहली ॥३१॥ मियां इहींच दोहीं डोळां। झोंबावें विश्वरूपा सकळां। एवढी हांव तो देवाआगळा। म्हणऊनि करी ॥ ३२ ॥
आजि तो कल्पतरूची शाखा। म्हणोनि वांझोळें न लगती देखा। जें जें येईल तयाचिया मुखा। तें तें साचचि करितसे येरु जो प्रल्हादाचिया बोला। विषाहीसकट आपणचि जाहाला। तो सद्गुरु असे जोडला। किरीटीसी ॥ ३४ ॥
म्हणोनि विश्वरूप पुसावयालागीं। पार्थ रिगता होईल कवणें अंगीं। तें सांगेन पुढिलिये प्रसंगीं। ज्ञानदेव म्हणे निवृत्तीचा ३५

इति श्रीमद्भगवद्गीतायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
विभूतियोगो नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

श्रीज्ञानेश्वरी

अध्याय अकरावा

आतां यावरी एकादशीं । कथा आहे दोन्ही रसीं ।
येथ पार्था विश्वरूपेसीं । होईल भेटी ॥ १ ॥
जेथ शांताचिया घरा । अद्‍भुत आला आहे पाहुणेरा[1] ।
आणि येरांही रसा पांतिकेरां[2] । जाहला मानु ॥ २ ॥
अहो वधूवरांचिये मिळणीं । जैशीं वर्‍हाडियांही लुगडीं
लेणीं[3] । तैसे देशियेच्यां[5] सुखासनीं । मिरवले रस[4] ॥ ३ ॥
परि शांताद्‍भुत बरवे । जे डोळियांच्या अंजळीं घ्यावे ।
जैसे हरिहर प्रेमभावें । आले खेंवा ॥ ४ ॥
ना तरी अंवसेच्या दिवशीं । भेटलीं बिंबें दोनी जैशीं ।
तैवीं एकवेळा रसीं । केला पथ ॥ ५ ॥
मीनले गंगेयमुनेचे ओघ । तैसें रसां जाहलें प्रयाग ।
म्हणोनि सुस्नात होत जग । आघवें एथ ॥ ६ ॥
माजीं गीता सरस्वती गुप्त । आणि दोन्ही रस ते ओघ मूर्त ।
यालागीं त्रिवेणी हे उचित । फावली बापा ॥ ७ ॥
एथ श्रवणाचेनि द्वारें । तीर्थी रिघतां सोपारें ।
ज्ञानदेव म्हणे घातार[6] । माझेनि केलें ॥ ८ ॥

---

१ पाहुणचाराला २ पंक्तीस बसलेल्या ३ वस्त्रें ४ भूषणें ५ मराठीच्या. ६ गळ्यानिरीस

तीरें संस्कृताचीं गहनें। तोडोनि मऱ्हाठिया शब्दसोपानें।
रचिलीं धर्मनिधानें। श्रीनिवृत्तिदेवें ॥ ९ ॥
म्हणोनि मललेणें एथ सद्भावें नाहावें। प्रयागमाधव विश्व-
रूप पहावें। येतुलेनि संसारासि द्यावें। तिळोदक ॥ १० ॥
हें असो ऐसे सावयव। एथ सांसिनले आथी रसभाव।
तेथ श्रवणसुखाची राणीव। जोडली जगा ॥ ११ ॥
जेथ शांताद्भुत रोकडे। आणि येरां रसां पडप जोडे।
हें अल्पचि परी उघडें। कैवल्य येथ ॥ १२ ॥
तो हा अकरावा अध्यायो। जो देवाचा आपणपें विसंवता
ठायो। परि अर्जुन सैदैवांचा रावो। जे एथही पातला १३
एथ अर्जुनचि काय म्हणों पातला। आजि आवडतयाही
सुकाळु जाहला। जे गीतार्थु हा आला। मऱ्हाठिये ॥ १४॥
याचिलागीं माझें। विनविलें आइकिजे।
तरी अवधान दीजे। सज्जनीं तुम्हीं ॥ १५ ॥
तेवींचि तुम्हां संतांचिये सभे। ऐसी सलगी कीर करूं न
लभे। परि मानावें जी तुम्हीं लोभें। अपत्या मज ॥ १६ ॥
अहो पुंसा आपणचि पढविजे। मग पढे तरी माथा तुकिजे।
कां करविलेनि चोजें न रिझे। बाळका माय ॥ १७ ॥
तेवि मी जें जें बोलें। तें प्रभु तुमचेंचि शिकविलें।
म्हणोनि अवधारिजे आपुलें। आपण देवा ॥ १८ ॥
हें सारस्वताचें गोड। तुम्हींचि लाविलें जी झाड।
तरी आतां अवधानामृतें वाड। सिंपोनि कीजे ॥ १९ ॥
मग हें रसभावफुलीं फुलेल। नानार्थफळभारें फळा येईल।
तुमचेनि धर्में होईल। सुरवाडु जगा ॥ २० ॥

---

१ भरीत आले. २ साम्राज्य. ३ डोलावा.

या बोला संत रिझले । म्हणती तोषलों गा भलें केलें ।
आतां सांगें जें बोलिलें । अर्जुनें तेथ ॥ २१ ॥
तंव निवृत्तिदास म्हणे । जी कृष्णार्जुनांचें बोलणें ।
मी प्राकृत काय सांगों जाणें । परि सांगवा तुम्ही ॥ २२
अहो रानींचिया पालेखाइरा । नेवाणें करविलें लंकेश्वर
एकला अर्जुन परी अक्षौहिणी अकरा। न जिणेचि काई॥२
म्हणोनि समर्थ जें जें करी । तें न हो कैसें चराचरीं ।
तुम्ही संत तयापरी । बोलवा मातें ॥ २४ ॥
आतां बोलिजतसें आइका । हा गीताभाव निका ।
जो श्रीवैकुंठनायका- । मुखौनि निघाला ॥ २५ ॥
बापबाप ग्रंथ गीता । जो वेदीं प्रतिपाद्य देवता ।
तो श्रीकृष्ण वक्ता । जिये ग्रंथीं ॥ २६ ॥
तेथींचें गौरव कैसें वानावें । जें श्रीशंभूचिये मती नागवे ।
तें आतां नमस्कारिजे जीवेंभावें । हेंचि भलें ॥ २७ ॥
मग आइका तो किरीटी । घालूनि विश्वरूपीं दिठी ।
पहिली कैसी गोठी । करिता जाहला ॥ २८ ॥
हें सर्वही सर्वेश्वरु । ऐसा प्रतितीगत जो पतिकरु ।
तो बाहेरी होआवा गोचरु । लोचनासी ॥ २९ ॥
हे जीवाआंतुली चाड । परि देवासि सांगतां सांकड ।
कां जें विश्वरूप गूढ । केसेनि पुसावें ॥ ३० ॥
म्हणे मागां कवणीं कहीं । जें पढियंतेनें पुसिलें नाहीं ।
तें सहसा कैसें काई । सांगा म्हणों ॥ ३१ ॥
मी जरी सलगीचा चांगु । तरी काय आइसीहूनि अंतरंगु ।
परि तेही हा प्रसंगु । बिहाली पुसों ॥ ३२ ॥

१ तिरस्काराचें पात्र. २ सिद्धान्त.

ते कांहीं न वचेचि वायां । भलें यश फावलें देवराया ।
जे साधत माया । निरसिली माझी ॥ ६४ ॥
आजी आनंदसरोवरींचीं कमळें । तैसे हे तुझे डोळे ।
आपुलिया प्रसादाचीं राउळें । जयालागीं करिती ॥ ६५ ॥
हां हो तयाही आणि मोहाची भेटी । हे कायसी पांवळी गोठी
केउती मृगजळाची वृष्टी । वडवानळेंसीं ॥ ६६ ॥
आणि मी तंव दातारा । ये कृपेचिये रिघोनि गाभारां ।
घेत आहें चारा । ब्रह्मरसाचा ॥ ६७ ॥
तेणें माझा जी मोह जाये । एथ विस्मो कांहीं आहे ।
तरी उद्धरलों कीं तुझे पाये । शिवतले आहाती ॥ ६८ ॥

भवाप्ययौ हि भूतानां श्रुतौ विस्तरशो मया ।
त्वत्तः कमलपत्राक्ष माहात्म्यमपि चाव्ययम् ॥ २ ॥

पैं कमलायतडोळसा । सूर्यकोटितेजसा ।
मियां तुजपासोनि महेशा । परिसिलें आजी ॥ ६९ ॥
इयें भूतें जयापरी होती । अथवा लया हन जैसेनि जाती ।
ते मजपुढां प्रकृति । विवंचिली देवें ॥ ७० ॥
आणि प्रकृति कीर उगाणा दिधला । वरि पुरुषाचाही ठावो
दाविला । जयाचा महिमा पांघरोनि जाहला । घरीतां वेदु ७१
जो शब्दराशी वाढे जिये । कां धर्मापिरिया रत्नातें विये
ते पर्योचे प्रमेचे पाये । घोळंगे म्हणोनि ॥ ७२ ॥
ऐसें अगाध माहात्म्य । जें सकळमार्गैकगम्य ।
जें स्वात्मानुभवरम्य । तें इयापरी दाविलें ॥ ७३ ॥

१ पेडगट २ मत्स्युष. ३ आश्रय करीने

जैसा फेरुं फिटलिया आमाळीं । दिठी रिगे सूर्यमंडळीं ।
कां हातें साहनि बावुळी । जळ देखिजे ॥ ७४ ॥
ना तरि उकलतेयां सापाचे वेढे।जैसें चंदना खेंव देणें घडे ।
अथवा विवसी पळे मग चढे । निधान हाता ॥ ७५ ॥
तैसी प्रकृति हे आड होती । ते देवेंचि सारोनि परौती ।
मग परतत्त्व माझिये मती । शेंजार केलें ॥ ७६ ॥
म्हणोनि इयेविषयींचा मज देवा । भरंवसा कीर जाहला
जीवा । परि आणीक एक हेवा । उपनला असे ॥ ७७ ॥
तो भिडां जरी म्हणों राहों । तरी आना कवणा पुसों जावों ।
काय तुजवांचोनि ठावो । जाणत आहों आम्ही ॥ ७८ ॥
जळचरु जळाचा आभारु धरी । बाळक स्तनपानीं उपरोधु
करी । तरी तया जिणया श्रीहरी । आन उपायो असे॥७९॥
म्हणोनि भीडसांकडी न धरवे । जीया आवडे तेंही तुजपुढां
बोलावें । तंव राहें म्हणितलें देवें । चाड सांगें ॥ ८० ॥

एवमेतयथात्थ त्वमात्मानं परमेश्वर ।
द्रष्टुमिच्छामि ते रूपमैश्वरं पुरुषोत्तम ॥ ३ ॥

मग बोलिला तो किरीटी । म्हणे तुम्हीं केली जे गोठी ।
तिया प्रतीतीची दिठी । निवाली माझी ॥ ८१ ॥
आतां जयाचेनि संकल्पें । हे लोकपरंपरा होय हारपे ।
जया ठायातें आपणपें । मी ऐसें म्हणसी ॥ ८२ ॥
तें मुद्दल रूप तुझें । जेथूनि इयें द्विभुजें हन चतुर्भुजें ।
सुरकार्याचेनि व्याजें । घेवोंघेवों येसी ॥ ८३ ॥

१ डग. २ रोवाळ. ३ भूत, पिशाच. ४ शय्यागार, शेजघर. ५ हुकी, ६ आश्चर्य घेण्याला संकोच करील. ७ भीड.

पैं जळशयनाचिया अवगणिया । कां मत्स्य कूर्म इया मिरवणिया । खेळु सरलिया तू गुणिया । सांठविसी जेथें ॥८४॥
उपनिषदें जे गाती । योगिये हृदयीं रिगोनि पाहाती । जयातें सनकादिक आहाती । पोटाळुनिया ॥ ८५ ॥
ऐसें अगाध जें तुझें । विश्वरूप कानीं ऐकिजे । तें देखावया चित्त माझें । उतावीळ देवा ॥ ८६ ॥
देवें फेडूनियां सांकड । लोभें पुसिली जरी चाड । तरि हेचि एकी वाड । आर्ती जी मज ॥ ८७ ॥
तुझें विश्वरूप आघवें । माझिये दिठीसि गोचर होआवें । ऐशी थोर आस जीवें । वांधोनि आहें ॥ ८८ ॥

> मन्यसे यदि तच्छक्यं मया द्रष्टुमिति प्रभो ।
> योगेश्वर ततो मे त्वं दर्शयात्मानमव्ययम् ॥ ४ ॥

परि आणीक एक एथ शार्ङ्गी । तुज विश्वरूपातें देखावयालागीं । पैं योग्यता माझिया आंगीं । असे कीं नाहीं ॥८९॥
हें आपलें आपण मी नेणें । तें कां नेणसी जरी देव म्हणे । तरी सरोगु काय जाणे । निदान रोगाचें ॥ ९० ॥
आणि जी आर्तीचेनि पडिभरें । आर्तु आपुली टाकी पैं विसरे । जैसा तान्हेला म्हणे न पुरे । समुद्र मज ॥ ९१ ॥
ऐसा सचाडपणाचिये भुली । न सांभाळवे समस्या आपुली । यालागीं योग्यता जेवि माउली । बाळकाची जाणे ॥९२॥
तयापरी श्रीजनार्दना । विचारिजो माझी संभावना । मग विश्वरूपदर्शना । उपक्रम कीजे ॥ ९३ ॥

१ भगीरथ करण्याचा.

तरि ऐसी ते कृपा करा । पन्हवीं नव्हे हें म्हणा अवधारा ।
वायां पंचमालापें बधिरा । सुख केउतें देणें ॥ ९४ ॥
पन्हवीं येकले बापियाचे तृखे । मेघ जगापुरतें काय न वर्षे ।
परी जहालीही वृष्टी उपखे । जन्हीं खडकीं होय ॥ ९५ ॥
चकोरा चंद्रामृत फावलें । येरां आण वाहूनि काय वारिलें ।
परी डोळ्यांविण पाहलें । वायां जाय ॥ ९६ ॥
म्हणोनि विश्वरूप तूं सहसा । दाविसी कीर हा भरंवसा ।
कां जे कंडाढां आणि गहिंसां । माजीं नित्य नवा तूं कीं ९७
तुझें औदार्य जाणों स्वतंत्र । देतां न म्हणसी पात्रापात्र ।
पैं कैवल्य ऐसें पवित्र । जें वैरियांही दिघलें ॥ ९८ ॥
मोक्षु दुराराध्यु कीर होय । परि तोही आराधी तुझे पाय ।
म्हणोनि धाडिसी तेथ जाय । पाईकु जैसा ॥ ९९ ॥ तुवां
सनकादिकांचेनि मानें । सायुज्यीं सौरसु दिधला पूतने ।
जे विषाचेनि स्तनपानें । मारूं आली ॥ १०० ॥ हां गा
राजसूय यागाचिया समासदीं । देखतां त्रिभुवनाची मांदी ।
कैसा शतधा दुर्वाक्य शब्दीं । निस्तेजिलासी ॥१॥ ऐशिया
अपराधिया शिशुपाळा । आपणपें ठावो दिधला गोपाळा ।
आणि उत्तानचरणाचिया बाळा । काय ध्रुवपदीं चाड ॥२॥
तो वना आला याचिलागीं । जे बैसावें पितयाचिया उत्संगीं ।
कीं तो चंद्रसूर्यादिकांपरिस जगीं । स्थिरध्यु केला ॥ ३ ॥
ऐसा वनवासियां सकळां । देता एकचि तूं घसाळा ।
पुत्र आळवितां अजामिळा । आपणपें देसी ॥ ४ ॥

---

१ हाल्यांना. २ अज्ञाना. ३ दास. ४ आनंद, गोडी. ५ गर्दी.
६ दुःखग्रस्तांना. ७ मुक्तिपद.

जेणें उरीं हाणितलासि पायंरा। तयाचा चरणु वाहासी
दातारा। अर्जुनी वैरियाचिया कलेवरा। विसवसी ना॥ ५॥
ऐसा अपकारिया तुझा उपकारु। तू अपात्रींही परि उदारु।
दे दान म्हणोनि दारवठेकरु। जाहलासी वळीचा॥ ६॥
तूतें आराधी ना आयके। होती पुसों बोलवित कौतुके।
तिये वैकुंठीं तुवा गणिके। सुरवाडु केला॥ ७॥
ऐसीं पाहूनि वायांणीं मिषें। आपणपें देवों लागसी यांनिवसें।
तो तू का अनारिसें। मजलागीं करिसी॥ ८॥
हा गा दुभतयाचेनि पवाडें। जे जगाचें फेडी साकडें।
तिये कामधेनूचे पाडे। काय भुकेले ठाती॥ ९॥
म्हणोनि मिया जें विनविलें काहीं। ते देव न दाखवितीं ह
कीर नाहीं। परि देखावयालागीं देईं। पात्रता मज॥ ११०॥
तुझं विश्वरूप आकळे। ऐसे जरी जाणसी माझे डोळे।
तरि आर्तीचे डोहळे। पुरवीं देवा॥ ११॥
ऐसी ठायेंठावो विनती। जंव करूं सरला सुभद्रापती।
तंव तया षड्गुणचक्रवर्ती। साहवेचिना॥ १२॥
तो कृपापीयूषसजळु। आणि येरु जवळा आला वर्षाकाळु।
नाना श्रीकृष्ण कोकिळु। अर्जुन वसतु॥ १३॥
ना तरी चन्द्रबिंब वाटोळें। देखोनि क्षीरसागर उचंबळे।
तैसा दुणेंहीवरी प्रेमवळें। उल्लासितु जाहला॥ १४॥
मग तिये प्रसन्नतेचेनि आटोपें। गाजोनि म्हणितलें सक्रोपें।
पार्था देख देख अमूपें। स्वरूपें माझीं॥ १५॥

१ माया २ शरीराला, शरीराशी ३ द्वारपाळ ४ पोपटाला ५ व्यर्थ
६ संकटेंनें

एक विश्वरूप देखावें। ऐसा मनोरथु केला पांडवें।
कीं विश्वरूपमय आघवें। करूनि घातलें॥ १६ ॥
बाप उदार देवो अपरिमितु। याचक स्वेच्छा सदोदितु।
असे सहस्रवरी देतु। सर्वस्व आपुलें॥ १७ ॥
अहो शेषाचेहि डोळे चोरिले। वेद जयालागीं झकविले।
लक्ष्मीयेही राहविलें। जिव्हार जें॥ १८ ॥
तें आतां प्रगटुनि अनेकधा। करीत विश्वरूपदर्शनाचा धांदा।
बाप भाग्या अगाधा। पार्थाचिया॥ १९ ॥
जो जागता स्वप्नावस्थे जाये। तो जेवीं स्वप्नींचें आघवें होये।
तेंवि अनंत ब्रह्मकटाह आहे। आपणचि जाहला॥ १२० ॥
तें सहसा मुद्रा सोडिली। आणि स्थूलदृष्टीची जवनिका[१]
फेडिली। किंबहुना उघडिली। योगऋद्धी[२]॥ २१ ॥
परि हा हें देखेल कीं नाहीं। ऐसी सोचि न करी कांहीं।
एकसरां म्हणतसे पाहीं। स्नेहातुर॥ २२ ॥

श्रीभगवानुवाच—

पश्य मे पार्थ रूपाणि शतशोऽथ सहस्रशः।
नानाविधानि दिव्यानि नानावर्णाकृतीनि च॥ ५॥

अर्जुना तुवां एक दावा म्हणितलें।आणि तेंचि दावूं तरि काय
दाविलें। आतां देखें आघवें भरिलें। माझ्याचि रूपीं॥२३॥
एकें कृशें एकें स्थूळें। एकें ऱ्हस्वें एकें विशाळें।
पृथुतरें सरळें। अपारें एकें॥ २४ ॥
एकें अनावरें प्रांजळें। सव्यापारें एकें निश्चळें।
उदासीनें स्नेहाळें। तीव्रें एकें॥ २५ ॥

१ रूप. २ पडदा. ३ योगबळ.

एकें घूर्णितें सावधें । असलगें एकें अगाधें ।
एकें उदारें अतिवद्धें । क्रुद्धें एकें ॥ २६ ॥
एकें शांतें सन्मदें । स्तब्धें एकें सानंदें ।
गर्जितें निशब्दें । सौम्यें एकें ॥ २७ ॥
एकें साभिलाषें विरक्तें । उन्निद्रितें एकें निद्रितें ।
परितुष्टें एकें आर्तें । प्रसन्नें एकें ॥ २८ ॥
एकें अशस्त्रें सशस्त्रें । एकें रौद्रें अतिमित्रें ।
भयानकें एकें विचित्रें । लयस्थें एकें ॥ २९ ॥
एकें जनलीलाविलासें । एकें पालनशीलें लालसें ।
एकें संहारकें सावेशें । साक्षिभूतें एकें ॥ १३० ॥
एवं नानाविधें परि वहुवसें । आणि दिव्यतेजप्रकाशें ।
तेवींचि एकएकाऐसें । वर्णही नव्हे ॥ ३१ ॥
एकें तातलें साडेपंधरें । तैसीं कपिलवर्णें अपारें ।
एकें सर्वांगीं जैसें सेंदुरें । डवरलें नभ ॥ ३२ ॥
एकें सावियांचि घुर्ळुकीं । जैसें ब्रह्मकटाह खचिलें माणिकीं ।
एकें अरुणोदयासारिखीं । कुंकुमवर्णें ॥ ३३ ॥
एकें शुद्धस्फटिकसोज्वळें । एकें इंद्रनीळसुनीळें ।
एकें अंजनवर्णें सकाळें । रक्तवर्णें एकें ॥ ३४ ॥
एकें लसत्कांचनसम पिंवळीं । एकें नवजलदश्यामळीं ।
एकें चांपेगोरीं केवळीं । हरितें एकें ॥ ३५ ॥
एकें तप्तताम्रतांबडीं । एकें श्वेतचंद्र चोखडीं ।
ऐसीं नानावर्णें रूपडीं । देखें माझीं ॥ ३६ ॥

१ बेसावध, मूर्च्छित. २ उथळ, उपटीं. ३ माजोरी. ४ समप्रिय. ५ तावलेलें. ६ चोख सोनें. ७ स्वभावतः ८ सुंदर.

हें जसें कां आनान वर्ण । तैसें आकृतींही अनारिसेंपण ।
लाजा कंदर्प रिघाला शरण । तैसीं सुंदरें एकें ॥ ३७ ॥
एकें अतिलावण्य साकारें । एकें स्निग्धवपु मनोहरें ।
शृंगारश्रियेचीं भांडारें । उघडिलीं जैसीं ॥ ३८ ॥
एकें पीनावयव मांसाळें । एकें शुष्कें अतिविकाळें ।
एकें दीर्घकंठें विशाळें । विकटें एकें ॥ ३९ ॥
एवं नानाविधाकृति । इया पाहतां पारु नाहीं सुभद्रापती।
ययांच्या एकेकीं अंगप्रांतीं । देख पां जग ॥ १४० ॥

पश्यादित्यान्वसून् रुद्रानश्विनौ मरुतस्तथा ।
बहून्यदृष्टपूर्वाणि पश्याश्चर्याणि भारत ॥ ६ ॥

जेथ उन्मीलन होत आहे दिठी । तेथ पसरती आदित्यांचिया
सृष्टी । पुढती निमीलनीं मिठी । देत आहाती ॥ ४१ ॥
वदनींचिया वाफेसवें । होत ज्वाळामय आघवें ।
जेथ पावकादिक पावे । समूह वसूंचा ॥ ४२ ॥
आणि भ्रूलतांचे शेवट । कोपें मिळों पाहती एकवट ।
तेथ रुद्रगणांचे संघाट । अवतरत देखें ॥ ४३ ॥
पैं सौम्यतेचा वोलावा । मिती नेणिजे अश्विनौदेवां ।
श्रोत्रीं होती पांडवा । अनेक वायु ॥ ४४ ॥
यापरी एकेकाचिये लीळे । जन्मती सुरसिद्धांचीं कुळें ।
ऐसीं अपारें आणि विशाळें । रूपें इयें पाहीं ॥ ४५ ॥
जयांतें सांगावया वेद वोवडे । पहावया काळाचेंही आयुष्य
थोकडें । धातयाही परि न सांपडे । ठाव जयांचा ॥ ४६ ॥

१ मदन. २ विशाळ मस्तकाचीं.

जयांतें वेदत्रयी कधीं नायके । तियें इयें प्रत्यक्ष देख अनेकें ।
भोगीं आश्चर्याचीं कवतिकें । महासिद्धी ॥ ४७ ॥

इहैकस्थं जगत्कृत्स्नं पश्याद्य सचराचरम् ।
मम देहे गुडाकेश यच्चान्यद्द्रष्टुमिच्छसि ॥ ७ ॥

इया मूर्तीचिया किरीटीं । रोममूळीं देखें पां सृष्टी ।
सुरतरुतळवटीं । तृणांकुर जैसे ॥ ४८ ॥
चंडवाताचेनि प्रकाशें । उडत परमाणु दिसती जैसे ।
भ्रमत ब्रह्मकटाह तैसे । अवयवसंधीं ॥४९॥
एथ एकैकाचिया प्रदेशीं । विश्व देख विस्तारेंशीं ।
आणि विश्वाहीपरौतें मानसीं । जरी देखावें घर्ते ॥ १५० ॥
तरी इयेही विषयींचें कांहीं । एथ सर्वथा सांकडें नाहीं ।
सुखें आवडे तें माझिया देहीं । देखसी तूं ॥ ५१ ॥
ऐसें विश्वमूर्ती तेणें । बोलिलें कारुण्यपूर्णें ।
तंव देखत आहे कीं नाहीं न म्हणे । निवांतुचि येरु ॥५२॥
एथ कां पां हा उगला । म्हणोनि श्रीकृष्णें जंव पाहिला ।
तंव आर्तीचें लेणें लेइला । तैसाचि आहे ॥ ५३ ॥

न तु मां शक्यसे द्रष्टुमनेनैव स्वचक्षुषा ।
दिव्यं ददामि ते चक्षुः पश्य मे योगमैश्वरम् ॥ ८ ॥

मग म्हणे उत्कंठे वोहट न पडे । अर्जुनीं सुखाची सोय न
सांपडे । परि दाविलें तें फुडें । नाकळेचि यया ॥ ५४ ॥
हें बोलोनि देवो हांसिले । हांसोनि देवराणियातें म्हणितलें ।
आम्हीं विश्वरूप तरी दाविलें । परि न देखसीच तूं ॥५५॥
यया बोला येरें विचक्षणें । म्हणितलें हां जी कवणासि तें
उणें । तुम्ही बकाकरवीं चांदिणें । चरवूं पहा मा ॥ ५६ ॥

हां हो उटोनियां आरिसा । आंधळिया दाऊं बैसा ।
बहिरियापुढें हृषीकेशा । गाणीव करा ॥ ५७ ॥
मकरंदकणाचा चारा । आणतां घालूनि दर्दुरा ।
वायां धाडा पा शार्ङ्गधरा । कोपा कवणा ॥ ५८ ॥
जें अतींद्रिय म्हणोनि व्यवस्थिलें । केवळ ज्ञानदृष्टीचिया भागा फिटलें । तें तुम्ही चर्मचक्षूंपुढें सूदलें । मी केसेनि देखें ॥५९॥ परि हें तुमचें उणें न बोलावें । मीचि साहें तेंचि बरवें । एथ आथि म्हणितलें देवें । मानूं बापा ॥ १६० ॥
साच विश्वरूप जरी आम्हीं दावावें । तरी आधीं देखावया सामर्थ्य कीं द्यावें । परि बोलत बोलत प्रेमभावें ।धसाळ गेलों ॥ ६१ ॥ काई जालें न वाहतां भुई पेरिजे । तरी तो वेलु विलया जाइजे । तरी आतां माझें निजरूप देखिजे । ते दृष्टी देवों तुज ॥६२॥ मग तिया दृष्टी पांडवा । आमुचा ऐश्वर्ययोगु आघवा । देखोनियां अनुभवा- । माजिवडा करीं ॥ ६३ ॥
ऐसें तेणें वेदांतवेद्यें । सकळलोकआद्यें ।
बोलिलें आराध्यें । जगाचेनि ॥ ६४ ॥

संजय उवाचः—

एवमुक्त्वा ततो राजन्महायोगेश्वरो हरिः ।
दर्शयामास पार्थाय परमं रूपमैश्वरम् ॥ ९ ॥

वें कौरवकुळचक्रवर्ती । मज हाचि विस्मयो पुढतपुढती ।
जे श्रियेहूनि त्रिजगतीं । सदैव असे कवणी ॥ ६५ ॥
ना तरी श्रुतीचें वानावयालागीं । श्रुतीवांचूनि दावा पां जगीं ।
ना सेवकपण तरी आंगीं । शेषाच्याचि आथी ॥ ६६ ॥

१ थांबून पुसून. २ भक्तीकडेच, चुकून, विसरून.

हां हो जयाचेनि सोसें । शिणत आठही पाहार योगी जैसे ।
अनुसरले गरुडापैसें । कवण आहे ॥ ६७ ॥
परि तें आघवेंचि एकीकडे ठेलें । सापें कृष्णसुख एकंदरें
जाहलें । जिये दिवूनि जन्मले । पांडव हे ॥ ६८ ॥
परि पांचांहीआंतु अर्जुना । श्रीकृष्ण सावियाची जाहला
अधीना । कामुका कां जैसा अंगना । आपैता कीजे ॥६९॥
पढविलें पाखिरूं ऐसें न बोले । यापरी क्रीडामृगही तैसा
न चले । कैसें दैव एथें सुरवाडलें । तें जाणों न ये ॥१७०॥
आजि परब्रह्म हें सगळें । भोगावया सदैव याचेचि डोळे ।
कैसे याचे हन लळे । पाळीत असे ॥ ७१ ॥
हा कोपे कीं निवांतु साहे । हा रुसे तरी बुझावित जाये ।
नवल पिसें लागलें आहे । पार्थाचें देवा ॥ ७२ ॥
एऱ्हवीं विषय जिणोनि जन्मले । जे शुकादिक दादुले ।
ते विषयोचि वानितां जाहले । भाट ययाचे ॥ ७३ ॥
हा योगियांचें समाधिधन । कीं होऊनि ठेलें पार्थाअधीन ।
यालागीं विस्मयो माझें मन । करीतसे राया ॥ ७४ ॥
तेवींचि संजय म्हणे कायसा । विस्मयो एथें कौरवेशा ।
श्रीकृष्णें स्वीकारिजे तया ऐसा । भाग्योदय होय ॥ ७५ ॥
म्हणोनि तो देवांचा रावो । म्हणे पार्थातें तुज दृष्टी देवों ।
जया विश्वरूपाचा ठावो । देखसी तूं ॥ ७६ ॥
ऐसीं श्रीमुखौनि अक्षरें । निघती ना जंव एकसरें ।
तंव अविद्येचें आंधारें । जावोंचि लागे ॥ ७७ ॥
तीं अक्षरें नव्हती देखा । ब्रह्मसाम्राज्यदीपिका ।
अर्जुनालागीं चित्कळिका । उजळलिया श्रीकृष्णें ॥ ७८ ॥
मग दिव्यचक्षुप्रकाशु प्रगटला । तया ज्ञानदृष्टी फांटा फुटला
ययापरी दाविता जाहला । ऐश्वर्य आपुलें ॥ ७९ ॥

हे अवतार जे सकळ । ते जिये समुद्रींचे कां कल्लोळ ।
विश्व हें मृगजळ । जया रश्मीस्तव दिसे ॥ १८० ॥
जिये अनादिभूमिके निटे । चराचर हें चित्र उमटे ।
आपणपें श्रीवैकुंठें । दाविलें तया ॥ ८१ ॥
मागां बाळपणीं येणें श्रीपती । जैं एकवेळ खादली होती माती ।
तैं कोपोनियां हातीं । यशोदा धरिला ॥ ८२ ॥
मग मेणें मेणें जैसें । मुखीं झाडा धावयाचेनि मिसें ।
चवदाही भुवनें सावकाशें । दाविलीं तिये ॥ ८३ ॥
ना तरी मधुवनीं ध्रुवासि केलें । जैसें कपोल शंखें शिवतलें ।
आणि वेदांचियेही मती ठेलें । तें लागला बोलों ॥ ८४ ॥
तैसा अनुग्रहो पैं राया । श्रीहरी केला धनंजया ।
आतां कवणेकडेही माया । ऐसी भाष नेणेचि तो ८५ ॥
एकसरें ऐश्वर्यतेजें पाहलें । तया चमत्काराचें एकार्णव
जहालें । चित्त समाजीं बुडोनि ठेलें । विस्मयाचिया ॥८६॥
जैसा आब्रह्म पूर्णोदकीं । पव्हे मार्कंडेय एकाकी ।
तैसा विश्वरूपकौतुकीं । पार्थु लोळे ॥ ८७ ॥
म्हणे केवढें गगन एथ होतें । तें कवणें नेलें पां केउतें ।
तीं चराचरें महाभूतें । काय जहालीं ॥ ८८ ॥
दिशांचे ठावही हारपले । अधोर्ध्व काय नेणों जाहले ।
चेइलिया स्वप्न तैसे गेले । लोकाकार ॥ ८९ ॥
नाना सूर्यतेजप्रतापें । सचंद्र तारांगण जैसें लोपे ।
तैसीं गिळिलीं विश्वरूपें । प्रपंचरचना ॥ ९० ॥

---

१ नीट, सपाट, समपातळीच्या. २ भीतभीत. ३ वेदांनाही जें जाणतां येत नाहीं. ४ प्रकाशलें.

आपण आंग आपण अलंकार। आपण हात आपण हा
आपण जीव आपण शरीर। देखे चराचर कोंदले देवें
जयाचिया किरणांचे निसरपणें। नक्षत्रांचे होत फु
तेजें खिरडला वन्हि म्हणे। समुद्रीं रिघों ॥ १६ ॥
मग काळकूटकल्लोळीं कवळिले। नाना महाविजूं चे
उमटले। तैसे अपार कर देखिले। उदितायुधीं ॥ १७

दिव्यमाल्यांबरधरं दिव्यगंधानुलेपनम्।
सर्वाश्चर्यमयं देवमनंतं विश्वतोमुखम् ॥ ११ ॥

कीं भेणें तेथूनि काढिली दिठी। मग कंठमुगुट पहा
किरीटी। तंव सुरतरूची सृष्टी। जयापासोनि कां जा
॥१८॥ जियें महासिद्धीचीं मूळपीठें। शिणली कमला
यावटे। तैसीं कुसुमें अति चोखटें। तुरंबिलीं देखिलीं ॥१
मुगुटावरी स्तबक। ठायीं ठायीं पूजाबंध अनेक।
कंठीं रूळताति अलौकिक। माळादंड ॥ ११० ॥
स्वर्गें सूर्यतेज वेढिलें। जैसें पंधरेनें मेरूतें मढिलें।
तैसें नितंबावरी गाढिलें। पीतांबरु झळके ॥ ११ ॥
श्रीमहादेवो कापुरें उटिला। कां कैलासु पारजें डवरिल
नाना क्षीरोदकें पांघरविला। क्षीरार्णवो जैसा ॥ १२ ॥
जैसी चंद्रमयाची घडी उपलाविली। मग गगनाकरवीं खुं
घेयविली। तैसी चंदनपिंजरी देखिली। सर्वांगीं तेणें ॥१३
जेणें स्वप्रकाशा कांती चढे। ब्रह्मानंदाचा निदाघु मोडे।
जयाचेनि सौरभ्यें जीवित जोडे। वेधवतीये ॥ १४ ॥
निर्लेप अनुलेपु करी। जे अनंगुही सर्वांगीं धरी।
तया सुगंधाची थोरी। कवण वानी ॥ १५ ॥

आणिक एक साविया़चि भयभीत । सर्वस्वें धरूनि तुझी
मोहरु । तुज प्रार्थिताति करु । जोडोनियां ॥ २८ ॥
देवा अविद्यार्णवीं पडिलों । जी विषयमगरें आंतुडलों ।
स्वर्गसंसाराचिया सांकडलों । दोहीं भागीं ॥ २९ ॥
ऐसें आमुचें सोडवणें । तुजवांचोनि कीजेल कवणें ।
तुज शरण गा सर्वप्राणें । म्हणत देवा ॥ ३३० ॥
आणि महर्षी अथवा सिद्ध । विद्याधरसमूह विविध ।
हे बोलत तुज स्वस्तिवाद । करिती स्तवन ॥ ३१ ॥

रुद्रादित्या वसवो ये च साध्या विश्वेऽश्विनौ मरुतश्चोष्मपाश्च।
गंधर्वयक्षा सुरसिद्धसंघा वीक्षंते त्वां विस्मिताश्चैव सर्वे॥२२॥

हे रुद्रादित्यांचे मेळावे । वसु हन साध्य आघवे ।
अश्विनौ देव विश्वेदेव विभवें । वायुही हे जी ॥ ३२ ॥
अवधारा पितर हन गंधर्व । पैल यक्षरक्षोगण सर्व ।
जी महेंद्रमुख्य देव । कां सिद्धादिक ॥ ३३ ॥
हे आघवेचि आपुलालिया लोकीं । सोत्कंठित अवलोकीं ।
हे महामूर्ति दैविकी । पाहत आहाती ॥ ३४ ॥
मग पाहात पाहात प्रतिक्षणीं । विस्मित होऊनि अंतःकरणीं ।
करित निजमुकुटीं वोवाळणी । प्रभुजी तुज ॥ ३५ ॥
ते जयजय घोष कलरवें । स्वर्ग गाजविताती आघवे ।
ठेवित ललाटावरी बरवे । करसंपुट ॥ ३६ ॥
तिये विनयद्रुमाचिये आदवीं । सुरवाडली सात्त्विकांची
मांधवी[1] । म्हणोनि करसंपुटपल्लवीं । तूं होतासि फळ ॥ ३७ ॥

---

[1] वसंतकाळ.

रूपं महत्ते बहुवक्त्रनेत्रं महाबाहो बहुबाहूरुपादम् ।
बहूदरं बहुदंष्ट्राकरालं दृष्ट्वा लोकाः प्रव्यथितास्तथाऽहम्॥२३॥

जी लोचनां भाग्य उदेलें । मना सुखाचें सुयाणें[1] पाहलें ।
जे अगाध तुझें देखिलें । विश्वरूप इहीं ॥ ३८ ॥
हें लोकत्रयव्यापक रूपडें । पाहतां देवांही वेंचक[2] पडे ।
याचें सन्मुखपण जोडे । भलतयाकडुनी ॥ ३९ ॥
ऐसें एकचि परि विचित्रें । आणि भयानकें वक्त्रें ।
बहुलोचन हे सशस्त्रें । अनंतभुजा ॥ ३४० ॥
अनंत चारु बाहु चरण । बहूदर आणि नानावर्ण ।
कैसें प्रतिवदनीं मातलेपण । आवेशाचें ॥ ४१ ॥
हो कां महाकल्पाचिया अंतीं । तेंवकलेनि[3] यमें जेउतेतउतीं ।
प्रळयाग्नीचीं उजितीं[4] । आंबुखिलीं[5] जैसीं ॥ ४२ ॥
ना तरी संहारत्रिपुरारीचीं यंत्रें[6] । कीं प्रळयभैरवांचीं क्षेत्रें[7] ।
नाना युगांतशक्तीचीं पात्रें[8] । भूतखिंचा[9] वोडविलीं ॥ ४३ ॥
तैसीं जियेतियेकडे । तुझीं वक्त्रें जी प्रचंडें ।
न समाती दरीमाजीं सिंहाडे[10] । तैसे दशन दिसती रागीट ४४
जैसे काळरात्रीचेनि अंधारें । उल्हासत निघती संहारखेचरें[11] ।
तैसिया वदनीं प्रळयरुधिरें । कांटालिया[12] दाढा ॥ ४५ ॥
हें असो काळें अवंतिलें[13] रण । कां सर्वसंहारें मातलें मरण ।
तैसें अतिभिंगुळ[14]वाणेंपण । वदनीं तुझिये ॥ ४६ ॥

१ सुकाळ, चंगळ २ धाक ३ रागावलेल्या. ४ भडके ५ पसरलीं ६ शस्त्रास्त्रें. ७ टोळ्या. ८ तोफा. ९ भूतांच्या खिचडीवर. १० प्रचण्ड सिंह ११ घातक भूतें. १२ किटलेल्या. १३ बोलाविलें १४ भयकरत्व.

हे वापडी लोकसृष्टी । मोटकी येथी पाहिली दिठी ।
आणि दुःखकालिंदीचिया तटीं । झाड होऊनि ठेली ॥४७॥
तुज महामृत्यूचिया सागरीं । आंतां हे त्रैलोक्यजीविताची
तरी । शोकदुर्वातलहरी । आंदोळत असे ॥ ४८ ॥
एथ कोपोनि जरी वैकुंठें । ऐसें हन म्हणिपैल अवचटें ।
जे तुज लोकांचें काइ वाटे । तूं ध्यानसुख हें भोगीं ॥ ४९ ॥
तरी जी लोकांचें कीर साधारण । वांयां आड सूतसें वोडँण ।
केवीं सहसा म्हणें प्राण । माझेचि कांपती ॥ ३५० ॥
ज्या मज संहाररुद्र वासिपे । ज्या मज भेणें मृत्यु लपे ।
तो मी एथें अहाव्वाहळीं कांपें । ऐसें तुवां केलें ॥ ५१ ॥
परि नवल बापा हे महामारी । इया नाम विश्वरूप जरी ।
हे भ्यासुरपणें हारी । मयासि आणी ॥ ५२ ॥

नभःस्पृशं दीप्तमनेकवर्णं व्यात्ताननं दीप्तविशालनेत्रम् ।
दृष्ट्वा हि त्वां प्रव्यथितांतरात्मा धृतिं न विंदामि शमं च विष्णो

ठेलीं महाकाळेंसीं हटेंतटें । तैसीं कितीएकें मुखें रागिटें ।
इहीं वाढोनियां धाकुटें । आकाश केलें ॥ ५३ ॥ गगनाचेनि
वाडपणें नाकळे । त्रिभुवनींचियाही वारिया न वेंटाळे ।
ययाचेनि वाफा आगी जळे । कैसें धडाडीत असे ॥ ५४ ॥
तेवींचि एकासारिखें एक नोहे । एथ वर्णावर्णाचा भेदु आहे ।
हो कां प्रळयीं सावावो लाहे । वन्ही ययाचा ॥ ५५ ॥
जयाचिये आंगींची दीप्ति येवढी । जे त्रैलोक्य कीजे राखोंडी ।
कीं तयाही तोंडें आणि तोंडीं । दांत दाढा ॥ ५६ ॥

१ किंचित्. २ दुःखरूपी यमुनेच्या. ३ घातलें. ४ ढाल, सबब.
५ पराजय. ६ सोबती, मदतगार.

कैसा वारया धनुर्वात चढला । समुद्र कीं महापुरीं पडिला । विषाग्नि मारा प्रवर्तला । वडवानळासी ॥ ५७ ॥
हळाहळ आगी पियालें । नवल मरण मारा प्रवर्तलें । तैसें संहारतेजा या जाहलें । वदन देवा ॥ ५८ ॥
परी कोणें मानें विशाळ । जैसें तुटलिया अंतराळ । आकाशासि केव्हळ । पडोनि ठेलें ॥ ५९ ॥
ना तरी काखे सूनि वसुंधरी । जैं हिरण्याक्षु रिगाला विवरीं । तें उघडलें हाटकेश्वरीं । जेविं पाताळकुहर ॥ ३६० ॥
तैसा वक्त्रांचा विकाशु । माजीं जिव्हांचा आगळाचि आवेशु । विश्व न पुरे म्हणोनि घांसु । न मरीचि कोडें ॥ ६१ ॥
आणि पाताळव्याळांचिया फूत्कारीं । गरळज्वाळा लागती अंबरीं । तैसी पसरलिये वदनदरी-। माजीं हे जिव्हा ॥ ६२ ॥
काढूनि मळयविजूचीं जुंबाडें । जैसे पर्जांसिले गगनाचे हुडे । तैसे आंवाळुवांवरी आंकडे । धगधगीत दाढांचे ॥ ६३ ॥
आणि ललाटपटाचिये खोळे । कैसे भयातें भेडविताती डोळे । हो कां जे महामृत्यूचे उमाळे । कडवैसां राहिले ॥ ६४ ॥
ऐसें वाऊनि भयाचें भोजें । एथ काय निपजवूं पाहतोसि काज । तें नेणों परि मज । मरणभय आलें ॥ ६५ ॥ देवा विश्वरूप पहावयाचे डोहळे । केले तियें पावलों प्रतिफळें । बापा देखिलासि आतां डोळे । निवाले तैसे निवाले ॥ ६६ ॥
अहो देहो पार्थिव कीर जाये । याची काकुळती कवणा आहे । परि आतां चैतन्य माझें विपायें । वांचे कीं न वांचे ॥ ६७ ॥

---

१ कवच, आवरण. २ शृंगारिले. ३ आकाशांतील वाडे, मेघांचे रांगी. ४ अंतर. ५ कपाळावरील. ६ बाहुलें, सोंग. ७ कदाचित.

एऱ्हवीं भयास्तव आंग कांपे । नावेक आगळें तरी मन तापे । अथवा बुद्धिही वासिपे । अभिमानु विसरिजे ॥ ६८ ॥
परी येतुलियाहीवेगळा । जो केवळ आनंदैककळा । तया अंतरात्मयाही निश्चळा । शियारी आली ॥ ६९ ॥
बाप साक्षात्काराचा वेधु । कैसा देशधडी केला बोधु । हा गुरुशिष्यसंबंधु । विपायें नांदे ॥ १७० ॥ देवा तुझ्या ये दर्शनीं । जें वैकल्य उपजलें आहे अंतःकरणीं।तें सांवरावया- लागीं गंवसणी । धैर्याची करितसें ॥७१॥ तंव माझेनि नामें धैर्य हारपलें । कीं तयाहीवरी विश्वरूपदर्शन जाहलें । हें असो परि मज भलें आतुडविलें । उपदेशा दया ॥ ७२ ॥
जीव विसंवावयाचिया चाडा । सैंध धांवाधांवी करितसे वापुडा । परि सोय ही कवणेकडा । न लभे एथ ॥ ७३ ॥
ऐसें विश्वरूपाचिया महामारीं। जीवित्व गेलें आहे चराचरीं। जी न बोलें तरि काय करीं । कैसेनि राहें ॥ ७४ ॥

दंष्ट्राकरालानि च ते मुखानि दृष्ट्वैव कालानलसंनिभानि ।
दिशो न जाने न लभे च शर्म प्रसीद देवेश जगन्निवास॥२५॥

पैं अखंड डोळयांपुढें । फुटलें जैसें महाभयाचें भांडें । तैसीं तुझीं मुखें विकिडें । पसरलीं देखें ॥ ७५ ॥
असो दांतदाढांची दाटी । न झांकवे मा दोंदों वोठीं । सैंध प्रळयशस्त्रांचिया दाट कांटी । लागलिया जैशा ॥७६॥
जैसें तक्षका विष भरलें। हो कां जे काळरात्रीं भूत संचरलें। कीं अग्नेयास्त्र परजिलें । वज्राग्नि जैसें ॥ ७७ ॥

१ शियारी, कांपरें. २ ओढ, प्रताप, वश. ३ मग.

तैशीं तुझीं वक्कें प्रचंडें । वरि आवेश हा वाहेरी वोसंडे । आले मरणरसाचे लोंढे । आम्हांवरी ॥ ७८ ॥
संहारसमर्थींचा चंडानिळु । आणि महाकल्पांत प्रळयानळु । या दोहीं जै होय मेळु । तें काय एक न जळे ॥ ७९ ॥
तेसीं संहारकें तुझीं मुखें । देखोनि धीरु कां आम्हां पारुखे । आतां भुललों मी दिशा न देखें । आपणपें नेणें ॥ ३८० ॥
मोटकें विश्वरूप डोळां देखिलें । आणि सुखाचें अवर्षण पडिलें । आतां जोंपाणें जापाणिं आपुलें । अस्ताव्यस्त हे ॥ ८१ ॥ ऐसें करिसी म्हणोनि जरि जाणे । तरि हे गोष्टी सांगावी कां मी म्हणें । आतां एक वेळ वांचवीं जी प्राणे । या स्वरूपप्रळयापासोनि ॥ ८२ ॥
जरि तूं गोसावी आमुचा अनंता । तरि सुईं वोडेण माझिया जीविता । सांटवीं पसारा हा मागुता । महामारीचा ॥८३॥
आइकें सकळ देवांचिया परदेवते । तुवां चेतन्यें गा विश्व वसतें । ते विसरलासि हें उपरतें । सहारूं आदरिलें ॥८४॥
म्हणोनि वेगीं प्रसन्न होईं देवराया । संहरीं संहरीं आपुली माया । काढीं मातें महाभया- । पासोनियां ॥ ८५ ॥
हा ठायवरी पुढतपुढती । तूतें म्हणिजे बहुवा काकुळती । ऐसा मी विश्वमूर्ति । भेडका जाहलों ॥ ८६ ॥
जें अमरावतीये आला धाडा । ते म्यां एकलेनि केला उवेडों । जो मी काळाचियाही तोंडा । वासिपु न धरीं ॥ ८७ ॥
परि तयाआंतुल नव्हे हें देवा । एथ मृत्यूसही करूनि चढावा । तुवां आमुचाचि घोंटु भरावा । या सकळ विश्वेंसीं ॥८८॥

१ आवर, आटोप २ ढाल, रक्षणाचें साधन. ३ म्याड, भागूबाई ४ उत्पाद, पेंच दूर करणें

कैसा नव्हता प्रळयाचा वेळु। गोखा तूंचि मिनलासि काळु।
बापुडा हा त्रिभुवनगोळु। अल्पायु जाहला ॥ ८९ ॥
अहा माग्या विपरीता। विघ्न उठिलें शांत करितां।
कटकटा विश्व गेलें आर्ता। तूं लागलासि ग्रासूं ॥ ३९० ॥
हें नव्हे मा रोकडें। सैंघ पसरूनियां तोंडें।
कवळितासि चहूंकडे। सैन्यें इयें ॥ ९१ ॥

अमी च त्वां धृतराष्ट्रस्य पुत्राः सर्वे सहैवावनिपालसंघैः।
भीष्मो द्रोणः सूतपुत्रस्तथाऽसौ सहास्मदीयैरपि योधमुख्यैः२६

नोहेति हे कौरवकुळींचे वीर। आंधळिया धृतराष्ट्राचे कुमर।
हे गेले गेले सहपरिवार। तुझिया वदनीं ॥ ९२ ॥
आणि जे जे यांचेनि सावाये। आले देशोदेशींचे राये।
तयांचें सांगावया जावें न लाहे। ऐसें सरकटित आहासी
॥ ९३ ॥ मदमुखांचिया संघटा। घेत आहासि घटघटां।
आघोरणीं हन थाटां। देतासि मिठी ॥ ९४ ॥
जंत्रावरिचील मार। पदातींचे मोगर।
मुखाआंत मार। हारपताति मा ॥ ९५ ॥
कृतांताचिया जावळीं। जें एकचि विश्वातें गिळी।
तियें कोडीवरी सगळीं। गिळितासि शस्त्रें ॥ ९६ ॥
चतुरंगा परिवारा। संजोडियां रहंवरां।
दांत न लाविसी मा परमेश्वरा। कैसा तुष्टलासि वरवा॥९७॥

१ मध्येंच, अवचित. २ सोबती, साथीदार. ३ मदमस्त हत्तींचे समुदाय. ४ माहुतांच्या टोळ्यांना. ५ तोफखान्यावरील लोक. ६ पायदळाचे समुदाय, झुंडी. ७ भावंडें. ८ घोडे जुंपलेल्या रथांना.

हां गा भीष्माऐसा कवणु । सत्यशौर्यांनिपुणु ।
तोही आणि ब्राह्मण द्रोणु । ग्रासिलासि कटकटा ॥ ९८ ॥
अहा सहस्रकराचा कुमरु । एथ गेला गेला कर्णवीरु ।
आणि आमुचिया आघवयांचा केरु । फेडिला देखें ॥ ९९ ॥
कटकटा धातया । कैसें जाहलें अनुग्रहा यया ।
मियां प्रार्थूनि जगा वापुडिया । आणिलें मरण ॥ ४०० ॥
मागां थोडिया बहुवा उपपत्ति । येणें सांगितलिया विभूति ।
तैसा नसेचि मा पुढती । बैसलों पुसों ॥१॥ म्हणोनि भोग्य
तें विशुद्धी न चुके । आणि बुद्धिही होणारासारिखी ठाके ।
माझ्या कपाळीं पिटावें लोकें । तें लोटेलें कोंझा ॥ २ ॥
पूर्वी अमृतही हाता आलें । परि देव नसतीचि उगले ।
मग काळकूट उठविलें । शेवटीं जैसें ॥ ३ ॥
परि तें ऐकवर्गी थोडें । केलिया प्रतिकारामाजीवडें ।
आणि तिये अवसरींचें तें सांकडें । निस्तरविलें शंभू ॥ ४ ॥
आतां हा जळता वारा कें वेंटाळे । कोणाही विषा भरलें
गगन गिळे । महाकाळेंसीं कें खेळें । आंगवत असे ॥ ५ ॥
ऐसा अर्जुन दुःखें शिणतु । शोचित असे जीवाआंतु ।
परि न देखे तो प्रस्तुतु । अभिप्राय देवाचा ॥ ६ ॥
जे मी मारिता हे कौरव मरते । ऐसेनि वेंटाळिला होता मोहें.
बहुतें । तो फेडावयालागीं अनंतें । हें दाखविलें निज ॥ ७॥
अरे कोण्ही कोण्हातें न मारी । एथ मीचि हो सर्व संहारीं ।
ऐसें विश्वरूपव्याजें हरि । प्रकटित असे ॥ ८ ॥
परि वायांचि व्याकुळता । ते न चोजवेचि पांडुसुता ।
मग अहा कंपु नव्हता । वाढवित असे ॥ ९ ॥

१ टळेल, २ कसें, ३ एक पक्षीं, एका परीनें, ४ अंगवळ.

वक्त्राणि ते त्वरमाणा विशंति दंष्ट्राकरालानि भयानकानि।
केचिद्विलग्ना दशनांतरेषु संदृश्यंते चूर्णितैरुत्तमांगैः ॥ २७॥

तेथ म्हणे पाहा हो एके वेळे। सासिकवचेंसीं दोन्ही दळें।
वदनीं गेलीं आभाळें। गगनीं कां जैसीं ॥ ४१० ॥
कां महाकल्पाचिया शेवटीं। जैं कृतांतु कोपला होय सृष्टी।
तैं एकविसांही स्वर्गां मिठी। पाताळासकट दे ॥ ११ ॥
ना तरी उदासीनें दैवें। संचकाचीं वैभवें।
जेथींचीं तेथ स्वभावें। विलया जाती ॥ १२ ॥
तैसीं सासिघलीं सैन्यें एकवटें। इयें मुखीं जाहलीं प्रविष्टें।
परि एकही तोंडौनि न सुटे। कैसें कर्म देखा ॥ १३ ॥
अशोकाचे अंगवसे। चघळिले करहेनि जैसे।
लोक वक्त्रामाजीं तैसे। वायां गेले ॥ १४ ॥
परि सिसाळें मुकुटेंसी। पडिलीं दाढांचे सांडसीं।
पीठ होत कैसीं। दिसत आहाती ॥ १५ ॥
तियें रत्नें दांतांचिये सवंदीं। कूट लागलें जिभेच्या बुडीं।
कांहीं कांहीं आगरडीं। दंष्ट्रांचीं माखलीं ॥ १६ ॥
हो कां जे विश्वरूपें काळें। ग्रासिलीं लोकांचीं शरीरें बळें।
परि जीवितदेहींचीं सालें। अवश्य कीं राखिलीं ॥ १७ ॥
तैसीं शरीरामाजीं चोखडीं। इयें उत्तमांगें होतीं फुडीं।
म्हणोनि महाकाळाचियाही तोंडीं। परि उरलीं शेखीं ॥१८॥
मग म्हणे हें काई। जन्मलयां आन मोहरेचि नाहीं।
जग आपैसेंचि वदनडोहीं। संचरताहे ॥ १९ ॥

१ ढालतरवारीसह. २ द्रव्यसंग्रह करणाराचीं. ३ वेळ. ४ मस्तकें. ५ फटींत. ६ अग्रें. टोकें. ७ मार्ग.

यया आपॆआप आघविया सृष्टी । लागलिया आहाति वद-
नाचिया वाटीं । आणि हा जेयिंचिया तेथ मिठी । देतसे
उगला ॥२०॥ ब्रह्मादिक समस्त । उंचा मुखांमाजीं धांवत ।
येर सामान्य हे भरत । ऐलीच वदनीं ॥ २१ ॥
आणीकही भूतजात । तें उपजलेचि ठायीं ग्रासित ।
परि याचिया मुखा निभ्रांत । न सुटेचि कांहीं ॥ २२ ॥

यथा नदीनां बहवोऽम्बुवेगाः समुद्रमेवाभिमुखा द्रवंति ।
तथा तवामी नरलोकवीरा विशंति वक्त्राण्यभिविज्वलंति२८

जैसे महानदीचे वोघ । वहिले ठाकिती समुद्राचें आंग ।
तैसें आघवांचिकडूनि जग । प्रवेशत मुखीं ॥ २३ ॥
आयुष्यपंथें प्राणिगणीं । करोनि अहोरात्रांचीं सोवांणीं ।
वेगें वक्त्रमिळणीं । साधिजत आहाती ॥ २४ ॥

यथा प्रदीप्तं ज्वलनं पतंगा विशंति नाशाय समृद्धवेगाः ।
तथैव नाशाय विशंति लोकास्तवाऽपि वक्त्राणि समृद्धवेगाः२९

जळतया गिरीच्या गवंसा । माजीं घापती पतंगांचिया
झांका । तैसें समग्र लोक देखा । इये वदनीं पडती ॥ २५ ॥
परि जेतुलें येथ प्रवेशलें । तें तातलिया लोहें पाणीचि पां
गिळिलें । वहिवटींदि पुसिलें । नामरूप तयांचें ॥ २६ ॥

लेलिह्यसे ग्रसमानः समंताल्लोकान्समग्रान्वदनैर्ज्वलद्भिः ।
तेजोभिरापूर्य जगत्समग्रं भासस्तवोग्राः प्रतपंति विष्णो॥३०॥

आणि येतुलियाही आरोगण । करितां भुके नाहीं उणेपण ।
कैसें दीपन असाधारण । उदयलें यया ॥ २७ ॥

१ पयस्या. २ दन्या, गुहा ३ शुद्धी. ४ तापलेल्या. ५ वहिवाटींसह, स्वरूपांसह. ६ भोजन. ७ दीमरा.

जैसा रोगिया ज्वराहूनि उठिला। कीं मगणां दुकाळु पाहला।
तैसा जिभांचा लवलवाडु देखिला। आंवाळुवें चाटितां १८
तैसें आहाराचे नांवें कांहीं। तोंडापासूनि उरलेंचि नाहीं।
कैसी समसमित नवाई। भुकेलेपणाची ॥ १९ ॥
काय सागराचा घोंटु भरावा। कीं पर्वताचा घांसु करावा।
ब्रह्मकटाहो घालावा। आघवाचि दाढे ॥ ४२० ॥ दिशा
सगळियाचि गिळाविया। चांदिणिया चाटूनि घ्याविया।
ऐसें वर्तत आहे साविया। लोलुप्य वा तुझें ॥ २१ ॥
जैसा भोगीं कामु वाटे। कां इंधनें आगीसि हाकाक चढे।
तैसीं खातखातांचि तोंडें। खाखातें ठेलीं ॥ २२ ॥
कैसें एकचि केवढें पसरलें। त्रिभुवन जिव्हाग्रीं आहे टेंकलें।
जैसें कां कवीठ घातलें। वडवानळीं ॥ २३ ॥
ऐसीं अपार वदनें। आतां येतुलीं कैंचीं त्रिभुवनें।
कां आहारु न मिळतां येणें मानें। वाढविला सैंघ ॥ २४ ॥
अगा हा लोकु बापुडा। जाहला वदनज्वाळां वरपडा।
जैसीं वणवेयाचिया वेढां। सांपडती मृगें ॥ २५ ॥
आतां तैसें या विश्वा जाहालें। देव नव्हे हें कर्म आलें।
कां जगजळचरां पांगिलें। काळजाळें ॥ २६ ॥
आतां इये अंगप्रमेचिये वागुरे। कोणीकडूनि निगिजैल
चराचरें। हीं वक्त्रें नोहेति जोहरें। वोडवलीं जगा ॥२७॥
आणी आपुलेनि दाहकपणें। कैसेनि पोळिजे तें नेणें।
परि जया लागे तया प्राणें। सुटकाचि नाहीं ॥ २८ ॥
ना तरी माझेनि तिखटपणें। कैसें निवटे हें शस्त्र काय
जाणे। कां आपुलियां मारा नेणे। विष जैसें ॥ २९ ॥

१ भिकाऱ्यानें. २ ओठ. ३ पाशांनीं. ४ जळतीं लाक्षागृहें.

तैसी तुज कांहीं। आपुलिया उग्रपणाची सेचि नाहीं।
परी पैलीकडिले सुखीं राहीं। हा संरली जगाची ॥२४०॥
अगा आत्मा तूं एकु। सकळ विश्वव्यापकु।
तरी कां आम्हां अतकु। तैसा वोडवलासी ॥ ४१ ॥
तरि मियां सांडिली जीवित्वाची चाड। आणि तुवांही न
धरावी भीड। मनीं आहे ते उघड। बोल पां सुखें ॥ ४२ ॥
किती वाढविसी या उग्ररूपा। आंगींचे भगवंतपण आठवीं
बापा। नाहीं तरि कृपा। मज पुरती पाहीं ॥ ४३ ॥

आख्याहि मे को भवानुग्ररूपो नमोऽस्तु ते देववर प्रसीद ॥
विज्ञातुमिच्छामि भवन्तमाद्यं न हि प्रजानामि तव प्रवृत्तिम्‌॥३१

तरि एक वेळ वेदवेद्या। जी त्रिभुवनैकआद्या।
विनवणी विश्ववंद्या। आइकें माझी ॥ ४४ ॥
ऐसें बोलोनि वीर। चरण नमस्कारिजे शिरें।
मग म्हणे तरी सर्वेश्वरें। अवधारिजो ॥ ४५ ॥
मिया होआवया समाधान। जी पुसिले विश्वरूपध्यान।
आणि एकेचि काळें त्रिभुवन। गिळितुचि उठिलासि॥४६॥
तरि तूं कोण कां येतुलें। इयें भ्यासुरें मुखें कां मेळविलीं।
अवघियाचि करीं परिजिलीं। शस्त्रे का हो ॥ ४७ ॥
जी जरतव रागीटपण। वाढोनि गगना आणि तोसि उण।
का डोळे करूनि भिंगुटवाण। भेडसावीत आहासी ४८
एथ कृतांतेंसीं देवा। कासया किजतसे हेवा।
हा आपुला तुवां सांगावा। अभिप्राय मज ॥ ४९ ॥

१ घर, थार. २ टक लावणें. ३ जगाँ पाठ कल्पांतें गिंद

या बोला म्हणे अनंतु । मी कोण हें आहासी पुसतु ।
आणि कायिसयालागीं असे वाढतु । उमतेसीं ॥ ४५० ॥

श्रीभगवानुवाच—

कालोऽस्मि लोकक्षयकृत्प्रवृद्धो लोकान्समाहर्तुमिह प्रवृत्तः ।
ऋतेऽपि त्वां न भविष्यंति सर्वे येऽवस्थिताः प्रत्यनीकेषु योधाः

तरि मी काळु गा हें फुडें । लोक संहारावयालागीं वाढें ।
सैंघ पसरिलीं आहाती तोंडें । आतां ग्रासीन हें आघवें ५१
एथ अर्जुन म्हणे कटकटां । उबगिलों मागिल्या संकटा ।
म्हणोनि आळविला तंव वोखटा । उवाइला हा ॥ ५२ ॥
तेवींचि कठिण बोलें आसतुटी । अर्जुन होईल हिंपुटी ।
म्हणोनि सवेंचि म्हणे किरीटी । परि आन एक असे ५३
तरि आतांचि इये संहारवाहरे । तुम्ही पांडव असा बाहिरे ।
तेथ जातजातां धनुर्धरें । सांचरिले प्राण ॥ ५४ ॥
होता मरणमहामारीं गेला । तो मागुता सावधु जाहला ।
मग लागला बोला । चित्त देऊं ॥ ५५ ॥
ऐसें म्हणिजत आहे देवें । अर्जुना तुम्ही माझे हें जाणावें ।
येर जाण मी आघवें । सरलों ग्रासूं ॥ ५६ ॥
वज्रानळीं प्रचंडीं । जैसी घापे लोणियाची उंडी ।
तैसें जग हें माझिया तोंडीं । तुवां देखिलें जें ॥ ५७ ॥
तरि तयामाझारीं कांहीं । भरंवसेनि उरणें नाहीं ।
इयें वायांचि सैन्यें पाहीं । वरवत आहाती ॥ ५८ ॥
ऐसा चतुरंगाचिया संपदा । करित महाकाळेंसीं स्पर्धा ।
वांटिवेचिया मदा । वळघले जे ॥ ५९ ॥

१ उठला, उसळला. २ अंगबळाच्या.

म्हणती सृष्टीवरी सृष्टी करूं। आण वाहूनि मृत्यूते मारूं।
आणि जगाचा मरू। घोंटु यया ॥ ४६० ॥
पृथ्वी सगळीचि गिळूं। आकाश वरिच्यावरि जाळूं।
कां बाणवरी खिळूं। वारयाते ॥ ६१ ॥
हे जे मिळोनियां मेळे। कुयती वीरवृत्तीचेनि बळें।
जेंमावरी जगद्बळ। वाखाणिजताती ॥ ६२ ॥
बोल हतियेराहूनि तिखट। दिसती अग्नीपरिस दासट।
मारकपण काळकूट। मधुर[1] म्हणत ॥ ६३ ॥
तरि हे गंधर्वनगरींचे उमाळे। जाण पोकळीचे पेंडवळे।
अगा चित्रींचीं[2] फळें। वीर हे देखें ॥ ६४ ॥
हां गा मृगजळाचा पूर आला। दळ नव्हे कापडाचा साप
केला। इया शृंगारूनिया खाँला। मांडिलिया पैं ॥ ६५ ॥

तस्मात्त्वमुत्तिष्ठ यशो लभस्व जित्वा शत्रून्भुङ्क्ष्व राज्यं समृद्धम्।
मयैवैते निहताः पूर्वमेव निमित्तमात्रं भव सव्यसाचिन् ३३

येर चेष्टविते जें बळ। ते मागांचि मियां ग्रासिलें सकळ।
आता कोल्हांरीचे वेंताळ। तैसे निर्जीव हे आहाती ॥६६॥
हालविती दोरी तुटली। तरि तियें खांबावरील बाहुलीं।
मलतेणें लोटिलीं। उलथोनि पडती ॥ ६७ ॥
तैसा सैन्याचा यया थँगा। मोडता वेळ न लगेल पैं गा।
म्हणोनि उठीं उठीं वेगा। शाहाणा होईं ॥ ६८ ॥
तुवा गोग्रहणाचेनि अवसरें। घातलें मोहनास्त्र येकसरें।
मग विराटाचेनि महाभेडे उत्तरें। आसडूनि नागविलें॥६९॥

१ यमापेक्षां २ मधुर, गोड ३ पिंड, गुताड ४ चित्रांतील फळें
५ खेळणी ६ कुंभाराच्या घरांतले पुतळे ७ ढोल, थाट, मांड

आतां हें त्याहूनि निपटारें जाहलें । निवटीं आयितें रण पडिलें । घेईं यश रिपु जिंतिले । एकलेनि अर्जुनें ॥ ३७० ॥
आणि कोरडें यशचि नोहे । समग्र राज्यही आलें आहे ।
तूं निमित्तमात्रचि होयें । सव्यसाची ॥ ७१ ॥

द्रोणं च भीष्मं च जयद्रथं च कर्णं तथाऽन्यानपि योधवीरान् ।
मया हतांस्त्वं जहि मा व्यथिष्ठा युध्यस्व जेतासि रणे सपत्नान् ॥

द्रोणाचा पाडु न करीं । भीष्माचें भय न धरीं ।
कैसेनि कर्णावरी । परजूं हें न म्हण ॥ ७२ ॥
कोण उपायो जयद्रथा कीजे । हें न चिंतू चित्त तुझें ।
आणिकही आथी जे जे । नावाणिगे वीर ॥ ७३ ॥
तेही एकएक आघवे । चित्रींचे सिंहाडे मानावे ।
जैसे वोलेनि हातें ऱ्यावे । पुसोनियां ॥ ७४ ॥
यावरी पांडवा । कायसा युद्धाचा मेळावा ।
हा आभासु गा आघवा । येर ग्रासिलें मियां ॥ ७५ ॥
जेव्हां तुवां देखिले । हे माझिया वदनीं पडिले ।
तेव्हांचि यांचें आयुष्य सरलें । आतां रितीं सोपें ॥ ७६ ॥
म्हणोनि वहिला उठीं । मियां मारिले तूं निवटीं ।
न रिघें शोकसंकटीं । नाथिलिया ॥ ७७ ॥
आपणचि आडखिळा[1] कीजे । तो कौतुकें जैसा विंधोनि पाडिजे । तैसें देखें गा तुझें । निमित्त आहे ॥ ७८ ॥
बापा विरुद्ध जें जाहलें । तें उपजतांचि यांचें नेलें ।
आतां राज्येंशीं संचलें । यश तूं भोगीं ॥ ७९ ॥

---

१ नेम मारण्याचें निशाण.

सावियाचि उतत होते दायाद । आणि बळिये जगीं दुर्मद ।
ते वधिले विशद । सायासु न लागतां ॥ ४८० ॥
ऐसिया इया गोष्टी । विश्वाच्या वाक्पटीं ।
लिहूनि घालीं किरीटी । विजयी होईं ॥ ८१ ॥

संजय उवाचः—

एतच्छ्रुत्वा वचनं केशवस्य कृतांजलिर्वेपमानः किरीटी ।
नमस्कृत्वा भूय एवाह कृष्ण सगद्गदं भीतभीतः प्रणम्य ३५

ऐसी आधवीचि हे कथा । तया अपूर्णमनोरथा ।
संजयो सांगे कुरुनाथा । ज्ञानदेवो म्हणे ॥ ८२ ॥
मग सत्यलोकौनि गंगाजळ । सुटलिया वाजत खळाळ ।
तैशी वाचा विशाळ । बोलतां तया ॥ ८३ ॥
ना तरी महामेघांचे उमाळे । घडघडीत एके वेळे ।
कां घुमघुमिला मंदराचळें । क्षीराब्धि जैसा ॥ ८४ ॥
तैसें गंभीरें महानादें । हें वाक्य विश्वकंदें ।
बोलिलें अगाधें । अनंतरूपें ॥ ८५ ॥
तें अर्जुनें मोटकें ऐकिलें । आणि सुख कीं भय दुणावलें ।
हें नेणों परी कांपिन्नलें । सर्वांग तयाचें ॥ ८६ ॥
सरोलपणें वळला मोट । आणि तैसेचि जोडले करसंपुट
आणि वेळोवेळां ललाट । चरणीं ठेवी ॥ ८७ ॥
तेवींचि कांहीं बोलों जाये । तंव गळा बुजलाचि ठाये ।
हें सुख कीं भय होये । हें विचारा तुम्हीं ॥ ८८ ॥
परि तेव्हां देवाचेनि बोलें । अर्जुना हें जाहलें ।
मियां पदांवरूनि देखिलें । श्लोकाचिया ॥ ८९ ॥

मग तैसाचि मेणमेण । पुढती जोहारूनि चरण ।
म्हणे जी आपण । ऐसें बोलिलेति ॥ ९० ॥

अर्जुन उवाच—

स्थाने हृषीकेश तव प्रकीर्त्या जगत्प्रहृष्यत्यनुरज्यते च ।
रक्षांसि भीतानि दिशो द्रवंति सर्वे नमस्यंति च सिद्धसंघाः ३६

ना तरी अर्जुना मी काळु । आणि ग्रासिजे तो माझा खेळु ।
हा बोलु तुझा कीर अढळु । मानूं आम्ही ॥ ९१ ॥
परि तुवां जी काळें । आजि स्थितीचिये वेळे ।
ग्रासिजे हें न मिळे । विचारासी ॥ ९२ ॥
कैसेनि आंगींचें तारुण्य मोडावें।कैचें नव्हतें वार्धक्य काढावें
म्हणोनि करूं म्हणसी तें नव्हे । बहुतकरुनी ॥ ९३ ॥
हां जी चौपाहारी न भरतां । कोणेही वेळे श्रीअनंता ।
काय माध्यान्हीं सविता । मावळतु आहे॥ ९४ ॥
पैं तुज अखंडिता काळा । तिन्ही आहाती जी वेळा ।
त्या तिन्ही परी सबळा । आपुलालिया समयीं ॥ ९५ ॥
जे वेळीं हों लागे उत्पत्ति । ते वेळीं स्थितिप्रळयो हारपती ।
आणि स्थितिकाळीं न मिरवती । उत्पत्तिप्रळयो ॥ ९६ ॥
पाठीं प्रळयाचिये वेळे । उत्पत्तिस्थिति मावळे ।
हें कायसेनही न टळे । अनादि ऐसें ॥ ९७ ॥
म्हणोनि आजि तंव भरें भोगें । स्थिति वर्तिजत आहे जगें ।
यय ग्रासिसी तूं हें न लगे । माझ्या जीवीं ॥ ९८ ॥
तंव संकेतें देव बोले । अगा या दोन्ही सैन्यांसीचि मरण
पुरलें। तें प्रत्यक्षचि तुज दाविलें। येर यथाकाळें जाण ॥ ९९॥

वायु तूं अनंता । यम तूं नियमिता ।
प्राणिगणीं वसता । अग्नि तो तू ॥ ५१० ॥
वरुण तू सोम । स्रष्टा तूं ब्रह्म ।
पितामहाचाही परम । आदिजनक तू ॥ ११ ॥
आणीकही जें जे कांहीं । रूप आथी अथवा नाहीं ।
तया नमो तुज तैसयाही । जगन्नाथा ॥ १२ ॥
ऐसे सानुरागें चित्तें । नमन केलें पांडुसुतें ।
मग पुढती म्हणे नमस्ते । नमस्ते प्रभो ॥ १३ ॥
पाठीं तिये सार्थते । न्याहाळी श्रीमूर्तीतें ।
आणि पुढती म्हणे नमस्ते । नमस्ते प्रभो ॥ १४ ॥
पाहत पाहतां प्रांते । समाधान पावे चित्तें ।
आणि पुढती म्हणे नमस्ते । नमस्ते प्रभो ॥ १५ ॥
इये चराचरीं जीं भूतें । सर्वत्र देखे तयातें ।
आणि पुढती म्हणे नमस्ते । नमस्ते प्रभो ॥ १६ ॥
ऐसीं रूपें तिये अद्भुतें । आश्चर्यें स्फुरती अनंत ।
तंव तंव नमस्ते । नमस्तेचि म्हणे ॥ १७ ॥
आणिक स्तुतिही नाठवे । आणि निवांतुही न बैसवे ।
नेणे कैसा प्रेमभावें । गाजोंचि लागे ॥ १८ ॥
किंबहुना इयापरी । नमन केले सहस्रवरी ।
पुढती म्हणे श्रीहरी । तुज सन्मुखा नमो ॥ १९ ॥
देवासि पाठिपोट आथी कीं नाहीं । येणें उपयोगु आम्हां
काई । तरि तुज पाठिमोरेयाही । नमो स्वामी ॥ ५२० ॥
उभा माझिये पाठीसीं । म्हणोनि पाठिमोरें म्हणावें तुम्हांसी ।
सन्मुख विमुख जगेसीं । न घडे तुज ॥ २१ ॥
आतां वेगळालिया अवयवां । नेणें रूप करूं देवा ।
म्हणोनि नमो तुज सर्वां । सर्वात्मका ॥ २२ ॥

जी अनंत बळसंभ्रमा । तुज नमो अमितविक्रमा ।
सकळकाळीं समा । सर्वरूपा ॥ ३३ ॥
आघविया आकाशीं जैसें । अवकाशचि होऊनि आकाश
असे । तूं सर्वपणें तैसें । पातलासि सर्व ॥ ३४ ॥
किंबहुना केवळ । सर्व हें तूंचि निखिळ ।
परि क्षीरार्णवीं कल्लोळ । पयाचे जैसे ॥ ३५ ॥
म्हणोनियां देवा । तूं वेगळा नव्हसी सर्वां ।
हें आलें मज सद्भावा । आतां तूंचि सर्व ॥ ३६ ॥

सखेति मत्वा प्रसभं यदुक्तं हे कृष्ण हे यादव हे सखेति ।
अजानता महिमानं तवेदं मया प्रमादात्प्रणयेन वापि ४१

परि ऐसिया तूतें स्वामी । कहींच नेणों जी आम्ही ।
म्हणोनि सोयरे-संबंधधर्मी । राहाटलों तुजसीं ॥ ३७ ॥
अहा थोर वाउर जाहलें । अमृतें संमार्जन म्यां केलें ।
वांरिक घेऊनि दिधलें । कामधेनूतें ॥ ३८ ॥
परिसाचा खडयाचि जोडला । तो फोडोनि आम्ही गाधोरां
घातला । कल्पतरु तोडोनि केला । कुंप शेता ॥ ३९ ॥
चिंतामणीची खाण लागली । तेणें करें वोढाळें वोल्हांडिलीं ।
तैसी तुझी जवळीक धाडिली । सांगातीपणें ॥ ५४० ॥
हें आजिचेंचि पाहें पां रोकडें । कवण झुंज हें केवढें ।
एथ परब्रह्म तूं उघडें । सारथी केलासी ॥ ४१ ॥
ययां कौरवांचिया घरा । शिष्टाई धाडिलासि दातारा ।
ऐसा वणिजेसाठीं जगेश्वरा । विकलासि आम्हीं ॥ ४२ ॥

१ बारीक. २ कोंकरूं. ३ दगड. ४ गडग्यांत. ५ कुंपण. ६ व्यवहारा-करितां.

तूं योगियांचें समाधिसुख । कैसा जाणोचिना मी मूर्ख ।
उपरोधु जी सन्मुख । तुजसीं करूं ॥ ४३ ॥

यच्चावहासार्थमसत्कृतोऽसि विहारशय्यासनभोजनेषु ।
एकोऽथवाप्यच्युत तत्समक्षं तत्क्षामये त्वामहमप्रमेयम् ४२

तूं या विश्वाची अनादि आदि । बैससी जिये समासदीं ।
तेथ सोयरीकीचिया संबंधीं । रळीं बोलों ॥ ४४ ॥
विपायें राउळा येवों । तरि तुझेनि अंगें मानु पावों ।
न मानिसी तरी जावों । रुसोनि सलगी ॥ ४५ ॥
पायां लागोनि बुझावणी । तुझ्या ठायीं शार्ङ्गपाणी ।
पाहिजे ऐशी करणी । बहु केली आम्हीं ॥ ४६ ॥
स्वजनपणाचिया वाटा । तुजपुढे बैसें उफराटा ।
हा पांडु काय वैकुंठा । परि चुकलों आम्ही ॥ ४७ ॥
देवेंसि कोलकाठी धरूं । आखाडां झोंबीलोंबी करूं ।
सारी खेळतां तर्करूं । निकरेंही मांडों ॥ ४८ ॥
चांग तें उराउरी मागों । देवासि कीं बुद्धि सांगों ।
तेथींचि म्हणों काय लागों । तुझें आम्हीं ॥ ४९ ॥
ऐसा अपराधु हा आहे । जो त्रिभुवनीं न समाये ।
जी नेणतांचि कीं पाये । शिवतिले तुझे ॥ ५५० ॥
देवो जेवैयाच्या अवसरीं । लोभें कीर आठवण करी ।
परि माझा निर्गुण गर्व अवधारीं । जे फुगूनचि बैसें ॥५१॥

---

१ धनमस्करी २ चेष्टाविनोदानें. ३ तुझ्या स्वतःच्या हाता. ४ प्रेमाच्या नात्यानें. ५ योग्यता. ६ मोठें दान देणारें. ७ भोजनाच्या. ८ निर्लज्ज.

देवाचिया भोगीयतनीं । खेळतां आशंकेना मनीं ।
जी रिगोनियां शयनीं । सरिसा पहुडें ॥ ५१ ॥
कृष्ण म्हणोनि हाकारिजे । यादवपणें तूतें लेखिजे ।
आपली आण घालिजे । जातां तुज ॥ ५२ ॥
मज एकासनीं वैसणें । कां तुझा बोलु न मानणें ।
हें वोलटीचेनि दाटपणें । बहुत घडलें ॥ ५४ ॥
म्हणोनि काय काय आतां । निवेदिजेल अनंता ।
मी राशि आहें समस्तां । अपराधांची ॥ ५५ ॥
यालागीं पुढां अथवा पाठीं । जियें राहटलों बहुवें वोखटीं ।
तियें मायेचियापरी पोटीं । सामावीं प्रभो ॥ ५६ ॥
जी कोण्ही एके वेळे । सरिता घेऊनि येती खडुळें ।
तियें सामाविजेति सिंधुजळें । आन उपायो नाहीं ॥ ५७ ॥
तैसीं प्रीती कां प्रमादें । देवेंसीं मज विरूद्धें ।
बोलविलीं तियें मुकुंदें । उपसाहावीं जी ॥ ५८ ॥
आणि देवाचेनि क्षमत्वें क्षमा । आधारु जाली आहे भूतग्रामा
म्हणोनि जी पुरुषोत्तमा । विनवूं तें थोडें ॥ ५९ ॥
तरि आतां अप्रमेया । मज शरणागता आपुलिया ।
क्षमा कीजो जी यया । अपराधांसी ॥ ५६० ॥

पितासि लोकस्य चराचरस्य त्वमस्य पूज्यश्च गुरुर्गरीयान् ।
न त्वत्समोऽस्त्यभ्यधिकः कुतोऽन्यो लोकत्रयेऽप्यप्रतिमप्रभावः

जी जाणितलें मियां साचें । महिमान आतां देवाचें ।
जे देवो होय चराचराचें । जन्मस्थान ॥ ६१ ॥

१ आरामगृहांत, शयनस्थानांत. २ परिचयाच्या.

हरिहरादि समस्तां । देवा तू परमदेवता ।
वेदांतेंही पढविता । आदिगुरु तूं ॥ ६२ ॥
गंभीर तू श्रीरामा । नानाभूतैकसमा ।
सकळगुणीं अप्रतिमा । अद्वितीया ॥ ६३ ॥
तुजसी नाहीं सरिसें । हे प्रतिपादनचि कायसें ।
तुवां जालेनि आकाशें । खामाविलें जग ॥ ६४ ॥
तया तुझेनि पाडें दुजें । ऐसें बोलतांचि लाजिजे ।
तेथ अधिकाचि कीजे । गोठी केवीं ॥ ६५ ॥
म्हणोनि त्रिभुवनीं तूं एकु । तुजसारिखा ना अधिकु ।
तुझा महिमा अलौकिकु । नेणिजे वानूं ॥ ६६ ॥

तस्मात्प्रणम्य प्रणिधाय कायं प्रसादये त्वामहमीशमीड्यम् ।
पितेव पुत्रस्य सखेव सख्युः प्रियः प्रियायार्हसि देव सोढुम् ४४

ऐसें अर्जुनें म्हणितलें । मग पुढती दंडवत घातलें ।
तेथें सात्त्विकाचें आलें । भरतें तया ॥ ६७ ॥
मग म्हणतसे प्रसीद प्रसीद । वाचा होतसे सद्गद ।
काढीं जी अपराध । समुद्रौनि मातें ॥ ६८ ॥
तुज विश्वसुहृदातें कहीं । सोयरेपणें न मनूंचि पाहीं ।
तुज विश्वेश्वराचिया ठायीं । आश्चर्य केलें ॥ ६९ ॥
तूं वर्णनीय परी स्तोमें । मातें वर्णिसी पां सभे ।
तरि मियां चलिजे क्षोभें । अधिकाधिक ॥ ५७० ॥
आतां पसिया अपराधा । मर्यादा नाहीं मुकुंदा ।
म्हणोनि रक्ष रक्ष प्रमादा- पासोनियां ॥ ७१ ॥
जी हेचि विनवावयालागीं । कवी योग्यता माझिया आंगीं
परि अपत्य जैसें सलगी । बापेंसि बोले ॥ ७२ ॥

पुत्राचे अपराध । जरी जाहले अगाध ।
तरी पिता साहे निर्द्वंद्व । तैसें साहिजो जी ॥ ७३ ॥
सख्याचें उद्धत । सखा साहे निवांत ।
तैसें तुवां समस्त । साहिजो जी ॥ ७४ ॥
प्रियाचिया ठायीं सन्मान । प्रिय न पाहे सर्वथा जाण ।
तेविं उच्छिष्ट काढिलें आपण । ते क्षमा कीजो जी ॥ ७५ ॥
ना तरी प्राणाचें सोयरें भेटे । मग जीवें भूतलीं जियें
संकटें । तियें निवेदितां न वाटे । संकोचु कांहीं ॥ ७६ ॥
कां उखितें आंगेंजीवें । आपणपें दिधलें जिया मनोभावें ।
तिया कांतु मिनलिया न राहवे । हृदय जेवीं ॥ ७७ ॥
तयापरी जी मियां । हें विनविलें तुमतें गोसाविया ।
आणीक कांहीं एक म्हणावया । कारण असे ॥ ७८ ॥

अदृष्टपूर्वं हृषितोऽस्मि दृष्ट्वा भयेन च प्रव्यथितं मनो मे ।
तदेव मे दर्शय देव रूपं प्रसीद देवेश जगन्निवास ॥ ४५ ॥

तरि देवेंसीं सलगी केली । जे विश्वरूपाची आळी घेतली ।
ते मायबापें पुरविली । स्नेहाळाचेनि ॥ ७९ ॥
सुरतरूचीं झाडें । आंगणीं लावावीं कोडें ।
देयावें कामधेनूचें पाडें । खेळावया ॥ ५८० ॥
मियां नक्षत्रीं डाव पाडावा । चंद्र चेंडुवालागीं आणावा ।
हा छंद सिद्धी नेला आवघा । माउलिये तुवां ॥ ८१ ॥
जिया अमृतलेशालागीं सायास । तयाचा पाउस केला चारी
मास । पृथ्वी वाहून चासेचास । चिंतामणि पेरिले ॥ ८२ ॥

१ एकदम. २ नांगरून. ३ तासातासावरात.

ऐसा कृतकृत्य केला स्वामी। बहुवे लळा पाळिला तुम्हीं। दाविलें जें हरब्रह्मीं। नायकिजे कानीं ॥ ८३ ॥
मा देखावयाची केउती गोठी। जयाची उपनिषदां नाहीं भेटी। ते जिव्हारींची गांठी। मजलागीं सोडिली ॥ ८४ ॥
जी कल्पादिलागोनि। आजिची घडी धरुनी। माझीं जेतुलीं होउनी। गेलीं जन्में ॥ ८५ ॥
तयां आघवियांचिआंतु। घरडोळी घेऊनि असें पाहतु। परि हीं देखिली ऐकिली मातु। आतुडेचि ना ॥ ८६ ॥
बुद्धीचें जाणणें। कांहीं न वचेचि याचेनि आंगणें। हे सादही अंतःकरणें। करवेचि ना ॥ ८७ ॥
तेथ डोळयां देखी होआवी। ही गोठीचि कायसया करावी। किंबहुना पूर्वी। दृष्ट ना श्रुत ॥ ८८ ॥
तें हें विश्वरूप आपुलें। तुम्हीं मज डोळां दाविलें। तरि माझें मन झालें। हृष्ट देवा ॥ ८९ ॥
परि आतां ऐसी चाड जीवीं। जे तुजसीं गोठी करावी। जवळीक हे भोगावी। आलिंगावयासी ॥ ५९० ॥
तें याचि रूपीं करूं म्हणिजे। तरि कोणे एके मुखेंसीं चावळिजे। आणि कवणा खेंव देइजे। तुज लेखा नाहीं ॥ ९१ ॥
म्हणोनि वारियासवें धांवणें। न ठके गगना खेंव देणें। जळकेळी खेळणें। समुद्रीं केउतें ॥ ९२ ॥
यालागीं जी देवा। एथींचें भय उपजतसे जीवा। म्हणोनि येतुला लळा पाळावा। जे पुरे हें आतां ॥ ९३ ॥
पैं चराचर विनोदें पाहिजे। मग तेणें सुखें घरीं राहिजे। तैसें चतुर्भुज रूप तुझें। तो विसांवा आम्हां ॥ ९४ ॥
आम्हीं योगजात अभ्यासावें। तेणें याचि अनुभवा यावें। शास्त्रातें आलोडावें। परि सिद्धांतु तो हाचि ॥ ९५ ॥

आम्हीं यजनें किजती सकळें। परि तियें फळावीं येणेंचि
फळें। तीथें होतु सकळें। याचिलागीं ॥ ९६ ॥
आणीकही कांहीं जें जें। दान पुण्य आम्हीं कीजे।
तया फळीं फळ तुझें। चतुर्भुज रूप ॥ ९७ ॥
ऐसी तेथींची जीवा आवडी। म्हणोनि तेंचि देखावया
लवडसवडी। वर्तत असे ते सांकडी। फेडिजे वेगीं ॥९८॥
अगा जीवींचें जाणतेया। सकळ विश्व वसवितेया।
प्रसन्न होईं पूजितया। देवांचिया देवा ॥ ९९ ॥

किरीटिनं गदिनं चक्रहस्तमिच्छामि त्वां द्रष्टुमहं तथैव।
तेनैव रूपेण चतुर्भुजेन सहस्रबाहो भव विश्वमूर्ते ॥ ४६ ॥

कैसें नीलोत्पलातें रावित। आकाशाही रंगु लावित।
तेजाची वोज दावित। इंद्रनीळा ॥ ६०० ॥
जैसा परिमळ जाहला मरगजा। कां आनंदासि निघालिया
भुजा। ज्याचे जानूवरी मकरध्वजा। जोडिली घरव ॥ १ ॥
मस्तकीं मुकुटातें ठेविलें। कीं मुकुटा मुकुट मस्तक झालें।
शृंगारा लेणें लाधलें। आंगाचेनि जया ॥ २ ॥
इंद्रधनुष्याचिये आडणी-[1] माजीं मेघ गगनरंगणीं।
तैसें आवरिलें शार्ङ्गपाणी। वैजयंतिया ॥ ३ ॥
आतां कवणी ते उदार गदा। असुरां देत कैवल्य सदा।
कैसें चक्र हन गोविंदा। सौम्यतेजें मिरवे ॥ ४ ॥
किंबहुना स्वामी। तें देखावया उत्कंठित पां मी।
म्हणोनि आतां तुम्ही। तैसया होआवें ॥ ५ ॥

१ पाचूमण्याला.

हे विश्वरूपाचे सोहळे । भोगूनि निवाले जी डोळे ।
आतां होताति आंधळे । कृष्णमूर्तीलागीं ॥ ६ ॥
तें साकार कृष्णरूपडें । वांचूनि पाहों नावडे ।
तें न देखतां थोडें । मानिताति हे ॥ ७ ॥
आम्हां भोगमोक्षाचिया ठायीं । श्रीमूर्तीवांचूनि नाहीं ।
म्हणोनि तैसाचि साकारु होईं । हें सांवरीं आतां ॥ ८ ॥

श्रीभगवानुवाच—

मया प्रसन्नेन तवार्जुनेदं रूपं परं दर्शितमात्मयोगात् ।
तेजोमयं विश्वमनंतमाद्यं यन्मे त्वदन्येन न दृष्टपूर्वम् ॥४७॥

या अर्जुनाचिया बोला । विश्वरूपा विस्मयो जाहला ।
म्हणे ऐसा नाहीं देखिला । धसाळ कोणी ॥ ९ ॥
कोण हे वस्तु पावला आहासी । तया लाभाचा तोषु न
घेसी । मा भेणें काय नेणों बोलसी । हेकाडु ऐसा ॥ १० ॥
आम्ही सावियाचि जैं प्रसन्न होणें । तैं आंगचिवरी म्हणे देणें।
वांचोनि जीव असे वेंचणें । कवणासि गा ॥ ११ ॥
तें हें तुझिये चाडे । आजि जीवाचेंचि दळवाडें ।
कामोनियां येवढें । रचिलें ध्यान ॥ १२ ॥
ऐसी काय नेणों तुझिये आवडी । जाहली प्रसन्नता आमुची
वेडी । म्हणोनि गौप्याचीही गुढी । उभविली जगीं ॥ १३ ॥
तें हें अपारां अपार । स्वरूप माझें परात्पर ।
एथूनि ते अवतार । कृष्णादिक ॥ १४ ॥

१ हपापलेले, २ साहजिक, ३ जडशरीरापर्यन्त मात्र, ४ सारसर्वस्व,

हें ज्ञानतेजाचें निखिळ । विश्वात्मक केवळ ।
अनंत हें अढळ । आद्य सकळां ॥ १५ ॥
हें तुजवांचोनि अर्जुना । पूर्वी श्रुत दृष्ट नाहीं आना ।
जे जोगें नव्हे साधना । म्हणोनियां ॥ १६ ॥

न वेदयज्ञाध्ययनैर्न दानैर्न च क्रियाभिर्न तपोभिरुग्रैः ।
एवंरूपः शक्य अहं नृलोके द्रष्टुं त्वदन्येन कुरुप्रवीर ॥ ४८ ॥

याची सोय पातले । आणि वेदीं मौनचि घेतलें ।
याज्ञिकही माघौते आले । स्वर्गौनियां ॥ १७ ॥
साधकीं देखिला आयासु । म्हणोनि वाळिला योगाभ्यासु
आणि अध्ययनें सौरसु । नाहीं एथ ॥ १८ ॥
सीगेचीं सत्कर्मे । धाविन्नलीं संभ्रमें ।
तिहीं बहुतेकीं श्रमें । सत्यलोकु ठाकिला ॥ १९ ॥
तपीं ऐश्वर्य देखिलें । आणि उग्रपण उभयांचि सांडिलें ।
एवं तपसाधना जें ठेलें । अपारतें ॥ ६१० ॥
तें हें तुवां अनायासें । विश्वरूप देखिलें जैसें ।
इये मनुष्यलोकीं तैसें । न फवेचि कवणा ॥ ११ ॥
आजि ध्यानसंपत्तीलागीं । तूंचि एकु आथिला जगीं ।
हें परमभाग्य आंगीं । विरिंचीही नाहीं ॥ १२ ॥

मा ते व्यथा मा च विमूढभावो दृष्ट्वा रूपं घोरमीदृङ्ममेदं ।
व्यपेतभीः प्रीतमनाः पुनस्त्वं तदेव मे रूपमिदं प्रपश्य ४९

म्हणोनि विश्वरूपलाभें श्लाघ । एथिंचें भय नेघ नेघ ।
हेवांचूनि अन्य चांग । न मनीं कांहीं ॥ १३ ॥

१ क्लिन्न, मदन. २ उत्तम प्रतीचीं, उत्कृष्ट. ३ उभयाउभयांच, तत्काळ

हां गा, समुद्र अमृताचा भरला। आणि अवसांत वरपडा जाहला। मग कोणीही आथी वोसंडिला। बुडिजेल म्हणोनि
२४ ना तरी सोनयाचा डोंगरु। येसणा न चले हा थोरु।
ऐसें म्हणोनि अव्हेरु। करणें घडे ॥ २५ ॥
दैवें चिंतामणि लेईजे। कीं हें ओझें म्हणोनि सांडिजे।
कामधेनु दवडिजे। न पोसवे म्हणोनि ॥ २६ ॥
चंद्रमा आलिया घरा। म्हणे निगें करितोसि उवारा।
पडिसायी पाडितोसि दिनकरा। परता सर ॥ २७ ॥
तैसें ऐश्वर्य हें महातेज। आजि हातां आलें आहे सहज।
कीं एथ तुज गजबज। होआवी कां ॥ २८ ॥
परि नेणसीच गांवढिया। काय कोपों आतां धनंजया।
आंग सांडोनि छाया। आलिंगितोसि मा ॥ २९ ॥
हें नव्हे जो मी साचें। एथ मन करूनियां काचें।
प्रेम धरिसी अवगणियेचें। चतुर्भुज जें ॥ ६३०॥
तरि आह्मुनिवरी पार्था। सांडीं सांडीं हे व्यवस्था।
इयेविषयीं आस्था। करिसी झणें ॥ ३१ ॥
हें रूप जरी घोर। विकृती आणी थोर।
तरी कृतनिश्चयाचें घर। हेंचि करीं ॥ ३१ ॥
कृपण चित्तवृत्ति जैसी। रोंवोनि थाली ठेवयापासीं।
मग ह्मुसधेनि देहेंसीं। आपण असे ॥ ३३ ॥
कां अजातपक्षियाजवळा। जीव वैसवूनि अविसाळां।
पक्षिणी अंतराळा-। माजीं जाय ॥३४॥
नाना गाय चरे डोंगरीं। परि चित्त बांधिलें वत्सें घरीं।
तैसें प्रेम एथींचें करीं। स्थानपती ॥ ३५ ॥

१ अकस्मात्, २ अंगावर लोटला, ३ एवढा, ४ घरट्यांत.

येरें धरिचिलेनि चित्तें । बाह्य सख्यसुखापुरतें ।
मोगिजो कां श्रीमूर्तीतें । चतुर्भुज ॥ ३६ ॥
परि पुढतपुढती पांडवा । हा एक बोलु न विसरावा ।
जे इये रूपींहूनि सद्भावा । नेदावें निघों ॥ ३७ ॥
हें कहीं नव्हतेंचि देखिलें । म्हणोनि भय जें तुज उपजलें ।
तें सांडी पथ संचलें । असों दे प्रेम ॥ ३८ ॥
आतां करूं तुजयासारिखें । ऐसें म्हाणितलें विश्वतोमुखें ।
तरि मागील रूप सुखें । न्याहाळीं पां तूं ॥ ३९ ॥

संजय उवाचः—

इत्यर्जुनं वासुदेवस्तथोक्त्वा स्वकं रूपं दर्शयामास भूयः ।
आश्वासयामास च भीतमेनं भूत्वा पुनः सौम्यवपुर्महात्मा ॥५०॥

ऐसें वाक्य बोलतखेंवो । मागुता मनुष्य जाहला देवो ।
हें ना परि नवलावो । आवडीचा तिये ॥६४०॥
श्रीकृष्णचि कैवल्य उघडें । वरि सर्वस्व विश्वरूपायेवढें ।
हातीं दिधलें कीं नावडे । अर्जुनासी ॥ ४१ ॥
वस्तु घेऊनि वाळिजे । जैसें रत्नासि दूषण ठेविजे ।
ना तरी कन्या पाहूनियां म्हणिजे । मना न ये हे ॥ ४२ ॥
तया विश्वरूपायेवढी दशा । करितां प्रीतीचा वाढ् कैसा ।
सेल दिधलीसे उपदेशा । किरीटीसि देवें ॥ ४३ ॥
मोडोनि भांगाराचा रवा । लेणें घडिलें आपलिया सेवा ।
मग नावडे जरी जीवा । तरी आटिजे पुढतीं ॥ ४४ ॥
तैसें शिष्याचिये प्रीती जाहलें । कृष्णत्व होतें तें विश्वरूप
केलें । तें मना नयेचि मग आणिलें । कृष्णपण मागुतें ॥४५॥

१ शेलका-निवडक-भाग. २ हौसेनें.

रा ठावरी शिष्याची निकेसी। साहाते गुरु आहाती कवणे देशीं। परी नेणिजे आवडी केशी।१ सजयो म्हणे ॥ ४६ ॥
मग विश्व व्यापूनि भोवतें। जें दिव्य तेज प्रगटलें होतें। तेचि सामावलें मागुतें। कृष्णरूपीं तये ॥ ४७ ॥
जैसें त्वपद हें आघवें। तत्पदीं सामावे।
अथवा द्रुमाकारु सांठवे। बीजकणिके जेविं ॥ ४८ ॥
ना तरी स्वप्नसंभ्रमु जैसा। गिळी चेइली जीवदशा।
श्रीकृष्णें योगु तैसा। सहरिला तो ॥ ४९ ॥
जैसी प्रभा हारपली बिंबीं। कीं जळदसंपत्ति नभीं।
नाना भरतें सिंधुगर्भी। रिगालें राया ॥ ५५० ॥
हो का जे कृष्णाकृतीचिये मोडीं। होती विश्वरूपपटाची घडी।
ते अर्जुनाचिये आवडी। उकलूनि दाविली ॥ ५१ ॥
तंव परिमाणा रंगु। तेणें देखिला साविया चांगु।
तेथ ग्राहकीये नव्हेचि लागु। म्हणोनि घडी केली पुढती ॥५२
तैसें वाढीचेनि बहुवसपणें। रूपें विश्व जिंतिलें जेणें।
तें सौम्य कोडिसवाणें। साकार जाहलें ॥ ५३ ॥
किंबहुना अनंतें। धरिलें धाकुटपण मागुतें।
परि आश्वासिलें पार्थातें। बिहालियासी ॥ ५४ ॥
जो स्वप्नीं स्वर्गा गेला। तो अवसांत जैसा चेइला।
तैसा विस्मयो जाहला। किरीटीसी ॥ ५५ ॥
ना तरी गुरुकृपेसवें। बोसरलेया प्रपंचज्ञान आघवें।
स्फुरे तत्त्व तंवि पाडवें। श्रीमूर्ति देखिली ॥ ५६ ॥
तया पांडवा ऐसें चित्तीं। आड विश्वरूपाची जवनिका होती।
ते फिटोनि गेली परौती। हें भलें जाहलें ॥ ५७ ॥

१ किरकिर.

काय काळातें जिणोनि आला। कीं महावातु मागां सांडिला।
आपुलिया बाहीं उतरला। सातही सिंधु ॥ ५८ ॥
ऐसा संतोष बहु चित्तें। घेइजत असे पांडुसुतें।
विश्वरूपापाठीं कृष्णातें। देखोनियां ॥ ५९ ॥
मग सूर्याचिया अस्तमानीं। मागुती तारा उगवती गगनीं।
तैसा देखों लागला अवनी। लोकांसहित ॥ ६६० ॥
पाहे तंव तेंचि कुरुक्षेत्र। तैसेंचि देखे दोन्ही भागीं गोत्र।
वीर वर्षताति शस्त्रास्त्र। संघाटवरी ॥ ६१ ॥
तया बाणांचिया मांडवाआंतु। तैसाचि रथु देखे नियांतु।
धुरे बैसला लक्ष्मीकांतु। आपण तळीं ॥ ६२ ॥

अर्जुन उवाच—

दृष्ट्वेदं मानुषं रूपं तव सौम्यं जनार्दन।
इदानीमस्मि संवृत्तः सचेताः प्रकृतिं गतः ॥ ५१ ॥

एवं मागितलें जैसें तैसें। तेणें देखिलें वीरविलासें।
मग म्हणे जियालों ऐसें। जाहलें आतां ॥ ६३ ॥
बुद्धीतें सांडोनि ज्ञान। भेणें वळघलें रान।
अहंकारेंसीं मन। देशधडी जाहलें ॥ ६४ ॥
इंद्रियें प्रवृत्ती भुललीं। वाचा प्राणा चुकली।
ऐसी आयांपरी होती जाली। शरीरग्रामीं ॥ ६५ ॥
तियें आघवींचि मागुतीं। जिवंत भेटलीं प्रकृती।
आतां जितायें श्रीमूर्ती। जाहलें इयां ॥ ६६ ॥
ऐसें सुख जीवीं घेतलें। मग श्रीकृष्णातें म्हणितलें।
मियां तुमचें रूप देखिलें। मानुष हें ॥ ६७ ॥

1 दुर्दशा.

हें रूप दाखवणें देवराया । कीं मज अपत्या चुकलिया ।
बुझावोनि तुवां माया । स्तनपान दिधलें ॥ ६८ ॥
जी विश्वरूपाचिया सागरीं । होतों तरंग मवितें वांवेवरी ।
तो इये निजमूर्तीचिया तीरीं । निगालों आतां ॥ ६९ ॥
आइकें द्वारकापुरसुहाडा । मज सुकतिया जी झाडा ।
हे भेटी नव्हे वहुडा । मेघाचा केला ॥ ६७० ॥
जी सावियाचि तृषा फुटला । तया मज अमृतसिंधु हा
भेटला । आतां जिणयाचा जाहला । भरंवसा मज ॥७१॥
माझिया हृदयरंगणीं । होताहे हरिखलतांची लावणी ।
सुखेंसीं बुझावणी । जाहली मज ॥ ७२ ॥

श्रीभगवानुवाच—

सुदुर्दर्शमिदं रूपं दृष्टवानसि यन्मम ।
देवा अप्यस्य रूपस्य नित्यं दर्शनकांक्षिणः ॥ ५२ ॥

यया पार्थाचिया बोलासवें । हें काय म्हणितलें देवें ।
तुवां प्रेम ठेवूनि यावें । विश्वरूपीं कीं ॥ ७३ ॥
मग इये श्रीमूर्ती । भेटावें सडिया आयती ।
ते शिकवण सुभद्रापती । विसरलासि मा ॥ ७४ ॥
अगा आंधळिया अर्जुना । हाता आलिया मेरुही होय साना
ऐसा आथी मना । चुकीचा भावो ॥ ७५ ॥
तरि विश्वात्मक रूपडें । जें दाविलें आम्हीं तुजपुढें ।
तें शंभूही परि न जोडे । तपें करितां ॥ ७६ ॥
आणि अष्टांगादिसंकटीं । योगी शिणताति किरीटी । परि

---

१ मोजीत, पकडीत. २ द्वारका नगरीच्या सुहृदा (=मित्रा). ३ वर्षाव.

अवसरु नाहीं भेटी । जयाचिये ॥ ७७ ॥
तें विश्वरूप एकादे वेळ । कैसेनि देखों अळुमाळ ।
ऐसें स्मरतां काळ । जातसे देवां ॥ ७८ ॥
आशेचिया अंजुळी । ठेऊनि हृदयाचिया निडळीं ।
चातक निराळीं । लागले जैसे ॥ ७९ ॥
तैसे उत्कंठानिर्भर । होऊनियां सुरवर ।
घोकीत आठही पाहार । भेटी जयाची ॥ ६८० ॥
परि विश्वरूपासारिखें । स्वप्नींही कोण्हीं न देखे ।
तें प्रत्यक्ष तुवां सुखें । देखिलें हें ॥ ८१ ॥

नाहं वेदैर्न तपसा न दानेन न चेज्यया ।
शक्य एवंविधो द्रष्टुं दृष्टवानसि मां यथा ॥ ५३ ॥

पैं उपायांसि वाटा । न वाहती एथ सुभटा ।
साहीसहित वोहटा । वाहिला वेदीं ॥ ८२ ॥
मज विश्वरूपाचिया मोहरा । चाळावया धनुर्धरा ।
तपांचियाही संभारा । नव्हेचि लागु ॥ ८३ ॥
आणि दानादि कीर कानडें । मी यज्ञींही तैसा न सांपडें ।
जैसेनि कां सुरवाडें । देखिला तुवां ॥ ८४ ॥
तैसा मी एकीचि परी । आतुडें गा अवधारीं ।
जरी भक्ति येऊनि वरी । चित्तातें गा ॥ ८५ ॥

भक्त्या त्वनन्यया शक्य अहमेवंविधोऽर्जुन ।
ज्ञातुं द्रष्टुं च तत्त्वेन प्रवेष्टुं च परंतप ॥ ५४ ॥

परि तेचि भक्ति ऐसी । पर्जन्याची सुटिका जैसी ।
धरोवांचूनि अनारिसी । गतिचि नेणे ॥ ८६ ॥

---

१ कटीण. २ पृथ्वीवांचून.

कां सकळ जळसंपत्ति । घेऊनि समुद्रातें शिवसिती ।
गंगा जैसी अनन्यगती । मिळालीच मिळे ॥ ८७ ॥
तैसें सर्वभावसंभारें । न धरत प्रेम एकसरें ।
मजमाजीं संचरे । मीचि होऊनी ॥ ८८ ॥
आणि तेवींचि मी ऐसा । थडिये माझारीं सरिसा ।
क्षीराब्धि कां जैसा । क्षीराचाचि ॥ ८९ ॥
तैसें मजलागुनी मुंगीवरी । किंबहुना चराचरीं ।
मजवाचूनि कां दुसरी । परीचि नाहीं ॥ ६९० ॥
तयाचि क्षणासवें । एवंविध मी जाणवें ।
जाणितला तरी स्वभावें । द्रष्टाही होय ॥ ९१ ॥
मग इंधनीं अग्नि उद्दीपे । आणि इंधन हे भाष हारपे ।
तें अग्निचि होऊनि आरोपे । मूर्त जेवि ॥ ९२ ॥
कां उदय न कीजे तेजाकारें । तंव गगनचि होऊनि असे
आंधारें । मग उदेलेयां एकसरें । प्रकाशु होय ॥ ९३ ॥
तैसें माझिये साक्षात्कारीं । सरे अहंकाराची वारी ।
अहंकारलोपीं अवधारीं । द्वैत जाय ॥ ९४ ॥
मग मी तो हें आघवें । एक मीचि आथी स्वभावें ।
किंबहुना सामावे । समरसें तो ॥ ९५ ॥

मत्कर्मकृन्मत्परमो मद्भक्तः संगवर्जितः ।
निर्वैरः सर्वभूतेषु यः स मामेति पांडव ॥ ५५ ॥

मजचि एकालागीं । कर्मे वाहतसे आंगीं ।
जया मजवांचोनि जगीं । गोमटें नाहीं ॥ ९६ ॥
दृष्टादृष्ट[1] सकळ । जयाचें मीचि केवळ ।
जेणें जिणयाचें फळ । मजचि नाम ठेविलें ॥ ९७ ॥

१ इहलोक व परलोक.

मग मूर्ते हे भाव विसरला । जे दिठी मीचि आहे सूदला ।
म्हणोनि निर्वैर जाहला । सर्वत्र भजे ॥ ९८ ॥
ऐसा जो भक्तु होये । तयाचें त्रिधातुक हें जैं जाये ।
तैं मीचि होऊनि ठाये । पांडवा गा ॥ ९९ ॥
ऐसें जगदुदरदांदिलें । तेणें करुणारसरसाळें ।
संजयो म्हणे बोलिलें । श्रीकृष्णदेवें ॥ ७०० ॥
ययावरी तो पांडुकुमरु । जाहला आनंदसंपदा थोरु ।
आणि कृष्णाचरणचतुरु । एक तो जगीं ॥ १ ॥
तेणें देवाचिया दोन्ही मूर्ति । निकिया न्याहाळिलिया चित्तीं ।
तंव विश्वरूपाहूनि कृष्णाकृतीं । देखिला लाभु ॥ २ ॥
परि तयाचि जाणिवे । मानु न कीजेचि देवें ।
जे व्यापकाहूनि नव्हे । एकदेशी ॥ ३ ॥
हेंचि समर्थावयालागीं । एक दोन चांगी ।
उपपत्ति शार्ङ्गी । दाविता जाहला ॥ ४ ॥
तिया ऐकोनि सुभद्राकांतु । चित्तीं आहे म्हणतु ।
तरि होय बरवें दोन्ही आंतु । तें पुढती पुसों ॥ ५ ॥
ऐसा आलोचु करूनि जीवीं । आतां पुसती वोजें बरवी ।
आदरील ते परिसावी । पुढें कथा ॥ ६ ॥
प्रांजळ ओंवीप्रबंधें । गोष्टी सांगिजेल विनोदें ।
तें परिसा आनंदें । ज्ञानदेवो म्हणे ॥ ७ ॥
भरोनि सद्भावाचीं अंजुळी । मियां वोंवियाफुलें मोकळीं ।
अर्पिलीं अंघ्रियुगुळीं । विश्वरूपाचिया ॥ ७०८ ॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासु योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे विश्वरूपदर्शनयोगो नाम एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

---

१ कफ, पित्त, वात, या तीन धातूंचें बनलेलें जड शरीर. २ समजुती-करितां दिलेले दाखले. ३ विचार, संकल्प, बेत. ४ विचारण्याची पद्धति.

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

श्रीज्ञानेश्वरी

अध्याय बारावा

जय जय शुद्धे । उदारे प्रसिद्धे ।
अनवरत आनंदें । वर्षतिये ॥ १ ॥
विषयव्याळें मिठी । दिधलिया नुठी ताठी ।
ते तुझिये गुरुकृपादृष्टी । निर्विष होय ॥ २ ॥
तरि कवणातें तापु पोळी । कैसेनि वो शोकु जाळी ।
जरि प्रसादरसकल्लोळीं । पुरें येसि तूं ॥ ३ ॥
योगसुखाचे सोहळे । सेवकां तुझेनि स्नेहाळे ।
सोऽहंसिद्धीचे लळे । पाळिसी तूं ॥ ४ ॥
आधारशक्तीचिया अंकीं । वाढविसी कौतुकीं ।
हृदयाकाशपल्लकीं । परिये देसी निजें ॥ ५ ॥
प्रत्यक्ज्योतीची वोवाळणी । करिसी मनपवनाचीं खेळणीं ।
आत्मसुखाचीं बाळलेणीं । लेवविसी ॥ ६ ॥
सतरावियेचें स्तन्य देसी । अनाहताचा हल्लरु गासी ।
समाधिबोधें निजविसी । बुझाऊनि ॥ ७ ॥
म्हणोनि साधकां तूं माउली । पिके सारस्वत तुझिया पाउलीं ।
या कारणें मी साउली । न संडीं तुझी ॥ ८ ॥

१ हेटे २ आमोदरंजनें. ३ [illegible] ४ गीत

अहो सद्गुरुचिये कृपादृष्टी। तुझें कारुण्य जयातें अधिष्ठी।
तो सकळ विद्यांचिये सृष्टी। धात्रा होय॥ ९॥
म्हणोनि अंबे श्रीमंते। निजजनकल्पलते।
आज्ञापीं मातें। ग्रंथनिरूपणीं॥ १०॥
नवरसीं भरवीं सागरु। करवीं उचित रत्नांचे आगरु।
भावार्थाचे गिरिवरु। निफजवीं माये॥ ११॥
साहित्यसोनियाचिया खाणी। उघडवीं देशियेचिया
क्षोणीं[१]। विवेकवल्लीची लावणी। हों देईं सैंघ॥ १२॥
संवादफळनिधानें। प्रमेयाचीं उद्यानें।
लावीं म्हणे गहनें[२]। निरंतर॥ १३॥
पाखांडाचे दरकुटे। मोडीं वाग्वाद अव्हांटे।
कुतर्कांचीं दुष्टें। सावजें फेडीं॥ १४॥
श्रीकृष्णगुणीं मातें। सर्वत्र करीं वो सरतें।
राणिवे बैसवीं श्रोतें। श्रवणाचिये॥ १५॥
ये मऱ्हाठियेचिया नगरीं। ब्रह्मविद्येचा सुकाळु करीं।
घेणें देणें सुखचिवरी। हों देईं या जगा॥ १६॥
तूं आपुलेनि स्नेहपल्लवें। मातें पांघुरविशील सदैवें।
तरि आतांचि हें आघवें। निर्मीन माये॥ १७॥
इये विनवणीचेसाठीं। अवलोकिलें गुरु कृपादृष्टी।
म्हणे गीतार्थेंसीं उठीं। न बोलें बहु॥ १८॥
तेथ जी जी महाप्रसादु। म्हणोनि साविया जाहला आनंदु।
आतां निरोपीन प्रबंधु। अवधान दीजे॥ १९॥

---

१ जमिनींत. २ गुहा.

अर्जुनउवाच—

एवं सततयुक्ता ये भक्तास्त्वां पर्युपासते ।
ये चाप्यक्षरमव्यक्तं तेषां के योगवित्तमाः ॥ १ ॥

तरी सकळवीराधिराजु । जो सोमवंशीं विजयध्वजु ।
तो बोलता जाहला आत्मजु । पांडुनृपाचा ॥ १० ॥
कृष्णातें म्हणे अवधारिलें । आपण विश्वरूप मज दाविलें ।
तें नवल म्हणोनि बिहालें । चित्त माझें ॥ ११ ॥
आणि इये कृष्णमूर्तीची सवे । यालागीं सोय धरिली जीवें ।
तंव नको म्हणोनि देवें । वारिलें मातें ॥ १२ ॥
तरि व्यक्त आणि अव्यक्त । हें तूंचि एक निभ्रांत ।
भक्तीं पाविजे व्यक्त । अव्यक्त योगें ॥ १३ ॥
या दोनी जी वाटा । तूतें पावावया वैकुंठा ।
व्यक्ताव्यक्त दारवंठा । रिगिजे येथ ॥ १४ ॥
पैं जे वानी शातुका । तेचि वेगळिये वाला येका ।
म्हणोनि एकदेशीया व्यापका । सरिसा पाडू ॥ १५ ॥
अमृताचिया सागरीं । जे लाभे सामर्थ्याची थोरी ।
तेचि दे अमृतलहरी । चुळी घेतलिया ॥ १६ ॥
हे कीर माझ्या चित्तीं । प्रतीति आथी जी निरुती ।
परि पुसणें योगपती । तें याचिलागीं ॥ १७ ॥
जें देवा तुम्हीं नावेक । अंगीकारिलें व्यापक ।
तें साचचि कीं कवतिक । हें जाणावया ॥ १८ ॥
तरि तुजलागीं कर्म । तूंचि जयाचें परम ।
भक्तीसी मनोधर्म । विकोनि घातला ॥ १९ ॥
इत्यादि सर्वी परी । जे भक्त तूतें श्रीहरी ।
बांधोनियां जिव्हारीं । उपासिती ॥ २० ॥

संनियम्येंद्रियग्रामं सर्वत्र समबुद्धयः ।
ते प्राप्नुवन्ति मामेव सर्वभूतहिते रताः ॥ ४ ॥

आणि येर तेही पांडवा । जे आरूढोनि सोहंभावा ।
झोंबती निरवयवा । अक्षरासी ॥ ४० ॥
मनाची नखी न लगे । जेथ बुद्धीची दृष्टी न रिगे ।
इंद्रियां कीर जोगें । काइ होईल ॥ ४१ ॥
परि ध्यानाही कुवाडें । म्हणोनि एके ठायीं न संपडे ।
व्यक्तीसि माजिवडें । कवणेंही नोहे ॥ ४२ ॥
जया सर्वत्र सर्वपणें । सर्वांही काळीं असणें ।
जें पावूनि चिंतवणें । हिंपुटी जाहलें ॥ ४३ ॥
जें होय ना नोहे । जें नाहीं ना आहे ।
ऐसें म्हणोनि उपायें । उपजतीचिना ॥ ४४ ॥
जे चळे ना ढळे । सरे ना मैळे ।
तें आपुलेनीचि बळें । आंगविलें जिहीं ॥ ४५ ॥
पैं वैराग्यमहापावकें । जाळूनि विषयांचीं कटकें ।
अधपलीं[१] तवकें । इंद्रियें धरिलीं ॥ ४६ ॥
मग संयमाची धाटी । सूनि मुरडिलीं उफराटीं ।
इंद्रियें कोंडिलीं कपाटीं । हृदयाचिया ॥ ४७ ॥
अपानींचिया कवाडा । लावोनि आसनमुद्रा सुहाडा ।
मूळबंधाचा हुडा । पन्नासिला ॥ ४८ ॥
आशेचे लाग तोडिले । अधैर्याचे[२] कडे झाडिले ।
निद्रेचें शोधिलें । काळवखें ॥ ४९ ॥
वज्राग्नीचिया ज्वाळीं । करूनि सप्तधातूंची होळी ।
व्याधींच्या सिसाळीं । पूजिलीं यंत्रें ॥ ५० ॥

---
१ होरपळलेलीं २ धैर्यानें

मग कुंडलिनियेचा टेंभा । आधारीं केला उभा ।
तया चोजवले प्रभा । निमथावरी ॥ ५१ ॥
नवद्वारांचिया चौचकीं । बाणूनि संयतीची आडवंकी ।
उघडली खिडकी । ककारांतींची ॥ ५२ ॥
प्राणशक्तिचामुंडे । प्रहारूनि संकल्पमेंढे ।
मनोमहिषाचेनि मुंडें । दिधली बळी ॥ ५३ ॥
चंद्रसूर्यां बुझावणी । करूनि अनाहताची सुडावणी ।
सतरावियेचें पाणी । जिंतिलें वेगीं ॥ ५४ ॥
मग मध्यमामध्यविवरें । तेणें कोरिवें दादरें ।
ठाकिलें चवरें । ब्रह्मरंध्र ॥ ५५ ॥
वरी मकारांत सोपान । तें सांडोनियां गहन ।
काखेसूनियां गगन । भरले ब्रह्मीं ॥ ५६ ॥
ऐसे जे समबुद्धि । गिळावया सोहंसिद्धि ।
ओंगविताति निरवधि । योगदुर्गें ॥ ५७ ॥
आपुलिया साटोवाटीं । शून्य घेती उठाउठी ।
तेही मातेंचि किरीटी । पावती गा ॥ ५८ ॥
वांचूनि योगाचेनि बळें । अधिक कांहीं मिळे ।
ऐसें नाहीं आगळें । कष्टचि तया ॥ ५९ ॥

> क्लेशोऽधिकतरस्तेषामव्यक्तासक्तचेतसाम् ।
> अव्यक्ता हि गतिर्दुःखं देहवद्भिरवाप्यते ॥ ५ ॥

जिहीं सकळभूतांचिया हितीं । निरालंबीं अव्यक्तीं ।
पसरलिया आसक्ती । भक्तीवीण ॥ ६० ॥
तयां महेंद्रादि पदें । करिताति वाटवधें ।
आणि ऋद्धिसिद्धींचीं द्वंद्वें । पडोनि ठाती ॥ ६१ ॥

१ शेवटचें.

कामक्रोधांचे विलग । उठावती अनेग ।
आणि शून्येसीं आंग । झुझवावें कीं ॥ ६२ ॥
ताहाने ताहानचि पियावी । भुकेलिया भूकचि खावी ।
अहोरात्र वांवीं । मवावा वारा ॥ ६३ ॥
उनींदिहाचें पहुडणें । निरोधाचे वेल्हावणें ।
झाडासि सांजणें । चाळावें गा ॥ ६४ ॥
शीत वेढावें । उष्ण पांघुरावें ।
वृष्टीचिया असावें । घराआंतु ॥ ६५ ॥
किंबहुना पाडवा । हा अग्निप्रवेशु नीच नवा ।
भातारेंवीण करावा । तो हा योगु ॥ ६६ ॥
एथ स्वामीचें काज । ना वापिकें व्याज ।
परि मरणेंसीं झुंझ । नीच नवें ॥ ६७ ॥
ऐसें मृत्यूहूनि तिख । का घोंटे कढत विख ।
डोंगर गिळतां मुख । न फाटे काई ॥ ६८ ॥
म्हणोनि योगाचिया वाटा । जे निगाले गा सुभटा ।
तया दुःखाचाचि शेलें वांटा । भागा आला ॥ ६९ ॥
पाहें पां लोहाचे चणे । जैं बोचरिया पडती खाणें ।
तैं पोट भरणें कीं प्राणें । शुद्धी म्हणों ॥ ७० ॥
म्हणोनि समुद्र बाहीं । तरणें आथी कंही ।
का गगनामाजीं पायीं । खोलिजैतु असे ॥ ७१ ॥
वळघलिया रणाची थाटी । आंगीं न लागतां काठी ।
सूर्याची पाउटी । कां होय गा ॥ ७२ ॥
यालागीं पांगुळा हेवा । नव्हे वायूसि पांडवा ।

१ विसास २ सत्य, सोवत ३ कुलाचारधर्मांशीं ४ निमित्त-निरपेक्ष ६ बोथऱ्या माणमाला ७ चालणें

किंबहुना धनुर्धरा । जो मातेचिया ये उदरा ।
तो मातेचा सोयरा । केतुला पां ॥ ८३ ॥
तेवीं मी तयां । जैसें असती तैसियां ।
फाळिकाळ नोकोनियां । घेतला पट्टा ॥ ८४ ॥
एऱ्हवीं तरी माझिया भक्तां । आणि संसाराची चिंता ।
काय समर्थाची कांता । कोरान्न मागे ॥ ८५ ॥
तैसें ते माझें । कलत्र हें जाणिजे ।
कायिसेनिहीं न लजें । तयांचेनि मी ॥ ८६ ॥
जन्ममृत्यूचिया लाटीं । झळंबती इया सृष्टी ।
तें देखोनियां पोटीं । ऐसें जाहलें ॥ ८७ ॥
भवासिंधूचेनि माजें । कवणासि धाकु नुपजे ।
तेथ जरी कीं माझे । बिहिती हन ॥ ८८ ॥
म्हणोनि गा पांडवा । मूर्तीचा मेळावा ।
करूनि त्यांचिया गांवा । धांवतु आलों ॥ ८९ ॥
नामाचिया सहस्रवरी । नावा इया अवधारीं ।
सजूनियां संसारीं । तारू जाहलों ॥ ९० ॥
सडे जे देखिले । ते ध्यानकासे लाविले ।
परिग्रही घातले । तरियावरी ॥ ९१ ॥
प्रेमाची पेटी । बांधली एकाचिया पोटीं ।
मग आणिले तटीं । सायुज्याचिया ॥ ९२ ॥
परि भक्तांचेनि नांवें । चतुष्पदादि आघवे ।
वैकुंठींचिये राणिवे । योग्य केले ॥ ९३ ॥
म्हणोनि गा भक्तां । नाहीं एकही चिंता ।
तयांतें समुद्धर्ता । आथी मी सदा ॥ ९४ ॥

१ निवारन.

तरि गा ऐसें करीं । यया आठां पाहारांमाझारीं ।
मोटकें निमिषभरी । देतु जाय ॥ ५ ॥
मग जें जें कां निमिख । देखैल माझें सुख ।
तेतुलें अरोचक । विषयीं घेईल ॥ ६ ॥
जैसा शरत्कालु रिगे । आणि सरिता वोहटूं लागे ।
तैसें चित्त काढेल वेगें । प्रपंचौनी ॥ ७ ॥
मग पुनवेहूनि जैसें । शशिबिंब दिसेंदिसें ।
हारपत अवसे । नाहींचि होय ॥८॥
तैसें भोगाआंतूनि निगतां । चित्त मजमाजीं रिगतां ।
हळू हळू पांडुसुता । मीचि होईल ॥ ९ ॥
अगा अभ्यासयोगु म्हणिजे । तो हा एकु जाणिजे ।
येणें कांहीं न निपजे । ऐसें नाहीं ॥ ११० ॥
पैं अभ्यासाचेनि बळें । एकां गति अंतराळें ।
व्याघ्र सर्प प्रांजळे । केले एकीं ॥ ११ ॥
विष कीं आहारीं पडे । समुद्रीं पायवाट जोडे ।
एकीं वाग्ब्रह्म थोकडें । अभ्यासें केलें ॥ १२ ॥
म्हणोनि अभ्यासासि कांहीं । सर्वथा दुष्कर नाहीं ।
यालागिं माझ्या ठायीं । अभ्यासें मिळ ॥ १३ ॥

अभ्यासेऽप्यसमर्थोऽसि मत्कर्मपरमो भव ।
मदर्थमपि कर्माणि कुर्वन्सिद्धिमवाप्स्यसि ॥ १० ॥

कां अभ्यासाहीलागीं । कसु नाहीं तुझिया आंगीं ।
तरी आहासी जया मार्गी । तैसाचि असें ॥ १४ ॥
इंद्रियें न कोंडीं । भोगातें न तोडीं ।
अभिमानु न संडीं । स्वजातीचा ॥ १५ ॥

कुळधर्मु चाळीं । विधिनिषेध पाळीं ।
मग सुखें तुज सरळी । दिधली आहे ॥ १६ ॥
परि मनें वाचा देहें । जैसा जो व्यापारु होये ।
तो मी करितु आहें । ऐसें न म्हण ॥ १७ ॥
करणें कां न करणें । हें आघवें तोचि जाणे ।
विश्व चळतसे जेणें । परमात्मेनि ॥ १८ ॥
उणयापुरेयाचें कांहीं । उरों नेदीं आपुलिया ठायीं ।
स्वजाति करूनि घेईं । जीवित्व आपुलें ॥ १९ ॥
माळियें जेउतें नेलें । तेउतें निवांतचि गेलें ।
तया पाणिया ऐसें केलें । होआवें गा ॥ १२० ॥
म्हणोनि प्रवृत्ति आणि निवृत्ति । इयें वोझीं नेघें मती ।
अखंड चित्तवृत्ति । माझ्याठायीं ॥ २१ ॥
एऱ्हवीं तरी सुभटा । उजू कां अव्हांटा ।
रथु काई सदटपटा । करितु असे ॥ २२ ॥
आणि जें जें कर्म निपजे । तें थोडें बहु न म्हणिजे ।
निवांतचि अर्पिजे । माझ्याठायीं ॥ २३ ॥
ऐसिया मद्भावना । तनुत्यागीं अर्जुना ।
तूं सायुज्यसदना । माझिया येसी ॥ २४ ॥

अथैतदप्यशक्तोऽसि कर्तुं मद्योगमाश्रितः ।
सर्वकर्मफलत्यागं ततः कुरु यतात्मवान् ॥ ११ ॥

ना तरी हेंही तुज । नेदवे कर्म मज ।
तरी गा तूं भज । पांडुकुमरा ॥ २५ ॥
बुद्धीचिये पाठीं पोटीं । कर्माआदि कां शेवटीं ।
मातें बांधणें किरीटी । दुवाड जरी ॥ २६ ॥

तरि देहीं असो । सांडीं माझा अतिसो ।
परि संयतीसीं वसो । बुद्धि तुझी ॥ २७ ॥
आणि जेणें जेणें वेळे । घडती कर्मे सकळे ।
तयांचीं तियें फळें । त्यजित जायें ॥ २८ ॥
वृक्ष कां वेली । लोटती फळें आलीं ।
तैसीं सांडीं निपजलीं । कर्मे सिद्धें ॥ २९ ॥
परि मातें मनीं धरावें । कां मजउद्देशें करावें ।
हें काहीं नको आघवें । जाऊं दे शून्यीं ॥ १३० ॥
खडकीं जैसें वर्षलें । कां आगीमाजि पेरिलें ।
कर्म मानीं देखिलें । स्वप्न जैसें ॥ ३१ ॥
अगा आत्मजेच्या विषीं । जिवु जैसा निरामिलाषी ।
तैसा कर्मीं अशेषीं । निष्कामु होईं ॥ ३२ ॥
वन्हीची ज्वाळा जैसी । वायां जाय आकाशीं ।
क्रिया जिरों दें तैसी । शून्यामाजीं ॥ ३३ ॥
अर्जुना हा फलत्यागु । आवडे कीर असलगु ।
परि योगामाजीं योगु । धुरेचा हा ॥ ३४ ॥
येणें फलत्यागें साडे । तें तें कर्म न विरूढे ।
एकाचि वेळे वेळुझाडे । वाझें जैसीं ॥ ३५ ॥
तैसें येणेंचि शरीरें । शरीरा येणें सरे ।
किंबहुना येरझारे । चिरा पडे ॥ ३६ ॥
पैं अभ्यासाचिया पाउटीं । ठाकिजे ज्ञान किरीटी ।
ज्ञानें येइजे भेटी । ध्यानाचिये ॥ ३७ ॥
मग ध्यानासि खेंव । देती आघवेचि भाव ।
तेव्हां कर्मजात सर्व । दूरी ठाके ॥ ३८ ॥
कर्म जेथ दुरावे । तेथ फलत्यागु संभवे ।
त्यागास्तव आगवे । शांति सगळी ॥ ३९ ॥

म्हणोनि यावया शांति । हाचि अनुक्रमु सुभद्रापति ।
म्हणोनि अभ्यासुचि प्रस्तुतीं । करणें पथ ॥ १४० ॥

श्रेयो हि ज्ञानमभ्यासाज्ज्ञानाद्ध्यानं विशिष्यते ।
ध्यानात्कर्मफलत्यागस्त्यागाच्छांतिरनंतरम् ॥ १२ ॥

अभ्यासाहूनि गहन । पार्था मग ज्ञान ।
ज्ञानापासोनि ध्यान । विशेषिजे ॥ ४१ ॥
मग कर्मफलत्यागु । तो ध्यानापासोनि चांगु ।
त्यागाहूनि भोगु । शांतिसुखाचा ॥ ४२ ॥
ऐसिया या वाटा । इहींचि येणा सुभटा ।
शांतीचा माजिवटा । ठाकिला जेणें ॥ ४३ ॥

अद्वेष्टा सर्वभूतानां मैत्रः करुण एव च ।
निर्ममो निरहंकारः समदुःखसुखः क्षमी ॥ १३ ॥

जो सर्वभूतांच्या ठायीं । द्वेषातें नेणेचि कहीं ।
आपपरु नाहीं । चैतन्या जैसा ॥ ४४ ॥
उत्तमातें धरिजे । अधमातें अव्हेरिजे ।
हें कांहींच नेणिजे । वसुधा जेवीं ॥ ४५ ॥
कां रायाचें देह चाळूं । रंका परौतें गाळूं ।
हें न म्हणेचि कृपाळू । प्राणु पैं गा ॥ ४६ ॥
गाईची तृषा हरूं । कां व्याघ्रा विष होऊनि मारूं ।
ऐसें नेणेंचि गा करूं । तोय जैसें ॥ ४७ ॥
तैसी आघवियांचि भूतमात्रीं । एकपणें जया मैत्री ।
कृपेसी धात्री । आपणचि जो ॥ ४८ ॥
आणि मी हे भाष नेणे । माझें कांहींचि न म्हणे ।
सुख दुःख जाणणें । नाहीं जया ॥ ४९ ॥

तेवींचि क्षमेलागीं । पृथ्वीसीं पवाडु आंगीं ।
संतोषा उत्संगीं । द्यिधलें घर ॥ १५० ॥

संतुष्ट सतत योगी यतात्मा दृढनिश्चय. ।
मय्यर्पितमनोबुद्धिर्यो मद्भक्तः स मे प्रियः ॥ १४ ॥

चार्पियेवीण सागरु । जैसा जळें नित्य निर्भरु ।
तैसा निरुपचारु । संतोषी जो ॥ ५१ ॥
वाहूनि आपुली आण । धरी जो अंतःकरण ।
निश्चया साचपण । जयाचेनि ॥ ५२ ॥
जीवु परमात्मा दोन्ही । बैसोनिया ऐक्यासनीं ।
जयाचिया हृदयभुवनीं । विराजती ॥ ५३ ॥
ऐसा योगसमृद्धि । होऊनि जो निरवधि ।
अर्पी मनोबुद्धि । माझ्याठायीं ॥ ५४ ॥
आंतु बाहेरि योगु । निर्वाळलेयाही चांगु ।
तरि माझा अनुरागु । सप्रेम जया ॥ ५५ ॥
अर्जुना तो भक्तु । तोचि योगी तोचि मुक्तु ।
तो वल्लभा मी कांतु । ऐसा पढिये ॥ ५६ ॥
हे ना तो आवडे । मज जीवाचेनि पाडें ।
हेंही एथ थोकडें । रूप करणें ॥ ५७ ॥
तरि पढियंतयाची कहाणी । हे गुह्याची मारणी ।
इयें तंव न बोलणीं । परी बोलवी श्रद्धा ॥ ५८ ॥
म्हणोनि गा आम्हां । वेगा आली उपमा ।
एऱ्हवीं काय प्रेमा । अनुवादु असे ॥ ५९ ॥
आतां असो हे किरीटी । पैं प्रियाचिया गोष्टी ।
दुणा थांव उठी । आवडी गा ॥ १६० ॥

तयाहीवरि विपायें । प्रेमळु संवादिया होये ।
तियें गोंडीसी आहे । कांटाळें मग ॥ ६१ ॥
म्हणोनि गा पांडुसुता । तूंचि प्रियु आणि तूंचि श्रोता ।
वरि प्रियाची वार्ता । प्रसंगें आली ॥ ६२ ॥
तरि आतां बोलों । भलेयां सुखा मीनलों ।
ऐसें म्हणतखेंवीं डोलों । लागले देवो ॥ ६३ ॥
मग म्हणे जाण । तया भक्ताचें लक्षण ।
जया मी अंतःकरण । वैसों घालीं ॥ ६४ ॥

यस्मान्नोद्विजते लोको लोकान्नोद्विजते च यः ।
हर्षामर्षभयोद्वेगैर्मुक्तो यः स च मे प्रियः ॥ १५ ॥

तरि सिंधूचेनि माजें । जळचरां भय नुपजे ।
आणि जळचरीं नुबगिजे । समुद्र जैसा ॥ ६५ ॥
तेवीं उन्मत्तें जगें । जयासि खंती न लगे ।
आणि जयाचेनि आंगें । न शिणे लोकु ॥ ६६ ॥
किंबहुना पांडवा । शरीर जैसें अवयवां ।
तैसा नुबगे जीवां । जीवपणें जो ॥ ६७ ॥
जगचि देह जाहलें । म्हणोनि प्रियाप्रिय गेलें ।
हर्षामर्ष ठेले । दुजेनविण ॥ ६८ ॥
ऐसा द्वंद्वनिर्मुक्त । भयोद्वेगरहितु ।
याहीवरि भक्तु । माझ्या ठायीं ॥ ६९ ॥
तरि तयाचा गा मज मोहो । काय सांगों तो पढियावो ।
हें असो जीवें जीवो । माझेनि तो ॥ १७० ॥
जो निजानंदें धाला । परिणामु आयुष्या आला ।
पूर्णता जाहला । वल्लभु जो ॥ ७१ ॥

अनपेक्षः शुचिर्दक्ष उदासीनो गतव्यथः ।
सर्वारंभपरित्यागी यो मद्भक्तः स मे प्रियः ॥ १६ ॥

जयाचिया ठायीं पांडवा । अपेक्षे नाहीं रिगावा ।
सुखासि चढावा । जयाचें असणें ॥ ७१ ॥
मोक्ष देऊनि उदार । काशी होय कीर ।
परि वेंचे शरीर । तिये गांवीं ॥ ७२ ॥
हिमवंतु दोष खाये । परि जीविताची हानि होये ।
तैसें शुचित्व नोहे । सज्जनाचें ॥ ७४ ॥
शुचित्वें शुचि गांग होये । आणि पापतापही जाये ।
परि तेथें आहे । बुडणें एक ॥ ७५ ॥
खोलिये पारु नेणिजे । तरी भक्तीं न बुडिजे ।
रोकडाचि लाहिजे । न मरतां मोक्षु ॥ ७६ ॥
संताचेनि अंगलगें । पापातें जिणणें गंगे ।
तेणें संतसगें । शुचित्व कैसें ॥ ७७ ॥
म्हणोनि असो जो ऐसा । शुचित्वें तीर्थां कुवासा ।
जेणें उलंघविलें दिशां । मनोमळ ॥ ७८ ॥
आंतु बाहेरि चोखाळु । सूर्य तैसा निर्मळु ।
आणि तत्त्वार्थीचा पायाळु । देखणा जो ॥ ७९ ॥
व्यापक आणि उदास । जैसें कां आकाश ।
तैसें जयाचें मानस । सर्वत्र गा ॥ १८० ॥
संसारव्यथे फिटला । जो नैराश्यें विनटला ।
व्याधाहातोनि सुटला । विहगु जैसा ॥ ८१ ॥
तैसा सतत जो सुखें । कोणींही टंचेंच न देखे ।
नेणिजे गतायुषें । लज्जा जेवीं ॥ ८२ ॥

१ आश्रय. २ टोंचणी, रुखरुख

आणि कर्मारंभालागीं । जया अहंकृति नाहीं आंगीं ।
जैसें निरिंधन आगी । विझोनि जाय ॥ ८३ ॥
तैसा उपशमुचि भागा । जयासि आला पैं गा ।
जो मोक्षाचिया आंगा । लिहिला असे ॥ ८४ ॥
अर्जुना हा ठावोवरी । जो सोहंभावो सरोभरी ।
द्वैताच्या पैलतीरीं । निगों सरला ॥ ८५ ॥
कीं भक्तिसुखालागीं । आपणपेंचि दोहीं भागीं ।
वांटूनियां आंगीं । सेवकै बाणे ॥ ८६ ॥
येरा नाम मी ठेवी । मग भजती वोज बरवी ।
न भजतया दावी । योगिया जो ॥ ८७ ॥
तयाचें आम्हां व्यसन । आमुचें तो निजध्यान ।
किंबहुना समाधान । तो मिळे तैं ॥ ८८ ॥
तयालागीं मज रूपा येणें । तयाचेनि मज एथें असणें ।
तया लोण कीजे जीवेंप्राणें । ऐसा पढिये ॥ ८९ ॥

> यो न हृष्यति न द्वेष्टि न शोचति न कांक्षति ।
> शुभाशुभपरित्यागी भक्तिमान्यः स मे प्रियः ॥ १७ ॥

जो आत्मलाभासारिखें । गोमटें कांहींचि न देखे ।
म्हणोनि भोगविशेखें । हरिखेजेना ॥ १९० ॥
आपणचि विश्व जाहला । तरि भेदभावो सहजचि गेला ।
म्हणोनि द्वेषु ठेला । जया पुरुषा ॥ ९१ ॥
पैं आपुलें जें साचें । तें कल्पांतींही न वचे ।
हें जाणोनि गतार्थे । न शोची जो ॥ ९२ ॥

---

१ ज्याला इंधन (सर्पण) नाहीं तो.

आणि जयापरीतें कांहीं नाहीं । तें आपणपेंचि आपुल्या ठायीं । जाहला यालागीं जो कांहीं । आकांक्षी ना ॥ ९३ ॥
वोखटें कां गोमटें । हें कांहींचि तया नुमटे ।
रात्रिदिवस न घटे । सूर्यासि जेवीं ॥ ९४ ॥
ऐसा बोधुचि केवळु । जो होऊनि असे निखळु ।
त्याहीवरी भजनशीळु । माझ्याठायीं ॥ ९५ ॥
तरि तया ऐसें दुसरें । आम्हां पढियंते सोयरे ।
नाहीं गा साचोकारें । तुझी आण ॥ ९६ ॥

समः शत्रौ च मित्रे च तथा मानापमानयोः ।
शीतोष्णसुखदुःखेषु समः संगविवर्जितः ॥ १८ ॥

पार्था जयाचिया ठायीं । वैषम्याची वार्ता नाहीं ।
रिपुमित्रां दोहीं । सरिसा पाडु ॥ ९७ ॥
कां घरींचियांउजियेडु करावा । पारखियां आंधारु पाडावा ।
हें नेणेचि गा पांडवा । दीपु जैसा ॥ ९८ ॥
जो खांडावया घावो घाली । कां लावणी जयानें केली ।
दोघां एकचि साउली । वृक्षु दे जैसा ॥ ९९ ॥
ना तरी इक्षुदंडु । पाळितया गोडु ।
गाळितया कडु । नोहेचि जेवीं ॥ २०० ॥
अरिमित्रीं तैसा । अर्जुना जया भावो ऐसा ।
मानापमानीं सरिसा । होतु जाय ॥ १ ॥
तिहीं ऋतुं समान । जैसें कां गगन ।
तैसा एकचि मान । शीतोष्णीं जया ॥ २ ॥
दक्षिण उत्तर मारुता । मेरु जैसा पांडुसुता ।
तैसा सुखदुःख प्राप्तां । मध्यस्थु जो ॥ ३ ॥

माधुर्यें चंद्रिका । सरिसीं राया रंका ।
तैसा जो सकळिकां । भूतां समु ॥ ४ ॥
आघविया जगा एक । सेव्य जैसें उदक ।
तैसें जयातें तीन्ही लोक । आकांक्षिती ॥ ५ ॥
जो सबाह्यसंग । सांडोनियां लाग ।
एकाकी असे आंग । आंगीं सूनी ॥ ६ ॥

तुल्यनिंदास्तुतिर्मौनी संतुष्टो येनकेनचित् ।
अनिकेतः स्थिरमतिर्भक्तिमान्मे प्रियो नरः ॥ १९ ॥

जो निंदेतें नेघे । स्तुति न श्लाघे ।
आकाशा न लगे । लेपु जैसा ॥ ७ ॥
तैसें निंदे आणि स्तुती । मानु करूनि एके पांती ।
विचरे प्राणवृत्ति । जनीं वनीं ॥ ८ ॥
साच लटिकें दोन्हीं । न बोले जाहला मौनी ।
जो भोगितां उन्मनीं । आरायेना ॥ ९ ॥
जो यथालाभें न तोखे । अलाभें न पारुखे ।
पाउसेंवीण न सुके । समुद्रु जैसा ॥ २१० ॥
आणि वायूसि एके ठायीं । बिढार जैसें नाहीं ।
तैसा न धरीच कहीं । आश्रयो जो ॥ ११ ॥
आघवांचि आकाशस्थिति । जेवीं वायूसि नित्य वसति ।
तेवीं जगचि विश्रांति—[१] । स्थान जया ॥ १२ ॥
हें विश्वचि माझें घर । ऐसी मति जयाची स्थिर ।
किंबहुना चराचर । आपण जाहला ॥ १३ ॥

---

१ परता होत नाहीं.

मग याहीवरी पार्था । माझ्या भजनीं आस्था ।
तरि तयातें मी माथां । मुकुट करीं ॥ १४ ॥
उत्तमासि मस्तक । खालविजे हें काय कौतुक ।
परि मानु करिती तीन्ही लोक । पायवणियां ॥ १५ ॥
तरि श्रद्धावस्तूसि आदरु । करितां जाणिजे प्रकारु ।
जरी होय श्रीगुरु । सदाशिवु ॥ १६ ॥
परि हें असो आतां । महेशातें वानितां ।
आत्मस्तुति तत्त्वतां । सचारु असे ॥ १७ ॥
ययालागीं हे नोहे । म्हणितलें रमानाहें ।
अर्जुना मी वाहें । शिरीं तयातें ॥ १८ ॥
जे पुरुषार्थसिद्धि चौथी । घेऊनि आपुलिया हातीं ।
रिगाला भक्तिपंथीं । जगा देतु ॥ १९ ॥
कैवल्याचा अधिकारी । मोक्षाची सोडीबांधी करी ।
कीं जळाचिये परी । तळवटु घे ॥ २२० ॥
म्हणोनि गा नमस्कारूं । तयातें आम्ही माथा मुकुट करूं ।
तयाची टाच धरूं । हृदयीं आम्ही ॥ २१ ॥
तयाचिया गुणाचीं लेणीं । लेववूं आपुलिये वाणीं ।
तयाची कीर्ति श्रवणीं । आम्ही लेऊं ॥ २२ ॥
तो पाहावा हे डोहळे । म्हणोनि अचक्षूसी मज डोळे ।
हातींचेनि लीलाकमळें । पुजूं तयातें ॥ २३ ॥
दोंवरी दोनी । भुजा आलों घेउनी ।
आलिंगावयालागुनी । तयाचें आंग ॥ २४ ॥
तयासंगाचेनि सुरवाडें । मज विदेहा देह धरणें घडे ।
किंबहुना आवडे । निरुपमु ॥ २५ ॥
तेणेंसीं आम्हां मैत्र । एथ कायसें विचित्र ।
परि तयाचें चरित्र । ऐकती जे ॥ २६ ॥

तेही प्राणापरौते । आवडती हें निरुतें ।
जे भक्तचरित्रातें । प्रशंसिती ॥ १७ ॥
जो हा अर्जुना साद्यंत । सांगितला प्रस्तुत ।
भक्तियोगु समस्त- । योगरूप ॥ १८ ॥
जेणें मी प्रीति करीं । कां मनीं शिरसा धरीं ।
येवढी थोरी । जया स्थितिये ॥ १९ ॥

ये तु धर्म्यामृतमिदं यथोक्तं पर्युपासते ।
श्रद्दधाना मत्परमा भक्तास्तेऽतीव मे प्रियाः ॥ २० ॥

ते हे गोष्टी रम्य । अमृतधारा धर्म्य ।
करिती प्रतीतिगम्य । आइकोनि जे ॥ २३० ॥
तैसीचि श्रद्धेचेनि आदरें । जयांचे ठायीं विस्तरे ।
जीवीं जया थारे । जे अनुष्ठिती ॥ ३१ ॥
परि निरूपिली जैसी । तैसीच स्थिति मानसीं ।
मग सुक्षेत्रीं जैसी । पेरणी केली ॥ ३२ ॥
परि मातें परम करूनि । इये अर्थी प्रेम धरूनि ।
हेंचि सर्वस्व मानूनि । घेती जे पें ॥ ३३ ॥
पार्था गा जगीं । तेचि भक्त तेचि योगी ।
उत्कंठा तयांलागीं । अखंड मज ॥ ३४ ॥
ते तीर्थ ते क्षेत्र । जगीं तेचि पवित्र ।
भक्तिकथेसि मैत्र । जयां पुरुषां ॥ ३५ ॥
आम्ही तयांचे करूं ध्यान । ते आमुचें देवतार्चन ।
तेवांचूनि आन । गोमटें नाहीं ॥ ३६ ॥
तयांचें आम्हां व्यसन । ते आमुचें निधिनिधान ।
किंबहुना समाधान । ते मिळती तैं ॥ ३७ ॥

पैं प्रेमळाची वार्ता । जे अनुवादती पांडुसुता ।
ते मानू परमदेवता । आपुली आम्ही ॥ ३८ ॥
ऐसें निजजनानंदें । तेणें जगदादिकंदें ।
बोलिलें मुकुंदें । संजयो म्हणे ॥ ३९ ॥
राया जो निर्मळु । निष्कलंक लोककृपाळु ।
शरणागतां प्रतिपाळु । शरण्यु जो ॥ २४० ॥
पैं सुरसहायशीळु । लोकलालनलीळु ।
प्रणतप्रतिपाळु । हा खेळु जयाचा ॥ ४१ ॥
जो धर्मकीर्तिधवळु । अगाध दातृत्वें सरळु ।
अतुळबळें प्रबळु । बळिबंधनु ॥ ४२ ॥
जो भक्तजनवत्सलु । प्रेमळजनप्रांजलु ।
सत्यसेतु सकळु । कलानिधि ॥ ४३ ॥
तो श्रीकृष्ण वैकुंठींचा । चक्रवर्ती निजांचा ।
सांगे येरु दैवाचा । आइकतु असे ॥ ४४ ॥
आतां ययावरी । निरूपिती परी ।
संजयो म्हणे अवधारीं । धृतराष्ट्रातें ॥ ४५ ॥
तेचि रसाळ कथा । मऱ्हाठिया प्रतिपथा ।
आणिजेल आतां । अवधारिजो ॥ ४६ ॥
ज्ञानदेव म्हणे तुम्ही । संत वोळगावेति आम्हीं ।
हें पढविलों जी स्वामी । निवृत्तिदेवीं ॥ २४७ ॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
भक्तियोगो नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

श्रीज्ञानेश्वरी

अध्याय तेरावा

जयांचें केलिया स्मरण । सकळ विद्यांचें अधिकरण ।
तेचि वंदूं श्रीचरण । श्रीगुरुचे ॥ १ ॥
जयांचेनि आठवें । शब्दसृष्टि आंगवे ।
सारस्वत आघवें । जिव्हेसि ये ॥ २ ॥
वक्तृत्वा गोडपणें । अमृतातें पारुखें म्हणे ।
रस होती वोळंगणे । अक्षरांसी ॥ ३ ॥
भावाचें अवतरण । अवतरविती खूण ।
हाता चढे संपूर्ण । तत्त्वभेद ॥ ४ ॥
श्रीगुरुचे पाय । जैं हृदय गिंवसूनि ठाय ।
तैं येवढें भाग्य होय । उन्मेषासी ॥ ५ ॥
ते नमस्कारूनि आतां । जो पितामहाचा पिता ।
लक्ष्मीयेचा भर्ता । ऐसें म्हणे ॥ ६ ॥

श्रीभगवानुवाच—

इदं शरीरं कौंतेय क्षेत्रमित्यभिधीयते ।
एतयो वेत्ति तं प्राहुः क्षेत्रज्ञमिति तद्विदः ॥ १ ॥

तरी पार्था परिसिजे । देह हें क्षेत्र म्हणिजे ।
जो हें जाणे तो बोलिजे । क्षेत्रज्ञु एथें ॥ ७ ॥

क्षेत्रज्ञं चापि मां विद्धि सर्वक्षेत्रेषु भारत ।
क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर्ज्ञानं यत्तज्ज्ञानं मतं मम ॥ २ ॥

तरी क्षेत्रज्ञु जो एथें । तो मी जाण निरुतें ।
जो सर्व क्षेत्रांतें । संगोपोनि असे ॥ ८ ॥
क्षेत्र आणि क्षेत्रज्ञातें । जाणणें जें निरुतें ।
ज्ञान ऐसें तयातें । मानूं आम्ही ॥ ९ ॥

तत्क्षेत्रं यच्च यादृक्च यद्विकारि यतश्च यत् ।
स च यो यत्प्रभावश्च तत्समासेन मे शृणु ॥ ३ ॥

तरि क्षेत्र येणें नांवें । हें शरीर जेणें भावें ।
म्हणितलें तें आघवें । सांगों आतां ॥ १० ॥
हें क्षेत्र कां म्हणिजे । कैसें कें हें उपजे ।
कवणकवणीं वाढविजे । विकारीं एथ ॥ ११ ॥
हें औट हात मोटकें । कीं केवढें पां केतुकें ।
बरड कीं पिके । कोणाचें हें ॥ १२ ॥
इत्यादि सर्व । जे जे याचे भाव ।
ते बोलिजती सावेव । अवधान देईं ॥ १३ ॥
पैं याचि स्थळाकारणें । श्रुति सदा बोबाणे ।
तर्कु येणेंचि ठीकरणें । तोंडाळु केला ॥ १४ ॥
चाळितां हेचि बोली । दर्शनें शेवटा आलीं ।
तेयींचि नाहीं बुझाविलीं । अझुनी झूंझें ॥ १५ ॥
शास्त्रांचिये सोयरिकें । विचाळिजे येणेंचि एकें ।
याचेनि एकवंकें । जगासि वादु ॥ १६ ॥

---

१ नापीक. २ बडबडते. ३ व्यवस्था लावण्याच्या प्रयत्नानें. ४ एकमत करण्यासाठीं.

तोंडेंसीं तोंडा न पडे । बोला बोलेंसीं न घडे ।
इया युक्ति वडवडे । आय जाहली ॥ १७ ॥
नेणों कोणाचें हें स्यळ । परि कैसें अभिलाषाचें वळ ।
जे घरोघरीं कपाळ । पिटवीत असे ॥ १८ ॥
नास्तिका यावया तोंड । वेदांचें गाहें यंड ।
तें देखोनि पाखांड । आनचि याजे ॥ १९ ॥
म्हणती तुम्ही निर्मूळ । लटिकें हें वाग्जाळ ।
ना म्हणसी तरी पोफळ । घातलें आहे ॥ २० ॥
पाखांडाचे कडे । नागवीं लुंचितीं मुंडें ।
नियोजिलीं वितंडें । तळासि येती ॥ २१ ॥
मृत्युवळाचोनि मार्जे । हें जाईल वीण काजें ।
तें देखोनियां व्याजें । निघाले योगी ॥ २२ ॥
मृत्यूनि आधाधिलें । तिहीं निर्जन सेविलें ।
यमनियमांचे केले । मेळावे पुरे ॥ २३ ॥
येणेंचि क्षेत्राभिमानें । राज्य त्यजिलें ईशानें ।
गुंति जाणोनि श्मशानें । वासु केला ॥ २४ ॥
पैसिया पैंजा महेशा । पांघुरणें दाही दिशा ।
लांचकरु म्हणोनि कोळसा । कामु केला ॥ २५ ॥
पैं सत्यलोकनाथा । वदनें आलीं चळौथीं ।
तरी तो सर्वथा । जाणेंचि ना ॥ २६ ॥

ऋषिभिर्बहुधा गीतं छंदोभिर्विविधैः पृथक् ।
ब्रह्मसूत्रपदैश्चैव हेतुमद्भिर्विनिश्चितैः ॥ ४ ॥

१ डोई बोडतात. २ सामर्थ्य वाढवण्याकरितां.

एक म्हणती हें स्थळ । जीवाचेंचि समूळ ।
मग प्राण हें कूळ । तयाचें पथ ॥ २७ ॥
जया प्राणाचे घरीं । अंगें राबती भाऊ चारी ।
आणि मनाऐसा आवरी । कुळंवाडीकरु[1] ॥ २८ ॥
तयातें इंद्रियबैलांची पेटी[2] । न म्हणे अवसीं पाहाटीं ।
विषयक्षेत्रीं आटी । काढी भली ॥ २९ ॥
मग विधीची वाफ चुकवी । आणि अन्यायाचें बीज वाफवी ।
कुकर्माचा करवी । राबु जरी ॥ ३० ॥
तरी तयाचिसारिखें । असंमड पाप पिके ।
मग जन्मकोटी दुःखें । भोगी जीवु ॥ ३१ ॥
ना तरी विधीचिये वाफे । सत्क्रिया बीज आरोपे ।
तरी जन्मशतांचीं मापें । सुखाचि मविजे ॥ ३२ ॥
तंव आणिक म्हणती हें नव्हे । हें जिवाचेंचि न म्हणावें ।
आमुतें पुसा आघवें । क्षेत्राचें या ॥ ३३ ॥
अहो जीवु पथ उखिता । वस्तीकरु वाटे जातां ।
आणि प्राणु हा वलौता । म्हणोनि जागे ॥ ३४ ॥
अनादि हे प्रकृति । सांख्य जियेतें गाती ।
क्षेत्र हे वृत्ति । तियेची जाणा ॥ ३५ ॥
आणि तियेतेंचि आघवा । आथी घरमेळावा ।
म्हणोनि ते वाहिवाट । घरीं वाहे ॥ ३६ ॥
वाहाणियेचे रहाटी । जे कां मुद्दल तिये इये सृष्टीं ।
ते इयेच्याचि पोटीं । जहाले गुण ॥ ३७ ॥

---

[1] शेत कसणारा. [2] शेतांतली माती ओढण्याचा फळीचा पेटारा. [3] पाभरणा. [4] शेताची बाहणूक. [5] कसणुकीच्या.

रजोगुण पेरी । तेतुलें सत्त्व सोकरी ।
मग एकलें तम करी । संवगणी ॥ ३८ ॥
रचूनि महत्तत्त्वाचें खळें । मळी एके काळुगेनि पोळें ।
तेथ अव्यक्ताची मिळे । सांज भली ॥ ३९ ॥
तंव एकीं मतिवंतीं । या बोलाचिया खंती ।
म्हणितलें या ज्ञप्ति । अर्वाचीना ॥ ४० ॥
हां हो परतत्त्वाआंतु । कें प्रकृतीची मातु ।
हा क्षेत्रवृत्तांतु । उगेंचि आइका ॥ ४१ ॥
शून्यसेजशालिये । सुलीनतेचिये तुळिये ।
निद्रा केली होती वळियें । संकल्पें येणें ॥ ४२ ॥
तो अवसांत चेइला । उद्यमीं सदैव भला ।
म्हणोनि ठेवा जोडला । इच्छावशें ॥ ४३ ॥
निरोलंबींची वाडी । होती त्रिभुवनायेवढी ।
हे तयाचिये जोडी । रूपा आली ॥ ४४ ॥
मग महाभूतांचें एकवट । सैरा वेंटाळूनि भाट ।
भूतग्रामांचे आघाटें । चिरिलें चारी ॥ ४५ ॥
यावरी आदीं । पांचभूतिकांची मांदी ।
बांधली प्रमेदीं । पांचभौतिकीं ॥ ४६ ॥
कर्माकर्माचे गुंडे । बांध घातले दोहींकडे ।
नैंपुसकें वरडें । रानें केलीं ॥ ४७ ॥

---

१ राखण करतो. २ लाणी व राठवणी. ३ मळणी काढतो. ४ काळरूपी. ५ खोडाकडून. ६ शून्याच्या शेजघरांत. ७ पल्यंकावर. ८ एकाएकीं. ९ निराकार ब्रह्मतत्त्वाची. १० विभाग, भागाळ्या. ११ धोंडे, गोटे. १२ नापीक.

तेथ येरझारेलागीं । जन्ममृत्यूची सुरंगी ।
झुहांविली निलौगीं । सकर्ळ येणें ॥ ४८ ॥
मग अहंकारेंसीं एकलाधी । करूनि जीविताववि ।
वहाविले बुद्धी । चराचर ॥ ४९ ॥
यापरी निराळीं । वाढे संकल्पाची डाहाळी ।
म्हणोनि तो मूळी । प्रपंचा यया ॥ ५० ॥
ययापरि मतमुक्तकीं । तेथ पडिघायिलें आणिकीं ।
म्हणती हांहो विवेकी । केसे तुम्ही ॥ ५१ ॥
परतत्त्वाचिया गांवीं । संकल्पसेज देखावी ।
तरि कां पां न मनावी । प्रकृति तयाची ॥ ५२ ॥
परि असो हे नव्हे । तुम्ही या न लगावें ।
आतांचि हें आघवें । सांगिजेल ॥ ५३ ॥
तरि आकाशीं कवणे । केलीं मेघाचीं भरणें ।
अतरिक्षतारांगणे । धरी कवण ॥ ५४ ॥
गगनाचा तडवा । कोणे वेढिला केधवां ।
पवनु हिंडतु असावा । हें कवणाचें मत ॥ ५५ ॥
रोमा कवण पेरी । सिंधु कवण भरी ।
पर्जन्याचिया करी । धारा कवण ॥ ५६ ॥
तैसें क्षेत्र हें स्वभावें । हे वृत्ति कवणाची नव्हे ।
हें वाहे तया फावे । येरा तुटे ॥ ५७ ॥
तव आणिकें एकें । क्षोभें म्हणितलें निकें ।
तरि भोगिजे एकें । काळें केविं हें ॥ ५८ ॥
तरि ययाचा मारु । देखताति अनिवारु ।
परी स्वमतीं भरु । अभिमानिया ॥ ५९ ॥

१ भुयार २ सुरेख केली ३ निरालंब ब्रह्मापर्यंत

हें जाणों मृत्यु रागिटा । सिंहाडयाचा दरकुटा ।
परि काय कीजे वांजटा । पूरीजत असे ॥ ६० ॥
महाकल्पापरौती । कव घालूनि अवचितीं ।
सत्यलोकमद्रजाती- । आर्गी वाजे ॥ ६१ ॥
लोकपाळ नित्य नवे । दिग्गजांचे मेळावे ।
स्वर्गीचिये आडवे । रिगोनि मोडी ॥ ६२ ॥
येरें ययाचेनि अंगवातें । जन्ममृत्यूचिये गर्तें ।
निर्जीवें होऊनि भ्रमितें । जीवमृगें ॥ ६३ ॥
न्याहाळीं पां केव्हडा । पसरलासे चवडा ।
करूनियां माजिवडा । आकारगजु ॥ ६४ ॥
म्हणोनि काळाची सत्ता । हाचि बोलु निरुता ।
ऐसे वाद पांडुसुता । क्षेत्रालागीं ॥ ६५ ॥
हे बहु उखिविखी । ऋषीं केली नैमिषीं ।
पुराणें इयेविषीं । मतपत्रिका ॥ ६६ ॥
अनुष्टुभादि छंदें । प्रबंधीं जियें विविधें ।
तें पत्रावलंबन मदें । करिती अझुनी ॥ ६७ ॥
वेदींचें बृहत्सामसूत्र । जें देखणेपणें पवित्र ।
परी तयाही हें क्षेत्र । नेणवेचि ॥ ६८ ॥
आणीक आणिकींही बहुतीं । महाकवीं हेतुमंतीं ।
ययालागीं मति । वेंचिलिया ॥ ६९ ॥
परि ऐसें हें एवढें । कीं अमुकेयाचेंचि फुडें ।
हें कोण्हाही वैरपडें । होयचि ना ॥ ७० ॥
आतां यावरी जैसें । क्षेत्र हें असे ।
तुज सांगों तैसें । सायंतु गा ॥ ७१ ॥

१ मडबडयाल. २ हत्ती. ३ उद्दपोद, खल. ४ ज्ञानानें. ५ सांपडलेलें.

तऱ्ही पाहालया रजनी । तारा लोपती गगनीं ।
का हारपे अस्तमानीं । भूतक्रिया ॥ ९३ ॥
ना तरी देहो गेलिया पाठीं । देहादिक किरीटी ।
उपाधि लपे पोटीं । कृतकर्मांच्या ॥ ९४ ॥
कां बीजमुद्रेआंतु । थोके तरु समस्तु ।
का वस्त्रपणें ततु । दशे राहे ॥ ९५ ॥
तैसे साह्यनियां स्थूळधर्म । महाभूतें भूतग्राम-।
लया जाती सूक्ष्म । होऊनि जेथें ॥ ९६ ॥
अर्जुना तया नावें । अव्यक्त हें जाणावें ।
आतां आइकें आघवे । इंद्रियभेद ॥ ९७ ॥
तरि श्रवण नयन । त्वचा घ्राण रसन ।
इयें जाणे ज्ञान-। करणें पाचे ॥ ९८ ॥
इये तत्त्वमेळापकी । सुखदु:खाची उंखिविखी ।
बुद्धि करिते मुखीं । पाचें इहीं ॥ ९९ ॥
मग वाचा आणि कर । चरण आणि अधोद्वार ।
पायु हे प्रकार । पांच आणिक ॥ १०० ॥
कर्मेंद्रियें म्हणिपती । तीं इयें जाणिजती ।
आइकें कैवल्यपति । सांगतसे ॥ १ ॥
पैं प्राणाची अंतौरी । क्रियाशक्ति जे शरीरीं ।
तियेचि [1]रिगिनिगी द्वारीं । पाचें इहीं ॥ २ ॥
एवं दहाही करणें । सांगितलीं देवो म्हणे ।
परिस आतां फुडेपणें । मन तें ऐसें ॥ ३ ॥
जें इंद्रिया आणि बुद्धी । माझारिलिये संधीं ।
रजोगुणाच्या खांदीं । तरळत असे ॥ ४ ॥

१ चर्चा. २ आत येणें व बाहेर जाणें, येरझारा, ये–जा

नीळिमा अंबरीं । कां मृगतृष्णालहरीं ।
तैसें वायांचि फरारी । वावो जाहलें ॥ ५ ॥
आणि शुक्रशोणिताचा सांधा । मिळतां पांचांचा बांधा ।
वायुतत्त्व दशधा । एकचि जाहलें ॥ ६ ॥
मग तिहीं दाहेंभार्गी । देहधर्माच्या खैवंगीं ।
अधिष्ठिलें आंगीं । आपुलाल्या ॥ ७ ॥
तेथ चांचल्य निखळ । एकलें ठेलें निढाळ ।
म्हणोनि रजाचें बळ । धरिलें तेणें ॥ ८ ॥
तें बुद्धीसी बाहिरी । अहंकाराच्या उरावरी ।
ऐसां ठायीं माझारीं । बळियावलें ॥ ९ ॥
वायां मन हें नांव । एऱ्हवीं कल्पनाचि सावेव ।
जयाचेनि संगें जीव- । दशा वस्तू ॥ ११० ॥
जें प्रवृत्तीसि मूळ । कामा जयाचें बळ ।
जें अखंड सूये छळ । अहंकारासी ॥ ११ ॥
जें इच्छेतें वाढवी । आशेतें चढवी ।
जें पाठी पुरवी । भयासि गा ॥ १२ ॥
द्वैत जेथें उठी । अविद्या जेणें लाठी ।
जें इंद्रियांतें लोटी । विषयांमाजीं ॥ १३ ॥
संकल्पें सृष्टि घडी । सवेंचि विकल्पूनि मोडी ।
मनोरथांच्या उतरडी । उतरी रची ॥ १४ ॥
जें भुलीचें कुहर । वायुतत्त्वाचें अंतर ।
बुद्धीचें द्वार । झांकविलें जेणें ॥ १५ ॥
तें गा किरीटी मन । या बोला नाहीं आन ।
आतां विषयाभिधान- । भेदु आइक ॥ १६ ॥

---

१ घालतें, करतें. २ छळणूक, टोंचणी.

तरी स्पर्शु आणि शब्दु । रूप रस गंधु ।
हा विषयो पचविधु । ज्ञानेंद्रियांचा ॥ १७ ॥
इहीं पांचे द्वारीं । ज्ञानासि धांव बाहेरी ।
जेसा कां हिरवे चारीं । भांबावे पशु ॥ १८ ॥
मग स्वर वर्ण विसर्गु । अथवा स्वीकार त्यागु ।
संक्रमण उत्सर्गु । विण्मूत्राचा ॥ १९ ॥
हे कर्मेंद्रियांचे पांच । विषय गा साच ।
जे बांधोनियां माच । क्रिया धांवे ॥ १२० ॥
ऐसे हे दाही । विषय गा इये देहीं ।
आतां इच्छा तेही । सांगिजैल ॥ २१ ॥
तरि भूतले आठवे । कां बोलें कानु झांकवे ।
ऐसियावरि चेतवे । जे गा वृत्ति ॥ २२ ॥
इंद्रियां विषयाचिये भेटी- । सरसीच जे गा उठी ।
कामाची वाहुटी । धरूनियां ॥ २३ ॥
जियेचेनि उठिलेपणें । मना सैंघ धावणें ।
न रिघावें तेथ करणें । तोंडे सुती ॥ २४ ॥
जिये वृत्तीचिया आवडी । बुद्धि होय वेडी ।
विषया जिया गोडी । ते गा इच्छा ॥ २५ ॥
आणि इच्छिलिया सांगडें । इंद्रियां आमिष न जोडे ।
जेथ जोडेऐसा जो डायो पडे । तोचि द्वेषु ॥ २६ ॥
आतां यावरी सुख । तें एवंविध देख ।
जेणें एकेंचि अशेख । विसरे जीवु ॥ २७ ॥
मना वाचे काये । जें आपली आण वाये ।
देहस्मृतीची त्राये । मोडित जें ये ॥ २८ ॥
जयाचेनि जालेपणें । पांगुळा होइजे प्राणें ।
सात्विकासी दुणें । वरीही लाभु ॥ २९ ॥

कां आथवियाचि इंद्रियवृत्ति । हृदयाचिया एकांतीं ।
थापटूनि सुषुप्ति । आणी जें गा ॥ १३० ॥
किंबहुना सोये । जीव आत्मयाची लाहे ।
तेथ जें होये । तया नाम सुख ॥ ३१ ॥
आणि ऐसी हे अवस्था । न जोडतां पार्था ।
जीजे तेंचि सर्वथा । दुःख जाणें ॥ ३२ ॥
तें मनोरथसंगें नव्हे । एऱ्हवीं सिद्धी गेलेंचि आहे ।
हे दोनीचि उपाये । सुखदुःखासी ॥ ३३ ॥
आतां प्रसंगा साक्षीभूता । देहीं चैतन्याची जे सत्ता ।
तिये नाम पांडुसुता । चेतना येथें ॥ ३४ ॥
जे नखौनि केशवरी । उभी जागे शरीरीं ।
जे तिहीं अवस्थांतरीं । पालटेना ॥ ३५ ॥
मनबुद्ध्यादि आघवीं । जियेचेनि टवटवी ।
प्रकृतिवनमाधवी । सदांचि जे ॥ ३६ ॥
जडाजडीं अंशीं । राहाटे जे सरिसी ।
ते चेतना गा तुजसीं । लटिकें नाहीं ॥ ३७ ॥
पैं रावो परिवारु नेणे । आज्ञाचि परचक्र जिणे ।
कां चंद्राचेनि पूर्णपणें । सिंधू भरती ॥ ३८ ॥
नाना भ्रामकाचें संनिधान । लोहो करी सचेतन ।
कां सूर्यसंगु जन । चेष्टवी गा ॥ ३९ ॥
अगा मुखमेळेंविण । पिलियाचें पोषण ।
करी निरीक्षण । कूर्मी जैसीं ॥ १४० ॥
पार्था तियापरी । आत्मसंगती इये शरीरीं ।
सजीवत्वाचा करी । उपेगु जडा ॥ ४१ ॥
मग तियेतें चेतना । म्हणिपे वैं अर्जुना ।
आतां धृतिविवंचना- । भेदु आइक ॥ ४१ ॥

तरि तत्त्वां परस्परें । उघड जातिस्वभाववैरें ।
नव्हे पृथ्वीतें नीरें । निनाशिजे ॥ ४३ ॥
नीरातें आटी तेज । तेजा वायूसीं झुंझ ।
आणि गगन तंव सहज । वायु भक्षी ॥ ४४ ॥
तेवींचि कोणेही वेळे । आपण कायिसयाही न मिळे ।
आंत रिघोनि वेगळें । आकाश हें ॥ ४५ ॥
ऐसीं हीं पांचही भूतें । न साहती एकमेकांतें ।
कीं तियेंही ऐक्यातें । देहासि येती ॥ ४६ ॥
द्वंद्वाची उखिविखी । सोडूनि वसती एकीं ।
एकएकातें पोखी । निजगुणें गा ॥ ४७ ॥
ऐसें न मिळे तयां साजणें । चाले धैर्यें जेणें ।
तया नांव म्हणे । धृति मी गा ॥ ४८ ॥
आणि जीवेसीं पांडवा । या छत्तिसांचा मेळावा ।
तो हा एथ जाणावा । संघातु पैं गा ॥ ४९ ॥
एवं छत्तीसही भेद । सांगितले तुज विशद ।
यया येतुलेयातें प्रसिद्ध । क्षेत्र म्हणिजे ॥ १५० ॥
रथांगांचा मेळावा । जेवि रथु म्हणिजे पांडवा ।
कां अधोर्ध्व अवेवां । नाव देहो ॥ ५१ ॥
करीतुरंगसमाजें । सेना नाम निफजे ।
कां वाक्य म्हणिपती पुंजे । अक्षरांचे ॥ ५२ ॥
कां जळधरांचा मेळा । वाच्य होय आभाळा ।
नाना लोकां सकळां । नाम जग ॥ ५३ ॥
कां स्नेहसूत्रवन्ही । मेळु एकीं स्थानीं ।
धरिजे तो जनीं । दीपु होय ॥ ५४ ॥
तैसीं छत्तीसही इयें तत्त्वें । मिळती जेणें एकत्वें ।
तेणें समूहपरत्वें । क्षेत्र म्हणिपे ॥ ५५ ॥

आणि चाहतेनि भौतिकें । पाप पुण्य येथें पिके ।
म्हणोनि आम्हीं कौतुकें । क्षेत्र म्हणों ॥ ५६ ॥
आणि एकाचेनि मतें । देह म्हणती ययातें ।
परि असो हें अनंतें । नामें यया ॥ ५७ ॥
पैं परतत्त्वाआरौतें । स्थावरा आंतौतें ।
जें कांहीं होतें जातें । तें क्षेत्रचि हें ॥ ५८ ॥
परि सुरनरउरगीं । घडत आहे योनिविभागीं ।
तें गुणकर्मसंगीं । पडिलेंसातें ॥ ५९ ॥
हेचि गुणविवंचना । पुढां म्हाणिपैल अर्जुना ।
प्रस्तुत आतां तुज ज्ञाना । रूप दावूं ॥ १६० ॥
क्षेत्र तंव सविस्तर । सांगितलें सविकार ।
म्हणोनि आतां उदार । ज्ञान आइकें ॥ ६१ ॥
जया ज्ञानालागीं । गगन गिळिताति योगी ।
स्वर्गाची आडवंगी । उमरडोनि ॥ ६२ ॥
न करिती सिद्धीची चाड । न धरिती ऋद्धीची भीड ।
योगाऐसें दुवाड । हेळसिती ॥ ६३ ॥
तपोदुर्गें वोलांडित । क्रतुकोटि वोवांडित ।
उलथूनि सांडित । कर्मवल्ली ॥ ६४ ॥
नानाभजनमार्गीं । धांवत उघडिया आंगीं ।
एक रिघताति सुरंगीं । सुषुम्नेचिये ॥ ६५ ॥
ऐसी जिये ज्ञानीं । मुनीश्वरांची उतान्हीं ।
वेदतरुच्या पानोपानीं । हिंडताती ॥ ६६ ॥
देईल गुरुसेवा । इया बुद्धी पांडवा ।
जन्मशतांचा सांडोवा । टाकित जे ॥ ६७ ॥

१ आडमार्ग. २ इच्छा.

जया ज्ञानाची रिगवणी । अविद्ये उणें आणी ।
जीवात्मया बुझावणी । मांडूनि दे ॥ ६८ ॥
जें इंद्रियांचीं द्वारें आडी । प्रवृत्तीचे पाय मोडी ।
जें दैन्यचि फेडी । मानसाचें ॥ ६९ ॥
द्वैताचा दुकाळु पाहे । साम्याचें सुयाणें होये ।
जया ज्ञानाची सोये । ऐसें करी ॥ १७० ॥
मदाचा ठावोचि पुसी । जें महामोहातें ग्रासी ।
नेदी आपपरु ऐसी । भाष उरों ॥ ७१ ॥
जें संसारातें उन्मूळी । संकल्पपंकु पाखाळी ।
अनावराते वेंटाळी । ज्ञेयातें जें ॥ ७२ ॥
जयाचेनि जालेपणें । पांगुळ होइजे प्राणें ।
जयाचेनि विंदाणें । जग हें चेष्टे ॥ ७३ ॥
जयाचेनि उजाळें । उघडती बुद्धीचे डोळे ।
जीवु दोंदावरी लोळे । आनंदाचिया ॥ ७४ ॥
ऐसें जें ज्ञान । पवित्रैकनिधान ।
जेथ विटाळलें मन । चोख कीजे ॥ ७५ ॥
आत्मया जीवबुद्धी । जे लागली होती क्षयव्याधी ।
ते जयाचिया संनिधी । निरुजा कीजे ॥ ७६ ॥
तें अनिरूप्य कीं निरूपिजे । ऐकतां बुद्धी आणिजे ।
वांचूनि डोळां देखिजे । ऐसें नाहीं ॥ ७७ ॥
मग तेंचि इये शरीरीं । जैं आपुला प्रभावो करी ।
तैं इंद्रियांचिया व्यापारीं । डोळांहि दिसे ॥ ७८ ॥
पैं वसंताचें रिगवणें । झाडांचेनि साजेपणें ।
जाणिजे तेवि करणें । सांगती ज्ञान ॥ ७९ ॥
अगा वृक्षासि पाताळीं । जळ सांपडे मूळीं ।
तें शाखांचिये नव्हाळीं । बाहेर दिसे ॥ १८० ॥

कां भूमीचें मार्दव। सांगे कोंभाची लवलव।
नाना आचार गौरव। सुकुलीनाचे ॥ ८१ ॥
अथवा संभ्रमाचिया आयती। स्नेहो जैसा ये व्यक्ती।
कां दर्शनाचिये प्रशस्तीं। पुण्यपुरुष ॥ ८२ ॥
ना तरी केळीं कापूर जाहला। तो परिमळें जाणों आला।
कां भिंगारीं दीपु ठेविला। बाहेरि फांके ॥ ८३ ॥
तैसें हृदयींचेनि ज्ञानें। जिये देहीं उमटती चिन्हें।
तियें सांगों आतां अवधानें। चांगें आइक ॥ ८४ ॥

अमानित्वमदंभित्वमहिंसा क्षांतिरार्जवम्।
आचार्योपासनं शौचं स्थैर्यमात्मविनिग्रहः ॥ ७ ॥

तरी कवणेही विषयींचें। साम्य होणें न रुचे।
संभावितपणाचें। वोझें जया ॥ ८५ ॥
आथिलेचि गुण वानितां। मान्यपणें मानितां।
योग्यतेचें येतां। रूप आंगा ॥ ८६ ॥
तैं गजबजों लागे कैसा। व्याधें रुंधला मृगु जैसा।
कां बाहीं तरतां वळसा। दाटला जेवीं ॥ ८७ ॥
पार्था तेणें पाडें। सन्मानें जो सांकडे।
गरिमेतें आंगाकडे। येवोंचि नेदी ॥ ८८ ॥
पूज्यता डोळां न देखावी। स्वकीर्ति कानीं नायकावी।
हा अमुका ऐसी नोहावी। सेचि लोकां ॥ ८९ ॥
तेथ सत्काराची कें गोठी। कें आदरा देईल भेटी।
मरणेंसीं साटी। नमस्कारितां ॥ १९० ॥
वाचस्पतीचेनि पाडें। सर्वज्ञता तरी जोडे।
परि वेडिवेमाजीं दडे। महिमेभेणें ॥ ९१ ॥

चातुर्य लपवी । महत्त्व हारवी ।
पिसेपण मिरवी । आवडोनी ॥ ९२ ॥
लौकिकाचा उद्वेगु । शास्त्रांवरी उबगु ।
उगेपणीं चांगु । आथी भरु ॥ ९३ ॥
जगें अवज्ञाचि करावी । संबंधीं सोयचि न धरावी ।
ऐसी ऐसी जीवीं । चाड बहु ॥ ९४ ॥
तळौटेपण वाणे । आंगीं हिणावो खेवणें ।
तें तेंचि करणें । बहुतकरुनी ॥ ९५ ॥
हा जीतु ना नोहे । लोक कल्पी येणें भावें ।
तैसें जिणें होआवें । ऐसी आशा ॥ ९६ ॥
पैं चालतु कां नोहे । कीं वारेनि जातु आहे ।
जना ऐसा भ्रमु जाये । तैसे होइजे ॥ ९७ ॥
माझें असतेपण लोपो । नामरूप हारपो ।
मज झणें वासिपो । भूतजात ॥ ९८ ॥
ऐसी जयाचीं नवसियें । जो नित्य एकांता जातु जाये ।
नामेंचि जो जिये । विजनाचेनि ॥ ९९ ॥
वायु आणि जेया पटे । गगनेसीं बोलो आवडे ।
जीवप्राण झाडें । पढियतीं जया ॥ १०० ॥
किंबहुना ऐसीं । चिन्हें जया देखसी ।
जाण तया ज्ञानेसीं । शेज जाहली ॥ १ ॥
पैं अमानित्व पुरुषीं । तें जाणावें इहीं मिषीं ।
आतां अदंभाचिया वोळखीसी । सौरसु देवों ॥ २ ॥

१ लहानपण. २ हीनपणा, दैन्य ३ भूषण म्हणून धारण करणें.
४ मिषें. ५ शय्या.

तरि अदंभित्व ऐसें । लोभियाचें मन जैसें ।
जीवु जावो परि तुमसे । ठेविला ठावो ॥ ३ ॥
तयापरी किरीटी । पडिलाहि प्राणसंकटीं ।
परि सुकृत न प्रकटी । आंगें बोलें ॥ ४ ॥
खडांणे आला पान्हा । पळवी जेवीं अर्जुना ।
कां लपवी पण्यांगना । वडिलपण ॥ ५ ॥
आढ्य आतुडे आडवीं । मग आढ्यता जेवि हारवी ।
ना तरी कुळवधू लपवी । अवेवांतें ॥ ६ ॥
नाना कृषीवलु आपुलें । पांघुरवी पेरिलें ।
तैसें झांकी निपजलें । दानपुण्य ॥ ७ ॥
वरिवरी देहो न पूजी । लोकांतें न रंजी ।
स्वधर्मु वाग्ध्वजीं । बांधों नेणे ॥ ८ ॥
परोपकारु न बोले । न मिरवी अभ्यासिलें ।
न शके विकूं जोडलें । स्फीतीसाठीं ॥ ९ ॥
शरीरभोगाकडे । पहातां कृपणु आवडे ।
एऱ्हवीं धर्मविषयीं थोडें-। बहु न म्हणे ॥ ११० ॥
घरीं दिसे सांकड । देहींचीही आयती रोड ।
परि दानीं जया होड । सुरतरूसीं ॥ ११ ॥
किंबहुना स्वधर्मीं थोरु । अवसरीं उदारु ।
आत्मचर्चे चतुरु । एऱ्हवीं वेडा ॥ १२ ॥
केळींचें दळवाडें । हळू पोकळ आवडे ।
परि फळोनियां गाढें । रसाळ जैसें ॥ १३ ॥
कां मेघांचें आंग झीलें । दिसे वारेनि जैसें जाईल ।
परि वर्षती नवल । घनवट तें ॥ १४ ॥

१ उघड सांगत नाही. २ खोड्याळ. ३ पैज. ४ पातळ, झिरझिरीत.

तैसा जो पूर्णपणीं । पाहतां धीतीआयणी ।
एऱ्हवीं तरी वाणी । तोचि ठावो ॥ १५ ॥
हें असो या चिन्हांचा । नटनाचु ठायीं जयाच्या ।
जाण ज्ञान तयाच्या । हातां चढे ॥ १६ ॥
पैं गा अदंभपण । म्हणितलें तें हें जाण ।
आतां आइक खूण । अहिंसेची ॥ १७ ॥
तरि अहिंसा बहुती परी । बोलिली असे अवधारीं ।
आपुलालिया मतांतरीं । निरूपिली ॥ १८ ॥
परि ते ऐसी देखा । जैशा खांडुनियां शाखा ।
मग तयाचिया बुडुखा । कुंप कीजे ॥ १९ ॥
कां बाहु तोडोनि पचविजे । मग भुकेची पीडा राखिजे ।
नाना देऊळ मोडूनि कीजे । पौळी देवा ॥ २२० ॥
तैसी हिंसाचि करूनि अहिंसा । निफजाविजे हा ऐसा ।
पैं पूर्वमीमांसा । निर्णो केला ॥ २१ ॥
जे अवृष्टीचेनि उपद्रवें । गादलें विश्व आघवें ।
म्हणोनि पर्जन्येष्टि करावे । नाना याग ॥ २१ ॥
तंव तिये इष्टीचिया बुडीं । पशुहिंसा रोकडी ।
मग अहिंसेची थडी । कैंची दिसे ॥ २३ ॥
पेरिजे नुसधी हिंसा । तेथ उगवैल काय अहिंसा ।
परी नवल धापा धिवसा । या याज्ञिकांचा ॥ २४ ॥
आणि आयुर्वेदु आघवा । तो याच गोष्टी पांडवा ।
जे जीवाकारणें करावा । जीवघातु ॥ २५ ॥
नानारोगें आह्याळलीं । लोळती भूतें देखिलीं ।
ते हिंसा निवारावया केली । चिकित्सा कां ॥ २६ ॥

---

१ ज्ञानभानाचा मार्ग.

तंव ते चिकित्से पहिलें । एकाचे कंद खणविले ।
एका उपडविलें । समूळीं सपत्रीं ॥ २७ ॥
एकें आड मोडविली । अजंगमांची खाल काढविली ।
एकें गर्भिणी उकडविलीं । पुटामाजीं ॥ २८ ॥
अजातशत्रु तरुवरां । सर्वांगीं देवविल्या शिरां ।
ऐसे जीव घेऊनि धनुर्धरा । कोरडे केले ॥ २९ ॥
आणि जंगमाही हात । लाऊनि काढिलें पित्त ।
मग राखिले शिणत । आणीक जीव ॥ २३० ॥
अहो वसतीं धवळारें । मोडूनि केलीं देव्हारें ।
नागवूनि वेव्हारें । गवांदी घातली ॥ ३१ ॥
मस्तक पांघुरविलें । तंव तळवटीं उघडें पडलें ।
घर मोडोनि केले । मांडव पुढें ॥ ३२ ॥
नाना पांघुरणें । जाळूनि जैसें तापणें ।
कां आलें आंगधुणें । कुंजराचें ॥ ३३ ॥
ना तरी बैल विकूनि गोठा । पुंसा लावोनि बांधिजे गांठा ।
इया करणी कीं चेष्टा । काइ हसों ॥ ३४ ॥
एकीं धर्मांचिया वाहणी । गाळूं आदरिलें पाणी ।
तंव गाळिलया आहाळणी । जीव मेले ॥ ३५ ॥
एक न पचविती कण । इये हिंसेचे भेण ।
तेथ कदर्थले प्राण । तेचि हिंसा ॥ ३६ ॥
एवं हिंसाचि अहिंसा । कर्मकांडीं हा ऐसा ।
सिद्धांतु सुमनसा । वोळखें तूं ॥ ३७ ॥
पहिलें अहिंसेचें नांव । आम्ही केलें जंव ।
तंव स्फूर्ति बांधली हांव । इये मतीं ॥ ३८ ॥

१ आडवी. २ वृक्षांची. ३ चिरा, भेगा. ४ अमळत्र. ५ पिंजरा.

तरि कैसेनि ययातें गाळावें । म्हणोनि पडिलें बोलावें
तेवींचि तुवांही जाणावें । ऐसा भावो ॥ ३९ ॥
बहुतकरूनि किरीटी । हाचि विषयो इये गोठी ।
एऱ्हवीं कां आडवाटीं । धांविजैल ॥ २४० ॥
आणि स्वमताचिया निर्धारा- । लागोनियां धनुर्धरा ।
प्राप्ता मतांतरां । निर्वचु कीजे ॥ ४१ ॥
ऐसी हे अवधारीं । निरूपिती परी ।
आतां ययावरी । मुख्य जें गा ॥ ४२ ॥
तें स्वमत बोलिजैल । अहिंसे रूप किजैल ।
जिया उठलिया आंतुल । ज्ञान दिसे ॥ ४३ ॥
परि ते अधिष्ठिलेनि आंगें । जाणिजे आचरतेनि बागें ।
जैसी कसवटी सांगे । वानियातें ॥ ४४ ॥
तैसें ज्ञानामनाचिये भेटी । सरिसेंचि अहिंसेचें बिंब उठी ।
तेंचि ऐसें किरीटी । परिस आतां ॥ ४५ ॥
तरि तरंगु नोलांडितु । लहरी पायें न फोडितु ।
सांचलु न मोडतु । पाणियाचा ॥ ४६ ॥
वेगें आणि लेसां । दिठी घालूनि आंविसां ।
जळीं बकु जैसा । पाउल सुये ॥ ४७ ॥
कां कमळावरी भ्रमर । पाय ठेविती हळुवार ।
कुचंबैल केसर । इया शंका ॥ ४८ ॥
तैसे परमाणु पां गुंतले । जाणूनि जीव सानुले ।
कारुण्यामाजीं पाउलें । लपवूनि चाले ॥ ४९ ॥

१ ठिगें, मार्गानें. २ धान्याच्या कसाला ३ नादूरतां [illegible]. ४ अने- पत्य, [illegible]. ५ कुस्करेल.

ते वाट कृपेची करितु । ते दिशाचि स्नेहभरितु ।
जीवातळीं आंथरितु । आपुला जीवु ॥ ९५० ॥
ऐसिया जतना । चालणें जया अर्जुना ।
हें अनिर्वाच्य परिमाणा । पुरिजेना ॥ ५१ ॥
पैं मोहाचेनि सांगडें । लासी पिलीं धरी तोंडें ।
तेथ दांतांचे आगरडे । लागती जैसे ॥ ५२ ॥
कां स्नेहाळु माये । तान्हयाची वास पाहे ।
तिये दिठी आहे । हळुवार जें ॥ ५३ ॥
नाना कमळदळें । डोलविजती ढाळें ।
तो जेणें पाडें बुबुळें । वारा घेपे ॥ ५४ ॥
तैसेनि मार्दवें पाय । भूमीवरी न्यसीतु जाय ।
लागती तेथ होय । जीवां सुख ॥ ५५ ॥
ऐसिया लघिमा चालतां । कृमि कीटक पांडुसुता ।
देखे तरि माघौता । हळूचि निघे ॥ ५६ ॥
म्हणे पावो धडफडील । तरि स्वामीची निद्रा मोडैल ।
रचलेपणा पडैल । झोती हन ॥ ५७ ॥
इया काकुळती । वाहणी घे माघौती ।
कोणेही व्यक्ती । न वचे वरी ॥ ५८ ॥
जीवाचेनि नांवें । तृणातेंही नोलांडवे ।
मग न लेखितां जावें । हे कें गोठी ॥ ५९ ॥
मुंगिये मेरु नोलांडवे । मशका सिंधु न तरवे ।
तैसें भेटलिया न करवे । अतिक्रमु ॥ ९६० ॥
ऐसी जयाची चाली । कृपाफुलीं फळा आली ।
देखसी जियाली । दया वाचे ॥ ६१ ॥

१ मांजरी. २ टोकें.

स्वयें श्वसणेंचि ते सकुमार । मुख मोहाचें माहेर ।
माधुर्या जाहले अंकुर । दशन तैसे ॥ ६० ॥
पुढां स्नेह पाझरे । माघां चालती अक्षरें ।
शब्द पाठीं अवतरे । कृपा आधीं ॥ ६३ ॥
तंव बोलणेंचि नाहीं । बोलों म्हणे जरी कांहीं ।
तरि बोल कोणाही । खुपेल का ॥ ६४ ॥
बोलतां अधिकुहीं निघे । तरि कोण्हाही वर्मी न लगे ।
आणि कोण्हासि न रिघे । शंका मनीं ॥ ६५ ॥
मांडिली गोठी हन मोडैल । वासिपैल कोणी उडेल ।
आइकोनि बोवाडिल । कोण्ही जरी ॥ ६६ ॥
तरि दुवाळी कोणा नोहावी । भंवई कवणाची नुचलावी ।
ऐसा भावो जीवीं । म्हणोनि उगा ॥ ६७ ॥
मग प्रार्थिला विपायें । जरि लोभें बोलों जाये ।
तरि परिसतया होये । मायबापु ॥ ६८ ॥
कां नादब्रह्मचि मुसे आलें । कीं गंगापय असळलें ।
पतिव्रते आलें । वार्धक्य जैसें ॥ ६९ ॥
तसे साच आणि मवाळ । मितले आणि रसाळ ।
शब्द जैसे कल्लोळ । अमृताचे ॥ १७० ॥
विरोधु वादुबळु । प्राणितापढाळु ।
उपहासु छळु । वर्मस्पर्शु ॥ ७१ ॥
आटु वेगु विंदाणु । आशा शंका प्रतारणु ।
हे संन्यासिले अवगुणु । जया वाचा ॥ ७२ ॥
आणि तयाचि परी किरीटी । थाउ जयाचिये दिठी ।
सांडिलिया भृकुटी । मोकळिया ॥ ७३ ॥

१ मूर्तिमन्त

कां जें भूतीं वस्तु आहे । तिये रूपीं शके विपायें ।
म्हणोनि यासु न पाहे । बहुतकरुनी ॥ ७४ ॥
ऐसाही कोणे एके वेळे । भीतरले कृपेचेनि बळें ।
उघडोनियां डोळे । दृष्टी घाली ॥ ७५ ॥
तरि चंद्रबिंबीनि धारा । निघतां नव्हती गोचरा ।
परि एकसरें चकोरां । निघती दोंदें ॥ ७६ ॥
तैसें प्राणियांसि होये । जरी तो कहीं यासु पाहे ।
तया अवलोकनाची सोये । कूर्मींही नेणें ॥ ७७ ॥
किंबहुना ऐसी । दिठी जयाची भूतांसी ।
करही देखसी । तैसेचि ते ॥ ७८ ॥
तरी होऊनियां कृतार्थ । राहिले सिद्धांचे मनोरथ ।
तैसे जयाचे हात । निर्व्यापार ॥ ७९ ॥
अक्षमें आणि संन्यासिलें । कां निरिंधन आणि विझालें ।
मुकेनि घेतलें । मौन जैसें ॥ १८० ॥
तयापरी कांहीं । जयां करां करणें नाहीं ।
जे अकर्तयाच्या ठायीं । बैसों येती ॥ ८१ ॥
आसुडैल वारा । नख लागेल अंबरा ।
इया बुद्धी करां । चळों नेदी ॥ ८२ ॥
तेथ आंगावरिलीं उडवावीं । कां डोळां रिगतें झाडावीं ।
पशुपक्ष्यां दावावी । त्राससुद्रा ॥ ८३ ॥
इया केउतिया गोठी । नावडे दंडु काठी ।
मग शस्त्राचें किरीटी । बोलणें कें ॥ ८४ ॥
लीलाकमळें खेळणें । कां पुष्पमाळा झेलणें ।
न करी म्हणे गोफणें । ऐसें होईल ॥ ८५ ॥
हालवतील रोमावळी । यालागीं आंग न कुरवाळी ।
नखांची गुंडाळी । बोटांवरी ॥ ८६ ॥

तव करणेयाचाचि अभावो । परि ऐसाही पडे प्रस्तावा ।
तरि हातां हाचि सरावो । जे जोडिजती ॥ ८७ ॥
का नाभिकारा उचलिजे । हातु पडिलिया देइजे ।
ना तरी आर्तातें स्पर्शिजे। अळुमाळु ॥ ८८ ॥
हेंही उपरोधें करणें । तरी आर्तभय हरणें ।
नेणती चंद्रकिरणें । जिव्हाळा तो ॥ ८९ ॥
पावोनि तो स्पर्शु । मळयानिळु सरपुसु ।
येणें मानें पशु । कुरवाळण ॥ १९० ॥
जे सदा रिते मोकळे । जैशी चंदनागे निसळें ।
न फळतांही निर्फळें । होतीचि ना ॥ ९१ ॥
आतां असो हे वाग्जाळ । जाणें ते करतळ ।
सज्जनाचें शीळ । स्वभाव जैसे ॥ ९२ ॥
आतां मन तयाचें । सांगों म्हणों जरी साचें ।
तरी सांगितलें कोणाचें । विलास हे ॥ ९३ ॥
काइ शाखा नव्हे तरु । जळेंवीण असे सागरु ।
तेज आणि तेजाकारु । आन काई ॥ ९४ ॥
अवयव आणि शरीर । हे वेगळाले काय कीर ।
कीं रसु आणि नीर । सिनानीं आथी ॥ ९५ ॥
म्हणोनि हे जे सर्व । सांगितले बाह्यभाव ।
ते मनाचि गा सावयव । ऐसें जाणें ॥ ९६ ॥
जें बीज भुईं खोंविलें । तेंचि वरी रुख जाहलें ।
तैसें इंद्रियद्वारीं फाकलें । अंतरचि कीं ॥ ९७ ॥
पै मानसींचि जरी । अहिंसेची अवसरी ।
तरी कैंची बाहेरी । वोसंडेल ॥ ९८ ॥

१ नाइलाज म्हणून २ शीतळ ३ अडचण, तोटा, हुज्जत.

आंवडे ते वृत्ति किरीटी । आधीं मनींनीचि उठी ।
मग ते वाचे दिठी । करांसि ये ॥ ९९ ॥
वांचूनि मनींचि नाहीं । तें वाचेसि उमटैल काई ।
बीं योण भुंई । अंकुर असे ॥ ३०० ॥
म्हणोनि मनपण जें मोडे । तैं इंद्रियां आधींचि उबेंडें ।
सूत्रधारेंवीण साइखडें । वावो जैसें ॥ १ ॥
उगमींचि वाळूनि जाये । तें वोघीं कैचें वाहे ।
जीवु गेलिया आहे । चेष्टा देहीं ॥ २ ॥
तैसें मन हें पांडवा । मूळ या इंद्रियभावा ।
हेंचि राहटे आघवां । द्वारीं इहीं ॥ ३ ॥
परि जिये वेळीं जैसें । जें होऊनि आंतु असे ।
बाहेरि ये तैसें । व्यापाररूपें ॥ ४ ॥
यालागीं साचोकारें । मनीं अहिंसा थांवे थोरें ।
जैसी पिकली इंति आदरें । बोमात निघे ॥ ५ ॥
म्हणोनि इंद्रियें तेचि संपदा । वेचितां हीं उवावांदा ।
अहिंसेचा धंदा । करितें आहाती ॥ ६ ॥
समुद्रीं दाटे भरितें । तैं समुद्रचि भरी तरियातें ।
तैसें स्वसंपत्ति चित्तें । इंद्रियां केलें ॥ ७ ॥
हें बहु असो पंडित । धरूनि बाळकाचा हातु ।
वोळी लिही व्यक्तु । आपणचि ॥ ८ ॥
तैसें दयालुत्व आपुलें । मनें हातापायां आणिलें ।
मग तेय उपजविलें । अहिंसेतें ॥ ९ ॥

१ जाण २ उपडें, रिकामें, निःशक्त. ३ कळसूत्री बाहुलीं. ४ सुगंध,
५ देवघेव..

याकारणें किरीटी । इंद्रियांचिया गोठी ।
मनाचियेचि राहाटी । रूप केलें ॥ ३१० ॥
ऐसा मनें देहें वाचा । सर्व संन्यासु दंडाचा ।
जाहला ठायीं जयाचा । देखशील ॥ ११ ॥
तो जाण वेल्हाळ । ज्ञानाचें वेळाउळ ।
हें असो निखिळ । ज्ञानचि तो ॥ १२ ॥
जे अहिंसा कानें ऐकिजे । ग्रंथाधारें निरूपिजे ।
ते पाहावी हें उपजे । तैं तोचि पाहावा ॥ १३ ॥
ऐसें म्हणितलें देवें । तें बोलं पर्के सांगावें ।
परि फांकला हें उपसाहावें । तुम्हीं मज ॥ १४ ॥
म्हणाल हिरवे चारीं गोरू । विसरे मागील मोहर धरूं ।
कां वारेलगें पाखिरूं । गगनीं भरे ॥ १५ ॥
तैसिया प्रेमाचिया स्फूर्ती । फावलिया रसवृत्ती ।
वाहविला मती । आकळेना ॥ १६ ॥
तरि तैसें नोहे अवधारा । कारण असे विस्तारा ।
एऱ्हवीं पद तरी अक्षरां । तिहींचेंचि ॥ १७ ॥
अहिंसा म्हणतां थोडी । परि ते तैंचि होय उघडी ।
जें लोटिजती कोडी । मतांचिया ॥ १८ ॥
एऱ्हवीं भ्रांतें मतांतरें । थातंबूनि आंगमरें ।
बोलिजेल तें न सरे । तुम्हांपाशीं ॥ १९ ॥
रत्नपारखियांच्या गांवीं । जाईल गंदकी तरि सोडावी ।
काश्मीरीं न करावी । मिहंगण जेवीं ॥ ३२० ॥
काइसा वासु कापुरा । मंद जेथ अवधारा ।
पिठाचा विकरा । तियेसातें ॥ २१ ॥

१ दिंडचा. २ मिळालें. ३ निवासस्थान. ४ वर्णन, स्तोत्र.

म्हणोनि इये सभे । घोलकेपणाचेनि क्षोमें ।
लाग सरूं न लभे । बोला प्रभु ॥ २२ ॥
सामान्या आणि विशेखा । सकळै कीजेल देखा ।
तरि कानाचेया मुखा- । कडे न्याल ना तुम्ही ॥ २३ ॥
शंकिचेनि गदळें । जैं शुद्ध प्रमेय मैळे ।
तैं मागुतिया पाउलीं पळे । अवधान येतें ॥ २४ ॥
कां करूनि वाबुळियेची बुंथी । जळें जिये ठातीं ।
तयांची वास पाहाती । हंस काई ॥ २५ ॥
कां अभ्रापैलीकडे । जैं येत चांदिणें कोडें ।
तैं चकोरें चांचुवडें । उचलीतीना ॥ २६ ॥
तैसे तुम्ही वास न पाहाल । ग्रंथु नेघा वरि कोपाल ।
जरी निर्विवाद नव्हेल । निरूपण ॥ २७ ॥
न वुझावितां मतें । न फिटे आक्षेपाचें लागतें ।
तें व्याख्यान जी तुमतें । जोडूनि नेदीं ॥ २८ ॥
आणि माझें तंव आघवें । ग्रंथन येणेंचि भावें ।
जे तुम्ही संतीं होआवें । सन्मुख सदां ॥ २९ ॥
एन्हवीं तरी साचोकारें । तुम्ही गीतार्थाचे सोइरे ।
जाणोनि गीता एकसरें । धरिली मियां ॥ ३३० ॥
जे आपुलें सर्वस्व घ्याल । मग इयेतें सोडवूनि न्याल ।
म्हणोनि ग्रंथु नव्हे बोलें । साचचि हे ॥ ३१ ॥
कां सर्वस्वाचा लोभु धरा । बोलीचा अव्हेरु करा ।
तरि गीते मज अवधारा । एकचि गति ॥ ३२ ॥
किंवहुना मज । तुमचिया कृपा काज ।
तिये लागीं व्याज । ग्रंथाचें केलें ॥ ३३ ॥

१ शेवाळीची. २ तारण, ओलीस दिलेली वस्तु.

तरि तुम्हां रसिकांजोगें । व्याख्यान शोधावें लागे ।
म्हणूनि जी मतांगें । बोलों गेलों ॥ ३४ ॥
तंव कथेसि पसरु जाहला । श्लोकार्थु दूरि गेला ।
कीजो क्षमा यया बोला । अपत्या मज ॥ ३५ ॥
आणि घांसाआंतिल हरळु । फेडितां लागे वेळु ।
तें दूषण नव्हे खडळु । सांडावा कीं ॥ ३६ ॥
कां संवचोरां चुकवितां । दिवस लागलिया माता ।
कोपावें कीं जीविता । जितांणें कीजे ॥ ३७ ॥
परि यावरील हें नव्हे । तुम्हीं उपसाहिलें तेंचि बरवें ।
आतां अवधारिजो देवें । बोलिलें ऐसें ॥ ३८ ॥
म्हणे उन्मेखसुलोचना । सावध होई अर्जुना ।
करूं तुज ज्ञाना । वोळखी आतां ॥ ३९ ॥
तरि ज्ञान गा तें एथें । वोळख तूं निरुतें ।
आक्रोशेंवीण जेथें । क्षमा असे ॥ २४० ॥
अगाधसरोवरीं । कमळिणी जियापरी ।
कां सदैवाचिया घरीं । संपत्ति जैसी ॥ ४१ ॥
पार्था तेणें पाडें । क्षमा जयातें वाढे ।
तेही लक्षे तें फुडें । लक्षण सांगों ॥ ४२ ॥
तरि पढियंतें लेणें । आंगीं भावें जेणें ।
धरिजे तेवि साहणें । सर्वचि जया ॥ ४३ ॥
त्रिविध मुख्य आघवे । उपद्रवांचे मेळावे ।
वरि पडिलिया नव्हे । वांकुडा जो ॥ ४४ ॥

---

१ गडा. २ टगारा. ३ निंबलोण. ४ ज्ञानानें स्वच्छ झाले आहेत डोळे ज्याचे असा.

अपेक्षित पावे । तें जेणें तोषें मानवे ।
अनपेक्षिताही करवे । मानु तोचि ॥ ४५ ॥
जो मानापमानातें साहे । सुखदुःख जेथ सामा ये ।
निंदास्तुती नोहे । दुखंडु जो ॥ ४६ ॥
उन्हाळेनि जो न तपे । हिमवंतीं न कांपे ।
कायसेनिही न वासिपे । पातलेया ॥ ४७ ॥
स्वशिखरांचा भारु । नेणें जैसा मेरु ।
कीं धरा यज्ञसूकरु । वोझें न म्हणे ॥ ४८ ॥
नाना चराचरीं भूतीं । दाटणी नव्हे क्षिती ।
तैसा नाना द्वंद्वीं प्राप्तीं । घामेजेना ॥ ४९ ॥
घेउनी जळाचे लोट । आलिया नदीनदांचे संघाट ।
करी वाड पोट । समुद्र जेवीं ॥ ३५० ॥
तैसें जयाचियाठायीं । न साहणें काहींचि नाहीं ।
आणि साहतु असे ऐसेंही । स्मरण नुरे ॥ ५१ ॥
आंगा जें पातलें । तें करूनि घाली आपुलें ।
तेथ साहतेनि नवलें । घेपिजेना ॥ ५२ ॥
हे अनाक्रोश क्षमा । जयापाशीं प्रियोत्तमा ।
जाण तेणें महिमा । ज्ञानासि गा ॥ ५३ ॥
तो पुरुष पांडवा । ज्ञानाचा वोलावा ।
आतां परिस आर्जवा । रूप करूं ॥ ५४ ॥
तरि आर्जव तें ऐसें । प्राणाचें सौजन्य जैसें ।
आवडे तयाही दोषें । एकचि गा ॥ ५५ ॥
तोंड पाहूनि प्रकाशु । न करी जेंवि चंडांशु ।
जगा एकुचि अवकाशु । आकाश जैसें ॥ ५६ ॥

१ कोणाच्याही. २ उद्देशें, संबंधानें.

तैसें जयाचें मन । माणुसप्रती आनान ।
नव्हे आणि वर्तन । ऐसें पैं तें ॥ ५७ ॥
जे जगेंचि सनोळख । जगेंसीं जुनाट सोयरिक ।
आप पर हे भाख । जाणणे नाहीं ॥ ५८ ॥
मलतेणेसीं मेळु । पाणिया ऐसा ढाळु ।
कवणेविखीं आडळु । नेघे चित्त ॥ ५९ ॥
वारियाची धांव । तैसे सरळ भाव ।
शंका आणि हांव । नाहीं जया ॥ ३६० ॥
मायेपुढें वाळका । रिगतां न पडे शंका ।
तैसें मन देतां लोकां । नालोची जो ॥ ६१ ॥
फांकलिया इंदीवरा । परिवारु नाहीं धनुर्धरा ।
तैसा कोनकोपरा । नेणेचि जो ॥ ६२ ॥
चोखाळपण रत्नाचें । रत्नावरी किरणाचें ।
तैसें पुढां मन जयाचें । करणें पाठीं ॥ ६३ ॥
आलोचू जो नेणे । अनुभवचि जोगावणें ।
धरी मोकली अतःकरणें । नव्हेचि जया ॥ ६४ ॥
दिठी नोहे मिणधी । बोलणें नाहीं संदिग्धीं ।
कवणेंसीं हीनबुद्धी । राहटीजे ना ॥ ६५ ॥
दाही इंद्रियें प्रांजळें । निष्प्रपंचें निर्मळें ।
पांचही पालव मोकळे । आठही पाहर ॥ ६६ ॥
अमृताची धार । तैसें उजू अंतर ।
किंबहुना जो माहेर । या चिन्हांचें ॥ ६७ ॥
तो पुरुष सुभटा । आर्जवाचा आंगवटा ।
जाण तेथेंचि घरटा । ज्ञानें केला ॥ ६८ ॥

१ विचारांत पडत नाहीं.

आतां ययावरी । गुरुभक्तीची परी ।
सांगों गा अवधारीं । चतुरनाथा ॥ ६९ ॥
आघवियाचि दैवां । जन्मभूमि हे सेवा ।
जे ब्रह्म करी जीवा । शोच्यातेंही ॥ ३७० ॥
ते आचार्योपास्ति । प्रकटिजेल तुजप्रती ।
बैसों दे एकपांती । अवधानाची ॥ ७१ ॥
तरि सकळ[1] जळसमृद्धि । घेऊनि गंगा निघाली उदधी ।
कीं श्रुति हे महापदीं । पैठी जाहाली ॥ ७२ ॥
नाना वेंटाळूनि जीवितें । गुणागुण उखितें ।
प्राणनाथा उचितें । दिधलें प्रिया ॥ ७३ ॥
तैसें सबाह्य आपुलें । जेणें गुरुकुळीं वोपिलें ।
आपणपें केलें । भक्तीचें घर ॥ ७४ ॥
गुरुगृह जये देशीं । तो देशुचि वसे मानसीं ।
विरहिणी कां जैसी । वल्लभातें ॥ ७५ ॥
तियेकडोनि येतसे वारा । देखोनि धांवे सामोरा ।
आड पडे म्हणे घरा । बीजें[2] कीजो ॥ ७६ ॥
साचा प्रेमाचिया भुली । तया दिशेसीचि आवडे बोली ।
जीवू थानापति[3] करूनि घाली । गुरुगृहीं जो ॥ ७७ ॥
परि गुरुआज्ञा धरिलें । देह गांवीं असे एकलें ।
वांसरुवा लाविलें । दावें जैसें ॥ ७८ ॥
म्हणे कैं हें बिरडें फिटेल । कैं तो स्वामी भेटेल ।
युगाहूनि वडिल । निमिष मानी ॥ ७९ ॥
ऐसेया गुरुग्रामींचें आलें । कां स्वयें गुरूंनीचि धाडिलें ।
तरी गतायुष्या जोडलें । आयुष्य जैसें ॥ ३८० ॥

१ सर्व. २ आगमन. ३ ठाणेदार.

कां झुकतया अंकुरा । वरि पडलिया पीयूषधारा ।
नाना अल्पोदकींचा सागरा । आला मासा ॥ ८१ ॥
ना तरी रंकें निधान देखिलें । कां आंधळिया डोळे उघडले ।
मणंगाचिया आंगा आलें । इंद्रपद ॥ ८२ ॥
तैसें गुरुकुळाचेनि नावें । महासुखें अति थोरावे ।
जे कोडही पोटाळवे । आकाश कां ॥ ८३ ॥
पैं गुरुकुळीं ऐसी । आवडी जया देखसी ।
जाण ज्ञान तयापासीं । पांइकी करी ॥ ८४ ॥
आणि अभ्यंतरिलियेकडे । प्रेमाचेनि पवाडें ।
श्रीगुरुचें रूपडें । उपासी ध्यानीं ॥ ८५ ॥
हृदयशुद्धीचिया आवारीं । आराध्यु तो निश्चल ध्रुव करी ।
मग सर्व भावेंसीं परिवारीं । आपण होय ॥ ८६ ॥
कां चैतन्याचिये पोवळीं । माजीं आनंदाचिया राउळीं ।
श्रीगुरुलिंगा ढाळी । ध्यानामृत ॥ ८७ ॥
उदैजतां बोधार्का । बुद्धीची डाळ[४] सात्त्विका ।
भरोनियां त्र्यंबका । लाखोली वाहे ॥ ८८ ॥
काळशुद्धी त्रिकाळीं । जीवदशा धूप जाळी ।
ज्ञानदीपें वोवाळी । निरंतर ॥ ८९ ॥
सामरस्याची रससोय । अखंड अर्पितु जाय ।
आपण भराडा होय । गुरु तो लिंग ॥ ३९० ॥
ना तरी जीवाचिये सेजे । गुरु कांतु करूनि भुजे ।
ऐसी प्रेमाचेनि भोजें । बुद्धि वाहे ॥ ९१ ॥
कोणेएके अवसरीं । अनुरागु भरे अंतरीं ।
कीं तया नाम करी । क्षीराब्धि ॥ ९२ ॥

१ सदा. २ ज्ञानाच्या ३ ओट्यावर. ४ डाळी, परडी

तेथ ध्येयध्यान बहु सुख । तेंचि शेषतुळिका निर्दोख ।
वरि जळशयन देख । भावी गुरु ॥ ९३ ॥
मग वोळगती पाय । ते लक्ष्मी आपण होय ।
गरुड होऊनि उभा राहे । आपणाचि ॥ ९४ ॥
नाभीं आपण जन्मे । ऐसें गुरुमूर्तिप्रेमें ।
अनुभवी मनोधर्मे । ध्यानसुख ॥ ९५ ॥
एकाधिये वेळे । गुरु माय करी भावबळें ।
मग स्तन्यसुखें लोळे । अंकावरी ॥ ९६ ॥
ना तरी गा किरीटी । चैतन्यतरुतळवटीं ।
गुरु धेनु आपण पाठीं । वत्स होय ॥ ९७ ॥
गुरुकृपास्नेहसलिलीं । आपण होय मासोळी ।
कोणे एके वेळीं । हेंचि भावी ॥ ९८ ॥
गुरुकृपामृताचें वडप । आपण सेवावृत्तीचें होय रोप ।
ऐसेसे संकल्प । विये मन ॥ ९९ ॥
चक्षुपक्षेंवीण । पिलूं होय आपण ।
कैसें पैं अपारपण । आवडीचें ॥ ४०० ॥
गुरुतें पक्षिणी करी । चारा घे चांचुवरी ।
गुरु तारू धरी । आपण कास ॥ १ ॥
ऐसें प्रेमाचेनि थावें । ध्यानचि ध्यानातें प्रसवे ।
पूर्णसिंधू हेलावे । फुटती जैसे ॥ २ ॥
किंबहुना यापरी । श्रीगुरुमूर्ति अंतरीं ।
भोगी आतां अवधारीं । बाह्यसेवा ॥ ३ ॥
तरि जीवीं ऐसें आवांके । म्हणे दास्य करीन निकें ।
जैसेनि गुरु कौतुकें । माग म्हणती ॥ ४ ॥
तैसिया साचा उपास्ती । गोसावी प्रसन्न होती ।
तेथ मी विनंति । ऐसी करीन ॥ ५ ॥

म्हणेन तुमचा देवा । परिवारु जो आघवा ।
येतुले रूपें होआवां । मीचि एकु ॥ ६ ॥
आणि उपकरतीं आपुलीं । उपकरणें आंथी जेतुलीं ।
माझीं रूपें तेतुलीं । होआवीं स्वामी ॥ ७ ॥
ऐसा मागेन वरु । तेथ हो म्हणती श्रीगुरु ।
मग तो परिवारु । मीचि होईन ॥ ८ ॥
उपकरणजात सकळिक । तें मीचि होईन एकैक ।
तेव्हां उपास्तीचें कौतुक । देखिजेल ॥ ९ ॥
गुरु बहुतांची माये । परि एकलौति होऊनि ठाये ।
तैसें करूनि आण वाये । कृपे तिये ॥ ४१० ॥
तया अनुरागा वेधु लावीं । एकपत्नीव्रत घेववीं ।
क्षेत्रसंन्यासु करवीं । लोभाकरवीं ॥ ११ ॥
चतुर्दिशु वारा । न लाहे निघों बाहिरा ।
तैसा गुरुकृपे पांजिरा । मीचि होईन ॥ १२ ॥
आपुलिया गुणांचीं लेणीं । करीन गुरुसेवे स्वामिणी ।
हें असो होईन गंवसणी । मीचि भक्तीसी ॥ १३ ॥
गुरुस्नेहाचिये वृष्टी । मी पृथ्वी होईन तळवटीं ।
ऐसिया मनोरथांचिया सृष्टी । अनंता रचीं ॥ १४ ॥
म्हणे श्रीगुरूचें भवन । आपण मी होईन ।
आणि दास होऊनि करीन । दास्य तेथिंचें ॥ १५ ॥
निर्गमागमीं दातारें । जे वोलांडिजती उंबरे ।
ते मी होईन आणि द्वारें । द्वारपाळु ॥ १६ ॥
पाउवा मी होईन । तियां मीचि लेववीन ।
छत्र मी आणि करीन । धारीपण ॥ १७ ॥

मी तळ उपरु जाणविता । चंवरधरु हातु देता ।
स्वामीपुढें खोलता । होईन मी ॥ १८ ॥
मीचि होईन सागळा । करूं सुईन गुरुळा ।
सांडिती तो नेपाळा । पडिघा मीचि ॥ १९ ॥
हडप मी वोळगेन । मीचि उगाळु घेईन ।
उळिग मी करीन । आंघोळीचें ॥ ४२० ॥
होईन गुरूचें आसन । अळंकार परिधान ।
चंदनादि होईन । उपचार ते ॥ २१ ॥
मीचि होईन सुआरु । वोगरीन उपाहारु ।
आपणपें श्रीगुरु । वोंवाळीन ॥ २२ ॥
जे वेळीं देवो आरोगिती । तेव्हां पांतीकरु मीचि पांती ।
मीचि होईन पुढती । देईन विडा ॥ २३ ॥
ताट मी काढीन । सेज मी झाडीन ।
चरणसंवाहन । मीचि करीन ॥ २४ ॥
सिंहासन होईन आपण । वरि गुरु करिती आरोहण ।
होईन पुरेपण । वोळंगेचें ॥ २५ ॥
श्रीगुरूचें मन । जया देईल अवधान ।
तो मी पुढां होईन । चमत्कारु ॥ २६ ॥
तया श्रवणाचे आंगणीं । होईन शब्दांचिया अक्षौहिणी ।
स्पर्श होईन घसणी । आंगाचिया ॥ २७ ॥
श्रीगुरुचे डोळे । अवलोकनें स्नेहाळें ।
पाहती तियें सकळें । होईन रूपें ॥ २८ ॥

१ दिवटी धरणारा. २ झारी. ३ चुळला ४ पानदान. ५ थुंकलेला चोथा. ६ साहित्य, तयारी. ७ सैंपाकी. ८ वाढीन. ९ जेवतात. १० सेवेचें. ११ समूह.

तिये रसने जो जो रुचेल । तो तो रसु म्यां होइजेल ।
गंधरूपें कीजेल । घ्राणसेवा ॥ २९ ॥
एवं वाग्मनोगत । श्रीगुरुसेवा समस्त ।
वेंढाळीन वस्तुजात । होऊनियां ॥ ४३० ॥
जंव देह हें असेल । तंव वोळगी ऐसी कीजेल ।
मग देहांतीं नवल । बुद्धि आहे ॥ ३१ ॥
इये शरीरींची माती । मेळवीन तिये क्षिती ।
जेथ श्रीचरण उभे ठाती । श्रीगुरुचे ॥ ३२ ॥
माझा स्वामी कवतिकें । स्पर्शीजति जियें उदकें ।
तेथ लया नेईन निकें । आपीं आप ॥ ३३ ॥
श्रीगुरु वोवाळिजती । कां भवनीं जे उजळिजती ।
तया दीपांचिया दीप्तीं । ठेवीन तेज ॥ ३४ ॥
चंवरी हन विंजणा । तेथ लयो करीन प्राणा ।
मग आंगाचा वोळंगणा । होईन मी ॥ ३५ ॥
जिये जिये अवकाशीं । श्रीगुरु असती परिवारेंसीं ।
आकाश लया आकाशीं । नेईन तिये ॥ ३६ ॥
परि जीतु मेला न संडीं । निमेषु लोकां न धडीं ।
ऐसेनि गणाचिया कोडी । कल्पांचिया ॥ ३७ ॥
येतुलेवरी धिवसा । जयाचिया मानसा ।
आणि करूनियांहि तैसा । अपारु जो ॥ ३८ ॥
रात्र दिवस नेणे । थोडें बहु न म्हणे ।
म्हणियाचेनि दाटपणें । साजा होय ॥ ३९ ॥
तो व्यापारु येणें नांवें । गगनाहूनि थोरावे ।
एकला करी आघवें । एकेचि काळीं ॥ ४४० ॥

हृदयवृत्तीपुढां । आंगचि घे दंवडा ।
काज करी होडां । मानसेंशीं ॥ ४१ ॥
एखादियां वेळां । श्रीगुरूचिया खेळा ।
लोण करी सकळा । जीविताचें ॥ ४२ ॥
जो गुरुदास्यें कृशु । जो गुरुप्रेमें सपोषु ।
गुरुआज्ञे निवासु । आपण जो ॥ ४३ ॥
जो गुरुकुळें सुकुलीनु । जो गुरुबंधुसौजन्यें सुजनु ।
जो गुरुसेवाव्यसनें सव्यसनु । निरंतर ॥ ४४ ॥
गुरुसंप्रदायधर्म । तेचि जयाचे वर्णाश्रम ।
गुरुपरिचर्या नित्यकर्म । जयाचें गा ॥ ४५ ॥
गुरु क्षेत्र गुरु देवता । गुरु माता गुरु पिता ।
जो गुरुसेवेपरौता । मार्गु नेणे ॥ ४६ ॥
श्रीगुरूचें द्वार । तें जयाचें सर्वस्व सार ।
गुरुसेवकां सहोदर । प्रेमें भजे ॥ ४७ ॥
जयाचें वक्त्र । वाहे गुरुनामाचे मंत्र ।
गुरुवाक्यावांचूनि शास्त्र । हातीं न शिवे ॥ ४८ ॥
शिवतलें गुरुचरणीं । भलतैसें हो पाणी ।
तया तीर्थे यात्रे आणी । त्रैलोक्यींचीं ॥ ४९ ॥
श्रीगुरूचें उशिटें । लाहे जैं अवचटें ।
हें तेणें लाभें विटे । समाधीसी ॥ ४५० ॥
कैवल्यसुखासाठीं । परमाणु घे किरीटी ।
उधळती पायांपाठीं । चालतां जे ॥ ५१ ॥
हें असो सांगावें किती । नाहीं पारु गुरुभक्ती ।
परी गा उत्क्रांतमति । कारण हें ॥ ५२ ॥

१ धांव. २ पैज. ३ उत्कंठेनें आलेलें मन.

जया इये भक्तीची चाड । जया इयेंविषींचें कोड ।
जो हे सेवेवांचून गोड । न मनी कांहीं ॥५३॥
तो तत्त्वज्ञानाचा ठावो । ज्ञाना तेणेंचि आवो ।
हें असो तो देवो । ज्ञानभक्त ॥५४॥
हें जाण पां साचोकारें । तेथ ज्ञान उघडेनि द्वारें ।
नांदत असे जगा पुरे । इया रीती ॥ ५५ ॥
जिये गुरुसेवेविखीं । माझा जीव अभिलाखी ।
म्हणोनि सोयचुकी । बोली केली ॥ ५६ ॥
एन्हवीं असतां हातीं खुळा । भजनावधानीं आंधळा ।
परिचर्येलागीं पांगुळा- । पासूनि मंदु ॥ ५७ ॥
गुरुवर्णनीं मुका । आळशी पोशिजे फुका ।
परि मनीं आथी निका । सानुरागु ॥ ५८ ॥
तेणेंचि पैं कारणें । हे स्थूळ पोसणे ।
पडलें मज म्हणे । ज्ञानदेवो ॥ ५९ ॥
परि तो बोलु उपसाहावा । आणि बोल्गे[1] अवसरु देयावा ।
आतां म्हणेन जी बरवा । ग्रंथार्थुचि ॥ ४६० ॥
परिसा परिसा श्रीकृष्णु । जो भूतभारसहिष्णु ।
तो बोलतसे विष्णु । पार्थु आइके ॥ ६१ ॥
म्हणे शुचित्व गा ऐसें । जयापाशीं दिसे ।
आंग मन जैसें । कापुराचें ॥ ६२ ॥
कां रत्नाचे दळवाडें । जैसें सबाह्य चोखडें ।
आंतबाहेरि एके पाडें । सूर्यु जैसा ॥ ६३ ॥
बाहेरीं कर्में क्षाळला । भीतरीं ज्ञानें उजळला[2] ।
इहीं दोहीं परी आला । पाखाळा एका ॥ ६४ ॥

१ डुल्ल, योग्य. २ निर्मळलेला.

मृत्तिका आणि जळें । बाह्य येणें मेळें ।
निर्मळु होय बोलें । वेदांचेनी ॥ ६५ ॥
मलतेथ बुद्धि वळी । रंज आरिसा उजळी ।
सौंदणी फेडी थिगळीं । वस्त्रांचिया ॥ ६६ ॥
किंबहुना यियापरी । बाह्य चोख अवधारीं ।
आणि ज्ञानदीपु अंतरीं । म्हणोनि शुद्ध ॥ ६७ ॥
एऱ्हवीं तरी पांडुसुता । आंत शुद्ध नसतां ।
बाहेरि कर्मे तो तत्त्वतां । विटंबु गा ॥ ६८ ॥
मृत जैसा शृंगारिला । गाढव तीर्थी न्हाणिला ।
कडुदुधिया माखिला । गुळें जैसा ॥ ६९ ॥
वोसगृहीं तोरण बांधिलें । कां उपवासी अन्नें लिंपिलें ।
कुंकुमसेंदुर केलें । कांतहीनेनें ॥ ४७० ॥
कळस ढिमाचे पोकळ । जळो वरील ते झळाळ ।
काय करूं चित्रींव फळ । आंतु शेण ॥ ७१ ॥
तैसें कर्म वरिचिलेकडां । न सरे थोर मोलें कुडा ।
नव्हे मदिरेचा घडा । पवित्र गंगें ॥ ७२ ॥
म्हणोनि अंतरीं ज्ञान व्हावें । मग बाह्य लाभेल स्वभावें ।
वरि ज्ञान कर्मे संभवे । ऐसें कें जोडे ॥ ७३ ॥
यालागीं बाह्य भागु । कर्मे धुतला चांगु ।
ज्ञानें फिटला वेंगु । अंतरींचा ॥ ७४ ॥
तेथ अंतरबाह्य गेलें । निर्मळत्व एक जाहलें ।
किंबहुना उरलें । शुचित्वचि ॥ ७५ ॥
म्हणोनि सद्भाव जीवागत । बाहेरि दिसती फांकत ।
स्फटिकगृहींचे डोलत । दीप जैसे ॥ ७६ ॥

१ माती, रेती. २ कपडा धुण्याचें सतेलें. ३ डाग, कलंक, मळ.

विकल्प जेणें उपजे । नाथिली विकृति निपजे ।
अप्रवृत्तीचीं बीजें । अंकुर येती ॥ ७७ ॥
ते आइके देखे अथवा भेटे । परि मनीं कांहींचि नुमटे ।
मेघरंगें न कांटे । व्योम जैसें ॥ ७८ ॥
एऱ्हवीं इंद्रियांचेनि मेळें । विषयांवरी तरी लोळे ।
परि विकाराचेनि विटाळें । लिंपिजेना ॥ ७९ ॥
भेटलेया वाटेवरी । चोखी आणि माहारी ।
तेथ नातळे तियापरी । राहाटों जाणे ॥ ८० ॥
कां पतिपुत्रांतें आलिंगी । एकचि ते तरुणांगी ।
तेथ पुत्रभावाच्या आंगीं । न रिगे कामु ॥ ८१ ॥
तैसें हृदय चोख । संकल्पविकल्पीं सनोळख ।
कृत्याकृत्य विशेख । फुडे जाणे ॥ ८२ ॥
पाणियें हिरा न भिजे । आधणीं हरळु न शिजे ।
तैसी विकल्पजातें न लिंपिजे । मनोवृत्ति ॥ ८३ ॥
तया नांव शुचिपण । पार्था गा संपूर्ण ।
हें देखसी तेथ जाण । ज्ञान असे ॥ ८४ ॥
आणि स्थिरता साचें । घर रिगाली जयाचें ।
तो पुरुष ज्ञानाचें । आयुष्य गा ॥ ८५ ॥
देह तरी वरिचिलीकडे । आपुलियापरी हिंडे ।
परि बैसका न मोडे । मानसींची ॥ ८६ ॥
वत्सावरूनि धेनूचें । स्नेह राना न वचे ।
नव्हती भोग सतियेचे । प्रेमभोग ॥ ८७ ॥
कां लोभिया दूर जाये । परि जीवु ठेवांचि ठाये ।
तैसा देही चालितां नव्हे । चळु चित्ता ॥ ८८ ॥

१ मळें २ सदा

जातया अभ्रासवें। जैसें आकाश न धांवे।
भगणचक्रीं न मंवे। ध्रुव जैसा ॥ ८९ ॥
पांथिकाचिया येरझारा। सवें पंथु न वचे धनुर्धरा।
कां नाहीं जेवीं तरुवरां। येणें जाणें ॥ ४९० ॥
तैसा चळणवळणात्मकीं। असोनि ये पांचभौतिकीं।
भूतोर्मी एकीं। चाळिजेना ॥ ९१ ॥
वाहुटळीचेनि बळें। पृथ्वी जैसी न ढळे।
तैसा उपद्रवउमाळें। न लोटे जो ॥ ९२ ॥
दैन्यदुःखीं न तपे। भयशोकीं न कंपे।
देहमृत्यु न वासिपे। पातलेनी ॥ ९३ ॥
आर्तिआशापडिभरें। विविधव्याधीगजरें।
उजू असतां पाठिमोरें। नव्हे चित्त ॥ ९४ ॥
निंदा निस्तेज दंडी। कामलोभा वरपडी।
परी लोंव नव्हे वांकुडी। मानसाची ॥ ९५ ॥
आकाश हें वोसरो। पृथ्वी वरि विरो।
परि नेणे मोहरों। चित्तवृत्ति ॥ ९६ ॥
हांती हाला फुलीं। पासैवणा जेविं न घली।
तैसा न लोटे दुर्वाक्यशेलीं। साळिला सांतां ॥ ९७ ॥
क्षीरार्णवाचिया कल्लोळीं। कंपु नाहीं मंदराचळीं।
आकाश न जळे जाळीं। वणवियाच्या ॥ ९८ ॥
तैसा आला गेला ऊर्मि। नव्हे गजबज मनोधर्मी।
किंबहुना धैर्य क्षमी। कल्पांतींही ॥ ९९ ॥

---

१ हत्ती. २ हाणला असतां. ३ बाजूला. ४ दुष्ट वचनाच्या बाणांनीं.
५ छळला असतां.

पैं स्थैर्य ऐसी माख । बोलिजे जे सविशेख ।
ते हे दशा गा देख । देखणेया ॥ ५०० ॥
हें स्थैर्य निधर्टे । जेथ अंगीजीवें जोडे ।
तें ज्ञानाचें उघडें । निधान साचें ॥ १ ॥
आणि इसोलु जैसा घरा । कां दंदिया हतियेरा ।
न विसंबे मांडारा । बद्धकु जैसा ॥ २ ॥
कां एकलौतिया बाळका- । वरि पडौनि ठाके अंबिका ।
मधुविषीं मधुमक्षिका । लोभिणी जैसी ॥ ३ ॥
अर्जुना जो यापरी । अंतःकरण जतन करी ।
नेदी उमें ठाकों द्वारीं । इंद्रियांच्या ॥ ४ ॥
म्हणे काम बागुल आइकैल । हे आशा सियारी देखैल ।
तरी जीवा टेंकैल । म्हणौनि बिहे ॥ ५ ॥
बाहेरी धीट जैसी । दाटुगा पति कळासी ।
करी टेहणी तैसी । प्रवृत्तीसी ॥ ६ ॥
सचेतनीं वैणेपणें । देहासकट आटणें ।
संयमावरी करणें । बुजुनि घाली ॥ ७ ॥
मनाचिया महाद्वारीं । प्रत्याहाराचिया ठाणांतरीं ।
जो यमदम शरीरीं । जागवी उभे ॥ ८ ॥
आधारीं नाभीं कंठीं । बंधत्रयाची घरटी ।
चंद्रसूर्यसंपुटीं । सुये चित्त ॥ ९ ॥
समाधीचे शेजेपासीं । बांधोनि घाली ध्यानासी ।
चित्त चैतन्य समरसीं । आंतु रते ॥ ५१० ॥

१ पिशाच. २ पछाडलेल्या माणसाला. ३ बाहेरख्याली बायको. ४ बांधतो ५ कमतरतेनें.

अगा अंतःकरणनिग्रहो जो । तो हा हें जाणिजो ।
हा आथी तेथ विजो[1] । ज्ञानाचा पैं ॥ ११ ॥
जयाची आज्ञा आपण । शिरीं वाहे अंतःकरण ।
मनुष्याकारें जाण । ज्ञानचि तो ॥ १२ ॥

इंद्रियार्थेषु वैराग्यमनहंकार एव च ।
जन्ममृत्युजराव्याधिदुःखदोषानुदर्शनम् ॥ ८ ॥

आणि विषयांविखीं । वैराग्याची निकी ।
पुरवणी मानसीं कीं । जिती आथी ॥ १३ ॥
वमिलिया अन्ना । लाळ न घोंटी रसना ।
कां आंग न सूये आलिंगना । प्रेताचिया ॥ १४ ॥
विष खाणें नागवे । जळत घरीं न रिघवे ।
व्याघ्रविवरा न वचवे । वस्ती जेवीं ॥ १५ ॥
धडाडीत लोहरसीं । उडी न घालवे जैसी ।
न करवे उशीशी । अजगराची ॥ १६ ॥
अर्जुना तेणें पाडें । जयासी विषयवार्ता नावडे ।
नेदी इंद्रियांचेनि तोंडें । कांहीं जावों ॥ १७ ॥
जयाचे मनीं आलस्य । देहीं अतिकार्श्य ।
शमदमीं सौरस्य । जयासि गा ॥ १८ ॥
तपोव्रतांचा मेळावा । जयाचे ठायीं पांडवा ।
युगांत जया गांवा- । आंतु येतां ॥ १९ ॥
बहु योगाभ्यासीं हांव । विजनाकडे धांव ।
न साहे जो नांव । संघाताचें ॥ ५२० ॥

---

१ विजयो, विजय.

नाराचांचीं आंथुरणें । पूयपंकीं लोळणें ।
तैसें लेखी भोगणें । ऐहिकींचें ॥ २१ ॥
आणि स्वर्गातें मानसें । ऐकोनि मानी ऐसें
कुहिलें पिशित जैसें । श्वानाचें कां ॥ २२ ॥
तें हें विषयवैराग्य । जें आत्मलाभाचें भाग्य ।
येणें ब्रह्मानंदा योग्य । जीव होती ॥ २३ ॥
ऐसा उभयभोगीं त्रासु । देखसी जेथ बहुवसु ।
तेथ जाण रहिवासु । ज्ञानाचा तूं ॥ २४ ॥
आणि सत्यादाचिये परी । इष्टापूर्तें करी ।
परी केलेपण शरीरीं । वसों नेदी ॥ २५ ॥
वर्णाश्रमपोषकें । कर्में नित्यनैमित्तिकें ।
यामाजीं कांहीं न ठकें । आचरतां ॥ २६ ॥
परि हें मियां केलें । कीं हें माझेनि सिद्धी गेलें ।
ऐसें नाहीं ठेविलें । वासनेमाजीं ॥ २७ ॥
जैसें अवचितपणें । वायूसि सर्वत्र विचरणें ।
कीं निरभिमान उदेजणें । सूर्याचें जैसें ॥ २८ ॥
कां श्रुति स्वभावता बोले । गंगा काजेंविण चाले ।
तैसें अवष्टंभहीन भलें । वर्तणें ज्याचें ॥ २९ ॥
ऋतुकाळीं तरी फळती । परी फळलों हें नेणती ।
तयां वृक्षाचिये ऐसी वृत्ति । कर्मीं सदा ॥ ५३० ॥
एवं मनीं कर्मीं बोलीं । जेथ अहंकारा उखी जाहली ।
एकावळीची काढिली । दोरी जैसी ॥ ३१ ॥

---

१ कुजलेलें. २ मांस. ३ सार्वजनिक उपयोगाकरिता खोदलेल्या विहिरी, तलाव, इत्यादि. ४ नाश.

संवंधेंवीण जैसीं । अभ्रें असती आकाशीं ।
देहीं कर्मे तैसीं । जयासि गा ॥ ३२ ॥
मद्यपाआंगींचें वस्त्र । कां लेपाहातींचें शस्त्र ।
बैलावरी शास्त्र । बांधलें आहे ॥ ३३ ॥
तया पाडें देहीं । जया मी आहें हे सेचि नाहीं ।
निरहंकारता पाहीं । तया नांव ॥ ३४ ॥
हे संपूर्ण जेथें दिसे । तेथेंचि ज्ञान असे ।
ज्ञेयेविषीं अनारिसें । बोलों नये ॥ ३५ ॥
आणि जन्ममृत्यु दुःखें । व्याधि वार्धक्य कल्मषें ।
तियें आंगा न येतां देखे । दुरूनि जो ॥ ३६ ॥
साधकु विवसिया । कां उपसर्गु योगिया ।
पावे उणेयापुरेया । वोथंबा जेवीं ॥ ३७ ॥
वैर जन्मांतरींचें । सर्पा मनौनि न वचे ।
तेवि अतीतां जन्माचें । उणें जो वाहे ॥ ३८ ॥
डोळां हरळ न विरे । घाईं कीत न जिरे ।
तैसें काळींचें न विसरे । जन्मदुःख ॥ ३९ ॥
म्हणे पूयगर्तें रिगाला । अहा मूत्ररंध्रें निघाला ।
कैंटा रे मियां चाटिला । कुचस्वेदु ॥ ५४० ॥
ऐसऐसिया परी । जन्माचा कांटाळा धरी ।
म्हणे आतां तें मी न करीं । जेणें ऐसें होय ॥ ४१ ॥

---

१ स्मरण. २ मळ, पाप. ३ विवशांला. ४ उपाधी, उपद्रव. ५ ओळंबा. ६ सापाच्या मनातून. ७ खडा, रेतीचा कण. ८ बाणाचें टोंक, शल्य. ९ पुवाच्या चरांत. १० हाय, हाय रे.

हारी उंमचावेया । सुवारी जैसा ये डाया ।
कीं वेरा वापाचेया । पुत्र जैसे ॥ ४२ ॥
मारिलियाचेनि रागें । पाठीचा जेवीं सूड मागे ।
तेणें आक्षेपें लागे । जन्माथाठीं ॥ ४३ ॥
परि जन्मती ते लाज । न सांडी जयाचें निजें ।
संभाविता निस्तेज । न जिरे जेवीं ॥ ४४ ॥
आणि मृत्यु पुढा आहे । तोचि कल्पांतीं का पाहे ।
परी आजीच हाये । सावधु जो ॥ ४५ ॥
माजीं अथावें म्हणतां । थडियेचि पांडुसुता ।
पोहणार आइता । कासी जेवीं ॥ ४६ ॥
का न पवता रणाचा ठावो । साभाळिजे जैसा आवो ।
वोडंण सुइजे घावो । न लागताचि ॥ ४७ ॥
पाँहेचा पेणाँ वाटवधा । तव आजीचि होइजे सावधा ।
जीवु न चचता औषधा । धाविजे जेवीं ॥ ४८ ॥
एऱ्हवीं ऐसें घडे । जो जळत घरीं सापडे ।
तो मग न पवाडे । सुहा खणों ॥ ४९ ॥
चोंढिये पायरु गेला । तैसेनि जो बुडाला ।
तो बोंबेहीसकट निमाला । कोण सांगे ॥ ५५० ॥
म्हणोनि समर्थेंसीं वैर । जया पडिलें हाडखाइर ।
तो जैसा आठही पाहर । परजूनि असे ॥ ५१ ॥
ना तरी केळवली नोवरी । का संन्यासी जयापरी ।
तैसा न मरता जो करी । मृत्युसूचना ॥ ५२ ॥

१ गमावलेलें पुन्हां मिळविण्यासाठीं २ जपतो, टपून असतो ३ आवेशानें ४ चित्त ५ अपरंपार डोह ६ ढाल ७ दुसऱ्या दिवसाचा मुक्काम-८ दग्याचा ९ समर्थ होतो, १० डोहांत.

पैं गा जो ययापरी । जन्मेंचि जन्म निवारी ।
मरणें मृत्यु मारी । आपण उरे ॥ ५३ ॥
तया घरीं ज्ञानाचें । सांकडें नाहीं साचें ।
जया जन्ममृत्यूचें । निमालें शल्य ॥ ५४ ॥
आणि तयाचिपरी जरा । न टेकतां शरीरा ।
तारुण्याचिया भरा- । माजीं देखे ॥ ५५ ॥
म्हणे आजिच्या अवसरीं । पुष्टि जे शरीरीं ।
ते पाहे होईल काचरी । वाळली जैसी ॥ ५६ ॥
निदैवाचे व्यवसाय । तैसे ठाकती हातपाय ।
अमंत्रिया राजाची परी आहे । वळा यया ॥ ५७ ॥
फुलांचिया भोगा— । लागीं प्रेम टांगा ।
तें करेयांचा गुडघा । तैसें होईल ॥ ५८ ॥
वोढाळाच्या खुरीं । आखाडवातें वुरी ।
ते दशा माझ्या शिरीं । पावेल गा ॥ ५९ ॥
पद्मदळेंसीं देसाळें । भांडताति हे डोळे ।
ते होती पडवळें । पिकलीं जैसीं ॥ ५६० ॥
भंवईंचीं पडळें । वोंमथतीं शिनैसाळें ।
उरु कुहिजेल जळें । आंसुवांचेनी ॥ ६१ ॥
जैसें बाभुळीचें खोड । गिरवडूनि जाती सरड ।
तैसें पिचर्डी तोंड । सरकटिजेल ॥ ६२ ॥
रांधवणी चुलीपुढें । पन्हिवे उम्हताती खातवडे ।
तैसींचि यें नाकाडें । विडाविडतीं ॥ ६३ ॥

---

१ मस्तकाला. २ उंटाचा. ३ आषाढ मासांतील वाऱ्यानें. ४ 'पायाचें' नांवाचा गुरांचा रोग. ५ ईर्ष्येनें, चढाओढीनें. ६ लोंबतात. ७ शिर्मी सालपटें.

तांबूलें वोंठ रोऊं । हांसतां दांत दाऊं ।
सनागर मिरऊं । वोल जेणें ॥ ६४ ॥
तयाचि पाहें या तोंडा । येईल जळंबटाचा लोंढा ।
इया उमळती दाढा । दांतांसहित ॥ ६५ ॥
कुळवाडी रिणें दाटली । कां वांकाडिया ढोरें वैसलीं ।
तैसी नुठिल कांहीं केली । जीभचि हे ॥ ६६ ॥
कुसळें कोरडीं । वारेनें जातीं वरडीं ।
तैसी आपदा तोंडीं । दाढियेसी ॥ ६७ ॥
आपाढींचेनि जळें । जैसीं झिरपती शैलाचीं मोळें ।
तैसे खांडीहूनि लाळे । पेटती पूर ॥ ६८ ॥
वाचेसि अपवाडु । कानीं अनुघडु ।
पिंड गरुवा माकडु । होईल हा ॥ ६९ ॥
तणाचें बुझवणें । आंदोळे वारेनिगुणें ।
तैसें येईल कांपणें । सर्वांगासी ॥ ५७० ॥
पायां पडती वेंगडी । हात वळती मुरकुंडी ।
वरवेपणा वांगडी । नाचविजैल ॥ ७१ ॥
मळमूत्रद्वारें । होऊनि ठाती खोंकरें ।
नवसियें होती इतरें । माझिया निधनीं ॥ ७२ ॥
देखोनि थुंकील जगु । मृत्यूचा पडैल पांगु ।
सोइरियां उबगु । येईल माझा ॥ ७३ ॥
स्त्रिया म्हणती विवसी । बाळें जाती मूर्च्छी ।
किंबहुना चिळसी । पात्र होईन ॥ ७४ ॥

---

१ रंगवतों. २ घरसंसार, शेती, व्यापार, वगैरे व्याप. ३ सोंग. ४ फुटकी. ५ आशा, उपकार.

उमळीचा उजगरा । सेजियां साइलियां घरा ।
शिणवील म्हणती म्हातारा । बहुतांतें हा ॥ ७५ ॥
ऐसी वार्धक्याची सूचणी । आपणिया तरुणपणीं ।
देखे मग मनीं । विटे जो गा ॥ ७६ ॥
म्हणे पाहे हें येईल । आणि आतांचें भोगितां जाईल ।
मग काय उरेल । हितालागीं ॥ ७७ ॥
म्हणोनि नाइकणें पावे । तंव आइकोनि घाली आघवें ।
पंगु न होतां जावें । तेथ जाय ॥ ७८ ॥
दृष्टी जंव आहे । तंव पाहावें तेतुलें पाहे ।
मूकत्वा आधीं वाचा वाहे । सुभाषितें ॥ ७९ ॥
हात होती खुळे । हें पुढील मोटकें कळे ।
तंव करूनि घाली सकळें । दानादिकें ॥ ५८० ॥
ऐसी दशा येईल पुढें । तें मन होईल वेडें ।
तंव चिंतूनि ठेवी चोखडें । आत्मज्ञान ॥ ८१ ॥
जैं चोर पाहे झोंबती । तंव आजीचि रुसिजे संपत्ति ।
कां झांकाझांकी वाती । न वचतां कीजे ॥ ८२ ॥
तैसें वार्धक्य यावें । मग जैं वायां जावें ।
तें आतांचि आघवें । सवतें करी ॥ ८३ ॥
आतां मोडूनि ठेलीं दुर्गें । कां वळित धरिलें खंगें ।
तेथ उपेक्षूनि जो निघे । तो नागवला कीं ॥ ८४ ॥
तैसें वृद्धाप्य होय । आलेपण तें वायां जाय ।
जे तो शतवृद्ध आहे । नेणों कैंचा ॥ ८५ ॥
झाडिलींचि कोळें झाडी । तया न फळे जेविं झोडी ।
जाहला अग्नि तरी राखोंडी । जाळील काई ॥ ८६ ॥

१ थोडेसें. २ उद्यां. ३ दुर्गांनीं. ४ शतायुषी. ५ तिळांच्या बोंडांचीं ताटें.

म्हणोनि वार्धक्याचेनि आठवें । वार्धक्या जो नागवे ।
तयाच्या ठायीं जाणावें । ज्ञान आहे ॥ ८७ ॥
तैसेचि नाना रोग । पडिघाती पुढां आंग ।
तव आरोग्याचे उपेग । करूनि घाली ॥ ८८ ॥
सापाच्या तोंडीं । पडिली जे उंडी ।
ते लाऊनि सांडी । प्रबुद्ध जैसा ॥ ८९ ॥
तैसा वियोगें जेणें दुःखें । विपत्ति शोक पोखे ।
ते स्नेह सांडूनि सुखें । उदासु होय ॥ ५९० ॥
आणि जेणेंजेणें कडे । दोष सूतील तोंडें ।
तया कर्मरधीं गुंडे । नियमाचे दाटी ॥ ९१ ॥
ऐसऐसिया आइती । जयाची परी असती ।
तोचि तो ज्ञानसंपत्ती । गोसांवी गा ॥ ९२ ॥
आता आणीकही एक । लक्षण अलौकिक ।
सांगेन आइक । धनंजया ॥ ९३ ॥

असक्तिरनभिष्वङ्गः पुत्रदारगृहादिषु ।
नित्यं च समचित्तत्वमिष्टानिष्टोपपत्तिषु ॥ ९ ॥

तरि जो या देहावरी । उदासु ऐसिया परी ।
उखिता जैसा बिढारीं । बैसला आहे ॥ ९४ ॥
कां वृक्षाची साउली । वाटे जातां मीनली ।
घरावरी तेतुली । आस्था नाहीं ॥ ९५ ॥
साउली सरिसीच असे । परी असे हें नेणिजे जैसें ।
स्त्रियेचें तैसें । लोलुप्य नाहीं ॥ ९६ ॥

१ मागतात २ युक्तीनें ३ प्रवासी, वाटसरू

आणि प्रजा जे जाली । तियें वस्तीकरें आलीं ।
कां गोरुवें वैसलीं । रुखातळीं ॥ ९७ ॥
जो संपत्तीमाजीं असतां । ऐसा गमे पांडुसुता ।
जैसा कां वाटे जातां । साक्षी ठेविला ॥ ९८ ॥
किंबहुना पूंसा । पांजरियामाजीं जैसा ।
वेदाज्ञेसी तैसा । बिहूनि असे ॥ ९९ ॥
एऱ्हवीं दारागृहपुत्रीं । नाहीं जया मैत्री ।
तो जाण पां धात्री । ज्ञानासि गा ॥ ६०० ॥
महासिंधु जैसे । ग्रीष्मवर्षी सरिसे ।
इष्टानिष्ट तैसें । जयाच्याठायीं ॥ १ ॥
कां तीन्हीकाळ होतां । त्रिधा नव्हे सविता ।
तैसा सुखदुःखीं चित्ता । भेदु नाहीं ॥ २ ॥
जेथ नभाचेनि पाडें । समत्वा उणें न पडे ।
तेथ ज्ञान रोकडें । वोळख तूं ॥ ३ ॥

मयि चानन्ययोगेन भक्तिरव्यभिचारिणी ।
विविक्तदेशसेवित्वमरतिर्जनसंसदि ॥ १० ॥

आणि मीवांचूनि कांहीं । आणीक गोमटें नाहीं ।
ऐसा निश्चयोचि पाहीं । जयाचा केला ॥ ४ ॥
शरीर वाचा मानस । पियालीं कृतनिश्चयाचा कोश ।
एक मीवांचूनि वास । न पाहती आन ॥ ५ ॥
किंबहुना निकट निज । जयाचें जाहलें मज ।
तेणें आपणयां आम्हां सेज । एकी केली ॥ ६ ॥

---

१ मुलेंबाळें. २ वस्तीस आलेले वाटसरू. ३ खिळारें. ४ पोपट.

रिगतां वल्लभापुढें । नाहीं ओगीं जीवीं सांकडें ।
तिये कांतिचेनि पाडें । एकसरला जो ॥ ७ ॥
मिळोनि मिळतचि असे । समुद्रीं गंगाजळ जैसें ।
मी होऊनि मज तैसें । सर्वस्वें भजती ॥ ८ ॥
सूर्याचां होणां होइजे । कां सूर्यासवेंचि जाइजे ।
हें विकलेपण साजे । प्रभेसि जेवीं ॥ ९ ॥
पैं पाणियाचिये भूमिके । पाणी तळपे कौतुकें ।
ते लहरी म्हणती लौकिकें । एऱ्हवीं तें पाणी ॥ ६१० ॥
जो अनन्यु यापरी । मी जाहलाही मातें वरी ।
तोचि तो मूर्तधारी । ज्ञान पैं गा ॥ ११ ॥
आणि तीर्थें धौतें तटें । तपोवनें चोखटें ।
आवडती कपाटें । वसवू जया ॥ १२ ॥
शैलकक्षांचीं कुहरें । जळाशयपरिसरें ।
अधिष्ठी जो आदरें । नगरा न ये ॥ १३ ॥
बहु एकांतावरी प्रीति । जया जनपदाची खंती ।
जाण मनुष्याकारें मूर्ति । ज्ञानाची तो ॥ १४ ॥
आणिकही पुढती । चिन्हें गा सुमति ।
ज्ञानाचिये निरुती- । लागीं सांगों ॥ १५ ॥

अध्यात्मज्ञाननित्यत्वं तत्त्वज्ञानार्थदर्शनम् ।
एतज्ज्ञानमिति प्रोक्तमज्ञानं यदतोऽन्यथा ॥ ११ ॥

तरी परमात्मा ऐसें । जें एक वस्तु असे ।
तें जया दिसे । ज्ञानास्तव ॥ १६ ॥
तें एकवांचूनि आन । जिये भवस्वर्गादि ज्ञानें ।
तें अज्ञान ऐसा मनें । निश्चयो केला ॥ १७ ॥

जेवढी ज्ञानाची वृद्धि । तेवढीच जयाची बुद्धि ।
तो ज्ञान हें शास्त्री- । करणें न लगे ॥ ३१ ॥
पैं ज्ञानाचिये प्रभेसवें । जयाची मति ज्ञेयीं पावे ।
तो शतधराणिया शिवे । परतत्त्वातें ॥ ३२ ॥
तोचि ज्ञान हें बोलतां । विस्मयो कवण पांडुसुता ।
काय सवितयातें सविता । म्हणावें असे ॥ ३३ ॥
तव श्रोते म्हणती असो । न सांग तयाचा आतिसो ।
ग्रंथोक्ति तेथ आडसो । घालिसी का ॥ ३४ ॥
तुझा हाचि आम्हां थोरु । वक्तृत्वाचा पांहुणेरु ।
जे ज्ञानविषो फारु । निरोपिला ॥ ३५ ॥
रसु होआवा अतिमातु । हा घेतासि कविमतु ।
तरी अवतूनि शत्रु । करितोसि कां गा ॥ ३६ ॥
ठायीं बैसतिये वेळे । जे रससोय घेऊनि पळे ।
तियेचा येरु वोहंवु मिळे । कोणा अर्था ॥ ३७ ॥
आघवाचि विपीं मौदी । परि माजवणी टेकों नेदी ।
ते सुरतोंडी नुसधी । पोसी कवण ॥ ३८ ॥
तैसी ज्ञानीं मति न फाके । येर जल्पती नेणों कौतुकें ।
परि तें असो निकें । केलें तुवां ॥ ३९ ॥
जया ज्ञानलेशोद्देशें । किजती योगादि सायासें ।
तें धणीचें आणि हाशिया येसें । निरूपण ॥ ६४० ॥
अमृताची सातवांकुडी । लागो का अनुघडी ।
सुखाच्या दिवसकोडी । गणिजतु का ॥ ४१ ॥
पूर्णचंद्रेंसीं राती । युग एक असोनि पाहाती ।
तरि काय न पाहत आहाती । चकोर ते ॥ ४२ ॥

---

१ पाहुणचार २ आदरसत्कार ३ चांगली

तैसें ज्ञानाचें बोलणें । आणि येणें रसाळपणें ।
आतां पुरे कोण म्हणे । आकर्णितां ॥ ४३ ॥
आणि सभाग्यु पाहुणा ये । सुभगाचि वाढती होये ।
तें सरों नेणें रससोये । ऐसें आथी ॥ ४४ ॥
तैसा जाहला प्रसंगु । जे ज्ञानीं आम्हांसि लागु ।
आणि तुजही अनुरागु । आथि तेथ ॥ ४५ ॥
म्हणोनि यया वाखाणा । पासीं से आली चौगुणा ।
न म्हणों न येसी देखणा । होसी ज्ञानी ॥ ४६ ॥
तरी आतां ययावरी । प्रज्ञेच्या माजघरीं ।
पदें साच करीं । निरूपणीं ॥ ४७ ॥
या संतवाक्यासरिसें । म्हणितलें निवृत्तिदासें ।
माझेंही जी ऐसें । मनोगत ॥ ४८ ॥
यावरी आतां तुम्हीं । आज्ञापिला स्वामी ।
तरि वायांचि वाग्मी । वाढों नेदीं ॥ ४९ ॥
पवं इयें अवधारा । ज्ञानलक्षणें अठरा ।
श्रीकृष्णें धनुर्धरा । निरूपिलीं ॥ ५५० ॥
मग म्हणे या नांवें । ज्ञान एथ जाणावें ।
हें स्वमत आणि आघवें । ज्ञानियेही म्हणती ॥ ५१ ॥
करतळावरी वाटोळा । डोलतु देखिजे आंवळा ।
तैसें ज्ञान आम्हीं डोळां । दाविलें तुज ॥ ५२ ॥
आतां धनंजया महामती । अज्ञान ऐसी वदंती ।
तेंही सांगों व्यक्ति । लक्षणेंसीं ॥ ५३ ॥
एऱ्हवीं ज्ञान फुडें जालिया । अज्ञान जाणवे धनंजया ।
जें ज्ञान नव्हे तें अपैसया । अज्ञानचि ॥ ५४ ॥
पाहें पां दिवसु आघवा सरे । मग रात्रीची वारी उरे ।
वांचूनि कांहीं तिसरें । नाहीं जेवीं ॥ ५५ ॥

तैसें ज्ञान जेथ नाहीं । तें अज्ञानचि पाहीं ।
तरी सांगों कांहीं कांहीं । चिन्हें तियें ॥ ५६ ॥
तरि संभावने जिये । जो मानाची वाट पाहे ।
सत्कारें होये । तोषु जया ॥ ५७ ॥
गर्वें पर्वताचीं शिखरें । तैसा महत्त्वावरूनि नुतरे ।
तयाचिया ठायीं पुरें । अज्ञान आहे ॥ ५८ ॥
आणि स्वधर्माची मोगळी । बांधे वाचेच्या पिंपळीं ।
उभिला जैसा देउळीं । जाणोनि कुंचा ॥ ५९ ॥
घाली विद्येचा पसारा । सुये सुकृताचा डांगोरा ।
करी तेतुलें मोहरा । स्फीतीचिया ॥ ६६० ॥
आंग वरिवरी चर्ची । जनातें अभ्यर्चितां वंची ।
तो जाण पां अज्ञानाची । खाणी एथ ॥ ६१ ॥
आणि वन्हीं वनीं विचरे । तेथ जळती जैसीं जंगमेंस्थावरें ।
तैसें जयाचेनि आचारें । जगा दुःख ॥ ६२ ॥
कौतुकें जें जें जल्पे । तें सावळांहूनि तीख रुपे ।
विषाहूनि संकल्पें । मारकु जो ॥ ६३ ॥
तयातें बहु अज्ञान । तो अज्ञानाचें निधान ।
हिंसेसि आयतन । जयाचें जिणें ॥ ६४ ॥
आणि फुंकें भाता फुगे । रेचिलिया सवेंचि उफगे ।
तैसा संयोगवियोगें । चढे वोहटे ॥ ६५ ॥
पडली वारयाचिया वाळसां । धुळी चढे आकाशा ।
हरिखा चळघे तैसा । स्तुतीवेळे ॥ ६६ ॥
निंदा मोटकी आइके । आणि कपाळ धरूनि ठाके ।
थेंबें विरे वारेनि शोखे । चिखलु जैसा ॥ ६७ ॥

१ मोळाच्या गवताची दोरी. २ पहारेपेक्षां. ३ सोसाट्यांत.

तैसा मानापमानीं होये । जो कोण्हीचि ऊर्मी न साहे ।
तयाच्या ठायीं आहे । अज्ञान पुरें ॥ ६८ ॥
आणि जयाचिया मनीं गांठी । वरिवरी मोकळी वाचा दिठी ।
आंगें मिळे जीवें पाठी । भलतया दे ॥ ६९ ॥
व्याधाचें चारा घालणें । तैसें प्रांजळ जोगावणें ।
चांगांचीं अंतःकरणें । विरु करी ॥ ६७० ॥
गार शेवाळें गुंडाळली । कां निंब्रोळी जैसी पिकली ।
तैसी जयाची भली । बाह्यक्रिया ॥ ७१ ॥
अज्ञान तयाचिया ठायीं । ठेविलें असे पाहीं ।
या बोला आन नाहीं । सत्य मानीं ॥ ७२ ॥
आणि गुरुकुळें लाजे । जो गुरुभक्ती उभजे ।
विद्या घेऊनि माजे । गुरुसीचि जो ॥ ७३ ॥
तयाचें नाम घेणें । तें वाचे शूद्रान्न होणें ।
परि घडलें लक्षणें । बोलतां इयें ॥ ७४ ॥
आतां गुरुभक्ताचें नांव घेवों । तेणें वाचेसि प्रायश्चित्त देवों ।
गुरुसेवका नांव पावों । सूर्य जैसा ॥ ७५ ॥
येतुलेनि पांगु पापाचा । निस्तरेल हे वाचा ।
जो गुरुतल्पगाचा । नामीं जाला ॥ ७६ ॥
हा ठायवरी । तया नामाचें भय हरी ।
मग म्हणे अवधारीं । आणिकें चिन्हें ॥ ७७ ॥
तरी आंगें कर्मे ढिला । जो मनें विकल्पें भरला ।
अडवींचा अवगळला । कुहा जैसा ॥ ७८ ॥
तया तोंडीं कांटिवडें । आंतु नुसधीं हाडें ।
अशुचि तेणें पाडें । सबाह्य जो ॥ ७९ ॥

१ पाहीं, प्रकाश करतें.

जैसें पोटालागीं सुणें । उघडें झांकलें न म्हणे ।
तैसें आपलें परावें नेणे । द्रव्यालागीं ॥ ६८० ॥
इया ग्रामसिंहाचिया ठायीं । जैसा मिळणी ठावो अठावो
नाहीं । तैसा स्त्रीविषयीं कांहीं । विचारीना ॥ ८१ ॥
कर्माचा वेळु चुके । कां नित्य नैमित्तिक ठाके ।
तें जया न दुखे । जीवामाजीं ॥ ८२ ॥
पापीं जो निलुगु । पुण्याविषयीं अति निलागु ।
जयाचिया मनीं वेगु । विकल्पाचा ॥ ८३ ॥
तो जाण निखिळा । अज्ञानाचा पुतळा ।
जो बांधोनि असे डोळां । वित्ताशेतें ॥ ८४ ॥
आणि स्वार्थें अळुमाळें । जो धैर्यापासोनि चळे ।
जैसें तृणबीज ढळे । मुंगियेचेनि ॥ ८५ ॥
पायों सूदलिया सवें । जैसें थिल्लर काळवे ।
तैसा भयाचेनि नांवें । गजबजे जो ॥ ८६ ॥
मनोरथांचिया धारसां । वाहणें जयाचिया मानसा ।
पूरीं पडिला जैसा । दुधिया पाहीं ॥ ८७ ॥
वायूचेनि सावायें । धूं दिगंतरा जाये ।
दुःखवार्ता होये । तैसें जया ॥ ८८ ॥
याउधणांचिया परी । जो आश्रो केहींचि न धरी ।
क्षेत्रीं तीर्थीं पुरीं । थारोनिणें ॥ ८९ ॥
कां मातलिया सरडा । पुढती बूड पुढती शेंडा ।
हिंडणवारा कोरडा । तैसा जया ॥ ६९० ॥
जैसा रोविल्याविणें । रांजणु थारोनेणे ।
तैसा पडे तैं राहणें । एऱ्हवीं हिंडे ॥ ९१ ॥

१ निलज्जरा. २ भोंवरोवर. ३ सगतीनें. ४ वावटळीप्रमाणें.

तयाच्या ठायीं उदंड । अज्ञान असे वितंड ।
जो चांचल्यें भावंड । मर्कटाचें ॥ ९२ ॥
आणि पैं गा धनुर्धरा । जयाचिया अंतरा ।
नाहीं वोढांवारा । संयमाचा ॥ ९३ ॥
लेंडिये आला लोंढा । न मनी वाळुवेचा वरंडा[१] ।
तैसा निषेधाचिया तोंडा । विहेना जो ॥ ९४ ॥
व्रतातें आड मोडी । स्वधर्मु पायें वोलांडी ।
नियमाची आस तोडी । जयाची क्रिया ॥ ९५ ॥
नाहीं पापाचा कंटाळा । नेणे पुण्याचा जिव्हाळा ।
लाजेचा पेंडवळा । खाणोनि घाली ॥ ९६ ॥
कुळेंसीं जो पाठमोरा । वेदाज्ञेसीं दुऱ्हा ।
कृत्याकृत्यव्यापारा । निवाडु नेणे ॥ ९७ ॥
वसू जैसा मोकाटु । वारा जैसा अफाटु ।
फुटला जैसा पाटु । निर्जनींचा ॥ ९८ ॥
आंधळें हातिरूं मातलें । कां डोंगरीं जैसें पेटलें ।
तैसें विषयीं सुटलें । चित्त जयाचें ॥ ९९ ॥
पैं उकरडां काय न पडे । मोकाटु कोणा नातुडे ।
ग्रामद्वारींचें आडें । नोलांडी कोण ॥ ७०० ॥
जैसें सत्रीं अन्न जालें । कां सामान्या वीकें आलें ।
वोणसियेचें उभविलें । कोण न रिगे ॥ १ ॥
तैसें जयाचें अंतःकरण । तयाच्या ठायीं संपूर्ण ।
अज्ञानाची जाण । ऋद्धि आहे ॥ २ ॥

---

१ घरबंध. २ वलंडा, बांध, धरण. ३ रकिरड्यावर. ४ तेज. ५ वाण्याचें उघडें दुकान.

आणि विषयांची गोडी । जो जीतु मेला न संडी ।
स्वर्गीही खावया जोडी । एथूनीचि ॥ ३ ॥
जो अखंड भोगा जचे । जया व्यसन काम्यक्रियेचें ।
मुख देखोनि विरक्ताचें । सचैल करी ॥ ४ ॥
विषो शिणोनि जाये । परि न शिणे सावधु नोहे ।
कुहिला हातीं खाये । कोढी जैसा ॥ ५ ॥
खरी टेंको नेदी उडे । लातौनि फोडी नाकाडें ।
तऱ्ही जेवि न काढे । माघौता खरु ॥ ६ ॥
तैसा जो विषयांलागीं । उडी घाली जळतिये आगीं ।
व्यसनाची आंगीं । लेणीं मिरवी ॥ ७ ॥
फुटोनि पडे तंव । मृग वाढवी हांव ।
परि न म्हणे ते माव । रोहिणीची ॥ ८ ॥
तैसा जन्मोनि मृत्यूवरी । विषयीं आसितां बहुतीं परी ।
तऱ्ही आसु नेघे धरी । अधिकें प्रेमें ॥ ९ ॥
पहिलिये बाळदशे । आई वा हेंचि पिसें ।
तें सरे मग स्त्रीमांसें । भुलोनि ठाके ॥ ७१० ॥
मग स्त्री भोगितां थावो । वृद्धाप्य लागे येवों ।
तेव्हां तोचि प्रेमभावो । बाळकांसि आणी ॥ ११ ॥
आंधळें व्यालें जैसें । तैसा बाळें परिवसे ।
परी जीवें मरे तों न प्रासे । विषयांसि जो ॥ १२ ॥
जाण तयाच्या ठायीं । अज्ञानासि पार नाहीं ।
आतां आणीक कांहीं । चिन्हें सांगों ॥ १३ ॥
तरि देह हाचि आत्मा । ऐसेया जो मनोधर्मा ।
चळघोनियां कर्मा । आरंभु करी ॥ १४ ॥
आणि उणें कां पुरें । जें जें कांहीं आचरे ।
तयाचेनि आविष्करें । कुंथों लागे ॥ १५ ॥

डोइये ठेविलेनि भोजें । देवॅलविसें जेवीं फुंजे ।
तैसा विद्यावयसा माजे । उताणा चाले ॥ १६ ॥
म्हणे मीचि एकु आथी । माझ्याचि घरीं संपत्ति ।
माझी आचरती रीति । कोणा आहे ॥ १७ ॥
नाहीं माझेनि पाडें याडु । मी सर्वज्ञु एकुचि रूढु ।
ऐसा गर्वतुष्टिगंडु । घेऊनि ठाके ॥ १८ ॥
व्याधि लागलिया माणुसा । न येचि भोग दाऊं जैसा ।
निकें न साहे जो तैसा । पुढिलांचें ॥ १९ ॥
पैं गुणु तेतुला खाय । स्नेह कीं जाळितु जाय ।
जेथ ठेविजे तेथ होय । मसीपिसें ॥ ७२० ॥
जीवनें शिंपिला तिडिपिडी । वीजिला प्राण सांडी ।
लागला तरी काढी । उरीं नेदी ॥ २१ ॥
आळुमाळ प्रकाशु करी । तेतुलेनीच उबारा धरी ।
तैसिया दीपाचिया परी । सुविद्यु जो ॥ २२ ॥
औषधाचेनि नांवें अमृतें । जैसा नवज्वरु आवुथे ।
कां विषाचि होऊनि परते । सर्पा दूध ॥ २३ ॥
तैसा सद्गुणीं मत्सरु । व्युत्पत्तिअहंकारु ।
तपोज्ञानें अपारु । ताठा चढे ॥ २४ ॥
अंत्यु राणिवे बैसविला । अरें घारणु गिळिला ।
तैसा गर्वें फुगला । देखसी जो ॥ २५ ॥
जो लाटणें ऐसा न लवे । पाथरु तेवीं न द्रवे ।
गुणियांसि नांगवे । फोडसें तैसें ॥ २६ ॥

१ बाहुलें, प्रतिमा. २ भगत. ३ दुधानें. ४ विक्रोपास जातो. ५ अन्त्यज. ६ खांब, मेढ. ७ मांत्रिकास. ८ फुरसें.

किंबहुना तयापासीं । अज्ञान आहे वाढीसीं ।
हें निकरें गा तुजसी । बोलत असों ॥ २७ ॥
आणीकही धनंजया । जो गूढदेहसामग्रिया ।
न देखे कालचेया । जन्मात गा ॥ २८ ॥
कृतघ्ना उपकारु केला । का चोरा व्यवहारु दिधला ।
निसुगुं स्तविला । विसरे जैसा ॥ २९ ॥
वोढाळिता लाविलें । ते तैसाचि कान पूसें वोलें ।
कीं पुढती ओढाळू आलें । सुणें जेसें ॥ ७३० ॥
वेडूक सापाचिया तोंडीं । जातसे सबुडबुडीं ।
तो मक्षिकांचिया कोडी । स्मरेना काहीं ॥ ३१ ॥
तैसीं नवही द्वारें स्रवती । आगीं देहाची लुती जिती ।
जेणें जाली तें चित्तीं । सलेना जया ॥ ३२ ॥
मातेच्या उदरकुहरीं । पचूनि विष्ठेच्या दाथरीं ।
जठरीं नवमासवरी । उकडला जो ॥ ३३ ॥
ते गर्भींची जे व्यथा । का जें जालें उपजता ।
तें काहींचि सर्वथा । नाठवी जो ॥ ३४ ॥
मलमूत्रपंकीं । जें लोळतें बाळ अंकीं ।
ते देखोनि जो न थुंकी । त्रासु नेघे ॥ ३५ ॥
कालचि ना जन्म गेलें । पाहेच पुढती आले ।
ऐसें हें काहीं वाटले । नाहीं जया ॥ ३६ ॥
आणि पैं तयाचि परी । जीविताची फरारी ।
देखोनि जो न करी । मृत्युचिंता ॥ ३७ ॥
जिणेयाचेनि विश्वासें । मृत्यु एक एथ असे ।
हें जयाचेनि मानसें । मानिजेना ॥ ३८ ॥

१ मागच्या व पुन्ह्या २ निलाजरा ३ पुच्छ, शेपूट

अल्पोदकींचा मासा । हें नाटे ऐसिया आशा ।
न वचेचि कां जैसा । अगाध डोहीं ॥ ३९ ॥
कां गोरीचिया भुली । मृग व्याधा दृष्टि न घाली ।
गळु न पाहतां गिळिली । उंडी मीनें ॥ ७४० ॥
दीपाचिया झगमगा। जाळील हें पतंगा ।
नेणवेचि पैं गा । जयापरी ॥ ४१ ॥
गव्हारु निद्रासुखें । घर जळत असे तें न देखे ।
नेणतां जेवीं विखें । रांधिलें अन्न ॥ ४२ ॥
तैसा जीविताचेनि मिषें । हा मृत्युचि आला असे ।
हें नेणेचि राजसें । सुखें जो गा ॥ ४३ ॥
शरीरींचि वाढी । अहोरात्रांची जोडी ।
विषयसुखप्रौढी । साचचि मानी ॥ ४४ ॥
परि बापुडा ऐसें नेणे । जें वेश्येचें सर्वस्व देणें ।
तेंचि तें नागवणें । रूप पथ ॥ ४५ ॥
संवचोराचें साजणें । तेंचि तें प्राण घेणें ।
लेपा स्नपन करणें । तोचि नाशु ॥ ४६ ॥
पांडुरोगें आंग सुटलें । तें तयाचि नांवें खुंटलें ।
तैसें नेणें भुललें । आहारनिद्रा ॥ ४७ ॥
सन्मुख शूळा । धांवतया पायें चपळा ।
प्रतिपदीं ये जवळा । मृत्यु जेवीं ॥ ४८ ॥
तेवि देहा जंव जंव वाढु । जंव जंव दिवसांचा पवाडु ।
जंव जंव सुखवाडु । भोगांचा हा ॥ ४९ ॥
तंव तंव अधिकाधिकें । मरण आयुष्यातें जिंके ।
मीठ जेवि उदकें । घांसिजत असे ॥ ७५० ॥
तैसें जीवित्व जाये । तयास्तव काळु पाहे ।
हें हातोहातीं न होये । ठाउकें जया ॥ ५१ ॥

न धरावा तो सगु । न लगावे तेथ लागु ।
नाचरावा तो मार्गु । आचरे जो ॥ ७६ ॥
नायकावें ते आइके । न बोलावें तें बके ।
परि दोष होतील हे न देखे । प्रवर्तता ॥ ७७ ॥
अगा मनासि रुचाव । येतुलेनि कृत्याकृत्य नाठवे ।
जो करणेयाचेचि नाव । भलतेचि करी ॥ ७८ ॥
परि पाप मज होइल । का नरकयातना येईल ।
हे काहींचि पुढील । देखेना जो ॥ ७९ ॥
तयाचेचि आगलगें । अज्ञान जगीं दादुगें ।
जें सज्ञानाही सग । झोंबों सके ॥ ७८० ॥
परी असो हें आइक । अज्ञानाचिन्ह आणिक ।
जेणें तुज सम्यक । जाणवे त ॥ ८१ ॥
तरी जयाची प्रीति पुरी । गुतली देखसी घरीं ।
नवगंधकेसरीं । भ्रमरी जैसी ॥ ८२ ॥
साकरेचिया राशीं । बेसली नुठे माशी ।
तैसेनि स्त्रीचित्त आवेशी । जयाचे मन ॥ ८३ ॥
ठेला बेडूक कुहीं । मशक गुतला शेंबुडीं ।
जैसा ढोरु सबुडबुडीं । रुतला पकीं ॥ ८४ ॥
तैसें घरींहूनि निघणे । नाहीं जीवें मनें प्राणें ।
जया साप होऊनि असणे । माटीं तिये ॥ ८५ ॥
प्रियोत्तमाचिया कठीं । प्रमदा घे आटी ।
तैशी जीवेंसी कोंपटी । धरूनि ठाके ॥ ८६ ॥
मधुरसोद्देशे । मधुकर जचे जैसें ।
गृहसगोपन तैसें । करी जो गा ॥ ८७ ॥

म्हातारपणीं जालें । रत्न एक विपोइलें ।
तयाचें कां जेतुलें । मातापितरां ॥ ८८ ॥
तेतुलेनि पाडें पार्था । घरीं जया प्रेमआस्था ।
आणि स्त्रीवांचूनि सर्वथा । जाणेना जो ॥ ८९ ॥
तैसा स्त्रीदेहीं जो जीवें । पढोनियां सर्वभावें ।
कोण मी काय करावें । कांहीं नेणें ॥ ७९० ॥
महापुरुषाचें चित्त । जालिया वस्तुगत ।
ठाके व्यवहारजात । जयापरी ॥ ९१ ॥
हानि लाज न देखे । परापवाद नाइके ।
जयाचीं इंद्रियें एकमुखें । स्त्रिया केलीं ॥ ९२ ॥
चित्त आराधी स्त्रियेचें । आणि तियेचेनि छंदें नाचे ।
माकड गारुडीयाचें । जैसें होय ॥ ९३ ॥
आपणयेंही शिणवी । इष्टमित्र दुखवी ।
मग कवडाचि वाढवी । लोभी जैसा ॥ ९४ ॥
तैसा दानपुण्य खांची । गोत्रकुटुंबा वंची ।
परी गारी भरी स्त्रियेची । उणी हों नेदी ॥ ९५ ॥
पूजितीं दैवतें जोगावी । गुरुतें बोलें झकवी ।
मायबापां दावी । निदारपण ॥ ९६ ॥
स्त्रियेच्या तरी विखीं । भोगुसंपत्ति अनेकी ।
आणि वस्तु निकी । जे जे देखे ॥ ९७ ॥
प्रेमाथिलेनि भक्तें । जैसेनि भजिजे कुळदैवतें ।
तैसा एकाग्रचित्तें । स्त्री जो उपासी ॥ ९८ ॥
साच आणि चोख । तें स्त्रियेसीचि अशेख ।
येरांविषयीं जोगावणूक । तेही नाहीं ॥ ९९ ॥

---

१ दैवयोगानें.

इयेतें हन कोणी देखैल। इयेसी वेखासें जाईल।
तरि युगचि बुडेल। ऐसें जया ॥ ८०० ॥
नायटेयांमेण। न मोडिजे नागांची आण।
तैसी पाळी उणखुण। स्त्रियेची जो ॥ १ ॥
किंबहुना धनंजया। स्त्रीचि सर्वस्व जया।
आणि तियेचिया जालिया-। लागीं प्रेम ॥ २ ॥
आणिकही जें समस्त। तियेचें संपत्तिजात।
तें जीवाहूनि आप्त। मानी जो कां ॥ ३ ॥
तो अज्ञानासी मूळ। अज्ञाना त्याचेनि बळ।
हें असो केवळ। तो तेंचि रूप ॥ ४ ॥
आणि मातलिया सागरीं। मोकलिया तरी।
लाटांच्या येरझारीं। आंदोळे जेवीं ॥ ५ ॥
तेवीं प्रिय वस्तु पावे। आणि सुखें जो उंचावे।
तैसाचि अप्रियासवें। तळवटु घे ॥ ६ ॥
ऐसेनि जयाचे चित्तीं। वैषम्यसाम्याची[1] वारेनी।
वाहे तो महामती। अज्ञान गा ॥ ७ ॥
आणि माझ्या ठायीं भक्ति। फळालागीं जया आर्ती।
धनोद्देशें विरक्ति। नटणें जेवीं ॥ ८ ॥
ना तरी कांताच्या मानसीं। रिगोनि स्वैरिणी जैसीं।
राहाटे आरसीं। जावयालागीं ॥ ९ ॥
तैसी मातें किरीटी। भजती गा पाउटी।
करूनि जो दिठी। विषो सूये ॥ ८१० ॥
आणि भजिन्नलियासवें। तो विषो जरी न पावे।
तरी सांडी म्हणे आघवें। टवाळ हें ॥ ११ ॥

1 वारुअट, वासदोर.

कुणवट कुळवाडी । तैसा आन आन देव मांडी ।
आदिलाची पॅरवडी । करी तया ॥ १२ ॥
तया गुरुमार्गा टेंके । जयाचा सुंगरवा देखे ।
तरी तयाचा मंत्रु शिके । येरु नेघे ॥ १३ ॥
प्राणिजातेंसी निष्ठुरु । स्थावरीं बहु मरु ।
तेवींचि नाहीं एकसरु । निर्वाहो जया ॥ १४ ॥
माझी मूर्ति निफजवी । ते घराचे कोनीं बैसवी ।
आपण देवोदेवी—। यात्रे जाय ॥ १५ ॥
नित्य आराधन माझें । काजीं कुळदेवता भजे ।
पर्वविशेषें कीजे । पूजा आना ॥ १६ ॥
माझें अधिष्ठान घरीं । आणि वोसे आनाचे करी ।
पितृकार्यावसरीं । पितरांचा होय ॥ १७ ॥
एकादशीच्या दिवसीं । जेतुला पाडु आम्हांसी ।
तेतुलाचि नागांसि । पंचमीसी ॥ १८ ॥
चौथ मोटकी पाहे । आणि गणेशाचाचि होये ।
चाउदसीं म्हणे माये । तुझाचि वो दुर्गे ॥ १९ ॥
नवमीतें मांडी । मग बैसे नवचंडी ।
आदित्यवारीं वाढी । वहिरवां पात्रीं ॥ ८२० ॥
पाठीं सोमवार पावे । आणि बेलेंसीं लिंगा धांवे ।
ऐसा एकलाचि आघवे । जोगावी जो ॥ २१ ॥
ऐसा अखंड भजन करी । उगा नोहे क्षणभरी ।
अवघेन गांवद्वारीं । अहेव जैसी ॥ २२ ॥

---

१ प्रकार, सेवारीति. २ थाटमाट. ३ व्रत आणि नवस. ४ बाजारबसवी किंवा गांवच्या वेशीवर राहणारी सुवासिनी, वेश्या.

म्हणोनि आतां विशेषें । तो ज्ञानाचें तत्त्व न देखे ।
हें सांगावें आंखलेखें । न लगे तुज ॥ ४७ ॥
जेव्हां सगर्भे वाढिलें । तेव्हांचि पोटींचें घालें ।
तैसें मागिले पदें बोलिलें । तेंचि होय ॥ ४८ ॥
वांचूनियां वेगळें । रूप करणें हें न मिळे ।
जेवीं अवंतिलें आंधळें । तें दुजेनसीं ये ॥ ४९ ॥
एवं इये उपरतीं । अज्ञानचिन्हें मागुती ।
अमानित्वादि प्रभृति । वाखाणिलीं ॥ ८५० ॥
जे ज्ञानपदें अठरा । केलियां येरीं मोहरां ।
अज्ञान या आकारा । सहजें येती ॥ ५१ ॥
मागां श्लोकाचेनि आर्धोंधें । ऐसें सांगितलें श्रीमुकुंदें ।
ना उफराटीं इयें ज्ञानपदें । तेंचि अज्ञान ॥ ५२ ॥
म्हणोनि इया वाहणी । केली म्यां उपलवणी ।
वांचूनि दुधा मेळऊनि पाणी । फार कीजे ॥ ५३ ॥
तैसें जी न बडबडीं । पदाची कोर न सांडीं ।
मूळध्वनीचिये वाढीं । निमित्त जाहलों ॥ ५४ ॥
तंव श्रोते म्हणती राहें । कं परिहारा ठावो आहे ।
बिहिसी कां वायें । कविपोषका ॥ ५५ ॥
तूतें श्रीमुरारी । म्हणितलें प्रगट करीं ।
जे अभिप्राय गव्हरीं । झांकिले आम्हीं ॥ ५६ ॥
तें देवाचें मनोगत । दावित आहासी तूं मूर्त ।
हेंहीं म्हणतां चित्त । दाटेल तुझें ॥ ५७ ॥
म्हणोनि असो हें न बोलों । परि सावियां गा तोषलों ।
जें ज्ञानतरियें मेळविलों । श्रवणसुखाचिये ॥ ५८ ॥
आतां इयावरी । जें तो श्रीहरी ।
बोलिला तें करीं । कथन वेगां ॥ ५९ ॥

इया संतवाक्यासारिसें । म्हणितलें निवृत्तिदासें ।
जी अवधारा तरी ऐसें । बोलिलें देवें ॥ ८६० ॥
म्हणती तुवां पांडवा । हा चिन्हसमुच्चयो आघवा ।
आयकिला तो जाणावा । अज्ञानभागु ॥ ६१ ॥
इया अज्ञानविभागा । पाठी देऊनि पैं गा ।
ज्ञानविषीं चांगा । दृढा होइजे ॥ ६२ ॥
मग निर्वाळिलेनि ज्ञानें । ज्ञेय भेटेल मनें ।
तें जाणावया अर्जुनें । आस केली ॥ ६३ ॥
तंव सर्वज्ञांचा रावो । म्हणे जाणोनि तयाचा भावो ।
परिसें ज्ञेयाचा अभिप्रावो । सांगों आतां ॥ ६४ ॥

ज्ञेयं यत्तत्प्रवक्ष्यामि यज्ज्ञात्वाऽमृतमश्नुते ।
अनादिमत्परं ब्रह्म न सत्तन्नासदुच्यते ॥ १२ ॥

तरि ज्ञेय ऐसें म्हणणें । यत्तु तें येणेंचि कारणें ।
जें ज्ञानेंवांचूनि कवणें । उपायें न ये ॥ ६५ ॥
आणि जाणितलेयावरौतें । कांहींच करणें नाहीं जेथें ।
जाणणेंचि तन्मयातें । आणी जयाचें ॥ ६६ ॥
जें जाणितलेयासाठीं । संसारा काढूनियां कांठीं ।
जिरोनि जाइजे पोटीं । नित्यानंदाच्या ॥ ६७ ॥
तें ज्ञेय गा ऐसें । आदि जया नसे ।
परब्रह्म आपैसें । नाम जया ॥ ६८ ॥
जें नाहीं म्हणों जाइजे । तंव विश्वाकारें देखिजे ।
आणि विश्वचि ऐसें म्हणिजे । तरि हे माया ॥ ६९ ॥
रूप वर्ण व्यक्ति । नाहीं दृश्य द्रष्टा स्थिति ।
तरि कोणें कैसें आथी । म्हणावें पां ॥ ८७० ॥

म्हणोनि आतां विशेषें । तो ज्ञानाचें तत्त्व न देखे ।
हें सांगावें आंखेंलेखें । न लगे तुज ॥ ४७ ॥
जेव्हां सगर्भे वाढिले । तेव्हांचि पोटींचें धाले ।
तैसें मागिले पदे बोलिले । तेचि होय ॥ ४८ ॥
वांचूनियां वेगळें । रूप करणें हें न मिळे ।
जेविं अवतिलें आंधळें । ते दुर्जनसीं ये ॥ ४९ ॥
एव इये उपरतीं । अज्ञानचिन्हें मागुती ।
अमानित्वादि प्रभृति । वाखाणिलीं ॥ ८५० ॥
जे ज्ञानपदें अठरा । केलियां येरीं मोहरां ।
अज्ञान या आकारा । सहजें येती ॥ ५१ ॥
मागां श्लोकाचेनि आर्धार्धें । ऐसें सांगितलें श्रीमुकुंदें ।
ना उफराटीं इयें ज्ञानपदें । तेंचि अज्ञान ॥ ५२ ॥
म्हणोनि इया वाहणी । केली म्यां उपलवणी ।
वाचूनि दुधा मेळऊनि पाणी । फार कीजे ॥ ५३ ॥
तैसें जी न बडबडीं । पदाची कोर न सांडीं ।
मूळध्वनींचिये वाढी । निमित्त जाहलों ॥ ५४ ॥
तव श्रोते म्हणती राहें । कें परिहारा ठावो आहे ।
विरिसी का वायें । कविपोषका ॥ ५५ ॥
तुवां श्रीमुरारी । म्हणितलें प्रगट करीं ।
जे अभिप्राय गव्हरीं । झाकिले आम्हीं ॥ ५६ ॥
ते देवाचें मनोगत । दावित आहासी तूं मूर्त ।
हेंहि म्हणतां चित्त । दाटैल तुझें ॥ ५७ ॥
म्हणोनि असो हें न बोलों । परि साविया गा तोषलों ।
जे ज्ञानतारिये मेळविलों । श्रवणसुखाचिये ॥ ५८ ॥
आतां इयावरी । जें तो श्रीहरी ।
बोलिला तें करीं । कथन वेगां ॥ ५९ ॥

इया संतवाक्यासरिसें । म्हणितलें निवृत्तिदासें ।
जी अवधारा तरी ऐसें । बोलिलें देवें ॥ ८६० ॥
म्हणती तुवां पांडवा । हा चिन्हसमुच्चयो आघवा ।
आयकिला तो जाणावा । अज्ञानमागु ॥ ६१ ॥
इया अज्ञानविभागा । पाठीं देऊनि पैं गा ।
ज्ञानविखीं चांगा । दृढा होइजे ॥ ६२ ॥
मग निर्वाळिलेनि ज्ञानें । ज्ञेय भेटेल मनें ।
तें जाणावया अर्जुनें । आस केली ॥ ६३ ॥
तंव सर्वज्ञांचा रावो । म्हणे जाणोनि तयाचा भावो ।
परिसें ज्ञेयाचा अभिप्रावो । सांगों आतां ॥ ६४ ॥

ज्ञेयं यत्तत्प्रवक्ष्यामि यज्ज्ञात्वाऽमृतमश्नुते ।
अनादिमत्परं ब्रह्म न सत्तन्नासदुच्यते ॥ १२ ॥

तरि ज्ञेय ऐसें म्हणणें । वस्तु तें येणेंचि कारणें ।
जें ज्ञानेंवांचूनि कवणें । उपायें न ये ॥ ६५ ॥
आणि जाणितलेयावरौतें । कांहींच करणें नाहीं जेथें ।
जाणणेंचि तन्मयातें । आणी जयाचें ॥ ६६ ॥
जें जाणितलेयासाठीं । संसारा काढूनियां कांठीं ।
जिरोनि जाइजे पोटीं । नित्यानंदाच्या ॥ ६७ ॥
तें ज्ञेय गा ऐसें । आदि जया नसे ।
परब्रह्म आपैसें । नाम जया ॥ ६८ ॥
जें नाहीं म्हणों जाइजे । तंव विश्वाकारें देखिजे ।
आणि विश्वचि ऐसें म्हणिजे । तरि हे माया ॥ ६९ ॥
रूप वर्ण व्यक्ति । नाहीं दृश्य द्रष्टा स्थिति ।
तरि कोणें कैसें आथी । म्हणावें पां ॥ ८७० ॥

उदक होऊनि उदकीं । रसु जैसा अवलोकीं ।
दीपपणें दीपकीं । तेज जैसें ॥ ९३ ॥
कर्पूरत्वें कापुरीं । सौरभ्य असे जयापरी ।
शरीर होऊनि शरीरीं । कर्म जेवीं ॥ ९४ ॥
किंबहुना पांडवा । सोनेंचि सोनयाचा रवा ।
तैसें जें या सर्वा । सर्वांगीं असे ॥ ९५ ॥
परी रवेपणामाजिवडें । तंव रवा ऐसें आवडे ।
वांचूनि सोनें सांगडे । सोनया जेवीं ॥ ९६ ॥
पैं गा वोघुचि वांकुडा । परि पाणी उजू सुहाडा ।
वन्हि आला लोखंडा । लोह नव्हे कीं ॥ ९७ ॥
घटाकारें वेंटाळें । तेथ नभ गमे वाटोळें ।
मठीं तरी चौफळें । आयें दिसे ॥ ९८ ॥
परि ते आकार जैसे । नोहिजतीचि कां आकाशें ।
जें विकार होऊनि तैसें । विकारी नोहे ॥ ९९ ॥
मनमुख्य इंद्रियां । सत्वादि गुणां ययां ।
सारिखें ऐसें धनंजया । आवडे कीर ॥ ९०० ॥
पैं गुळाची गोडी । नोहे बांधया सांगडी ।
तैसीं गुण इंद्रियें फुडीं । नाहीं तेथ ॥ १ ॥
अगा क्षीराचिये दशे । घृत क्षीराकारें असे ।
परि क्षीरचि नोहे जैसें । कपिध्वजा ॥ २ ॥
तैसें जें इये विकारीं । विकारु नोहे अवधारीं ।
पैं आकारा नाम मोंवरीं । येर सोनें तें सोनें ॥ ३ ॥
इया उघड मन्हाटिया । तें वेगळेपणें धनंजया ।
जाण गुणइंद्रियां- । पासोनियां ॥ ४ ॥

१ मिरकी, फूल.

नामरूपसंबंधु । जातिक्रियाभेदु ।
हा आकारासीच प्रवादु । वस्तूसि नाहीं ॥ ५ ॥
तें गुण नव्हे कहीं । गुणा तया संबंधु नाहीं ।
परि तयाच्याचि ठाईं । आभासती ॥ ६ ॥
येतुलेयासाठीं । सभ्रांताच्या पोटीं ।
ऐसें जाय किरीटी । जें हेंचि धरी ॥ ७ ॥
तरि तें गा धरणें ऐसें । अभ्रातें जेविं आकाशें ।
कां प्रतिवदन जैसें । आरसेनि ॥ ८ ॥
ना तरी सूर्यप्रतिमंडळ । जैसेनि धरी सलिल ।
कां रश्मिकरीं मृगजळ । धरिजे जेवीं ॥ ९ ॥
तैसें गा संबंधेंविण । यया सर्वातें धरी निर्गुण ।
परि तें वायां जाण । मिथ्यादृष्टि ॥ ९१० ॥
आणि यापरी निर्गुणें । गुणातें भोगणें ।
रंका राज्य करणें । स्वप्नीं जैसें ॥ ११ ॥
म्हणोनि गुणाचा संगु । अथवा गुणभोगु ।
हा निर्गुणीं लागु । बोलों नये ॥ १२ ॥

बहिरंतश्च भूतानामचरं चरमेव च ।
सूक्ष्मत्वात्तदविज्ञेयं दूरस्थं चांतिके च तत् ॥ १५ ॥

जे चराचर भूतां- । माजीं असे पांडुसुता ।
नाना वन्हीं उष्णता । अभेदें जैसी ॥ १३ ॥
तैसेनि अविनाशभावें । जें सूक्ष्मदशे आघवें ।
व्यापूनि असे तें जाणावें । ज्ञेय एथ ॥ १४ ॥
जें एक आंतु बाहेरी । जें एक जवळ दुरी ।
जें एकवांचूनि परी । दुजी नाहीं ॥ १५ ॥

अविभक्तं च भूतेषु विभक्तमिव च स्थितम् ।
भूतभर्तृ च तज्ज्ञेयं ग्रसिष्णु प्रभविष्णु च ॥ १६ ॥

क्षीरसागरींची गोडी । माजीं बहु थडियें थोडी ।
हे नाहीं तया परवडी । पूर्ण जें गा ॥ १६ ॥
स्वेदजादिप्रभृति । वेगळाल्या भूतीं ।
जयाचिये अनुस्यूती । खोमणें नाहीं ॥ १७ ॥
पै ओतेमुखघटिळिका । घटसहस्रां अनेकां— ।
माजीं बिंबोनि चंद्रिका । न भेदे जेवीं ॥ १८ ॥
नाना लवणकणाचिये राशी । क्षारता एकचि जैसी ।
कां कोडी एकीं उसीं । एकचि गोडी ॥ १९ ॥
तैसें अनेकीं भूतजातीं । जें आहे एकी व्याप्ती ।
विश्वकार्या सुमती । कारण जें गा ॥ १२० ॥
म्हणोनि हा भूताकारु । जेथोनि तेचि या आधारु ।
कल्लोळा सागरु । जियापरी ॥ २१ ॥
बाल्यादि तीन्ही वयसीं । काया एकचि जैसी ।
तैसें आदि स्थितिग्रासीं । अखंड जें ॥ २२ ॥
सायंप्रातर्मध्यान्ह । होतां जातां दिनमान ।
जैसें कां गगन । पालटेना ॥ २३ ॥
अगा सृष्टीवेळे प्रियोत्तमा । जया नांव म्हणती ब्रह्मा ।
व्याप्ती जें विष्णुनामा । पात्र जाहलें ॥ २४ ॥
मग आकारु हा हारपे । तेव्हां रुद्र जें म्हणिपे ।
तेही गुणत्रय जेव्हां लोपे । तें जें शून्य ॥ २५ ॥
नभाचें शून्यत्व गिळून । गुणत्रयातें नुरऊन ।
तें शून्य तें महाशून्य । श्रुतिवचनसंमत ॥ २६ ॥

१ रसुणी.

ज्योतिषामपि तज्ज्योतिस्तमसः परमुच्यते ।
ज्ञानं ज्ञेयं ज्ञानगम्यं हृदि सर्वस्य धिष्टितम् ॥ १७ ॥

जें अग्नीचें दीपन । जें चंद्राचें जीवन ।
सूर्याचे नयन । देखती जेणें ॥ २७ ॥
जयाचे उजियेडें । तारागण उमडे ।
महातेज सुरवाडें । राहाटे जेणें ॥ २८ ॥
जें आदीची आदि । जें वृद्धीची वृद्धि ।
बुद्धीची जें बुद्धि । जीवाचा जीवु ॥ २९ ॥
जें मनाचें मन । जें नेत्राचे नयन ।
कानाचे कान । वाचेची वाचा ॥ ९३० ॥
जें प्राणाचा प्राण । जें गतीचे चरण ।
क्रियेचें कर्तेपण । जयाचेनि ॥ ३१ ॥
आकारु जेणें आकारे । विस्तारु जेणें विस्तारे ।
संहारु जेणें संहारे । पांडुकुमरा ॥ ३२ ॥
जें मेदिनीची मेदिनी । जें पाणी पिऊनि असे पाणी ।
तेजा दिवेलावणी । जेणें तेजें ॥ ३३ ॥
जें वायूचा श्वासोश्वासु । जें गगनाचा अवकाशु ।
हें असो आघवाचि आभासु । आभासे जेणें ॥ ३४ ॥
किंबहुना पांडवा । जें आघवेंचि असे आघवा ।
जेथ नाहीं रिगावा । द्वैतभावासी ॥ ३५ ॥
जें देखिलियाचिसवें । दृश्य द्रष्टा हें आघवें ।
एकवाट कालवे । सामरस्यें ॥ ३६ ॥
मग तेंचि होय ज्ञान । ज्ञाता ज्ञेय हन ।
ज्ञानें गमिजे स्थान । तेंहि तेंचि ॥ ३७ ॥

जैसे सरलियां लेख । आंख होती एक ।
तैसें साम्यसाधनादिक । ऐक्यासि ये ॥ ३८ ॥
अर्जुना जिये ठायीं । न सरे द्वैताची लिही ।
हे असो जें हृदयीं । सर्वांच्या असे ॥ ३९ ॥

इति क्षेत्रं तथा ज्ञानं ज्ञेयं चोक्तं समासतः ।
मद्भक्त एतद्विज्ञाय मद्भावायोपपद्यते ॥ १८ ॥

एव तुजपुढां । आदीं क्षेत्र सुहाडा ।
दाविलें फाडोवाडां । विवंचुनी ॥ ९४० ॥
तैसेंचि क्षेत्रापाठीं । जैसेनि देखसी दिठी ।
तें ज्ञानही किरीटी । सांगितलें ॥ ४१ ॥
अज्ञानाही कौतुकें । रूप केलें निकें ।
जंव आयणी तुझी टेके । पुरे म्हणे ॥ ४२ ॥
आणि आतां हें रोकडें । उपपत्तीचेनि पवाडें ।
निरूपिलें उघडें । ज्ञेय पैं गा ॥ ४३ ॥
हे आघवीच विवंचना । बुद्धी भरोनि अर्जुना ।
मत्सिद्धि भावना । माझिया येती ॥ ४४ ॥
देहादि परिग्रहीं । संन्यासु करूनियां जिहीं ।
जीवु माझ्या ठाईं । वृत्तिकु केला ॥ ४५ ॥
ते माते किरीटी । हेंचि जाणोनियां शेवटीं ।
आपणपयां सांटोवाटीं । मीचि होती ॥ ४६ ॥
मीचि होती परी । हे मुख्य गा अवधारीं ।
सोहोपी सर्वांपरी । रचिली आम्हीं ॥ ४७ ॥

१ वृत्ति २ सेवक ३ बदला

कर्दा पायरी कीजे । निराळीं मातु बांधिजे ।
अंयावीं क्षुरजे । तरी जैसी ॥ ४८ ॥
पन्हवीं अवधेचि आत्मा । हें सांगों जरी वीरोत्तमा ।
तरी तुझिया मनोधर्मा । मिळेल ना ॥ ४९ ॥
म्हणोनि एकचि संचलें । चतुर्धा आम्हीं केलें ।
जें अदळपण देखिलें । तुझिये प्रज्ञे ॥ ९५० ॥
पैं बाळ जें जेवविजे । तें घांसु विसा ठायीं कीजे ।
तैसें एकचि हें चतुर्व्योजें । कथिलें आम्हीं ॥ ५१ ॥
एक क्षेत्र एक ज्ञान । एक ज्ञेय एक अज्ञान ।
हे भाग केले अवधान । जाणोनि तुझें ॥ ५२ ॥
आणि ऐसेनही पार्था । जरी हा अभिप्रावो तुज होता ।
न ये तरी हे व्यवस्था । एक वेळ सांगों ॥ ५३ ॥
आतां चौठायीं न करूं । एकही म्हणोनि न सरूं ।
आत्मानात्मया धरूं । सरिसा पाडु ॥ ५४ ॥
परि तुवां येतुलें करावें । मागौनि तें आम्हां देयावें ।
जे कानाचें नांव ठेवावें । आपण पैं गा ॥ ५५ ॥
या श्रीकृष्णाचिया बोला । पार्थु रोमांचितु जाहला ।
तेथ देवो म्हणती उगला । उचंबळे ना ॥ ५६ ॥
ऐसेनि तो येतां वेगु । धरूनि म्हणे श्रीरंगु ।
प्रकृतिपुरुषविभागु । परिसें सांगों ॥ ५७ ॥
जया मार्गातें जगीं । सांख्य म्हणती योगी ।
जयाचिये प्रकटिवेलागीं । मी कपिल जाहलों ॥ ५८ ॥
तो आईक निर्दोखु । प्रकृतिपुरुषविवेकु ।
म्हणे आदिपुरुखु । अर्जुनातें ॥ ५९ ॥

१ पुरांत.

प्रकृतिं पुरुषं चैव विद्ध्यनादी उभावपि ।
विकारांश्च गुणांश्चैव विद्धि प्रकृतिसंभवान् ॥ १९ ॥

तरि पुरुष अनादि आथी । आणि तेंचि लागोनि प्रकृति ।
संसरिसीं दिवोराती । दोनी जैसीं ॥ ९६० ॥
कां रूप नोहे वायां । परी रूपा लागली छाया ।
निकणु वाढे धनंजया । कणसीं कोंडा ॥ ६१ ॥
तैसीं जाण जवटें । दोन्ही इयें एकवटें ।
प्रकृतिपुरुष प्रकटें । अनादिसिद्धें ॥ ६२ ॥
पैं क्षेत्र येणें नांवें । जें सांगितलें आघवें ।
तेंचि एथ जाणावें । प्रकृति हे गा ॥ ६३ ॥
आणि क्षेत्रज्ञु ऐसें । जयातें म्हणितलें असे ।
तो पुरुष हें अनारिसें । न बोलों घेई ॥ ६४ ॥
इयें आनानें नांवें । परि निरूप्य आन नोहे ।
हें लक्षण न चुकावें । पुढतपुढती ॥ ६५ ॥
तरी केवळ जे सत्ता । तो पुरुष गा पांडुसुता ।
प्रकृति ते समस्तां । क्रियां नाम ॥ ६६ ॥
बुद्धि इंद्रियें अंतःकरण । इत्यादि विकारभरण ।
आणि ते तीन्ही गुण । सत्वादिक ॥ ६७ ॥
हा आघवाचि मेळावा । प्रकृती जाहला जाणावा ।
हेचि हेतु संभवा । कर्मांचिया ॥ ६८ ॥

कार्यकारणकर्तृत्वे हेतुः प्रकृतिरुच्यते ।
पुरुषः सुखदुःखानां भोक्तृत्वे हेतुरुच्यते ॥ २० ॥

तेथ इच्छा आणि बुद्धि । घडवी अहंकारेंसीं आधीं ।
मग तिया लाविती वेधीं । कारणाच्या ॥ ६९ ॥

तेंचि कारण ठाकावया । जें सूत्र धरणें उपाया ।
तया नांव धनंजया । कार्य पैं गा ॥ ९७० ॥
आणि इच्छामदाच्या थांवीं । लागली मनातें उठवी ।
तें इंद्रियें राहाटवी । हें कर्तृत्व पैं गा ॥ ७१ ॥
म्हणोनि तीन्ही या जाणा । कार्यकर्तुत्वकारणा ।
प्रकृति मूळ हे राणा । सिद्धांचा म्हणे ॥ ७२ ॥
एवं तिहींचिनि समवायें । प्रकृति कर्मरूप होये ।
परि जया गुणा वाढ त्राये । त्याचि सारिखी ॥ ७३ ॥
जें सत्त्वगुणें अधिष्ठिजे । तें सत्कर्म म्हणिजे ।
रजोगुणें निपजे । मध्यम तें ॥ ७४ ॥
जे कां केवळ तमें । होती जियें कर्में ।
निषिद्धें अधर्में । जाण तियें ॥ ७५ ॥
ऐसेनि संतासंतें । कर्में प्रकृतीस्तव होतें ।
तयापासोनि निर्वाळतें । सुखदुःख गा ॥ ७६ ॥
असंतीं दुःख उपजे । सत्कर्मीं सुख निफजे ।
तया दोहींचा बोलिजे । भोगु पुरुषा ॥ ७७ ॥
सुखदुःखें जंववरी । निफजती साचोकारीं ।
तंव प्रकृति उद्यमु करी । पुरुषु भोगी ॥ ७८ ॥
प्रकृतिपुरुषांची कुळवाडी । सांगतां असंगडी ।
जे आंवुली जोडी । आंवुला खाय ॥ ७९ ॥
आंवुला आंवुलिये । संगती ना सोये ।
कीं आंवुली जग विये । चोज ऐका ॥ ९८० ॥

पुरुषः प्रकृतिस्थो हि भुंक्ते प्रकृतिजान् गुणान् ।
कारणं गुणसंगोऽस्य सदसद्योनिजन्मसु ॥ २० ॥

१ संसार. २ असंबद्ध, विचित्र. ३ बायको. ४ नवरा.

अनंगु तो पेधा । निकवडा नुसधा ।
जीर्ण अतिवृद्धा- । पासोनि वृद्धु ॥ ८१ ॥
तया आडनांव पुरुखु । एऱ्हवीं स्त्री ना नपुंसकु ।
किंबहुना एकु । निश्चयो नाहीं ॥ ८२ ॥
तो अचक्षु अश्रवणु । अहस्तु अचरणु ।
रूप ना वर्णु । नाम आथी ॥ ८३ ॥
अर्जुना कांहींचि जेथ नाहीं । तो प्रकृतीचा भर्ता पाहीं ।
कीं भोगणे पैसयाही । सुखदु खाचें ॥ ८४ ॥
तो तरी अकर्ता । उदासु अभोक्ता ।
परि इया पतिव्रता । भोगविजे ॥ ८५ ॥
जियेते अळुमाळु । रूपा गुणाचा चाळढाळु ।
ते भलतैसाही खेळु । लेखा आणी ॥ ८६ ॥
इयें प्रकृती तव । गुणमयी हेंचि नांव ।
किंबहुना साचेंव । गुण तेचि हे ॥ ८७ ॥
हे प्रतिक्षणीं नित्य नवी । रूपा गुणाचीच आघवी ।
जडातेंही माजवी । इयेचा माजु ॥ ८८ ॥
नामें इयें प्रसिद्धें । सस्नेह इया स्निग्धें ।
इंद्रियें प्रबुद्धें । इयेचेनि ॥ ८९ ॥
कायि मन हें नपुंसक । कीं ते भोगी तीन्ही लोक ।
ऐसऐसें अलौकिक । करणें इयेचें ॥ ९९० ॥
हे भ्रमाचें महाद्वीप । हे व्याप्तीचें रूप ।
विकार उमप । इया केले ॥ ९१ ॥

१ अंगहीन २ पांगळा ३ निर्धन ४ थोडासा ५ हालचाल. ६ असत्य.

हे कामाची मांडवी । हे मोहवनींची माधवी ।
इये प्रसिद्धचि दैवी । माया हें नाम ॥ ९२ ॥
हे वाङ्मयाची वाढी । हे साकारपणाची जोडी ।
प्रपंचाची धाडी । अमंग हे ॥ ९३ ॥
कळा येथूनि जालिया । विद्या इयेच्या केलिया ।
इच्छा ज्ञानक्रिया । वियाली हे ॥ ९४ ॥
हे नादाची टांकसाळ । हे चमत्काराचें वेळाऊळ ।
किंबहुना सकळ । खेळु इयेचा ॥ ९५ ॥
जे उत्पत्ति प्रलयो होत । ते इयेचे सायंप्रात ।
हें असो अद्भुत । मोहन हे ॥ ९६ ॥
हे अद्वयाचें दुसरें । हे निःसंगाचें सोयरें ।
हे निराळेंसि घरें । नांदतु असे ॥ ९७ ॥
इयेतें येतुलावरी । सौभाग्यव्याप्ति थोरी ।
म्हणोनि तया आवरी । अनावरातें ॥ ९८ ॥
तयाच्या तंव ठायीं । निपटूनि कांहींचि नाहीं ।
कीं तया आघवेंही । आपणचि होय ॥ ९९ ॥
तया स्वयंभाची संभूति । तया अमूर्ताची मूर्ति ।
आपण होय स्थिति । ठावो तया ॥ १००० ॥
तया अनार्ताची आर्ति । तया पूर्णाची तृप्ति ।
तया अकुळाची जाती- । गोत होय ॥ १ ॥
तया अचर्चाचें चिन्ह । तया अपाराचें मान ।
तया अमनस्काचें मन । बुद्धि ही होय ॥ २ ॥
तया निराकाराचा आकारु । तया निर्व्यापाराचा व्यापारु ।
निरहंकाराचा अहंकारु । होऊनि ठाके ॥ ३ ॥

१ घर.

तया अनामाचें नाम । तया अजाचे जन्म ।
आपण होय कर्म- । क्रिया तया ॥ ४ ॥
तया निर्गुणाचे गुण । तया अचरणाचे चरण ।
तया अश्रवणाचे श्रवण । अचक्षूचे चक्षु ॥ ५ ॥
तया भावातीताचे भाव । तया निरवयवाचे अवयव ।
किंबहुना होय सर्व । पुरुषाचें हे ॥ ६ ॥
ऐसेनि इया प्रकृति । आपुलिया सर्व व्याप्ती ।
तया अविकारात विकृती— । मार्जी कीजे ॥ ७ ॥
तेथ पुरुषत्व जें असे । त इये प्रकृतिदशे ।
चंद्रमा अवसे । पडिला जैसा ॥ ८ ॥
विंदळ वहु चोखा । मीनलिया वाला एका ।
कसु होय पाचिका । जयापरी ॥ ९ ॥
का साधूतें गोंधळी । सचरोनि सुये मेळीं ।
नाना सुदिनाचा आमाळीं । दुर्दिनु कीजे ॥ १०१० ॥
जेविं पय पशूच्या पोटीं । का वन्हि जैसा काष्ठीं ।
गुह्नि घेतला पटीं । रत्नदीपु ॥ ११ ॥
राजा पराधीनु जाहला । कीं सिंहु रोगें रुघला ।
तैसा पुरुष प्रकृतीं आला । स्वतेजा मुके ॥ १२ ॥
जागता नरु सहसा । निद्रा पीडूनि जैसा ।
स्वप्नींचिया सोसा । वश्यु कीजे ॥ १३ ॥
तैसें प्रकृतिजालेपणें । पुरुषा गुण भोगणें ।
उदास अतीरीगुणें । आतुडे जेवीं ॥ १४ ॥
तेसें अजा नित्या होये । आगीं जन्ममृत्यूचे घाये ।
वाजती जैं लाहे । गुणसगातें ॥ १५ ॥

१ डांक, हाण २ इडळ, पिशाची

परि तें ऐसें पांडुसुता । तातलें लोह पिटितां ।
जेवीं वन्हीसीचि घाता । बोलती तया ॥ १६ ॥
कां आंदोळलिया उदक । प्रतिमा होय अनेक ।
तें नानात्व म्हणती लोक । चंद्रीं जेवीं ॥ १७ ॥
दर्पणाचिया जवळिका । दुजेपण जैसें ये मुखा ।
कां कुंकुमें स्फटिका । लोहितत्व ये ॥ १८ ॥
तैसा गुणसंगमें । अजन्मा हा जन्में ।
पावतु ऐसा गमे । पन्हवीं नाहीं ॥ १९ ॥
अधमोत्तम योनी । यासि ऐसिया मानीं ।
जैसा संन्यासी होय स्वप्नीं । अंत्यजादि जाती ॥ १०१० ॥
म्हणोनि केवळा पुरुषा । नाहीं होणें भोगणें देखा ।
येथ गुणसंगुचि अशेखा- । लागीं मूळ ॥ ११ ॥

उपद्रष्टाऽनुमंता च भर्ता भोक्ता महेश्वरः ।
परमात्मेति चाप्युक्तो देहेऽस्मिन्पुरुषः परः ॥ २२ ॥

हा प्रकृतिमाजीं उभा । परि जुई जैसा बोथंबा ।
इया प्रकृति पृथ्वीनभा । तेतुला पाडु ॥ १२ ॥
प्रकृतिसरितेच्या तटीं । मेरु होय हा किरीटी ।
माजीं बिंबे परी लोटीं । लोटों नेणें ॥ १३ ॥
प्रकृति होय जाये । हा तो असतुचि आहे ।
म्हणोनि आब्रह्माचें होये । शासन हा ॥ १४ ॥
प्रकृति येणें जिये । याचिया सत्ता जग विये ।
इयालागीं इये । धेरयेतु हा ॥ १५ ॥

१ खांब. २ भर्ता, आधार.

अनंतें काळें किरीटी । जिया मिळति इया सृष्टि ।
तिया रिगती ययाच्या पोटीं । कल्पांतसमयीं ॥ २६ ॥
हा महद्ब्रह्मगोसावी । ब्रह्मगोलकलाघवी ।
अपारपणें मवी । प्रपंचातें ॥ २७ ॥
पैं या देहामाझारीं । परमात्मा ऐसी जे परी ।
बोलिजे ते अवधारीं । ययातेंचि ॥ २८ ॥
अगा प्रकृतिपरौता । एकु आथी पांडुसुता ।
ऐसा प्रवादु तो तत्त्वता । पुरुष हा पैं ॥ २९ ॥

य एवं वेत्ति पुरुषं प्रकृतिं च गुणैःसह ।
सर्वथा वर्तमानोऽपि न स भूयोऽभिजायते ॥ २३ ॥

जो निखिळपणें येणें । पुरुषा यया जाणे ।
आणि गुणाचें करणें । प्रकृतीचें तें ॥ १०३० ॥
हें रूप हे छाया । पैल जळ हे माया ।
ऐसा निवाडु धनंजया । जेविं कीजे ॥ ३१ ॥
तेणें पाडें अर्जुना । प्रकृतिपुरुषविवंचना ।
जयाचिया मना । गोचर जाहली ॥ ३२ ॥
तो शरीराचेनि मेळें । करू कां कर्में सकळें ।
परि आकाश धुई न मैळे । तैसा असे ॥ ३३ ॥
आथिलेनि देहें । जो न घेपे देहमोहें ।
देह गेलिया नोहे । पुनरपि तो ॥ ३४ ॥
ऐसा इया एकु । प्रकृतिपुरुषविवेकु ।
उपकारु अलौकिकु । करीं पैं गा ॥ ३५ ॥
परि हाचि अंतरीं । विवेक भानूचियापरी ।
उदैजे ते अवधारीं । उपाय बहुत ॥ ३६ ॥

ध्यानेनात्मनि पश्यंति केचिदात्मानमात्मना ।
अन्ये सांख्येन योगेन कर्मयोगेन चाऽपरे ॥ २४ ॥

कोणी एकु सुभटा । विचाराचां आगिटां ।
आत्मानात्मकिटा । पुटें देउनी ॥ ३७ ॥
छत्तीसही यांनी भेद । तोडोनियां निर्विवाद ।
निवडिती शुद्ध । आपणपें ॥ ३८ ॥
तया आपणपयाच्या पोटीं । आत्मध्यानाचिया दिठी ।
देखती गा किरीटी । आपणपेंचि ॥ ३९ ॥
आणिक पैं दैवंवगें । चित्त देती सांख्ययोगें ।
एक ते अंगलगें । कर्माचेनि ॥ १०४० ॥

अन्ये त्वेवमजानंतः श्रुत्वाऽन्येभ्य उपासते ।
तेऽपि चातितरंत्येव मृत्युं श्रुतिपरायणाः ॥ २५ ॥

येणें येणें प्रकारें । निस्तरती साचोकारें ।
हें भवसेउरें । आघवेंचि ॥ ४१ ॥
परि ते करिती ऐसें । अभिमानु दवडूनि देशें ।
एकाचिया विश्वासें । टेंकती बोला ॥ ४२ ॥
जे हिताहित देखती । हानि कणवा घेपती ।
पुसोनि दिणु हरिती । देती सुख ॥ ४३ ॥
तयांचेनि मुखें जें निघे । तेतुलें आदरें चांगें ।
ऐकोनियां आंगें । मनें होती ॥ ४४ ॥
तया ऐकणेयाचि नांवें । ठेविती गा आघवें ।
तया अक्षरांसी जीवें । लोण करिती ॥ ४५ ॥

१ कर्माचे भेद. २ दैवबळानें. ३ आश्रयानें.

तेही अंतीं कपिध्वजा । इया मरणार्णवसमाजा ॥
पासूनि निघती वोजा । गोमटिया ॥ ४६ ॥
ऐसेसे हे उपाये । बहुवस एथे पाहें ।
जाणावया होये । एकी वस्तु ॥ ४७ ॥
आता पुरे हे बहुत । पैं सर्वार्थांचें मथित ।
सिद्धांतनवनीत । देऊं तुज ॥ ४८ ॥
येतुलेनि पांडुसुता । अनुभव लाहाणा आयिता ।
येर तंव तुज होता । सायास नाहीं ॥ ४९ ॥
म्हणोनि तें बुद्धि रचूं । मतवाद हे खाचूं ।
सोलींव निर्वेचूं । फलितार्थुचि ॥ १०५० ॥

यावत्संजायते किंचित्सत्त्वं स्थावरजंगमम् ।
क्षेत्रक्षेत्रज्ञसंयोगात्तद्विद्धि भरतर्षभ ॥ २६ ॥

तरी क्षेत्रज्ञ येणें बोलें । तुज आपणपें जें दाविलें ।
आणि क्षेत्रही सांगितलें । आघवेंचि ॥ ५१ ॥
तया येरयेरांच्या मेळीं । होइजे भूतीं सकळीं ।
अनिलसंगें सलिलीं । कल्लोळ जैसे ॥ ५२ ॥
का तेजा आणि उखरा । भेटी जालिया वीरा ।
मृगजळाचिया पूरा । रूप होय ॥ ५३ ॥
नाना धाराधरधारीं । झळंबलिया वसुधरी ।
उद्भिजे जेवीं अंकुरीं । नानाविधीं ॥ ५४ ॥
तैसें चराचर आघवें । जें काहीं जीवु नावें ।
तें उभययोगें संभवे । ऐसें जाण ॥ ५५ ॥
अर्जुना । क्षेत्रज्ञा प्रधाना-।
नि न होती भिन्ना । भूतव्यक्ति ॥ ५६ ॥

समं सर्वेषु भूतेषु तिष्ठंतं परमेश्वरम्।
विनश्यत्स्वविनश्यंतं यः पश्यति स पश्यति ॥ २७ ॥

पैं पटत्व तंतु नव्हे। तरि तंतूसींचि तें आहे।
ऐसें खोलीं डोळां पाहें। ऐक्य हें गा ॥ ५७ ॥
भूतें आघवींचि होती। एकाचीं एक आहाती।
परी तूं प्रतीती। यांची घे पां ॥ ५८ ॥
ययांचीं नामेंही आनानें। अनारिसीं वर्तनें।
वेषही सिनाने। आघवेयांचे ॥ ५९ ॥
ऐसें देखोनि किरीटी। भेद सूसी हन पोटीं।
तरि जन्माचिया कोटी। न लाहसी निघों ॥ १०६० ॥
पैं नानाप्रयोजनशीळें। दीर्घें वक्रें वर्तुळें।
होती एकीचींच फळें। तुंबिणीयेचीं ॥ ६१ ॥
होतु कां उजू वांकुडे। परि बोरीचे हें न मोडे।
तैसीं भूतें अवघडें। परि वस्तु उजू ॥ ६२ ॥
अंगारकणीं बहुवसीं। उष्णता समान जैसी।
तैसा नाना जीवराशी। परेशु असे ॥ ६३ ॥
गगनभरी धारा। परि पाणी एकचि वीरा।
तैसा या भूताकारा। सर्वांगीं तो ॥ ६४ ॥
हे भूतग्राम विषम। परि वस्तु ते एथ सम।
घटमठीं व्योम। जियापरी ॥ ६५ ॥
हा नाशतां भूताभासु। एथ आत्मा तो अविनाशु।
जैसा केयूरादिकीं कसु। सुवर्णाचा ॥ ६६ ॥
एवं जीवधर्महीनु। जो जीवेंसीं अभिन्नु।
देखे तो सुनयनु। ज्ञानियांमाजीं ॥ ६७ ॥

ज्ञानाचा डोळा डोळसा-। माझीं डोळस तो वीरेशा ।
हे स्तुति नोहे वहुवसा । भाग्याचा तो ॥ ६८ ॥

सम पश्यन् हि सर्वत्र समवस्थितमीश्वरम् ।
न हिनस्त्यात्मनाऽऽत्मानं ततो याति परां गतिम् ॥ २८ ॥

हे गुणेंद्रियधोकटी । देह धातूची त्रिकुटी ।
पाचमेळावा वोखटी । दारुण हे ॥ ६९ ॥
हे उघडी पांचवेउली । पचधा आगी लागली ।
जीवपचानना सापडली । हरिणकुटी ॥ १०७० ॥
ऐसा असोनि इये शरीरीं । कोणु नित्यवुद्धीची सुरी ।
अनित्यभावाच्या उदरीं । दाटीजिना ॥ ७१ ॥
परि इये देहीं असता । जो नयेचि आपणया घाता ।
आणि शेवटीं पाडुसुता । तेथेंचि मिळे ॥ ७२ ॥
जेथ योगज्ञानाचिया प्रौढी । वोलांडूनिया जन्मकोडी ।
न निगों इया भापा वुडी । देती योगी ॥ ७३ ॥
जें आकाराचे पैल तीर । जे नादाची पेल मेर ।
तुर्येचें माजघर । परब्रह्म ज ॥ ७४ ॥
मोक्षासकट गति । जेथें येती विश्रांती ।
गगादि अपापती । सरिता जेवीं ॥ ७५ ॥
ते सुख येणेंचि देहें । पायपारखाळणिया लाहे ।
जो भूतवैषम्यें नोहे । विषमवुद्धि ॥ ७६ ॥
दीपाचिया कोडीं जैसे । एकचि तेज सरिसें ।
तेसा जो असताचि असे । सर्वत्र ईशु ॥ ७७ ॥
ऐसेनि समत्वें पाडुसुता । जिये जो देखतसाता ।

१ पांच नाम्यांची इगळ्या २ हरिणांची राहटी

तो मरणा आणि जीविता । नांगवे फुडा ॥ ७८ ॥
म्हणोनि तो दैवागळा । वानीत असों वेळोवेळां ।
जे साम्यसेजे डोळा । लागला तया ॥ ७९ ॥

प्रकृत्यैव च कर्माणि क्रियमाणानि सर्वशः ।
यः पश्यति तथाऽऽत्मानमकर्तारं स पश्यति ॥ २९ ॥

आणि मनोबुद्धिप्रमुखें । कर्मेंद्रियें अशेखें ।
करी प्रकृतीचि हें देखे । साचें जो गा ॥ १०८० ॥
घरींचीं राहटती घरीं । घर कांहीं न करी ।
अभ्र धांवे अंबरीं । अंबर तें उगें ॥ ८१ ॥
तैसी प्रकृति आत्मप्रभा । खेळे गुणीं विविधारंभा ।
येथ आत्मा तो खांबा । नेणे कोण ॥ ८२ ॥
ऐसेनि येणें निवाडें । जयाच्या जीवीं उजिवडें ।
अकर्तयातें फुडें । देखिलें तेणें ॥ ८३ ॥

यदा भूतपृथग्भावमेकस्थमनुपश्यति ।
तत एव च विस्तारं ब्रह्म संपद्यते तदा ॥ ३० ॥

एऱ्हवीं तेंचि अर्जुना । होईजे ब्रह्मसंपन्ना ।
जें या भूताकृति भिन्ना । दिसती एकीं ॥ ८४ ॥
लहरी जैसिया जळीं । परमाणुकणिका स्थळीं ।
रश्मिकर मंडळीं । सूर्याच्या जेवीं ॥ ८५ ॥
ना तरी देहीं अवेव । मनीं आघवेचि भाव ।
विस्फुलिंग सावेव । वन्हीं एकीं ॥ ८६ ॥
तैसे भूताकार एकाचे । हें दिठी रिगे जें साचें ।
तेंचि ब्रम्हसंपत्तीचें । तारूं लागे ॥ ८७ ॥

मग जयातयाकडे । ब्रम्हींचि दिठी उघडे ।
किंबहुना जोडे । अपार सुख ॥ ८८ ॥
येतुलेनि तुज पार्था । प्रकृतिपुरुषव्यवस्था ।
ठायें ठावो प्रतिपथा- । मार्जी जाहली ॥ ८९ ॥
अमृत जैसें ये चुळा । कां निधान देखिजे डोळां ।
तेतुला जिव्हाळा । मानावा हा ॥ १०९० ॥
वांचूनि जाहलिये प्रतीती । घर बांधणें जें चित्तीं ।
तें आतां ना सुभद्रापती । इयावरी ॥ ९१ ॥
तरि एक दोन्ही ते बोल । बोलिजती सखोल ।
देईं मनातें वोल । मग तें घेईं ॥ ९२ ॥
ऐसें देवें म्हणितलें । मग बोलों आदरिलें ।
तेथें अवधानाचेंचि केलें । सर्वांग येरें ॥ ९३ ॥

अनादित्वान्निर्गुणत्वात्परमात्माऽयमव्ययः ।
शरीरस्थोऽपि कौंतेय न करोति न लिप्यते ॥ ३१ ॥

तरि परमात्मा म्हणिपे । तो ऐसा जाण स्वरूपें ।
जळीं जळें न लिंपे । सूर्यु जैसा ॥ ९४ ॥
कां जे जळा आदीं पाठीं । तो असतुचि असे किरी
माजि बिंबे तें दिठी । आणिकांचिये ॥ ९५ ॥
तैसा आत्मा देहीं । आथि म्हणिपे हें कांहीं ।
साचें तरी नाहीं । तो जेथिंचा तेथें ॥ ९६ ॥
आरिसां मुख जैसें । बिंबलिया नाम असे ।
देहीं वसणें तैसें । आत्मतत्त्वा ॥ ९७ ॥

१ दमी, जमीन.

तया देहा म्हणती मेटी । हे सर्पाची निर्जीव गोठी ।
वारिया वाळुवे गांठी । केंही आहे ॥ ९८ ॥
आगी आणि कापुसा । दोरा सुवाया केसा ।
केउता सांडा आकाशा । पापाणेंसीं ॥ ९९ ॥
एक निघे पूर्वेकडे । एक तें पश्चिमेकडे ।
तिये मेटीचेनि पाडें । संबंधु हा ॥ ११०० ॥
उजियेडा आणि अंधारेया । जो पाडु सूता उभेया ।
तोचि गा आत्मया । देहा जाण ॥ १ ॥
रात्री आणि दिवसा । कनका आणि कापुसा ।
अपाडु कां जैसा । तैसाचि यासी ॥ २ ॥
देह तंव पांचांचें जालें । हें कर्मांचे गुणीं गुंथलें ।
भवंतसे चाकीं सूदिलें । जन्ममृत्यूच्या ॥ ३ ॥
हें काळानळाच्या तोंडीं । घातली लोणियाची उंडी ।
माशी पांखु पाखडी । तंव हें सरे ॥ ४ ॥
हें विपायें आगीं पडे । तरि भस्म होऊनि उडे ।
जाहलें श्वाना वरिपडें । तरी ते विष्ठा ॥ ५ ॥
या चुके दोहीं काजा । तरि होय कृमींचा पुंजा ।
हा परिणामु कपिध्वजा । कश्मलु गा ॥ ६ ॥
या देहाची हे दशा । आणि आत्मा तो एथ ऐसा ।
पैं नित्य सिद्ध अपैसा । अनादिपणें ॥ ७ ॥
सकळु ना निष्कळु । अक्रियु ना क्रियाशीळु ।
कृश ना स्थूळु । निर्गुणपणें ॥ ८ ॥
आभासु ना निराभासु । प्रकाशु ना अप्रकाशु ।
अल्प ना बहुवसु । अरूपपणें ॥ ९ ॥

१ सफाई, सर्वस्वी. २ उभ्या शरीराला, जीवन्ताला.

रिता ना भरितु । रहितु ना सहितु ।
मूर्त ना अमूर्त । शून्यपणें ॥ ११९० ॥
आनंदु ना निरानंदु । एकु ना विविधु ।
मुक्त ना बद्धु । आत्मपणें ॥ ९१ ॥
येतुला ना तेतुला । आइता ना रचिला ।
बोलता ना उगला । अलक्षपणें ॥ ९२ ॥
सृष्टीचां होणां न रचे । सर्वसंहारें न वेंचे ।
आथी नाथी या दोहींचे । पंचत्व तो ॥ ९३ ॥
मवे ना चर्चे । वाढे ना खांचे ।
विटे ना वेंचे । अव्ययपणें ॥ ९४ ॥
एवंरूप पैं आत्मा । देहीं जें म्हणती प्रियोत्तमा ।
तें मठाकारें व्योमा । नाम जैसें ॥ ९५ ॥
तैसें तयाचिये अनुस्यूती । होती जाती देहाकृति ।
तो घे ना सांडी सुमती । जैसा तैसा ॥ ९६ ॥
अहोरात्रें जैशीं । येती जाती आकाशीं ।
आत्मसत्ते तैशीं । देहें जाण ॥ ९७ ॥
म्हणोनि इये शरीरीं । कांहीं करवी ना करी ।
आयताही व्यापारीं । सज्जु नव्हे ॥ ९८ ॥
यालागीं स्वरूपें । उणा पुरा न घेपे ।
हें असो तो न लिंपे । देहीं देहा ॥ ९९ ॥

यथा सर्वगतं सौक्ष्म्यादाकाशं नोपलिप्यते ।
सर्वत्रावस्थितो देहे तथाऽऽत्मा नोपलिप्यते ॥ ३२ ॥

१ नाश, लयस्थान.

अगा आकाश कें नाहीं । हें न रिघेचि कवणे ठायीं ।
परि कायिसेनि कहीं । गादिजेना ॥ ११९० ॥
तैसा सर्वत्र सर्व देहीं । आत्मा असतुचि असे पाहीं ।
परी संगदोषें एकेंही । लिप्त नोहे ॥ ९१ ॥
पुढतपुढती येथें । हेंचि लक्षण निरुतें ।
जे जाणावें क्षेत्रज्ञातें । क्षेत्रविहीना ॥ ९२ ॥

> यथा प्रकाशयत्येकः कृत्स्नं लोकमिमं रविः ।
> क्षेत्रं क्षेत्री तथा कृत्स्नं प्रकाशयति भारत ॥ ३३ ॥

संसर्गे चेष्टिजे लोहें । परि लोह भ्रामकु नोहे ।
क्षेत्रक्षेत्रज्ञां आहे । तेतुला पाडु ॥ ९३ ॥
दीपकाचां अर्ची । राहाटी वाहे घरींची ।
परि वेगळीक कोडीची । दीपा आणि घरा ॥ ९४ ॥
पैं काष्ठाच्या पोटीं । वन्हि असे किरीटी ।
परि काष्ठ नोहे या दृष्टी । पाहिजे हा ॥ ९५ ॥
अपाडु नभा आभाळा । रवि आणि मृगजळा ।
तैसाचि हाही डोळां । देखसी जरी ॥ ९६ ॥
हें आघवेंचि असो एकु । गगनौनि जैसा अर्कु ।
प्रगटवी लोकु । नांवें नांवें ॥ ९७ ॥
पथ क्षेत्रज्ञु तो ऐसा । प्रकाशकु क्षेत्राभासा ।
यावरुतें हें न पुसा । शंका नेघा ॥ ९८ ॥

> क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोरेवमन्तरं ज्ञानचक्षुषा ।
> भूतप्रकृतिमोक्षं च ये विदुर्यान्ति ते परम् ॥ ३४ ॥

---

१ मळत नाहीं.

शब्दतत्त्वसारज्ञा । पैं तेचि देखणी प्रज्ञा ।
जे क्षेत्रक्षेत्रज्ञा । अपाडु देखे ॥ २९ ॥
इया दोहींचें अंतर । देखावया चतुर ।
ज्ञानियांचें द्वार । आराधिती ॥ ११३० ॥
याचिलागीं सुमति । जोडिती शांतिसंपत्ति ।
शास्त्रांचीं दुमतीं । पोसिती घरीं ॥ ३१ ॥
योगाचिया आकाशा । वळंघिजे येवढाचि धिंवसा ।
याचियाचि आशा । पुरुषासि गा ॥ ३२ ॥
शरीरादि समस्त । मानिताती तृणवत ।
जीवें संतांचे होत । वाहणधरु ॥ ३३ ॥
ऐसे ऐसियापरी । ज्ञानाचिया भरोवरी ।
करूनियां अंतरीं । निरुतें होती ॥ ३४ ॥
मग क्षेत्रक्षेत्रज्ञांचें । जें अंतर देखती साचें ।
ज्ञानें उन्मेख तयांचें । वोवाळूं आम्हीं ॥ ३५ ॥
आणि महाभूतादिकीं । प्रभेदलीं अनेकीं ।
पसरलीसे लटिकी । प्रकृति जे हे ॥ ३६ ॥
जे शुकनाळिकान्यायें । न लगती लागली आहे ।
हें जैसें तैसें होये । ठाउवें जयां ॥ ३७ ॥
जैसी माळा ते माळा । ऐसीचि देखिजे डोळां ।
सर्पबुद्धि टवाळा । उखी होउनी ॥ ३८ ॥
कां शुक्ति ते शुक्ति । हे साच होय प्रतीति ।
रुपेयाची भ्रांति । जाऊनियां ॥ ३९ ॥
तैसी वेगळी वेगळेपणें । प्रकृति जे अंतःकरणें ।
देखती ते मी म्हणें । ब्रम्ह होती ॥ ११४० ॥

१ नाद.

जें आकाशाहूनि वाड । जें अव्यक्ताची पैल कड ।
जें भेटलिया अपाडपाड । पडों नेदी ॥ ४१ ॥
आकारु जेथ सरे । जीवत्व जेथ विरे ।
द्वैत जेथ नुरे । अद्वय जें ॥ ४२ ॥
तें परमतत्त्व पार्था । होती ते सर्वथा ।
जे आत्मानात्मव्यवस्था- । राजहंसु ॥ ४३ ॥
ऐसा हा जी आघवा । श्रीकृष्णें तया पांडवा ।
उगाणा दिधला जीवा । जीवाचिया ॥ ४४ ॥
येर कलशींचें येरीं । रिचविजे जयापरी ।
आपणपें तया श्रीहरीं । दिधलें तैसें ॥ ४५ ॥
आणि कोणा देता कोणु । तो नर तैसा नारायणु ।
वरि अर्जुनातें श्रीकृष्णु । हा मी म्हणे ॥ ४६ ॥
परि असो तें नाथिलें । न पुसतां कां मी बोलें ।
किंबहुना दिधलें । सर्वस्व देवें ॥ ४७ ॥
कीं तो पार्थु जी मनीं । अझुनी तृप्ति न मनी ।
अधिकाधिक उतान्ही । वाढवीतु असे ॥ ४८ ॥
स्नेहाचिया भरोवरी । आवुथिलाँ दीपु घे थोरी ।
चाड अर्जुना अंतरीं । परिसतां तैसी ॥ ४९ ॥
तेथ सुगरिणी आणि उदारें । रसज्ञ आणि जेवणारें ।
मिळती मग अवतरे । हातु जैसा ॥ ११५० ॥
तैसें जी होतसे देवा । तया अवधानाचिया लवलवा ।
पाहातां व्याख्यान चढलें थांवा । चौगुणें वरी ॥ ५१ ॥

१ भेद व साम्य, भेदभाव. २ झाडा, स्पष्ट उलगडा. ३ उत्कट तृष्णा, हाव. ४ पेटविलेला.

सुवायें मेघु सांवरे । जैसा चंद्रें सिंधु भरे ।
तैसा मातला रसु आदरें । श्रोतयांचेनि ॥ ५२ ॥
आतां आनंदमय आघवें । विश्व कीजेल देवें ।
तें रायें परिसावें । संजयो म्हणे ॥ ५३ ॥
एव जे महाभारतीं । श्रीव्यासें अप्रांतमती ।
भीष्मपर्वसंगतीं । म्हणितली कथा ॥ ५४ ॥
तो श्रीकृष्णार्जुनसंवादु । नागरी बोली विशदु ।
सांगोनि दाऊं प्रबंधु । वोंवियेचा ॥ ५५ ॥
नुसधीचि शांतिकथा । आणिजेल कीर वाक्पथा ।
जे शृंगाराच्या माथां । पाय ठेवी ॥ ५६ ॥
दाऊं वेल्हाळे देशी नवी । जे साहित्यातें वोजावी ।
अमृतातें चुकी ठेवी । गोडसपणें ॥ ५७ ॥
बोल ओल्हांवतेनि गुणें । चंद्रासि घे उमाणे ।
रसरंगीं भुलवणें । नादु लोपी ॥ ५८ ॥
खेचराचियांही मना । आणी सात्त्विकाचा पान्हा ।
श्रवणासवें सुमना । समाधि जोडे ॥ ५९ ॥
तैसा वाग्विलास विस्तारूं । गीतार्थेंसीं विश्व भरूं ।
आनंदाचें आवारूं । मांडूं जगा ॥ १६० ॥
फिटो विवेकाची वाणी । हो काना मना जिणी ।
देखो आवडे तो खाणी । ब्रह्मविद्येची ॥ ६१ ॥
दिसो परतत्त्व डोळां । पाहो सुखाचा सोहळा ।
रिघो महाबोध सुकाळा— । माजीं विश्व ॥ ६२ ॥

---

१ जीवन्त करते. २ शीतलपणानें. ३ बरोबरी. ४ पिशाचाच्या, भुताच्या. ५ जीवनाचें सार्थक.

हें निफजेल आतां आघवें । ऐसें बोलिजेल बरवें ।
जे अधिष्ठिला असे परमदेवें । श्रीनिवृत्ति मी ॥ ६३ ॥
म्हणोनि अक्षरीं सुभेदीं । उपमाश्लेष कोंदाकोंदी ।
झाडा देईन प्रतिपदीं । ग्रंथार्थासी ॥ ६४ ॥
हा ठावोवरी मातें । पुरतया सारस्वतें ।
केलें असे श्रीमंतें । श्रीगुरुरायें ॥ ६५ ॥
तेणें जी कृपासावायें । मी बोलें तेतुलें सामाये ।
आणि तुमचिये सभे लाहें । गीता म्हणों ॥ ६६ ॥
वरि तुम्हां संतांचे पाये । आजि मी लाधलों आहें ।
म्हणोनि जी नोहे । अटकु कांहीं ॥ ६७ ॥
प्रभु काश्मिरीं मुकें । नुपजे हें काय कौतुकें ।
नाहीं उणीं सामुद्रिकें । लक्ष्मीयेसी ॥ ६८ ॥
तैसी तुम्हां संतांपासीं । अज्ञानाची गोठी कायसी ।
यालागीं नवरसीं । वरुषेन मी ॥ ६९ ॥
किंबहुना आतां देवा । अवसरु मज देयावा ।
ज्ञानदेवो म्हणे बरवा । सांगेन ग्रंथु ॥ ११७० ॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोगो नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

---

१ कृपेच्या साह्यानें. २ उचित ठरतें. ३ सरस्वतीच्या पोटीं.

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

श्रीज्ञानेश्वरी

अध्याय चौदावा

जय जय आचार्या । समस्तसुरवर्या ।
प्रज्ञाप्रभातसूर्या । सुखोदया ॥ १ ॥
जय जय सर्वविसावया । सोहंभावसुहावया ।
नानालोकहेलावया । समुद्रा तू ॥ २ ॥
आइकें गा आर्तबंधू । निरंतरकारुण्यसिंधू ।
विशदविद्यावधू— । वल्लभा जी ॥ ३ ॥
तू जयाप्रति लपसी । तया विश्व हे दाविसी ।
प्रकट तैं करिसी । आघवेंचि तू ॥ ४ ॥
कीं पुढिलाची दृष्टि चोरिजे । हा दृष्टिबंधु निफजे ।
परी नवल लाघव तुझें । जे आपणपें चोरे ॥ ५ ॥
जी तूचि तू सर्वां यया । मा कोणा बोधु कोणा माया ।
ऐसिया आपेआपु लाघविया । नमो तुज ॥ ६ ॥
जाणों जगीं आप योलें । तें तुझिया बोला सुरस जालें ।
तुझेनि क्षमत्व आलें । पृथ्वीयेसी ॥ ७ ॥
रविचंद्रादि शुक्ति । उद्यो करिती त्रिजगतीं ।
ते तुझिया दीप्ती । तेज तेजा ॥ ८ ॥
जें चळवळिजे अनिळें । तें देविकेनि जी निजबळें ।
नभ तुजमाजीं खेळे । लपींथपीं ॥ ९ ॥

किंबहुना माया असोस । ज्ञान तुझेनि डोळस ।
असो वानणें सायास । श्रुतीसि हे ॥ १० ॥
वेद वानूनि तंवचि चांग । जंव न दिसे तुझें आंग ।
मग आम्हां तया मूग । एके पांतीं ॥ ११ ॥
जी एकार्णवाचे ठाईं । पाहतां थेंबाचा पाडु नाहीं ।
मा महानदी काई । जाणिजती ॥ १२ ॥
कां उदयलिया भास्वतु । चंद्र जैसा खद्योतु ।
आम्हां श्रुती तुज आंतु । तो पाडु असे ॥ १३ ॥
आणि दुजया थांयो मोडे । जेथ परेसीं वैखरी बुडे ।
तो तूं मा कोणें तोंडें । वानावासी ॥ १४ ॥
यालागीं आतां । स्तुति सांडूनि निवांता ।
चरणीं ठेविजे माथा । हेंचि भलें ॥ १५ ॥
तरी तूं जैसा आहासि तैसिया । नमो जी श्रीगुरुराया ।
मज ग्रंथोद्यमु फळावया । वेव्हारा होईं ॥ १६ ॥
आतां कृपामांडवल सोडीं । भरीं मति माझी पोतडी ।
करीं ज्ञानपदजोडी । थोरा मातें ॥ १७ ॥
मग मी संसरेन तेणें । करीन संतांसी कर्णभूषणें ।
लेववीन सुलक्षणें । विवेकाचीं ॥ १८ ॥
जीं गीतार्थनिधान । फाटू माझें मन ।
सुयीं स्नेहांजन । आपुलें तूं ॥ १९ ॥
हे वाक्सृष्टि एके वेळे । देखतु माझे बुद्धीचे डोळे ।
तैसा उदैजो जी निर्मळें । कारुण्यबिंबें ॥ २० ॥
माझी प्रज्ञावेली वेल्हाळ । काव्यें होय सफळ ।
तो वसंतु होईं स्नेहाळ- । शिरोमणि ॥ २१ ॥
प्रमेयमहापूरें । हे मतिगंगा ये थोरें ।
तैसा वरिष उदारें । विठोवेनी ॥ २२ ॥

अगा विश्वैकधामा । तुझा प्रसादचंद्रमा ।
करू मज पूर्णिमा । स्फूर्तीची जी ॥ १३ ॥
जी अवलोकिलिया मातें । उन्मेषसागरीं भरितें ।
वोसंडेल स्फूर्तितें । रसवृत्तीचे ॥ १४ ॥
तंव संतोषोनि श्रीगुरुराजें । म्हणितलें विनंतिव्याजें ।
मांडिलें देखों दुजें । स्तवूं तुवां ॥ १५ ॥
हें असो आतां वाजटा । तो ज्ञानकर्पूरगोमटा ।
ग्रंथु दावीं उत्कंठा । भंगों नेदीं ॥ १६ ॥
हो कां जी स्वामी । हेंचि पाहत होतों मी ।
जे श्रीमुखें म्हणा तुम्हीं । ग्रंथु सांग ॥ १७ ॥
सहजें दूर्वेचा डिरु । आंगेंचि तंव अमरु ।
वरी आला पूरु । पीयूषाचा ॥ १८ ॥
तरि आतां येणें प्रसादें । विन्यासें विदग्धें ।
मूळशास्त्रपदें । वाखाणीन ॥ १९ ॥
परि जीवा आंतुलीकडे । जैसी संदेहाची डोणी बुडे ।
ना श्रवणीं तरि चाडे । वाढी दिसे ॥ २० ॥
तैसी बोली सावारीं । अवतरो माझी माधुरी ।
मालें मागुनि घरीं । गुरुकृपेच्या ॥ २१ ॥
तरी मागां त्रयोदशीं । अध्यायीं गोठी ऐसी ।
श्रीकृष्ण अर्जुनेंसीं । चावळले ॥ २२ ॥
जे क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोगें । होइजे येणें जगें ।
आत्मा गुणसंगें । संसारिया ॥ २३ ॥
आणि हाचि प्रकृतिगत । सुखदुःखभोगीं हेतु ।
अथवा गुणातीतु । केवळु हा ॥ २४ ॥

१ खंडोबाचा नांगर गळ्यांत घालून मागितलेली भिक्षा.

तरि कैसा पां असंगा संगु । कोण तो क्षेत्रक्षेत्रज्ञा योगु ।
सुखदुःखादि भोगु । केविं तया ॥ ३५ ॥
गुण ते कैसे किती । बांधती कवणे रीती ।
ना तरी गुणातीतीं । चिन्हें काई ॥ ३६ ॥
एवं इया आघवेया । अर्था रूप करावया ।
विषो एथ चौदाविया । अध्यायासी ॥ ३७ ॥
तरि तो आतां ऐसा । प्रस्तुत परियेसा ।
अभिप्रावो विश्वेशा । वैकुंठाचा ॥ ३८ ॥
तो म्हणे गा अर्जुना । अवधानाची सर्व सेना ।
मेळऊनि इया ज्ञाना । झोंबावें हो ॥ ३९ ॥
आम्हीं मागां तुज बहुतीं । दाविलें हें उपपत्ती ।
तरि आझुनी प्रतीति । कुशी न निघे ॥ ४० ॥

श्रीभगवानुवाच—

परं भूयः प्रवक्ष्यामि ज्ञानानां ज्ञानमुत्तमम् ।
यज्ज्ञात्वा मुनयः सर्वे परां सिद्धिमितो गताः ॥ १ ॥

म्हणौनि गा पुढती । सांगिजेल तुजप्रती ।
पर म्हणम्हणौनि श्रुतीं । डाहारिलें जें ॥ ४१ ॥
एऱ्हवीं ज्ञान हें आपुलें । परि पर ऐसेनि जालें ।
जे आवडोनि घेतलें । भवस्वर्गादिक ॥ ४२ ॥
अगा याचि कारणें । हें उत्तम सर्वोपरी मी म्हणें ।
जे वन्हि हें तृणें । येरें ज्ञानें ॥ ४३ ॥
जियें भवस्वर्गातें जाणती । यागाचि चोंग म्हणती ।
पारखी पुढी आथी । भेदीं जयां ॥ ४४ ॥
तियें आघवींचि ज्ञानें । केलीं येणें स्वप्नें ।
जैसा वातोर्मि गगनें । गिळिजती अंतीं ॥ ४५ ॥

कां उवितें रश्मिराजें । लोपिलीं चंद्रादि तेजें ।
नाना प्रळयांबुमाजें । नदीनद ॥ ४६ ॥
तैसें येणें पाहलेया । ज्ञानजात जाय लया ।
म्हणोनियां धनंजया । उत्तम हें ॥ ४७ ॥
अनादि जे मुक्तता । आपली असे पांडुसुता ।
तो मोक्षु हाता येता । होय जेणें ॥ ४८ ॥
ययाचिया प्रतीती । विचारवीरीं समस्तीं ।
नेदिजेचि संसृती । माथा उधऊं ॥ ४९ ॥
मनें मन घालूनि मागें । विश्रांति जालिया आंगें ।
ते देहीं देहाजोगे । होतीचि ना ॥ ५० ॥
मग तें देहाचें वेळें । चोलांडूनि ऐकेचि वेळे ।
संवतुकीं कांटाळें । मर्सी जाले ॥ ५१ ॥

इदं ज्ञानमुपाश्रित्य मम साधर्म्यमागताः ।
सर्गेऽपि नोपजायन्ते प्रलये न व्यथन्ति च ॥ २ ॥

जे माझी नित्यता । तेणें नित्य ते पांडुसुता ।
परिपूर्ण पूर्णता । माझियाचि ॥ ५२ ॥
मी जैसा अनंतानंदु । जैसाचि सत्यसिद्धु ।
तैसेचि ते भेदु । उरेचि ना ॥ ५३ ॥
जें मी जेव्हढें जैसें । तेंचि ते जाले तैसें ।
घटभंगीं घटाकाशें । आकाश जेवीं ॥ ५४ ॥
ना तरि दीपमूळकीं । दीपशिखा अनेकी ।
मीनलिया अवलोकीं । होय जैसें ॥ ५५ ॥

१ तागडा, कांटा

अर्जुना तयापरी । सरली द्वैताची वारी ।
नांदे नामार्थ एकाहारीं । मीतूंविण ॥ ५६ ॥
येणेंचि पैं कारणें । जैं पहिलें सृष्टीचें जुंपणें ।
तेंही तया होणें । पडेचि ना ॥ ५७ ॥
सृष्टीचिये सर्वादी । जयां देहाची नाहीं बांधी ।
ते कैंचे प्रळयावधी । निमतील पां ॥ ५८ ॥
म्हणौनि जन्मक्षयां । अतीत ते धनंजया ।
मी जाले ज्ञाना इया । अनुसरोनि ॥ ५९ ॥
ऐसी ज्ञानाची वाढी । वानिली देवें आवडी ।
तेणेंचि पार्थाही गोडी । लावावया ॥ ६० ॥
तंव तया जालें आन । सर्वांगीं निघाले कान ।
सपाई अवधान । आलला पां ॥ ६१ ॥
आतां देवाचिया ऐसें । जाकळीजतु असे वोरसें ।
जे निरूपण आकाशें । वेंटाळेना ॥ ६२ ॥
मग म्हणे गा प्रज्ञाकांता । उजवली आजि वक्तृत्वता ।
जे बोलायेवढा श्रोता । जोडलासी ॥ ६३ ॥
तरि एकु मी अनेकीं । गोंविजे देहपाशकीं ।
त्रिगुणीं लुब्धकीं । कवणेपरी ॥ ६४ ॥
कैसा क्षेत्रयोगें । विर्ये इयें जगें ।
तें परिस सांगें । कवणेपरी ॥ ६५ ॥
पैं क्षेत्र येणें व्याजें । यालागीं हें बोलिजे ।
जे मत्संगबीजें । भूतीं पिके ॥ ६६ ॥

मम योनिर्महद्ब्रह्म तस्मिन् गर्भं दधाम्यहम् ।
संभवः सर्वभूतानां ततो भवति भारत ॥ ३ ॥

महद्‌ब्रह्मउदरीं । प्राकृतीं आठै विकारीं ।
गर्भाची करी । पेलोवेली ॥ ९० ॥
उभयसगु पहिले । बुद्धितत्त्व प्रसवलें ।
बुद्धितत्त्वें मोरेले । होय मन ॥ ९१ ॥
तरुणी ममता मनाची । ते अहंकार तत्त्व रची ।
तेणें महाभूतांची । अभिव्यक्ति होय ॥ ९२ ॥
आणि विषयेंद्रियां गोसी । स्वभावें तंव भूतांसी ।
म्हणोनि येती सरिसीं । तियेंही रूपा ॥ ९३ ॥
जालेनि विकारक्षोभें । पाठीं त्रिगुणाचें उभें ।
तें वाये वासनागर्भे । ठायेंठावो ॥ ९४ ॥
रुखाचा आवांका । जैसी बीजकणिका ।
जीवीं बांधे उदका । भेटतखेंवो ॥ ९५ ॥
तैसी माझेनि संगे । अविद्या नाना जगें ।
ओर घेवों लागे । आपणयांची ॥ ९६ ॥
मग गर्भगोळा तया । कैसें रूप तें ये आया ।
तें परियेसे राया । सुजनांचिया ॥ ९७ ॥
पैं मणिजें स्वेदज । उद्भिज जारज ।
उमटती सहज । अवयव हे ॥ ९८ ॥
व्योमवायुवशें । धाढलेनि गर्भरसें ।
मणिजु उससे । अवयव तो ॥ ९९ ॥
पोटीं सूनि तमरजें । आगळिका तोय तेजें ।
उठितां निपजे । स्वेदजु गा ॥ १०० ॥
आपपृथ्वीउत्कटें । आणि तमोमात्रें निकृष्टें ।
स्थावरु उमटे । उद्भिजु हा ॥ १ ॥

१ वाढ. २ अकुरण्यास आर=अकुर, मोग. ३ अडज.

पांचां पांचही विरजीं । होती मनबुद्ध्यादि साजीं ।
ह्रीं हेतु जाऱ्जीं । ऐसें जाण ॥ २ ॥
ऐसे चारी हे सरळ । करचरणतळ ।
महाप्रकृति स्थूळ । तेंचि शिर ॥ ३ ॥
प्रवृत्ति पेललें पोट । निवृत्ति ते पाठीं नीद ।
सुरयोनी आंगें आठ । ऊर्ध्वाचीं ॥ ४ ॥
कंठु उल्हासता स्वर्गु । मृत्युलोकु मध्यभागु ।
अधोदेशु चांगु । नितंबु तो ॥ ५ ॥
ऐसें लेंकरूं एक । प्रसवली हे देख ।
जयाचे तीन्ही लोक । वाळसें गा ॥ ६ ॥
चौऱ्यांयशीं लक्ष योनी । तियें कांडा पेरां सांदणी ।
वाढे प्रतिदिनीं । बाळक हें ॥ ७ ॥
नाना देहअवयवीं । नामाचीं लेणीं लेववी ।
मोहस्तन्यें वाढवी । नित्य नवें ॥ ८ ॥
सृष्टि वेगवेगळिया । तिया करांग्रीं आंगोळिया ।
भिन्नाभिमान सूदलिया । मुदिया तेथ ॥ ९ ॥
हें एकोलतें चराचर । अविचारित सुंदर ।
प्रसवोनि थोर । थोरावली ॥ १० ॥
पैं ब्रह्मा प्रातःकाळु । विष्णु तो मध्यान्ह वेळु ।
सदाशिव सायंकाळु । बाळा यया ॥ ११ ॥
महाप्रळयसेजे । खेळोनि निवांत निजे ।
विषमज्ञानें उमजे । कल्पोदयीं ॥ १२ ॥
अर्जुना इयापरी । मिथ्यादृष्टीच्या घरीं ।
युगानुवृत्तीचीं करी । चोजपाउलें ॥ १३ ॥

संकल्पु जयाचा इष्टु । अहंकारु तो विनटु ।
ऐसिया होय शेवटु । ज्ञानें यया ॥ १४ ॥
आतां असो हे वहु बोली । ऐसें विश्व माया व्याली ।
तेथ साह्य जाली । माझी सत्ता ॥ १५ ॥

सर्वयोनिषु कौंतेय मूर्तयः संभवंति याः ।
तासां ब्रह्म महद्योनिरहं बीजप्रदः पिता ॥ ४ ॥

याकारणें मी पिता । महद्ब्रह्म हे माता ।
अपत्य पांडुसुता । जगडंबरु ॥ १६ ॥
आतां शरीरें वहुतें । देखोनि न भेदें हो चित्तें ।
जे मनबुद्ध्यादि भूतें । एकेचि येथें ॥ १७ ॥
हां गा एकचि देहीं । काय अनारिसे अवयव नाहीं ।
तेविं विचित्र विश्व पाहीं । एकचि हें ॥ १८ ॥
पैं उंचा नीचा डाहाळिया । विषमा वेगळालिया ।
येकाचि जेवीं जालिया । बीजाचिया ॥ १९ ॥
आणि संबंधु तोही ऐसा । मृत्तिके वदु लेकु जैसा ।
कां पटत्व कापुसा । नातू होय ॥ १२० ॥
नाना कल्लोळपरंपरा । सतती जैसी सागरा ।
आम्हां आणि चराचरा । संबधु तैसा ॥ २१ ॥
म्हणोनि वन्हि आणि ज्वाळ । दोन्ही वन्हीचि केवळ ।
तेविं मी गा सकळ । संबंधु वावो ॥ २२ ॥
जालेनि जगें मी झांकें । तरि जगत्वें कोण फांकें ।
किळेवरी माणिकें । लोपिजे काई ॥ २३ ॥

१ खेळगडी.

अलंकारातें आलें । तरि सोनेंपण काइ गेलें ।
कीं कमळ फांकलें । कमळत्वा मुके ॥ २४ ॥
सांग पां धनंजया । अवयवीं अवयविया ।
आच्छादिजे कीं तया । तेंचि रूप ॥ २५ ॥
कीं विरूढलिया जोंधळा । कणिसाचा निर्वाळा ।
वेंचला कीं आगळा । दिसतसे ॥ २६ ॥
म्हणोनि जग परौतें । सारूनि पाहिजे मातें ।
तैसा नोहें उखितें । आघवें मीचि ॥ २७ ॥
हा तूं साचोकारा । निश्चयाचा खरा ।
गांठी बांध वीरा । जीवाचिये ॥ २८ ॥
आतां मियां मज दाविला । शरीरीं वेगळाला ।
गुणीं मीचि बांधला । ऐसा आवडे ॥ २९ ॥
जैसें स्वप्नीं आपण । उठूनियां आत्ममरण ।
भोगिजे या जाण । कपिध्वजा ॥ १३० ॥
कां कवळातें डोळे । प्रकाशूनि पिंवळें ।
देखती तेंही कळे । तयांसीचि ॥ ३१ ॥
नाना सूर्यप्रकाशें । प्रकटी तें अभ्र भासे ।
तो लोपला हेंही दिसे । सूर्येंचि कीं ॥ ३२ ॥
पैं आपणपेनि जालिया । छाया या आपुलिया ।
बिहोनि बिहालिया । आन आहे ॥ ३३ ॥
तैसीं इयें नाना देहें । दाऊनि मी नाना होयें ।
तेथ ऐसा जो बंधु आहे । तेंही देखें ॥ ३४ ॥
बद्ध कां न बंधिजे । हें आणणें मज माझें ।
नेणणेनि उपजे । आपलेनि ॥ ३५ ॥

१ संपूर्ण.

तरि कोणें गुणें कैसा । मजचि मी बद्ध ऐसा ।
आवडे तें परियेसा । अर्जुनदेवा ॥ ३६ ॥
गुण ते किती किंधर्मे । कायि ययां रूपनाम ।
कें जाले हें वर्म । अवधारीं पां ॥ ३७ ॥

सत्त्वं रजस्तम इति गुणाः प्रकृतिसंभवाः ।
निबंध्नन्ति महाबाहो देहे देहिनमव्ययम् ॥ ५ ॥

तरी सत्त्वरजतम । तिघांसि हें नाम ।
आणि प्रकृति जन्म-भूमिका ययां ॥ ३८ ॥
येथ सत्त्व तें उत्तम । रज तें मध्यम ।
तिहींमाजीं तम । सावियां धारें[१] ॥ ३९ ॥
हें एकेंचि वृत्तीच्या ठायीं । त्रिगुणत्व आवडे पाहीं ।
वयसात्रय देहीं । येकीं जेवीं ॥ १४० ॥
कां मीनलेनि कीडें । जंवजंव तूक वाढे ।
तंवतंव सोनें हीन पडे । पांचिकां कसीं ॥ ४१ ॥
पैं सावधपण जैसें । वाहविलें आळसें ।
सुषुप्ति बैसे । घणावोनी ॥ ४२ ॥
तैसी अज्ञानांगीकारें । निघाली वृत्ति विखुरे ।
ते सत्त्वरजद्वारें । तमही होय ॥ ४३ ॥
अर्जुना गा जाण । ययां नाम गुण ।
आतां वाखऊं खुण । बांधिती ते ॥ ४४ ॥
तरी क्षेत्रज्ञदशे । आत्मा मोटका पैसे ।
हें देह मी ऐसें । मुहूर्त करी ॥ ४५ ॥

---

१ लहान, अधम. २ थोडासा. ३ शिरतो. ४ आरंभ.

आजन्ममरणांतीं । देहधर्मीं समस्तीं ।
ममत्वाची सूती । घे ना जंव ॥ ४६ ॥
जैसी मीनाच्या तोंडीं । पडेना जंव उंडी ।
तंव गळु आसुडी । जळपारधी ॥ ४७ ॥

तत्र सत्त्वं निर्मलत्वात्प्रकाशकमनामयम् ।
सुखसंगेन बध्नाति ज्ञानसंगेन चाऽनघ ॥ ६ ॥

तेविं सत्त्वें लुब्धकें । सुखज्ञानाचीं पाशकें ।
वोढिजती मग खुंडकें । मृगु जैसा ॥ ४८ ॥
मग ज्ञानें चडफडी । सुख वरी खुरखोडी ।
स्वयंसुख हें धाडी । हातींचें गा ॥ ४९ ॥
तेव्हां विद्यामानें तोखे । लाभमात्रें हरिखे ।
मी संतुष्ट हेंही देखे । श्लाघों लागे ॥ १५० ॥
म्हणे भाग्य ना माझें । आजि सुखियें नाहीं दुजें ।
विकाराष्टकें फुंजे । सात्त्विकाचेनि ॥ ५१ ॥
आणि येणेंही न सरे । लांकण लागे दुसरें ।
जे विद्वत्तेचें भरे । भूत आंगीं ॥ ५२ ॥
आपणचि ज्ञानस्वरूप आहे । तें गेलें हें दुःख न वाहे ।
कीं विषयज्ञानें होये । गगनायेवढा ॥ ५३ ॥
रावो जैसा स्वप्नीं । रंकपणें निघे धान्नीं ।
तो दों दाणा मानी । इंद्रु ना मी ॥ ५४ ॥
तैसें गा देहातीता । जालेया देहवंता ।
हीं लागे पांडुसुता । बाह्यज्ञानें ॥ ५५ ॥

---

१ अडके. २ लायाळी करतो.

अविवेकमहामंत्र । जें मौढ्यमद्याचें पात्र ।
हें असो मोहनास्त्र । जीवांसि जें ॥ ७६ ॥
पार्था तें गा तम । रचूनि ऐसें वर्म ।
चौखुरी देहात्म । मानियातें ॥ ७७ ॥
हें एकचि कीर शरीरीं । माजों लागे चराचरीं ।
आणि तेथ दुसरी । गोठी नाहीं ॥ ७८ ॥
सर्वेंद्रियां जाड्य । मनामाजीं मौढ्य ।
माल्हाती दार्ढ्य । आलस्याचें ॥ ७९ ॥
आंगें आंग मोडामोडी । कार्यजातीं अनावडी ।
सुसती परवडी । जांभयांची ॥ १८० ॥
उघडियाचि दिठी । देखणें नाहीं किरीटी ।
नाळवितांचि उठी । वो म्हणोनि ॥ ८१ ॥
पडलिये धोंडी । नेणे कानीं मुरडी ।
तयाचि परी सुरकुंडी । उकलूं नेणे ॥ ८२ ॥
पृथ्वी पाताळीं जावो । कां आकाशही वरी येवो ।
परी उठणें हा भावो । उपजों नेणे ॥ ८३ ॥
उचितानुचित आघवें । झांसुरतां नाठवे जीवें ।
तेय लोळावें । ऐसी मेधा ॥ ८४ ॥
आणि करतळें । पडिघाये कपोळें ।
पायाचें शिरियाळें । मांडूं लागे ॥ ८५ ॥
आणि निद्रेविषयीं चांगु । जीवीं आथि लागु ।
झोंपीं जातां स्वर्गु । वावो म्हणे ॥ ८६ ॥
ब्रह्मायु होईजे । मा निजलियाचि असिजे ।
हें वांचूनि दुजें । व्यसन नाहीं ॥ ८७ ॥

---

१ अंगीकारनें. २ झोंपेनें पेंगला असतां. ३ आधार देतो. ४ उशी.

कां घाटे जातां चोखें । कल्हांतांही डोलों लागे ।
अमृतही परी नेघे । जरी नीद आली ॥ ८८ ॥
तेवींचि आक्रोशवळें । व्यापारें कोणे एके वेळे ।
निगालें तरी आंधळें । रोषें जैसें ॥ ८९ ॥
केधवां कैसें राहाटावें । कोणेंसीं काय बोलावें ।
हें ठाकतें कीं नागवे । हेंही नेणे ॥ १९० ॥
वणवा मियां आघवा । पांखें पुसोनि घेयावा ।
पतंगु पां हांवा । घाली जेवीं ॥ ९१ ॥
तैसा वळघे साहसा । अकरणींच धिंवसा ।
किंबहुना ऐसा । प्रमादु रुचे ॥ ९२ ॥
एवं निद्रालस्यप्रमादीं । तम इया त्रिबंधीं ।
बांधे निरुपाधि । चोखटातें ॥ ९३ ॥
जैसा वन्ही काष्ठीं भरे । तैं दिसे काष्ठाकारें ।
व्योम घटें आवरे । तें घटाकाश ॥ ९४ ॥
नाना सरोवर भरलें । तैं चंद्रत्व तेथ बिंबलें ।
तैसें गुणाभासीं वांधलें । आत्मत्व गमे ॥ ९५ ॥

सत्त्वं सुखे संजयति रजः कर्मणि भारत ।
ज्ञानमावृत्य तु तमः प्रमादे संजयत्युत ॥ ९ ॥
रजस्तमश्चाभिभूय सत्त्वं भवति भारत ।
रजः सत्त्वं तमश्चैव तमः सत्त्वं रजस्तथा ॥ १० ॥

पैं हरूनि कफवात । जैं देहीं आटोपे पित्त ।
तैं करी संतप्त । देह जेवीं ॥ ९६ ॥

१ सहज. २ कलंडतां, टेकतां.

कां वरिष आतप जैसें । जिणोनि शीतचि दिसे ।
तेव्हां होय हिंव ऐसें । आकाश हें ॥ ९७ ॥
नाना स्वप्न जागृति । लोपूनि ये सुषुप्ति ।
तें क्षणु एक चित्तवृत्ति । तेचि होय ॥ ९८ ॥
तैसीं रजतमें हारवी । जैं सत्त्व माजु मिरवी ।
तं जीवाकरवीं म्हणवी । सुखिया ना मी ॥ ९९ ॥
तेसेंचि सत्त्व रज । लोपूनि तमाचें मोज ।
वळघे तें सहज । प्रमादी होय ॥ २०० ॥
तयाचि गा परिपाठीं । सत्त्व तमातें पोटीं ।
घालूनि जेव्हां उठी । रजोगुण ॥ १ ॥
तेव्हां कर्मावांचूनि कांहीं । आन गोमटें नाहीं ।
ऐसें मानी देहीं । देहराजु ॥ २ ॥
त्रिगुणवृद्धिनिरूपण । तीं श्लोकीं सांगितलें जाण ।
आतां सत्वादिवृद्धिलक्षण । सादर परियेसीं ॥ ३ ॥

सर्वद्वारेषु देहेऽस्मिन्प्रकाश उपजायते ।
ज्ञानं यदा तदा विद्याद्विवृद्धं सत्त्वमित्युत ॥ ११ ॥
लोभः प्रवृत्तिरारंभः कर्मणामशमः स्पृहा ।
रजस्येतानि जायंते विवृद्धे भरतर्षभ ॥ १२ ॥
अप्रकाशोऽप्रवृत्तिश्च प्रमादो मोह एव च ।
तमस्येतानि जायंते विवृद्धे कुरुनंदन ॥ १३ ॥
यदा सत्त्वे प्रवृद्धे तु प्रलयं याति देहभृत् ।
तदोत्तमविदांलोकानमलान्प्रतिपद्यते ॥ १४ ॥
रजसि प्रलयं गत्वा कर्मसंगिषु जायते ।
तथा प्रलीनस्तमसि मूढयोनिषु जायते ॥ १५ ॥

यें रजतमविजयें । सत्व गा देहीं इये ।
वाढतां चिन्हें तियें । ऐसीं होती ॥ ४ ॥
जे प्रज्ञा आंतुलीकडे । न समाती बाहेरी वोसंडे ।
वसंतीं पद्मखंडें । दृती जैसी ॥ ५ ॥
सर्वेंद्रियांच्या आंगणीं । विवेक करी रावणी ।
साचाचि करचरणीं । होती डोळे ॥ ६ ॥
राजहंसापुढें । चांचूचें आगरडें ।
तोडी जेविं झगडे । क्षीरनीराचे ॥ ७ ॥
तेविं दोषादोषविवेकीं । इंद्रियेंचि होती पारखीं ।
नियमु वा रे पायिकी । वोळगे तें ॥ ८ ॥
नाइकणें तें कानचि वाळी । न पाहणें तें दिठीचि गाळी ।
अवाच्य तें टाळी । जीभचि गा ॥ ९ ॥
वातीपुढां जैसें । पळों लागे काळवसें ।
निषिद्ध इंद्रियां तैसें । समोर नोहे ॥ २१० ॥
धाराधरकाळें । महानदी उचंबळे ।
तैसी बुद्धि पघळे । शास्त्रजार्ती ॥ ११ ॥
अगा पुनवेच्या दिवशीं । चंद्रप्रभा धांवे आकाशीं ।
ज्ञानीं वृत्ति तैसी । फांके सैंघ ॥ १२ ॥
वासना एकवटे । प्रवृत्ति वोहटे ।
मानस विटे । विषयांवरी ॥ १३ ॥
एवं सत्त्व वाढे । तैं हें चिन्ह फुडें ।
आणि निधनही घडे । तेव्हांचि जरी ॥ १४ ॥
तरी पाहालेनि सुयाणें । जालया परगुणें ।
पढियंतें ये पाहुणें । स्वर्गौनियां ॥ १५ ॥

१ प्रवाह. २ अग्र, टोंक. ३ सेवा. ४ काळोख. ५ मुगी. ६ प्रकाश

तरि जेसीचि घरींची संपत्ति। आणि तेसीच औदार्यधैर्यवृत्ति।
मा परत्रा[1] आणि कीर्ति। कां नोहावें ॥ १६ ॥
मग गोमटेया तया। जावळी असे धनजया।
तेविं सत्त्वीं आणें देहा। के आथि गा ॥ १७ ॥
जे स्वगुणीं उद्भट। घेऊनि सत्व चोखट।
निगे साडूनि कोपट। योगक्षेम हें ॥ १८ ॥
अवचटें ऐसा जो जाये। तो सत्त्वाचाचि नवा होये।
किंबहुना जन्म लाहे। ज्ञानियामाजीं ॥ १९ ॥
सांग पां धनुर्धरा। रावो रायपणें डोंगरा।
गेलिया अपुरा। होय काई ॥ ११० ॥
ना तरि येथींचा दिवा। नेलिया सेजिया गावा।
तो तेथ तरि पाडवा। दीपचि कीं ॥ ११ ॥
तैसी ते सत्त्वशुद्धि। आगळी ज्ञानेंसीं वृद्धि।
तरगावों लागे बुद्धि। विवेकावरी ॥ १२ ॥
पैं महदादि परिपाठी। विचारूनि शेवटीं।
विचारासकट पोटीं। जिरोनि जाय ॥ २३ ॥
छत्तिसां सदतिसावें। चोविसां पंचविसावें।
तीन्ही नुरोनि स्वभावें। चतुर्थ जे ॥ २४ ॥
ऐसें सर्व जें सर्वोत्तम। जालें असे जया सुगम।
तयासवें निरुपम। लाहे देह ॥ २५ ॥
इयाचि परी देख। तमसत्व अधोमुख।
येसोनि जे आगळीक। धरी रज ॥ २६ ॥
आपुलिया कार्याचा। धुमाड मांडी देहाचा।
माजवी तें चिन्हाचा। उदयो ऐसा ॥ २७ ॥

१ परलोकसाधन

पांजरेंली वाहदुळी । करी वेगळ वेटाळी ।
तैसी विषयीं सरेळी । इंद्रियां होय ॥ २८ ॥
परदारादि पडे । परि विरुद्ध ऐसें नावडे ।
मग शेळियेचेनि तोंडें । सेंध चारी ॥ २९ ॥
हा ठायवरी लोभु । करी स्वैरत्वाचा रावु ।
वेंटाळितां अलाभु । तें तें उरे ॥ १३० ॥
आणि आड पडलिया । उद्यमा जाती मलतिया ।
प्रवृत्ति धनंजया । हातु न काढी ॥ ३१ ॥
तेवींचि एखादा प्रासादु । कां करावा अश्वमेधु ।
ऐसा अचाट छंदु । घेऊनि उठी ॥ ३२ ॥
नगरेंचि रचावीं । जळाशयें निर्मावीं ।
महावनें लावावीं । नानाविधें ॥ ३३ ॥
ऐसैसां अफाटीं कर्मीं । समारंभु उपक्रमी ।
आणि दृष्टादृष्टकामीं । पुरे न म्हणे ॥ ३४ ॥
सागरुही सांडीं पडे । आगी न लाहे तीन कयडे ।
ऐसें अभिलाषीं जोडे । दुर्भरत्व ॥ ३५ ॥
स्पृहा मना पुढां पुढां । आशेचा घे दवडा ।
विश्व घापे चाडा । पायांतळीं ॥ ३६ ॥
इत्यादि वाढतां रजीं । इयें चिन्हें होती सहजीं ।
आणि ऐसा समाजीं । येंचे जरी देह ॥ ३७ ॥
तरि आघवाचि इहीं । परिवारला आनी देहीं ।
रिगे परि योनिहीं । मानुषींचि ॥ ३८ ॥
सुखाडेंसीं भिकारी । वसो पां राजमंदिरीं ।
तरि काय अवधारीं । रायो होईल ॥ ३९ ॥

१ मुदलेली. २ मोकाटपणा.

घेल तेथ करवाडें । हें न चुके गा फुडें ।
नेइजो कां वऱ्हाडें । समर्थाचेनि ॥ १४० ॥
म्हणोनि व्यापारा हातीं । उसंतु दिहा ना रातीं ।
तैसयाचिये पांतीं । जुपिजे तो ॥ ४१ ॥
कर्मजडाच्या ठायीं । किंबहुना होय देहीं ॥
जो रजोवृत्तीच्या डोहीं । बुडोनि निमे ॥ ४२ ॥
मग तैसाचि पुढती । रजसत्त्ववृत्ति ।
गिंठनि ये उन्नती । तमोगुण ॥ ४३ ॥
तेचि जियें लिंगें । देहींचीं सबाह्य सांगें ।
तियें परिस चांगें । श्रोत्रबळें ॥ ४४ ॥
तरी होय ऐसें मन । जैसें रविचंद्रहीन ।
रात्रींचें कां गगन । अंवसेचिये ॥ ४५ ॥
तैसें अंतर असोस । होय स्फूर्तिहीन उद्गस ।
विचाराची भाष । हारपे तें ॥ ४६ ॥
बुद्धि मेचवेना धोंडी । हा ठायवरी मवाळे सांडी ।
आठवो देशधडी । जाला दिसे ॥ ४७ ॥
अविवेकाचेनि माजें । सबाह्य शरीर गाजे ।
एकलेनि घेपे दीजे । मौढ्य तेथ ॥ ४८ ॥
आचारभगाचीं हाडें । रुपती इंद्रियां पुढें ।
मरे जरी तेणें कडे । क्रिया जाय ॥ ४९ ॥
पैं आणिकही एक दिसे । जे दुष्कृतीं चित्त उल्हासे ।
आंधारीं देखणें जैसें । डुडुंडाचें ॥ १५० ॥
तैसें निषिद्धाचेनि नांवें । मललेही भरे हावें ।
तियेंविषयीं धांवे । घेती करण ॥ ५१ ॥

१ मोजतां येत नाहीं. २ घुबडाचें

मदिरा न घेतां डुले । सन्निपातेंवीण बरळे ।
निप्रेमेंचि भुले । पिसें जैसें ॥ ५२ ॥
चित्त तरी गेलें आहे । परि उन्मनी ते नोहे ।
ऐसें माल्हातिजे मोहें । माजिरेनि ॥ ५३ ॥
किंबहुना ऐसैसीं । इयें चिन्हें तम पोषी ।
जें वाढे ओंघितीसी । आपुलिया ॥ ५४ ॥
आणि हेंचि होय प्रसंगें । मरणाचें जरी पडे खोंगें ।
तरि तेतुलेनि निगे । तमेंसीं तो ॥ ५५ ॥
राई राईपण बीजीं । सांठवूनियां अंग त्यजी ।
मग विरूढे तें दुजी । गोठी आहे ॥ ५६ ॥
पैं होऊनि दीपकलिका । येरु आगी विझो कां ।
कां जेथ लागे तेथ असका । तोचि आहे ॥ ५७ ॥
म्हणोनि तमाचिये लोथे । बांधोनियां संकल्पातें ।
देह जाय तें मागौतें । तमाचेंचि होय ॥ ५८ ॥
आतां काय येणें बोहें । जो तमोवृद्धि मृत्यु लाहे ।
तो पशु कां पक्षी होये । झाड कां कृमि ॥ ५९ ॥

> कर्मणः सुकृतस्याहुःसात्त्विकं निर्मलं फलम् ।
> रजसस्तु फलं दुःखमज्ञानं तमसः फलम् ॥ १६ ॥

येणेंचि पैं कारणें । जें निपजे सत्वगुणें ।
तें सुकृत ऐसें म्हणे । श्रौतसमो ॥ २६० ॥
म्हणौनि तया निर्मळा । सुखज्ञानीं सरळा ।
अपूर्व ये फळा । सात्त्विक तें ॥ ६१ ॥

१ पहडलें जाने. २ परिव्रागड. ३ बोलण्याचें. ४ समूह. ५ रहस्य.

मग राजसा जिया क्रिया । तया इंद्रायणा फळलिया ।
जे सुखें चितारूनियां । फळती दुःखें ॥ ६२ ॥
कां निंबोळियेचें पिक । वरि गोड विख ।
तैसें ते राजस देख । क्रियाफळ ॥ ६३ ॥
तामस कर्म जितुकें । अज्ञान फळेंचि पिकें ।
विषांकुर विखें । जियापरी ॥ ६४ ॥

सत्वात्संजायते ज्ञानं रजसो लोभ एव च ।
प्रमादमोहौ तमसो भवतोऽज्ञानमेव च ॥ १७ ॥

म्हणौनि बा रे अर्जुना । येथ सत्वचि हेतु ज्ञाना ।
जैसा कां दिनमाना । सूर्यु हा पैं ॥ ६५ ॥
आणि तेसेंचि हे जाण । लोभासि रज कारण ।
आपलें विस्मरण । द्वैता जेवीं ॥ ६६ ॥
मोह अज्ञान प्रमादा । ययां मैळेया दोषवृंदा ।
पुढती पुढती प्रबुद्धा । तमचि मूळ ॥ ६७ ॥
ऐसें विचाराच्या डोळां । तिन्ही गुण वेगळवेगळा ।
दाविले जैसा आंवळा । तळहातींचा ॥ ६८ ॥
तंव रजतमें दोन्ही । देखिलीं प्रौढ पतनीं ।
सत्वावाचूनि नाणी । ज्ञानाकडे ॥ ६९ ॥
म्हणौनि सात्विकवृत्ति । एक जाले गा जन्मव्रती ।
सर्वत्यागें चतुर्थी । भक्ति जैसी ॥ २७० ॥

ऊर्ध्वं गच्छन्ति सत्त्वस्था मध्ये तिष्ठन्ति राजसाः ।
जघन्यगुणवृत्तिस्था अधो गच्छन्ति तामसाः ॥ १८ ॥

तैसें सत्वाचेनि नटनाचें । असणें आणें जयाचें ।
ते तनुत्यागीं स्वर्गींचे । राय होती ॥ ७१ ॥

दयाचि परी रजें । जिहीं कां जीजे मरिजे ।
तिहीं मनुष्य होइजे । मृत्युलोकीं ॥ ७१ ॥
सेय सुखदुःखाचें खिचटें । जेविजे एकेचि ताटें ।
जेथ इये मरणवाटे । पडिलें नुटी ॥ ७३ ॥
आणि तयाचि स्थिति तमीं । जे वाढोनि निमती भोगक्षमीं ।
ते घेती नरकभूमी । मूळपत्र ॥ ७४ ॥
एवं वस्तुचिया सत्ता । त्रिगुणासी पांडुसुता ।
दाविली सकारणता । आघवीचि ॥ ७५ ॥
पैं वस्तु वस्तुत्वें असिकें । तें आपणपें गुणासारिखें ।
देखोनि कार्यविशेखें । अनुकरे गा ॥ ७६ ॥
जैसें कां स्वप्नींचेनि राजें । जें परचक्र देखिजे ।
तें हारि जैत होइजे । आपणपांचि ॥ ७७ ॥
तैसें मध्योर्ध्व अध । जे हे गुणवृत्तिभेद ।
ते दृष्टीवांचूनि शुद्ध । वस्तुचि असे ॥ ७८ ॥

नान्यं गुणेभ्यः कर्तारं यदा द्रष्टाऽनुपश्यति ।
गुणेभ्यश्च परं वेत्ति मद्भावं सोऽधिगच्छति ॥ १९ ॥

परि हे वाहणी असो । तरि तुज आन न दिसो ।
परिसें ते सांगतसों । मागील गोठी ॥ ७९ ॥
तरि पेसें जाणिजे । सामर्थ्यें तिन्ही सहजें ।
होती देहव्याजें । गुणचि हे ॥ १८० ॥
इंधनाचेनि आकारें । अग्नि जैसा अवतरे ।
कां आंगवे तरुवरें । भूमिरसु ॥ ८१ ॥
ना ना दहियाचेनि मिसें । परिणमे दूधचि जैसें ।
कां मूर्त होय उंसें । गोडी जेवीं ॥ ८२ ॥

तैसें हें सांत-करण। देहचि होती निर्गुण।
म्हणोनि वधासि कारण। घडे कीर ॥ ८३ ॥
परि चोज हें धनुर्धरा। जे एवढा हा गुंफिरा।
मोक्षाचा ससारा। उणा नोहे ॥ ८४ ॥
त्रिगुण आपुलालेनि धर्मे। देहींचें मांगुतसाउमें।
चाळितांही न खोमे[२]। गुणातीतता ॥ ८५ ॥
ऐसी मुक्ति असे सहज। ते आतां परिसऊ तुज।
जे तूं ज्ञानांबुज-। द्विरेफु कीं ॥ ८६ ॥
आणि गुणीं गुणाजोगें। चैतन्य नोहे मागें।
बोलिलों ते खांगे। तेवींचि हें ॥ ८७ ॥
तरि पार्था जैं पैसें। बोधलेनि जीवे दिसे।
स्वप्न कां जैसें। चेइलेनि ॥ ८८ ॥
ना तरी आपण जळीं। बिंबलों तीरोनि कळी।
चलन होतां कल्लोळीं। अनेकधा ॥ ८९ ॥
कां नटलेनि लाघवें। नटु जैसा न झकवे।
तैसें गुणजात देखावें। न होनियां ॥ १९० ॥
पैं ऋतुत्रय आकाशें। धरूनियाही जैसें।
नेदिजेचि येवों वोसें[४]। वेगळेपणा ॥ ९१ ॥
तैसें गुणीं गुणापरौतें। जें आपणपें असे आयितें।
तिये अहं वैसे अहते। मूळकेचिये ॥ ९२ ॥
पैं तेथूनि मग पाहतां। म्हणे साक्षी मी अकर्ता।
हे गुणचि क्रियाजातां। नियोजित ॥ ९३ ॥

---

१ मागलेंपुन्लें २ टोंचितो, अपाय करतो ३ आमन्त्रण, कथन. ४ मिथ्यात्वानें

सत्त्वरजतमाचां । भेदीं पसरु कर्माचा ।
होत असे तो गुणांचा । विकारु हा ॥ ९४ ॥
ययामाजीं मी ऐसा । वनीं कां वसंतु जैसा ।
वनलक्ष्मीविलासा । हेतुभूत ॥ ९५ ॥
कां तारांगणीं लोपावें । सूर्यकांतीं उद्दीपावें ।
कमळीं विकासावें । जावें तमें ॥ ९६ ॥
यया कोणाचीं काजें कहीं । सवितया जैसीं नाहीं ।
तैसा अकर्ता मी देहीं । सत्तारूप ॥ ९७ ॥
मी दाऊनि गुण देखे । गुणता हे मियां पोखे ।
ययाचेनि निःशेखें । उरे तें मी ॥ ९८ ॥
ऐसेनि विवेकें जया । उदो होय धनंजया ।
ये गुणातीतत्व तया । ऊर्ध्वं पंथें ॥ ९९ ॥

गुणानेतानतीत्य त्रीन्देही देहसमुद्भवान् ।
जन्ममृत्युजरादुःखैर्विमुक्तोऽमृतमश्नुते ॥ २० ॥

आतां निर्गुण असे आणिक । तें तो जाणे अचूक ।
जे ज्ञानें केलें टीक । तयाचिवरी ॥ २०० ॥
किंबहुना पांडुसुता । ऐसी तो माझी सत्ता ।
पावे जैसी सरिता । सिंधुत्व गा ॥ १ ॥
नळिकेवरूनि उठिला । जैसा शुक शाखे बैसला ।
तैसा मूळअहंतें ठेला । तो मी म्हणौनि ॥ २ ॥
अगा अज्ञानाचिया निद्रा । जो घोरत होता घद्घद्रा ।
तो स्वस्वरूपीं प्रबुद्धा । चेइला कीं ॥ ३ ॥
पैं बुद्धिभेदाचा आरिसा । तया हातोनि पडिला वीरेशा ।
म्हणौनि प्रतिमुखाभासा । मुकला तो ॥ ४ ॥

देहाभिमानाचा वारा । आतां वाजों ठेला वीरा ।
तैं ऐक्य वीचिसागरां । जीवेशा हें ॥ ५ ॥
म्हणौनि मद्भावेंसीं । प्राप्ति पाविजे तेणेंसरिसी ।
वर्षातीं आकाशीं । घनजात जेवीं ॥ ६ ॥
तेवीं मी होऊनि निरुता । मग देहींचि ये असतां ।
नागवे देहसंभूतां । गुणांसि तो ॥ ७ ॥
जैसा भिंगाचेनि घरें । दीपप्रकाशु नावरे ।
कां न विझेचि सागरें । वडवानळु ॥ ८ ॥
तैसा आलांगेला गुणाचा । बोधु न मैळे तयाचा ।
तो देहीं जैसा व्योमींचा । चंद्र जळीं ॥ ९ ॥
तिन्ही गुण आपुलालिये प्रौढी । देहें नाचविती बागडीं ।
तो पाहोंही न घडी । अहंतेतें ॥ ३१० ॥
हा ठायवरी । नेहटोनि ठेला अंतरीं ।
आतां काय वर्ते शरीरीं । हेंही नेण ॥ ११ ॥
सांडूनि आंगींची खोळी । सर्प रिगालिया पाताळीं ।
ते त्वचा कोण सांभाळी । तैसें जालें ॥ १२ ॥
कां सौरम्यजीर्णु जैसा । आमोदु मिळोनि जाय आकाशा ।
माघारा कमळकोशा । न येचि तो ॥ १३ ॥
पैं स्वरूपसमरसें । ऐक्य गा जालें तैसें ।
तेथ किंधर्म हें कैसें । नेणे देह ॥ १४ ॥
म्हणौनि जन्मजरामरण । इत्यादि जे साही गुण ।
ते देहींचि ठेले कारण । नाहीं तयां ॥ १५ ॥
घटाचिया खापरिया । घटभंगीं फेडिलिया ।
महदाकाश अपैसया । जालेंचि असे ॥ १६ ॥

१ मा. २ सोंगे.

तैसी देहबुद्धि जाये । जें आपणपां आठौ होये ।
तें आन कांहीं आहे । तेंवांचुनी ॥ १७ ॥
येणें थोर बोधलेपणें । तयासि गा देहीं असणें ।
म्हणूनि तो मी म्हणें । गुणातीत ॥ १८ ॥
यया देवाचिया बोला । पार्थु अतिसुखावला ।
मेघें संबोखिला । मोरु जैसा ॥ १९ ॥

अर्जुन उवाच—

कैर्लिंगैस्त्रीन्गुणानेतानतीतो भवति प्रभो ।
किमाचारः कथं चैतांस्त्रीन्गुणानतिवर्तते ॥ २१ ॥

तेणें तोषें वीर पुसे । जी कोण्हीं चिन्हीं तो दिसे ।
जयामाजीं वसे । ऐसा बोधु ॥ ३१० ॥
तो निर्गुण काय आचरे । कैसेनि गुण निस्तरे ।
हें सांगिजो माहेरें । कृपेचेनि ॥ ११ ॥
यया अर्जुनाचिया प्रश्ना । तो षड्गुणांचा राणा ।
परिहारु आकर्णा । बोलतु असे ॥ १२ ॥
म्हणे पार्था तुझी नवाई । हें येतुलेंचि पुससी काई ।
तें नामचि तया पाहीं । सत्य लटिकें ॥ १३ ॥
गुणातीत जया नांवें । तो गुणाधीन तरी नव्हे ।
ना होय तरी नागवे । गुणां ययां ॥ १४ ॥
परि अधीन कां नागवे । हेंचि कैसेनि जाणावें ।
गुणांचिये स्वरवे । माजीं असतां ॥ १५ ॥
हा संदेह जरी वाहसी । तरि सुखें पुसों लाहसी ।
परिस आतां तयासी । रूप करूं ॥ १६ ॥

श्रीभगवानुवाच—

प्रकाशं च प्रवृत्तिं च मोहमेव च पांडव ।
न द्वेष्टि संप्रवृत्तानि न निवृत्तानि कांक्षति ॥ २२ ॥

तरी रजाचेनि माजें । वेटीं कर्मांचें आणोजें ।
प्रवृत्ति जे घेइजे । वेंटाळूनि ॥ २७ ॥
तें मीचि कां कर्मठु । ऐसा नये श्रीमाठु ।
का दरिद्रलिये बुद्धी वीटु । तोटीं नाहीं ॥ २८ ॥
अथवा सत्त्वेंचि अधिकें । जें सर्वेंद्रियीं ज्ञान फांके ।
तें सुविद्यतातोरें । उभेजेटी ना ॥ २९ ॥
कां वाढिलेनि तमें । न गिळेजेचि मोहभ्रमें ।
तें अज्ञानत्वें न श्रमे । घेणेंटी नाहीं ॥ ३३० ॥
पैं मोहाच्या अवसरीं । ज्ञानाची चाड न धरी ।
ज्ञानें कर्में नादरी । होतां न दुःखी ॥ ३१ ॥
सायंप्रातर्मध्यान्हा । या तिहीं काळांची गणना ।
नाहीं जेवीं तपना । तैसा असे ॥ ३२ ॥
तया वेगळाचि काय प्रकाशें । ज्ञानित्व यावें असे ।
कायि जळार्णव पाउसें । साजा होय ॥ ३३ ॥
ना प्रवर्तलेनि कर्में । कर्मठत्व तया कां गमे ।
सांगें हिमवंतु हिमें । कांपे कायि ॥ ३४ ॥
ना तरि मोह आलिया । काइ पां ज्ञाना मुकिजेल तया ।
हो मा आगीतें उन्हाळेया । जाळयत असे ॥ ३५ ॥

उदासीनवदासीनो गुणैर्यो न विचाल्यते ।
गुणा वर्तंत इत्येव योऽवतिष्ठति नेंगते ॥ २३ ॥

तैसें गुणकार्य हें । आघवेंचि आपण आहे ।
म्हणौनि एकेका नोहे । ताडातोडी ॥ ३६ ॥
येवढेया गा प्रतीती । तो देहा आलासे वस्ती ।
वाटे जातां गुंती- । मार्गी जैसा ॥ ३७ ॥
तो जिणता ना हारवी । तैसा गुण नव्हे ना करवी ।
जैसी कां ओणवी । संग्रामींची ॥ ३८ ॥
कां शरीराआंतील प्राणु । घरीं आतिथ्याचा ब्राम्हणु ।
नाना चोहटाचा स्थाणु । उदासु जैसा ॥ ३९ ॥
आणि गुणाचा यावाजावा । ढळे चळे ना पांडवा ।
मृगजळाचा हेलावा । मेरु जैसा ॥ ३४० ॥
हें बहुत कायि बोलिजे । व्योम वारेनि न वाचिजे ।
कां सूर्यु ना गिळिजे । अंधकारें ॥ ४१ ॥
स्वप्न कां गा जियापरी । जागतयातें न सिंतरी ।
गुणीं तैसा अवधारीं । न बंधिजे तो ॥ ४२ ॥
गुणांसि कीर नातुडे । परि दुरूनि जैं पाहे कोडें ।
तैं गुणदोष सायिखडें । सभ्यु जैसा ॥ ४३ ॥
सत्वधर्म सात्त्विकीं । रज तें रजोविषयकीं ।
तम मोहादिकीं । वर्तत असे ॥ ४४ ॥
परि तयाचिया गा सत्ता । होती गुणक्रिया समस्ता ।
हें फुडें जाणे सविता । लौकिका जेवीं ॥ ४५ ॥
समुद्रचि भरती । सोमकांतचि द्रवती ।
कुमुदें विकासती । चंद्र तो उगा ॥ ४६ ॥
कां वाराचि वाजे विझे । गगनें निश्चळ असिजे ।
तैसा गुणाचिये गजबजे । डोलेना जो ॥ ४७ ॥
अर्जुना येणें लक्षणें । तो गुणातीतु जाणणें ।
परिस आतां आचरणें । तयाचीं जीं ॥ ४८ ॥

समदुःखसुखः स्वस्थः समलोष्टाश्मकाचनः ।
तुल्यप्रियाप्रियो धीरस्तुल्यनिंदात्मसंस्तुतिः ॥ २४ ॥

तरि वस्त्रासि पाठीं पोटीं । नाहीं सुतावांचूनि किरीटी ।
ऐसें सुये दिठी । चराचर मद्रूपें ॥ ४९ ॥
म्हणोनि सुखदुःखा सरिसें । कांटाळें आचरे ऐसें ।
रिपुभक्तां जैसें । हरीचें देणें ॥ ३५० ॥
एऱ्हवीं तरी सहजें । सुखदुःख तैंचि सेविजे ।
देहजळीं होइजे । मासोळी जैं ॥ ५१ ॥
आतां तें तंव तेणें सांडिलें। आहे स्वस्वरूपेंसींचि मांडिलें।
सस्यातीं निवडिलें । बीज जैसें ॥ ५२ ॥
कां वोघ सांडूनि गांग । रिघोनि समुद्राचें आंग ।
निस्तरली लगबग । खळाळाची ॥ ५३ ॥
तेवि आपणपांचि जया । वस्ती झाली गा धनंजया ।
तया देहीं अपैसया । सुख तेसें दुःख ॥ ५४ ॥
रात्रि तैसें पाहलें । हें धारणा जेंवि एक जालें ।
आत्मारामुदेहीं आतलें । द्वंद्व तैसें ॥ ५५ ॥
पैं निद्रिताचेनि आंगेंसीं । साप तैशी उर्वशी ।
तेवि स्वरूपस्था सरिसीं । देहीं द्वंद्वें ॥ ५६ ॥
म्हणौनि तयाच्या ठायीं । शेणा सोनया विशेष नाहीं ।
रत्ना गुंडेया कांहीं । नेणिजे भेदु ॥ ५७ ॥
घरा येवो पां स्वर्ग । कां वरिपडो वाघ ।
परि आत्मबुद्धीसि भंग । कदा नोहे ॥ ५८ ॥

१ खांगाला

निवडलें न उपवडे । जळीनलें न विरुढे ।
साम्यबुद्धि न मोडे । तयापरी ॥ ५९ ॥
हा ब्रह्म ऐसेनि स्तविजो । कां नीच म्हणोनि निंदिजो ।
परि नेणें जळों विर्झो । राखोंडी जैसी ॥ ३६० ॥
तैसी निंदा आणि स्तुति । न ये कोण्हेचि व्यक्ती ।
नाहीं अंधारें कां वाती । सूर्याघरीं ॥ ६१ ॥

मानापमानयोस्तुल्यस्तुल्यो मित्रारिपक्षयोः ।
सर्वारंभपरित्यागी गुणातीतः स उच्यते ॥ २५ ॥

ईश्वरु म्हणोनि पूजिला । कां चोरु म्हणोनि गांजिला ।
वृषगजीं वेढिला । केला रावो ॥ ६२ ॥
कां सुहृद पासीं आले । अथवा वैरी वरपडे जाले ।
परि नेणे रातीं पाहालें । तेज जेवीं ॥ ६३ ॥
साही ऋतु येतां आकाशें । लिंपिजेचि ना जैसें ।
तेविं वैषम्य मानसें । जाणिजेना ॥ ६४ ॥
आणीकही येकु पाहीं । आचारु तयाचा ठायीं ।
तरि व्यापारासि नाहीं । जालें दिसे ॥ ६५ ॥
सर्वारंभा उटकलें । प्रवृत्तीचें तेय मावळलें ।
जळती गा कर्मफळें । ते तो आगी ॥ ६६ ॥
दृष्टादृष्टाचेनि नांवें । मावचि जीवीं नुगवे ।
सेवी जें कां स्वभावें । पैठें होय ॥ ६७ ॥
सुखे ना शिणे । पाषाणु कां जेणें मानें ।
तैसी सांडीमांडी मनें । वर्जिली असे ॥ ६८ ॥
आतां किती हा विस्तारु । जाणें ऐसा आचारु ।
जयातें तोचि साचारु । गुणातीतु ॥ ६९ ॥

गुणांतें अतिक्रमणें । घडे उपायें जेणें ।
तो आतां आईक म्हणे । श्रीकृष्णनाथु ॥ ७० ॥

मां च योऽव्यभिचारेण भक्तियोगेन सेवते ।
स गुणान्समतीत्यैतान् ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ २६ ॥

तरि व्यभिचाररहित चित्तें । भक्तियोगें मातें ।
सेवी तो गुणातें । जाळूं शकें ॥ ७१ ॥
तरि कोण मी कैसी भक्ति । अव्यभिचारा काय व्यक्ति ।
हे आघवीचि निरुती । होआवी लागे ॥ ७२ ॥
तरी पार्था परियेसा । मी तव येथ ऐसा ।
रत्नीं किळावो जैसा । रत्नचि कीं तो ॥ ७३ ॥
का द्रवपणचि नीर । अवकाशचि अंबर ।
गोडी तेचि साखर । आन नाहीं ॥ ७४ ॥
वन्हि तेचि ज्वाळ । दळाचि नांव कमळ ।
रूख तेंचि डाळ- । फळादिक ॥ ७५ ॥
अगा हिम जें आकर्षलें । तेंचि हिमवंत जेविं जालें ।
नाना दूध मुरालें । तेंचि दहीं ॥ ७६ ॥
तैसें विश्व येणें नांवें । हें मीचि पैं आघवें ।
आतां चंद्रबिंब सोलावें । न लगे जेवीं ॥ ७७ ॥
घृताचे थिजलेपण । न मोडितां घृतचि जाण ।
का नाटितां कांकण । सोनेंचि तें ॥ ७८ ॥
न उकलितां पटु । तंतुचि असे स्पष्टु ।
न विरवितां घटु । मृत्तिका जेवीं ॥ ७९ ॥
म्हणोनि विश्वपण जावें । मग मातें घेयावें ।
तैसा नव्हे आघवें । सकटचि मी ॥ ३८० ॥

ऐसेनि मातें जाणिजे । ते अव्यभिचारी भक्ति म्हणिजे ।
येथ भेद कांहीं देखिजे । तरि व्यभिचारु तो ॥ ८१ ॥
या कारणें भेदातें । सांडूनि अभेदें चित्तें ।
आपणासकट मातें । जाणावें गा ॥ ८२ ॥
पार्था सोनयाची टिका । सोनयासी लागली देखा ।
तैसें आपणपें आणिका । मानावें ना ॥ ८३ ॥
तेजाचा तेजौनि निघाला । परि तेजींचि असे लागला ।
तया रश्मी ऐसा भला । बोधु होआवा ॥ ८४ ॥
पैं परमाणु भूतळीं । हिमकणु हिमाचळीं ।
मजमाजीं त्याहाळीं । अहं तैसें ॥ ८५ ॥
हो कां तरंगु लहानु । परि सिंधूसीं नाहीं भिन्नु ।
तैसा ईश्वरीं मी आनु । नोहेचि मा ॥ ८६ ॥
ऐसेनि वा समरसें । दृष्टि जे उल्हासे ।
ते भक्ति पैं ऐसें । आम्ही म्हणों ॥ ८७ ॥
आणि ज्ञानाचें चांगावें । इयेचि दृष्टि नांवें ।
योगाचेंही आघवें । सर्वस्व हें ॥ ८८ ॥
सिंधू आणि जळधरा- । माजीं लागली अखंड धारा ।
तैसी वृत्ति वीरा । प्रवर्ते ते ॥ ८९ ॥
कां कुहेंसीं आकाशा । तोंडीं सांदा नाहीं जैसा ।
तो परमपुरुषीं तैसा । एकवटे गा ॥ ३९० ॥
प्रतिबिंबौनि बिंबवरी । प्रभेची जैसी उजरी ।
ते सोहंवृत्ति अवधारीं । तैसी होय ॥ ९१ ॥
ऐसेनि मग परस्परें । ते सोहंवृत्ति जैं अवतरे ।
तैं तियेंहि सकट सरे । अपैसया ॥ ९२ ॥
जैसा सैंधवाचा रवा । सिंधूमाजीं पांडवा ।
विरालेया विरावा । हेंही ठाके ॥ ९३ ॥

ना तरि जाळूनि तृण । वन्हिही विझे आपण ।
तेसें भेदु नाशूनि जाण । ज्ञानहीं नुरे ॥ ९४ ॥
माझें पैलपण जाये । भक्त हें पैलपण ठाये ।
अनादि ऐक्य जें आहे । तेंचि निवडे ॥ ९५ ॥
आतां गुणातें तो किरीटी । जिणे या नव्हती गोष्टी ।
जे एकपणाही मिठी । पडों सरली ॥ ९६ ॥
किंबहुना ऐसी दशा । तें ब्रह्मत्व गा सुदेशा ।
हे तो पावे जो ऐसा । मातें भजे ॥ ९७ ॥
पुढती इहीं लिंगीं । भक्तु जो माझा जगीं ।
हे ब्रम्हता तयालागीं । पतिव्रता ॥ ९८ ॥
जेसें गंगेचेनि वोघें । डळमळीत जळ जें निघे ।
सिंधुपद तयाजोगें । आन नाहीं ॥ ९९ ॥
तैसा ज्ञानाचिया दिठी । जो मातें सेवी किरीटी ।
तो होय ब्रम्हतेच्या मुकुटीं । चूडारत्न ॥ ४०० ॥
यया ब्रम्हत्वासीचि पार्था । सायुज्य ऐसी व्यवस्था ।
याचि नांवें चोथा । पुरुषार्थु गा ॥ १ ॥
परी माझें आराधन । ब्रम्हत्वीं होय सोपान ।
तेथ मी हन साधन । गमेन हो ॥ २ ॥
तरि झणें झणें ऐसें । तुझ्या चित्तीं पैसे ।
पैं ब्रम्ह आन नसे । मीवांचूनि ॥ ३ ॥

ब्रह्मणो हि प्रतिष्ठाऽहममृतस्याव्ययस्य च ।
शाश्वतस्य च धर्मस्य सुखस्यैकांतिकस्य च ॥ २७ ॥

अगा ब्रह्म या नांवा । अभिप्रायो मी पांडवा ।
मीचि बोलिजे आघवा । शब्दीं इहीं ॥ ४ ॥

पैं मंडळ आणि चंद्रमा । दोनी नव्हती सुवर्मा ।
तैसा मज आणि ब्रम्हा । भेदु नाहीं ॥ ५ ॥
अगा नित्य जें निष्कंप । अनावृत धर्मरूप ।
सुख जें उमप । अद्वितीय ॥ ६ ॥
विवेकु आपलें काम । सारूनि ठाकी जें धाम ।
तें निष्कर्षाचें निःसीम । किंबहुना मी ॥ ७ ॥
ऐसैसें हो अवधारा । तो अनन्याचा सोयरा ।
सांगतसे वीरा । पार्थासी ॥ ८ ॥
येथ धृतराष्ट्र म्हणे । संजया हें तूतें कोणें ।
पुसलेंनिविण वायाणें । कां बोलसी ॥ ९ ॥
माझी अवसरांचिंता फेडीं । विजयाची सांगें गुढी ।
येरु जीवीं म्हणे सांडीं । गोठी इया ॥ १० ॥
संजयो विस्मयो मानसीं । आहा करूनि सरिसी ।
म्हणे कैसें पां देवेंसीं । द्वेषु यया ॥ ११ ॥
तरि कृपाळु तो तुष्टे । यया विवेकु हा घोंटे ।
मोहाचा फिटो । महारोगु ॥ १२ ॥
संजयो ऐसें चिंतितां । संवादु तो सांभाळितां ।
हरिखाचा येतु चित्ता । महापूरु ॥ १३ ॥
म्हणोनि आतां येणें । उत्साहाचेंनि अवतरणें ।
श्रीकृष्णाचें बोलणें । सांगिजेल ॥ १४ ॥
तया अक्षरांआंतील भावो । पावबीन मी तुमचा ठावो ।
आइका म्हणे ज्ञानदेवो । निवृत्तीचा ॥ १५ ॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
गुणत्रयविभागयोगो नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

---

१ मर्मज्ञा, रसिका.

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

श्रीज्ञानेश्वरी

अध्याय पंधरावा

आतां हृदय हें आपुलें । चौफाळूनियां भलें ।
वरी वैसरूं पाउलें । श्रीगुरूचीं ॥ १ ॥
ऐक्यभावाची अंजुळी । सर्वेंद्रियकुड्मळीं ।
भरूनियां पुष्पांजुळी । अर्घ्यु देवों ॥ २ ॥
अनन्योदकें धुवट । वासना जे तन्निष्ठ ।
तें लागलेंसे अवीट । चंदनाचें ॥ ३ ॥
प्रेमाचेनि भांगारें । निर्वाळूनि नूपुरें ।
लेवऊं सुकुमारें । पदें तियें ॥ ४ ॥
घणावली आवडी । अव्यभिचारें चोखडी ।
तियें घालूं जोडी । आंगोळिया ॥ ५ ॥
आनंदामोदबहुळ । सात्विकाचें मुकुळ ।
तें उमललें अष्टदळ । ठेऊं वरी ॥ ६ ॥
तेथें अहं हा धूप जाळूं । सोहतेजें वोवाळूं ।
सामरस्यें पोटाळूं । निरंतर ॥ ७ ॥
माझी तनु आणि प्राण । इया दोनी पाउवां लेवऊं श्रीचरण ।
करूं भोगमोक्ष निंबलोण । पायां तया ॥ ८ ॥
इया गुरुचरणसेवा । हों पात्र तया दैवा ।
जे सकळार्थमेळावा । पाटु बांधे ॥ ९ ॥

ब्रम्हींचें विसवर्णेवरी । उन्मेख लाहे उजरी ।
जे वाचेतें इये करी । सुधासिंधु ॥ १० ॥
पूर्णचंद्राचिया कोडी । वक्तृत्वा घापे कुरोंडी ।
तैसी आणी गोडी । अक्षरांतें ॥ ११ ॥
सूर्यें अधिष्ठिली प्राची । जगा राणीव दे प्रकाशाची ।
तैशी वाचा श्रोतयां ज्ञानाची । दिवाळी करी ॥ १२ ॥
नादब्रम्ह खुजें । कैवल्यही तेसें न सजे ।
ऐसा बोलु देखिजे । जेणें दैवें ॥ १३ ॥
श्रवणसुखाच्या मांडवीं । विश्व भोगी माधवी ।
तैसी सासिन्नली बरवी । वाचावल्ली ॥ १४ ॥
ठावो न पवतां जयाचा । मनेंसीं मुरडली वाचा ।
तो देवो होय शब्दाचा । चमत्कारु ॥ १५ ॥
जें ज्ञानासि न चोजवे । ध्यानासिही जें नागवे ।
तें अगोचर फावे । गोठीमाजीं ॥ १६ ॥
येवढें एक सौभग । वळघे वाचेचें आंग ।
श्रीगुरुपादपद्मपराग । लाहे जै कां ॥ १७ ॥
तरि बहु बोलूं काई । आजि तें आनीं ठाईं ।
मातेवांचूनि नाहीं । ज्ञानदेवो म्हणे ॥ १८ ॥
जे तान्हेनि मियां अपत्यें । आणि माझे गुरु एकलौतें ।
म्हणोनि कृपेसि एकहातें । जालें तिये ॥ १९ ॥
पाहा पां भरोवरी आघवी । मेघ चातकांसी रिचवी ।
मजलागीं गोसावीं । तैसें केलें ॥ २० ॥
म्हणोनि रिकामें तोंड । करूं गेलें वडबड ।
कीं गीता ऐसें गोड । आतुडलें ॥ २१ ॥

होय अदृष्ट आपैतें । तैं वाळूचि रत्नें परते ।
उजू आयुष्य तैं मारितें । लोभु करी ॥ २१ ॥
आधणीं घातलिया ऱ्हरूळ । होती अमृताचे तांदुळ ।
जरी भुकेची राखे वेळ । श्रीजगन्नाथु ॥ २२ ॥
तयापरी श्रीगुरु । करिती जै अंगिकारु ।
तै होऊनि ठाके संसारु । मोक्षमय आघवा ॥ २४ ॥
पाहा पां काई नारायणें । तया पांडवांचें उणें ।
कीजेचि ना पुराणें । विश्ववंद्ये ॥ २५ ॥
तैसें श्रीनिवृत्तिराजें । अज्ञानपण हें माझें ।
आणिलें बीजें । ज्ञानाचिया ॥ २६ ॥
परि हें असो आता । प्रेम रूळतसे बोलतां ।
कें गुरुगौरव वर्णितां । उन्मेष असे ॥ २७ ॥
आता तेणेंचि पसायें । तुम्हा संताचे मी पाये ।
वोळगेन अभिप्रायें । गीतेचेनी ॥ २८ ॥
तरि तोचि प्रस्तुतीं । चौदाविया अध्यायाच्या अर्ती ।
निर्णयो कैवल्यपती । ऐसा केला ॥ २९ ॥
जे ज्ञान जयाच्या हातीं । तोचि समर्थु मुक्ती ।
जैसा शतमख संपत्ती । स्वर्गीचिये ॥ ३० ॥
का शत एक जन्मा । जो जन्मोनि ब्रह्मकर्मा ।
करी तोचि ब्रह्मा । आनु नोहे ॥ ३१ ॥
नाना सूर्याचा प्रकाशु । लाहे जेविं डोळसु ।
तेविं ज्ञानेंचि सौरसु । मोक्षाचा तो ॥ ३२ ॥
तरि तया ज्ञानालागीं । कवणा पां योग्यता आंगीं ।
हें पाहतां जगीं । देखिला एकु ॥ ३३ ॥

१ रत्नाचें रूप घेतें २ घडे ३ मद्दवाला, तोलला

जे पाताळींचेंही निधान । दावील कीर अंजन ।
परि होआवे लोचन । पायाळाचे ॥ ३४ ॥
तैसें मोक्ष देईल ज्ञान । येथ कीर नाहीं आन ।
परि तेंचि थारे ऐसें मन । शुद्ध होआवें ॥ ३५ ॥
तरी विरक्तीवांचूनि कहीं । ज्ञानासि तगणेंचि नाहीं ।
हें विचारूनि ठाईं । ठेविलें देवें ॥ ३६ ॥
आतां विरक्तीची कवण परी । जे येऊनि मनातें वरी ।
हेंही सर्वज्ञ श्रीहरी । देखिलें असे ॥ ३७ ॥
जे विषें रांधिली रससोये । जैं जेवणारा ठाउवी होये ।
तैं तो ताटचि सांडूनि जाये । जियापरी ॥ ३८ ॥
तैसी संसारा या समस्ता । जाणिजे जैं अनित्यता ।
तैं वैराग्य दवडितां । पाठीं लागे ॥ ३९ ॥
आतां अनित्यत्व या कैसें । तेंचि वृक्षाकारमिषें ।
सांगिजत असे विश्वेशें । पंचदशीं ॥ ४० ॥
उपडिलें कवतिकें । झाड येरीमोहरा ठाके ।
तें वेगें जैसें सुके । तैसें हें नोहे ॥ ४१ ॥
इयातें एकी परी । रूपकाचिया कुसरी ।
सारीतसे वारी । संसाराची ॥ ४२ ॥
करूनि संसार वावो । स्वरूपीं अहंते ठावो ।
होआवया अध्यावो । पंधरावा हा ॥ ४३ ॥
आतां हेंचि आघवें । ग्रंथगर्भीचें चांगावें ।
उपलविजेल जीवें । आकर्णिजे ॥ ४४ ॥
तरि महानंदसमुद्र । जो पूर्ण पूर्णिमाचंद्र ।
तो द्वारकेचा नरेंद्र । ऐसें म्हणे ॥ ४५ ॥

१ उलटें.

श्रीकृष्णोक्तिसागरा । हा अगस्तीचि दुसरा ।
म्हणौनि घोंटु भरीं पाहे एकसरा । आघवेयाचा ॥ ७० ॥
ऐसी सोय सांडूनि खवळिली । आवडी अर्जुनीं देवें देखिली ।
तेथ जालेनि सुखें केली । कुरवंडी तया ॥ ७१ ॥

श्रीभगवानुवाच—

ऊर्ध्वमूलमधःशाखमश्वत्थं प्राहुरव्ययम् ।
छंदांसि यस्य पर्णानि यस्तं वेद स वेदवित् ॥ १ ॥

मग म्हणे धनंजया । तें ऊर्ध्व गा तरु यया ।
येणें रुखेंचि कां जया । ऊर्ध्वता गमे ॥ ७२ ॥
एऱ्हवीं मध्योर्ध्व अध । हे नाहीं जेथ भेद ।
अद्वयासीं एकवद । जया ठायीं ॥ ७३ ॥
जो नादकिजता नादु । जो अघ्रेयमकरंदु ।
जो आंगाथिला आनंदु । सुरतेंविण ॥ ७४ ॥
जया जें आऱ्हां परौतें । जया जें पुढें मागौतें ।
दिसतेनविण दिसतें । अदृश्य जें ॥ ७५ ॥
उपाधीचा दुसरा । घालितां चोपांसिरा ।
नामरूपाचा संसारा । होय जयातें ॥ ७६ ॥
ज्ञातृज्ञेयाविहीन । नुसधेंचि जें ज्ञान ।
सुखा भरलें गगन । गाळींव जें ॥ ७७ ॥
जें कार्य ना कारण । जया दुजें ना एकपण ।
आपणयां जें जाण । आपणचि ॥ ७८ ॥
ऐसें वस्तु जें साचें । तें ऊर्ध्व गा यया तरूचें ।
तेथ आर[1] घेणें मूळाचें । तें ऐसें असे ॥ ७९ ॥

[1] अंकुर, कोंभ.

तरी माया ऐसी ख्याति । नसतीच यया आथी ।
कां वांझेची संतति । वानणें जैसी ॥ ८० ॥
तैसी सत् ना असत् होये । जे विचाराचें नाम न साहे ।
ऐसेया परीची आहे । अनादि म्हणती ॥ ८१ ॥
जे नानातत्त्वांची मांदुस । जे जगदभ्राचें आकाश ।
जे आकारजातार्चें दुसें । घडी केलें ॥ ८२ ॥
जे भवद्रुमबीजिका । जे प्रपंचाची भूमिका ।
विपरीतज्ञानदीपिका । सांचली जे ॥ ८३ ॥
ते माया वस्तुचां ठायीं । असे जैसेनि नाहीं ।
मग वस्तुप्रभाचि पाहीं । प्रगट होय ॥ ८४ ॥
जेव्हां आपणया आली नीद । करी आपणयें जेविं मुग्ध ।
कां काजळीं आणी मंद । प्रभा दीपीं ॥ ८५ ॥
स्वप्नीं प्रियापुढें तरुणांगी । निदेली चेवऊनि वेगीं ।
आलिंगिलेनिवीण आलिंगी । सकामु करी ॥ ८६ ॥
तैसी स्वरूपीं जाली माया । आणि स्वरूप नेणे धनंजया ।
तेंचि रुखा यया । मूळ पहिलें ॥ ८७ ॥
वस्तूसी आपुला जो अबोधु । तो ऊर्ध्वी आथुळेजे कंदु ।
वेदांतीं हाचि प्रसिद्धु । बीजभावो ॥ ८८ ॥
घन अज्ञान सुषुप्ति । तो बीजांकुरभावो म्हणती ।
येर स्वप्न हन जागृति । हा फळभावो तियेचा ॥ ८९ ॥
ऐसी यया वेदांतीं । निरूपणभाषाप्रतीति ।
परी तें असो प्रस्तुतीं । अज्ञान मूळ ॥ ९० ॥
तें ऊर्ध्व आत्मा निर्मळें । अधोर्ध्व सूचिती मूळें ।
चाळिया बांधोनि आळें । मायायोगाचें ॥ ९१ ॥

१ वक्र.

मग आधिलीं संदेहांतरें । उठती जियें अपारें ।
तें चौपासी घेऊनि आंगारें । खोलावती ॥ ९२ ॥
ऐसें भवद्रुमाचें मूळ । हें ऊर्ध्वी करी बळ ।
मग अणियांचें बेंबळ । आधीं दावी ॥ ९३ ॥
तेथ चिद्‌वृत्ति पहिलें । महत्तत्त्व उमललें ।
तें पान वालेंहेंदुल्हें । एक निघे ॥ ९४ ॥
मग सत्वरजतमात्मकु । त्रिविध अहंकारु जो एकु ।
तो तिवणा अधोमुखु । डिंरु फुटे ॥ ९५ ॥
तो बुद्धीची घेऊनि आगारी । भेदाची वृद्धि करी ।
तेथ मनाचें ढाळ धरी । साजेपणें ॥ ९६ ॥
ऐसा मूळाचिया गाढिका । विकल्परस कोंवळिका ।
चित्तचतुष्टय डाहाळिका । कोंभेजे तो ॥ ९७ ॥
मग आकाश वायु द्योतक । आप पृथ्वी हे पांच फोंक ।
महाभूतांचे सरोख । सरळे होती ॥ ९८ ॥
तैसीं श्रोत्रादि तन्मात्रें । तियें अंगवसां गर्भपत्रें ।
लुव्लुविती विचित्रें । उमळती गा ॥ ९९ ॥
तेथ शब्दांकुर वरिपडी । श्रोता वाढी देव्हडी ।
होता करित काडीं । आकांक्षेचीं ॥ १०० ॥
अंगत्वचेचे वेलपल्लव । स्पर्शांकुरीं घेती धांव ।
तेथें बांबळे पडे अभिनव । विकारांचें ॥ १ ॥
पाठीं रूपपत्र पालोवेलीं । चक्षु लांब तें कांडें घाली ।
ते वेळीं व्यामोहता भली । पाहाळीं जाय ॥ २ ॥

१ अंकुर. २ जुंवाड. ३ नाजुक, लुसलुशीत. ४ तिपानी. ५ अंकुर. ६ अधिकपणा, रेलचेल.

आणि रसाचे आंगवसें। वाढतां वेगें वहुवसें।
जिव्हे आर्तीचीं असोसें। निघती वेंचें[१] ॥ ३ ॥
तैसेंचि कोंमळेनि गंधें। घ्राणाची डिरी थांवु वांधे।
तेथ तळु घे स्वानंदें। प्रलोभाचा ॥ ४ ॥
एवं महदहंबुद्धि। मनें महाभूतसमृद्धि।
इये संसाराचिया अवधि। शासन जें ॥ ५ ॥
किंवहुना इहीं आठें। आंगीं हा अधिक फांटे।
परी शिंपीचियेवढें उमटे। रुपें जेविं ॥ ६ ॥
कां समुद्राचेनि पैसारें। वरी तरंगता आसारे।
तैसें ब्रह्मचि होय वृक्षाकारें। अज्ञानमूळ ॥ ७ ॥
आतां याचा हाचि विस्तारु। हाचि यया पैसारु।
जैसा आपणयें स्वप्नीं परिवारु। येकाकियाः ॥ ८ ॥
परि तें असो हें ऐसें। कावरें झाड उससे।
यया महदादि आंखसें। अधोशाखा ॥ ९ ॥
आणि अश्वत्थु ऐसें ययातें। म्हणती जे जाणते।
तेंही परिस हो येथें। सांगिजेल ॥ ११० ॥
तरि श्वः म्हणिजे उखा[३]। तंववरी एकसारिखा।
नाहीं निर्वाहो यया रुखा। प्रपंचरूपा ॥ ११ ॥
जैसा न लोटतां क्षणु। मेघु होय नानावर्णु।
कां विजु नसे संपूर्णु। निमिषभरी ॥ १२ ॥
ना कांपतया पद्मदळा। वरीलिया वैसका नाहीं जळा।
कां चित्त जैसें व्याकुळा। माणुसाचें ॥ १३ ॥
तैसीचि ययाची स्थिति। नासत जाय क्षणक्षणाप्रती।
म्हणोनि ययातें म्हणती। अश्वत्थु हा ॥ १४ ॥

१ कोंभ. २ अंकुर. ३ उषा, प्रभातकाल.

आणि अश्वत्थु येणें नावें । पिंपळु म्हणती स्वभावें ।
परि तो अभिप्राय नोहे । श्रीहरीचा ॥ १५ ॥
एऱ्हवीं पिंपळु म्हणतां विखीं । मिया गति देखिली असे निकी
परि ते असो काय लौकिकीं । हेतु काज ॥ १६ ॥
म्हणौनि हा प्रस्तुतु । अलौकिकु परिसा ग्रंथु ।
तरी क्षणिकत्वेंचि अश्वत्थु । बोलिजे हा ॥ १७ ॥
आणीकही येकु थोरु । यया अव्ययत्वाचा डगरु ।
आर्थी परी तो भीतरु । ऐसा आहे ॥ १८ ॥
जैसा मेघाचेनि तोंडे । सिंधु एके आंगें काढे ।
आणि नदी येरीकडे । भरितीचि असती ॥ १९ ॥
तेथ वोहटे ना चढे । ऐसा परिपूर्णुचि आवडे ।
परी ते फुंली जव सुघडे । मेघानदीची ॥ १२० ॥
ऐसें या रुखाचें होणें जाणें । न तर्के होतेनि वहिलेपणें ।
म्हणौनि ययातें लोकु म्हणे । अव्ययु हा ॥ २१ ॥
एऱ्हवीं ग्रानशीळु पुरुषु । वचकपणेंचि संचकु ।
तैसा व्ययेंचि हा रुखु । अव्ययो गमे ॥ २२ ॥
जाता वेगें बहुवसें । न वचे का भूमी रुतलें असे ।
रथाच चक्र दिसे । जिया परी ॥ २३ ॥
तैसें काळातिक्रमें जे वाळे । ते भूतशाखा जेथ गळे ।
तेथ कोडीवरी उमाळे । उठती आणिक ॥ २४ ॥
परी येकी केधवां गेली । शाखाकोडी केधवां जाली ।
हें नेणवे जेवि उमललीं । आषाढअभ्रें ॥ २५ ॥
महाकल्पाच्या शेवटीं । उदेलिया उमळती सृष्टि ।
तैसेंचि आणिरीचें दाग उठी । सासिचलें ॥ २६ ॥

१ प्रसिद्धि. २ सच, सगठण

संहारवातें प्रचंडें । पडती प्रळयांतींचीं सालडें ।
तंव कल्पादीचीं जुंबाडें । पाल्हेजती ॥ १७ ॥
रिगे मन्वंतर मनूपुढें । वंशावरी वंशांचें मांडे ।
जैसी इक्षुवृद्धि कांडेंनकांडें । जिके जोवें ॥ १८ ॥
कलियुगांतीं कोरडीं । चहूं युगांचीं सालें सांडी ।
तंव कृतयुगाची पेली वेव्हंढी । पडे पुढती ॥ १९ ॥
वर्ततें वर्ष जाये । तें पुढिला मुळहारी होये ।
जैसा दिवसु जात कीं येत आहे । हें चोजवेना ॥ १३० ॥
जैसा वारियाचा झुळका । सांदा ठाउवा नव्हे देखा ।
तैसिया उठती पडती शाखा । नेणों किती ॥ ३१ ॥
एकी देहाची डिरी तुटे । तंव देहांकुरीं वहुवीं फुटे ।
ऐसेनि भवतरु हा वाटे । अव्ययो ऐसा ॥ ३२ ॥
जैसें वाहतें पाणी जाय वेगें । तें तेंचि आणिक मिळे मागें ।
येथ असंतचि असिजे जगें । मानिजे संत ॥ ३३ ॥
कां लागोनि डोळा उघडे । तंव कोडीवरी घडे मोडे ।
नेणतया तरंगु आवडे । नित्यु ऐसा ॥ ३४ ॥
वायसा एकें बुबुळें दोहींकडे । डोळा चाळितां अपाडें ।
दोन्ही आथी ऐसा पडे । भ्रमु जेविं जगा ॥ ३५ ॥
वें भिंगोरी निधियें पडली । ते गमे भूमीसी जैसी जडली ।
ऐसा वेगातिशयो भुली । हेतु होय ॥ ३६ ॥
हें बहु असो झडती । आंधारीं भोवंडिसां कोलती ।
ते दिसे जैसी आयती । चक्राकार ॥ ३७ ॥
हा संसारवृक्षु तैसा । मोडतु मांडतु सहसा ।
न देखोनि लोकु पिसा । अव्ययो मानी ॥ ३८ ॥

१ ताजी, ओली. २ दुष्ट. ३ समतोलांत.

परि ययाचा वेगु देखे । जो हा क्षणिक ऐसा वोळखे ।
जाणे कोटिवेळां निमिखें । होत जात ॥ ३९ ॥
नाहीं अज्ञानावाचूनि मूळ । ययाचें असिलेपण टवाळ ।
ऐसें झाडचि सीनसाळ । देखिलें जेणें ॥ १४० ॥
तयातें गा पांडुसुता । मी सर्वज्ञुही म्हणें जाणता ।
पै वाग्ब्रह्मसिद्धांता । वेद्यु तोचि ॥ ४१ ॥
योगजाताचें जोडलें । तया एकासीचि उपेगा गेलें ।
किंबहुना जियालें । ज्ञानही त्याचेनि ॥ ४२ ॥
हें असो बहु बोलणें । वानिजेल तो कवणें ।
जो भववृक्षु जाणे । उखि ऐसा ॥ ४३ ॥

अधश्चोर्ध्वं प्रसृतास्तस्य शाखा गुणप्रवृद्धा विषयप्रवालाः ।
अधश्च मूलान्यनुसंततानि कर्मानुबंधीनि मनुष्यलोके ॥ २ ॥

मग ययाचि प्रपंचरूपा । अधःशाखिया पादपा ।
डाहाळिया जाली उमपा । ऊर्ध्वांही उजू ॥ ४४ ॥
आणि अधीं फांकलीं डाळें । तियें होती मूळें ।
तयाही तळीं पघळे । वेल पालवु ॥ ४५ ॥
ऐसें जें आम्हीं । म्हणितलें उपक्रमीं ।
तेंही परिसें सुगमीं । बोलीं सांगों ॥ ४६ ॥
तरी यद्मूळ अज्ञानें । महदादिकीं शाखनें ।
वेदांचीं थोर वनें । घेऊनियां ॥ ४७ ॥
परि आधीं तव स्वेदज । जारज उद्भिज अंडज ।
हे चुंबीनि महाभुज । उठती चारी ॥ ४८ ॥
यया एकैकाचेनि आणगटें । चौऱ्यासीं लक्षधा फुटे ।
ते वेळीं जीवशाखीं फांटे । सैंघचि होती ॥ ५० ॥

प्रसवती शाखा सरळिया । नानासृष्टि डाहाळिया ।
आड फुटती माळिया । जातीचिया ॥ १५० ॥
स्त्री पुरुष नपुंसकें । हे व्यक्तिभेदांचे टकें ।
आंदोळती आंगिकें । विकारभारें ॥ ५१ ॥
जैसा वर्षाकाळु गगनीं । पाल्हेजे नवघनीं ।
तैसें आकारजात अज्ञानीं । वेली जाय ॥ ५२ ॥
मग शाखांचेनि आंगभरें । लवोनि गुंफती परस्परें ।
गुणक्षोभाचे वारे । उठवयजती ॥ ५३ ॥
तेथ तेणें अचाटें । गुणांचेनि झडझडाटें ।
तिहीं ठायीं हा फांटे । उर्ध्वमूळु ॥ ५४ ॥
ऐसा रजाचिया झुळुका । झडाडितां आगळिका ।
मनुष्यजातिशाखा । थोरावती ॥ ५५ ॥
तिया ऊर्ध्वी ना अधीं । माझारींचि कांदाकोंदी ।
आड फुटती खांदी । चतुर्वर्णाचिया ॥ ५६ ॥
तेथ विधिनिषेध सपल्लव । वेदवाक्यांचे अभिनव ।
पालव डोलती बरव । नीच नवे ॥ ५७ ॥
अर्थु कामु पसरे । अग्रवनें ऐती थारे ।
तेथ क्षणिकें पर्वांतरें । इहभोगाचीं ॥ ५८ ॥
तेथ प्रवृत्तीचेनि वृद्धिलोभें । खांकरेजती शुभाशुभें ।
नानाकर्माचे खांबे । नेणों किती ॥ ५९ ॥
तेवींचि भोगक्षीणें मागिलें । पडती देहांतींचीं बुडसळें ।
तंव पुढां वाढी पेले । नवेया देहांचीं ॥ १६० ॥
आणि शब्दादिक सुहावे । सहज रंगें हेवावे ।
विषयपल्लव नवे । नित्य होती ॥ ६१ ॥

१ सुंदर. २ मोहक.

ऐसे रजोवातें प्रचंडें । मनुष्यशाखांचे मांदोडे ।
वाढती तो पद्य रूढे । मनुष्यलोकु ॥ ६२ ॥
तैसाचि तो रजाचा वारा । नावेक धरी वोसरा ।
मग वाजों लागे घोरा । तमाचा तो ॥ ६३ ॥
तेथवां याचिया मनुष्यशाखा । नीच वासना आर्धी देखा ।
पाल्हेजती डाहाळिका । कुकर्माचिया ॥ ६४ ॥
अप्रवृत्तीचे खणुवाळे । कोंम निघती सरळे ।
येत पान पाळव डाळें । प्रमादाचीं ॥ ६५ ॥
बोलली निषेधनियमें । जिया ऋग्यजुःसामें ।
तो पाला तया धुमे । टकेयावरी ॥ ६६ ॥
प्रतिपादिती अभिचार । आगम जे परमार ।
तिहीं पानीं घेती प्रसर । वासना वेली ॥ ६७ ॥
तंव तंव होती थोराडें ।[1]अकर्माचीं तळवुडें ।
आणि जन्मशाखा पुढेंपुढें । घेती धांव ॥ ६८ ॥
तेथ चांडाळादि निकृष्टा । दोषजातीचा थोर फांटा ।
जाळ पडे कर्मभ्रष्टां । [2]शुळोनियां ॥ ६९ ॥
पंशु पक्षी सूकर । व्याघ्र वृश्चिक विखार ।
है आडशाखा प्रकार । पैसु घेती ॥ ७० ॥
परि ऐशा शाखा पांडवा । सर्वांगींही नित्य नवा ।
निरयभोग यावा । फळाचा तो ॥ ७१ ॥
आणि हिंसाविषय पुढारीं । कुकर्मसंगें धुर धरी ।
जन्मयरी आगारी । वाढतीचि असे ॥ ७२ ॥
ऐसे होती तरु तृण । लोह लोद्य पाषाण ।
इया खांदिया तेवींचि जाण । फळेंही हेचि ॥ ७३ ॥

१ मरपडलेले, २ ग्रासल्यामुळे.

अर्जुना गा इया परी । मनुष्यालागोनि अवधारीं ।
वृद्धि स्थावरांतवरी । अधोशाखांची ॥ ७४ ॥
म्हणोनि जीं मनुष्यडाळें । तियें जाणावीं अधींचीं मूळें ।
जे एथूनि हा पघळे । संसारतरु ॥ ७५ ॥
एऱ्हवीं ऊर्ध्वीचें पार्था । मुद्दल मूळ पाहातां ।
अधींचिया मध्यस्था । शाखा इया ॥ ७६ ॥
परि तामसी सात्त्विकी । सुकृतदुष्कृतात्मकी ।
विरुढती या शाखीं । अधोर्ध्वीचिया ॥ ७७ ॥
आणि वेदत्रयीचिया पाना । नये अन्यत्र लागों अर्जुना ।
जे मनुष्यावांचूनि विधाना । विषय नाहीं ॥ ७८ ॥
म्हणोनि तनु मानुषा । इया ऊर्ध्वमूळींनि जरी शाखा ।
तरी कर्मवृद्धीसि देखा । इयेचि मूळें ॥ ७९ ॥
आणि आनीं तरी झाडीं । शाखा वाढतां मुळें गाढीं ।
मूळ गाढें तंव वाढी । पैस आथी ॥ १८० ॥
तैसेंचि इया शरीरा । कर्म तंव देहा संसारा ।
आणि देह तंव व्यापारा । ना म्हणोंचि न ये ॥ ८१ ॥
म्हणोनि देहें मानुषें । इयें मूळें होती न चुके ।
ऐसें जगज्जनकें । बोलिलें तेणें ॥ ८२ ॥
मग तमाचें तें दारुण । स्थिरावलेया वाउधाण ।
सत्त्वाची सुटे सत्राण । वाहुटळी ॥ ८३ ॥
तैं याचि मनुष्याकारा । मुळीं सुवासना निघती आरा ।
घेऊनि फुटती कोंवारा ॥ सुकृतांकुरीं ॥ ८४ ॥
उकलतेनि उन्मेखें । प्रज्ञाकुशलतेंचि तिखें ।
डिरिया निघती निमिखें । वांवळैजुती ॥ ८५ ॥
मतीचे सोट वांवे । घालिती स्फूर्तीचेनि थांवें ।
बुद्धिप्रकाश घे धांवे । विवेकावरी ॥ ८६ ॥

तेथ मेधारसें सगर्भ । आस्थापत्रीं सबोंब ।
सरळ निघती कोंभ । सद्वृत्तीचे ॥ ८७ ॥
सदाचाराचिया सहसा । टका उठती बहुवसा ।
घुमघुमिती घोषा । वेदपद्यांच्या ॥ ८८ ॥
शिष्टागमविधानें । विविधयागवितानें ।
इयें पानावरी पानें । पालेजती ॥ ८९ ॥
ऐसा यमदमीं घोंसाळिया । उठती तपाचिया डाहाळिया ।
देती वैराग्यशाखा कोंवळिया । वेल्हाळपणें ॥ १९० ॥
विशिष्टां व्रतांचे फोंक । धीराच्या अणगटी तिख ।
जन्मवेगें ऊर्ध्वमुख । उंचावती ॥ ९१ ॥
माजीं वेदाचा पाला दाट । तो करी सुविद्येचा झडझडाट ।
जंव वाजे अचाट । सत्वानिळु तो ॥ ९२ ॥
तेथ धर्मडाळवहाळीं । विसतीं जन्मशाखा सरळी ।
तिया आड फुटती फळीं । स्वर्गादिकीं ॥ ९३ ॥
पुढां उपरतिरागें लोहिवी । धर्ममोक्षाची शाखा पालवी ।
[1]पाल्हाजत नित्य नवी । वाढतीचि असे ॥ ९४ ॥
पैं रविचंद्रादि महवर । पितृ ऋषि विद्याधर ।
हे आडशाखाप्रकार । पैसु घेती ॥ ९५ ॥
याहीपासून उंचवडें । गुढले फळावेनि बुडें ।
इंद्रादिक ते मांदोडे । थोर शाखांचे ॥ ९६ ॥
मग तयांही उपरी डाहाळिया । तपोज्ञानीं उंचावलिया ।
मरीचिकश्यपादि इया । उपरिशाखा ॥ ९७ ॥
एवं मांळोवाळी उत्तरोत्तरु । ऊर्ध्वशाखोचा पैसारु ।
पुढां साना अग्रीं थोरु । फळाढ्यपणें ॥ ९८ ॥

१ बुद्धीच्या रसानें. २ सुंदर. ३ टप्याटप्यानें, पायरीपायरीनें.

वरी उपरिशाखांही पाठीं । येती फळभार जे किरीटी ।
ते ब्रह्मेशांत अणगटीं । कोंभ निघती ॥ ९९ ॥
फळाचेनि वोझेपणें । ऊर्ध्वीं वोरांडे दुणें ।
जंव माघौतें बैसणें । मूळींचि होय ॥ १०० ॥
प्राकृताही तरी रुखा । जे फळें दाटली होय शाखा ।
ते वोथांडली देखा । बुडासि ये ॥ १ ॥
तैसें जेथूनि हा आघवा । संसारतरूचा उठावा ।
तियें मूळीं टेंकती पांडवा । वाढतेनि ज्ञानें ॥ २ ॥
म्हणौनि ब्रह्मेशानपरौतें । वाढणें नाहीं जीवातें ।
तेथूनि मग वरौतें । ब्रह्मचि कीं ॥ ३ ॥
परि हें असो ऐसें । ब्रह्मादिक ते आंगवसें ।
ऊर्ध्वमूळासरिसे । न तुकती गा ॥ ४ ॥
आणिकही शाखा उपरता । जिया सनकादि नामें विख्याता ।
तिया फळीं मूळीं नाडळतां । भरलिया ब्रह्मीं ॥ ५ ॥
ऐसी मनुष्यापासूनि जाणावी । ऊर्ध्वीं ब्रह्मादि शेष पालवी ।
शाखांची वाढी बरवी । उंचावे पैं ॥ ६ ॥
पार्थी ऊर्ध्वीचिया ब्रह्मादि । मनुष्यत्वाचि होय आदि ।
म्हणौनि इयें अधीं । म्हणितलीं मूळें ॥ ७ ॥
एवं तुज अलौकिकु । हा अधोर्ध्वशाखु ।
सांगितला भवरुखु । ऊर्ध्वमूळु ॥ ८ ॥
आणि अधींचीं हीं मूळें । उपरती परिसविलीं साविवळें ।
आतां परिस उन्मूळे । कैसेनि हा ॥ ९ ॥

न रूपमस्येह तथोपलभ्यते नांतो न चादिर्न च संप्रतिष्ठा ।
अश्वत्थमेनं सुविरूढमूलमसङ्गशस्त्रेण दृढेन छित्वा ॥ ३ ॥

परि तुझ्या हन पोटीं । ऐसें गमेल किरीटी ।
जे येवढें झाड उत्पाटी । ऐसें काथि असे ॥ २१० ॥
कीं ब्रह्मयाच्या शेवटवरी । ऊर्ध्व शाखांची थोरी ।
आणि मूळ तंव निराकारीं । ऊर्ध्वी असे ॥ ११ ॥
हा स्थावराही तळीं । फांकत असे अधींच्या डाळीं ।
माजीं धांवतसे दुजां मूळीं । मनुष्यरूपीं ॥ १२ ॥
ऐसा गाढा आणि अफाडु । आतां कोण करी यया शेवडु ।
तरि क्षणी हा हळुवडु । धरिसी भावो ॥ १३ ॥
तरि हा उन्मूळावयाउद्देशें । येथ सायासचि कायिसे ।
काय घाळा बागुल देशें । दवडावा आहे ॥ १४ ॥
गंधर्वदुर्ग कायी पाडावें । काय शशविषाण मोडावें ।
होआवें मग तोडावें । खपुष्प कीं ॥ १५ ॥
तैसा संसारु हा वीरा । रूख नाहीं साचोकारा ।
मा उन्मूळणीं दरारा । कायिसा तरी ॥ १६ ॥
आम्हीं सांगितली जे परी । मूळडाळांची उजरी ।
ते वांझेचीं घरभरी । लेंकुरें जैसीं ॥ १७ ॥
काय कीजती चेइलेपणीं । स्वप्नींचीं तियें बोलणीं ।
तैसी जाण ते काहाणी । दुगळीचि ते ॥ १८ ॥
वांचूनि आम्हीं निरूपिलें जैसें यया चें अचळ मूळ असे तैसें ।
आणि तैसाचि जरी हा असे । साचोकारा ॥ १९ ॥
तरि कोणाचेनि संतानें । निपजती तया उन्मूळणें ।
काय फुंकिलिया गगनें । जाइजेल गा ॥ २२० ॥
म्हणोनि पैं धनंजया । आम्हीं वानिलें रूप तें माया ।
कासवीचेनि तुपें राया । वोगरिलें जैसें ॥ २१ ॥
मृगजळाचीं मा तळीं । तियें दिठी दुरूनि न्याहाळीं ।
वांचूनि तेणें पाणियें साळीकेळी । लायिसी काई ॥ २२ ॥

मूळ अज्ञानचि तंव लटिकें । मा तयाचें कार्य हें केतुकें ।
म्हणोनि संसाररुख सतुकें । वावोचि गा ॥ २३ ॥
आणि अंतु यया नाहीं । ऐसें बोलिजे जें कांहीं ।
तेंही साचचि पाहीं । येके परी ॥ २४ ॥
तरी प्रबोधु जंव नोहे । तंव निद्रे काय अंतु आहे ।
कीं रात्री न सरे तंव न पाहे । तया आरौतें ॥ २५ ॥
तैसा जंव पार्था । विवेकु नुधवी माथा ।
तंव अंतु नाहीं अश्वत्था । भवरूपा या ॥ २६ ॥
वाजतें वारें निवांत । जंव न राहे जेथींचें तेथ ।
तंव तरंगता अनंत । म्हणावीचि कीं ॥ २७ ॥
म्हणौनि सूर्यु जैं हारपे । तैं मृगजळा मासु लोपे ।
कां प्रभा जाय दीपें । मालवलेनि ॥ २८ ॥
तैसें मूळ अविद्या खाये । तें ज्ञान जैं उभें होये ।
तैंचि यया अंतु आहे । एऱ्हवीं नाहीं ॥ २९ ॥
तेवींचि हा अनादि । ऐसी ही आथी शाब्दी ।
तो आळु नोहे अनुरोधी । बोलातें यया ॥ १३० ॥
जे संसारवृक्षाच्या ठायीं । साचोकार तंव नाहीं ।
मा नाहीं तया आदि काई । कोण होईल ॥ ३१ ॥
जो साच जेथूनि उपजे । तयातें आदि हें साजे ।
आतां नाहींचि तो म्हणिजे । कोठूनियां ॥ ३२ ॥
म्हणौनि जन्मे ना आहे । ऐसिया सांगों कवणी माये ।
यालागीं नाहींपणेंचि होये । अनादि हा ॥ ३३ ॥
वांझेचिया लेंका । कैंची जन्मपत्रिका ।
नभीं निळी भूमिका । कें कल्पूं पां ॥ ३४ ॥

व्योमकुसुमाचा पांडवा। कवणें वेठु तोडावा।
म्हणौनि नाहीं ऐसिया भवा। आदि कैंची॥ ३५॥
जैसें घटाचें नाहींपण। असतचि असे केलेनिवीण।
तैसा समूळ वृक्षु जाण। अनादि हा॥ ३६॥
अर्जुना ऐसेनि पाहीं। आयतु ययासि नाहीं।
माजीं स्थिति आभासे कांहीं। परि टवाळ ते गा॥ ३७॥
ब्रह्मगिरीहूनि न निगे। आणि समुद्रींही कीर न रिगे।
माजीं दिसे वाउगें। मृगांबु जैसें॥ ३८॥
तैसा आद्यतीं कीर नाहीं। आणि साचही नोहे कहीं।
परि लटिकेपणाची नवाई। पडिभासे गा॥ ३९॥
नाना रंगीं गजबजे। जैसें इंद्रधनुष्य देखिजे।
तैसा नेणतया आपजे। आहे ऐसा॥ २४०॥
ऐसोनि स्थितीचिये वेळे। भुलवी अज्ञानाचे डोळे।
लाघवी हरी मेखळें। लोकु जैसा॥ ४१॥
आणि नसतीचि श्यामिका। व्योमीं दिसे तैसीचि दिसो कां।
तरी दिसणही क्षणा एका। होय जाय॥ ४२॥
स्वप्नींही मानिलें लटिकें। तरी निर्वाहो का एकसारिखें।
तेवि आभास हा क्षणिकें। रिताचि गा॥ ४३॥
देखता आहे आवडे। घेऊं जाइजे तरी नातुडे।
जैसा टिकुं कीजे माकडें। जळामाजीं॥ ४४॥
तरंगभंगु सार्दी पडे। विजूही न पुरे होडे[३]।
आभासासि तेणें पाडें। होणें जाणें गा॥ ४५॥
जैसा ग्रीष्मशेषींचा वारा। नेणिजे समोर कीं पाठिमोरा।
तैसी स्थिति नाहीं तरुवरा। भवरूपा यया॥ ४६॥

१ ऋवेरानें २ चेष्टा ३ पैजेला

एवं आदि ना अंत स्थिति। ना रूप ययासि आथी।
आतां कायसी कुंथाकुंथी। उन्मूळणीं गा॥ ४७॥
आपुलिया अज्ञानासाठीं। नव्हता थांवला किरीटी।
तरि आतां आत्मज्ञानाच्या लोटीं। खांडिनि गा॥ ४८॥
वांचूनि ज्ञानेंवीण एकें। उपाय करिसी जितुके।
तिहीं गुंफसि अधिकें। खर्वी इये॥ ४९॥
मग किती खांदोखांदीं। यया हिंडावें ऊर्ध्वीं अधीं।
म्हणौनि मूळचि अज्ञान छेदीं। सम्यक्ज्ञानें॥ ४५०॥
एऱ्हवीं दोरीचिया उरगा। डांगा मेळवितां पैं गा।
तो शिणुचि वाउगा। केला होय॥ ५१॥
तरावया मृगजळाची गंगा। डोणीलागीं धांवतां दांगा-।
मार्जी बोहलें बुडिजे पैं गा। साच जेवीं॥ ५२॥
तेविं नाथिलिया संसारा। उपाईं जाचतया वीरा।
आपणपें लोपे धारा। विकोपीं जाय॥ ५३॥
म्हणौनि स्वप्नींचिया घाया। ओखद चेवोचि धनंजया।
तेविं अज्ञानमूळा यया। ज्ञानचि खड्ग॥ ५४॥
परि तेंचि लीला परजवे। तैसें वैराग्याचें नवें।
अभंगबळ होआवें। बुद्धीसी गा॥ ५५॥
उठिलेनि वैराग्यें जेणें। हा त्रिवर्गु ऐसा सांडणें।
जैसें वमुनियां सुणें। आतांचि गेलें॥ ५६॥
हा ठायवरी पांडवा। पदार्थजातीं आधवां।
विटवी तो होआवा। वैराग्य लाटु॥ ५७॥
मग देहाहंतेचें दळें। सांडूनि एकेचि वेळे।
प्रत्यक्बुद्धी करतळें। हातवसावें॥ ५८॥

१ नसता, खोटा. २ बळावला. ३ काढ्या.

निसंळें विवेकसाहणें । जें ब्रम्हाहमस्मिबोधें सणाणे ।
मग पुरतेनि बोधें उटणें । एकलेंचि ॥ ५९ ॥
पारि निश्चयाचे मुष्टिनव्ठ । पाहावे एकदोन वेळ ।
मग तुळावें अति चोखाळ । मननवरी ॥ १६० ॥
पाठीं हतियेरा आपणेया । निदिध्यासें एक जालिया ।
पुढे दुजे नुरेल घाया- । पुरतें गा ॥ ६१ ॥
ते आत्मज्ञानाचें खाड । अद्वैतप्रमेचे निवाडें ।
नेदील उरो कवणेकडे । भववृक्षासी ॥ ६२ ॥
शरदागमींचा वारा । जैसा केरु फेडी अवरा ।
कां उदयला रवी आधारा । घोंटु भरी ॥ ६३ ॥
नाना उपवढ होताखेवो[३] । नुरे स्वप्नसभ्रमाचा ठावो ।
स्वप्रतीतिधारेचा वाँहो । करील तैसें ॥ ६४ ॥
तेव्हां ऊर्ध्वींचें मूळ । का अधींचें हन शाखाजाळ ।
त काहींचि न दिसे मृगजळ । चांदिणा जेवीं ॥ ६५ ॥
ऐसेनि गा वीरनाथा । आत्मज्ञानाचिया खड्गलता ।
छेदूनिया भवाश्वत्था । ऊर्ध्वमूळातें ॥ ६६ ॥

तत पद तत्परिमार्गितव्यम् यस्मिन् गता न निवर्तंति भूय ।
तमेव चाद्य पुरुष प्रपद्ये यत प्रवृत्ति प्रसृता पुराणी ॥ ४ ॥

मग इदतेसि वाव्ळलें । जें मीपणेंवीण डाहारलें ।
त रूप पाहिजे आपलें । आपणचि ॥ ६७ ॥
परि दर्पणाचेनि आधारें । एकाचि करून दुसरें ।
मुख पाहाती गव्हारें । तैसें नको हो ॥ ६८ ॥

१ पाजवलेलें २ जागति ३ होताक्षणीं ४ तीक्ष्णता

हें पाहाणें ऐसें असे वीरा । जैसा न वोडलिया विहिरा ।
मग आपुलिया उगमीं झरा । भरोनि ठाके ॥ ६९ ॥
ना तरी आटलिया अंभ । निजबिंबीं प्रतिबिंब ।
निहटे कां नभीं नभ । घटाभावीं ॥ १७० ॥
ना ना इंधनांशु सरलेया । वन्हि परते जैवीं आपणपयां ।
तैसें आपेंआप धनंजया । न्याहाळणें जें गा ॥ ७१ ॥
जिव्हे आपुली चवी चाखणें । चक्षू निज बुबुळ देखणें ।
आहे तया ऐसें निरीक्षणें । आपुलें पैं ॥ ७२ ॥
कां प्रभेसि प्रभा मिळे । गगन गगनावरी लोळे ।
नाना पाणी भरलें खोळे । पाणियाचिये ॥ ७३ ॥
आपणेंचि आपणयातें । पाहिजे जें अद्वैतें ।
तें ऐसें होय निरुतें । बोलिजतु असे ॥ ७४ ॥
जें पाहिजतेनवीण पाहिजे । कांहीं नेणणाचि जाणिजे ।
आद्यपुरुष कां म्हणिजे । जया ठायातें ॥ ७५ ॥
तेथही उपाधीचा वोथंबा । घेऊनि श्रुति उभविती जिभा ।
मग नामरूपाचा बडेंबा । करिती वायां ॥ ७६ ॥
पैं भवस्वर्गा उबगले । मुमुक्षु योगज्ञाना वळघले ।
पुढती न यों इया निगाले । पैजा जेथ ॥ ७७ ॥
संसाराचिया पाठीं पुढां । पळती वीतराग होडा ।
ओलांडोनि ब्रह्मपदाचा कर्मकडा । घालिती मागां ॥ ७८ ॥
अहंतादिभावां आपुलियां । झाडा देऊनि आघवेयां ।
पत्र घेती ज्ञानिये जया । मूळघरासी ॥ ७९ ॥
पैं जेथुनी हे येवढी । विश्वपरंपरेची वेलांडी ।
वाढती आशा जैसी कोरडी । निर्दैवाची ॥ १८० ॥
जिये कां वस्तूचें नेणणें । आणिलें जगा थोर जाणणें ।
नाहीं तें नांदविलें जेणें । मी तूं जगीं ॥ ८१ ॥

पार्था तें वस्तु पहिलें । आपण पैं आपुलें ।
पाहिजे जैसें हिंवलें । हिंव हिंवें ॥ ८२ ॥
आणीकही एक तया । वोळखण असे धनंजया ।
तरी जया कां भेटलिया । येणेंचि नाहीं ॥ ८३ ॥
परी तया भेटती ऐसे । जे ज्ञानें सर्वत्र सरिसे ।
पहामळयांबूचें जैसें । भरलेपण ॥ ८४ ॥

निर्मानमोहा जितसंगदोषा अध्यात्मनित्या विनिवृत्तकामाः ।
द्वंद्वैर्विमुक्ताः सुखदुःखसंज्ञै र्गच्छंत्यमूढाः पदमव्ययं तत् ॥५॥

जयां पुरुषांचें कां मन । सांडोनि गेले मोहमान ।
वर्षांतीं जैसे घन । आकाशातें ॥ ८५ ॥
निकवड्या निष्ठुरा । उबगिजे जेविं सोयरा ।
तैसे नागवती विकारां । वेटाळूं जे ॥ ८६ ॥
फळली केळी उन्मूळे । तैसी आत्मलाभें प्रबळे ।
तयाची क्रिया ढाळेढाळें । गळती आहे ॥ ८७ ॥
आगी लागलिया रुखीं । देखोनि सैरा पळती पक्षी ।
तैसे सांडिले अशेखीं । विकल्पीं जे ॥ ८८ ॥
आइकें सकळ दोषतृणीं । अंकुरिजती जिये मेदिनी ।
तिये भेदबुद्धीची काहाणी । नाहीं जयातें ॥ ८९ ॥
सूर्योदयासरिसी । रात्री पळोनि जाय अपैसी ।
गेली देहअहंता तैसी । अविद्येसवें ॥ २९० ॥
पैं आयुष्यहीना जीवातें । शरीर सांडी जेविं अवचितें ।
तेविं निदसुरे द्वैतें । सांडिले जे ॥ ९१ ॥
लोहाचें सांकडें परिसा । न जोडे अंधारु रवि जैसा ।
द्वैतबुद्धीचा तैसा । सदा दुकाळ जया ॥ ९२ ॥

अगा सुखदुःखाकारें। द्वंद्वें देहीं जियें गोचरें।
तियें जयां कां समोरें। होतीचि ना ॥ ९३ ॥
स्वर्गींचें राज्य कां मरण। नोहे हर्षशोकांसि कारण।
उपवढलिया जाण। जियापरी ॥ ९४ ॥
तैसे सुखदुःखरूपीं। द्वंद्वीं जे पुण्यपापीं।
न घेपिजती सर्पीं। गरुड जैसे ॥ ९५ ॥
आणि अनात्मवर्गनीर। सांडूनि आत्मरसाचें क्षीर।
चरताति जे सविचार। राजहंस ॥ ९६ ॥
जैसा वर्पोनि भूतळीं। आपला रसु अंशुमाळी।
मागौता आणी रश्मिजाळीं। विवासीचि ॥ ९७ ॥
तैसें आत्मभ्रांतीसाठीं। वस्तु विखुरली बारावाटीं।
ते एकवटिती ज्ञानदृष्टी। अखंड जे ॥ ९८ ॥
किंबहुना आत्मयाचां। निर्धारीं विवेकु जयांचा।
मुडाला बोधु गंगेचा। सिंधूमाजीं जैसा ॥ ९९ ॥
दें आघवेंचि आपुलेपणें। नुरेचि तयां अभिलापणें।
जैसें येथूनि पन्हां जाणें। आकाशा नाहीं ॥ ३०० ॥
जैसा अग्नीचा डोंगरु। नेघे कोणी बीजें अंकुरु।
तैसा मनीं जयां विकारु। उद्भेजेना ॥ १ ॥
जैसा काढिलिया मंदराचळु। राहे क्षीराब्धि निश्चळु।
तैसा नुठी जयां सळु। कामोर्मीचा ॥ २ ॥
चंद्रमा कळीं घाला। न दिसे कोणें आंगीं वोसावला।
तेवि अपेक्षेचा अवखळा। न पडे जयां ॥ ३ ॥
हें किती बोलूं असांगडें। जेवि परमाणु नुरे वायूपुढें।
तैसें विषयाचें नावडे। नांवचि जयां ॥ ४ ॥

एवं जे जे कोणी ऐसे । केले ज्ञानाग्निहुताशें ।
ते तेथ मिळती जैसें । हेमीं हेम ॥ ५ ॥
तेथ म्हणिजे कवणे ठाई । ऐसेंही पुससी कांहीं ।
तरि तें पद गा नाहीं । वेंचु जया ॥ ६ ॥
दृश्यपणें देखिजे । कां ज्ञेयत्वें जाणिजे ।
अमुकें ऐसें म्हणिजे । तें जें नव्हे ॥ ७ ॥

न तद्भासयते सूर्यो न शशांको न पावकः ।
यद्गत्वा न निवर्तंते तद्धाम परम मम ॥ ६ ॥

पै दीपाचिया वंबाळीं । कां चंद्र हन जें उजळी ।
हें काय बोलो अंशुमाळी । प्रकाशी जें ॥ ८ ॥
ते अवघेंचि दिसणे । जयाचें कां न देखणें ।
विश्व भासतसे जेणे । लपालेनी ॥ ९ ॥
जैसे शिंपीपण हारपे । तव तंव रसे होय रुपें ।
कां दोरी लोपतां सापें । फार होइजे ॥ ३१० ॥
तैसीं चंद्रसूर्यादि थोरें । इयें तेजे जियें फारें ।
तियें जयाचेनि आधारें । प्रकाशती ॥ ११ ॥
ते वस्तु कीं तेजोराशी । सर्वभूतात्मक सरिसी ।
चंद्रसूर्याच्या मानसीं । प्रकाशे जे ॥ १२ ॥
म्हणौनि चंद्रसूर्य कडवसां । पडती वस्तूच्या प्रकाशा ।
यालागीं तेज जें तेजसां । तें वस्तूचें आग ॥ १३ ॥
आणि जयाच्या प्रकाशीं । जग हारपे चंद्रार्केसीं ।
सचंद्र नक्षत्रे जैसीं । दिनोदयीं ॥ १४ ॥
ना तरी प्रबोधलिये वेळे । ते स्वप्नींची डिंडिमा मावळे ।
कां ज्ञुरेचि सांजवेळे । मृगतृष्णिका ॥ १५ ॥

तैसा जिये वस्तूच्याठायीं । कोण्हीच कां आभासु नाहीं ।
तें माझें निजधाम पाहीं । पाटाचें गा ॥ १६ ॥
पुढती जे तेथ गेले । ते न घेतीचि माघौतीं पाउलें ।
महोदधीं कां मिनले । स्रोत जैसे ॥ १७ ॥
कां लवणाची कुंजरी । सुदलिया लवणसागरीं ।
होयचि ना माघारी । परती जैसी ॥ १८ ॥
नाना गेलिया अंतराळा । न येतीचि वन्हिज्वाळा ।
नाहीं तप्तलोहौनि जळा । निघणें जेवीं ॥ १९ ॥
तेविं मजसीं एकवाट । जे जाले ज्ञानें चोखट ।
तयां पुनरावृत्तीची वाट । मोडली गा ॥ २१० ॥
तेथ महापृथ्वीचा रावो । पार्थु म्हणे जी जी पसावो ।
परी विनंती एकी देवो । चित्त देतु ॥ ११ ॥
तरी देवेंसीं स्वयें एक होती । मग माघौते जे न येती ।
ते देवेंसीं भिन्न आथी । कीं अभिन्न जी ॥ १२ ॥
जरि भिन्नचि अनादिसिद्ध । तरी न येती हें असंबद्ध ।
जे फुलां गेले षट्पद । फुलेंचि होती पां ॥ १३ ॥
पैं लक्ष्याहूनि अनारिसे । बाण लक्ष्यीं शिवोनि जैसे ।
मागुते पडती तैसे । येतीचि ते ॥ १४ ॥
ना तरि तूंचि ते स्वभावें । तरि कोणें कोणासीं मिळावें ।
आपणयासी आपण रुपावें । शस्त्रें केवीं ॥ १५ ॥
म्हणौनि तुजसी अभिन्नां जीवां । तुझा संयोगवियोगु देवा ।
नये बोलों अवयवां । शरीरेंसीं ॥ १६ ॥
आणि जे सदा वेगळे तुजसीं । तयां मिळणी नाहीं कोणे
दिवसीं । मा येती न येती हे कायसी । वायबुद्धी ॥ १७ ॥
तरि कोण गा ते तूतें । पावोनि न येती माघौते ।
हे विश्वतोमुखा मातें । बुझावीं जी ॥ १८ ॥

इये आक्षेपीं अर्जुनाचा । तो शिरोमणि सर्वज्ञांचा ।
तोषला बोध शिष्याचा । देखोनियां ॥ २९ ॥
मग म्हणे गा महामती । मातें पावोनि न येती पुढती ।
ते भिन्नाभिन्न रीती । आहाती दोनी ॥ ३३० ॥
जैं विवेके खोलें पाहिजे । तरि मी तेचि ते सहजें ।
ना आहाचवाहाच तरि दुजे । ऐसेही गमती ॥ ३१ ॥
जैसे पाणियावरी वेगळ । तळपतां दिसती कल्लोळ ।
एऱ्हवीं तरी निखिळ । पाणीचि ते ॥ ३२ ॥
कां सुवर्णाहूनि आने । लेणीं गमती भिन्ने ।
मग पाहिजे तंव सोनें । अवघेंचि ते ॥ ३३ ॥
तैसें ज्ञानाचिये दिठी । मजसीं अभिन्नचि ते किरीटी ।
येर भिन्नपण तें उठी । अज्ञानास्तव ॥ ३४ ॥
आणि साचोकारेनि वस्तुविचारें । कैचें मज एकासि दुसरें ।
जें भिन्नाभिन्नव्यवहारें । उमसिजेल ॥ ३५ ॥
आघवेंचि आकाश सूनि पोटीं । बिंबचि जैं आते खोटी ।
तैं प्रतिबिंब के उठी । कें रश्मि शिरे ॥ ३६ ॥
कां कल्पांतींचिया पाणिया । काय वोत गरिती धनंजया ।
म्हणौनि कैंचे अंश अक्रिया । एका मज ॥ ३७ ॥
परि ओघाचेनि मेळें । पाणी उजू परि वांकुडें जालें ।
रवी दुजेपण आलें । तोयवशें ॥ ३८ ॥
व्योम चौफळें कीं वाटोळें । हे ऐसें कायिसयाही मिळे ।
परि घटमठीं वेंटाळे । तैसेंही आथी ॥ ३९ ॥
हां गा निद्रेचेनि आधारें । काय एकलेनि जग न भरे ।
स्वप्नींचेनि जे अवतरे । रायपणें ॥ ३४० ॥
कां मीनलेनि किडाळें । वानिभेदासि ये सोळें ।
तैसा स्वमाया वेंटाळे । शुद्ध जैं मी ॥ ४१ ॥

तें अज्ञान पक रूढे । तेणें कोहंविकल्पाचें मांडे ।
मग विवरूनि कीजे फुडें । देहो मी ऐसें ॥ ४१ ॥

ममैवांशो जीवलोके जीवभूतः सनातनः ।
मनःषष्ठानींद्रियाणि प्रकृतिस्थानि कर्षति ॥ ७ ॥

ऐसें शरीराचि येवढें । जें आत्मज्ञान वेगळें पडे ।
तें माझा अंशु आवडे । थोडेपणें ॥ ४३ ॥
समुद्र कां वायुवशें । तरंगाकार उलसे ।
तो समुद्रांशु ऐसा दिसे । सानिवा जेवीं ॥ ४४ ॥
तेविं जडातें जीवविता । देहअहंता उपजविता ।
मी जीव गमें पांडुसुता । जीवलोकीं ॥ ४५ ॥
पैं जीवाचिया बोधा । गोचरु जो हा धांदा ।
तो जीवलोक शब्दा । अभिप्रावो ॥ ४६ ॥
अगा उपजणें निमणें । हें साचचि जें कां मानणें ।
तो जीवलोकु मी म्हणें । संसारु हन ॥ ४७ ॥
एवंविध जीवलोकीं । तूं मातें ऐसा अवलोकीं ।
जैसा चंद्र कां उदकीं । उदकातीत ॥ ४८ ॥
पैं काश्मीराचा रवा । कुंकुमावरी पांडवा ।
आणिकां गमे लोहिवा । तो तरी नव्हे ॥ ४९ ॥
तैसें अनादिपण न मोडे । माझें अक्रियत्व न खंडे ।
परि कर्ता भोक्ता ऐसें आवडे । ते जाण गा भ्रांति ॥३५०॥
किंबहुना आत्मा चोखटु । होऊनि प्रकृतीसीं एकवटु ।
बांधे प्रकृतिधर्माचा पाटु । आपणपयां ॥ ५१ ॥
पैं मनादि साही इंद्रियें । श्रोत्रादि प्रकृतिकार्यें ।
तियें माझीं म्हणौनि होये । व्यापारारूढ ॥ ५२ ॥

जैसें स्वप्नीं परिव्राजें । आपणपयां आपण कुटुंब होइजे ।
मग तयाचेनि धांविजे । मोहें सैरा ॥ ५३ ॥
तैसा आपुलिया विस्मृती । आत्मा आपणचि प्रकृती- ।
सारिखा गमोनि पुढती । तियेसीचि भजे ॥ ५४ ॥
मनाच्या रथीं वळघे । श्रवणाच्या द्वारें निघे ।
मग शब्दाचिया रिघे । रानामाजीं ॥ ५५ ॥
तोचि प्रकृतीचा वागोरा । करी त्वचेचिया मोहरा ।
आणि स्पर्शाचिया घोरा । वना जाय ॥ ५६ ॥
कोणे एके अवसरीं । रिघोनि नेत्राच्या द्वारीं ।
मग रूपाचां डोंगरीं । सैरा हिंडे ॥ ५७ ॥
कीं रसनेचिया वाटा । निघोनि गा सुभटा ।
रसाचा दरकुटा । भरोंचि लागे ॥ ५८ ॥
ना तरि येणेंचि घ्राणें । जैं देहांशु करी निघणें ।
मग गंधाचीं दारुणें । आडवें लंघी ॥ ५९ ॥
ऐसेनि देहेंद्रियनायकें । धरूनि मन अवलिकें ।
भोगिजती शब्दादिकें । विषयभरणें ॥ ३६० ॥

शरीरं यदवाप्नोति यच्चाप्युत्क्रामतीश्वरः ।
गृहीत्वैतानि संयाति वायुर्गन्धानिवाशयात् ॥ ८ ॥

परि कर्ता भोक्ता ऐसें । हें जीवाचें तेंचि दिसे ।
जें शरीरीं का पैसे । येकाधिये ॥ ६१ ॥
जैसा आथिला आणि विलासिया । तेंचि वोळखती ये धनंजया ।
जें राजसेऱ्या ठाया । चहतोसि ये ॥ ६२ ॥
तैसा अहंकर्तृत्वाचा वाढु । कां विषयेंद्रियांचा धुमाडु ।
हा जाणिजे तें निघाडु । जैं देह पाविजे ॥ ६३ ॥

अथवा शरीरातें सांडी । तऱ्ही इंद्रियांची तांडी ।
हे आपणपयांसवें काढी । घेऊनि जाय ॥ ६४ ॥
जैसा अपमानिला अतिथि । ने सुकृताची संपत्ति ।
कां सांइखडेयाची गति । सूत्रतंतु ॥ ६५ ॥
नाना मावळतेनि तपनें । नेइजती लोकांचीं दर्शनें ।
हें असो द्रुति पवनें । नेइजे जैसी ॥ ६६ ॥
तेविं मनःषष्ठां ययां । इंद्रियांतें धनंजया ।
देहराजु ने देहा- । पासूनि गेला ॥ ६७ ॥

श्रोत्रं चक्षुः स्पर्शनं च रसनं घ्राणमेव च ।
अधिष्ठाय मनश्चायं विषयानुपसेवते ॥ ९ ॥

मग येथ अथवा स्वर्गीं । जेथ जें देह आपंगी ।
तेथ तैसेंचि पुढती पांगी । मनादिक ॥ ६८ ॥
जैसा मालवलिया दिवा । प्रभेसीं जाय पांडवा ।
मग उजळिजे तेथ तेधवां । तैसाचि फांके ॥ ६९ ॥
तरि ऐसैसिया राहाटी । अविवेकियांचे दिठी ।
येतुलें हें किरीटी । गमेचि गा ॥ ३७० ॥
जे आत्मा देहासि आला । आणि विषयो येणेंचि भोगिला ।
अथवा देहोनि गेला । हें साचचि मानिती ॥ ७१ ॥
पऱ्हवीं येणें आणि जाणें । कां करणें हन भोगणें ।
हें प्रकृतीचें तेणें । मानियेलें ॥ ७२ ॥

उत्क्रामंतं स्थितं वापि भुंजानं वा गुणान्वितम् ।
विमूढा नानुपश्यंति पश्यंति ज्ञानचक्षुषः ॥ १० ॥
यतंतो योगिनश्चैनं पश्यंत्यात्मन्यवस्थितम् ।
यतंतोऽप्यकृतात्मानो नैनं पश्यंत्यचेतसः ॥ ११ ॥

परि देहाचें मोटके उमें । आणि चेतना तेथ उपलमे ।
तिये चळवळेचेनि लोमें । आला म्हणती ॥ ७३ ॥
तैसेंचि तयां सगती । इंद्रियें आपुलालां अर्थीं वर्तती ।
तया नांव सुभद्रापती । मोगणे जया ॥ ७४ ॥
पाठीं मोगक्षीण आवेसें । देह गेलिया तें न दिसे ।
तेथें गेला ऐसें । बोभाती गा ॥ ७५ ॥
पैं रुखु डोलतु देखावा । तरी वारा वाजतु मानावा ।
रुखु नसे तेथ पाडवा । नाहींचि काई ॥ ७६ ॥
का आरसा समोर ठेविजे । आणि आपणपें तेथ देखिजे ।
तरि तेधवांचि जालें मानिजे । काय आधीं नाहीं ॥ ७७ ॥
कां परता केलिया आरसा । लोपु जाला तया आभासा ।
तरी आपणपें नाहीं ऐसा । निश्चयो करावा ॥ ७८ ॥
शब्द तरी आकाशाचा । परि कपाळीं पिटे मेघांचा ।
का चद्रीं वेगु अभ्राचा । आरोपिजे ॥ ७९ ॥
तैसें होइजे जाइजे देहें । ते आत्मसत्ते आविक्रिये ।
निष्टंकिती गा मोहें । आंधळे ते ॥ ३८० ॥
येथ आत्मा आत्मयाच्या ठायीं । देखिजे देहींचा धर्मु देहीं ।
ऐसें देखणे ते पाहीं । आन आहाती ॥ ८१ ॥
ज्ञानें का जयाचे डोळे । देखोनि न राहती देहींचे खोळे ।
सूर्यरश्मि आणियाळे । ग्रीष्मीं जैसे ॥ ८२ ॥
तैसी विवेकाचेनि पैसें । जयाची स्फूर्ति स्वरूपीं बैसे ।
ते ज्ञानिये देखती ऐसें । आत्मयातें ॥ ८३ ॥
जैसें तारागणीं भरलें । गगन समुद्रीं बिंबलें ।
परि तें तुटोनि नाहीं पडिलें । ऐसें निवडे ॥ ८४ ॥
गगन गगनींचि आहे । हे आभासे तें वाये ।
तैसा आत्मा देखती देहें । गवसिलाही ॥ ८५ ॥

खळाळाच्या लगबगी । फेडूनि खळाळाचां भागीं ।
देखिजे चंद्रिका कां उगी । चंद्रीं जेवीं ॥ ८६ ॥
कां नांडराचि भरे शोपे । सूर्य तो जैसा तैसाचि असे ।
देह होतां जातां तैसें । देखती मातें ॥ ८७ ॥
घटमठ घडले । तेचि पाठीं मोडले ।
परि आकाश तें संचलें । अमतचि असे ॥ ८८ ॥
तैसें अखंडे आत्मसत्ते । अज्ञानदृष्टिकल्पितें ।
हें देहचि होतें जातें । जाणती फुडें ॥ ८९ ॥
चैतन्य चढे ना वोहटे । चेष्टवी ना चेष्टे ।
ऐसें आत्मज्ञानें चोखटें । जाणती ते ॥ १९० ॥
आणि ज्ञानही आपैतें होईल । मज्ञा परमाणुही उगाणा घेइल
सकळ शास्त्रांचें येईल । सर्वस्व हाता ॥ ९१ ॥
परी ते व्युत्पत्ति ऐसी । जरी विरक्ति न रिगे मानसीं ।
तरी सर्वात्मका मजसीं । नव्हेचि भेटी ॥ ९२ ॥
यें तोंड भरो कां विचारा । आणि अंतःकरणीं विषयांसी
थारा । तरी नातुडें धनुर्धरा । त्रिशुद्धी मी ॥ ९३ ॥
हां गा वोसणतियाचां ग्रंथीं । काइ तुटती संसारगुंती ।
कीं परिवसिलिया पोथी । वाचिली होय ॥ ९४ ॥
नाना बांधोनियां डोळे । घ्राणीं लाविजती मुक्ताफळें ।
तरी तयांचें काय कळे । मोलमान ॥ ९५ ॥
तैसा चित्तीं अहंते ठावो । आणि जिभे सकळशास्त्रांचा
सरावो।ऐसेनि कोडी एक जन्म जावो।परि न पविजे मातें॥९६
जो एक मी कां समस्तीं । व्यापकु असें भूतजातीं ।
एक तिये दयातीं । रूप करूं ॥ ९७ ॥

१ माथ्याचें डवकें. २ स्वप्नांतल्या वडबडीच्या. ३ स्पर्श केल्यानें.

यदादित्यगतं तेजो जगद्भासयतेऽखिलम् ।
यच्चंद्रमसि यच्चाग्नौ तत्तेजो विद्धि मामकम् ॥ १२ ॥

तरी सूर्यासकट आघवी । हे विश्वरचना जे दावी ।
ते दीप्ति माझी जाणावी । आद्यंतीं आहे ॥ ९८ ॥
जळ शोषूनि गेलिया सविता। ओलांशु पुरवीतसे जे मागौता।
ते चंद्रीं पांडुसुता । ज्योत्स्ना माझी ॥ ९९ ॥
आणि दहनपाचनसिद्धि । करीतसे जे निरवधि ।
ते हुताशीं तेजोवृद्धि । माझीचि गा ॥ ४०० ॥

गामाविश्य च भूतानि धारयाम्यहमोजसा ।
पुष्णामि चौषधीः सर्वाः सोमो भूत्वा रसात्मकः ॥ १३ ॥

मी रिगालों असें भूतळीं । म्हणौनि समुद्र महाजळीं ।
हे पासूची दॆपुळी । विरेचिना ॥ १ ॥
आणि भूतेंही चराचरें । हे धरितसे जियें अपारें ।
तियें मीचि धरीं धरे । रिगोनिया ॥ २ ॥
गगनीं मी पांडुसुता । चंद्राचेनि मिसें अमृता ।
भरला जालों चालता । सरोवरु ॥ ३ ॥
तेथूनि फाकती रश्मिकर । ते पाट पेलूनि अपार ।
सर्वौषधींचे आगर । भरितु असें मी ॥ ४ ॥
ऐसेनि सस्यादिका सकळा । करीं धान्यजाती सुकाळा ।
दें अन्नद्वारा जिव्हाळा । भूतजातां ॥ ५ ॥
आणि निपजविलें अन्न । तरी तैसें कैचें दीपन ।
जेणें जिरोनि समाधान । भोगिती जीव ॥ ६ ॥

अहं वैश्वानरो भूत्वा प्राणिनां देहमाश्रितः ।
प्राणापानसमायुक्तः पचाम्यन्नं चतुर्विधम् ॥ १४ ॥

म्हणौनि प्राणिजातांचां घटीं । करूनि कंदावरी आगिठी ।
दीप्ति जठरींही किरीटी । मीचि जालों ॥ ७ ॥
प्राणापानाच्या जोडमातीं । फुंकफुंकोनियां अहोराती ।
आटीतसें नेणों किती । उदरामाजीं ॥ ८ ॥
शुष्कें अथवा स्निग्धें । सुपक्कें कां विदग्धें ।
एवं मीचि गा चतुर्विधें । अन्नें पचीं ॥ ९ ॥
एवं मीचि आघवें जन । जना निरवितें मीचि जीवन ।
जीवनीं मुख्य साधन । वन्हिही मीचि ॥ ४१० ॥
आतां ऐसियाहीवरी काई । सांगों व्याप्तीची नवाई ।
येथ दुजें नाहींचि पाईं । सर्वत्र मी गा ॥ ११ ॥
तरि कैसेनि पां वेखें । सदा सुखियें एकें ।
एकें तियें बहुदुःखें । क्रांत भूतें ॥ १२ ॥
जैसी सगळिये पाटणीं । एकेचि दीपें दिवेलावणी ।
जालिया कां न देखणी । उरलीं एकें ॥ १३ ॥
ऐसी हन अखिविखी । करित आहासी मानसीं कीं ।
तरि परिस तेही निकी । शंका फेडूं ॥ १४ ॥
मैं आघवा मीचि असें । येथ नाहीं कीर अनारिसें ।
परि प्राणियांचिया उल्लासें । बुद्धीऐसा ॥ १५ ॥
जैसें एकचि आकाशध्वनी । वाद्यविशेषीं आनानीं ।
वाजावें पडे भिन्नीं । नादांतरीं ॥ १६ ॥
कां लोकचेष्टीं वेगळाला । जो हा एकुचि भानु उदैला ।
तो आनानी परी गेला । उपेगासी ॥ १७ ॥
नाना बीजधर्मानुरूप । झाडीं उपजविलें आप ।
तैसें परिणमलें स्वरूप । माझें जीवां ॥ १८ ॥
अगा नेणा आणि चतुरा । पुढां नीळयाचा दुसरा ।
नेणा सर्पत्वें जाला येरा । सुखलाभीं ॥ १९ ॥

हे असो स्वातीचें उदक । शुक्तीं मोतीं व्याळीं विख ।
तैसा सज्ञानांसी मी सुख । दुःख तों अज्ञानांसी ॥ ४२० ॥

सर्वस्य चाहं हृदि संनिविष्टो मत्तः स्मृतिर्ज्ञानमपोहनं च ।
वेदैश्च सर्वैरहमेव वेद्यो वेदांतकृद्वेदविदेव चाहम् ॥ १५ ॥

एऱ्हवीं सर्वांच्या हृदयदेशीं । मी अमुका आहें ऐसी ।
जे बुद्धि स्फुरे अहर्निशीं । ते वस्तु गा मी ॥ २१ ॥
परि संतासवें वसतां । योगज्ञानीं पैसतां ।
गुरुचरण उपासितां । वैराग्येंसीं ॥ २२ ॥
येणेंचि सत्कर्में । अशेषही अज्ञान विरमे ।
जयांचें अहं विश्रामे । आत्मरूपीं ॥ २३ ॥
ते आपेआप देखोनि देखीं । मियां आत्मनि सदा सुखी ।
येथें मीवांचून अवलोकीं । आन हेतु असे ॥ २४ ॥
अगा सूर्योदयो जालिया । सूर्यें सूर्युचि पहावा धनंजया
तेविं मातें मिया जाणावया । मीचि हेतु ॥ २५ ॥
ना शरीरपरातें सेविता । संसारगौरवचि ऐकतां ।
देहीं जयांची अहंता । बुडोनि ठेली ॥ २६ ॥
ते स्वर्गसंसारालागीं । धांवतां कर्ममार्गीं ।
दुःखाच्या सेलमार्गीं । विभागी होती ॥ २७ ॥
परि हेंही होणें अर्जुना । मजचिस्तव तया अज्ञाना ।
जैसा जागताचि हेतु स्वप्ना । निद्रेते होय ॥ २८ ॥
पैं अभ्रें दिवसु हरपला । तोही दिवसेंचि जाणों आला ।
तेविं मी नेणोनि विषयो देखिला । मजचिस्तव मूर्तीं ॥ २९ ॥
एवं निद्रा कां जागणिया । प्रबोधुचि हेतु धनंजया ।
तेविं ज्ञाना अज्ञाना जीवां यां । मीचि मूळ ॥ ४३० ॥

जैसें सर्पत्वा कां दोरा । दोरुचि मूळ धनुर्धरा ।
तैसा ज्ञाना अज्ञानाचिया संसारा । मियांचि सिद्धु ॥३१॥
म्हणौनि जैसा असें तैसया । मातें नेणोनि धनंजया ।
वेदु जाणों गेला तंव तया । जालिया शाखा ॥ ३२ ॥
तरि तिहीं शाखाभेदीं । मीचि जाणिजे त्रिशुद्धी ।
जैसा पूर्वापरा नदी । समुद्रुचि ठी ॥ ३३ ॥
आणि महासिद्धांतापासीं । श्रुति हारपती शब्देंसीं ।
जैसिया सगंधा आकाशीं । वातलहरी ॥ ३४ ॥
तैसें समस्तही श्रुतिजात । ठाके लाजिलें ऐसें निवांत ।
तें मीचि करीं यथावत । प्रकटोनियां ॥ ३५ ॥
पाठीं श्रुतीसहित अशेष । जग हारपे जेथ निःशेष ।
तें निजज्ञानही चोख । जाणता मीचि ॥ ३६ ॥
जैसें निदेलिया जागिजे । तेव्हां स्वप्नींचें कीर नाहीं दुजें ।
परि एकत्वही देखों पाविजे । आपलेंचि ॥ ३७ ॥
तैसें आपुलें अद्वयपण । मी जाणतसें दुजेनवीण ।
तयाही बोधा कारण । जाणता मीचि ॥ ३८ ॥
मग आगी लागलिया कापुरा । ना काजळी ना वैश्वानरा ।
उरणें नाहीं वीरा । जयापरी ॥ ३९ ॥
तेविं समूळ अविद्या खाये । तें ज्ञानही जैं बुडोनि जाये ।
तन्ही नाहीं कीर नोहे । आणि न साहे असणेंही ॥ ४४० ॥
पैं विश्व घेऊनि गेला मार्गेंसीं। तया चोरातें कवण कें गिंवसी।
जे कोणी एकी दशा ऐसी । शुद्ध ते मी ॥ ४१ ॥
ऐसी जडाजडव्याप्ती । रूप करितां कैवल्यपति ।
ठी केली निरुपहितीं । आपुलां रूपीं ॥ ४२ ॥
तो आयवाचि बोधु सहसा । अर्जुनीं उमटला कैसा ।
व्योमींचा चंद्रोदयो जैसा । क्षीरार्णवीं ॥ ४३ ॥

कां प्रतिभिंतीं चोखटें । समोरील चित्र उमटे ।
तैसा अर्जुनें आणि वैकुंठें । नांदतसे बोधु ॥ ४४ ॥
तरि बाप वस्तुस्वभावो । फावे तंव तंव गोडिये थांवो ।
म्हणोनि अनुभवियांचा रावो । अर्जुन म्हणे ॥ ४५ ॥
जी व्यापकपण बोलतां । निरुपाधिक जें आतां ।
स्वरूप प्रसंगता । बोलिलें देवो ॥ ४६ ॥
तें एक वेळ अत्यंगवाणें । कीजो कां मजकारणें ।
तेथ द्वारकेचा नाथु म्हणे । भलें केलें ॥ ४७ ॥
पैं अर्जुना आम्हांहि वाडेंकोडें । अखंड बोलो आवडे ।
परि काय कीजे न जोडे । पुसतें ऐसें ॥ ४८ ॥
आजि मनोरथासि फळ । जोडलासि तूं केवळ ।
जे तोंड भरूनि निखळ । आलासि पुसों ॥ ४९ ॥
जें अद्वैतावरीही भोगिजे । तें अनुभवींच तूं विरजें ।
पुसोनि मज माझें । देतासि सुख ॥ ४५० ॥
जैसा आरिसा आलिया जवळा । दिसे आपणपें आपला
डोळा । तैसा संवादिया तूं निर्मळा । शिरोमणि ॥ ५१ ॥
तुवा नेणोनि पुसावें । मग आम्हीं परिसऊं बैसावें ।
तो गा हा पाडु नव्हे । सोयरेया ॥ ५२ ॥
ऐसें म्हणोनि आलिंगिलें । कृपादृष्टी अवलोकिलें ।
मग देवो काय बोलिले । अर्जुनसीं ॥ ५३ ॥
पैं दोहीं ओठीं एक बोलणें । दोहीं चरणीं एक चालणें ।
तैसें पुसणें सांगणें । तुझें माझें ॥ ५४ ॥
एव आम्ही तुम्ही येथें । देराबें एका अर्थातें ।
सांगतें पुसतें येथें । दोन्ही एक ॥ ५५ ॥
ऐसा बोलत देवो भुलला मोहें । अर्जुनातें आलिंगूनि ठाये ।
मग बिहाला म्हणे नोहे । आवडी हे ॥ ५६ ॥

जाले इक्षुरसाचे ढाळ । तरि लवण वेणें किडाळ ।
जे संवादसुखाचें रसाळ । नासेल थितें ॥ ५७ ॥
आधींच आम्हां यया कांहीं । नरनारायणासी भिन्न नाहीं ।
परी आतां जिरो माझ्या ठाईं । वेगु हा माझा ॥ ५८ ॥
इया बुद्धी सहसा । श्रीकृष्ण म्हणे वीरेशा ।
पैं गा तो तुवां कैसा । प्रश्नु केला ॥ ५९ ॥
जो अर्जुन श्रीकृष्णीं विरत होता । तो परतोनियां मागुता ।
प्रश्नावळीची कथा । ऐकों आला ॥ ४६० ॥
तेथ सद्गदें बोलें । अर्जुनें जी जी म्हणितलें ।
निरुपाधिक आपुलें । रूप सांगा ॥ ६१ ॥
यया बोला तो शार्ङ्गी । तेंचि सांगावयालागीं ।
उपाधि दोहीं मार्गीं । निरूपीत असे ॥ ६२ ॥
पुसिलिया निरुपहित । उपाधि कां सांगे येथ ।
हें कोण्हाही प्रस्तुत । गमे जरी ॥ ६३ ॥
तरि ताकाचे अंश फेडणें । याचि नांव लोणी काढणें ।
चोखाचिये शुद्धी तोडणें । कीडचि जेवीं ॥ ६४ ॥
बाबुळीचि सारावी हातें । परि पाणी तंव असे आइतें ।
अभ्रचि जावें गगन तें । सिद्धचि कीं ॥ ६५ ॥
वरिल कोंडियाचा गुंडाळा । झाडूनि केलिया वेगळा ।
कणु घेतां विरंगोळा । असे काई ॥ ६६ ॥
तैसा उपाधि उपहितां । शेवटु जेथ विचारितां ।
तें कोणातेंही न पुसतां । निरुपाधिक ॥ ६७ ॥
जैसें न सांगणेवरी । बाळा पतीसी रूप करी ।
बोल निमालेपणें विवरी । अचर्चातें ॥ ६८ ॥

१ हेप.

पैं सागणेयाजोगे नव्हे । तेथींच सागणें ऐसें आहे ।
म्हणौनि उपाधि लक्ष्मीनाहें । बोलिजे आदि ॥ ६९ ॥
पाडिव्याची चंद्ररेखा । निरुती दावावया शाखा ।
दाविजे तेविं औपाधिका । बोली इया ॥ ४०० ॥

> द्वाविमौ पुरुषौ लोके क्षरश्चाक्षर एव च ।
> क्षरः सर्वाणि भूतानि कूटस्थोऽक्षर उच्यते ॥ १६ ॥

मग तो म्हणे गा सव्यसाची । पैं इये संसारपाटणींची ।
वस्ती साविया टांची । दुपुरुषीं ॥ ७१ ॥
जैसी आधवाचि गगनीं । नांदत दिवोरात्री दोन्ही ।
तैसे संसारराजधानीं । दोन्हीचि हे ॥ ७२ ॥
आणिकही तिजा पुरुषु आहे। परि तो या दोहींचें नाव न साहे
जो उदेला गावेंसीं खाये । दोहींतें ययां ॥ ७३ ॥
परि ते तव गोठी असो । आधीं दोहींची हे परियेसीं ।
जे ससारग्रामा वसों । आले असती ॥ ७४ ॥
एक आंधळा वेडा पंगु । येर सर्वांगें पुरता चांगु ।
परि ग्रामगुणें सगु । घडला दोघां ॥ ७५ ॥
तया एका नाम क्षरु । येरातें म्हणती अक्षरु ।
इहीं दोहींचि परि संसारु । कोंदला असे ॥ ७६ ॥
आतां क्षरु तो कवणु । अक्षरु तो किलक्षणु ।
हा अभिप्रावो संपूर्णु । विवचू गा ॥ ७७ ॥
तरी महदहंकारा- । लागुनियां धनुर्धरा ।
तृणाग्रींचा पांगोरा- । वरी पैं गा ॥ ७८ ॥
जें कांहीं साने थोर । चालतें अथवा स्थिर ।
किंबहुना गोचर । मनबुद्धीसि जें ॥ ७९ ॥

जेतुलें पांचभौतिक घडतें । जें नामरूपा सांपडतें ।
गुणत्रयाच्या पडतें । कामठां जें ॥ ४८० ॥
भूताकृतीचें नाणें । घडत मांगारें जेणें ।
काळासि जूं खेळणें । जिहीं कवडां ॥ ८१ ॥
जाणणेंचि विपरीतें । जें जें कांहीं जाणिजेतें ।
जें प्रतिक्षणीं निमतें । होऊनियां ॥ ८२ ॥
अगा काढूनि भ्रांतीचें दांग । उभवी सृष्टीचें आंग ।
हें असो बहु जग । जया नाम ॥ ८३ ॥
पैं अष्टधा भिन्न ऐसें । जें दाविलें प्रकृतिमिसें ।
जें क्षेत्रद्वारा छत्तिसें । भागीं केलें ॥ ८४ ॥
हें मागील सांगों किती । अगा आतांचि जें प्रस्तुतीं ।
वृक्षाकार रूपाकृति । निरूपिली ॥ ८५ ॥
तें आघवेंचि साकारें । कल्पुनी आपणपयां पुरें ।
जालें असे तदनुसारें । चैतन्यचि ॥ ८६ ॥
जैसा कुहां आपणचि बिंबे । सिंह प्रतिबिंब पाहतां क्षोभे ।
मग क्षोभला समारंभें । घाली तेथ ॥ ८७ ॥
कां सलिलीं असताचि असे । व्योमावरी व्योम बिंबे जैसें ।
अद्वैत होऊनि तैसें । द्वैत घेपे ॥ ८८ ॥
अर्जुना गा यापरी । साकार कल्पूनि पुरी ।
आत्मा विस्मृतीची करी । निद्रा तेथ ॥ ८९ ॥
पैं स्वप्नीं सेजार देखिजे । मग पहुडणें जैसें तेथ कीजे ।
तैसें पुरीं शयन देखिजे । आत्मयासी ॥ ४९० ॥
पाठीं तिये निद्रेचेनि भरें । मी सुखी दुःखी म्हणत घोरें ।
अहंममतेचेनि थोरें । वोसणाये सादें ॥ ९१ ॥
हा जनकु हे माता । हा मी गौर हीन पुरता ।
पुत्र वित्त कांता । माझें हें ना ॥ ९२ ॥

ऐसिया वळघोनि स्वप्ना । धांवत भवस्वर्गाचिया राना ।
तया चैतन्य नाम अर्जुना । क्षर पुरुषु गा ॥ ९३ ॥
आतां ऐक क्षेत्रज्ञु येणें । नामें जयातें बोलणें ।
जग जीवु कां म्हणे । जिये दशेतें ॥ ९४ ॥
जो आपुलेनि विसरें । सर्व भूतत्वें अनुकरे ।
तो आत्मा बोलिजे क्षरें । पुरुषनामें ॥ ९५ ॥
जे तो वस्तुस्थिती पुरता । म्हणोनि आपली पुरुषता ।
वरी देहपुरीं निदेजतां । पुरुषनामें ॥ ९६ ॥
आणि क्षरपणाचा नाथिला । आळु यया ऐसेनि आला ।
जे उपाधीचि आतला । म्हणोनियां ॥ ९७ ॥
जैसी खळाळींचिया उदका । सरसीं आंदोळे चंद्रिका ।
तैसा विकारां औपाधिकां । ऐसाचि गमे ॥ ९८ ॥
कां खळाळु मोटका शोषे । आणि चंद्रिका तें सरिसीच भ्रंशे ।
तैसा उपाधिनाशीं न दिसे । औपाधिकु ॥ ९९ ॥
ऐसें उपाधीचेनि पाडें । क्षणिकत्व यातें जोडे ।
तेणें लोकरपणें घडे । क्षर हें नाम ॥ ५०० ॥
पैं जीवचैतन्य आघवें । हें क्षर पुरुष जाणावें ।
आतां रूप करूं बरवें । अक्षरासी ॥ १ ॥
तरि अक्षर जो दुसरा । पुरुषु पैं धनुर्धरा ।
तो मध्यस्थु गा गिरिवरां । मेरु जैसा ॥ २ ॥
जे तो पृथ्वी पाताळ स्वर्गीं । इहीं न भेदे तिहीं भागीं ।
तैसा दोहीं ज्ञानज्ञानांगीं । पडेना जो ॥ ३ ॥
ना यथार्थज्ञानें एक होणें । ना अन्यथात्वें दुजें घेणें ।
ऐसें निखिल जें नेणणें । तेंचि तें रूप ॥ ४ ॥
पांसुता नि शेष जाये । ना घटमांदादि होये ।
तया मृत्पिंडा ऐसें आहे । मध्यस्थ जें ॥ ५ ॥

पैं आटोनि गेलिया सागरु । मग तरंगु ना नीरु ।
तया ऐशी अनाकारु । जे दशा गा ॥ ६ ॥
पार्था जागणें तरी बुडे । परि स्वप्नाचें काहीं न मांडे ।
तैसिये निद्रे सांगडें । न्याहाळणें जें ॥ ७ ॥
विश्व आवघेंचि मावळे । आणि आत्मबोधु तरी नुजळे ।
तिये अज्ञानदशे केवळें । अक्षरु नांव ॥ ८ ॥
सर्वा कळीं सांडिलें जैसें । चंद्रपण उरे अंवसे ।
रूप जाणावें तैसें । अक्षराचें ॥ ९ ॥
पैं सर्वोपाधिविनाशें । हे जीवदशा जेथ पैसे ।
फळपाकांत जैसें । झाड बीजीं ॥ ५१० ॥
तैसें उपाधीसीं उपहित । घोंकोनि ठाके जेथ ।
तयातें अव्यक्त । बोलती गा ॥ ११ ॥
घन अज्ञान सुषुप्ति । तो बीजभावो म्हणती ।
येर स्वप्न हन जागृती । फळभावो तयाचा ॥ १२ ॥
जयासी कां बीजभावो । वेदांतीं केला ऐसा आवो ।
तो तया पुरुषा ठावो । अक्षराचा ॥ १३ ॥
जेथुनी अन्यथाज्ञान । फांकोनि जागृति स्वप्न ।
नानाबुद्धीचें रान । रिगालें असे ॥ १४ ॥
जीवत्व जेथुनी किरीटी । विश्व उठलचि उठी ।
ते उभय भेदांची मिठी । अक्षरु पुरुषु ॥ १५ ॥
येरु क्षरु पुरुषु कां जनीं । जिहीं खेळे जागृतीं स्वप्नीं ।
तिया अवस्था जो दोन्ही । वियाला गा ॥ १६ ॥
पैं अज्ञानघनसुषुप्ति । ऐसैसी जे कां ख्याति ।
या उणी येकीं प्राप्ति । ब्रम्हाची जे ॥ १७ ॥
साचचि पुढती वीरा । जरि न येता स्वप्नजागरा ।
तरी ब्रम्हभावो साचोकारा । म्हणों येता ॥ १८ ॥

परि प्रकृतिपुरुषें दोनी । अभ्रें जालीं जिये गगनीं ।
क्षेत्रक्षेत्रज्ञु स्वप्नीं । देखिला जियें ॥ १९ ॥
हें असो अधोशाखा । या संसाररूपा रुखा ।
मूळ तें रूप पुरुखा । अक्षराचें ॥ ५२० ॥
हा पुरुषु कां म्हणिजे । जे पूर्णपणेंचि निजें ।
पैं मायापुरीं पहुडिजे । तेणेंही बोलें ॥ २१ ॥
आणि विकारांची जे धारी । ते विपरीत ज्ञानाची परी ।
नेणिजे जियेमाझारीं । ते सुषुप्ति गा हा ॥ २२ ॥
म्हणौनियां आवैसें । क्षरणें या नसे ।
आणि केही हा न नाशे । ज्ञानाउणें ॥ २३ ॥
यालागीं हा अक्षरु । ऐसा वेदांतीं डगरु ।
केला देशीं थोरु । सिद्धांताचां ॥ २४ ॥
ऐसें जीवकार्यकारण । जया मायासंगुचि लक्षण ।
अक्षर पुरुषु जाण । चैतन्य तें ॥ २५ ॥

उत्तमः पुरुषस्त्वन्यः परमात्मेत्युदाहृतः ।
यो लोकत्रयमाविश्य बिभर्त्यव्यय ईश्वरः ॥ १७ ॥

आतां अन्यथाज्ञानीं । या दोनी अवस्था जया जनीं ।
तया हरपती घनीं । अज्ञानत्वीं ॥ २६ ॥
तें अज्ञान ज्ञानीं बुडालिया । ज्ञानें कीर्तिमुखत्व केलिया ।
जैसा वन्हि काष्ठ जाळूनियां । स्वयें जळे ॥ २७ ॥
तैसें अज्ञान ज्ञानें नेलें । आपण वस्तु देऊनि गेलें ।
ऐसें जाणणेंविण उरलें । जाणतें जें ॥ २८ ॥

---

१ ख्याति.

तें तों गा उत्तम पुरुषु । जो तृतीय की निष्कर्षु ।
दोहींहून आणिकु । मागिला जो ॥ २९ ॥
सुषुप्ती आणि स्वप्ना- । पासूनि बहुवें अर्जुना ।
जागणें जैसें आना । बोधाचेंचि ॥ ५३० ॥
कां रश्मी हुन मृगजळा- । पासूनि अर्कमंडळा ।
अफाडु तेवि वेगळा । उत्तमु गा ॥ ३१ ॥
हें ना काष्ठींचा काष्ठाहुनी । अनारिसा जैसा वन्ही ।
तैसा क्षराक्षरापासुनी । आनाचि तो ॥ ३२ ॥
पैं प्रासूनि आपुली मर्यादा । एक करीत नदीनदां ।
उठी कल्पांतीं उदावादा । एकार्णवाचा ॥ ३३ ॥
तैसें स्वप्न ना सुषुप्ति । ना जागराची गोठी आथी ।
जैसी गिळिली दिवोराती । प्रळयतेजें ॥ ३४ ॥
मग एकपण ना दुजें । असे नाहीं हें नेणिजे ।
अनुभवु निर्बुजे । बुडाला जेथ ॥ ३५ ॥
ऐसें आथि जें कांहीं । तें तो उत्तम पुरुष पाहीं ।
जें परमात्मा इहीं । बोलिजे नामीं ॥ ३६ ॥
तंहीं पथ न मिसळतां । बोलणें जीवत्वें पांडुसुता ।
जैसी बुडणेयाची वार्ता । थडियेचा कीजे ॥ ३७ ॥
तैसें विवेकाचिये कांठीं । उभें ठाकलिया किरीटी ।
परावराचिया गोठी । करणें वेदां ॥ ३८ ॥
म्हणौनि पुरुषु क्षराक्षरु । दोन्ही देखोनि अवरु ।
यातें म्हणती परु । आत्मरूप ॥ ३९ ॥
अर्जुना ऐसिया परी । परमात्मा शब्दवरी ।
सूचिजे गा अवधारीं । पुरुषोत्तमु ॥ ५४० ॥
पऱ्हवीं न बोलणेनि बोलणें । जेथिचें सर्व नेणिवा जाणणें ।
कांहींच न होनि होणें । जे वस्तु गा ॥ ४१ ॥

सोहं तेंही अस्तवलें । जेथ सांगतेंचि सांगणें जालें ।
द्रष्टात्वेंसी गेलें । दृश्य जेथ ॥ ४२ ॥
आतां बिंबा आणि प्रतिबिंबा-।माजीं कैंची हें म्हणों नये प्रभा।
जन्ही कैसेनि हे लाभा । जायेचि ना ॥ ४३ ॥
कां घ्राणा फुला दोहीं । द्युति असे जे माझारिलां ठायीं ।
ते न दिसे तरी नाहीं । ऐसें बोलों नये ॥ ४४ ॥
तैसें द्रष्टा दृश्य हें जाये । मग कोण म्हणे काय आहे ।
हेंचि अनुभवें तेंचि पाहे । रूप तया ॥ ४५ ॥
जो प्रकाश्येंवीण प्रकाशु । जो ईशितव्येंवीण ईशु ।
आपणेनीचि अवकाशु । वसवीत असे जो ॥ ४६ ॥
जो नादें ऐकिजता नादु । स्वादें चाखिजता स्वादु ।
जो भोगिजतसे आनंदु । आनंदेंचि ॥ ४७ ॥
जो पूर्णतेचा परिणामु । पुरुषु गा पुरुषोत्तमु ।
विश्रांतीचाही विश्रामु । विराला जेथें ॥ ४८ ॥
सुखासि सुख जोडलें । जें तेज तेजासि सांपडलें ।
शून्यटी बुडालें । महाशून्यीं जिये ॥ ४९ ॥
जो विकासाही वरी उरता । ग्रासातेंही ग्रासूनि पुरता ।
जो बहुतें पाडें बहुतां- । पासूनि बहु ॥ ५५० ॥
पैं नेणतयामती । रुपेंपणाची प्रतीती ।
रुपें न होनि शुक्ती । दावी जेवीं ॥ ५१ ॥
कां नानाअलंकारदशे । सोनें न लपत लपालें असे ।
विश्व न होनियां तैसें । विश्व जो धरी ॥ ५२ ॥
हें असो जलतरंगा । नाहीं सिनानेपण जेविं गा ।
तेविं दिसता प्रकाशु जगा । आपणचि जो ॥ ५३ ॥
आपलिया संकोचविकासा । आपणचि रूप वीरेशा ।
हा जळीं चंद्र दुन जैसा । समग्र गा ॥ ५४ ॥

तैसा विश्वपणें कांहीं होये । विश्वलोपीं कहीं न जाये ।
जैसा रात्री दिवसें नोहे । द्विधा रवि ॥ ५५ ॥
तैसा कांहींचि कोणीकडे । कायिसेनिहि वेंचों न पडे ।
जयाचें सांगडें । जयासीचि ॥ ५६ ॥

यस्मात्क्षरमतीतोऽहमक्षरादपि चोत्तमः ।
अतोऽस्मि लोके वेदे च प्रथितः पुरुषोत्तमः ॥ १८ ॥

जो आपणपेंचि आपणया । प्रकाशीतसे धनंजया ।
काय बहु बोलों जया । नाहीं दुजें ॥ ५७ ॥
तो गा मी निरुपाधिकु । क्षराक्षरोत्तमु एकु ।
म्हणोनि म्हणे वेदलोकु । पुरुषोत्तमु ॥ ५८ ॥

यो मामेवमसंमूढो जानाति पुरुषोत्तमम् ।
स सर्वविद्भजति मां सर्वभावेन भारत ॥ १९ ॥

परि हें असो ऐसिया । मज पुरुषोत्तमातें धनंजया ।
जाणे जो पाहलेया । ज्ञानमित्रें ॥ ५९ ॥
चेइलिया आपुलें ज्ञान । जैसें नाहींचि होय स्वप्न ।
तैसें स्फुरतें त्रिभुवन । वावो जालें ॥ ५६० ॥
कां हातीं घेतलिया माळा । फिटे सर्पाभासाचा कांटाळा ।
तैसा माझेनि बोधें टवाळा । नागवे तो ॥ ६१ ॥
लेणें सोनेंचि जो जाणे । तो लेणेंपण तें वावो म्हणे ।
तेविं मी जाणोनि जेणें । वाळिला भेदु ॥ ६२ ॥
मग म्हणे सर्वत्र सच्चिदानंदु । मीचि एकु स्वतःसिद्धु ।
जो आपणेनसीं भेदु । नेणोनियां जाणे ॥ ६३ ॥
तेणेंचि सर्व जाणितलें । हेंही म्हणणें थेंकुलें ।
जे तया सर्व उरलें । द्वैत नाहीं ॥ ६४ ॥

म्हणोनि माझिया भजना । उचितु तोचि अर्जुना ।
गगन जैसें आलिंगना । गगनाचिया ॥ ६५ ॥
क्षीरसागरा परगुणें । कीजे क्षीरसागरपणें ।
अमृतचि होऊनि मिळणें । अमृतीं जेवि ॥ ६६ ॥
साडेपंधरा मिसळावें । तें साडेपंधरेंचि होआवें ।
तेवि मी जालिया संभवे । भक्ति माझी ॥ ६७ ॥
हा गा सिंधूसि आनी होती । तरि गंगा कैसेनि मिळती ।
म्हणौनि मी न होतां भक्ती- । अन्वयो आहे ॥ ६८ ॥
ऐसियालागीं सर्व प्रकारीं । जैसा कल्लोळु अनन्यु सागरीं ।
तैसा मातें अवधारीं । भजिन्नला जो ॥ ६९ ॥
सूर्या आणि प्रभे । एकवकी जेणें लोभें ।
तो पाडु मानू लाभे । भजना तया ॥ ५७० ॥

इति गुह्यतमं शास्त्रमिदमुक्तं मयाऽनघ ।
एतद्बुद्ध्वा बुद्धिमान्स्यात्कृतकृत्यश्च भारत ॥ २० ॥

एवं कथिलयादारम्य । जें हें सर्व शास्त्रेंकलम्य ।
उपनिषदां सौरम्य । कमळदळां जेवीं ॥ ७१ ॥
हें शब्दब्रह्माचें मथितें । श्रीव्यासप्रतिज्ञेचेनि हातें ।
मथूनि काढिलें आयितें । सार आम्हीं ॥ ७२ ॥
जे ज्ञानामृताची जान्हवी । जे आनंदचंद्रींची सतरावी ।
विचारक्षीरार्णवींची नवी । लक्ष्मी जे हे ॥ ७३ ॥
म्हणोनि आपुलेनि पदें वर्णें । अर्थाचेनि जीवेंप्राणें ।
मीवांचोनि हों नेणें । आन कांहीं ॥ ७४ ॥
क्षराक्षरत्व समोर जालें । तयाचें पुरुषत्व वाळिलें ।
मग सर्वस्व मज दिधलें । पुरुषोत्तमीं ॥ ७५ ॥

१ भेटवनी

म्हणौनि जगीं गीता । मियां आत्मेनि पतिव्रता ।
जे हे प्रस्तुत तुवां आतां । आकर्णिली ॥ ७६ ॥
साचचि बोलाचें नव्हे हें शास्त्र । पैं संसारु जिणतें हें शस्त्र ।
आत्मा अवतरवी ते मंत्र । अक्षरें इयें ॥ ७७ ॥
परि तुजपुढां सांगितलें । तें अर्जुना ऐसें जालें ।
जें गौप्यधन काढिलें । माझें आजी ॥ ७८ ॥
मज चैतन्यशंभूचां माथां । जो निक्षेपु होता पार्था ।
तया गौतमु जालासि आस्था- । निधि तूं गा ॥ ७९ ॥
चोखटिवा आपुलिया । पुढिला उगाणा घेयावया ।
तया दर्पणाचीचि परी धनंजया । केली आम्हां ॥ ५८० ॥
कां भरलें चंद्रतारागणीं । नभ सिंधु आपणयामाजीं आणी ।
तैसा गीतेंसीं मी अंतःकरणीं । सूदला तुवां ॥ ८१ ॥
जे त्रिविधमळिकटा । तूं सांडिलासि सुभटा ।
म्हणौनि गीतेंसीं मज वसौटा । जालासि गा ॥ ८२ ॥
परि हें बोलों काय गीता । जे हे माझी उन्मेषलता ।
जाणे तो समस्ता । मोहा मुके ॥ ८३ ॥
सेविली अमृतसरिता । रोगु दवडूनि पांडुसुता ।
अमरपण उचितां । देऊनि घाली ॥ ८४ ॥
तैसी गीता हे जाणितलिया । काय विस्मयो मोह जावया ।
परि आत्मज्ञानें आपणपयां । मिळिजे येथ ॥ ८५ ॥
जया आत्मज्ञानाचां ठायीं । कर्म आपुलेया जीवितापायीं ।
होऊनियां उतराई । लया जाय ॥ ८६ ॥
हरपलें दावूनि जैसा । मागु सरे वीरविलासा ।
ज्ञानचि कळस वळघे तैसा । कर्मप्रासादाचा ॥ ८७ ॥
म्हणौनि ज्ञानिया पुरुषा । कृत्य करूं सरलें देखा ।
ऐसा अनाथाचा सखा । बोलिला तो ॥ ८८ ॥

तें श्रीकृष्णवचनामृत। पार्थी भरोनि असे वोसंडत।
मग व्यासकृपा प्राप्त। संजयासी॥ ८९॥
तो धृतराष्ट्र राया। सूतसे पान करावया।
म्हणौनि जीवितांतया। नोहेचि भारी॥ ५९०॥
एऱ्हवीं गीताश्रवणअवसरीं। आवडों लागतां अनधिकारी।
परि सेवीं तेचि उजरी। पातला भली॥ ९१॥
जेव्हां द्राक्षीं दूध घातलें। तेव्हां वायां गेलें गमलें।
परि फळपाकीं दुणावलें। देखिजे जेवीं॥ ९२॥
तेवीं श्रीहरिवक्त्रींचीं अक्षरें। संजयें सांगितलीं आदरें।
तिहीं अंधु तोही अवसरें। सुखिया जाला॥ ९३॥
तेंचि मऱ्हाटेनि विन्यासें। मियां उन्मेषें ठसेंठोंवसें।
जी जाणें नेणें तैसें। निरोपिलें॥ ९४॥
सेवंतीये अरसिकाहीं। आंग पाहतां विशेषु नाहीं।
परि सौरम्य नेलें तिहीं। भ्रमरीं जाणिजे॥ ९५॥
तैसें घडते प्रमेय घेइजे। उणें तें मज देइजे।
जें नेणणें हेंचि सहजें। रूप कीं बाळा॥ ९६॥
तरि नेणतें जऱ्ही होये। तऱ्ही देखोनि बाप कीं माये।
हर्षे कैंही न समाये। चोज करिती॥ ९७॥
तैसें संत माहेर माझें। तुम्हीं मिनालिया मी लाडेजें।
तेंचि ग्रंथाचेनि व्याजें। जाणिजो जी॥ ९८॥
आतां विश्वात्मकु हा माझा। स्वामी श्रीनिवृत्तिराजा।
तो अवधारु वाक्यपूजा। ज्ञानदेवो म्हणे॥ ५९९॥

इतिश्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे पुरुषोत्तमयोगो नाम पञ्चदशोऽध्यायः॥ १५॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

श्रीज्ञानेश्वरी

अध्याय सोळावा

मावळवीत विश्वाभासु । नवल उदयला चंडांशु ।
अद्वयाब्जिनीविकाशु । वंदूं आतां ॥ १ ॥
जो अविद्याराती रुसोनियां । गिळी ज्ञानाज्ञानचांदणियां ।
जो सुदिनु करी ज्ञानियां । स्वबोधाचा ॥ २ ॥
जेणें विवळतिये सवळे । लाहोनि आत्मज्ञानाचे डोळे ।
सांडिती देहाहंतेचीं अविसाळें । जीवपक्षी ॥ ३ ॥
लिंगदेह कमळाचा । पोटीं वेंचतया चिद्भ्रमराचा ।
बंदिमोक्षु जयाचा । उदैला होय ॥ ४ ॥
शब्दाचिया आसकडीं । भेदनदीचां दोहीं थडीं ।
आरडाते विरहवेडीं । बुद्धिबोधु ॥ ५ ॥
तया चक्रवाकांचें मिथुन । सामरस्याचें समाधान ।
भोगवी जो चिद्गगन- । भुवनदिवा ॥ ६ ॥
जेणें पाहालिये पाहांटे । भेदाची चोरवेळ फिटे ।
रिघती आत्मानुभववाटे । पांथिक योगी ॥ ७ ॥
जयाचेनि विवेकिरणसंगें । उन्मेखसूर्यकांतफुणगे ।
दीपले जाळिती दांगें । संसाराचीं ॥ ८ ॥

---

१ प्रातःकाळीं. २ घरटीं. ३ अडचणीत.

जयाचा रश्मिपुंजु निबरु । होता स्वरूप उंखरीं स्थिरु ।
ये महासिद्धीचा पूरु । मृगजळ ते ॥ ९ ॥
जो प्रत्यग्बोधाचिया माथया। सोहतेचां मध्यान्हीं आलिया।
लपे आत्मभ्रांतिछाया । आपणपां तळीं ॥ १० ॥
ते वेळीं विश्वस्वप्नासहितें । कोण अन्यथामति निद्रेतें ।
सांमाळी नुरेचि जेथे । मायाराती ॥ ११ ॥
म्हणौनि अद्वयबोधपाटणीं । तेथ महानंदाची श्राटणी ।
मग सुखानुभूतीचीं घेणीं देणीं । मंदावों लागती ॥ १२ ॥
किंबहुना ऐसैसें । मुक्तकैवल्य सुदिवसें ।
सदा लाहिजे कां प्रकाशें । जयाचेनि ॥ १३ ॥
जो निजधामव्योमींचा रावो । उदैलाचि उदैजतखेंवो ।
फेडी पूर्वादि दिशांसि ठावो । उदोअस्तूचा ॥ १४ ॥
न दिसणें दिसणेंनसीं मावळवी। दोहीं झांकिलें तें सेंघ पालवी।
काय बहु बोलों ते आघवी । उखाचि आनी ॥ १५ ॥
तो अहोरात्रांचा पैलकडु । कोणें देखावा ज्ञानमार्तंडु ।
जो प्रकाश्यंवीण सुरवाडु । प्रकाशाचा ॥ १६ ॥
तया चित्सूर्या श्रीनिवृत्ती । आतां नमो म्हणों पुढतपुढती ।
जे बाधका येइजतसे स्तुती । बोलाचिया ॥ १७ ॥
देवाचें महिमान पाहोनियां । स्तुति तरि येइजे चांगावया ।
जरि स्तव्य बुद्धीसीं लया । जाइजे कां ॥ १८ ॥
जो सर्वनेणिवां जाणिजे । मौनाचिया मिठिया वानिजे ।
कांहींच न होनि आणिजे । आपणपयां जो ॥ १९ ॥
जया लाक्षिया उद्देशासाठीं । पश्यंती मध्यमा पोटीं ।
सूनि परेसींही पाठीं । वैखरी विरे ॥ २० ॥

१ जून, कठोर २ माळजमिनीवर.

तया तूतें मी सेवकपणें । लेववीं बोलकेया स्तोत्राचें लेणें ।
हें उपसाहावेंही म्हणतां उणें । अद्वयानंदा ॥ २१ ॥
परि रंकें अमृताचा सागरु। देखिलिया उचिताचा पडे विसरु।
मग करूं धांवे पाहुणेरु । शाकांचा तया ॥ २२ ॥
तेथ शाकुही कीर बहुत म्हणावा । तयाचा हर्षवेगुचि तो घ्यावा। उजळोनि दिव्यतेजा हातिवा। ते भक्तीचि पाहावी॥२३
बाळा उचित जाणणें होये । तरि बाळपणचि कें आहे ।
परि साचचि येरी माये । म्हणोनि तोषे ॥ २४ ॥
हां गा गांवरसें भरलें । पाणी पाठीं पाय देत आलें ।
तें गंगा काय म्हणितलें । परतें सर ॥ २५ ॥
जी भृगूचा कैसा अपकारु । कीं तो मानूनि प्रियोपचारु ।
तोषेचि ना शार्ङ्गधरु । गुरुत्वासीं ॥ २६ ॥
कीं आंधारें खतेलें अंबर । झालेया दिवसनाथासमोर ।
तेणें तयातें पर्‍हां सर । म्हणितलें काई ॥ २७ ॥
तेविं भेदबुद्धीचिये तुळे । घालूनि सूर्यश्लेपाचें कांटाळें ।
तुकिलासि तें येकी वेळे । उपसाहिजो जी ॥ २८ ॥
जिहीं ध्यानाचां डोळां पाहिलासी। वेदादि वाचां वानिलासी
जें उपसाहिलें तयांसी । तें आम्हांही करीं ॥ २९ ॥
परि मी आजि तुझ्या गुणीं। लांचावलों अपराधु न गणीं ।
मलतें करीं परी अर्धधणीं । नुठीं कदा ॥ ३० ॥
मियां गीता येणें नांवें । तुझें पसायामृत सुहावें ।
वानूं लाधलों तें दुणेन थांवें । दैवलों दैवें ॥ ३१ ॥
माझिया सत्यवादाचें तप । वाचा केलें बहुत कल्प ।
तया फळाचें हें महाद्वीप । पातली प्रभु ॥ ३२ ॥

१ अर्धपोटीं. २ मोठ्या होसेनें. ३ बळानें.

पुण्यें पोशिलीं असाधारणें । तियें तुझे गुण वानणें ।
देऊनि मज उत्तीर्णें । जालीं आजि ॥ ३३ ॥
जी जीवित्वाच्या आडवीं । आतुडलो होतो मरणगांवीं ।
ते अवदसाचि आघवी । फेडिली आजी ॥ ३४ ॥
जे गीता येणें नावें नावाणिगी । जे अविद्या जिणोनि दादुगी ।
ते कीर्ति तुझी आम्हाजोगी । वानावया जाली ॥ ३५ ॥
पैं निर्धना घरीं वानिवसें । महालक्ष्मी येऊनि बैसे ।
तयातें निर्धन ऐसें । म्हणों ये काई ॥ ३६ ॥
का अंधकाराचिया ठाया । दैवें सूर्यु आलिया ।
तो अंधारुचि जगा यया । प्रकाशु नोहे ॥ ३७ ॥
जया देवाची पाहता थोरी । विश्व परमाणुही दशा न धरी ।
तो भावाचिये सरोभरी । नव्हेचि काई ॥ ३८ ॥
तैसा मी गीता वाखाणीं । हे खपुष्पाची तुरवणी ।
परि समर्थ तुवा [1]शिरयाणी । फेडिली ते ॥ ३९ ॥
म्हणौनि तुझेनि प्रसादें । मी गीतापद्यें अगाधें ।
निरूपीन जी विशदें । ज्ञानदेवो म्हणे ॥ ४० ॥
तरि अध्यायीं पधरावा । श्रीकृष्णें तया पाडवा ।
शास्त्रसिद्धांतु आघवा । उगाणिला ॥ ४१ ॥
जे वृक्षरूपक परिभाषा । केलें उपाधिरूप अशेषा ।
सद्वैद्यें जैसें शेषा । अगलीना ॥ ४२ ॥
आणि कूटस्थु जो अक्षरु । दाविला पुरुषप्रकारु ।
तेणें उपहिताही आकारु । चैतन्या केला ॥ ४३ ॥
पाठीं उत्तम पुरुख । शब्दाच करूनि मिख ।
दाविलें चोख । आत्मतत्त्व ॥ ४४ ॥

1 हेळ.

आत्मविषयीं आंतुवट । साधन जें आंगवट ।
ज्ञान हेंही स्पष्ट । घावळला ॥ ४५ ॥
म्हणोनि इये अध्यायीं । निरूप्य नुरेचि कांहीं ।
आतां गुरुशिष्यां दोहीं । स्नेहो लाहणा ॥ ४६ ॥
एवं इयेविषयीं कीर । जाणते बुझावले अपार ।
परि मुमुक्षु इतर । साकांक्ष जाले ॥ ४७ ॥
त्या मज पुरुषोत्तमा । ज्ञानें भेटे जो सुवर्मा ।
तो सर्वज्ञु तोचि सीमा । भक्तीचीही ॥ ४८ ॥
ऐसें हें त्रैलोक्यनायकें । बोलिलें अध्यायान्त श्लोकें ।
तेथ ज्ञानचि बहुतेकें । वानिलें तोपें ॥ ४९ ॥
मंडूनि प्रपंचाचा घोंटु । कीजे देखतांचि देखतया द्दष्टु ।
आनंदसाम्राज्यीं पाटु । बांधिजे जीवा ॥ ५० ॥
येवढेया लाडेपणाचा उपावो । आनु नाहींचि म्हणे देवो ।
हा सम्यक्ज्ञानाचा रावो । उपायांमाजीं ॥ ५१ ॥
ऐसे आत्मजिज्ञासु जे होते । तिहीं तोषलेनि चित्तें ।
आदरें तया ज्ञानातें । वोंवाळिलें जीवें ॥ ५२ ॥
आतां आवडी जेथ पडे । तयाची अवसरी पुढें पुढें ।
रिगों लागे हें घडे । प्रेम ऐसें ॥ ५३ ॥
म्हणौनि जिज्ञासूंचां पैकीं । ज्ञानीं प्रीति होय ना जंव निकी ।
तंव योगक्षेमु ज्ञानविखीं । स्फुरेलचि कीं ॥ ५४ ॥
म्हणोनि तेंचि सम्यक् ज्ञान । कैसेनि होय स्वाधीन ।
जालिया वृद्धिजतन । घडेल केवीं ॥ ५५ ॥
कां उपजोंचि जें न लाहे । जें उपजलेंही अव्हांटा सूये ।
तें ज्ञानीं विरुद्ध काय आहे । हें जाणावें कीं ॥ ५६ ॥

मग जाणतया जें विरु[1] । तयाची वाट वाल्ती करूं ।
ज्ञाना हित तेंचि विचारू । सर्वभावें ॥ ५७ ॥
ऐसा ज्ञानजिज्ञासु तुम्हीं समस्तीं । भावो जो धरिला असे
चित्तीं । तो पुरवावया लक्ष्मीपती । बोलिजेल ॥ ५८ ॥
ज्ञानासि सुजन्म जोडे । आपुली विश्रांतिही वरी वाढे ।
ते संपत्तीचे पवाडे । सांगिजेल दैवी ॥ ५९ ॥
आणि ज्ञानाचेनि कामाकारें । जे रागद्वेषांसि दे थारे ।
तिये आसुरियेहि घोरे । करील रूप ॥ ६० ॥
सहज इष्टानिष्टकरणीं । दोघीचि इया कवतिकिणी ।
हे नवमाध्यायीं उभारणी । केली होती ॥ ६१ ॥
तेथ साउमा घेयावया उँवावो । तंव वोडवला आन प्रस्तावो ।
तरी तया प्रसगें आतां देवो । निरूपीत असे ॥ ६२ ॥
तया निरूपणाचेनि नावें । अध्यायपद सोळावें ।
लावणी पाहता जाणावें । मागिलावरी ॥ ६३ ॥
परि हें असो आतां प्रस्तुतीं । ज्ञानाच्या हिताहितीं ।
समर्था संपत्ती[2] । इयाचि दोन्ही ॥ ६४ ॥
जे मुमुक्षुमार्गींची बोळावी । जे मोहरात्रीची धर्मदिवी ।
ते आधीं तंव दैवी । सपत्ति ऐका ॥ ६५ ॥
जेथ एक एकातें पोखी । ऐसे बहुत पदार्थ येकीं ।
सपादिजती ते लोकीं । संपत्ति म्हणिजे ॥ ६६ ॥
ते दैवी सुखसमवी[3] । तेथ दैवगुणें येकोपजीवी ।
म्हणौनि दैवी । संपत्ति हे ॥ ६७ ॥

---

१ विरुद्ध. २ प्रत्यक्ष ३ विचार.

श्रीभगवानुवाच—

अभयं सत्त्वसंशुद्धिर्ज्ञानयोगव्यवस्थितिः।
दानं दमश्च यज्ञश्च स्वाध्यायस्तप आर्जवम् ॥ १ ॥

आतां तयांचि दैवगुणां- । माजीं धुरेचा बैसणा ।
बैसे तया आकर्णा । अभय ऐसें ॥ ६८ ॥
तरि न घलूनि महापुरीं । न घेपे बुडणयाची शिंयारी[१]
कां रोगु न गणिजे घरीं । पथ्याचिया ॥ ६९ ॥
तैसा कर्माकर्मांचिया मोहरा । उठूं नेदूनि अहंकारा ।
संसाराचा दरारा । सांडणें येणें ॥ ७० ॥
अथवा ऐक्यभावाचेनि पैसें । दुजे मानूनि आत्मा ऐसें ।
भयवार्ता देशें । दवडणें जें ॥ ७१ ॥
पाणी बुडऊं ये मिठातें । तंव मीठचि पाणी आतें ।
तेविं आपण जालेनि अद्वैतें । नाशे भय ॥ ७२ ॥
अगा अभय येणें नांवें । बोलिजे तें हें जाणावें ।
सम्यक्ज्ञानाचें आघवें । धांवणें हें ॥ ७३ ॥
आतां सत्त्वशुद्धि जे म्हणिजे । ते ऐसा चिन्हीं जाणिजे
तरी जळे ना विझे । राखोंडी जैसी ॥ ७४ ॥
कां पाडिवां वाटीं न मगे । अंवसे तुटी सांडूनि मागें ।
माजीं अतिसूक्ष्म अंगें । चंद्र जैसा राहे ॥ ७५ ॥
ना तरी वार्षिया सांडिली । ग्रीष्में नाहीं मांडिली ।
माजीं निजरूपें निवडली । गंगा जैसी ॥ ७६ ॥
तैसी संकल्पविकल्पाची घोटी । सांडूनि रजतमाची
कावडी । भोगितां निजधर्माची आवडी । बुद्धि उरे ॥ ७७ ॥

[१] शिसारी, कांप. [२] मार्गे, वाटेंत.

इंद्रियवर्गी दाखविलिया । विरुद्धा अथवा भलेया ।
विस्मयो कांहीं केलिया । नुठी चित्तीं ॥ ७८ ॥
गांवा गेलिया वल्लभु । पतिव्रतेचा विरहक्षोभु ।
भलतेसणी हानिलाभु । न मनी जेवीं ॥ ७९ ॥
तेविं सत्स्वरूप रुचलेपणें । बुद्धी जें ऐसें अनन्य होणें ।
ते सत्वशुद्धि म्हणे । केशिहंता ॥ ८० ॥
आतां आत्मलाभाविखीं । ज्ञानयोगमार्गी एकीं ।
जे आपुलिया ठाकीं । ह्यांवे भरे ॥ ८१ ॥
तेथ सगळिये चित्तवृत्ती । त्यागु करणें या रीती ।
निष्कामें पूर्णाहुति । हुताशीं जेसी ॥ ८२ ॥
कां सुकुळीनें आपुली । आत्मजा सत्कुळींचि दिधली ।
हें असो लक्ष्मी स्थिरावली । मुकुंदीं जैसी ॥ ८३ ॥
तैसें निर्विकल्पपणें । जें योगज्ञानींच या वृत्तिक होणें ।
तो तिजा गुण म्हणे । कृष्णनाथु ॥ ८४ ॥
आतां देहवाचाचित्तें । यथासंपन्नें वित्तें ।
वैरी जालियाही आर्ताते । न वंचणें जें कां ॥ ८५ ॥
पत्र पुष्प छाया । फळ मूळ धनंजया ।
वाटेचा न चुके आलिया । वृक्षु जैसा ॥ ८६ ॥
तैसें मनौनि धनधान्यवरी । विद्यमानें आलया अवसरीं ।
श्रांताचिये मनोहारीं । उपेगा जाणें ॥ ८७ ॥
तया नांव जाण दान । जें मोक्षनिधानाचें अंजन ।
हें असो आयिक चिन्ह । दमाचें ते ॥ ८८ ॥
तरि विषयेंद्रियां मिळणी । करूनि घापे विंतुटणी ।
जैसें तोडिजे खड्गपाणी । पारकेया ॥ ८९ ॥

तैसा विषयजाताचा वारा । वाजों नेदीजे इंद्रियद्वारा ।
इयें बांधोनि प्रत्याहारा । हातीं योगी ॥ ९० ॥
आंतुला चित्ताचे अंगवरी । प्रवृत्ति पळे परवाहेरीं ।
आगी सुयिजे दाहींही द्वारीं । वैराग्याची ॥ ९१ ॥
श्वासोच्छ्वासाहुनी बहुवसें । व्रतें आचरे खरपुसें ।
योसंतितां रात्रिदिवसें । नाराणुक जया ॥ ९२ ॥
पैं दमु ऐसा म्हणिपे । तो हा जाण स्वरूपें ।
यागार्थुही संक्षेपें । सांगों ऐक ॥ ९३ ॥
तरि ब्राह्मण करूनि धुरे । स्त्रियादिक पैल मेरे ।
माझारीं अधिकारें । आपुलालेनि ॥ ९४ ॥
जया जे सर्वोत्तम । भजनीय देवताधर्म ।
ते तेणें यथागम । विधी यजिजे ॥ ९५ ॥
जैसा द्विज षट्कर्में करी । शूद्र तयातें नमस्कारी ।
कीं दोहींसिही सरोभरी । निपजे यागु ॥ ९६ ॥
तैसें अधिकारपर्यालोचें । हें यज्ञ करणें सर्वांचें ।
परि विषयविष फळाशेचें । न घापे माजीं ॥ ९७ ॥
आणि मी कर्ता ऐसा भावो । नेदिजे देहाचेनि द्वारें जावों ।
नां वेदाज्ञेसि तरी ठावो । होइजे स्वयें ॥ ९८ ॥
अर्जुना एवंसंगु । सर्वत्र जाण यज्ञु ।
कैवल्यमार्गींचा अभिज्ञु । सांगाती हा ॥ ९९ ॥
आतां चेंडुवें भूमी हाणिजे । हें नव्हे तो हाता आणिजे ।
कीं शेतीं बीं विखुरिजे । परी पिकीं लक्ष ॥ १०० ॥
ना तरी ठेविलें देखावया । आदर कीजे दिविया ।
कां शाखा फळें यावया । सिंपिजे मूळ ॥ १ ॥

१ नियमनाच्या. २ एरव्हीं.

हें बहु असो आरिसा। आपणपें देखावया जैसा।
पुढतपुढती बहुवसा। उटिजे प्रीती॥ १॥
तैसा वेदप्रतिपाद्यु जो ईश्वरु। तो होआवयालागीं गोचरु।
श्रुतीचा निरंतरु। अभ्यासु करणें॥ २॥
तेचि द्विजांसीच ब्रह्मसूत्र। येरां स्तोत्र कां नाममंत्र।
आवर्तवणें पवित्र। पावावया तत्त्व॥ ४॥
पार्था या स्वाध्यावो। बोलिजे तो हा म्हणे देवो।
आतां तप शब्दाभिप्रावो। आईक सांगों॥ ५॥
तरी दानें सर्वस्व देणें। वेचणें ते व्यर्थ करणें।
जैसें फळोनि स्वयें सुकणें। ओषधीचें॥ ६॥
ना ना धूपाचा अग्निप्रवेशु। कनकीं तुकाचा नाशु।
पितृपक्षु पोषितां हरासु। चद्राचा जैसा॥ ७॥
तैसा स्वरूपाचिया प्रसरा-। लागीं प्राणेंद्रियशरीरां।
आटणी करणें जे वीरा। तेचि तप॥ ८॥
अथवा अनारिसें। तपाचें रूप जरी असे।
तरि जाण जेविं दुधीं हंसें। सूदली चांचू॥ ९॥
तैसें देहजीवाचिये मिळणी। जो उदयजत सूये पाणी।
तो विवेकु अंतःकरणीं। जागवीजे॥ ११०॥
पाहतां आत्मयाकडे। बुद्धीचा पैसु सांकडे।
सांडिनि स्वप्न बुडे। जागणीं जैसें॥ ११॥
तैसा आत्मपर्यालोचु। प्रवर्ते जो साचु।
तपाचा हा निर्वेचु। धनुर्धरा॥ १२॥
आतां बाळाच्या हितीं स्तन्य। जैसें नानाभूतीं चेतन्य।
तैसें प्राणिमात्रीं सौजन्य। आर्जव तें॥ १३॥

अहिंसा सत्यमक्रोधस्त्यागः शांतिरपैशुनम् ।
दया भूतेष्वलोलुप्त्वं मार्दवं ह्रीरचापलम् ॥ २ ॥

आणि जगाचिया सुखोद्देशें । शरीरवाचामानसें ।
राहाटणें तें अहिंसे । रूप जाण ॥ १४ ॥
आतां तीख होउनी मवाळ । जैसें जातीचें मुकुळ ।
कां तेज परी शीतळ । शशांकाचें ॥ १५ ॥
शके दावितांचि रोगु फेडूं । आणि जिभे तरि नव्हे कडु ।
तें वोखद नाहीं मा घडूं । उपमा कैंची ॥ १६ ॥
तरि मऊपणें बुबुळें । झगडतांही परि नाडळे ।
एरव्हीं फोडी कोराळें । पाणी जैसें ॥ १७ ॥
तैसें तोडावया संदेह । तीख जैसें कां लोह ।
श्राव्यत्वें तरि माधुर्य । पायीं घाली ॥ १८ ॥
ऐकों ठातां कौतुकें । कानातें निघती मुखें ।
जें साचारिवेचेनि बिकें । ब्रह्महीं भेदी ॥ १९ ॥
किंबहुना प्रियपणें । कोणातेंही झकऊं नेणें ।
यथार्थ तरी खुपणें । नाहीं कवणा ॥ १२० ॥
एऱ्हवीं गोरी कीर काना गोडापरी साचा चा पाखांडीं कीड ।
आगीचें करणें उघड । परि जळो तें साच ॥ २१ ॥
कानीं लागतां महुर । अर्थे विभांडी जिव्हार ।
ते वाचा नव्हे सुंदर । लांवाचें पां ॥ २२ ॥
परि अहितीं कोपोनि सोपें । लालनीं मऊ जैसें पुष्प ।
तिये मातेचें स्वरूप । जैसें कां होय ॥ २३ ॥

---

१ दाहक. २ पारध्याचें गाणें. ३ कन्या दृष्टीनें पाहिलें तर. ४ घातक. ५ पोकळ, वरवर.

तैसें श्रवणसुखचतुर । परिणमोनि साचार ।
बोलणें जें अविकार । तें सत्य येथें ॥ २४ ॥
आतां घालितांही पाणी । पापाणीं न निघे ओंणी ।
कां मथिलिया लोणी । कांजी नेदी ॥ २५ ॥
त्वचा पायें शिरीं । हालेयांही फडे न करी ।
वसंतींही अंबरीं । न होती फुलें ॥ २६ ॥
ना ना रंभेचेनिही रूपें । शुकीं नुठिजेचि कंदर्पे ।
कां भस्मीं वान्हि न उद्दीपे । घृतेंही जेवीं ॥ २७ ॥
तेविंचि कुमारु क्रोधें भरे । तैसिया मंत्राचीं बीजाक्षरें ।
तियें निमित्तेंही अपारें । मीनलिया ॥ २८ ॥
पैं धातयाही पायां पडतां । नुठी गतायु पांडुसुता ।
तैसी नुपजे उपजवितां । क्रोधोर्मि गा ॥ २९ ॥
अक्रोधत्व ऐसें । नांव तें ये दृशे ।
जाण ऐसें श्रीनिवासें । म्हणितलें तया ॥ १३० ॥
आतां मृत्तिकात्यागें घटु । तंतुत्यागें पटु ।
त्यजिजे जेविं वटु । बीजत्यागें ॥ ३१ ॥
कां त्यजूनि भिंतिमात्र । त्यजिजे आघवेंचि चित्र ।
कां निद्रात्यागें विचित्र । स्वप्नजाळ ॥ ३२ ॥
ना ना जळत्यागें तरंग । वर्षात्यागें मेघ ।
त्यजिजाति जैसे भोग । धनत्यागें ॥ ३३ ॥
तेविं बुद्धिमंतीं देहीं । अहंता सांडून पाहीं ।
सांडिजे अशेषही । संसारजात ॥ ३४ ॥
तया नांव त्यागु । म्हणे तो यज्ञांगु ।
हें मानूनि सुमगु । पार्थु पुसे ॥ ३५ ॥

१ कोंभ. २ सापाची कांत.

आतां शांतीचें लिंग । तें व्यक्त मज सांग ।
देवो म्हणती चांग । अवधान देईं ॥ ३६ ॥
तरी गिळोनि ज्ञेयातें । ज्ञाता ज्ञानही माघौतें ।
हारपे निरुतें । ते शांति पैं गा ॥ ३७ ॥
जैसा प्रळयांबूचा उमडु । बुडवूनि विश्वाचा पवाडू ।
होय आपणपें निविडु । आपणचि ॥ ३८ ॥
मग उगम ओघ सिंधु । हा नुरेचि व्यवहारभेदु ।
परि जलैक्याचा बोधु । तोही कवणा ॥ ३९ ॥
तैसी ज्ञेया देतां मिठी । ज्ञातृत्वही पडे पोटीं ।
मग उरे तेंचि किरीटी । शांतीचें रूप ॥ १४० ॥
आतां कदर्थवित व्याधी । बळीकरणाचिया आधीं ।
आपपरु न शोधी । सद्वैद्यु जैसा ॥ ४१ ॥
कां चिखलीं रुतली गाये । धड माकड न पाहे ।
जो तियेचिया ग्लानी होये । कालाभुला ॥ ४२ ॥
ना ना बुडतयातें सकरुणु । न पुसे अंत्यजु कीं ब्राह्मणु।
काढूनि राखे प्राणु । हेंचि जाणे ॥ ४३ ॥
कीं महावनीं पापियें । उघडी केली विपायें ।
ते नेसविल्यावीण न पाहे । शिष्टु जैसा ॥ ४४ ॥
तैसें अज्ञानप्रमादादिकीं । कां प्राक्तनही सदोखीं ।
निंद्यत्वाचां सर्वविखीं । खिळिले जे ॥ ४५ ॥
तयां आंगीक आपुलें । देऊनियां भलें ।
विसरविजती सलें । सलतीं तियें ॥ ४६ ॥
अगा पुढिलाचा दोखु । करूनि आपुलिये दिठी चोखु ।
मग घापे अवलोकु । तयावरी ॥ ४७ ॥
जैसा पुजूनि देवो पाहिजे । पेरूनि शेता जाइजे ।
तोषोनि प्रसादु घेइजे । अतिथीचा ॥ ४८ ॥

तैसें आपुलेनि गुणें । पुढिलाचें उणें ।
फेडुनियां घाइणें । तयाकडे ॥ ४९ ॥
चोचूनि न विंधिजे वर्मी । नातुडविजे अकर्मी ।
न बोलविजे नामीं । सदोषीं तिहीं ॥ १५० ॥
वरि कोणें एकें उपायें । पडिलें तें उभें होये ।
तेचि कीजे परि घाये । नेदावे वर्मी ॥ ५१ ॥
पैं उत्तमाचियासाठीं । नीच मानिजे किरीटी ।
हें वांचोनि दिठी । दोषु न घेवे ॥ ५२ ॥
अगा अपैशून्याचें लक्षण । अर्जुना हें फुडें जाण ।
मोक्षमार्गीचें सुखासन । मुख्य हें गा ॥ ५३ ॥
आतां दया ते ऐसी । पूर्णचंद्रिका जैसी ।
निववितां न कडसी । सानें थोरें ॥ ५४ ॥
तैसें दु खिताचे शिणणे । हिरतां सकणवपणें ।
उत्तमाधम नेणे । विवंचूं गा ॥ ५५ ॥
पैं जगीं जीवनासारिखें । वस्तु अंगवरी उपखे ।
परि जातें जीवित राखे । तृणाचेंही ॥ ५६ ॥
तैसे पुढिलाचेनि तापें । कल्पवळलिये कृपे ।
सर्वस्वेंसीं विधलेही आपणपें । थोडेंचि गमे ॥ ५७ ॥
निम्न भरलियाविणें । पाणी ठळांचि नेणें ।
तेवि श्रांत तोपोनि जाणें । सामोरें पां ॥ ५८ ॥
पैं पायीं कांटा नेहटे । तंव व्यथा जीवीं उमटे ।
तैसा पोळे संकटें । पुढिलाचेनि ॥ ५९ ॥
कां पायों शीतळता लाहे । कीं ते डोळयाचिलागीं होये ।
तैसें परसुखें जाय । सुखावतु ॥ १६० ॥

१ नाश पावते.

किंबहुना तृषितालागीं । पाणी आरायिलें असे जगीं ।
तैसें दुःखितांचे सेलभागीं । जिणें जयाचें ॥ ६१ ॥
तो पुरुष धीरराया । मूर्तिमंत जाण दया ।
मी उदयजतांचि लया । ऋणिया लाभें ॥ ६२ ॥
आतां सूर्यासि जीवें । अनुसरलिया राजीवें ।
परि तें तो न शिवे । सौरभ्य जैसें ॥ ६३ ॥
कां वसंताचिया वाहाणीं । आलिया वनश्रीच्या अक्षौहिणी ।
ते न करीतुचि घेणीं । निगाला तो ॥ ६४ ॥
हें असो महासिद्धींसीं । लक्ष्मीहि आलिया पासीं ।
परि महाविष्णु जैसी । न गणीच ते ॥ ६५ ॥
तैसे ऐहिकींचे कां स्वर्गीचे । भोग पाइक जालिया इच्छेचे ।
परि भोगावें हें न रुचे । मनामाजीं ॥ ६६ ॥
ें काय कौतुकीं । जीव नोहे विषयाभिलाखी ।
अलोलुप्त्वदशा ठाउकी । जाण ते हे ॥ ६७ ॥
आतां माशियां जैसें मोहळ । जळचरां जेवि जळ ।
कां पक्षियां अंतराळ । मोकळें हें ॥ ६८ ॥
ना तरी बाळकोद्देशें । मातेचें स्नेह जैसें ।
कां वसंतींच्या स्पर्शें । मऊ मलयानिलु ॥ ६९ ॥
डोळेयां प्रियाची भेटी । कां पिलियां कूर्मीची दिठी ।
तैसी भूतमात्रीं राहटी । मवाळ ते ॥ १७० ॥
स्पर्शें अतिमृदु । मुखीं घेतां सुस्वादु ।
घ्राणासि सुगंधु । उजाळु आंग ॥ ७१ ॥
तो आवडे तेवढा घेतां । विरुद्ध जरी न होता ।
तरी उपमे येता । कापूर कीं ॥ ७२ ॥
परी महाभूतें पोटीं वाहे । तेवींचि परमाणूमाजीं सामाये ।
या विश्वानुसार होये । गगन जैसें ॥ ७३ ॥

काय सांगों ऐसें जिणें । जें जगाचेनि जीवें प्राणे ।
तया नाव म्हणे । मार्दव मी ॥ ७४ ॥
आतां पराजयें राजा । जैसा कदर्थिजे लाजा ।
का मानिया निस्तेजा । निकृष्टास्तव ॥ ७५ ॥
नाना चांडाळमंदिराशीं । अवचटें आलिया सन्यासी ।
मग लाज होय जैसी । उत्तमा तया ॥ ७६ ॥
क्षत्रिया रणीं पळोनि जाणे । ते कोण साहे लाजिरवाणें ।
का वैधव्यें पाचारणें । महासतियेतें ॥ ७७ ॥
रूपसा उदयले कुष्ट । संभाविता कुटीचें बोट ।
तया लाजा प्राणसकट । होय जेसें ॥ ७८ ॥
तैसें औटहातपणें । जें शव होऊनि जिणें ।
उपजों उपजों मरणें । नावानावा ॥ ७९ ॥
तियें गर्भमेदमुसे । रक्तमूत्ररसें ।
वोतीव होऊनि असे । तें लाजिरवाणें ॥ १८० ॥
हें बहु असो देहपणें । नामरूपासि येणें ।
नाहीं गा लाजिरवाणें । तयाहूनि ॥ ८१ ॥
ऐसैसिया अवकळा । घेपे शरीराचा कांटाळा ।
ते लाज पै निर्मळा । निंसुगा गोड ॥ ८२ ॥
आता सूत्रतंतु तुटलिया । चेष्टाचि ठाके सायखडिया ।
तैसी प्राणजयें कर्मेंद्रिया । खुटे गति ॥ ८३ ॥
कीं मावळलिया दिनकरु । सरे किरणांचा प्रसरु ।
तैसा मनोजय प्रकारु । ज्ञानेंद्रियांचा ॥ ८४ ॥
एवं मनपवननियमें । होती दाही इंद्रियें अक्षमें ।
तें अचापल्य वर्में । येणें होय ॥ ८५ ॥

१ निर्लज्जाप्र

तेजः क्षमा धृतिः शौचमद्रोहो नातिमानिता ।
भवंति संपदं दैवीमभिजातस्य भारत ॥ ३ ॥

आतां ईश्वरप्राप्तीलागीं । प्रवर्तता ज्ञानमार्गी ।
धिवसेयाच्या आंगीं । उणीव नोहे ॥ ८६ ॥
वोखटें मरणाऐसें । तेंही आलें अग्निप्रवेशें ।
परी प्राणेश्वरोद्देशें । न गणीचि सती ॥ ८७ ॥
तैसें आत्मनाथाचिया आधी। लाऊनि विषयविषाची बांधी ।
धांवों आवडे पांणधी । शून्याचिये ॥ ८८ ॥
न ठाके निषेधु आड । न पडे विधीची भीड ।
नुपजेचि जीवीं कोड । महासिद्धीचें ॥ ८९ ॥
ऐसें ईश्वराकडे निज । धांवे आपसया सहज ।
तया नांव तेज । आध्यात्मिक तें ॥ १९० ॥
आतां सर्वही साहातिया गरिमा । गर्वा न ये तेचि क्षमा ।
जैसें देह वाहोनि रोमा । वाहणें नेणें ॥ ९१ ॥
आणि मातलिया इंद्रियांचे वेग । कां प्राचीनें खवळले रोग ।
अथवा योगवियोग । प्रियाप्रियाचे ॥ ९२ ॥
यया आघवियाचाचि थोरु । एके वेळे आलिया पूरु ।
तरी अगस्त्य कां होऊनि धीरु । उभा ठाके ॥ ९३ ॥
आकाशीं धूमाची रेखा । उठिली बहुवा आगळिका ।
ते गिळी येकीं झुळुका । वारा जेवीं ॥ ९४ ॥
तैसें अधिभूताधिदैवां । अध्यात्मादि उपद्रवां ।
पातलेया पांडवा । गिळूनि घाली ॥ ९५ ॥

१ दोन कुंपणांमधील वाट.

ऐसें चित्तक्षोभाच्या अवसरीं । उचलूनि धैर्या जें चांगावें
करी । धृति म्हणिपे अवधारीं । तियेतें गा ॥ ९६ ॥
आतां निर्वाळूनि कनकें । भरिला गांगें पीयूखें ।
तया कलशाचियासारिखें । शौच असे ॥ ९७ ॥
जे आंगीं निष्काम आचारु । जीवीं विवेकु साचारु ।
तो सबाह्य घडला आकारु । शुचित्वाचाचि ॥ ९८ ॥
कां फेडित पापताप । पोखीत तीरींचे पादप ।
समुद्रा जाय आप । गंगेचें जैसें ॥ ९९ ॥
कां जगाचें आंध्य फेडितु । श्रियेची राउळें उघडितु ।
निघे जैसा भास्वतु । प्रदक्षिणे ॥ २०० ॥
तैसीं बांधलीं सोडिता । बुडालीं काढिता ।
सांकडीं फेडिता । आर्तांचिया ॥ १ ॥
किंबहुना दिवसराती । पुढिलांचें सुख उन्नति ।
आणित आणित स्वार्थी । प्रवेशिजे ॥ २ ॥
वांचूनि आपुलिया काजालागीं । प्राणिजाताच्या अहित-
मार्गीं । संकल्पाचीही आडवगी । न करणें जें ॥ ३ ॥
पैं अद्रोहत्व ऐसिया गोष्टी । ऐकसी जिया किरीटी ।
ते सांगितलें हे विठी । पाहीं ये तैसें ॥ ४ ॥
आणि गंगा शंभूचां माथां । पावोनि संकोचे जेवीं पार्था ।
तेवीं मान्यपणें सर्वथा । लाजणें जें ॥ ५ ॥
तें हें पुढतपुढती । अमानित्व जाण सुमति ।
मागां सांगितलेंसे किती । तेंचि ते बोलों ॥ ६ ॥
एव इहीं सव्विसें । ब्रह्मसंपदा हे वसत असे ।
मोक्षचक्रवर्तीचें जैसें । अग्रहार होय ॥ ७ ॥
ना ना हे संपत्ति दैवी । या गुणतीर्थांची नीच नवी ।
निर्विण्णसगरांची दैवी । गंगाचि आली ॥ ८ ॥

कीं गुणकुसुमांची माळा । हे घेऊनि मुक्तिबाळा ।
वैराग्यनिरपेक्षाचा गळा । गिंवसीत असे ॥ ९ ॥
कीं सात्विकेंगुणज्योती । इहीं उजळूनि आरती ।
गीता आत्मया निजपती । नीरांजना आली ॥ ११० ॥
उगळितें निर्मळें । गुण इयेंचि मुक्ताफळें ।
दैवी शुक्ति फळें । गीतार्णवींची ॥ ११ ॥
काय बहु वानूं ऐसी । अभिव्यक्ति ये अपैसी ।
केलें दैवी गुणराशी । संपत्ती रूप ॥ १२ ॥
आतां दुःखाची आंतुवट वेली । दोषकाट्यांची जरी भरली ।
तरी निजाभिधानीं घाली । आसुरी ते ॥ १३ ॥
पैं त्याज्य त्यजावयालागीं । जाणावी जरी अनुपयोगी ।
तरी ऐका ते चांगी । श्रोत्रशक्ति ॥ १४ ॥
तरी नरकव्यथा थोरी । आणावया दोषीं अघोरीं ।
मेळू केला ते आसुरी । संपत्ति हे ॥ १५ ॥
ना ना विषवर्गु एकवटु । तया नांव जैसा बासटु ।
आसुरी संपत्ति हा खोटु । दोषांचा तैसा ॥ १६ ॥

दंभो दर्पोऽभिमानश्च क्रोधः पारुष्यमेव च ।
अज्ञानं चाभिजातस्य पार्थ संपदमासुरीम् ॥ ४ ॥

तरि तयाचि आसुरा । दोषांमाजीं जया वीरा ।
वाडपणाचा डांगोरा । तो दंभु ऐसा ॥ १७ ॥
जैसी आपुली जननी । नग्न दाविलिया जनीं ।
तें तीर्थेचि परी पतनीं । कारण होय ॥ १८ ॥

---

१ कालकूट.

कां विद्या गुरूपदिष्टा । बोभाइलिया चोहटां ।
तरी इष्टदा परि अनिष्टा । हेतु होती ॥ १९ ॥
पैं आंगें बुडतां महापूरीं । जे वेगें काढी पैलतीरीं ।
ते नावचि बांधिलिया शिरीं । बुडवी जैसी ॥ ११० ॥
कारण जें जीविता । तें वानिलें जरि सेवितां ।
तरी अन्नचि पांडुसुता । होय विष ॥ ११ ॥
तैसा दृष्टादृष्टाचा सखा । धर्मु जाला तो फोकारिजे देखा ।
तरि तारिता तोचि दोखा- । लागीं होय ॥ १२ ॥
म्हणोनि वाचेचा चौवांरा । घातलिया धर्माचा पसारा ।
धर्मुचि तो अधर्मु होय वीरा । तो दंभु जाणें ॥ १३ ॥
आतां मूर्खांचिये जिमे । अक्षरांचा आंबुखा सुभे ।
आणि तो ब्रह्मसभे । न रिझे जैसा ॥ १४ ॥
कां मांदुरीलोकांचा घोडा । गजपतिही मानी थोडा ।
कां कांटियेवरिल्या सरडा । स्वर्गुही नीच ॥ १५ ॥
तृणाचेनि इंधनें । आगी धांवे गगनें ।
थिल्लरवळें मीनें । न गणिजे सिंधु ॥ १६ ॥
तैसा माजे स्त्रिया धनें । विद्या स्तुती बहुतें मानें ।
एके दिवसींचेनि पराह्नें । अल्पकु जैसा ॥ १७ ॥
अभ्रच्छायेचिया जोडी । निंदैवु घर मोडी ।
मृगांबु देखोनि फोडी । पाणियांडे मूर्ख ॥ १८ ॥
किंबहुना ऐसैसें । उतणें जें संपत्तिमिसें ।
तो दर्पु गा अनारिसें । न बोलों घेई ॥ १९ ॥

---

१ चौफेर २ शिंतोडा, थेंब. ३ पडला. ४ चाबूकस्वारांचा. ५ पाण्याची टाकी

आणि जगा वेदीं विश्वासु । विश्वासीं पूज्यु ईशु ।
जगीं एक तेजसु । सूर्युचि हा ॥ १३० ॥
जगत्पुष्टे आस्पद । एक सार्वभौमपद ।
न मरणें निर्विवाद । जगा पढियें ॥ ३१ ॥
म्हणौनि जग उत्साहें । यातें वानूं जाये ।
कीं तें आइकोनि मत्सरु वाहे । फुगों लागे ॥ ३२ ॥
म्हणे ईश्वरातें खायें । तया वेदा विष सूयें ।
गौरवामाजीं त्राये । संगीत असे ॥ ३३ ॥
पतंगा नावडे ज्योति । खद्योता भानूची खंती ।
टिटिभेनें अपांपति । वैरी केला ॥ ३४ ॥
तैसा अभिमानाचेनि मोहें । ईश्वराचेंही नाम न साहे ।
बापातें म्हणे मज हे । सवती जाली ॥ ३५ ॥
ऐसा मान्यतेचा पुष्टगंडु । तो अभिमानी परमलंडु ।
रौरवाचा रूढु । मार्गुचि पैं ॥ ३६ ॥
आणि पुढिलांचें सुख । देखणियांचें होय मिख ।
चढे क्रोधाग्नीचें विख । मनोवृत्ती ॥ ३७ ॥
शीतळाचिये भेटी । तातलां तेलीं आगी उठी ।
चंद्रु देखोनि जळे पोटीं । कोल्हा जैसा ॥ ३८ ॥
विश्वाचें आयुष्य जेणें उजळे । तो सूर्यु उदैला देखोनि सवंळे ।
पापिया फुटती डोळे । डुडुळाचे ॥ ३९ ॥
जगाची सुखपहांट । चोरां मरणाहूनि कष्ट ।
दुधाचें काळकूट । होय व्याळीं ॥ १४० ॥
अगाधें समुद्रजळें । प्राशितां अधिक जळे ।
वडवाग्नि न मिळे । शांति कहीं ॥ ४१ ॥

१ मोठा ताठा. २ सकाळीं.

तैसा विद्याविनोदविभवें । देखे पुढिलांचीं दैवें ।
तंव तंव रोषु दुणावे । क्रोधु तो जाण ॥ ४२ ॥
आणि मन सर्पाची कुटी । डोळे नाराचांची सुटी ।
बोलणें ते वृष्टि । इंगळांची ॥ ४३ ॥
येर जें क्रियाजात । तें तिखयाचें कर्वत ।
ऐसें सबाह्य खसासित । जयाचें गा ॥ ४४ ॥
तो मनुष्यांत अधमु जाण । पारुष्याचें अवतरण ।
आतां आइक खूण । अज्ञानाची ॥ ४५ ॥
तरी शीतोष्णस्पर्शा । निवाडु नेणे पाषाणु जैसा ।
कां रात्रीं आणि दिवसा । जात्यंधु तो ॥ ४६ ॥
आगी उठिला आरोगणें । जैसा खाद्याखाद्य न म्हणे ।
कां परिस पाडु नेणे । सोनया लोहा ॥ ४७ ॥
ना तरि ते नानारसीं । रिघोनि दर्वी जैसी ।
परि रसस्वादासी । चाखों नेणें ॥ ४८ ॥
कां वारा जैसा पारखी । नव्हेचि गा मार्गामार्गाविखीं ।
तैसें कृत्याकृत्यविवेकीं । अंधपण जें ॥ ४९ ॥
हें चोख हें मैळ । ऐसें नेणोनियां बाळ ।
देखे तें केवळ । मुखींचि घाली ॥ १५० ॥
तैसें पापपुण्याचें खिचटें । करोनि खातां बुद्धिचेष्टे ।
कडु मधुर न वाटे । ऐसी जे दशा ॥ ५१ ॥
तिये नाम अज्ञान । या बोला नाहीं आन ।
एवं साही दोषांचें चिन्ह । सांगितलें ॥ ५२ ॥
इहींच साही दोषांगीं । हे आसुरी संपत्ति शाढुर्गी ।
जैसें थोर विष भुजंगीं । अंग सानें ॥ ५३ ॥
कां तिघी वन्हींची पांती । पाहतां थोडे ठाय गमती ।
परि विश्वही माणागुती । कऱ्हें न पुरे ॥ ५४ ॥

घातयाही गेलिया शरण । त्रिदोषीं न चुके मरण ।
तया तिहींची दुणी जाण । साही दोष हे ॥ ५५ ॥
इहीं साही दोषीं संपूर्णी । जाली इयेची उभारणी ।
म्हणौनि आसुरी उणी । संपदा नव्हे ॥ ५६ ॥
परि क्रूरग्रहांची जैसी । मांदी मिळे एकेचि राशी ।
कां येती निंदकापासीं । अशेष पापें ॥ ५७ ॥
मरणाराचें आंग । पडिघाती अवघेचि रोग ।
कां कुमुहूर्तीं दुर्योग । एकवटती ॥ ५८ ॥
विश्वासला आंतुडवीजे चोरा । शिणला सुइजे महापुरा[१]
तैसें दोषीं इहीं नरा । अनिष्ट कीजे ॥ ५९ ॥
कां आयुष्य जातिये वेळे । शेळिये सांतवेउळी मिळे ।
तैसे साही दोष सगळे । जोडती तया ॥ १६० ॥
मोक्षमार्गाकडे । जैं ययाचा आंवुखा पडे ।
तैं न निघे म्हणौनि बुडे । संसारीं जो ॥ ६१ ॥
अधमां योनींचां पाउटीं । उतरत जो किरीटी ।
स्थावरांही तळवटीं । बैसणें घे ॥ ६२ ॥
हें असो तयाचां ठायीं । मिळोनि साही दोषीं इहीं ।
आसुरी संपत्ति पाहीं । वाढविजे ॥ ६३ ॥
ऐसिया या दोन्ही । संपदा प्रसिद्धा जनीं ।
सांगितलिया चिन्हीं । वेगळाल्या ॥ ६४ ॥

दैवी संपद्विमोक्षाय निबंधायासुरी मता ।
मा शुचः संपदं दैवीमभिजातोऽसि पांडव ॥ ५ ॥

इया दोन्हीमाजीं पहिली । दैवी जे म्हणितली ।
ते मोक्षसूर्ये पाहली । उखाचि जाण ॥ ६५ ॥

---

१ सात नाम्यांची इंगळी.

येरी जे दुसरी । संपत्ति क्षां आसुरी ।
ते मोहलोहाची खरी । सांखळी जीवां ॥ ६६ ॥
परि हें आइकोनि झणे । भय घेसी हो मनें ।
काय रात्रीचा दिनें । धाकु धरिजे ॥ ६७ ॥
हे आसुरी संपत्ति तया । बंधालागीं धनंजया ।
जो साहीं दोषां ययां । आश्रयो होय ॥ ६८ ॥
तू तव पांडवा । सांगितलेया दैवा ।
गुणनिधि बरवा । जन्मलासी ॥ ६९ ॥
म्हणोनि पार्था तू या । दैवी संपत्ती स्वामिया ।
होऊनि यावें उंवाया[1] । कैवल्याचिया ॥ १७० ॥

द्वौ भूतसर्गौ लोकेऽस्मिन्दैव आसुर एव च ।
दैवो विस्तरशः प्रोक्त आसुर पार्थ मे श्रृणु ॥ ६ ॥

आणि दैवां आसुरां । संपत्तिवंतां नरां ।
अनादिसिद्ध उंजगरा । राहाटीचा आहे ॥ ७१ ॥
जैसें रात्रीचां अवसरीं । व्यापारिजे निशाचरीं ।
दिवसा सुव्यवहारीं । मनुष्यादिकीं ॥ ७२ ॥
तैसिया आपुलालिया राहाटीं । वर्तती दोनी सृष्टी ।
दैवी आणि किरीटी । आसुरी येथ ॥ ७३ ॥
तेवींचि विस्तारूनि दैवी । ज्ञानकथनादि प्रस्तावीं ।
ग्रंथीं बरवी । सांगितली ॥ ७४ ॥
आतां आसुरी जे सृष्टि । तयींची उपलऊं गोठी ।
अवधानाची दिठी । दे पां निकी ॥ ७५ ॥

१ सुमारा. २ मार्ग, प्रवाह.

तरी वाद्यंवीण नादु । नेदी कवणाही सादु ।
कां अपुष्पीं मकरंदु । न लभे जैसा ॥ ७६ ॥
तैसी प्रकृति हे आसुर । एकली नोहे गोचर ।
जंव एकाध शरीर । माल्हातीना ॥ ७७ ॥
मग आविष्करला लांकुडें । पावकु जैसा जोडे ।
तैसी प्राणिदेहीं सांपडे । आटोपली हे ॥ ७८ ॥
ते वेळीं जे वाढी उंसा । तेचि आंतुला रसा ।
देहाकारु होय तैसा । प्राणियांचा ॥ ७९ ॥
आतां तयाचि प्राणियां । रूप करूं धनंजया ।
घडले जे आसुरिया । दोषवृंदीं ॥ १८० ॥

प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च जना न विदुरासुराः ।
न शौचं नापि चाचारो न सत्यं तेषु विद्यते ॥ ७ ॥

तरी पुण्यालागीं प्रवृत्ति । कां पापाविषयीं निवृत्ति ।
या जाणणेयाची राती । तयाचें मन ॥ ८१ ॥
निगणेया आणि प्रवेशा । चित्त नेदितु आवेशा ।
कोशकीटु जैसा । जाचिन्नला पैं ॥ ८२ ॥
कां दिधलें माघुती येईल । कीं न ये हें पुढील ।
न पाहातां दे मांडवल । मूर्ख चोरां ॥ ८३ ॥
तैसिया प्रवृत्ति निवृत्ति दोनी । नेणिजती आसुरीं जनीं ।
आणि शौच तें स्वप्नीं । देखती ना ते ॥ ८४ ॥
काळिमा सांडील कोळसा । वरि चोखी होईल वायसा ।
राक्षसही मांसा । विटों शके ॥ ८५ ॥
परि आसुरां प्राणियां । शौच नाहीं धनंजया ।
पवित्रत्व जेविं भांडिया । मद्याचिया ॥ ८६ ॥

आणि चाटविती विधीची आस । कां पाहाती चढिलांची वास । आचाराची माप । नेणतीचि ते ॥ ८७ ॥
जैसें चरणें शेळियेचें । कां धांवणें वारियाचें । जाळणें आगीचें । भलतेउतें ॥ ८८ ॥
तैसें पुढां सूनि स्वैर । आचरती ते गा आसुर । सत्येंसि कीर वैर । सदाचि तयां ॥ ८९ ॥
जरी नांगिया आपुलिया । विंचू करी गुदगुलिया । तरी साचा बोलिया । बोलती ते ॥ १९० ॥
अपानाचेनि तोंडें । जरि सुगंधा येणें घडे । तरि सत्य तयां जोडे । आसुरांतें ॥ ९१ ॥
ऐसें ते न करितां कांहीं । आंगेंचि वोखटे पाहीं । आतां बोलती ते नवाई । सांगिजेल ॥ ९२ ॥
पऱ्हवीं करेयाचां ठायीं चांग । तें तयासि केंचें नीट आंग । तैसा आसुरांचा प्रसंग । प्रसंगें परिस ॥ ९३ ॥
उंधवणीचें जेवि तोंड । उमळी धुवाचे उमड । हें जाणिजे तेविं उघड । सांगों ते बोल ॥ ९४ ॥

असत्यमप्रतिष्ठं ते जगदाहुरनीश्वरम् ।
अपरस्परसंभूतं किमन्यत्कामहैतुकम् ॥ ८ ॥

तरि विश्व हा अनादि ठावो । येथ नियंता ईश्वररावो । चावडिये न्यायीं अन्यावो । निवडी वेदु ॥ ९५ ॥
येथें अन्यायी पडे । तो निरयभोगें दंडे । सन्यायी तो सुरवाडें । स्वर्गीं जिये ॥ ९६ ॥

१ पुराण्याचें.

ऐसी हे विश्वव्यवस्था । अनादि जे पार्था ।
इयेतें म्हणती ते वृथा । अवघेचि हें ॥ ९७ ॥
यज्ञमूढ ठकिले यागीं । देवपिसे प्रतिमालिंगीं ।
नागवले भगवे योगी । समाधिभ्रमें ॥ ९८ ॥
येथ आपुलेनि बळ । भोगिजे जें जें वेंटाळें ।
हेंचांचोनि वेगळें । पुण्य आहे ॥ ९९ ॥
ना अशक्तपणें आंगिकें । वेगळ वेंटाळीं न शके ।
ऐसा गादिजेवीण विषयसुखें । तेंचि पाप ॥ ३०० ॥
प्राण घेपती संपन्नांचे । हें पाप जरी साचें ।
तरी सर्वस्व ह्याता ये तयांचें । हें पुण्यफळ कीं ॥ १ ॥
बळी अबळातें खाये । हेंचि बाधित जरी होये ।
तरी मासेयां कां नोहे । निसंतान ॥ २ ॥
आणि कुळें शोधूनि दोन्ही । कुमारेंचि शुभलग्नीं ।
मेळवीजती प्रजासाधनीं । हेतु जरी ॥ ३ ॥
तरी पशुपक्ष्यादि जाती । जया मिती नाहीं संतती ।
तयां कोणें प्रतिपत्ती । विवाह केले ॥ ४ ॥
चोरियेचें धन आलें । तरि तें कोणासि विष जालें ।
वालमें परद्वार केलें । कोढी कोणी होय ॥ ५ ॥
म्हणोनि देवो गोसावी । तो धर्माधर्मु भोगवी ।
आणि परत्राच्या गांवीं । करी तो भोगी ॥ ६ ॥
परि परत्र ना देवो । न दिसे म्हणोनि तें वावो ।
आणि कर्ता निमे मा ठावो । भोग्यासि कवणु ॥ ७ ॥
येथ उर्वशिया इंद्र सुखी । जैसा कां स्वर्गलोकीं ।
तैसाचि कृमिही नरकीं । लोळतु श्लाघे ॥ ८ ॥

१ विधिविधानानें.

म्हणौनि नरक स्वर्गु । नव्हे पापपुण्यभागु ।
जे दोहीं ठायीं सुखभोगु । कामाचाचि तो ॥ ९ ॥
याकारणें कामें । स्त्रीपुरुषयुग्में ।
मिळती तेथ जन्मे । आघवें जग ॥ ३१० ॥
आणि जें जें अभिलाषें । स्वार्थालागीं हें पोषे ।
पाठीं परस्परद्वेषें । कामुचि नाशी ॥ ११ ॥
एवं कामावाचूनि कांहीं । जगा मूळचि आन नाहीं ।
ऐसें बोलती पाहीं । आसुर गा ते ॥ १२ ॥
आता असो हें किडाळ । बोलीं न करूं पघळ ।
सांगतांचि सफोल । होतसे वाचा ॥ १३ ॥

एतां दृष्टिमवष्टभ्य नष्टात्मानोऽल्पबुद्धयः ।
प्रभवन्त्युग्रकर्माणः क्षयाय जगतोऽहिताः ॥ ९ ॥

आणि ईश्वराचिया खंती । नुसधियाचि करिती चाथी[1] ।
हेही नाहीं चित्तीं । निश्चयो एकु ॥ १४ ॥
किंबहुना उघड । आंगीं लाऊनियां पाखांड ।
नास्तिकपणाचें हाड । रोंविलें जीवीं ॥ १५ ॥
ते येठीं स्वर्गालागीं आदरु । कां नरकाचा असदरु ।
या वासनाचा अंकुरु । जळोनि गेला ॥ १६ ॥
मग केवळ ये देहखोडा । अमेध्योदकाचा बुडबुडा ।
विषयपंकीं सुहाडा[2] । बुडाले गा ॥ १७ ॥
जैं धांटावे होती जळचर । तैं ढोहीं मिळती ढीवर ।
कां पडावें होय शरीर । तैं रोगा उदयो[3] ॥ १८ ॥

१ चावटी, पोरकट चऱ्हाट २ सख्या अर्जुना । ३ मरणासन्निध

उद्देजणें केतूचें जैसें । विश्वा अनिष्टोद्देशें ।
जन्मती ते तैसे । लोकां आदु ॥ १९ ॥
विरूढलिया अशुभ । फुटती तें ते कोंभ ।
पापाचे कीर्तिस्तंभ । चालते ते ॥ ३२० ॥
आणि मागां पुढां जाळणें । वांचूनि आगी कांहीं नेणे ।
तैसें विरुद्धचि एक करणें । भलतेयां ॥ २१ ॥
परि तेंचि गा करणें । आदरिती संभ्रमें जेणें ।
तो आइक पार्था म्हणे । श्रीनिवासु ॥ २२ ॥

काममाश्रित्य दुष्पूरं दंभमानमदान्विताः ।
मोहाद्गृहीत्वाऽसद्ग्राहान्प्रवर्ततेऽशुचिव्रताः ॥ १० ॥

तरि जोळ पाणियें न भरे । आगी इंधनें न पुरे ।
तयां दुर्भरांचिये धुरे । भुकाळु जो ॥ २३ ॥
तया कामाचा वोलावा । जीवीं धरूनि पांडवा ।
दंभमानाचा मेळावा । मेळविती ॥ २४ ॥
मातलिया कुंजरा । आगळी जाली मदिरा ।
तैसा मदाचा ताठा तंव जरा । चढतां आंगीं ॥ २५ ॥
आणि आग्रहा तोचि ठावो । वरि मौढ्याऐसा सावावो ।
मग काय वानूं निर्वाहो । निश्चयाचा ॥ २६ ॥
जिहीं परोपतापु घडे । परावा जीवु रगडे ।
तिहीं कर्मीं होऊनि गाढे । जन्मवृत्ती ॥ २७ ॥
मग आपुलें केलें फोकारिती । आणि जगातें धिक्कारिती ।
दाहीं दिशीं पसरिती । स्पृहाजाळ ॥ २८ ॥

---

१ जाळें. २ साधर्म्य.

ऐसा श्लाघों जंव जाये । तंव मन आणीकही वाहे ।
सवेंचि म्हणे पाहे । आणिकांचेंही आर्पू ॥ ४९ ॥
हें जेतुलें असे जोडिलें । तयाचेनि मांडवलें ।
लाभा घेईन उरलें । चराचर हें ॥ ३५० ॥
ऐसेनि धना विय्वाचिया । मीचि होईन स्वामिया ।
मन दिठी पडे तया । उरों नेदीं ॥ ५१ ॥

असौ मया हतः शत्रुर्हनिष्ये चापरानपि ।
ईश्वरोऽहमहं भोगी सिद्धोऽहं बलवान् सुखी ॥ १४ ॥

हे मारिले वैरी थोडे । आणीकही साधीन गाढे ।
मग नांदेन पवाडें । येकलाचि मी ॥ ५२ ॥
मग माझीं होतील कामारीं । तियेंवांचूनि येरें मारीं ।
किंबहुना चराचरीं । ईश्वरु तो मी ॥ ५३ ॥
मी भोगभूमीचा रावो । आजि सर्वसुखासी ठावो ।
म्हणोनि इंद्रुही वावो । मातें पाहूनि ॥ ५४ ॥
मी मनें वाचा देहें । करीं तें कैसें नोहे ।
के मजवांचूनि आहे । आज्ञासिद्धु आनु ॥ ५५ ॥
तंवचि बळिया काळु । जंव न दिसें मी अतुर्बळु ।
सुखाचा कीर निखिळु । राशिचा मीचि ॥ ५६ ॥

आढ्योऽभिजनवानस्मि कोऽन्योऽस्ति सदृशो मया ।
यक्ष्ये दास्यामि मोदिष्य इत्यज्ञानविमोहिताः ॥ १५ ॥

कुबेरु आथिला होये । परी तो नेणे माझी सोये ।
संपत्ति मजसम नव्हे । श्रीनाथाही ॥ ५७ ॥
माझिया कुळाचा उजाळु । कां जातिगोतांचा मेळु ।
पाहतां ब्रम्हाही एळु । उणाचि दिसे ॥ ५८ ॥

म्हणोनि मिरविती नांवें । वायां ईश्वरादि आघवे ।
नाहीं मजसीं सरी पावे । ऐसें कोण्ही ॥ ५९ ॥
आतां लोपला अभिचारु । त्याचा करीन मी जीर्णोद्धारु ।
प्रतिष्ठीन परमारु । यागवरि ॥ ३६० ॥
मातें गाती वानिती । नटनाचें रिझविती ।
तयां देईन मागती । ते ते वस्तु ॥ ६१ ॥
माजिरा अन्नपानीं । प्रमदांच्या आलिंगनीं ।
मी होईन त्रिभुवनीं । आनंदाकारु ॥ ६२ ॥
काय बहु सांगों ऐसें । ते आसुरीप्रकृतीपिसे ।
तुरंबिती असोसें । गगनीचें तियें ॥ ६३ ॥

अनेकचित्तविभ्रांता मोहजालसमावृताः ।
प्रसक्ताःकामभोगेषु पतंति नरकेऽशुचौ ॥ १६ ॥

ज्वराचेनि आटोपें । रोगी मलतेसें जल्पे ।
चावळती संकल्पें । जाण ते तैसे ॥ ६४ ॥
अज्ञान आंतुले धूळी । म्हणौनि आशा वाहदुळी ।
भोंवडीजती अंतराळीं । मनोरथांचां ॥ ६५ ॥
अनियम आषाढमेघ । कां समुद्रोर्मि अभंग ।
तैसे कामिती अनेग । अखंड काम ॥ ६६ ॥
मग पैं कामनाचि तया । जिवीं जाल्या वेलरिया ।
बोरविलीं कांटिया । कमळें जैसीं ॥ ६७ ॥
कां पाषाणाचिया माथां । हांडी फुटली पार्था ।
जीवीं तैसे सर्वथा । कुटके जाले ॥ ६८ ॥

१ आकारापुरें. २ सांपडलें.

तेव्हां चढतिये रजनीं । तमाची होय पुरवणी ।
तैसा मोहो अंतःकरणीं । वाढोंचि लागे ॥ ६९ ॥
आणि वाढे जंव जंव मोहो । तंव तंव विषयीं रोहो ।
विषय तेथ ठावो । पातकासी ॥ ३७० ॥
पापें आपलेनि थावें । जंव करिती मेळावे ।
तंव जितांचि आघवे । येती नरका ॥ ७१ ॥
म्हणौनि गा सुमति । जे कुमनोरथां पाळिती ।
ते आसुर येती वस्ती । तया ठाया ॥ ७२ ॥
जेथ असिपत्रतरुवर । खदिरांगाराचे डोंगर ।
तातला तेलीं सागर । उततातीं ॥ ७३ ॥
जेथ यातनांची श्रेणी । हे नित्य नवी यमजाचणी ।
पडली तिये दारुणीं । नरकलोकीं ॥ ७४ ॥
ऐसे नरकाचिये सेलें । मोगीं जे जे जन्मले ।
तेही देखों भुलले । यजिती यागीं ॥ ७५ ॥
पव्हवीं यागादिक क्रिया । आहाणतेची धनंजया ।
परि विफळती आचरोनियां । नाटकी जैसे ॥ ७६ ॥

आत्मसंभाविताः स्तब्धा धनमानमदान्विताः ।
यजन्ते नामयज्ञैस्ते दम्भेनाविधिपूर्वकम् ॥ १७ ॥

वल्लभाचिया उजरिया । आपणयामाति कुस्त्रिया ।
जोडोनि तोपिती जैसिया । अहेवपणें ॥ ७७ ॥
तैसें आपणयां आपण । मानिता महंतपण ।
फुगती असाधारण । गर्वे तेणें ॥ ७८ ॥

१ दोलक्या प्रान्तांत

मग लवों नेणती कैसे । आटिवा लोहाचे सांब जैसे ।
कां उधवले आकाशें । शिळाराशी ॥ ७९ ॥
तैसे आपुलिये बरवे । आपणचि रिझतां जीवें ।
तृणाहीहूनि आघवें । मानिती नीच ॥ ३८० ॥
वरि धनाचिया मदिरा । माजूनि धनुर्धरा ।
कृत्याकृत्यविचारा । सवतें केलें ॥ ८१ ॥
जया आंगीं आयती ऐसी । तेथ यज्ञाची गोठी कायसी ।
तरि काय काय पिसीं । न करिती गा ॥ ८२ ॥
म्हणौनि कोणे एके वेळे । मौढ्यमद्याचेनि बळें ।
यागाचींही टवाळें । आदरिती ॥ ८३ ॥
ना कुंड मंडप वेदी । ना उचिता साधनसमृद्धि ।
आणि तयांसी तंव विधि । द्वंद्वचि सदा ॥ ८४ ॥
देवां ब्राह्मणांचेनि नांवें । आडवारेनहि नोहावें ।
ऐसें आथी तेथ यावें । लागे कवणा ॥ ८५ ॥
पैं वासरुवाचा मोंकसा । गाईपुढें ठेवूनि जैसा ।
उगाणा घेती क्षीररसा । बुद्धिवंत ॥ ८६ ॥
तैसें यागाचेनि नांवें । जग वाऊनि हांवें ।
नागाविती आघवें । अहेरावारीं ॥ ८७ ॥
वेशा कांहीं आपुलिया । होमिती जे उजरिया ।
तेणें कामिती प्राणिया । सर्वनाशु ॥ ८८ ॥

अहंकारं बलं दर्पं कामं क्रोधं च संश्रिताः ।
मामात्मपरदेहेषु प्रद्विषंतोऽभ्यसूयकाः ॥ १८ ॥

मग पुढां मेरी निशाण । लाउनी ते दीक्षितपण ।
जगीं फोकारिती आण । वावों वावों ॥ ८९ ॥

तेव्हां महत्त्वें तेणें अधमा । गर्वा चढे महिमा ।
जेसे लेवे दिधले तमा । काजळाचे ॥ ३९० ॥
तैसें मौढ्य घणावे । औद्धत्य उचावे ।
अहंकारु दुणावे । अविवेकुही ॥ ९१ ॥
मग डुजयाची माख । तुरवावया नि ठेख ।
बळियेपणा अधिक । होय बळ ॥ ९२ ॥
ऐसा अहंकार बळा । जालिया येकवळा ।
दर्पसागरु मर्यादवेळा । सांडूनि उते ॥ ९३ ॥
मग चोसडलेनि दर्पे । कामाटी पित्त क्षुरुपे ।
तया धर्गी सैंघ पळिपे । क्रोधाग्नि तो ॥ ९४ ॥
तेथ उन्हाळां आगी खरमरा । तेलातुपाचिया कोठारा ।
लागला आणि वारा । सुटला जैसा ॥ ९५ ॥
तैसा अहंकारु बळा आला । दर्पु कामक्रोधीं मूढला ।
या दोटींचा मेळु जाला । जयाचा ठायीं ॥ ९६ ॥
ते आंपुलिया स्वेच्छा । मग कोणी कोणी हिंसा ।
या प्राणियांतें वीरेशा । न साधिती गा ॥९७॥
पहिलें तव धनुर्धरा । आपुलिया मासरुधिरा ।
वेंचु करिती अभिचारा- । लागोनिया ॥ ९८ ॥
तेथ जाळितु जियें देहें । यांमाजीं जो मी आहें ।
तया आत्मया मज घाये । वाजती ते ॥ ९९ ॥
आणि अभिचारकीं तिहीं । उपद्रविजे जेतुले कांहीं ।
तेथ चैतन्य मी पाहीं । सीणु पाव ॥ ४०० ॥
अभिचारावेगळें । विपायें जें अवगळे ।
तया टाकिती इंटाळे । पैशुन्याचीं ॥ १ ॥

१ आपल्या इच्छेनुरूप २ विटांचे रोट, दगड

सती आणि सत्पुरुख । दानशीळ याज्ञिक ।
तपस्वी अलौकिक । संन्यासी जे ॥ २ ॥
कां भक्त हन महात्मे । इयें माझीं निजाचीं धामें ।
निर्वाळलीं होमधर्में । श्रौतादिकीं ॥ ३ ॥
तयां द्वेषाचेनि काळकूटें । बासटोनि तिखटें ।
कुबोलांचीं सदटें । स्मृति कांडें ॥ ४ ॥

तानहं द्विषतः क्रूरान्संसारेषु नराधमान् ।
क्षिपाम्यजस्रमशुभानासुरीष्वेव योनिषु ॥ १९ ॥

ऐसे आघवांचि परीं । प्रवर्तले माझां वैरीं ।
तयां पापियां जें मी करीं । तें आइक पां ॥ ५ ॥
तरी मनुष्यदेहाचा तागा । घेऊनि वसती जे जगा ।
ते पदवी हिरोनि पैं गा । ऐसे ठेवीं ॥ ६ ॥
जे क्लेशगांवींचा उकरडा । भवपुरींचा पाणवडा ।
ते तमोयोनि तयां मूढां । वृत्तिचि दें ॥ ७ ॥
मग आहाराचेनि नांवें । तृणही जेथ नुगवे ।
ते व्याघ्र वृश्चिक आडवे । तैसिये करीं ॥ ८ ॥
तेथ क्षुधादुःखें बहुतें । तोडूनि खाती आपणयातें ।
मरमरों मागुते । होतचि असती ॥ ९ ॥
कां आपुलां गरळज्वाळीं । जाळिती आंगाची पेंदळी ।
ते सर्पचि करीं बिळीं । निरुंधला ॥ ४१० ॥
परी घेतला श्वास घापें । येतुलेनही मापें ।
विसांवा तयां नाटोपे । दुर्जनांसी ॥ ११ ॥

१ पवित्र झालीं. २ बाण.

ऐसेनि कल्पांचिया कोडी । गणितांही संख्या थोडी ।
तेतुला वेळु न काढीं । क्लेशीनि तयां ॥ १२ ॥
तरि तयांसी जेथ जाणें । तेथींचें हें पहिलें पेणें ।
तें पावोनि येरें दारुणें । न होती दुःखें ॥ १३ ॥

आसुरीं योनिमापन्ना मूढा जन्मनि जन्मनि ।
मामप्राप्यैव कौंतेय ततो यांत्यधमां गतिम् ॥ २० ॥

हा ठायवरी । संपत्ति ते आसुरी ।
अधोगति अवधारीं । जोडिली तिहीं ॥ १४ ॥
पाठीं व्याघ्रादि तामसा । योनी तो अळुमाळु ऐसा ।
देहाधाराचा उसासा । आथी जोही ॥ १५ ॥
तोही मी चोल्हावा हिरें । मग तमचि होती एकसरें ।
जेथ गेलें आंधारें । काळवंडिजे ॥ १६ ॥
जयांची पापा चिळसी । नरक घेती विवसी ।
शीण जाय मूर्च्छी । शिणें जेणें ॥ १७ ॥
मळु जेणें मैळे । तापु जेणें पोळे ।
जयाचेनि नांवें सळे । महाभय ॥ १८ ॥
पापा जयाचा कंटाळा । उपजे अमंगळ अमंगळा ।
विटाळुही विटाळा । विहे जया ॥ १९ ॥
ऐसें विश्वाचेया वोखटेया । अधम जें धनंजया ।
तें ते होती भोगूनियां । तामसा योनि ॥ ४२० ॥
अहा सांगतां वाचा रडे । आठवितां मन खिरडे ।
कटा रे मूर्खीं केवढे । जोडिले निरय ॥ २१ ॥

१ विश्रान्ति, स्वस्थता. २ दचकते.

कायिसया ते आसुर । संपत्ति पोपिती घाउँर[1] ।
जिया दिधलें घोर । पतन येसें ॥ २२ ॥
म्हणौनि तुवां धनुर्धरा । नोहावें गा तिया मोहरा ।
जेउता वासु आसुरा । संपत्तिवंतां ॥ २३ ॥
आणि दंभादि दोष साही । हे संपूर्ण जयांचां ठायीं ।
ते त्यजावे हें काई । म्हणों कीर ॥ २४ ॥

त्रिविधं नरकस्येदं द्वारं नाशनमात्मनः ।
कामः क्रोधस्तथा लोभस्तस्मादेतत्त्रयं त्यजेत् ॥ २१ ॥

परि काम क्रोध लोभ । या तिहींचेंचि थोंब ।
थांवे तेथ अशुभ । पिकलें जाण ॥ २५ ॥
सर्व दुःखां आपुलिया । दर्शना धनंजया ।
पाठाऊ हे मलतया । दिधले आहाती ॥ २६ ॥
कां पापियां नरकभोगीं । सुवावयालागीं जगीं ।
पातकांची दादुगी । सभाचि हे ॥ २७ ॥
ते रौरव गा तंववरी । आइकिजती पटांतरीं ।
जंव हे तीन्ही अंतरीं । उठती ना ॥ २८ ॥
अपाय तिहीं आसलग । यातना इहीं सवंग ।
हाणी हाणी नोहे लिंग । हेचि हाणी ॥ २९ ॥
काय बहु बोलों सुभटा । सांगितालिया निकृष्टा ।
नरकाचा दारवंटा । त्रिशंकु हा ॥ ४३० ॥
या कामक्रोध लोभां- । माजि जीवें जो होय उभा ।
तो निरयपुरीची सभा । सन्मानु पावे ॥ ३१ ॥

१ वाउगी. २ अस्य, देव्हारें. ३ भाजतें. ४ वायडे.

म्हणौनि पुढतपुढतीं किरीटी । हे कामादिदोषत्रिपुटी ।
त्यजावीचि गा वोखटी । आघवां विषयीं ॥ ३२ ॥

एतैर्विमुक्तः कौंतेय तमोद्वारैस्त्रिभिर्नरः ।
आचरत्यात्मनः श्रेयस्ततो याति परां गतिम् ॥ २२ ॥

धर्मादिका चौहीआतु । पुरुषार्थाची तैंचि मातु ।
करावी जै साधातु । सांडील हा ॥ ३३ ॥
हे तीन्ही जीवीं जव जागती । तववरी निकियाची प्राप्ति ।
हे माझे कान नाइकती । देवोही म्हणे ॥ ३४ ॥
जया आपणपें पढिये । आत्मनाशा जो बिहे ।
तेणें न धरावी हे सोये । सावधु होइजे ॥ ३५ ॥
पोटीं बांधोनि पाषाण । समुद्रीं बाहीं आगवण ।
का जियावया जेवण । काळकूटाचें ॥ ३६ ॥
इहीं कामक्रोधलोभेंसीं । कार्यसिद्धि जाण तैसी ।
म्हणोनि ठावोचि पुसीं । ययाचा गा ॥ ३७ ॥
जै कहीं अवचटें । हे तिकडी साखळ तुटे ।
तै सुख आपलिये वाटे । चालों लाभे ॥ ३८ ॥
त्रिदोषीं सांडिलें शरीर । त्रिकुटीं फिटलिया नगर ।
त्रिदाह निमालिया अंतर । जैसें होय ॥ ३९ ॥
तैसा कामादिकीं तिहीं । सांडिला सुख पावोनि जगीं ।
संगु लाहे मोक्षमार्गी । सज्जनाचा ॥ ४४० ॥
मग सत्संगें प्रबळें । सच्छास्त्राचेनि बळें ।
जन्ममृत्यूचीं निमाळें । निस्तरे रानें ॥ ४१ ॥

१ बरड माळ

ते वेळीं आत्मानंदें आघवें । जें सदा वसतें बरवें ।
तें तैसेंचि पाटण पावे । गुरुकृपेचें ॥ ४२ ॥
तेथ प्रियाची परमसीमा । तो भेटे माउली आत्मा ।
तये खेंवीं आटे डिंडिमा । सांसारिक हे ॥ ४३ ॥
ऐसा जो कामक्रोधलोभां । झाडी करूनि ठाके उभा ।
तोचि येवढिया लाभा । गोसावी होय ॥ ४४ ॥

यः शास्त्रविधिमुत्सृज्य वर्तते कामकारतः ।
न स सिद्धिमवाप्नोति न सुखं न परां गतिम् ॥ २३ ॥

ना हें नावडोनि कांहीं । कामादिकांचिये ठायीं ।
धाटिली जेणें डोई । आत्मचोरें ॥ ४५ ॥
जो जगीं समान सकृपु । हिताहित दाविता दीपु ।
तो अमान्यु केला बापु । वेदु जेणें ॥ ४६ ॥
न धरीचि विधीची भीड । न करीचि आपली चाड ।
वाढवीत गेला कोड । इंद्रियांचें ॥ ४७ ॥
कामक्रोधलोभांची कास । न सोडीच पाळिली भाष ।
स्वैराचाराचें असोस । वळघला रान ॥ ४८ ॥
तो सुटकेचिया वाहिणीं । मग पियों न लाहे पाणी ।
स्वप्नींही ते काहाणी । दूरीचि तया ॥ ४९ ॥
आणि परत्र तंव जाये । हें कीर तया आहे ।
परि ऐहिकही न लाहे । भोग भोगूं ॥ ५० ॥
तरि माशालागीं बुडाला । ब्राह्मण पाणवठां रिघाला ।
कीं तेथही पावला । नास्तिकवादु ॥ ५१ ॥

---

१ नदीतलें.

तैसें विषयांचेनि कोडें । जेणें परत्रा केलें उबडें ।
तंव तोचि आणिकीकडे । मरणे नेला ॥ ५२ ॥
एवं परत्र ना स्वर्गु । ना ऐहिकही विषयभोगु ।
तेथ केउता प्रसंगु । मोक्षाचा तो ॥ ५३ ॥
म्हणौनि कामाचेनि वळें । जो विषय सेऊं पाहे सळें ।
तया विषयो ना स्वर्गु मिळे । ना उद्धरे तो ॥ ५४ ॥

तस्माच्छास्त्रं प्रमाणं ते कार्याकार्यव्यवस्थितौ ।
ज्ञात्वा शास्त्रविधानोक्तं कर्म कर्तुमिहार्हसि ॥ २४ ॥

याकारणें पैं बापा । जया आथी आपुली कृपा ।
तेणें वेदांचिया निरोपा । आन न कीजे ॥ ५५ ॥
पतीचिया मता । अनुसरोनि पतिव्रता ।
अनायासें आत्महिता । भेटेचि ते ॥ ५६ ॥
ना तरी श्रीगुरुवचना । दिठी देतु जतना ।
शिष्यु आत्मभवना- । माजीं पैसे ॥ ५७ ॥
हें असो आपुला ठेवा । हाता आथी जरी यावा ।
तरी आदरें जेवीं दिवा । पुढां कीजे ॥ ५८ ॥
तैसा अशेषांही पुरुषार्थां । जो गोसावी हो म्हणे पार्था ।
तेणें श्रुतिस्मृति माथां । वैसणें घापे ॥ ५९ ॥
शास्त्र म्हणेल जें सांडावें । ते राज्यही तृण मानावें ।
जें घेववी ते न म्हणावे । विषही विरु ॥ ४६० ॥
ऐसिया वेदैकनिष्ठा । जालिया जरी सुभटा ।
तरि कें आहे अनिष्टा । भेटणें गा ॥ ६१ ॥
पैं अहितापासूनि काढिती । हित देउनी वाढविती ।
नाहीं गा श्रुतीपरौती । माउली जगा ॥ ६२ ॥

म्हणौनि ब्रह्मेंसीं मेळवी । तंव हे कोणें न सांडावी ।
अगा तुवांही ऐसीचि भजावी । विशेषेंसीं ॥ ६३ ॥

जे आजि अर्जुना तूं येथें । करावया सत्य शास्त्रें सार्थें ।
जन्मलासि बळार्थें । धर्माचेनि ॥ ६४ ॥

आणि धर्मानुज हें ऐसें । ओघेंचि आलें अपैसें ।
म्हणौनि अनारिसें । करूं नये ॥ ६५ ॥

कार्याकार्यविवेकीं । शास्त्रेंचि करावीं पारखीं ।
अकृत्य तें कुडें लोकीं । वाळावें गा ॥ ६६ ॥

मग कृत्यपणें खरें निगे । तें तुवां आपलेनि आंगें ।
आचरोनि आदरें चांगें । सारावें गा ॥ ६७ ॥

जे विश्वप्रामाण्याची मुद्री । आजि तुझ्या हातीं असे सुबुद्धी ।
लोकसंग्रहासि त्रिशुद्धी । योग्यु होसी ॥ ६८ ॥

एवं आसुरवर्गु आघवा । सांगोनि तेथींचा निगावा ।
तोही देवें पांडवा । निरूपिला ॥ ६९ ॥

इयावरी तो पांडुचा । कुमरु सद्भावो जीवींचा ।
पुसेल तो चैतन्याचा । कानीं ऐका ॥ ४७० ॥

संजयें व्यासाचिया निरोपा । तो बोलु फेडिला तया नृपा ।
तैसा मीही निवृत्तिकृपा । सांगेन तुम्हां ॥ ७१ ॥

तुम्ही संत माझियाकडा । दिठीचा कराल सपुडा ।
तरि तुम्हां माने येवढा । होईन मी ॥ ७२ ॥

म्हणोनि निज अवधान । मज वोळगे पसायदान ।
तेजो जी सनाथु होईन । ज्ञानदेवो म्हणे ॥ ४७३ ॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे दैवासुरसंपद्विभागयोगो नाम षोडशोऽध्यायः ।

---

१ शरीर. २ प्रसाददान.

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

श्रीज्ञानेश्वरी

अध्याय सतरावा

विश्वविकासित मुद्रा । जया सोडवी तुझी योगनिद्रा ।
तया नमो जी गणेंद्रा । श्रीगुरुराया ॥ १ ॥
त्रिगुणत्रिपुरीं वेढिला । जीवत्वदुर्गीं आडिला ।
तो आत्माशंभू सोडविला । तुझिया स्मृती ॥ २ ॥
म्हणोनि शिवेंसीं कांटाळा । गुरुत्वें तूंचि आगळा ।
तऱ्ही हळु मायाजळा- । मार्जी तारुनी ॥ ३ ॥
जे तुझ्याविखीं मूढ । तयांलागीं तूं वक्रतुंड ।
ज्ञानियांसि तरी अखंड । उजूचि आहासि ॥ ४ ॥
दैविकी दिठी पाहतां सानी । तरी मीलनोन्मीलनीं ।
उत्पत्ति प्रळयो दोन्ही । लीलाचि करिसी ॥ ५ ॥
प्रवृत्तिकर्णाचां चाळीं । उठिला मदगंधानिळीं ।
पूजिजसी नीलोत्पळीं । जीवभृंगाचां ॥ ६ ॥
पाठीं निवृत्तिकर्णचाळें । आहाळी ते पूजा विधुळे ।
तेव्हां मिरविसी मोकळें । आंगाचें लेणें ॥ ७ ॥
वामांगीचा लास्यविलासु । जो हा जगद्रूप आभासु ।
तो तांडवमिसें कळासु । दाविसी तू ॥ ८ ॥
हें असो विस्मो दातारा । तूं होसी जयाचा सोयरा ।
सोयरिकेचिया व्यवहारा । मुकेचि तो ॥ ९ ॥

फेडितां बंधनाचा ठावो । तूं जगद्बंधु ऐसा भावो ।
धरूं वोळगे उवावो । तुझाचि आंगीं ॥ १० ॥
तंव तुजयाचेनि नांवें तया । देहहीं नुरेचि पैं देवराया ।
जेणें तूं आपणपयां । केलासि दुजा ॥ ११ ॥
तूतें करूनि पुढें । जे उपायीं घेती दवडे ।
तयां दासी बहुवें पाडें । मागांचि तूं ॥ १२ ॥
जो ध्यानें सूये मानसीं । तयालागीं नाहीं तूं त्याचे देशीं ।
ध्यानही विसरे तेणेंसीं । यालम तुज ॥ १३ ॥
तूतें सिद्धचि जो नेणे । तो नांदे सर्वज्ञपणें ।
वेदांही येवढें बोलणें । नेघसी कानीं ॥ १४ ॥
मौन गा तुझें राशिनांव । आतां स्तोत्रीं कें बांधों हांव ।
दिससी तेतुली माव । भजों काई ॥ १५ ॥
द्वैतिकें सेवकु हों पाहों । तरी भेदितां द्रोहोचि लाहों ।
म्हणोनि आतां कांहींचि नोहों । तुजलागीं जी ॥ १६ ॥
जें सर्वथा सर्वही नोहिजे । तें अद्वया तूतें लाहिजे ।
हें जाणें वर्म तुझें । आराध्य लिंगा ॥ १७ ॥
तरि नुरोनि वेगळेपण । रसीं भजिन्नलें लवण ।
तैसें नमन माझें जाण । बहु काय बोलों ॥ १८ ॥
आतां रिता कुंभ समुद्रीं रिगे । तो उचंबळत भरोनि निगे ।
कां दशी दीपसंगें । दीपुचि होय ॥ १९ ॥
तैसा तुझिया प्रणितीं । मी पूर्ण जाहलों श्रीनिवृत्ती ।
आतां आर्णीन व्यक्ती । गीतार्थु तो ॥ २० ॥
तरि षोडशाध्यायशेखीं । तिये समाप्तीच्या श्लोकीं ।
जो ऐसा निर्णयो निष्टंकीं । ठेविला देवें ॥ २१ ॥

१ पुरे येणे, सेवा करणे. २ आनंद, समाधान.

मग शिवादिकें पूजनें । भूम्यादिकें महादानें ।
अग्निहोत्रादि यजनें । करिती जे श्रद्धा ॥ ४४ ॥
तयां सत्त्वरजतमां- । माजीं कोण पुरुषोत्तमा ।
गति होय ते आम्हां । सांगिजो जी ॥ ४५ ॥
तंव वैकुंठपीठींचें लिंग । जो निगमपद्माचा पराग ।
जिये जयाचेनि हें जग । अंगच्छाया ॥ ४६ ॥
काळ सावियाचि वाडु । लोकोत्तर प्रौढु ।
अद्वितीय गूढु । आनंदघनु ॥ ४७ ॥
इयें श्लाघिजती जेणें बिकें । तें जयाचे आंगीं असिकें ।
तो श्रीकृष्ण स्वमुखें । बोलत असे ॥ ४८ ॥

श्रीभगवानुवाच—

त्रिविधा भवति श्रद्धा देहिनां सा स्वभावजा ।
सात्त्विकी राजसी चैव तामसी चेति तां शृणु ॥ २ ॥

म्हणे पार्था तुझा अंतिसो । हेंही आम्ही जाणतसों ।
जे शास्त्राभ्यासाचा आडंसो । मानितासि की ॥ ४९ ॥
नुसधियाचि श्रद्धा । झोंबों पाहसी परमपदा ।
तरी तैसें हें प्रबुद्धा । सोहोपें नोहे ॥ ५० ॥
श्रद्धा म्हणितलियासाठीं । पातेजों नये किरीटी ।
काय द्विजु अंत्यजघृष्टीं । अंत्यजु नोहे ॥ ५१ ॥
गंगोदक जरी जालें । तरि मद्यभांडां आलें ।
तें घेऊं नये कांहीं केलें । विचारीं पां ॥ ५२ ॥
चंदनु होय शीतळु । परी अग्नीसी पावे मेळु ।
तें हातीं धरिलां जाळूं । न शके काई ॥ ५३ ॥

१ ब्र. २ असलेली. ३ शिंपु. शिंपी.

कां किडाचिये आहतिये पुटीं । पडिलें सोळें किरीटी ।
घेतलें चोखासाठीं । नागवीना ॥ ५४ ॥
तैसें श्रद्धेचें दळवाडें । आंगें कीर चोखडें ।
परि प्राणियाच्या पडे । विभागीं जें ॥ ५५ ॥
ते प्राणिये तंव स्वभावें । अनादिमायाप्रभवें ।
त्रिगुणाचेचि आघवे । वळिले आहाती ॥ ५६ ॥
तेथही दोन गुण खांचती । मग एक धरी उन्नति ।
तैं तैसियाचि होती वृत्ति । जीवांचिया ॥ ५७ ॥
वृत्तीऐसें मन धरिती । मनाऐसी क्रिया करिती ।
केलियाऐसीं वरिती । मरोनि देहें ॥ ५८ ॥
बीज मोडे झाड होये । झाड मोडे बीजीं सामाये ।
ऐसेनि कल्पकोडी जाये । परी जाति न नशे ॥ ५९ ॥
तियापरि इयें अपारें । होतां जातां जन्मांतरें ।
परि त्रिगुणत्व न व्यभिचरे । प्राणियांचें ॥ ६० ॥
म्हणूनि प्राणियांचांपैकीं । पडिली श्रद्धा अवलोकीं ।
ते होय गुणासारिखी । तिहीं ययां ॥ ६१ ॥
विपायें वाढे सत्त्व शुद्ध । तेव्हां ज्ञानासी करी साद ।
परि एका दोघे वोखद । येर आहाती ॥ ६२ ॥
सत्त्वाचेनि आंगलगें । ते श्रद्धा मोक्षफळा रिगे ।
तंव रज तम उगे । कां पां राहाती ॥ ६३ ॥
मोडोनि सत्त्वाची त्राये । रजोगुण आकाशें जाये ।
तेव्हां तेचि श्रद्धा होये । कर्मकेरसुणी ॥ ६४ ॥
मग तमाची उठी आगी । तेव्हां तेचि श्रद्धामंगी ।
हों लागे भोगालागीं । मलतेया ॥ ६५ ॥

१ श्रद्धेचा प्रकार, तऱ्हा.

परी श्रुतिस्मृतींचे अर्थ । जे आपण होऊनि मूर्त ।
अनुष्ठानें जगा देत । वडील जे हे ॥ ८६ ॥
तयांचीं आचरतीं पाउलें । पाऊनि सात्त्विकी श्रद्धा चाले ।
तो तेंचि फळ ठेविलें । ऐसें लाहे ॥ ८७ ॥
पैं एक दीपु लावी सायासें । आणिक तेथ लाऊ बैसे ।
तरी तो काय प्रकाशें । वंचिजे गा ॥ ८८ ॥
कां येकें मोल अपार । वेंचोनि केलें धवळार ।
तो सुखादु वस्तीकर । न भोगी काई ॥ ८९ ॥
हें असो जो तळें करी । तें तयाचीच तृषा हरी ।
कीं सुआरासीचि अन्न घरीं । येरां नोहे ॥ ९० ॥
बहुत काय बोलों पैं गा । येका गौतमासीचि गंगा ।
येरां समस्तां काय जगा । वोहोळ जाली ॥ ९१ ॥
म्हणोनि आपुलिया परी । शास्त्र अनुष्ठिती सुसरी ।
जाणे तयातें श्रद्धातृ जो वरी । तो मूर्खही तरे ॥ ९२ ॥

अशास्त्रविहित घोर तप्यंते ये तपो जना ।
दंभाहंकारसंयुक्ताः कामरागबलान्विताः ॥ ५ ॥

ना शास्त्राचेनि फीर नांवें । साकरेंही नेणती जीवें ।
परि शास्त्रज्ञाहीं शिवें । टेकों नेदिती ॥ ९३ ॥
वडिलांचिया क्रिया । वेरोनि वाती वांकुलिया ।
पंडितां वाकुलिया । वाजविती ॥ ९४ ॥
आपुलेनीचि आटोपें । धनित्याचेनि दर्पें ।
साधिव पार्वरार्थी तपें । आदरिती ॥ ९५ ॥

१ [illegible] २ [illegible] धार करणें,

आपुलिया पुढिलांचिया । आंगीं घालूनि कातिया ।
रक्तमांसा प्रणीतया । भरभरों ॥ ९६ ॥
रिचविती अळतकुंडीं । लाविती चेड्याच्या तोंडीं ।
नवसियां देती उंडी । बाळकांची ॥ ९७ ॥
आग्रहाचिया उंजरिया । क्षुद्र देवतां वरिया ।
अन्नत्यागें सातरिया । ठाकती एक ॥ ९८ ॥
अगा आत्मपरपीडा । बीज तमक्षेत्रीं सुहाडा ।
पेरिती मग पुढां । तेंचि पिके ॥ ९९ ॥
बाहू नाहीं आपुलिया । आणि नावेंतेंही धनंजया ।
न धरी होय तया । समुद्रीं जैसें ॥ १०० ॥
कां वैद्यातें करी सळा । रसु सांडी पायंखोळां ।
तो रोगिया जेवि विव्हळा । सवता होय ॥ १ ॥
ना ना पडिकॅराचेनि सळें । काढी आपुलेचि डोळे ।
तें वानवैसा आंधळें । जैसें ठाके ॥ २ ॥
तैसें तया असुरां होये । जे निंदूनि शास्त्रांची सोये ।
सैंघ धांवताती मोहें । आडवीं जे कां ॥ ३ ॥
कामु करवी तें करिती । क्रोधु मारवी तें मारिती ।
किंबहुना मातें पुरिती । दुःखाचा गुंडां ॥ ४ ॥

कर्षयंतः शरीरस्थं भूतग्राममचेतसः ।
मां चैवांतःशरीरस्थं तान्विद्ध्यासुरनिश्चयान् ॥ ६ ॥

आपुलां परावां देहीं । दुःख देती जें जें कांहीं ।
मज आत्मया तेतुलाही । होय शीणु ॥ ५ ॥

१ भल्लनें. २ सुरा. ३ लायेनें. ४ आधार देणाऱ्या माणसाच्य ५ आपल्या राहत्या घरांत.

पैं वाचेचेनिही पाळवें । पापियां तया नातळावें ।
परि पढिलें सांगावें । त्यजावया ॥ ६ ॥
प्रेत बाहिरें घालिजे । कां अंत्यजु संभापणीं त्याजिजे ।
हें असो हातें क्षाळिजे । कश्मलातें ॥ ७ ॥
येथ शुद्धीचिया आशा । तो लेपु न मनवे जैसा ।
तयांतें सांडावया तैसा । अनुवादु हा ॥ ८ ॥
तरि अर्जुना तूं तयांतें । देखसी तें स्मर हो मातें ।
जे आन प्रायश्चित्त येथें । मानेल ना ॥ ९ ॥
म्हणौनि श्रद्धा जे सात्त्विकी । पुढती तेचि पैं येकी ।
जतन करावी निकी । सर्वांपरी ॥ ११० ॥
तरि धरावा तैसा संगु । जेणें पोखे सात्त्विक लागु ।
सत्त्ववृद्धीचा मागु । आहारु घेपे ॥ ११ ॥
एऱ्हवीं तरी पाहीं । स्वभाववृद्धीचां ठाईं ।
आहारावांचूनि नाहीं । बळी हेतु ॥ १२ ॥
प्रत्यक्ष पाहें पां वीरा । जो सावध घे मदिरा ।
तो होऊनि ठाके माजिरा । तियेचि क्षणीं ॥ १३ ॥
कां जो सेविया अन्नरसु सेवी । तो व्यापिजे वातश्लेष्म-
स्वभावीं । काय ज्वरु जालिया निववी । पयादिक ॥ १४ ॥
ना तरि अमृत जयापरी । घेतलिया मरण वारी ।
कां आपुलियाऐसें करी । जैसें विष ॥ १५ ॥
तेवि जैसा घेपे आहारु । धातु तैसाचि होय आकारु ।
आणि धातुऐसा अंतरु । भावो पोखे ॥ १६ ॥
जैसें भांडियाचेनि तापें । आंतुलें उदकही तापे ।
तैसी धातुवशें आटोपे । चित्तवृत्ति ॥ १७ ॥
म्हणौनि सात्त्विकु रसु सेविजे । तैं सत्त्वाची वाढी पाविजे ।
राजसा तामसा होइजे । येरीं रसीं ॥ १८ ॥

तरि सात्विकु कोण आहारु। राजसा तामसा काई आकारु।
हें सांगों करीं आदरु। आकर्णनीं ॥ १९ ॥

आहारस्त्वपि सर्वस्य त्रिविधो भवति प्रियः।
यज्ञस्तपस्तथा दानं तेषां भेदमिमं शृणु ॥ ७ ॥

आणि एकसरें आहारा। केसेनि तिनी मोहरा।
जालिया तेही वीरा। रोकडे दाऊं ॥ ११० ॥
तरि जेवणाराचिया रुची। निप्पत्ति कीं घोनियाची।
आणि जेविता तंव गुणांची। दासी येथ ॥ ११ ॥
जो जीव कर्ता भोक्ता। तो गुणास्तव स्वभावता।
पावोनियां त्रिविधता। चेष्टे त्रिधा ॥ १२ ॥
म्हणौनि त्रिविधु आहारु। यज्ञुही त्रिप्रकारु।
तप दान हन व्यापारु। त्रिविधचि ते ॥ १३ ॥
पैं आहारलक्षण पहिलें। सांगों जें म्हणितलें।
तें आईक गा भलें। रूप करूं ॥ १४ ॥

आयुःसत्त्वबलारोग्यसुखप्रीतिविवर्धनाः।
रस्याः स्निग्धाः स्थिरा हृद्या आहाराः सात्त्विकप्रियाः ॥८॥

तरी सत्त्वगुणाकडे। जैं दैवें भोक्ता पडे।
तैं मधुरीं रसीं वाढे। मेचु तया ॥ १५ ॥
आंगेंचि द्रव्यें सुरसें। जे आंगेंचि पदार्थ गोडसे।
आंगेंचि स्नेहें वेढुवसें। सुपक्वें जियें ॥ १६ ॥
आकारें नव्हती ढगळें। स्पर्शें अति मवाळें।
जिभेलागीं स्नेहाळें। स्वादें जियें ॥ १७ ॥

१ मेधा, आवड.

रसें गाढीं वरी ढिलीं । मृदभावीं आथिलीं ।
ठायें ठावो सांडिलीं । अग्नितापें ॥ १८ ॥
आंगें सानें परिणामें थोर । जैसें गुरुमुखींचें अक्षर ।
तैसा अल्पीं जिहीं अपार । तृप्ति राहे ॥ १९ ॥
आणि मुखीं जैसीं गोडें । तैसींचि तें आंतुलेकडे ।
तिहीं अर्थीं प्रीति वाढे । सात्त्विकांसी ॥ १३० ॥
एवंगुणलक्षण । सात्त्विक भोज्य जाण ।
आयुष्याचें त्राण । नीच नवें हें ॥ ३१ ॥
येणें सात्त्विक रसें । जंव देहीं मेहो वरिषे ।
तव आयुष्यनदी उससे । दिहांचि दिहां ॥ ३२ ॥
सत्त्वाचिये कीर पाल्हती । कारण हाचि सुमति ।
दिवसाचिये उन्नती । भानु जैसा ॥ ३३ ॥
आणि शरीरा एन मानसा । बळाचा पैं कुंवासा ।
हा आहारु तरी दशा । कैंची रोगां ॥ ३४ ॥
हा सात्त्विकु होय भोग्यु । तैंचि भोगावया आरोग्यु ।
शरीरासी भाग्यु । उदयलें जाणों ॥ ३५ ॥
आणि सुखाचें घेणेंदेणें । निकें उंवाया येणें ।
हें असो वाढे साजणें । आनंदेंसीं ॥ ३६ ॥
ऐसा सात्त्विकु आहारु । परिणमला थोरु ।
करी हा उपकारु । सबाह्यासी ॥ ३७ ॥
आतां राजसासि प्रीति । जिहीं रसीं आथी ।
करूं तयांही व्यक्ति । प्रसंगें गा ॥ ३८ ॥

कट्वम्ललवणात्युष्णतीक्ष्णरूक्षविदाहिनः ।
आहारा राजसस्येष्टा दुःखशोकामयप्रदाः ॥ ९ ॥

---

१ दिवसेंदिवस २ आसरा, आधार. ३ रंगारूपास

तरी मारें उणें काळकूट । तेणें मानें जें कडुवट ।
कां चुनियाहूनि दाहट । आम्ल दग ॥ ३९ ॥
कणिकीतें जैसें पाणी । तसेंधि मीठ बांधया आणी ।
तेतुलीच मेळवणी । रसांतरांची ॥ १४० ॥
ऐसें खारट अपारें । राजसा तया आवडे ।
उन्हाचेनि मिषें तोंडें । आगीचि गिळी ॥ ४१ ॥
वाफेचिया सिगे । वातीही लाविल्या लागे ।
तैसें उन्ह मागे । राजसु तो ॥ ४२ ॥
वावदळ पाहूनि ठाये । सावळु डाहारला आहे ।
तैसें तीख हो खाये । जें घायेंवीण रुपे ॥ ४३ ॥
आणि राखेहूनि कोरडें । आंतु बाहेरी येकें पाडें ।
तो जिव्हादंशु आवडे । बहु तया ॥ ४४ ॥
परस्परें दांतां । आदळु होय खातां ।
तो गा तोंडीं घेतां । तोषों लागे ॥ ४५ ॥
आधींच द्रव्यें चुरमुरीं । वरी परवडिजती मोहरी ।
जियें घेतां होती पुवारी । नाकेंतोंडें ॥ ४६ ॥
हें असो अगें आगीतें । म्हणे तैसें राइतें ।
पढियें प्राणापरौतें । राजसासि गा ॥ ४७ ॥
ऐसा न पुरोनि तोंडा । जिमा केला वेडा ।
अन्नामिषें आगि मडमडां । पोटीं भरी ॥ ४८ ॥
तैसाचि लेवंचा सुटे । मग भुईं ना सेजे खांटे ।
पाणियाचें न फिटे । तोंडोनि पात्र ॥ ४९ ॥
ते आहार नव्हती घेतले । व्याधिव्याळ जे सुतले ।
ते चेववावया घातलें । माजवण पोटीं ॥ १५० ॥

१ दगड. २ पहार. ३ दाह, लाही, तलखी.

तैसें एकमेकां सळें । रोग उठती एके वेळे ।
ऐसा राजसु आहारु फळे । केवळ दुःखें ॥ ५१ ॥
एवं राजसा आहारा । रूप केलें धनुर्धरा ।
परिणामाचाही विंसुरा । सांगितला ॥ ५२ ॥
आतां तया तामसा । आवडे आहारु जैसा ।
तेंही सांगों चिळसा । झणें तुम्हीं ॥ ५३ ॥

यातयामं गतरसं पूतिपर्युषितं च यत् ।
उच्छिष्टमपि चामेध्यं भोजनं तामसप्रियम् ॥ १० ॥

वरि कुहिलें उष्टें खातां । न मनिजे तेणें अनहिता ।
जैसें कां उपहिता । म्हैसी खाय ॥ ५४ ॥
निपजलें अन्न तेसें । दुपाहरीं कां येरें दिवसें ।
आतिकरें तें तामसें । घेइजेतें ॥ ५५ ॥
ना तरी अर्ध उकडिलें । कां निपट करपोनि गेलें ।
तेसेंही खाय चुकलें । रसा जें येवों ॥ ५६ ॥
जया कां आथि पूर्ण निष्पत्ति । जेथ रसु धरी व्यक्ति ।
तें अन्न ऐसी प्रतीति । तामसा नाहीं ॥ ५७ ॥
वेसेनि कहीं विपायें । सदन्ना वरपडा होये ।
तरी पाणी सुटे तंव राहे । व्याघ्रु जैसा ॥ ५८ ॥
कां बहुवे दिवशीं घोळांडिलें । स्वादपणें सांडिलें ।
शुष्क अथवा सडलें । गामिणेंही हो ॥ ५९ ॥
तेंही बाळाचे हातवरी । चिवडिलें जैसी राडी करी ।
कां सवें बैसोनि नारी । गोतांबील करी ॥ १६० ॥

१ खुलासा. २ ओंगळवाला.

ऐसेनि कश्मळें जें खाय । तें तया सुखभोजन ऐसें होय ।
परि येणेंही न धाय । पापिया तो ॥ ६१ ॥
मग चमत्कारु देखा । निषेधाचा आंबुखा ।
जया कां सदोखा । कुद्रव्यासी ॥ ६२ ॥
तया अपेयाच्या पानीं । अखाद्यांच्याही भोजनीं ।
वाढविजे उतान्ही । तामसें तेणें ॥ ६३ ॥
एवं तामस जेवणारा । ऐसैसी मेचु हे वीरा ।
तयाचें फल दुसरां । क्षणीं नाहीं ॥ ६४ ॥
जे जेव्हांचि हें अपवित्र । शिवे तयाचें वक्र ।
तेव्हांचि पापा पात्र । जाला तो कीं ॥ ६५ ॥
यावरतें जें जेवी । ते जेविती वोज न म्हणावी ।
पोटभरती जाणावी । यातना ते ॥ ६६ ॥
शिरच्छेदें काय होये । कां आगी रिघतां केसें आहे ।
हें जाणावें काई पाहें । परि साहातुचि असे ॥ ६७ ॥
म्हणौनि तामसा अन्ना । परिणामु गा सिना ।
न सांगोंचि गा अर्जुना । देवो म्हणे ॥ ६८ ॥
आतां ययावरी । आहाराचिया परी ।
यज्ञुही अवधारीं । त्रिधा असे ॥ ६९ ॥
तरी तिहींमाजीं प्रथम । सात्त्विक यज्ञाचें वर्म ।
आईक पां सुमहिम- । शिरोमणी ॥ ७० ॥

अफलाकांक्षिभिर्यज्ञो विधिदृष्टो य इज्यते ।
यष्टव्यमेवेति मनः समाधाय स सात्त्विकः ॥ ११ ॥

तरि एकु प्रियोत्तमु । वांचोनि वाढों नेदी कामु ।
जैसा कां मनोधर्मु । पतिव्रतेचा ॥ ७१ ॥

---
१ शितोंडा. २ उत्कट वासना.

ना ना सिंधूतें ठाकोनि गंगा । पुढारां न करीचि रिगा ।
कीं आत्मा देखोनि उगा । वेदु ठेला ॥ ७२ ॥
तैसें जे आपुलां स्वहितीं । वेंचूनियां चित्तवृत्ति ।
नुरवितीचि अहङ्कृति । फळालागीं ॥ ७३ ॥
पातलेया झाडाचें मूळ । मागुतें सरों नेणेचि जळ ।
जिरालें कां केवळ । तयाचाचि आगीं ॥ ७४ ॥
तैसें मनें देहीं । यजननिश्चयाच्या ठाईं ।
हारपोनि जे कांहीं । वाञ्छिती ना ॥ ७५ ॥
तिहीं फळवाञ्छात्यागीं । स्वधर्मा वांचूनि विरागीं ।
कीजे जो यज्ञु सर्वांगीं । अळङ्कृतु ॥ ७६ ॥
परि आरिसा आपणपें । डोळां जैसें घेपे ।
कीं तळहातींचें दीपें । रत्न पाहिजे ॥ ७७ ॥
नाना उदितें दिवाकरें । गमावा मार्गु दिठी भरे ।
तैसा वेदु निर्धारें । देखोनियां ॥ ७८ ॥
तियें कुंडें मंडप वेदी । आणीकही समारसमृद्धि ।
ते मेळवणी जैसी विधि । आपणपां केली ॥ ७९ ॥
सकळावयवउचितें । लेणीं पातलीं जैसीं आंगातें ।
तैसे पदार्थ जेथींचे तेथें । विनियोगुनी ॥ १८० ॥
काय वानूं बहुतीं बोलीं । जैसी सर्वाभरणीं भरली ।
ते यज्ञविद्याचि रूपा आली । यजनमिषें ॥ ८१ ॥
तैसा सांगोपांगु । निपजे जो यागु ।
नुरऊनियां लागु । महत्त्वाचा ॥ ८२ ॥
प्रतिपाळु तरी पाटाचा । क्षाळीं कीजे तुळसीचा ।
परी फळा फुला छायेचा । आश्रयो नाहीं ॥ ८३ ॥
किंबहुना फळाशेवीण । ऐसेया निगुती निर्माण ।
होय तो यागु जाण । सात्त्विकु गा ॥ ८४ ॥

अभिसंधाय तु फलं दंभार्थमपि चैव यत् ।
इज्यते भरतश्रेष्ट तं यज्ञं विद्धि राजसम् ॥ १२ ॥

आतां यनु कीर वीरेशा । करी पैं याचिवेसा ।
परि श्राद्धालागीं जैसा । आवंतिला रावो ॥ ८५ ॥
जरि राजा घरासि ये । बहुत उपेगा जाये ।
आणि कीर्तिही होये । श्राद्ध न ठके ॥ ८६ ॥
तैसा धरूनि आवांका । म्हणे स्वर्गु जोडेल असिका ।
दीक्षितु होईन मान्यु लोकां । घडेल यागु ॥ ८७ ॥
ऐसी केवळ फळालागीं । महत्त्व फोकारावया जगीं ।
पार्था निष्पत्ति जे यागीं । राजस पैं ते ॥ ८८ ॥

विधिहीनमसृष्टान्नं मंत्रहीनमदक्षिणम् ।
श्रद्धाविरहितं यज्ञं तामसं परिचक्षते ॥ १३ ॥

आणि पशुपक्षिविवाहीं । जोशी कामापरौता नाहीं ।
तैसा तामसा यज्ञा पाहीं । आग्रहोचि मूळ ॥ ८९ ॥
वारया वाट न वाहे । कीं मरण मुहूर्त पाहे ।
निषिद्धासी विहे । आगी जरी ॥ १९० ॥
तरी तामसाचिया आचारा । विधीचा आथी वोढावारा ।
म्हणूनि तो धनुर्धरा । उत्सृंखळु ॥ ९१ ॥
नाहीं विधीची तेथ चाड । न ये मंत्रादिक तया आड ।
अन्नजातां न सुये तोंड । मासिये केवीं ॥ ९२ ॥
वैरग्याचा बोधु ब्राम्हणा । तेथ कें रिगेल दक्षिणा ।
अग्नि जाला वाउधाणा । चरपडा जैसा ॥ ९३ ॥
तैसें वायांचि सर्वस्व वेंचे । मुख न देखतां श्रद्धेचें ।
नागविलें निपुत्रिकाचें । जैसें घर ॥ ९४ ॥

ऐसा जो यज्ञाभासु । तया नाम यागु तामसु ।
आइकें म्हणे निवासु । श्रियेचा तो ॥ ९५ ॥
आतां गंगेचें एक पाणी । परि नेलें आनानीं वाहणीं ।
एक मळीं एक आणी । शुद्धत्व जैसें ॥ ९६ ॥
तैसें तिहीं गुणीं तप । येथ जाहालें आहे त्रिरूप ।
तें एक केलें दे पाप । उद्धरी एक ॥ ९७ ॥
तरि तेंचि तिहीं भेदीं । कैसेनि पां म्हणौनि सुबुद्धी ।
आणों पाहासी तरि आधीं । तपचि जाण ॥ ९८ ॥
येथ तप म्हणिजे काई । तें स्वरूप दाऊं पाहीं ।
मग भेदिले गुणीं तिहीं । ते पाठीं बोलों ॥ ९९ ॥
तरि तप जें का सम्यक । तेंही त्रिविध आइक ।
शारीर मानसिक । शाब्द गा ॥ १०० ॥

देवद्विजगुरुप्राज्ञपूजनं शौचमार्जवम् ।
ब्रह्मचर्यमहिंसा च शारीर तप उच्यते ॥ १४ ॥

आतां या तिहींमाझारीं । शारीर तंव अवधारीं ।
तरि शंभू का श्रीहरि । पढियंता होय ॥ १ ॥
तया प्रिय देवतालया । यात्रादिकें करावया ।
आठही पाहार जैसें पायां । उळिंग घापे ॥ २ ॥
देवांगणमिरवणिया । अंगोपचार पुरवणियां ।
करावया म्हणियां । शोभती हात ॥ ३ ॥
लिंग का प्रतिमा दिठीं । देखतखेंवो अंगेष्टी ।
लोटिजे का काठी । पडली जैसी ॥ ४ ॥
आणि विद्याविनयादिकीं । गुणीं वडील जे लोकीं ।
तया ब्राह्मणाची निकी । पाइकी कीजे ॥ ५ ॥

१ पाय.

अथवा प्रवासें कां पीडा । कां शिणले जे सांकडां ।
ते जीव सुखाडा । आणिजती ॥ ६ ॥
सकल तीर्थांचिये धुरे । जियें कां मातापितरें ।
तयां सेवेसि कीर शरीरें । लोण कीजे ॥ ७ ॥
आणि संसाराऐसा दारुणु । जो भेटलाचि हरी शीणु ।
तो ज्ञानदानीं सकरुणु । भजिजे गुरु ॥ ८ ॥
आणि स्वधर्माचा आगिठा । देहजाड्याचिया किटा ।
आवृत्तिपुटीं सुभटा । झाडी कीजे ॥ ९ ॥
वस्तु भूतमात्रीं नमिजे । परोपकारीं भजिजे ।
स्त्रीविषयीं नियमिजे । नांवेंनांवें ॥ १० ॥
जन्मतेनि प्रसंगें । स्त्रीदेह शिवणें आंगें ।
तेथूनि जन्म आघवें । सोंवळें कीजे ॥ ११ ॥
भूतमात्राचेनि नांवें । तृणही नाखुडावें ।
किंबहुना सांडावें । छेदभेद ॥ १२ ॥
ऐसैसी जैं शरीरीं । राहाटीची पडे उजरी ।
तैं शारीर तप धुमरी । आलें जाण ॥ १३ ॥
पार्था समस्तही हें करणें । देहाचेनि प्रधानपणें ।
म्हणौनि ययातें मी म्हणें । शारीर तप ॥ १४ ॥
एवं शारीर जें तप । तयाचें दाविलें रूप ।
आतां आईक निष्पाप । वाङ्मय तें ॥ १५ ॥

अनुद्वेगकरं वाक्यं सत्यं प्रियहितं च यत् ।
स्वाध्यायाभ्यसनं चैव वाङ्मयं तप उच्यते ॥ १५ ॥

तरी लोहाचें आंग तुक । न तोडितांचि कनक ।
केलें जैसें देख । परिसें तेणें ॥ १६ ॥

तैसें न दुखवितां सहजे । जावळिया सुख निपजे ।
ऐसें साधुत्व कां देखिजे । बोलणां जिये ॥ १७ ॥
पाणी मुद्दल झाडा जाये । तृण ते प्रसंगेंचि जिये ।
तैसें एका बोलिलें होये । सर्वांहि हित ॥ १८ ॥
जोडे अमृताची सुरसरी । ते प्राणांतें अमर करी ।
स्नानें पापताप वारी । गोडीही दे ॥ १९ ॥
तैसा अविवेकुही फिटे । आपुलें अनादित्व भेटे ।
आइकतां रुचि न विटे । पीयूषीं जैसी ॥ २२० ॥
जरी कोणी करी पुसणें । तरी होआवें ऐसें बोलणें ।
ना तरी आवर्तणें । निगमु कां नाम ॥ २१ ॥
ऋग्वेदादि तिन्ही । प्रतिष्ठीजती वाग्भवनीं ।
केली जैसी वदनीं । ब्रह्मशाळा ॥ २२ ॥
ना तरि एकाधें नांव । तेचि शैव कां वैष्णव ।
वाचे वसे ते वाग्भव । तप जाणावें ॥ २३ ॥
आतां तप जें मानसिक । तेंही सांगों आइक ।
म्हणे लोकनाथनायक- । नायकु तो ॥ २४ ॥

मनःप्रसादः सौम्यत्वं मौनमात्मविनिग्रहः ।
भावसंशुद्धिरित्येतत्तपो मानसमुच्यते ॥ १६ ॥

तरि सरोवर तरंगीं । सांडिलें आकाश मेघीं ।
का चंदनाचे उरगीं । उद्यान जैसें ॥ २५ ॥
नाना कळावैषम्यें चंद्रु । कां सांडिला आधी नरेंद्रु ।
ना तरि क्षीरसमुद्रु । मंदराचळें ॥ २६ ॥
तैसीं नाना विकल्पजाळें । सांडूनि गेलिया सकळें ।
मन राहे कां केवळें । स्वरूपें जें ॥ २७ ॥

तपनेंवीण प्रकाशु । जाड्येंवीण रसु ।
पोकळीवीण अवकाशु । होय जैसा ॥ २८ ॥
तैसी आपुली सोय देखे । आणि आपुलिया स्वभावा मुके ।
हिंवली जैसी आंगिकें । हिंवों नेदी निजांग ॥ २९ ॥
मग न चळतें कळंकेंवीण । शशिबिंब जैसें परिपूर्ण ।
तैसें चोखी शृंगारपण । मनाचें जें ॥ २३० ॥
बुजाली वैराग्याची वोरप । जिराली मनाची धांपकांप ।
तेथ केवळ जाली वाफ । निजबोधाची ॥ ३१ ॥
म्हणौनि विचारावया शास्त्र । राहाटवावें जें वक्त्र ।
तें वाचेचेंही सूत्र । हातीं न धरी ॥ ३२ ॥
ते स्वलाभ लाभलेपणें । मन मनपणाही धरूं नेणें ।
शिवतलें जैसें लवणें । आपुलें निज । ३३ ॥
तेथ कें उठिती ते भाव । जिहीं इंद्रियमार्गीं धांव ।
घेऊनि ठाकावे गांव । विषयांचे ते ॥ ३४ ॥
म्हणौनि तिये मानसीं । भावशुद्धिचि असे अैसी ।
रोमशुचि जैसी । तळहातासी ॥ ३५ ॥
काय बहु बोलों अर्जुना । जैं हे दशा ये मना ।
तैं मनस्तपोभिधाना । पात्र होय तीं ॥ ३६ ॥
परि तें असो हें जाण । मानस तपाचें लक्षण ।
देवो म्हणे संपूर्ण । सांगितलें ॥ ३७ ॥
एवं देहवाचाचित्तें । जें पातलें त्रिविधत्वातें ।
तें सामान्य तप तूतें । परिसविलें गा ॥ ३८ ॥
आतां गुणत्रयसंगें । हेंचि विशेषीं त्रिविधीं रिगे ।
तेंही आइक चांगें । प्रज्ञावंतें ॥ ३९ ॥

१ क्लेश. २ पूर्णता.

श्रद्धया परया तप्तं तपस्तत्त्रिविधं नरैः ।
अफलाकांक्षिभिर्युक्तैः सात्त्विकं परिचक्षते ॥ १७ ॥

तरि हेंचि तप त्रिविधा । जें दाविलें तुज प्रबुद्धा ।
तेंचि करीं पूर्णश्रद्धा । सांडूनि फळ ॥ २४०
जें पुरतिया सत्त्वशुद्धी । आचरिजे आस्तिक्यबुद्धी ।
तें तयातेंचि गा प्रबुद्धी । सात्त्विक म्हणिपे ॥ ४१ ॥

सत्कारमानपूजार्थं तपो दंभेन चैव यत् ।
क्रियते तदिह प्रोक्तं राजसं चलमध्रुवम् ॥ १८ ॥

ना तरि तपस्थापनेलागीं । दुजेपण मांडूनि जगीं ।
महत्त्वाच्या शृंगीं । बैसावया ॥ ४२ ॥
त्रिभुवनींचिया सन्माना । न वचावें ठाया आना ।
धुरेचिया आसना । भोजनालागीं ॥ ४३ ॥
विश्वाचिया स्तोत्रा । आपण होआवया पात्रा ।
विश्वें आपलिया यात्रा । करावया यावें ॥ ४४ ॥
लोकांचिया विविधा पूजा । आश्रयो न घरावया दुजा ।
भोग भोगावे वोजा । महात्त्वाचिये ॥ ४५ ॥
आंग वोल मारूनि तपें । विकावया आपणपें ।
अंगहीन पडपें । जियापरी ॥ ४६ ॥
हें असो धनमानीं आस । वाढउनी तप कीजे सायास ।
तें तेंचि तप राजस । बोलिजे गा ॥ ४७ ॥
परी पहुरणीं जें दुहिलें । तें तें गुरुं न दुभेचि व्यालें ।
कां उभें शेत चारिलें । पिकावया नुरे ॥ ४८ ॥

---

१ विद्रूप २ शृंगाराचा थाटमाट करतो

तैसें फोकारितां तप । कीजे जें साक्षेप ।
तें फळीं तंव सोप । निःशेष जाय ॥ ४९ ॥
ऐसें निर्फळ देखोनि करितां । माझारीं सांडी पांडुसुता ।
म्हणौनि नाहीं स्थिरता । तपा तया ॥ २५० ॥
पऱ्हर्वी तरी आकाश मांडी । जो गर्जोनि ब्रह्मांड फोडी ।
तो अवकाळु मेघु काय घडी । राहात आहे ॥ ५१ ॥
तैसें राजस तप जें होये । तें फळीं कीर वांझ जाये ।
परी आचरणींही नोहे । निर्वाहतें गा ॥ ५२ ॥
आतां तेंचि तप पुढती । तामसाचिये रीती ।
पैं परत्रा आणि कीर्ती । मुकोनि कीजे ॥ ५३ ॥

मूढग्राहेणात्मनो यत्पीडया क्रियते तपः ।
परस्योत्सादनार्थं वा तत्तामसमुदाहृतम् ॥ १९ ॥

केवळ मूर्खपणाचा वारा । जीवीं घेऊनि धनुर्धरा ।
नाम ठेविजे शरीरा । वैरियाचें ॥ ५४ ॥
पंचाग्नीची ईंदणी । खोलवीजती शरीरालागीं ।
कां इंधन कीजे हे आगी । आंतु लावी ॥ ५५ ॥
माथां जाळिजती गुगुळु । पाठीं घालिजती गळु ।
आंग जाळिती ईंगळु । जळत भीतां ॥ ५६ ॥
दवडोनि श्वासोश्वास । कीजती वायांचि उपवास ।
कां घेपती धूमाचे घांस । अधोमुखें ॥ ५७ ॥
हिमोदकें आकंठें । खडकें सेविजती तटें ।
जितया मांसाचे चिमुटे । तोडिती जेथ ॥ ५८ ॥

१ आढाळ. २ आंभितः, भोंवती.

ऐसी नानापरी हे काया । घाय सूतां पैं धनंजया ।
तप कीजे नाशावया । पुढिलातें ॥ ५९ ॥
आंगभारें सुटला धोंडा । आपण फुटोनि होय खंडखंडा
का आड जालयातें रगडा । करी जैसा ॥ २६० ॥
तेविं आपुलिया आटणिया । सुखें असतया प्राणिया ।
जिणावया शिराणिया । कीजती गा ॥ ६१ ॥
किंबहुना हे चोखटी । घेऊनि क्लेशाची हातवटी ।
तप निफजे ते किरीटी । तामस होय ॥ ६२ ॥
एवं सत्त्वादिकाचां आंगीं । पडिलें तप तिहीं मार्गीं ।
जालें तेंही तुज चांगी । दाविलें व्यक्ती ॥ ६३ ॥
आतां बोलतां प्रसंगा । आलें म्हणोनि पैं गा ।
करूं रूप दानलिंगा । त्रिविधा तया ॥ ६४ ॥
येथ गुणाचेनि बोलें । दानही त्रिविध असे जालें ।
तेंचि आइक पहिलें । सात्त्विक ऐसें ॥ ६५ ॥

दातव्यमिति यद्दानं दीयतेऽनुपकारिणे ।
देशे काले च पात्रे च तद्दानं सात्त्विकं स्मृतम् ॥ २० ॥

तरि स्वधर्में आंतौतें । जें जें मिळेल आपणयातें ।
तें तें दीजे बहुतें । सन्मानयोगें ॥ ६६ ॥
जालया सुबीजप्रसंगु । पडे क्षेत्रा वाफेचा पांगु ।
तैसाचि दानाचा हा लागु । देखतसें ॥ ६७ ॥
अनर्घ्य रत्न हाता चढे । तें भांगाराची चोढी पडे ।
दोन्ही जालीं तरी न जोडे । लेतें आंग ॥ ६८ ॥
परि सण सुहृद संपत्ति । हे तिन्ही येकीं मिळती ।
जैं भाग्य धरी उन्नति । आपुल्याविषीं ॥ ६९ ॥

तैसें निफजवावया दान । जें सत्त्व सुयें संवाहन ।
तें देश काळ भाजन । द्रव्यही मिळे ॥ ७० ॥
तरि आर्धी तंव प्रयत्नेंसीं । होआवें कुरुक्षेत्र कां काशी ।
ना तरि तुके जो इहींसीं । तो देशही हो ॥ ७१ ॥
तेथ रविचंद्रराहुमेळु । होतां पाहे पुण्यकाळु ।
कां तयासारिखा निर्मळु । आनुही जाला ॥ ७२ ॥
तैशा काळीं तिये देशीं । होआवी पात्रसंपत्ति ऐसी ।
मूर्ति आहे धरिली जैसी । शुचित्वेंचि कां ॥ ७३ ॥
आचाराचें मूळपीठ । वेदांची उतारपेठ ।
तैसें द्विजरत्न चोखट । पावोनियां ॥ ७४ ॥
मग तयाचां ठाईं वित्ता । निवर्तवावी स्वसत्ता ।
परि प्रियापुढें कांता । रिगे जैसी ॥ ७५ ॥
कां जयाचें ठेविलें तया । देऊनि होय उतराइया ।
नाना हडपें विडा राया । दिधला जैसा ॥ ७६ ॥
तैसेनि निष्कामें जीवें । भूम्यादिक अर्पावें ।
किंबहुना हांवे । नेदावें उठों ॥ ७७ ॥
आणि दान जया द्यावें । तयातें ऐसेया पाहावें ।
जया घेतलें नुमचवे । कायिसेनही ॥ ७८ ॥
साद घातलिया आकाशा । नेदी प्रतिशब्दु जैसा ।
कां पाहिला आरसा । येरीकडे ॥ ७९ ॥
ना तरी उदकाचिये भूमिकें । आफाळिलेनि कंदुकें ।
उधळीनि कयातिकें । न येइजे हाता ॥ १८० ॥
नाना वसो घातला चारु । माथां तुरंबिला वैरु ।
न करी प्रत्युपकारु । जियापरी ॥ ८१ ॥

१ फेडणें घडणार नाहीं. २ सुरा, कृतघ्न.

तैसें दिधलें दातयाचें । जो कोणेही आंगें तुमचे ।
आपिलया साम्य तयाचें । कीजे पै गा ॥ ८२ ॥
ऐसिया जैं सामग्रिया । दान निफजे वीरराया ।
ते सात्विक दानवर्या । सर्वांही जाण ॥ ८३ ॥
आणि तोचि देशु काळु । घडे तैसाचि पात्रमेळु ।
दानभागुही निर्मळु । न्यायगतु ॥ ८४ ॥

यत्तु प्रत्युपकारार्थं फलमुद्दिश्य वा पुनः ।
दीयते च परिक्लिष्टं तद्राजसमुदाहृतम् ॥ २१ ॥

परि मनीं धरूनि दुमतें । चारिजे जेविं गाईतें ।
कां पेंव करूनि आइतें । पेरूं जाइजे ॥ ८५ ॥
ना ना दिठी घालूनि आहेरा । आवंतूं जाइजे सोयिरा ।
कां वाण धाडिजे घरा । वोवसीयाचे ॥ ८६ ॥
पैं केव्हांतर गांठीं वांधिजे । मग पुढिलाचें काज कीजे ।
पूजा घेऊनि रसु दीजे । पीडितांसि ॥ ८७ ॥
तैसें जया जें दान देणें । तो तेणेंचि गा जीवनें ।
पुढती भुंजावा भावें येणें । दीजे जें कां ॥ ८८ ॥
अथवा कोणी वाटे जातां । घेतलें उमचों न शकता ।
मिळे जैं पांडुसुता । द्विजोत्तमु ॥ ८९ ॥
तरी कवड्या एकासाठीं । अशेषां गोत्रांचींच किरीटी ।
सर्व प्रायश्चित्तें सुये मुठी । तयाचिये ॥ ९९० ॥
तेविंचि पारलौकिकें । फळें वांछिजती अनेकें ।
आणि दीजे तरी थुकें । येकाही नोहे ॥ ९१ ॥

१ मतस्याच्या. २ व्याज.

तेंही ब्राम्हणु नेघों सरे । कीं हानिचेनि शिणें आम्हीं
झांसुरे । सर्वस्व जैसें चोरें । नागऊनि नेलें ॥ ९१ ॥
काय बहु सांगों सुमति । जें दीजे या मनोवृत्ती ।
तें दान गा त्रिजगतीं । राजस पैं ॥ ९२ ॥

अदेशकाले यद्दानमपात्रेभ्यश्च दीयते ।
असत्कृतमवज्ञातं तत्तामसमुदाहृतम् ॥ २२ ॥

मग म्लेच्छांचे वसौटे । दांगाणें हन कैकटें ।
कां शिबिरें चोहटे । नगरींचे ते ॥ ९४ ॥
तेही ठाईं मिळणी । समयो सांजवेळु कां रजनी ।
तेव्हां उदारा होणें धनी । चोरियेचां ॥ ९५ ॥
पात्रें भाट नागारी । सामान्य स्त्रिया कां जुवारी ।
जियें मूर्तिमंतें भुररीं । भुलावेया ॥ ९६ ॥
रूपा नृत्याची पुरवणी । ते पुढां डोळेमारणी ।
गीत भाटींव तो श्रवणीं । कर्णजपु ॥ ९७ ॥
तयांहीवरी अलुमाळु । जैं घे फुलगंधाचा गुगुळु ।
तंव भ्रमाचा तो वेताळु । अवतरे तैसा ॥ ९८ ॥
तेथ विमांडुनियां जग । आणिले पदार्थ अनेग ।
तेणें घालूं लागे मालंग । गवांदी जैसी ॥ ९९ ॥
एवं ऐसेनि जें देणें । तें तामस दान मी म्हणें ।
आणि घडे दैवगुणें । आणिकही ऐक ॥ ३०० ॥
विपायें घुणाक्षर पडे । टाळिये काउळा सांपडे ।
तैसें तामसा पर्व जोडे । पुण्यदेशीं ॥ १ ॥

१ घुवास. २ अप्रसन्न.

तेथ देखोनि तो आयिला । योग्यु मार्गींही आला ।
तोटी द्र्व्या चाडैला । माळे जरी ॥ २ ॥
तरी श्रद्धा न धरी जीवीं । तया मायाही न खालवी ।
स्वयें न करी ना करवीं । अर्घ्यादिक ॥ ३ ॥
आलिया न घली बैसों । तेथ गधाक्षतांचा काय अतिसो ।
हा अप्रसंगु कीर असो । तामसीं नरीं ॥ ४ ॥
पै बोळविजे रिणाइतु । तैसा झकवी तयाचा हातु ।
तुकरणेयाचा बहुतु । प्रयोगु तेथ ॥ ५ ॥
आणि जया जें दे किरीटी । तयातें उमाणी तयासाठीं ।
मग कुबोलें कां लोटी । अवहेचों ॥ ६ ॥
हें बहु असो यापरी । मोल वेचणें जें अवधारीं ।
तया नाव चराचरीं । तामस दान ॥ ७ ॥
ऐसीं आपुलालां चिन्हीं । अळकृतें तिन्ही ।
दानें दाविलीं अभिधानीं । रजतमादि ॥ ८ ॥
तेथ मी जाणत असें । विपायें तू गा ऐसें ।
कल्पिसील मानसें । विचक्षणा ॥ ९ ॥
जें भवबधमोचक । येकलें कर्म सात्त्विक ।
तरी का वेंखासें सदोख । येर बोलावीं ॥ ३१० ॥
परि नोसतिता विवसी । भेटी नाहीं निधीसी ।
कां धू न साहता जैसी । वाती न लगे ॥ ११ ॥
तैसें शुद्धसत्त्वाआड । आहे रजतमाचें कवाड ।
तें भेदूण यातें कीड । म्हणावें का ॥ १२ ॥
आम्ही श्रद्धादि दानान्त । जें समस्तही क्रियाजात ।
सांगितलें कां व्याप्त । तिहीं गुणीं ॥ १३ ॥

१ वेगळी २ पिढ्रहुन न लाविनो, ३ धूर. ४ वाईट, हीण

तेथ मरंथसेनि तिन्ही । न सांगोंचि ऐसें मानीं ।
परि सत्त्व दावावया दोन्ही । बोलिलों येरें ॥ १४ ॥
जें दोहींमाजीं तिजें असे । तें दोन्ही सांडितांचि दिसे ।
अहोरात्रत्यागें जैसें । संध्यारूप ॥ १५ ॥
तैसें रजतमविनाशें । तिजें जें उरत दिसे ।
तें सत्त्व हें आपैसें । भावासि ये ॥ १६ ॥
एवं दावावया सत्त्व तुज । निरूपिलें तम रज ।
तें सांडूनि सत्त्वें काज । साधीं आपुलें ॥ १७ ॥
सत्त्वेंचि येणें चोखाळें । करीं यज्ञादिकें सकळें ।
पावसी तें करतळें । आपुलें निज ॥ १८ ॥
सूर्यें दाविलें सांतें । काय एक न दिसे येथें ।
तैंवि सत्त्वें केलें फळातें । काय नेदी ॥ १९ ॥
हे कीर आंवडतांविखीं । शक्ति सत्त्वीं आथी निकी ।
परि मोक्षेंसीं एकी । मिसळणें जें ॥ ३१० ॥
तें एक आनचि आहे । तयाचा सावावो जैं लाहे ।
तैं मोक्षाचांही ठोये । गांवीं सरतें ॥ २१ ॥
पैं भांगार जऱ्ही पंधरें । तऱ्ही राजवळीचीं अक्षरें ।
लाहे तैंचि सरे । जियापरी ॥ २२ ॥
स्वच्छें शीतळें सुगंधें । जळें होती सुखमदें ।
परि पवित्रत्व संबंधें । तीर्थाचेनि ॥ २३ ॥
नई हो कां भलतैसी थोरी । परि गंगा जैं अंगिकारी ।
तैंचि तिये सागरीं । प्रवेशु गा ॥ २४ ॥
तैसें सात्त्विककर्मा किरीटी । येतां मोक्षाचिये भेटी ।
न पडे आडकाठी । तें चेंगलें आहे ॥ २५ ॥

१ पाहिजे त्याविषयीं.

हा बोलु आइकतखेंवीं । अर्जुना आधि न माये जीवीं ।
म्हणे देवें कृपा करावी । सांगावें तें ॥ २६ ॥
तेथ कृपाळुचक्रवर्ती । म्हणे आईक तयाची व्यक्ति ।
जेणें सात्विकें तें मुक्ति- । रत्न देखे ॥ २७ ॥

ॐ तत्सदिति निर्देशो ब्रह्मणस्त्रिविधः स्मृतः ।
ब्राह्मणास्तेन वेदाश्च यज्ञाश्च विहिताः पुरा ॥ २३ ॥

तरि अनादि परब्रह्म । जें जगदादि विश्रामधाम ।
तयाचें एक नाम । त्रिधा वैं असे ॥ २८ ॥
तें कीर अनाम अजाति । परि अविद्यावर्गाचिये राती- ।
माजीं वोळखावया श्रुती । खूण केली ॥ २९ ॥
उपजलिया बाळकासी । नांव नाहीं तयापासीं ।
ठेविलेनि नांवेंसीं । ओ देत उठी ॥ ३३० ॥
कष्टले संसारशिणें । जे देवों येती गाऱ्हाणें ।
तयां ओ दे नांवें जेणें । तो संकेतु हा ॥ ३१ ॥
ब्रह्माचा अबोला फिटावा । अद्वैतु द्वैतत्वें भेटावा ।
ऐसा मंत्रु देखिला कणवा । वेदें बापें ॥ ३२ ॥
मग दाविलेनि जेणें एकें । ब्रह्म आळविलें कवतिकें ।
मागां असत ठाकें । पुढां उभें ॥ ३३ ॥
परि निगमाचळशिखरीं । उपनिषदार्थनगरीं ।
आहाति जे ब्रह्माच्या येकाहारीं । तयांसीच कळे ॥ ३४ ॥
हेंही असो प्रजापति- । शक्ति जे सृष्टि करिती ।
ते जया एका आवृत्ति । नांवाचिया ॥ ३५ ॥
पैं सृष्टीचिया उपक्रमा- । पूर्वी गा वीरोत्तमा ।
वेडा ऐसा ब्रह्मा । एकला होता ॥ ३६ ॥

मज ईश्वरातें नोळखे । ना सृष्टिही करूं न शके ।
तो थोर केला एकें । नामें जेणें ॥ ३७ ॥
जयाचा अर्थु जीवीं घ्यातां । जें वर्णत्रयचि जपतां ।
विश्वसृजनयोग्यता । आली तया ॥ ३८ ॥
तेणें रचिले ब्रह्मजन । तयां वेद दिधले शासन ।
यज्ञावेसें वर्तन । जीविके केलें ॥ ३९ ॥
पाठीं नेणों किती येर । सृजिले लोक अपार ।
जाले ब्रह्मदत्त अग्रहार । तिन्ही भुवनें ॥ ३४० ॥
ऐसें नाममंत्रें जेणें । धातया अंदंच करणें ।
तयाचें स्वरूप आइक म्हणे । श्रीकांतु तो ॥ ४१ ॥
तरि सर्व मंत्रांचा राजा । तो प्रणवो आदिवर्णु बुझा ।
आणि तत्कारु तो दुजा । तिजा सत्कारु ॥ ४२ ॥
एवं ॐतत्सदाकार । ब्रह्मनाम हें त्रिप्रकार ।
हें फूल तुरंबी सुंदर । उपनिषदाचें ॥ ४३ ॥
येणेंसीं गा होऊनि एक । जें कर्म चाले सात्त्विक ।
तें कैवल्यातें पाइक । घरींचें करी ॥ ४४ ॥
परि कापुराचें थळींव । आणूनि देईल दैव ।
लेवों जाणणेंचि अडव । तेथ असे बापा ॥ ४५ ॥
तैसें आदरिजेल सत्कर्म । उच्चारिजेल ब्रह्मनाम ।
परि नेणिजेल जरि वर्म । विनियोगाचें ॥ ४६ ॥
तरि महंतांचिया कोडी । घरा आलियाही वोढी ।
मानूं नेणतां परवडी । मुदल तुटे ॥ ४७ ॥
कां ल्यावया चोखट । टीक भांगार एकवट ।
घालूनि बांधली मोट । गळां जैसीं ॥ ४८ ॥

१ अद्भुत, प्रचंड. २ दागिने.

तैसें तोंडीं ब्रह्मनाम । हातीं तें सात्त्विक कर्म ।
विनियोगेंवीण काम । विफळ होय ॥ ४९ ॥
अगा अन्न आणि भूक । पासीं असे परि देख ।
जेऊं नेणतां बाळक । लंघनधि कीं ॥ ३५० ॥
कां स्नेहसूत्र वैश्वानरा । जालियाही संसारा ।
हातवटी नेणतां वीरा । प्रकाशु नोहे ॥ ५१ ॥
तैसें वेळे कृत्य पावे । तेथींचा मंत्रुही आठवे ।
परि व्यर्थ तें आघवें । विनियोगेंवीण ॥ ५२ ॥
म्हणौनि वर्णत्रयात्मक । जें हें परब्रह्मनाम एक ।
विनियोगु तूं आइक । याचा आतां ॥ ५३ ॥

तस्मादोमित्युदाहृत्य यज्ञदानतपःक्रियाः ।
प्रवर्तंते विधानोक्ताः सततं ब्रह्मवादिनाम् ॥ २४ ॥

तरि या नामींचीं अक्षरें तिन्ही । कर्मा आदिमध्यनिदानीं ।
प्रयोजावीं पैं स्थानीं । इहीं तिन्ही ॥ ५४ ॥
हेचि एकी हातवटी । घेउनी हन किरीटी ।
आले ब्रह्मविद भेटी । ब्रह्माचिये ॥ ५५ ॥
ब्रह्मेंसीं होआवया एकी । ते न वंचती यज्ञादिकीं ।
जे चाबळले वोळखी । शास्त्रांचिया ॥ ५६ ॥
तो तंव ओंकारु । ध्यानें करिती गोचरु ।
पाठीं आणिती उच्चारु । वाचेही तो ५७ ॥
तेणें ध्यानें प्रकटें । प्रणवोच्चारें स्पष्टें ।
लागती मग वाटे । क्रियांचिये ॥ ५८ ॥
आंधारीं अभंगु दिवा । आडवीं समर्थु बोळावा ।
तैसा प्रणवो जाणावा । कर्मारंभीं ॥ ५९ ॥

तें सर्वादिकत्वें चित्तीं । तद्रूप ध्याऊनियां सुमति ।
उच्चारेंही व्यक्ती । आणिती पुढती ॥ ३७० ॥
म्हणती तद्रूपा ब्रह्मा तया । फळेंसीं क्रिया इया ।
तेचि होतु आम्हां भोगावया । कांहींचि नुरो ॥ ७१ ॥
ऐसेंनि तदात्मक ब्रह्म । तेथ उंगाणूनि कर्म ।
आंग झाडिती न मम । येणें बोलें ॥ ७२ ॥
आतां ओंकारें आदरिलें । तत्कारें समर्पिलें ।
इया रीती जया आलें । ब्रह्मत्व कर्मा ॥ ७३ ॥
तें कर्म कीर ब्रह्माकारें । जालें तेणेंही न सरे ।
जें करितेनसीं दुसरें । आहे म्हणौनि ॥ ७४ ॥
मीठ आंगें जळीं विरे । परि क्षारता वेगळी उरे ।
तैसें कर्म ब्रह्माकारें । गमे तें द्वैत ॥ ७५ ॥
आणि दुजें जंव जंव घडे । तंव तंव संसारभय जोडे ।
हें देवो आपुलेनि तोंडें । बोलती वेदें ॥ ७६ ॥
म्हणोनि परत्वें ब्रह्म असे । तें आत्मत्वें परियवसे ।
सच्छब्द या रिणोद्देशें । ठेविला देवें ॥ ७७ ॥
तरि ओंकारतत्कारीं । कर्म केलें जें ब्रह्मशरीरीं ।
जें प्रशस्तादि बोलवरी । वाखाणिलें ॥ ७८ ॥
प्रशस्तकर्मी तिये । सच्छब्दा विनियोगु आहे ।
तोचि आइका होये । तैसा सांगों ॥ ७९ ॥

> सद्भावे साधुभावे च सदित्येतत्प्रयुज्यते ।
> प्रशस्ते कर्मणि तथा सच्छब्दः पार्थ युज्यते ॥ २६ ॥

तरि सच्छब्दें येणें । आटूनि असंताचें नाणें ।
दाविजे अस्पंगवाणें । सत्तेचें रूप ॥ ३८० ॥

१ समर्पून.

जें सत् तेंचि काळें देशें। होऊं नेणेचि अंतारिसें।
आपणपां आपण असे। अखंडित ॥ ८१ ॥
हें दिसतें जेतुलें आहे। तें असतपणें जें नोहे।
देखतां रूपीं सोये। लाभे जयाची ॥ ८२ ॥
तेणेंसीं प्रशस्त तें कर्म। जें जालें सर्वात्मक ब्रह्म।
देखिजे करूनि सम। ऐक्यबोधें ॥ ८३ ॥
तरी ओंकारतत्कारें। जें कर्म धाविलें ब्रह्माकारें।
तें गिळुनि होइजे एकसरें। सन्मात्रचि ॥ ८४ ॥
ऐसा हा अंतरंगु। सच्छब्दाचा विनियोगु।
जाणा म्हणे श्रीरंगु। मी ना म्हणें हो ॥ ८५ ॥
ना मीचि जरी म्हणें। तरी श्रीरंगीं दुजें हेंचि उणें।
म्हणौनि हें बोलणें। देवाचेंचि ॥ ८६ ॥
आतां आणिकीही परी। सच्छब्दु हा अवधारीं।
सात्त्विक कर्मा करी। उपकारु जो ॥ ८७ ॥
तरी सत्कर्मे चांगें। चालिलीं अधिकारखेंगें[1]।
परी एकाधे का अंगें। हिणायतीं जें ॥ ८८ ॥
तें उणें एकें अवयवें। शरीर ठाके आघवें।
कां अंगहीना मोडावे। रथाची गती ॥ ८९ ॥
तैसें एकेचि गुणेंवीण। सताचि परी असतपण।
कर्म धरी गा जाण। जिये वेळे ॥ १९० ॥
तेव्हां ओंकारतत्कारीं। सावाविला हा चांगी परी।
सच्छब्दु कर्मा करी। जीर्णोद्धारु ॥ ९१ ॥
तें असतपण फेडी। आणि सद्भावाचिये रूढी।
निजसत्त्वाचिये प्रौढी। सच्छब्दु हा ॥ ९२ ॥

१ अधिकारमार्गाने, यथाधिकार.

दिव्यौषध जैसें रोगिया । कां सावावो ये मंगलिया ।
सच्छब्दु कर्मा व्यंगलिया । तैसा जाण ॥ ९३ ॥
अथवा कांहीं प्रमादें । कर्म आपुलिये मर्यादे ।
चुकोनि पडे निषिद्धे । वाटे इन ॥ ९४ ॥
चालतयाचि मार्गु सांडे । पारखियाचि अखरें पडे ।
राहाटीमाजीं न घडे । काइ काइ ॥ ९५ ॥
म्हणौनि तैसी कर्मा । राभस्यें सांडे सीमा ।
असाधुत्वाचिया दुर्नामा । येवों पाहे जें ॥ ९६ ॥
तेथ गा हा सच्छब्दु । येरां दोहींपरीस प्रबुद्धु ।
प्रयोजिला करी साधु । कर्माते यया ॥ ९७ ॥
लोहा परिसाची घृष्टी । वोहळा गंगेची भेटी ।
कां मृता जैसी वृष्टि । पीयूषाची ॥ ९८ ॥
पैं असाधुकर्मा तैसा । सच्छब्दप्रयोगु वीरेशा ।
हें असो गौरवुचि ऐसा । नामाचा यया ॥ ९९ ॥
घेऊनि येथींचें वर्म । जै विचारिसी हें नाम ।
तें केवळ हेंचि ब्रह्म । जाणसी तूं ॥ ४०० ॥
पाहें पां ॐतत्सत् ऐसें । हें बोलणें तेथ नेतसे ।
जेथूनि कां हें प्रकाशे । दृश्यजात ॥ १ ॥
तें तंव निर्विशिष्ट । परब्रह्म चोखट ।
तयाचें हें आंतुवट । व्यंजक नाम ॥ २ ॥
परि आश्रयो आकाशा । आकाशचि कां जैसा ।
या नामा नामीं आश्रयो तैसा । अभेदु असे ॥ ३ ॥
उदयिला आकाशीं । रवीचि रवीतें प्रकाशी ।
हे नामव्यक्ति तैसी । ब्रह्मचि करी ॥ ४ ॥

१ भ्रम.

यज्ञे तपसि दाने च स्थितिः सदिति चोच्यते ।
कर्म चैव तदर्थीयं सदित्येवाभिधीयते ॥ २७ ॥

म्हणौनि त्र्यक्षर हें नाम । नव्हे जाण केवळ ब्रह्म ।
यालागीं कर्म । जें जें कीजे ॥ ५ ॥
तें याग अथवा दानें । तपादिकेंही गहनें ।
तियें निफजतु कां न्यूनें । होऊनि ठातु ॥ ६ ॥
परि परिसाचा वरकसीं । नाहीं चोखाकिडाची बोली ।
तैसीं ब्रह्मीं अर्पितां केलीं । ब्रह्मचि होती ॥ ७ ॥
उणिया पुरियाची परी । तुरेचि तेथ अवधारीं ।
निवडूं न येती सागरीं । जैसिया नदी ॥ ८ ॥
एवं पार्था तुजप्रती । ब्रह्मनामाची हे शक्ति ।
सांगितली उपपत्ति । डोळसा गा ॥ ९ ॥
आणि येकेकांहीं अक्षरा । वेगळवेगळा वीरा ।
विनियोगु नागरा । बोलिलों रीती ॥ ४१०॥
एवं ऐसें सुमहिम । म्हणौनि हें ब्रह्मनाम ।
आतां जाणितलें कीं सुवर्म । राया तुवां ॥ ११ ॥
तरी येयूनियांचि श्रद्धा । उपलविली हो सर्वदा ।
जयाचें जालें बंधा । उरों नेदी ॥ १२ ॥
जिये कर्मी हा प्रयोगु । अनुष्ठिजे सद्विनियोगु ।
तेथ अनुष्ठिला सांगु । वेदुचि तो ॥ १३ ॥
ना सांडूनि हे सोय । मोडूनि श्रद्धेची वाहे ।
दुराग्रहाची थाये । वाढऊनियां ॥ १४ ॥
मग अश्वमेध कोडी कीजे । रत्नें भरोनि पृथ्वी दीजे ।
एकांगुष्ठींही तपिजे । तपसहस्रीं ॥ १५ ॥

१ कसोटीवर. २ विस्तारली.

जळाशयाचेनि नांवें । समुद्रही कीजती नवे ।
परि किंबहुना आघवें । वृथाचि तें ॥ १६ ॥
खडकावरी वर्षलें । जैसें भस्मीं हवन केलें ।
कां खेव दिधलें । साउलियें ॥ १७ ॥
ना तरि जैसें चडकणा । गगन हाणितलें अर्जुना ।

> अश्रद्धया हुतं दत्तं तपस्तप्तं कृतं च यत् ।
> असदित्युच्यते पार्थ न च तत्प्रेत्य नो इह ॥ २८ ॥

तैसा समारंभु सुणा । गेलाचि तो ॥ १८ ॥
घाणा गाळिलें गुंडे । तेथ तेल ना पेंडी जोडे ।
तैसें दरिद्र तेवढें । ठेलेंचि आंगीं ॥ १९ ॥
गांठीं बांधली खापरी । येथें अथवा पैलतीरीं ।
न सरोनि जैसी मारी । उपवासीं गा ॥ ४२० ॥
तैसें कर्मजातें तेणें । नाहीं ऐहिकींचें भोगणें ।
तेथ परत्र तें कवणें । अपेक्षावें ॥ २१ ॥
म्हणौनि ब्रह्मनामश्रद्धा । सांडूनि कीजे जो धांदा ।
हें असो सिणु नुसधा । इहादृष्टीं तो ॥ २२ ॥
ऐसें कलुषकरिकेसरी । त्रितापतिमिरतमारि ।
श्रीवर वीरनरहरि । बोलिले तेणें ॥ २३ ॥
तेथ निजानंदा बहुवसा । माजीं अर्जुनु तो सहसा ।
हरपला चंद्रु जैसा । चांदिणेनि ॥ २४ ॥
अहो संग्रामु हा वाणिया । मापें नाराचांचिया आणिया ।
सूनि मांस घे मवणिया । जीवितेंसी ॥ २५ ॥
ऐसिया समयीं कर्कशें । भोगीजत स्वानंदराज्य कैसें ।
आणि भाग्योदयो हा नसे । आणिके ठाईं ॥ २६ ॥

संजयो म्हणे कौरवराया । गुणा रिझौं ये रिपूचिया ।
आणि गुरुही हा आमुचिया । सुखाचा येथ ॥ २७ ॥
हा न पुसता हे गोठी । तरी देवो कां सोडिते गांठी ।
तरी कैसेनि आम्हां भेटी । परमार्थेसीं ॥ २८ ॥
होतों अज्ञानाच्या आंधारां । चौसंतीत जन्मवाहरा ।
ते आतमप्रकाशमंदिरा । आंतु आणिलों ॥ २९ ॥
येवढा आम्हां तुम्हां थोरु । केला येणें उपकारु ।
म्हणोनि हा व्याससहोदरु । गुरुत्वें होय ॥ ४३० ॥
तेविंचि संजयो म्हणे चित्तीं । हा अतिशयो या नृपतीं ।
खुपैल म्हणौनि किती । बोलत असों ॥ ३१ ॥
ऐसी हे बोली सांडिली । मग येरीचि गोठी आदरिली ।
जे पार्थें कां पुसिली । श्रीकृष्णातें ॥ ३२ ॥
याचें जैसें कां करणें । तैसें मीही करीन बोलणें ।
येकिजो ज्ञानदेवो म्हणे । निवृत्तीचा ॥ ४३३ ॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे श्रद्धात्रयविभागयोगो नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

---

१ सारीत, सोसीत. २ जन्माच्या फेऱ्यांत.

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

श्रीज्ञानेश्वरी

अध्याय अठरावा

जयजय देव निर्मळ । निजजनाखिलमंगळ ।
जन्मजराजलदजाळ- । प्रभंजन ॥ १ ॥
जयजय देव प्रबळ । विदळितामंगळकुळ ।
निगमागमद्रुमफळ । फलप्रद ॥ २ ॥
जयजय देव सकळ । विगतविषयवत्सल ।
कलितकाळकौतूहल । कलातीत ॥ ३ ॥
जयजय देव निश्चळ । चलितचित्तपानतुंदिल ।
जगदुन्मीलनाविरल- । केलिप्रिय ॥ ४ ॥
जयजय देव निष्कळ । स्फुरदमंदानंदबहळ ।
नित्यनिरस्ताखिलमळ । मूळभूत ॥ ५ ॥
जयजय देव स्वप्रभ । जगदंबुदगर्भनभ ।
भुवनोद्भवारंभस्तंभ । भवध्वंस ॥ ६ ॥
जयजय देव विशुद्ध । विदुद्योद्यानद्विरद ।
शमदमदनमदभेद । दयार्णव ॥ ७ ॥
जयजय देवैकरूप । अतिकृतकंदर्पसर्पदर्प ।
भक्तभावभवनदीप । तापापह ॥ ८ ॥
जयजय देव अद्वितीय । परिणतोपरमैकप्रिय ।
निजजनजित भजनीय । मायागम्य ॥ ९ ॥

जयजय देव श्रीगुरो । अकल्पनाप्यकल्पतरो ।
स्वसंविद्द्रुमबीजप्ररो-। हणावनी ॥ १० ॥
हें काय एकैक ऐसेसें । नानापरिभापावशें ।
स्तोत्र करूं तुजदोसें । निर्विशेपा ॥ ११ ॥
जिहीं विशेपणीं विशेपिजे । तें दृश्य नव्हे रूप तुझें ।
हें जाणें मी म्हणोनि लाजें । वानणां इहीं ॥ १२ ॥
परी मर्यादेचा सागरु । हा तंवचि तया डगरु ।
जंव न देखे सुधाकरु । उदया आला ॥ १३ ॥
सोमकांतु निजनिर्झरीं । चंद्रा अर्घ्यादिक न करी ।
तें तोचि अवधारीं । करवी कीं जी ॥ १४ ॥
नेणो कैसीं वसंतसंगें । अवचितिया वृक्षाचीं अंगें ।
फुटती तें तयाहिजोगें । धरणें नोहे ॥ १५ ॥
पद्मिनी रविकिरण । लाहे मग लाजे कवण ।
कां जळें शिवतलें लवण । आंग भुले ॥ १६ ॥
तैसा तूतें जेथ मी स्मरें । तेथ मीपण मी विसरें ।
मग जोंकव्टिला ढेंकरें । तृप्तु जैसा ॥ १७ ॥
मज तुवां जी केलें तैसें । माझें मीपण दवडूनि देशें ।
स्तुतिमिषें पां पिसें । बांधलें वाचे ॥ १८ ॥
ना पऱ्हवीं तरी आठवी । राहोनि स्तुति जैं करावी ।
तैं गुणागुणिया धरावी । सरोभरी कीं ॥ १९ ॥
तरी तूं जी एकरसाचें लिंग । केविं करूं गुणागुणीं विभाग ।
मोतीं फोडोनि सांधितां चांग । कीं तैसेंचि भलें ॥ २० ॥
आणि बाप तूं माय । इहीं बोलीं ना स्तुति होय ।
डिंभोपाधिक आहे । विटाळु तेथें ॥ २१ ॥

१ कीर्ति. २ व्यापलेला, गुदमरलेला.

जी जालेनि पाइकें आलें । तें गोसावीपण केविं बोलें ।
ऐसें उपाधी उशिटलें । काय वर्णूं ॥ २२ ॥
जरी आत्मा तूं एकसरा । हेंही म्हणतां दातारा ।
तरी आंतुल तूं बाहेरा । घापतासी ॥ २३ ॥
म्हणूनि सत्यचि तुजलागीं । स्तुति न देखों जी जगीं ।
मौनावांचूनि लेणें आंगीं । सुसीना मा ॥ २४ ॥
स्तुति कांहीं न बोलणें । पूजा कांहीं न करणें ।
सन्निधी कांहीं न होणें । तुझ्या ठायीं ॥ २५ ॥
तरी जितलें जैसें भुली । पिसें आलापु घाली ।
तैसें वानूं तें माउली । उपहासावें तुवां ॥ २६ ॥
आतां गीतार्थाची मुक्तमुद्री । लावीं माझिये वाग्वृद्धी ।
जे माने हे सभासद्रीं । सज्जनांचां ॥ २७ ॥
तेथ म्हणितलें श्रीनिवृत्ती । नको हें पुढतपुढती ।
परिसीं लोहा घृष्टी किती । वेळवेळां कीजे गा ॥ २८ ॥
तंव विनवी ज्ञानदेवो । म्हणे हो कां जी पसावो ।
तरी अवधान देतु देवो । ग्रंथा आतां ॥ २९ ॥
जी गीतारत्नप्रासादाचा । कळसु अर्थचिंतामणीचा ।
सर्व गीतादर्शनाचा । पाढाऊ जो ॥ ३० ॥
लोकीं तरी आथी ऐसें । जे दुरूनि कळसु दिसे ।
आणि भेटीचि हातवसे । देवतेची तिये ॥ ३१ ॥
तैसेंचि एथही आहे । जे एकेंचि येणें अध्यायें ।
आघवाचि दृष्ट होये । गीतागमु हा ॥ ३२ ॥
मी कळसु याचि कारणें । अठरावा अध्यायो म्हणें ।
उवाइला बादरायणें । गीताप्रासादा ॥ ३३ ॥
नोहे कळसापरतें कांहीं । प्रासादीं काम नाहीं ।
तें सांगतसे गीता ही । संपलेपणें ॥ ३४ ॥

व्यासु सहजें सूत्री वळी । तेणें निगमरत्नाचळीं ।
उपनिषदार्थांची माळी । मार्जी खांडिली ॥ ३५ ॥
तेथ त्रिवर्गांचा अणुआरु । आंडऊ निघाला जो अपारु ।
तो महाभारतप्राकारु । भोंवता केला ॥ ३६ ॥
मार्जी आत्मज्ञानाचें एकवट । दळवाडें झाडूनि चोखट ।
घडिलें पार्थवैकुंठ । संवादकुसरी ॥ ३७ ॥
निवृत्तिसूत्र सोडवणिया । सर्व शास्त्रार्थ पुरवणिया ।
आवो साधिला मांडणिया । मोक्षरेखेचा ॥ ३८ ॥
ऐसेनि करितां उभारा । पंधरा अध्यायांत पंधरा ।
भूमी निर्वाळलिया पुरा । प्रासादु जाहला ॥ ३९ ॥
उपरि सोळावा अध्यावो । तो ग्रीवघंटेचा आवो ।
सत्तरशु तोचि ठावो । पडघाणिये ॥ ४० ॥
तयाहीवरी अष्टादशु । तो अपैसा मांडला कळसु ।
उपरि गीतादिकीं व्यासु । ध्वजे लागला ॥ ४१ ॥
म्हणोनि मागील जे अध्याये । ते चढते भूमीचे आये ।
तयांचें पुरें दाविताहे । आपुलां आंगीं ॥ ४२ ॥
जालया कामा नाहीं चोरी । ते कळसें होय उजरी ।
तेवि अष्टादशु विवरी । साद्यंत गीता ॥ ४३ ॥
ऐसा व्यासें विंदाणियें । गीताप्रासादु सोडवणिये ।
आणूनि राखिले प्राणिये । नानापरी ॥ ४४ ॥
एक प्रदक्षिणा जपाचिया । बाहिरौनि करिती यया ।
एक ते श्रवणमिषें छाया । सेविती ययाची ॥ ४५ ॥
एक ते अवधानाचा पुरा । विडांपाउड भीतरां ।
घेऊनि रिघती गाभारां । अर्थज्ञानाचां ॥ ४६ ॥

१ चाराचुरा. २ दगडधोंडा. ३ विडा पैसा.

ते निजबोधें उराउरी । भेटती आत्मया श्रीहरी ।
परी मोक्षप्राप्तीं सरी । सर्वांही आथी ॥ ४७ ॥
समर्थाचिये पंक्तिभोजनें । तळिल्या वरिल्या एकचि पक्वान्नें ।
तेवीं श्रवणें अर्थे पठणें । मोक्षुचि लाभे ॥ ४८ ॥
ऐसा गीता वैष्णवप्रासादु । अठरावा अध्याय कळसु विशदु ।
म्यां म्हणितला हा भेदु । जाणोनियां ॥ ४९ ॥
आतां सत्तरशापाठीं । अध्याय कैसेनि उठी ।
तो संबंधु सांगों दिठी । दिसे तैसा ॥ ५० ॥
कां गंगायमुनाउदक । वोघबगें वेगळीक ।
दावी होऊनि एक । पाणीपणें ॥ ५१ ॥
न मोडतां दोन्ही आकार । घडिलें एक शरीर ।
हें अर्धनारीनटेश्वर । रूपीं दिसे ॥ ५२ ॥
ना ना वाढती दिवसें । कळा चिंवीं पैसे ।
परि सिनानें लेवे जैसे । चंद्रीं नाहीं ॥ ५३ ॥
तैसीं सिनानीं चारी पदें । श्लोक तो श्लोकावच्छेदें ।
अध्यायो अध्यायभेदें । गमे कीर ॥ ५४ ॥
परी प्रमेयाची उजरी । आनान रूप न धरी ।
नाना रत्नमणीं दोरी । एकचि जैसी ॥ ५५ ॥
मोतियें मिळोनि बहुवें । एकावळीचा पाडु आहे ।
परी शोभे रूप होये । एकचि तेथ ॥ ५६ ॥
फुलां फुलसरां लेख चढे । तुती दुजी अंगुळी न पडे ।
श्लोक अध्याय तेणें पाडें । जाणावे हे ॥ ५७ ॥
सातै शतें श्लोक । अध्यायां अठरांनि लेख ।
परी देवो बोलिले एक । जें दुजें नाहीं ॥ ५८ ॥
आणि म्याही न सांडूनि ते सोये । ग्रंथव्यक्ति केली आहे ।
प्रस्तुत तेणें निर्वाहें । निरूपण आइका ॥ ५९ ॥

तरी सतरावा अध्यावो । पावतां पुरता ठावो ।
जे संपता श्लोकीं देवो । बोलिले ऐसें ॥ ६० ॥
अर्जुना ब्रह्मनामाचांविखीं । बुद्धि सांडूनि आस्तिकीं ।
कर्में कीजती तितुकीं । असंतें होती ॥ ६१ ॥
हा ऐकोनि देवाचा बोलु । अर्जुना आला डोलु ।
म्हणे कर्मनिष्ठां मळु । ठेविला देवों ॥ ६२ ॥
तो अज्ञानांधु तंव बापुडा । ईश्वरुचि न देखे एवढा ।
तेथ नांव एक पुढां । कां सुझे तया ॥ ६३ ॥
आणि रजतमें दोन्ही । गेलियावीण श्रद्धा सानी ।
ते कां लागे अभिधानीं । ब्रह्माचिये ॥ ६४ ॥
मग कोतां खेंव देणें । वोतेंवरील धांवणें ।
सांडीं पडे खेळवणें । नागिणीचें तें ॥ ६५ ॥
तैसीं कर्में दुवाडें । तयांहि जन्मांतराचिकडे ।
दुर्मेळावे येवढे । कर्मामाजीं ॥ ६६ ॥
ना विपायें हें उजू होये । तरी ज्ञानाची योग्यता लाहे ।
एऱ्हवीं येणेंचि जाये । निरयालया ॥ ६७ ॥
कर्मी हा ठायवरी । आहाती बहुधा अवसरी ।
आतां कर्मठां कैं वारी । मोक्षाची हे ॥ ६८ ॥
तरी फिटो कर्मांचा पांगु । कीजो अवघाचि त्यागु ।
आदरीं जो अव्यंगु । संन्यासु हा ॥ ६९ ॥
कर्मबाधेची कहीं । जेथ भयाची गोठी नाहीं ।
तें आत्मज्ञान जिहीं । स्वाधीन होय ॥ ७० ॥

१ समजावें. २ हादरला. ३ दोरावरील. ४ फांटे, संचार. ५ बंधन, पाश.

ज्ञानाचे आवाहनमंत्र । जें ज्ञानपिकतें सुक्षेत्र ।
ज्ञान आकर्पितें सूत्र- । तंतु जे कां ॥ ७१ ॥
ते दोनी संन्यास त्याग । अनुपूनि सुटे जग ।
तरी हेंचि आतां चांग । व्यक्त पुसों ॥ ७२ ॥
ऐसें म्हणोनि पार्थें । त्यागसंन्यासव्यवस्थे ।
रूप होआवया जेथें । प्रश्न केला ॥ ७३ ॥
तेथ प्रत्युत्तरें बोली । श्रीकृष्णें जे चावळिली ।
तया व्यक्ति जाली । अष्टादशा ॥ ७४ ॥
एवं जन्यजनकभावें । अध्यावो अध्यायातें प्रसवे ।
आतां ऐका बरवें । पुसिलें जें ॥ ७५ ॥
तरि पांडुकुमरें तेणें । देवाचें सरतें बोलणें ।
जाणोनि अंतःकरणें । काणी घेतली ॥ ७६ ॥
एऱ्हवीं तत्त्वविषयीं भला । तो निश्चितु असे कीर जाहला ।
परी देवो राहे उगला । तें साहावेना ॥ ७७ ॥
वत्स धालयाही वरी । धेनु न वचावी दुरी ।
अनन्य प्रीतीची परी । ऐसी आहे ॥ ७८ ॥
तेणें काजेवीणही बोलावें । ते देखिलें तरी पाहावें ।
भोगितां चाड दुणावे । पढियंतयाठायीं ॥ ७९ ॥
ऐसी प्रेमाची हे जाती । आणि पार्थ तंव तेचि मूर्ति ।
म्हणोनि करूं लाहे खती । उगेपणाची ॥ ८० ॥
आणि संवादाचेनि मिषें । जें अव्यवहारी वस्तु असे ।
ते भोगिजे कीं जैसें । आरिसां रूप ॥ ८१ ॥
मग संवादु तोही पारुखे । तरी भोगितां भोगणें थोके ।
हें कां साहावेल सुखें । लांचावलेया ॥ ८२ ॥

तरी कोणा कर्माचें फळ । सोडिजे कोण कर्म केवळ ।
हेंही सांगों विवळ । चित्त दें पां ॥ ९३ ॥
तरी आपैसीं दांगें डोंगर । झाडें लागती अपार ।
तैसें लांबे राजागर । नुठिती ते ॥ ९४ ॥
न पेरितां सैंघ तृणें । उठती तैसें साळीचें होणें ।
नाहीं गा राबाउणें । जियापरी ॥ ९५ ॥
कां अंग जाहलें सहजें । परी लेणें उद्यमें कीजे ।
नदी आपैसी आपादिजे । विहिरी जेवीं ॥ ९६ ॥
तैसें नित्य नैमित्तिक । कर्म होय स्वाभाविक ।
परी न कामितां कामिक । न निफजे जें ॥ ९७ ॥

श्रीभगवानुवाच—

काम्य नां कर्मणां न्यासं संन्यासं कवयो विदुः ।
सर्वकर्मफलत्यागं प्राहुस्त्यागं विचक्षणाः ॥ २ ॥

कां कामनेचेचि दळवाडें । जें उभाराचया घडे ।
अश्वमेधादिक फुडे । याग जेथ ॥ ९८ ॥
वापी कूप आराम । अग्रहारें हन महाग्राम ।
आणीकही नानासंभ्रम । व्रतांचे ते ॥ ९९ ॥
ऐसें इष्टापूर्त सकळ । जया कामना एक मूळ ।
जें केलें भोगवी फळ । बांधोनियां ॥ १०० ॥
देहाचिया गांवा आलिया । जन्ममृत्यूचिया सोहळेयां ।
ना म्हणों धनंजया । जियापरी ॥ १ ॥
कां ललाटींचें लिहिलें । न मोडे गा कांहीं केलें ।
काळेगोरेपण धुतलें । फिटों नेणे ॥ २ ॥

केलें काम्य कर्म तैसें । फळ भोगावया धरणें वैसे ।
न फेडितां ऋण जैसें । वोसंडीना ॥ ३ ॥
कां कामनाही न करितां । अवचांत घडे पांडुसुता ।
तरी वायकांडेंत झुंझतां । लागे जैसें ॥ ४ ॥
गूळ नेणतां तोंडीं । घातला देचि गोडी ।
आगी मानूनि राखोंडी । चेपिला पोळी ॥ ५ ॥
काम्यकर्मी हें एक । सामर्थ्य आथी स्वाभाविक ।
म्हणोनि नको कौतुक । मुमुक्षु एथ ॥ ६ ॥
किंबहुना पार्था ऐसें । जें काम्यकर्म गा असे ।
तें त्यजिजे विष जैसें । वोकूनियां ॥ ७ ॥
मग तया त्यागातें जगीं । संन्यासु ऐसया भंगी ।
बोलिजे अंतरंगीं । सर्वदर्शी ॥ ८ ॥
हें काम्यकर्म सांडणें । तें कामनेतेंचि उपटणें ।
द्रव्यत्यागें दवडणें । जैसें भय ॥ ९ ॥
आणि सोमसूर्यग्रहणें । येऊनि करविती पार्वणें ।
कां मातापितरमरणें । अंकित जे दिवस ॥ ११० ॥
अथवा अतिथि हन पावे । हें ऐसैसें पडे जें करावें ।
तें तें कर्म जाणावें । नैमित्तिक गा ॥ ११ ॥
वार्षिया क्षोभे गगन । वसंतें दुणावे वन ।
देहा शृंगारी यौवन— । दशा जैसी ॥ १२ ॥
कां सोमकांतु सोमें पघळे । सूर्यें फांकती कमळें ।
एथ असे तेंचि पाल्हाळे । आन नये ॥ १३ ॥
तैसें नित्य जें कां कर्म । तेंचि निमित्ताचें लाहे नियम ।
एथ उंचावे तेणें नाम । नैमित्तिक होय ॥ १४ ॥

आणि सायंप्रातर्मध्यान्हीं । जें कां करणीय प्रतिदिनीं ।
परि दृष्टि जैसी लोचनीं । अधिक नोहे ॥ १५ ॥
कां नापादितां गती । चरणीं जेसी आथी ।
ना तरी ते दीप्ति । दीपबिंबीं ॥ १६ ॥
वासु नेदितां जैसें । चंदनीं सौरभ्य असे ।
अधिकाराचें तैसें । रूपचि जें ॥ १७ ॥
नित्य कर्म ऐसें जनीं । पार्था बोलिजे तें हे मानीं ।
एव नित्य नैमित्तिक दोन्ही । दाविलीं तुज ॥ १८ ॥
हेंचि नित्य नैमित्तिक । अनुष्ठेय आवश्यक ।
म्हणोनि म्हणों पाहती एक । वांझ ययातें ॥ १९ ॥
परी भोजनीं जैसें होये । तृप्ति लाभे भूक जाये ।
तैसें नित्यनैमित्तिकीं आहे । सर्वांगीं फळ ॥ ११० ॥
कीडं आगिटां पडे । तरी मळु तुटे वानी चढे ।
यया कर्मा तया सांगडें । फळ जाणावें ॥ ११ ॥
जे प्रत्यवाय तव गळे । स्वाधिकार बहुवे उजळे ।
तेथ हातोफाळिया मिळे । सद्गतीसी ॥ २१ ॥
येवढेवरी दिसाळ । नित्यनैमित्तिकीं आहे फळ ।
परी तें त्याजिजे मूळ— । नक्षत्रीं जैसें ॥ २३ ॥
देखा पिके आघवी । तंव चूत बाधे पालवी ।
मग हात न लावित माधवी । सोडूनि घाली ॥ २४ ॥
तैसी नोलांडितां कर्मरेखा । चित्त दीजे नित्यनैमित्तिका ।
पाठीं फळा कीजे अशोखा । वांताचे वानी ॥ २५ ॥
यया कर्मफळत्यागातें । त्यागु म्हणती पैं जाणते ।
एवं त्याग संन्यास तूतें । परिसविले ॥ २६ ॥

१ दीपकळा. २ पणु, क्षेम. ३ दोष ४ हातोहात, त्वरित.

हा संन्यासु जैं संभवे । तैं काम्य बाधूं न पवे ।
निषिद्ध तंव स्वभावें । निषेधें गेलें ॥ २७ ॥
आणि नित्यादिक जें असे । तें येणें फळत्यागें नासे ।
शिर लोटलिया जैसें । येर आंग ॥ २८ ॥
मग सस्य फळपाकांत । तैसें निमालिया कर्मजात ।
आत्मज्ञान गिंवसित । अपैसें ये ॥ २९ ॥
येसिया निगुती दोनी । त्यागसंन्यासअनुष्ठानीं ।
पडले गा आत्मज्ञानीं । वांधती पाडु ॥ १३० ॥
ना तरी हे निगुती चुके । मग त्यागु कीजे हातवुकें ।
तैं कांहीं न त्यजे अधिकें । गोंवींचि पडे ॥ ३१ ॥
जें औषध व्याधी अनोळख । तें घेतलिया परतें विख ।
कां अन्न न मानितां भूक । मारीना काई ॥ ३२ ॥
म्हणोनि त्याज्य जें नव्हे । तेथ त्यागातें न सुवावें ।
त्याज्यालागीं नोहावें । लोभापरा ॥ ३३ ॥
चुकलिया त्यागाचें वेझें । केला सर्वत्यागुही होय वोझें ।
निषिद्धेंसीं सर्वत्र जुंझे । वीतरागा ॥ ३४ ॥

त्याज्यं दोषवदित्येके कर्म प्राहुर्मनीषिणः ।
यज्ञदानतपःकर्म न त्याज्यमिति चापरे ॥ ३ ॥

एकां फळाभिलाप न ठके । ते कर्मातें म्हणती बंधकें ।
जैसें आपण नग्न भांडकें । जगातें म्हणे ॥ ३५ ॥
कां जिव्हालंपट रोगिया । अन्नें दूषी धनंजया ।
आंगा न रुसे कोढिया । माशियां कोपे ॥ ३६ ॥
तैसें फळकामदुर्बळ । म्हणती कर्मचि किडाळ ।
मग निर्णयो देती केवळ । त्यजावें ऐसा ॥ ३७ ॥

१ सुटत नाही. २ किडकें, दुष्ट.

एक म्हणती यागादिक । करावेंचि आवश्यक ।
जे हेंवांचौनि शोधक । आन नाहीं ॥ ३८ ॥
मनशुद्धीच्या मार्गीं । जैं विजयी व्हावें वेगीं ।
तैं कर्मसंबळालागीं । आळसु न कीजे ॥ ३९ ॥
मांगार आधी शोधावें । तरी आगी जोर्वे तुवगावें ।
कां दर्पणालागीं सांचावें । आधिक रज ॥ १४० ॥
नाना वस्त्रे चोख होआवीं । ऐसें आथी जरी जीवीं ।
तरी संवदणी न मानावी । मलिन जैसी ॥ ४१ ॥
तैसीं कर्में क्लेशकारें । म्हणोनि न व्हावीं अव्हेरें ।
कां अन्न लाभे अरुवारें । रांधितियेवेळेणें ॥ ४२ ॥
इहीं इहीं गा शब्दीं । एक कर्मी बांधविती बुद्धी ।
ऐसा त्यागु विसंवादीं । पडोनि ठेला ॥ ४३ ॥
तरी विसंवाडु तो फिटे । त्यागाचा निश्चयो भेटे ।
तैसें बोलों गोमटें । अवधान देईं ॥ ४४ ॥

निश्चयं शृणु मे तत्र त्यागे भरतसत्तम ।
त्यागो हि पुरुषव्याघ्र त्रिविधः संप्रकीर्तितः ॥ ४ ॥

तरी त्यागु पयें पांडवा । त्रिविधु पैं जाणावा ।
तया त्रिविधाही परवा । विभाग करूं ॥ ४५ ॥
त्यागाचे तीन्ही प्रकार । कीजती जरी गोचर ।
तरी तूं इत्यर्थाचें सार । इतुलें जाण ॥ ४६ ॥
मज सर्वज्ञाचिये बुद्धी । जें आलोट माने निशुद्धी ।
निश्चयतत्त्व आधीं । अवधारीं पां ॥ ४७ ॥
तरी आपुलिये सोडवणे । जो मुमुक्षु जागों म्हणे ।
तया सर्वस्वें करणें । हेंचि एक ॥ ४८ ॥

---

१ सोनेरी पदार्थविषयी. २ परिटाचें घाटें. ३ नाजूक. ४ रांधण केल्यावाचून.

यज्ञदानतपःकर्म न त्याज्यं कार्यमेव तत् ।
यज्ञो दानं तपश्चैव पावनानि मनीषिणाम् ॥ ५ ॥

जियें यज्ञदानतपादिकें । इयें कर्में आवश्यकें ।
तियें न सांडावीं पांथिकें । पाउलें जैसीं ॥ ४९ ॥
हारपलें न देखिजे । तंव तयाचा मागु न सांडिजे ।
कां तृप्त न होतां न लोटिजे । माणें जेवीं ॥ १५० ॥
नाव थडी न पवतां । न खांडिजे केळी न फळतां ।
कां ठेविलें न दिसतां । दीपु जैसा ॥ ५१ ॥
तैसी आत्मज्ञानविखीं । जंव निश्चेती नाहीं निकी ।
तंव नोहावें यागादिकीं । उदासीन ॥ ५२ ॥
तरी स्वाधिकारानुरूपें । तियें यज्ञदानें तपें ।
अनुष्ठावींचि साक्षेपें । अधिकेंवर ॥ ५३ ॥
जें चालणें वेगावत जाये । तो वेगु बैसावयाचि होये ।
तैसा कर्मातिशयो आहे । नैष्कर्म्यालागीं ॥ ५४ ॥
अधिकें जंव जंव औषधी- । सेवनेची मांडी[1] बांधी ।
तंव तंव मुकिजे व्याधी । तयाचिये ॥ ५५ ॥
तैसीं कर्में हातोपातीं[2] । जैं कीजती यथानिगुती ।
तैं रजतमें झडती । झाडा देउनी ॥ ५६ ॥
कां पोटोवाटीं पुटें । भांगारा खारु देणें घटे ।
तैं कीड झडकरी तुटे । निर्व्याज होय ॥ ५७ ॥
तैसें निष्ठा केलें कर्म । तें झाडी करूनि रजतम ।
सत्वशुद्धीचें धाम । डोळां दावी ॥ ५८ ॥
म्हणोनियां धनंजया । सत्वशुद्धी गिवसीतया[3] ।
तीर्थांचिया सैंघाया । आलीं कर्में ॥ ५९ ॥

१ धंदा. २ पाठोपाठ. ३ शोधणारास.

तीर्थें बाह्यमळु क्षाळे । कर्में अभ्यंतर उजळे ।
एवं तीर्थें जाण निर्मळें । सत्कर्मेंचि ॥ १६० ॥
तृषार्ता मरुदेशीं । झळे अमृतें वोळलीं जैसीं ।
कीं अंधालागीं डोळयांसीं । सूर्यु आला ॥ ६१ ॥
बुडतया नदीच धांविन्नली । पडतया पृथ्वीच कळवळिली
निमतया मृत्यूनें दिधली । आयुष्यवृद्धि ॥ ६२ ॥
तैसें कर्में कर्मबद्धता । मुमुक्षु सोडविले पांडुसुता ।
जैसा रसरीती मरतां । राखिला विषें ॥ ६३ ॥
तैसी एके हातवटिया । कर्में कीजती धनंजया ।
बंधकेंचि सोडवावया । मुख्यें होती ॥ ६४ ॥
आतां तेचि हातवटी । तुज सांगों गोमटी ।
जया कर्मातें किरीटी । कर्मचि रुसे ॥ ६५ ॥

एतान्यपि तु कर्माणि संगं त्यक्त्वा फलानि च ।
कर्तव्यानीति मे पार्थ निश्चितं मतमुत्तमम् ॥ ६ ॥

तरी महायागप्रमुखें । कर्में निफजतांही अचुकें ।
कर्तेपणाचें न ठाके । फुंजणें आंगीं ॥ ६६ ॥
जो मोलें तीर्था जाये । तया मी यात्रा करितु आहें ।
ऐसिये श्लाघ्यतेचा नोहे । तोषु जीवीं ॥ ६७ ॥
कां मुद्रा समर्थाचिया । जो एकवटु झोंबे राया ।
तो मी जिणता ऐसिया । न येचि गर्वा ॥ ६८ ॥
जो कासे लागोनि तरे । तया पोहती उर्मी नुरे ।
पुरोहितु नाविस्करे । दातेपणें ॥ ६९ ॥
तैसें कर्तृत्व अहंकारें । नेघोनि यथाअवसरें ।
कृत्यजातांचें मोहरें । सारिजती ॥ १७० ॥

केल्या कर्मा पांडवा । जो आथी फळाचा यावा ।
तया मोहरा हों नेदावा । मनोरथु ॥ ७१ ॥
आधींचि फळीं आसतुटिया । कर्मे आरंभावीं धनंजया ।
परावें वाळ धांया । पाहिजे जैसें ॥ ७२ ॥
पिंपरुवांचिया आशा । न शिंपिजे पिंपळु जैसा ।
तैसिया फळनिराशा । कीजती कर्मे ॥ ७३ ॥
सांडूनि दुधाची टकळी । गोंवारी गांयगोधनें घेंटाळी ।
किंबहुना कर्मफळीं । तैसें कीजे ॥ ७४ ॥
ऐसी हे हातवटी । घेऊनि जे क्रिया उठी ।
आपणा आपुलिया गांठी । लाहेचि तो ॥ ७५ ॥
म्हणोनि फळीं लागु । सांडोनि देहसंगु ।
कर्मे करावीं हा चांगु । निरोपु माझा ॥ ७६ ॥
जो जीवबंधें शिणला । सुटके जाचे आपला ।
तेणें पुढतपुढती या बोला । आन न कीजे ॥ ७७ ॥

नियतस्य तु संन्यासः कर्मणो नोपपद्यते ।
मोहात्तस्य परित्यागस्तामसः परिकीर्तितः ॥ ७ ॥

ना तरी आंधाराचेनि रोखें । जैसीं डोळां रोंविजती नखें ।
तैसा कर्मद्वेषें अशेखें । कर्मेचि सांडी ॥ ॥ ७८ ॥
तयाचें जें कर्म सांडणें । तें तामस पैं मी म्हणें ।
शिसाराचां रागें लोटणें । शिरचि जैसें ॥ ७९ ॥
हां गा मार्गु दुवाडु होये । तरी निस्तरितील पाये ।
कीं तेचि खांडणें आहे । मार्गापराधें ॥ १८० ॥

१ समोर. २ दाईनें. ३ डोकेंदुखीच्या.

भुकेलियापुढें अन्न । हो कां भलतैसें ऊन्ह ।
तरी मुद्दी न घेतां लंघन । माणें पोपरां झाल्यां ॥ ८१ ॥
तैसा कर्माचा चाधु कर्में । निस्तारिजे करितेनि वर्मे ।
हें तामसु नेणें भ्रमें । माजविला ॥ ८२ ॥
की स्वभावें आलें विभागा । तें कर्मचि थोसंडी पैं गा ।
तरी झणें आतळ त्यागा । तामसा तया ॥ ८३ ॥

दु:खमित्येव यत्कर्म कायक्लेशभयात्त्यजेत् ।
स कृत्वा राजसं त्यागं नैव त्यागफलं लभेत् ॥ ८ ॥

अथवा स्वाधिकारु बुझे । आपुलें विहितही सुझे ।
परी करितया उमजे । निर्वेंरपणा ॥ ८४ ॥
जे कर्माची ऐलीकड । नावेक दिसे दुवाड ।
जे वाहतिये वेळे जड । शिदोरी जैसी ॥ ८५ ॥
जैसा निंब जिभे कडवटु । हिरडा पहिले तुरटु ।
तैसा कर्मा पैल सेवटु । खणुवाळा होय ॥ ८६ ॥
कां धेनु दुवाडशिंग । शेवतीये अडव आंग ।
भोजनसुख महाग । पाकु करितां ॥ ८७ ॥
तैसें पुढतपुढती कर्म । आरंभींच अतिविषम ।
म्हणोनि तो तें श्रम । करितां मानी ॥ ८८ ॥
एऱ्हवीं विहितत्वें मांडी । परी घालितां असुरवाडी ।
तेथ पोळला ऐसा सांडी । आदरिलेंही ॥ ८९ ॥
म्हणे वस्तु देहासारिखी । आली बहुतीं भाग्यविशेखीं ।
मा जाचु कां कर्मादिकीं । पापिया जैसा ॥ ९० ॥
केलें कर्मी जें द्यावें । तें झणें मज होआवें ।
आजि भोगू ना कां बरवे । हातिंचे भोग ॥ ९१ ॥

१ खाधनें २ कुचराल्यास. ३ कठीणपणा. ४ कठीण.

ऐसा शरीराचिया क्लेशा—। भेणें कर्म वीरेशा।
सांडी तो परियेसा। राजस त्यागु॥ ९२॥
पऱ्हवीं तेयही कर्म सांडे। परी तया त्यागफळ न जोडे
जैसें उतलें आगीं पडे। तें न लगेचि होमा॥ ९३॥
कां बुडोनि प्राण गेले। ते अधोदकीं निमाले।
हें म्हणों नये जाहलें। दुर्मरणचि॥ ९४॥
तैसें देहाचेनि लोभें। जेणें कर्मा पाणी सुभे।
तेणें साच न लभे। त्यागाचें फळ॥ ९५॥
किंबहुना आपुलें। जैं ज्ञान होय उदया आलें।
तैं नक्षत्रातें पाहलें। गिळी जैसें॥ ९६॥
तैशा सकारण क्रिया। हारपती धनंजया।
तो कर्मत्यागु ये जया। मोक्षफळासी॥ ९७॥
तें मोक्षफळ अज्ञाना। त्यागिया नाहीं अर्जुना।
म्हणोनि तो त्यागु न माना। राजस जो॥ ९८॥
तरी कोणे पां पथ त्यागें। तें मोक्षफळ घर रिघे।
हेंही आइक प्रसंगें। बोलिजेल॥ ९९॥

> कार्यमित्येव यत्कर्म नियतं क्रियतेऽर्जुन।
> संगं त्यक्त्वा फलं चैव स त्यागः सात्त्विको मतः॥ ९॥

तरी स्वाधिकाराचेनि नांवें। जें वांटिया आलें स्वभावें।
तें आचरे विधिगौरवें। शृंगारोनि॥ १००॥
परी हें मी करितु असें। ऐसा आठवु त्यजी मानसें।
तैसेंचि पाणी दे आसे। फळाचिये॥ १॥
पैं अवज्ञा आणि कामना। मातेच्या ठायीं अर्जुना।
केलिया दोन्ही पतना। हेतु होती॥ २॥

तरी दोन्ही यें त्यजावीं । मग माताचि ते भजावी ।
वांचूनि मुखालागीं वाळावी । गायचि सगळी ॥ ३ ॥
आवडतियेही फळीं । असारें साली आंठोळी ।
त्यासाठीं अवगळी । फळातें कोण्ही ॥ ४ ॥
तैसा कर्तृत्वाचा मद्दु । आणि कर्मफळाचा आस्वादु ।
या दोहींचें नांव बंधु । कर्माचा कीं ॥ ५ ॥
तरी या दोहींच्या विखीं । जैसा बापु नातळे लेंकी ।
तैसा हीं न शके दुःखी । विहिता क्रिया ॥ ६ ॥
हा तो त्याग तरुवरु । जो गा मोक्षफळें ये थोरु ।
सात्त्विक ऐसा डगरु । यासीच जगीं ॥ ७ ॥
आतां जाळूनि बीज जैसें । झाडा कीजे निर्वंशें ।
फळ त्यागूनि कर्म तैसें । त्यजिलें जेणें ॥ ८ ॥
लोह लागतखेंवो परिसीं । धातूची गंधिकाळिमा जैसी ।
जाती रजतमें तैसीं । तुटलीं दोन्ही ॥ ९ ॥
मग सत्त्वें चोखाळें । उघडती आत्मबोधाचे डोळे ।
तेथ मृगांबु सांजवेळे । होय जैसें ॥ २१० ॥
तैसा बुद्ध्यादिकांपुढां । असतु विश्वाभासु हा येवढा ।
तो न देखे कवणीकडां । आकाश जैसें ॥ ११ ॥

न द्वेष्ट्यकुशलं कर्म कुशले नानुषज्जते ।
त्यागी सत्त्वसमाविष्टो मेधावी छिन्नसंशयः ॥ १० ॥

म्हणोनि प्राचीनाचेनि बळें । आलीं कृत्यें कुशलाकुशलें ।
तियें व्योमाआंगीं आभाळें । जिरालीं जैसीं ॥ १२ ॥
तैसीं तयाचिये दिठी । कर्में चोखाळलीं किरीटी ।
म्हणोनि सुखदुःखीं उठी । पडेना तो ॥ १३ ॥

तेणें शुभकर्म जाणावें । मग तें हर्षे करावें ।
कां अशुभालागीं होआवें । द्वेषिया ना ॥ १४ ॥
तरी इयांविषयींचा कांहीं । तया एकुही संदेहो नाहीं ।
जैसा स्वप्नाचा ठायीं । जागिन्नलिया ॥ १५ ॥
म्हणऊनि कर्म आणि कर्ता । यां द्वैतभावाची वार्ता ।
नेणे तो पांडुसुता । सात्त्विक त्यागु ॥ १६ ॥
ऐसेनि कर्मे पार्था । त्यजिलीं त्यजिती सर्वथा ।
अधिकें बांधती अन्यथा । सांडिलीं तरी ॥ १७ ॥

न हि देहभृता शक्यं त्यक्तुं कर्माण्यशेषतः ।
यस्तु कर्मफलत्यागी स त्यागीत्यभिधीयते ॥ ११ ॥

आणि हां गा सव्यसाची । मूर्ति लाहोनि देहाची ।
खंती करिती कर्माची । ते गांवढे गा ॥ १८ ॥
मृत्तिकेचा वीटु । घेऊनि काय करील घटु ।
केउता तांथु पटु । सांडील तो ॥ १९ ॥
तेयींचि वन्हित्व आंगीं । आणि उबे उबगणें आगी ।
कीं तो दीपु प्रभेलागीं । द्वेषु करील काई ॥ २२० ॥
हिंगु व्रासला घाणी । तरी कैचें सुगंधत्व आणी ।
द्रवपण सांडूनि पाणी । कें राहे तें ॥ २१ ॥
तैसा शरीराचेनि आभासें । नांदतु जंव असे ।
तंव कर्मत्यागाचें पिसें । काइसें तरी ॥ २२ ॥
आपण लाविजे टिळा । म्हणोनि पुसों ये वेळोवेळां ।
मा घाली फेडी निढळा । कां करूं ये गा ॥ २३ ॥
तैसें विहित स्वयें आदरिलें । म्हणोनि त्यजूं ये त्यजिलें ।
परी कर्मचि देह आतलें । तें कां सांडील गा ॥ २४ ॥

जें श्वासोश्वासेंवरी । होत निजेलियाहीवरी ।
कांहीं न करणेंचि परी । होती जयाची ॥ १५ ॥
या शरीराचेनि मिसकें । कर्मचि लागलें असिकें ।
जितां मेलयां न टके । इया रीती ॥ १६ ॥
यया कर्मातें सांडिती परी । एकीचि ते अवधारीं ।
जे करितां न जाइजे हारी । फळाशेचिये ॥ १७ ॥
कर्मफळ ईश्वरीं अर्पे । तत्प्रसादें बोधु उद्दीपे ।
तेथ रज्जुज्ञानें लोपे । व्याळशंका ॥ १८ ॥
तेणें आत्मबोधें तैसें । अविद्येशीं कर्म नाशे ।
पार्था त्यजिजे जैं ऐसें । तैं त्यजिलें होय ॥ १९ ॥
म्हणोनि इयापरी जगीं । कर्म करितां मानू त्यागी ।
येर मूर्च्छने नांव रोगीं । विसांवा जैसा ॥ १२० ॥
तैसा कर्मी शिणे एकीं । तो विसावों पाहे आणिकीं ।
दांडियाचे घाय बुकी । धाडणें जैसें ॥ २१ ॥
परी हें असो पुढती । तोचि त्यागी त्रिजगतीं ।
जेणें फळत्यागें निष्कृती । नेलें कर्म ॥ २२ ॥

अनिष्टमिष्टं मिश्रं च त्रिविधं कर्मणः फलम् ।
भवत्यत्यागिनां प्रेत्य न तु संन्यासिनां क्वचित् ॥ १२ ॥

एऱ्हवीं तरी धनंजया । त्रिविधा कर्मफळा गा यया ।
समर्थ ते कीं भोगावया । जे न सांडितीचि आशा ॥ २३ ॥
आपणचि विऊनि दुहिता । कीं न मम म्हणे पिता ।
तो सुटे कीं प्रतिग्रहिता । जांवाई शिरके ॥ २४ ॥
विषाचेही आगर वाहती । ते विकितां सुखें लाभें जिती ।
येर निमाले जे घेती । वेंचोनि मोलें ॥ २५ ॥

तैसें कर्ता कर्म करू । अकर्ता फळाशा न धरू ।
एथ न शके आवरूं । दोहींतें कर्म ॥ ३६ ॥
वाटे पिकलिया रुखाचें । फळ अपेक्षी तयाचें ।
तेविं साधारण कर्माचें । फळ घे तया ॥ ३७ ॥
परी करूनि फळ नेघे । तो जगाचां कामीं न रिघे ।
जे त्रिविध जग अवघें । कर्मफळ हें ॥ ३८ ॥
देव मनुष्य स्थावर । यया नांव जगडंबर ।
आणि हे तंव तिन्ही प्रकार । कर्मफळाचे ॥ ३९ ॥
तेंचि एक गा अनिष्ट । एक तें केवळ इष्ट ।
आणि एक इष्टानिष्ट । त्रिविध ऐसें ॥ १४० ॥
परि विषयमंता बुद्धि । आंगीं सूनि अविधी ।
प्रवर्तती जे निषिद्धीं । कुव्यापारीं ॥ ४१ ॥
तेथ कृमि कीट लोष्ट । हे देह लाहती निकृष्ट ।
तया नाम तें अनिष्ट । कर्मफळ ॥ ४२ ॥
कां स्वधर्मा मानु देतां । स्वाधिकारु पुढां सूतां ।
सुकृत कीजे पुसतां । आम्नायातें ॥ ४३ ॥
तें इंद्रादिकें देवांचीं । देहें लाहिजती सव्यसाची ।
तया कर्मफळा इष्टाची । प्रसिद्धि गा ॥ ४४ ॥
आणि गोड आंबट मिळे । तेथ रसांतर फरसाळें ।
उठी देहींविगळें । दोन्ही जिणतें ॥ ४५ ॥
रेचकुचि योगवशें । होय स्तंभावयादोषें ।
तेविं सत्यासत्यसमरसें । सत्यासत्यचि जिणिजे ॥ ४६ ॥
म्हणोनि सममार्गें शुभाशुभें । मिळोनि अनुष्ठानाचें उभें ।
तेणें मनुष्यत्व लाभे । तें मिश्र फळ ॥ ४७ ॥

१ स्वादिष्ट, रुचकर.

ऐसें त्रिविध ययां मार्गीं । कर्मफळ मांडलेंसे जगीं ।
हें न संडी तयां भोगीं । जे सूदले आशा ॥ ४८ ॥
जेथें जिव्हेचा हातु फांटे । तंव जेवितां वाटे गोमटें ।
मग परिणामीं शेवटें । अवश्य मरण ॥ ४९ ॥
संवचोरमैत्री चांग । जंव न पविजे तें दांगें ।
सामान्य भली आंग । न शिवे तंव ॥ १५० ॥
तैसीं कर्में करितां शरीरीं । लाहती महत्त्वाची फरारी ।
पाठीं निधनीं एकसरी । पावती फळें ॥ ५१ ॥
जैसा समर्थु आणि ऋणिया । मार्गीं आला वाइणिया ।
न लोटे तैसा प्राणिया । पडे तो भोगु ॥ ५२ ॥
मग कणिसौनि कणु झडे । तो विरूढला कणिसा चढे ।
पुढती भूमी पडे । पुढती उठी ॥ ५३ ॥
तैसे भोगीं जें फळ होय । तें फळांतरें वीत जाय ।
चालतां पावो पाय । जिणिजे जैसा ॥ ५४ ॥
उताराचिये सांगडी । ठाके ते ऐलीच थडी ।
तेविं न मुकीजती वोढी । भोग्याचिये ॥ ५५ ॥
पैं साध्यसाधनप्रकारें । फळभोगु हा पसरे ।
एवं गोविलें संसारें । अत्यागी ते ॥ ५६ ॥
एऱ्हवीं जाईचिया फुलां फांकणें । त्याचि नाम जेसें सुकणें ।
तैसें कर्ममिषें न करणें । केले जिहीं ॥ ५७ ॥
बीजचि वैरोसी वेंचे । तें वाढती कुळवाडी खांचे ।
तेविं फलत्यागें कर्माचें । सारिलें काम ॥ ५८ ॥
ते सत्त्वशुद्धिसाह्याकारें । गुरुकृपामृततुषारें ।
सासिन्नलेनि बोधें वोसरे । द्वैतदैन्य ॥ ५९ ॥

---

१ रान, अरण्य. २ वेश्या. ३ वायद्याप्रमाणें. ४ पोटगीस.

तेव्हां जगदाभासमिषें । स्फुरे तें त्रिविध फल नाशे ।
येथ भोक्ता भोग्य आपैसें । निमालें हें ॥ २६० ॥
घडे ज्ञानप्रधानु हा ऐसा । संन्यासु जयां वीरेशा ।
तेचि फळभोगसोसा । मुकले गा ॥ ६१ ॥
आणि येणें कीर संन्यासें । जैं आत्मरूपीं दिठी पैसे ।
तैं कर्म एक ऐसें । देखणें आहे ॥ ६२ ॥
पडोनि गेलिया भिंती । चित्रांची केवळ होय माती ।
कां पाहालेया राती । आंधारें उरे ॥ ६३ ॥
जैं रूपचि नाहीं उभें । तैं सावली काह्याची शोभे ।
दर्पणेंवीण बिंबें । वदन कें पां ॥ ६४ ॥
फिटलिया निद्रेचा ठावो । कैंचा स्वप्नासि प्रस्तावो ।
मग साच कां वावो । कोण म्हणे ॥ ६५ ॥
तैसें गा संन्यासें येणें । मूळ अविद्येसीचि नाहीं जिणें ।
मा तियेचें कार्य कोणें । घेपे दीजे ॥ ६६ ॥
म्हणोनि संन्यासिये पाहीं । कर्माची गोठी कीजेल काई ।
परी अविद्या आपुलां देहीं । आहे जैं कां ॥ ६७ ॥
जैं कर्तेपणाचेनि थावें । आत्मा शुभाशुभीं धांवे ।
दृष्टि भेदाचिये राणिवे । रचलीसे जैं ॥ ६८ ॥
तैं तरी गा सुवर्मा । बिजावळी आत्मया कर्मा ।
अपाडें जैसी पश्चिमा । पूर्वेसि कां ॥ ६९ ॥
ना तरी आकाशा कां आभाळा । सूर्या आणि मृगजळा ।
बिजावळी भूतळा । वायूसि जैसी ॥ २७० ॥
पांघरोनि नदीचें उदक । असे नदीचिमाजीं खडक ।
परी जाणिजे कां वेगळिक । कोडीची ते ॥ ७१ ॥

१ दुजेपण, द्वैतभाव.

हो कां पाणियांजवळी । परी सिनानीचि ते वावुळी[1] ।
काय सगास्तव काजळी[2] । दीपु म्हणों ये ॥ ७१ ॥
जरी चंद्रीं जाला कलंकु । तरी चंद्रेंसीं नव्हे एकु ।
आहे दृष्टी डोळ्यां विवेकु । अपाडु तेतुला ॥ ७३ ॥
नाना वाटा वाटे जातया । वोघा वोघीं वाहतया ।
आरसा आरसा पाहतया । अपाडु जेतुला ॥ ७४ ॥
पार्था गा तेतुलेनि मानें । आत्मेनिसीं कर्म सिनें ।
परी घेवविजे अज्ञानें । ते कीर ऐसें ॥ ७५ ॥
विकाशें रवींते उपजवी । द्रुती अलीकरवीं भोगवी ।
ते सरोवरीं कां वरवी । अब्जिनी जैसी ॥ ७६ ॥
पुढतपुढती आत्मक्रिया । अन्यकारणकाचि तैशिया ।
करू पांचांही तया । कारणा रूप ॥ ७७ ॥

पंचैतानि महाबाहो कारणानि निबोध मे ।
सांख्ये कृतान्ते प्रोक्तानि सिद्धये सर्वकर्मणाम् ॥ १३ ॥

आणि पांचही कारणें तियें । तूंही जाणसील विपायें ।
जे शास्त्रें उभऊनी वाहे । बोलती तयातें ॥ ७८ ॥
वेदरायाचिया राजधानीं । सांख्यवेदांताचां भवनीं ।
निरूपणाचा निशाणध्वनीं । गर्जती तियें ॥ ७९ ॥
जे सर्वकर्मसिद्धीलागीं । इयेंचि मुद्दलें हो जगीं ।
तेथ न सुवावा अभर्गीं । आत्मराजु ॥ २८० ॥
इया बोलाचे डांगुरटी[3] । तियें प्रसिद्धी आलीं किरीटी ।
म्हणोनि तुझ्या हन कर्णपुटीं । वसो हें काज ॥ ८१ ॥

---

१ निराळी २ शेवाळ ३ डांगोऱ्यानें, दौंडीनें

आणि मुखांतरीं आइकिजे । तैसें कायसें हें ओझें ।
मी चिद्रत्न तुझें । असतां हातीं ॥ ८१ ॥
दर्पणु पुढां मांडलेया । कां लोकांचिया डोळ्यां ।
मानु द्यावा पहावया । आपुलें निकें ॥ ८३ ॥
भक्त जेसेनि जेथ पाहे । तेथ तें तेंचि होत जाये ।
तो मी तुझें जाहालों आहें । खेळणें आजी ॥ ८४ ॥
ऐसें हें प्रीतीचेनि वेगें । देवो बोलतां से नेघे ।
तंव आनंदामाजीं आंगें । विरतसे येरु ॥ ८५ ॥
चांदिणियाचा पडिभरु । होतां सोमकांताचा डोंगरु ।
विरघोनि सरोवरु । हो पाहे जैसा ॥ ८६ ॥
तैसें सुख आणि अनुभूति । या भावांची मोडूनि भिंति ।
आतलें अर्जुनाकृति । सुखाचि जेथ ॥ ८७ ॥
तेथ समर्थु म्हणोनि देवा । अवकाशु जाहला आठवा ।
मग बुडतयाचा धांवा । जीवें केला ॥ ८८ ॥
अर्जुना येसणें धेंडें । महाप्रसरेंसीं बुडे ।
आलें भरतें पवडें । तें काढूनि पुढती ॥ ८९ ॥
देवो म्हणे हां गा पार्था । तूं आपणपें देख सर्वेथा ।
तंव श्वासूनि येरें माथा । तुकियेला ॥ १९० ॥
म्हणे जाणसी दातारा । मी तुजसीं व्यक्तिशेजारा ।
उमगलों आहीं एकाहारा । येवों पाहें ॥ ९१ ॥
तयाही हा ऐसा । लोमें देतसां जरी हालसा ।
तरी कां जी घालीतसां । आडाड जीवा ॥ ९१ ॥
तेथ श्रीकृष्ण म्हणती निकें । अद्यापि नाहीं मा ठाउकें ।
वेडेया चंद्रा चंद्रिके । न मिळणें आहे ॥ ९३ ॥
आणि हाहीं बोलोनि भावो । तुज दाऊं आम्ही भिवों ।
जें रुसतां बांधे थांवो । तें प्रेम गा हें ॥ ९४ ॥

एथ एकमेकांचिये खुणे । विसंवादु तंवचि जिणे ।
म्हणोनि असो हें बोलणें । इयेंविषयीं ९५ ॥
मग कैशी केशी तें आतां । बोलतु होतां पांडुसुता ।
सर्वकर्माभिसत्ता । आत्मेनिर्सी ॥ ९६ ॥
तंव अर्जुन म्हण देवें । माझिये मनींचेंचि स्वभावें ।
प्रस्ताविलें बरवें । प्रमेय तें जी ॥ ९७ ॥
जें सकळकर्माचें बीज । कारणपंचक तुज ।
सांगेन ऐसी पैज । घेतली कां ॥ ९८ ॥
आणि आत्मया एथ कांहीं । सर्वथा लागु नाहीं ।
हे पुढारलासि ते देईं । लाहाणें माझें ॥ ९९ ॥
यया बोला विश्वेशें । म्हणितलें तोषें बहुवसें ।
इयेविषयीं धरणें बैसें । ऐसें कें जोडे ॥ ३०० ॥
तरी अर्जुना निरूपिजेल । तें कीर मापेआंतुल ।
परी मेघुं इये होइजेल । ऋणिया तुज ॥ १ ॥
तव अर्जुनु म्हणे देवो । काइं विसरलेति मागील भावो ।
इये गोठीस कां रावत आहों । मीतूंपण जी ॥ २ ॥
एथ श्रीकृष्ण म्हणती हो कां। आतां अवधानाचा पसरु निका।
करूनिया आइका । पुढारलों तें ॥ ३ ॥
तरी सत्यचि गा धनुर्धरा । सर्व कर्मांचा उभारा ।
होतसे बाहिरबाहिरा । कारणीं पांचें ॥ ४ ॥
आणि पांचकारणवृळवाडे । जिहीं कर्माकार मांडे ।
ते हेतही सवघडे । पांच आथी ॥ ५ ॥
येर आत्मतत्त्व उदासीन । ते ना हेतु ना उपादान ।
ना ते अंगें करी संवाहन । कर्मसिद्धीचें ॥ ६ ॥

१ प्रेम

तेथ शुभाशुभीं अंशीं । निफजती कर्में ऐसीं ।
राती दिवो आकाशीं । जियापरी ॥ ७ ॥
तोय तेज धूम्रु । ययां वायूसीं संगमु ।
जालिया होय अभ्रागमु । व्योम तें नेणे ॥ ८ ॥
नाना काष्ठीं नाव मिळे । ते नावाडेनि चळे ।
चालविजे अनिळें । उदक तें साक्षी ॥ ९ ॥
कां कवणे एके पिंडें । येंथितां अवतरे मांडें ।
मग भवंडीजे दंडें । भ्रमे चक्र ॥ ३१० ॥
आणि कर्तृत्व कुलालाचें । तेथ काय पृथ्वीयेचें ।
आधारावांचूनि येंचे । विचारीं पां ॥ ११ ॥
हेंही असो लोकांचिया । राहाटी होतां आघविया ।
कोण काम सवितया । आंगा आलें ॥ १२ ॥
तैसें पांचहेतुमिळणीं । पांचचि इहीं कारणीं ।
कीजे कर्मलतांची लावणी । आत्मा सिना ॥ १३ ॥

अधिष्ठानं तथा कर्ता करणं च पृथग्विधम् ।
विविधाश्च पृथक्चेष्टा दैवं चैवात्र पंचमम् ॥ १४ ॥

आतां तियेंचि वेगळालीं । पांचही वियंचूं गा भलीं ।
तुकोनि घेतलीं । मोतियें जैसीं ॥ १४ ॥
तैसीं यथालक्षणें । आइकें कर्म-कारणें ।
तरी देह हें मी म्हणें । पहिलें पद ॥ १५ ॥
ययातें अधिष्ठान ऐसें । म्हणिजे तें याचि उद्देशें ।
जे स्वभोग्येंसीं वसे । भोक्ता येथ ॥ १६ ॥
इंद्रियांचा दाहीं हातीं । जाचोनियां दिवोरातीं ।
सुखदुःखें प्रकृती । जोडीजती जियें ॥ १७ ॥

तियें भोगावया पुरुषा । आन ठावोचि नाहीं देखा ।
म्हणोनि अधिष्ठानभाखा । बोलिजे देह ॥ १८ ॥
हें चोविसांही तत्त्वांचें । कुटुंबघर वस्तीचें ।
तुटे बंधमोक्षांचें । गुंथाडें एथ ॥ १९ ॥
किंबहुना अवस्थात्रया । हें अधिष्ठान धनंजया ।
म्हणोनि देहा यया । हेंचि नाम ॥ ३२० ॥
आणि कर्ता हें दुजें । कर्माचें कारण जाणिजे ।
प्रतिबिंब म्हणिजे । चैतन्याचें जें ॥ २१ ॥
आकाशचि वर्षे नीर । तें तळवटीं बांधे नोंडर ।
मग बिंबोनि तदाकार । होय जेवीं ॥ २२ ॥
कां निद्राभरें बहुवें । राया आपणपें ठाउवें नव्हे ।
मग स्वप्नींचा सामावे । रंकपणीं कां ॥ २३ ॥
तैसें आपुलेनि विसरें । चैतन्यचि देहाकारें ।
आभासोनि आविष्करे । देहपणें जें ॥ २४ ॥
जया विसराच्या देशीं । प्रसिद्धि गा जीवु ऐसी ।
जेणें भाप केली देहेंसीं । आघवाविपर्यी ॥ २५ ॥
प्रकृति करी कर्मे । ते म्यां केलीं म्हणे भ्रमें ।
येथ कर्ता येणें नामें । बोलिजे जीवु ॥ २६ ॥
मग पातेयांच्या केशीं । एकीच उठी दिठी जैसी ।
मोकळी चंवरी ऐसी । चिरीव गमे ॥ २७ ॥
कां घराआंतुल एकु । दीपाचा तो अवलोकु ।
गवाक्षभेदें अनेकु । आवडे जेवीं ॥ २८ ॥
कां एकुचि पुरुषु जैसा । अनुसरत नवां रसां ।
नवविधु ऐसा । आवडों लागे ॥ २९ ॥

१ हवकें. २ डोळ्याच्या पापण्यांच्या. ३ चिरलेली.

तेविं बुद्धीचें एक जाणणें । श्रोत्रादिभेदें येणें ।
बाहेरी इंद्रियपणें । फांके जें कां ॥ ३३० ॥
तें पृथग्विध करण । कर्माचें इया कारण ।
तिसरें गा जाण । नृपनंदना ॥ ३१ ॥
आणि पूर्वपश्चिमवाहणी। निघालिया वोघाचिया मिळणी।
होय नदी नद पाणी । एकाचि जेवीं ॥ ३२ ॥
तैसी क्रियाशक्ति पवनीं । असे जे अनपायिनी ।
ते पडिली नानास्थानीं । नाना होय ॥ ३३ ॥
जें वाचे करी येणें । तें तेचि होय बोलणें ।
हाता आली तरी घेणें । देणें होय ॥ ३४ ॥
अगा चरणाचां ठायीं । तरी गति तेचि पाहीं ।
अधोद्वारीं दोहीं । क्षरणें तेचि ॥ ३५ ॥
कंदौनि हृदयवरी । प्रणवाची उजरी ।
करितां तेचि शरीरीं । प्राणु म्हणिजे ॥ ३६ ॥
मग ऊर्ध्वीचिया रिगिनिगा । पुढती तेचि शक्ति पैं गा ।
उदानु पैसिया लिंगा । पात्र जाहली ॥ ३७ ॥
अधोरंध्राचेनि वाहें । अपानु हें नाम लाहे ।
व्यापकपणें होये । व्यानु तेचि ॥ ३८ ॥
आरोगिलेनि रसें । शरीर भरी सरिसें ।
आणि न सांडितां असे । सर्व संधीं ॥ ३९ ॥
पैसिया इया राहटी । मग तेचि क्रिया पाठीं ।
समान ऐसी किरीटी । बोलिजे गा ॥ ३४० ॥
आणि जांभई शिंक ढेंकर । ऐसैसा होतसे व्यापार ।
नाग कूर्म कृकर । इत्यादि होय ॥ ४१ ॥

---

१ नोवाला.

एवं वायूची हे चेष्टा । एकीचि परी सुभटा ।
वर्तनास्तव पालटा । येतसे जे ॥ ४१ ॥
ते मेदली वृत्तिपथें । वायुशक्ति गा एथें ।
कर्मकारण चौथें । ऐसें जाण ॥ ४३ ॥
आणि ऋतु बरवा शारदु । शारदीं पुढती चांदु ।
चंद्रीं जैसा संबंधु । पूर्णिमेचा ॥ ४४ ॥
कां वसंतीं बरवा आरामु । आरामीं हि प्रियसंगमु ।
संगमीं आगमु । उपचारांचा ॥ ४५ ॥
नाना कमळीं पांडवा । विकासु जैसा बरवा ।
विकासींही यावा । परागाचा ॥ ४६ ॥
वाचे बरवें कवित्व । कवित्वीं बरवें रसिकत्व ।
रसिकत्वीं परतत्त्व- । स्पर्शु जैसा ॥ ४७ ॥
तैसी सर्ववृत्तिवैभवीं । बुद्धिचि एकली बरवी ।
बुद्धीही बरव नवी । इंद्रियप्रौढी ॥ ४८ ॥
इंद्रियप्रौढीमंडळा । शृंगारु एकुचि निर्मळा ।
जै अधिष्ठात्रियांचा मेळा । देवतांचा जो ॥ ४९ ॥
म्हणूनि चक्षुरादिकीं दाहें । इंद्रियां पाठीं स्वानुभवें ।
सूर्यादिकां आहे । सुरांचें वृंद ॥ ३५० ॥
तें देववृंद बरवें । कर्मकारण पांचवें ।
अर्जुना एथ जाणावें । देवो म्हणे ॥ ५१ ॥
एवं मानें तुझिये आयणी । तैसी कर्मजातांची हे खाणी ।
पंचविध आकर्णी । निरूपिली ॥ ५२ ॥
आतां हेचि खाणी वाढे । मग कर्मांची सृष्टि घडे ।
जिहीं ते हेतुही उघडे । दाऊं पांचै ॥ ५३ ॥

१ मानवेल २ आवडील, समजुतील.

शरीरवाङ्मनोभिर्यत्कर्म प्रारभते नरः ।
न्याय्यं वा विपरीतं वा पंचैते तस्य हेतवः ॥ १५ ॥

तरी अवसांत आली माधवीं । ते हेतु होय नवपल्लवीं ।
पल्लव पुष्पपुंज दावी । पुष्प फळातें ॥ ५४ ॥
कां वार्षिये आणिजे मेघु । मेघें वृष्टिप्रसंगु ।
वृष्टीस्तव भोगु । सस्यसुखाचा ॥ ५५ ॥
ना तरी प्राची अरुणातें विये । अरुणें सूर्योदयो होये ।
सूर्यें सगळा पाहे । दिवो जैसा ॥ ५६ ॥
तैसें मन हेतु पांडवा । होय कर्मसंकल्पभावा ।
तो संकल्पु लावी दिवा । वाचेचा गा ॥ ५७ ॥
मग वाचेचा तो दिवटा । दावी कृत्यजातांचिया वाटा ।
तेव्हां कर्ता रिगे कामठां । कर्तृत्वाचां ॥ ५८ ॥
तेथ शरीरादिक वळवाडें । शरीरादिकां हेतुचि घडे ।
लोहकाम लोखंडें । निर्वाळिजे जैसें ॥ ५९ ॥
कां तांतुवाचा ताणा । तांतु घालितां वैरणा ।
तो तंतुचि विचक्षणा । होय पटु ॥ ३६० ॥
तैसें मनवाचादेहाचें । कर्म मनादि हेतुचि रचे ।
रत्नीं घडे रत्नाचें । वळवाडें जेवीं ॥ ६१ ॥
एथ शरीरादिकें कारणें । तेचि हेतु केविं हें कोणें ।
अपेक्षिजे तरी तेणें । अवधारिजो ॥ ६२ ॥
आइका सूर्योचिया प्रकाशा । हेतु कारण सूर्यचि जैसा ।
कां उंसाचें कांडें उंसा । वाढी हेतु ॥ ६३ ॥

---

१ अकस्मात्, २ वसंत ऋतूची वेळा, वसंताचा हंगाम,

नाना वाग्देवता चानावी । तैं वाचाचि लागे कामवावी ।
कां वेदां वेदेंचि बोलावी । प्रतिष्ठा जेवीं ॥ ६४ ॥
तैसीं कर्मां शरीरादिकें । कारण हें कीर ठाउकें ।
परि हेंचि हेतु न चुके । हेंहीं एथ ॥ ६५ ॥
आणि देहादिकीं कारणीं । देहादि हेतुमिळणी ।
होय जया उभारणी । कर्मजाता ॥ ६६ ॥
तें शास्त्राथें मानिलेया । मार्गा अनुसरे धनंजया ।
तरी न्याय तो न्याया । हेतु होय ॥ ६७ ॥
जैसा पर्जन्योदकाचा लोटु । विपायें धरी साळीचा पाटु ।
तो जिरे परि अचाटु । उपेगु आथी ॥ ६८ ॥
कां रोषें निघालें अवचटें । पहिलें द्वारकेचिये वाटे ।
तें शिणे परी सुनाटें । न वचती पदें ॥ ६९ ॥
तैसें हेतुकारणमेळें । उठी कर्म जें आंधळें ।
तें शास्त्राचे लाहे डोळे । तैं न्याय म्हणिपे ॥ ३७० ॥
ना दूध वाढितां ठावो न पावे । तंव उलंडोनी जाय स्वभावें ।
तोही वेंचु परी नव्हे । वेचिलें तें ॥ ७१ ॥
तैसें शास्त्रसाह्येवीण । केलें नोहे जरी अकारण ।
तरी लागो कां नागवण । दानलेखीं ॥ ७२ ॥
अगा बावना वर्णापरता । कोण मंत्रु आहे पांडुसुता ।
कां बावनही नुच्चारितां । जीवु आथी ॥ ७३ ॥
परी मंत्राची कडसणी । जंव नेणिजे कोदंडपाणी ।
तंव उच्चारफळ वाणी । न पवे जेवीं ॥ ७४ ॥
तेविं कारणहेतुयोगें । जें विसाट कर्म निगे ।
तें शास्त्राचिये न लगे । कांसे जंव ॥ ७५ ॥

१ सहज. २ वाया.

कर्म होतचि असे तेव्हांही । परी तें होणें नव्हे पार्हीं ।
तो अन्यायो गा अन्यायीं । हेतु होय ॥ ७६ ॥

तत्रैवं सति कर्तारमात्मानं केवलं तु यः ।
पश्यत्यकृतबुद्धित्वान्न स पश्यति दुर्मतिः ॥ १६ ॥

एवं पंचकारणा कर्मा । पांचही हेतु हे सुमहिमा ।
आतां एथें पाहें पां आत्मा । सांपडला असे ॥ ७७ ॥
भानु न होनि रूपें जैसीं । चक्षुरूपातें प्रकाशी ।
आत्मा न होनि कर्में तैसीं । प्रकटित असे गा ॥ ७८ ॥
पैं प्रतिबिंब आरिसा । दोन्ही न होनि वीरेशा ।
दोहींतें प्रकाशी जैसा । न्याहाळिता तो ॥ ७९ ॥
कां अहोरात्र सविता । न होनि करी पांडुसुता ।
तैसा आत्मा कर्मकर्ता । न होनि दावी ॥ ३८० ॥
परी देहाहंमानभुली । जयाची बुद्धि देहींच आतली ।
तया आत्मविषयीं जाली । मध्यरात्री गा ॥ ८१ ॥
जेणें चैतन्या ईश्वरा ब्रह्मा । देहाचि केलें परम सीमा ।
तया आत्मा कर्ता हे प्रेमा । अलोट उपजे ॥ ८२ ॥
आत्माचि कर्मकर्ता । हाही निश्चयो नाहीं तत्त्वता ।
देहोचि मी कर्मकर्ता । मानितो साच ॥ ८३ ॥
जे आत्मा मी कर्मातीतु । सर्वकर्मसाक्षिभूतु ।
हे आपुली कहीं मातु । नायकेचि कानीं ॥ ८४ ॥
म्हणोनि उमपा आत्मयातें । देहाचिवरी मविजे एथें ।
विचित्र काई रात्रि दिवसातें । डुडुळ न करी ॥ ८५ ॥

---

१ सिद्धान्त. २ घुबड.

पैं जेणें आकाशींचा कहीं । सत्य सूर्यु देखिला नाहीं ।
तो थिल्लरींचें बिंब काई । मानू न लाहे ॥ ८६ ॥
थिल्लराचेनि जालेपणें । सूर्यासि आणी होणें ।
त्याच्या नाशीं नाशणें । कंपें कंपु ॥ ८७ ॥
आणि निद्रिस्ता चेवो न ये । तंव स्वप्न साच हों लाहे ।
रज्जु नेणतां सापा विहे । विस्मो कवण ॥ ८८ ॥
जंव कवळ आथी डोळां । तंव चंद्रु देखावा कीं पिंवळा ।
काय मृगींही मृगजळा । माळावें नाहीं ॥ ८९ ॥
तैसा शास्त्रागुरुचेनि नांवें । जो वाराही टेंकों नेदी शिवे[1] ।
केवळ मौढ्याचेनिचि जीवें । जियाला जो ॥ ३९० ॥
तेणें देहात्मदृष्टीमुळें । आत्मया घापे देहाचें जाळें ।
जैसा अभ्राचा वेगु कोल्हें । चंद्रीं मानी ॥ ९१ ॥
मग तया मानणयासाठीं । देहबंदिशाळे किरीटी ।
कर्मांचां वज्रगांठीं । कोंडासे तो ॥ ९२ ॥
पाहें पां बद्ध भावना दृढा । नळियेवरी तो वापुडा ।
काय मोकळे पायाचाही चवडा । न ठकेचि पुंसा ॥ ९३ ॥
म्हणोनि निर्मळे आत्मस्वरूपीं । जो प्रकृतीचें केलें आरोपी ।
तो कल्पकोडीच्या मापीं । मवीचि कर्में ॥ ९४ ॥
आतां कर्मामाजीं असे । परी तयातें कर्म न स्पर्शे ।
वडवानळातें जैसें । समुद्रोदक ॥ ९५ ॥
तैसेनि वेगळेपणें । जयाचें कर्मीं असणें ।
तो कीर ओळखावा कवणें । तरी सांगों ॥ ९६ ॥

---

१ कांबीळ २ सीमेला, टोंकाला. ३ कल्पनेंत बसविला जातो, गच्च दाबला जातो. ४ पोपट.

जो मुक्तातें निर्धारितां । लाभे आपुलीच मुक्तता ।
जैसी दीपें दिसे पाहतां । आपुली वस्तु ॥ ९७ ॥
ना तरी दर्पणु जंव उटिजे । तंव आपणपयां आपण भेटिजे ।
कां तोय पावतां तोय होइजे । लवणें जेवीं ॥ ९८ ॥
हें असो परतोनि मागुतें । प्रतिबिंब पाहे बिंबातें ।
तंव पाहणें जाउनी आयितें । बिंबचि होय ॥ ९९ ॥
तैसें हारपलें आपणपें पावे । तें संतांतें पाहातां गिंवसावें ।
म्हणोनि वानावे ऐकावे । तेचि सदा ॥ ४०० ॥
परी कर्मी असोनि कर्में । जो नावरे समविषमें ।
चर्मचक्षूचेनि धामें । दृष्टि जैसी ॥ १ ॥
तैसा सोडवला जो आहे । तयाचें रूप आतां पाहें ।
उपपत्तीची बाहे । उभऊनि सांगों ॥ २ ॥

यस्य नाहंकृतो भावो बुद्धिर्यस्य न लिप्यते ।
हत्वाऽपि स इमाँल्लोकान्न हंति न निबद्ध्यते ॥ १७ ॥

तरी अविवेकिया निदा । विश्वस्वप्नाचा हा धांदा ।
भोगीत होता प्रबुद्धा । अनादि जो ॥ ३ ॥
तो महावाक्याचेनि नांवें । गुरुकृपेचेनि थांवें ।
माथां हातु ठेवणें नव्हे । थापटिला जैसा ॥ ४ ॥
तैसा विश्वस्वप्नेंसीं माया । नीद सांडूनि धनंजया ।
सहसा चेइला अद्वया- । नंदपणें जो ॥ ५ ॥
तेव्हां मृगजळाचे पूर । दिसते एक निरंतर ।
हारपती कां चंद्रकर । फांकतां जैसे ॥ ६ ॥
कां बाळत्व निघोनि जाय । तें बागुला नाहीं भ्राय ।
पें जळालिया इंधन न होय । इंधन जेवीं ॥ ७ ॥

ना ना चेवो आलिया पार्ठी । मैं स्वप्न न दिसे दिठी ।
तैसी अहंममता किरीटी । नुरेचि तया ॥ ८ ॥
मग सूर्य आंधारालागीं । रिघो कां मलते सुरंगीं ।
परी तो तयाचां मार्गीं । नाहींचि जैसा ॥ ९ ॥
तैसा आत्मत्वें वेष्टिला होये । तो जयाजया दृश्यातें पाहे ।
तें दृश्य द्रष्टेपणेंसीं होत जाये । तयाचेंचि रूप ॥ ४१० ॥
जैसा वन्हि जया लागे । तें वन्हिचि जालिया आंगें ।
दाह्यदाहकविभागें । सांडिजेतें ॥ ११ ॥
तैसा कर्माकारा दुजेया । तो कर्तेपणाचा आत्मया ।
आलु आला तो गेलिया । कांहींवाहीं जें उरे ॥ १२ ॥
तिये आत्मास्थितीचा जो रावो । मग तो देहीं इये जाणेल ठावो
काय प्रलयांबूचा उन्नावो । बोधु मानी ॥ १३ ॥
तैसी ते पूर्ण अहंता । कां देहपणें पांडुसुता ।
आवरे काई सविता । बिंबें धरिला ॥ १४ ॥
पैं मथूनि लोणी घेपे । तें मागुती ताकीं घापे ।
तरी तें अलिप्तपणें सिंपे । तेणेंसीं काई ॥ १५ ॥
नाना काष्ठीनि वीरेशा । वेगळाविलिया हुताशा ।
राहे काष्ठाचिया मांदुसा । कोंडलेपणें ॥ १६ ॥
कां रात्रीचिया उदराआंतु । निगाला जो हा भास्वतु ।
तो रात्री ऐसी मातु । ऐके कायी ॥ १७ ॥
तैसें वेद्य वेदकपणेंसीं । पडिलें कां जयाचे ग्रासीं ।
तया देह मी ऐसी । अहंता कैंची ॥ १८ ॥
आणि आकाशें जेथ जेथौनि । जाइजे तेथ असे भरोनि ।
म्हणोनि ठेलें कोंदोनी । आपेंआप ॥ १९ ॥
तैसें जें तेणें करावें । तें तोचि आहे स्वभावें ।
मा कोणें कर्मी वेष्टावें । कर्तेपणें ॥ ४२० ॥

तुरेचि गगनावीण ठावो । नोहेचि समुद्रा प्रवाहो ।
तुटीचि ध्रुवा जावों । तैसें जाहलें ॥ २१ ॥
देखेनि अहंकृतिभावो । जयाचा बोधीं जाहला वावो ।
तऱ्ही देहा जंव निर्वाहो । तंव आथी कर्म ॥ २२ ॥
वारा जरी वाजोनि वोसरे । तरी तो डोल रुखीं उरे ।
कां सेंदें द्रुति राहे कापुरें । वेंचलेनही ॥ २३ ॥
कां सरलेया गीताचा समारंभु । न वचे राहिलेपणाचा क्षोभु ।
भूमि लोळोनि गेलिया अंबु । वोल थारे ॥ २४ ॥
अगा मावळलेनि अर्कें । संध्येचिये भूमिके ।
ज्योतिर्दीप्ति कौतुकें । दिसे जैसी ॥ २५ ॥
पैं लक्ष भेदिलियाहीवरी । बाण धांवेचि तंववरी ।
जंव भरली आथी उरी । वळाची तया ॥ २६ ॥
नाना चाकीं भांडें जालें । तें कुलालें परतें नेलें ।
परी भ्रमेचि तें मागिलें । भोंवडिलेपणें ॥ २७ ॥
तैसा देहाभिमानु गेलिया । देह जेणें स्वभावें धनंजया ।
जालें तो अपैसया । चेष्टवीच तें ॥ २८ ॥
संकल्पेंवीण स्वप्न । न लावितां दांगीचें वन ।
न रचितां गंधर्वभुवन । उठी जैसें ॥ २९ ॥
आत्मयाचेनि उद्यमेंवीण । तैसें देहादि पंचकारण ।
होय आपणयां आपण । कियाजात ॥ ४३० ॥
पैं प्राचीनसंस्कारवशें । पांचही कारणें सहेतुकें ।
कामविजती गा अनेकें । कर्माकारें ॥ ३१ ॥
तया कर्मामाजीं मग । संहारो आघवें जग ।
अथवा नवें चांग । आन करो ॥ ३२ ॥

१ करंडीला.

तो देवेलवसिया फडा । व्यवहारु गमला फुडा ।
वांचूनि शूळ महिष चामुंडा । सुवर्णचि तें ॥ ४५ ॥
पैं चित्रींचें जळ हुताशु । तो दृष्टीचाचि आभासु ।
पटीं आगी वोलांशु । दोन्ही नाहीं ॥ ४६ ॥
मुक्ताचें देह तैसें । हालत संस्कारवशें ।
तें न देखोनि लोक पिसे । कर्ता म्हणती ॥ ४७ ॥
आणि तया कारणेयाआंतु । घडो तिहीं लोकां घातु ।
परी तेणें केला हे मातु । बोलों नये ॥ ४८ ॥
अगा अंधारुचि देखावा तेजें । मग तो फेडिजे हें बोलिजे ।
तैसें ज्ञानिया नाहीं दुजें । जें तो मारील ॥ ४९ ॥
म्हणोनि तयाची बुद्धि । नेणे पापपुण्याची गंधी ।
गंगा मीनलिया नदी । विटाळु जैसा ॥ ४१० ॥
आगीसी आगी झगडलिया । काय पोळे धनंजया ।
कीं शस्त्र रुपे आपणया । आपणचि ॥ ५१ ॥
तैसें आपणपयापरतें । जो नेणे क्रियाजातातें ।
तेथ काय लिंपवी बुद्धीतें । तयाचिये ॥ ५२ ॥
म्हणोनि कार्य कर्ता क्रिया । हें स्वरूपचि जाहलें जया ।
नाहीं शरीरादिकीं तया । कर्मी बंधु ॥ ५३ ॥
जे कर्ता जीव विंदाणी । काढूनि पांचही खाणी ।
घडित आहे करणीं । आउतीं दाहें ॥ ५४ ॥
तेथ न्यावो आणि अन्यावो । हा द्विविधु साधूनि आवो ।
उभवितां न लवी खेंवो । कर्मभवनें ॥ ५५ ॥
या थोराडा कीर कामा । विरंजा नोहे आत्मा ।
परी म्हणसी हन उपक्रमा । हातु लावी ।' ५६ ॥

१ गुरवाला. २ मदतगार.

तो साक्षी चिद्रूपु । कर्मप्रवृत्तीचा संकल्पु ।
उठी तो कां निरोपु । आपणचि दे ॥ ५७ ॥
तरी कर्मप्रवृत्तीहीलागीं । तया आयासु नाहीं आंगीं ।
जे प्रवृत्तीचेही उळिगीं । लोकुचि आथी ॥ ५८ ॥
म्हणोनि आत्मयाचें केवळ । जो रूपचि जाहला निखिळ
तया नाहीं वंदिशाळ । कर्माची हे ॥ ५९ ॥
परी अज्ञानाचां पटीं । अन्यथाज्ञानाचें चित्र उठी ।
तेथ चितारणी हे त्रिपुटी । प्रसिद्ध जे कां ॥ ४६० ॥

ज्ञानं ज्ञेयं परिज्ञाता त्रिविधा कर्मचोदना ।
करणं कर्म कर्तेति त्रिविधः कर्मसंग्रहः ॥ १८ ॥

जे ज्ञान ज्ञाता ज्ञेय । हें जगाचें बीजत्रय ।
तें कर्माची निःसंदेह । प्रवृत्ति जाण ॥ ६१ ॥
आतां ययाचि गा त्रया । व्यक्ति वेगळालिया ।
आइकें धनंजया । करूं रूप ॥ ६२ ॥
तरी जीवसूर्यबिंबींचे । रश्मी श्रोत्रादिकें पांचें ।
धांवोनि विषयपद्माचे । फोडिती मढ ॥ ६३ ॥
कीं जीवनृपाचे वारु उपलाणे । घेऊनि इंद्रियांचीं केंकाणें ।
विषयदेशींचें नागवणें । आणिती जे ॥ ६४ ॥
हृ असो इहीं इंद्रियीं राहटे । जें सुखदुःखेंसीं जीवा भेटे ।
तें सुषुप्तिकालीं वोहटे । जेथ ज्ञान ॥ ६५ ॥
तया जीवा नांव ज्ञाता । आणि जें हें सांगितलें आतां ।
तेंचि एथ पांडुसुता । ज्ञान जाण ॥ ६६ ॥

---

१ बेटीला, २ फळ्या, ३ खोगीर चढविलेले, ४ दौड, ५ लूट,

जें अविद्येचिये पोटीं । उपजतखेंवों किरीटी ।
आपणयातें वांटी । तिहीं ठायीं ॥ ६७ ॥
आपुलिये धांवेपुढां । घालूनि ज्ञेयाचा गुंडा ।
उभारी मागिलीकडां । ज्ञातृत्वातें ॥ ६८ ॥
मग ज्ञातया ज्ञेया दोघां । तो नांदणुकेचा वेगा ।
माजीं जालेनि पैं गा । वाहे जेणें ॥ ६९ ॥
ठाकूनि ज्ञेयाची शिंव । पुरे जयाची धांव ।
सकळ पदार्थां नांव । सूतसे जें ॥ ४७० ॥
तें गा सामान्य ज्ञान । या बोला नाहीं आन ।
ज्ञेयाचेंही चिन्ह । आइक आतां ॥ ७१ ॥
तरि शब्द स्पर्शु । रूप गंध रसु ।
हा पंचविध आभासु । ज्ञेयाचा तो ॥ ७२ ॥
जैसें एकेचि चूतफळें । इंद्रियां वेगवेगळें ।
रसें वर्णे परिमळें । भेटिजे स्पर्शे ॥ ७३ ॥
तैसें ज्ञेय तरी एकसरें । परी ज्ञान इंद्रियद्वारें ।
घे म्हणोनि प्रकारें । पांचें जालें ॥ ७४ ॥
आणि समुद्रीं योघाचें जाणें । सरे लाणीपासीं धांवणें ।
कां फळीं सरे वाढणें । सस्याचें जेवीं ॥ ७५ ॥
तैसें इंद्रियांच्या वाहवटीं । धांवतया ज्ञाना जेथ ठी ।
होय तें गा किरीटी । विषय ज्ञेय ॥ ७६ ॥
एवं ज्ञातया ज्ञाना ज्ञेया । तिहीं रूप केलें धनंजया ।
ते हे त्रिविध सर्वक्रिया—। प्रवृत्ति जाण ॥ ७७ ॥
जे शब्दादिविषय । हें पंचविध जें ज्ञेय ।
तेंचि प्रिय कां अप्रिय । एके परीचें ॥ ७८ ॥

१ वाट, मार्ग. २ अखेरीस. ३ शेवट, अखेर.

ज्ञान मोटकें ज्ञातया । दावी ना जव धनंजया ।
तव स्वीकारा कीं त्यजावया । प्रवर्तेचि तो ॥ ७९ ॥
परी मीनातें देखोनि बकु । जैसा निधानातें रंकु ।
का स्त्री देखोनि कामुकु । प्रवृत्ति धरी ॥ ४८० ॥
जेसें खालावां धावे पाणी । भ्रमर पुष्पाचिये घाणी ।
ना ना सुटला साजवणीं । वत्सुचि पां ॥ ८१ ॥
अगा स्वर्गीची उर्वशी । ऐकोनि जेविं माणुसीं ।
वराता लावीजती आकाशीं । यागाचिया ॥ ८२ ॥
पैं पारिवा जैसा किरीटी । चढला नभाचिये पोटीं ।
पारवी देखोनि लोटी । आंगचि सगळें ॥ ८३ ॥
हें ना घनगर्जितासरिसा । मयूर वोवांडे आकाशा ।
ज्ञाता ज्ञेय देखोनि तेसा । धांवचि घे ॥ ८४ ॥
म्हणोनि ज्ञान ज्ञेय ज्ञाता । हे त्रिविध गा पाडुसुता ।
होयचि कर्मा समस्तां । प्रवृत्ति येथ ॥ ८५ ॥
परी तचि ज्ञेय विपायें । जरी ज्ञातयातें प्रिय होये ।
तरी भोगावया न साहे । क्षणही विलंबु ॥ ८६ ॥
ना तरी अवचटें । तेचि विरुद्ध होऊनि भेटे ।
तरी युगात वाटे । साडावया ॥ ८७ ॥
व्याळा का हारा । वरपडा जालेया नरा ।
हरिखु आणि दरारा । सरिसाचि उठी ॥ ८८ ॥
तैसें ज्ञेयें प्रियाप्रियें । देखिलेनि ज्ञातया होये ।
मग त्यागस्वीकारीं वाहे । व्यापारातें ॥ ८९ ॥
तेथ रागी प्रतिमल्लाचा । गोसावी सर्व दळाचा ।
रथु सांडूनि पायाचा । होय जेसा ॥ ४९० ॥

१ शिध्या

तैसें ज्ञातेपणें जें असे । तें ये कर्ता ऐसिये दशे ।
जेवितें बैसलें जैसें । रंधन करूं ॥ ९१ ॥
कां भंवरेंचि केला मव्हा । वरकलुचि जाला अंकसंव्हा ।
ना ना देवो रिगाला देउळा- । चिया कामा ॥ ९२ ॥
तैसा ज्ञेयाचिया हांवा । ज्ञाता इंद्रियांचा मेळावा ।
राहाटवी तेथ पांडवा । कर्ता होय ॥ ९३ ॥
आणि आपण होउनी कर्ता । ज्ञाना आणी करणता ।
तेथें ज्ञेयचि स्वभावता । कार्य होय ॥ ९४ ॥
ऐसा ज्ञानाचिये जुगुती । पालटु पडे गा सुमती ।
डोळयांची शोभा रातीं । पालटे जैसी ॥ ९५ ॥
कां अदृष्ट जालिया उदासु । पालटे श्रीमंताचा विलासु ।
पुनिवेपाठीं शीतांशु । पालटे जैसा ॥ ९६ ॥
तैसा चाळितां करणें । ज्ञाता वेष्टिजे कर्तेपणें ।
तेथींचीं तियें लक्षणें । ऐक आतां ॥ ९७ ॥
तरी बुद्धि आणि मन । चित्त अहंकार हन ।
हें चतुर्विध चिन्ह । अंतःकरणाचें ॥ ९८ ॥
बाह्य त्वचा श्रवण । चक्षु रसना घ्राण ।
हें पंचविध जाण । इंद्रिय गा ॥ ९९ ॥
तेथ आंतुलें तंव करणें । कर्ता कर्तव्या घे उमाणें ।
मग तें जरी जाणे । सुख येतें ॥ ५०० ॥
तरी बाहेरिलें तियेंही । चक्षुरादिकें दाहाही ।
उठीनि लवलाहीं । व्यापारा सुये ॥ १ ॥

१ कसोटीचा दगड. २ परीक्षक, पारखी, किंमत ठरविणारा. ३ साधन-स्वरूप. ४ युक्तीनें, करामतीनें. ५ अटकळ, अंदाज.

मग तो इंद्रियकदंबु । कराविजे तंव रावु ।
जंव कर्तव्याचा लाभु । हातासि ये ॥ १ ॥
ना तें कर्तव्य जरी दुःखें । फळेल ऐसें देखे ।
तों लावी त्यागमुखें । तियेंचि दाही ॥ २ ॥
मग फिटे दुःखाचा ठावो । तंव राहटवी रात्रिदिवो ।
विकंणुवातें कां रावो । जयापरी ॥ ४ ॥
तैसेनि त्यागस्वीकारीं । वाहातां इंद्रियांची धुरी ।
ज्ञातयातें अवधारीं । कर्ता म्हणिपे ॥ ५ ॥
आणि कर्तयाच्या सर्व कर्मीं । आउतांचियापरी क्षेमी ।
म्हणौनि इंद्रियांतें आम्ही । करणें म्हणों ॥ ६ ॥
आणि हेंचि करणवेरी । कर्ता क्रिया ज्या उभारी ।
तिया व्यापे तें अवधारीं । कर्म एथ ॥ ७ ॥
सोनाराचिया बुद्धी लेणें । व्यापे चंद्रकरीं चांदिणें ।
कां व्यापे वेल्हाळपणें । वेली जैसी ॥ ८ ॥
ना ना प्रभा व्यापे प्रकाशु । गोडिया इक्षुरसु ।
हें असो अवकाशु । आकाशें जैसा ॥ ९ ॥
तैसें कर्तयाचि क्रिया । व्यापलें जें धनंजया ।
तें कर्म गा बोलावया । आन नाहीं ॥ ५१० ॥
एवं कर्ता कर्म करण । या तिहींचेंही लक्षण ।
सांगितलें तुज विचक्षण—। शिरोमणि ॥ ११ ॥
एथ ज्ञाता ज्ञान ज्ञेय । हें कर्माचें प्रवृत्तित्रय ।
तैसेंचि कर्ता करण कार्य । हा कर्मसंचयो ॥ १२ ॥
वन्हीं ठेविला असे धूमु । आथि विजीं जेवि द्रुमु ।
कां मनीं जोडे कामु । सदा जैसा ॥ १३ ॥

१ वमूल करण्याकरितां. २ चाल, प्रवृत्ति. ३ योजतो.

तैसा कर्ता—क्रिया—करणीं । कर्माचें आहे जिंतवणी ।
सोनें जैसें खाणी । सुवर्णाचिये ॥ १४ ॥
म्हणोनि हें कार्य मी कर्ता । ऐसें आथि जेथ पांडुसुता ।
तेथ आत्मा दूरी समस्तां । क्रियांपासीं ॥ १५ ॥
यालागीं पुढतपुढती । आत्मा वेगळाचि सुमती ।
आतां असो हें किती । जाणतासि तूं ॥ १६ ॥

ज्ञानं कर्म च कर्ता च त्रिधैव गुणभेदतः ।
प्रोच्यते गुणसंख्याने यथावच्छृणु तान्यपि ॥ १९ ॥

परी सांगितलें जें ज्ञान । कर्म कर्ता हन ।
तें तीन्ही तिहीं ठायीं भिन्न । गुणीं आहाती ॥ १७ ॥
म्हणोनि ज्ञाना कर्मा कर्तया । पांतिजों नये धनंजया ।
जे दोनी बांधती सोडावया । एकचि प्रौढ ॥ १८ ॥
ते सात्त्विक ठाउवें होये । तो गुणभेदु सांगों पाहें ।
जो सांख्यशास्त्रीं आहे । उवाइला ॥ १९ ॥
जें विचारक्षीरसमुद्र । स्वबोधकुमुदिनीचंद्र ।
ज्ञानडोळसां नरेंद्र । शास्त्रांचा जें ॥ ५१० ॥
कीं प्रकृतिपुरुष दोनी । मिसळलीं दिवोरजनीं ।
तियें निवडितां त्रिभुवनीं । मार्तंडु जें ॥ २१ ॥
जेथ अपारा मोहराशी । तत्त्वाच्या मापीं चोविसीं ।
उगाणा घेऊनि परेशीं । सुरवाडिजे ॥ २२ ॥
अर्जुना तें सांख्यशास्त्र । पढे जयाचें स्तोत्र ।
तें गुणभेदचरित्र । ऐसें आहे ॥ २३ ॥

---

१ जीवाचा ओलावा, जीवन, २ विसंवूं, विश्रासुं,

जे आपुलेनि आंगिकें । त्रिविधपणाचेनि अंकें ।
दृश्यजात तितुकें । अंकित केलें ॥ २४ ॥
एवं सत्त्वरजतमा । तिहींची एवढी असे महिमा ।
जे त्रैविध्य आदी ब्रम्हा । अंतीं कृमी ॥ २५ ॥
परी विश्वींची आघवी मांदी । जेणें भेदलेनि गुणभेदीं ।
पडिली तें तंव आदी । ज्ञान सांगों ॥ २६ ॥
जे दिठी जरी चोख कीजे । तरी भलतेंही चोख सुजे ।
तैसें ज्ञानें शुद्धें लाहिजे । सर्वही शुद्ध ॥ २७ ॥
म्हणोनि तें सात्त्विक ज्ञान । आतां सांगों दे अवधान ।
कैवल्यगुणनिधान । श्रीकृष्ण म्हणे ॥ २८ ॥

सर्वभूतेषु येनैक भावमव्ययमीक्षते ।
अविभक्त विभक्तेषु तज्ज्ञान विद्धि सात्त्विकम् ॥ २० ॥

तरी अर्जुना गा तें फुडें । सात्त्विक ज्ञान चोखडें ।
जयाच्या उदयीं ज्ञेय बुडे । ज्ञातेनिसीं ॥ २९ ॥
जैसा सूर्य न देखे आंधारें । सरिता नेणिजती सागरें ।
कां कवळिलिया न धरे । आत्मछाया ॥ ५३० ॥
तयापरी जया ज्ञाना । शिवादि तृणावसाना ।
इया भूतव्यक्ति भिन्ना । नाडळती ॥ ३१ ॥
जैसें हातें चित्र पाहतां । होय पाणियें मीठ धुतां ।
कां चेवोनि स्वप्न येतां । जैसें होय ॥ ३२ ॥
तैसें ज्ञानें जेणें । करितां ज्ञातव्याचें पाहाणें ।
जाणता ना जाणणें । जाणावें उरे ॥ ३३ ॥

१ समुद्र

पैं सोनें आटूनि लेणीं । न काढिती आपुलिया आयणी ।
कां तरंग न घेपती पाणी । गाळूनि जैसें ॥ ३४ ॥
तैसी जया ज्ञानाचिया हाता । न लगेचि हे दृश्य प्रथा ।
तें ज्ञान जाण सर्वथा । सात्त्विक गा ॥ ३५ ॥
आरिसा पाहों जातां कोडें । जैसें पाहातेंचि कां रिगे पुढें ।
तैसें ज्ञेय लोटोनि पडे । ज्ञाताचि जें ॥ ३६ ॥
पुढतीं तेंचि सात्त्विक ज्ञान । जें मोक्षलक्ष्मीचें भवन ।
हें असो ऐक चिन्ह । राजसाचें ॥ ३७ ॥

पृथक्त्वेन तु यज्ज्ञानं नानाभावान् पृथग्विधान् ।
वेत्ति सर्वेषु भूतेषु तज्ज्ञानं विद्धि राजसम् ॥ २१ ॥

तरी पार्था परियेस । तें ज्ञान गा राजस ।
जें भेदाची कांस । धरूनि चाले ॥ ३८ ॥
विचित्रता भूतांचिया । आपण आंतौनि ठिकरिया ।
बहुचेंकें ज्ञातया । आणिली जेणें ॥ ३९ ॥
जैसें साचा रूपा आड । घालूनि विसराचें कवाड ।
मग स्वप्नाचें काबाड । ओपी निद्रा ॥ ५४० ॥
तैसें स्वज्ञानाचिये पौळी[३]- । बाहेरि मिथ्या मोहरळीं ।
तिहीं अवस्थांचिया बाउळीं । दावी जें जीवा ॥ ४१ ॥
अलंकारपणें झाकलें । बाळा सोनें कां वायां गेलें ।
तैसें नामीं रूपीं दुरावलें । अद्वैत जया ॥ ४२ ॥
अवतरली गाडग्यां घडां । पृथ्वी अनोळख जाली मूढां ।
वन्हि जाला कोनडा । दीपत्वासाठीं ॥ ४३ ॥

१ पाडून. २ चमकून, ३ कोट, तट, ४ खेळ. ५ नवरा, पारखा.

का वस्त्रपणाचेनि आरोपें। मूर्खाप्रति तनु हारपे।
ना ना मुग्धा पटु लोपे। दाऊनि चित्र ॥ ४४ ॥
तैशि जया ज्ञाना। जाणोनि भूतव्यक्ति भिन्ना।
ऐक्यबोधाची भावना। निमोनि गेली ॥ ४५ ॥
मग इंधनीं भेदला अनळु। फुलावरी परिमळु।
का जळभेदें सकळु। चंद्र जैसा ॥ ४६ ॥
तैसे पदार्थभेद बहुवस। जाणोनि लहान थोर वेष।
आतलें तें राजस। ज्ञान येथ ॥ ४७ ॥
आता तामसाचेंही लिंग। सांगेन तें वोळख चांग।
डावलावया मातंग-। सदन जैसें ॥ ४८ ॥

यत्तु कृत्स्नवदेकस्मिन् कार्ये सक्तमहैतुकम्।
अतत्त्वार्थवदल्पं च तत्तामसमुदाहृतम् ॥ २२ ॥

तरी किरीटी जें ज्ञान। हिंडे विधीचेनि वस्त्रेंहीन।
श्रुति पाठमोरी नग्न। म्हणौनि तया ॥ ४९ ॥
येरींही शास्त्रबहिष्कारीं[१]। जें निंदेचे विटाळवरी।
वोळंघिलसे डोंगरीं। म्लेच्छधर्माचा ॥ ५५० ॥
जें गा ज्ञान ऐसें। गुणग्रहें[२] तामसें।
घेतलें भावे पिसें। होऊनिया ॥ ५१ ॥
जें सोयरिकें वाधु नेणे। पदार्थी निषेधु न म्हणे।
निरोविलें[३] जैसें सुणें। शून्य ग्रामीं ॥ ५२ ॥
तया तोंडीं जें नाडळे। का खाता जेणें पोळे।
तेंचि एक वाळे। येर घेणेंचि ॥ ५३ ॥

१ बहिष्कार घालून २ गुणरूपी पिशाचानें ३ सोडलेलें

पैं सोनें चोरितां उंदिरु । न म्हणे थरुविथरु ।
नेणें मांसलाइरु । काळें गोरें ॥ ५४ ॥
ना ना वनामाजीं वोहरी । कडसणी जेविं न करी ।
कां जीत मेलें न विचारी । बैसतां माशी ॥ ५५ ॥
अगा घांता कां वाढिलेया । साजुक कां सडलिया ।
विवेकु कावळिया । नाहीं जैसा ॥ ५६ ॥
तैसें निषिद्ध सांडूनि जावें । कां विहित आदरें घ्यावें ।
हें विषयांचेनि नांवें । नेणेचि जें ॥ ५७ ॥
जेतुलें आड पडे दिठी । तेतुलें घेचि विषयासाठीं ।
मग तें खीद्रव्य वांटी । शिश्नोदरां ॥ ५८ ॥
तीर्थातीर्थ हे भाख । उदकीं नाहीं सनोळख ।
तृषा वोळे तेंचि सुख । वांचूनियां ॥ ५९ ॥
तयापरी खाद्याखाद्य । न म्हणे निंद्यानिंद्य ।
तोंडा आवडे तें मेध्य । ऐसाचि बोधु ॥ ५६० ॥
आणि स्त्रीजात तितुकें । त्वचेंद्रियेंचि वोळखे ।
तियेविषयीं सोयरिके । एकचि बोधु ॥ ६१ ॥
पैं स्वार्थी जें उपकरे । तयाचि नाम सोयिरें ।
देहसंबंधु न सरे । जिये ज्ञानीं ॥ ६२ ॥
मृत्यूचें आघवेंचि अन्न । आघवेंचि आगी इंधन ।
तैसें जगचि आपुलें धन । तामसज्ञाना ॥ ६३ ॥
ऐसेनि विश्व सकळ । जेणें विषयोचि मानिलें केवळ ।
तया एक जाण फळ । देहभरण ॥ ६४ ॥
आकाशपातिता नीरा । जैसा सिंधुचि येक थारा ।
तैसें कृत्यजात उदरा । लागींचि बुझे ॥ ६५ ॥

१ आग, वणवा. २ विचार.

वाचूनि स्वर्गु नरकु आथी । तया हेतु प्रवृत्ति निवृत्ति ।
इये आघवियेचि राती । जाणिवेची जें ॥ ६६ ॥
जें देहखडा नाम आत्मा । ईश्वर पाषाणप्रतिमा ।
ययापरौती प्रमा । ढळों नेणे ॥ ६७ ॥
म्हणे पडिलेनि शरीरें । केलेनिसीं आत्मा विसरे ।
मा भोगावया उरे । कोण वेपें ॥ ६८ ॥
ना ईश्वरु पाहतां आहे । तो भोगवी हें जरी होये ।
तरी देवचि खाये । विकूनियां ॥ ६९ ॥
गावींचे देवळेश्वर । नियामकचि होती साचार ।
तरी देशींचे डोंगर । उगे का असती ॥ ५७० ॥
ऐसा वियायें देवो मानिजे । तरी पाषाणमात्रचि जाणिजे ।
आणि आत्मा तव म्हणिजे । देहातेंचि ॥ ७१ ॥
येरें पापपुण्यादिकें । तें आघवेंचि करोनि लटिकें ।
हित मानी अग्निमुखें । चरणें जें का ॥ ७२ ॥
जे चामाचे डोळे दाविती । जें इंद्रियें गोडी ‍ [illegible]विती ।
तेंचि साच हे प्रतीती । फुडी जया ॥ ७३ ॥
किंबहुना ऐशी प्रया । वाढती देखसी पार्था ।
धूमाची वेली वृथा । आकाशीं जैसी ॥ ७४ ॥
कोरडा ना वोला । उपेगा आथी गेला ।
तो वाढोनि मोडला । मेंडु जैसा ॥ ७५ ॥
ना ना उसांचीं कणिसें । कां नपुंसकें माणुसें ।
वन लागलें जैसें । सांबरीचें ॥ ७६ ॥
ना तरी बाळकाचें मन । कां चोराघरींचें धन ।
अथवा गळां स्तन । शेळियेचे ॥ ७७ ॥

१ बुद्धि. २ निवडुगाचें

तैसें जें वायांणें । घोसाळ दिसे जाणणें ।
तयातें मी म्हणें । तामसज्ञान ॥ ७८ ॥
तेंही ज्ञान इया भाषा । बोलिजे तो भावो ऐसा ।
जात्यंधाचा कां जैसा । डोळा वाडु ॥ ७९ ॥
कां बधिराचे नीट कान । अपेया नाम पान ।
तैसें आडनांव ज्ञान । तामसा तया ॥ ५८० ॥
हें असो किती बोलावें । तरी ऐसें जें देखावें ।
तें ज्ञान नोहे जाणावें । डोळस तम ॥ ८१ ॥
एवं तिहीं गुणीं । भेदलें यथालक्षणीं ।
ज्ञान श्रोतेशिरोमणी । दाविलें तुज ॥ ८२ ॥
आतां याचि त्रिप्रकारा । ज्ञानाचेनि धनुर्धरा ।
प्रकाशें होती गोचरा । कर्तयाच्या क्रिया ॥ ८३ ॥
म्हणौनि कर्म पैं गा । अनुसरे तिहीं भागां ।
मोहरें जालिया ओघा । तोय जैसें ॥ ८४ ॥
तेंचि ज्ञानत्रयवशें । त्रिविध कर्म जें असे ।
तेथ सात्विक तंव ऐसें । परिस आधीं ॥ ८५ ॥

नियतं संगरहितमरागद्वेषतः कृतम् ।
अफलप्रेप्सुना कर्म यत्तत्सात्त्विकमुच्यते ॥ २३ ॥

तरी स्वाधिकाराचेनि मार्गें । आलें जें मानिलें आंगें ।
पतिव्रतेचेनि परिष्वंगें । प्रियातें जैसें ॥ ८६ ॥
सांवळया आंगा चंदन । प्रमदालोचनां अंजन ।
तैसें अधिकारासी मंडण । नित्यपणें जें ॥ ८७ ॥

१ निरर्थक. २ ओशाळलेलें, निस्तेज. ३ सामोरें आलेलें.

तें नित्य कर्म भलें। होय नैमित्तिकीं सावाइलें।
सोनयासि जोडलें। सौरम्य जैसें ॥ ८८ ॥
आणि आंगा जीवाची संपत्ति। वेंचूनि करी धाव्टाची पाव्टती।
परी जीवें उवगणें हे स्थिति। न पाहे माय ॥ ८९ ॥
तैसें सर्वस्वें कर्म अनुष्ठी। परी फव्ट न सुये दिठी।
उखिती क्रिया पेठी। ब्रम्हींचि करी ॥ ५९० ॥
आणि प्रिय आलिया स्वमावें। सचैल उरे वेंचे ठाउवें नव्हे।
तैसें सत्प्रसंगें करावें। पारुषे जरी ॥ ९१ ॥
तरि अकरणाचेनि खेदें। द्वेषातें जीवीं न बांधे।
जालियाचेनि आनंदें। फुंजो नेणे ॥ ९२ ॥
ऐसपैसिया ह्यातवटिया। कर्म निफजे जें धनंजया।
जाण सात्विक हें तया। गुणनाम गा ॥ ९३ ॥
ययावरी राजसाचें। लक्षण सांगिजेल साचें।
न करीं अवधानाचें। वाणेपण ॥ ९४ ॥

यत्तु कामेप्सुना कर्म साहंकारेण वा पुनः।
क्रियते बहुलायासं तद्राजसमुदाहृतम् ॥ २४ ॥

तरी घरीं मातापितरां। धड बोली नाहीं संसारा।
येर विश्व भरी आदरा। मूर्खु जैसा ॥ ९५ ॥
कां तुव्ठशीचिया झाडा। दुरूनि न घापे सितोडा।
द्राक्षीचिया तरी बुडा। दूधचि लाविजे ॥ ९६ ॥
तैसीं नित्यनैमित्तिकें। कर्म जियें आवश्यकें।
तयांचेविषयीं न शके। बैसला उठूं ॥ ९७ ॥

१ मिळालें, जमलें. २ एकदम. ३ अन्न, शिदोरी. ४ नासलें.

येरां काम्याचेनि तरी नांवें । देह सर्वस्व आघवें ।
वेंचितांही न मनवे । बहु ऐसें ॥ ९८ ॥
अगा देवद्वी वाढी लाहिजे । तेथ मोल देतां न धाइजे ।
पेरितां पुरे न म्हणिजे । बीज जेवीं ॥ ९९ ॥
कां परिसु जालिया हातीं । लोहालागीं सर्व संपत्ती ।
वेंचितां ये उन्नती । साधकु जैसा ॥ ६०० ॥
तैसीं फळें देखोनि पुढें । काम्य कर्में दुवाडें ।
करी परी तें थोकडें । केलेंहि मानी ॥ १ ॥
तेणें फळकामुकें । यथाविधि नेटकें ।
काम्य कीजे तितुकें । क्रियाजात ॥ २ ॥
आणि तयाही केलियाचें । तोंडीं लावी दौंडीचे ।
कर्मीं या नांवपाटाचें । वाणें सारी ॥ ३ ॥
तैसा भरे कर्माहंकारु । मग पिता अथवा गुरु ।
ते न मनी काळज्वरु । औषध जैसें ॥ ४ ॥
तैसेनि साहंकारें । फळाभिलाषियें नरें ।
कीजे गा आदरें । जें जें कांहीं ॥ ५ ॥
परी तेंही करणें बहुवसा । वळघोनि करी सायासा ।
जीवनोपावो कां जैसा । कोल्हाटियांचा ॥ ६ ॥
एका कणालागीं उंदिरु । असिका उपसे डोंगरु ।
कां शेवाळोद्देशें दर्दुरु । समुद्र डहुळी ॥ ७ ॥
पैं भिकेपरतें न लाहे । तऱ्ही गारुडी साप वाहे ।
काय कीजे शीणुचि होये । गोडु येकां ॥ ८ ॥
हें असो परमाणूचेनि लाभें । पाताळ लंघिती वोळंबे ।
तैसें स्वर्गसुखलोभें । विचंबणें जें ॥ ९ ॥

१ कर्ता. २ नांवाच्या दिमाख्याचें, थोरवीचें.

तें काम्य कर्म सक्लेश । जाणावें येथ राजस ।
आतां चिन्हें परिस । तामसाचें ॥ १० ॥

अनुबंध क्षय हिंसामनवेक्ष्य च पौरुषम् ।
मोहादारभ्यते कर्म यत्तत्तामसमुच्यते ॥ २५ ॥

तरी तें गा तामस कर्म । जें निंदेचें काळें धाम ।
निषेधाचें जन्म । साच जेणें ॥ ११ ॥
ज निपजविल्यापाठीं । काहींच न दिसे दिठी ।
रेघ काढिलिया पोटीं । तोयाचे जेवीं ॥ १२ ॥
कां काजी घुसळलिया । का राखोंडी फुंकिलिया ।
काहीं न दिसे गाळिलिया । वाळुघाणा ॥ १३ ॥
ना ना उपणिलिया भूस । का विंधिलिया आकाश ।
ना ना मांडिलिया पाश । वारयासी ॥ १४ ॥
ह अवघचि जैसें । वाझें होऊनि नासे ।
जें केलियापाठीं तैसे । वायांचि जाय ॥ १५ ॥
पऱ्हवीं नरदेहाही येवढं । धन आटणीये पडे ।
जें कर्म निफजवितां मोडे । जगाचें सुख ॥ १६ ॥
जैसा कमळवनीं फासु । काढिलिया कांटसु[1] ।
आपण झिजे नाशु । कमळा करी ॥ १७ ॥
का आपण आगें जळे । आणि नागवी जगाचे डोळे ।
पतगु जैसा सळे । दीपाचेनि ॥ १८ ॥
तैसें सर्वस्व वाया जावो । वरी देहाही हो घावो ।
परी पुढिला अपावो । निफजविजे जेणें ॥ १९ ॥

१ कांटेरी

मासी आपणयातें गिळवी । परी पुढील वांती शिणवी ।
तें कश्मळ आठवी । आचरण जें ॥ ६२० ॥
तेंही करावया वोपें । मज सामर्थ्य असे कीं नसे ।
हेंही पुढील तैसें । न पाहतां करी ॥ २१ ॥
केवढा माझा उपावो । करितां कोण प्रस्तावो ।
केलियाही आवो । काय येथ ॥ २२ ॥
इये जाणियेची सोये । अविवेकाचेनि पायें ।
पुसोनियां होये । साटोप कर्मी ॥ २३ ॥
आपुला वसौटा जाळुनी । विसांटे जैसा वन्ही ।
कां स्वमर्यादा गिळोनी । सिंधु उठी ॥ २४ ॥
मग नेणे बहु थोडें । न पाहे मागें पुढें ।
मार्गामार्ग येकवढें । करीत चाले ॥ २५ ॥
तैसें कृत्याकृत्य सरकटित । आपपर नुरवित ।
कर्म होय तें निश्चित । तामस जाण- ॥ २६ ॥
ऐसी गुणत्रयभिन्ना । कर्माची गा अर्जुना ।
हे केली विवंचना । उपपत्तींसीं ॥ २७ ॥
आतां ययाचि कर्मा भजतां । कर्माभिमानिया कर्ता ।
तो जीवुही त्रिविधता । पातला असे ॥ २८ ॥
चतुराश्रमवर्शे । एकु पुरुषु चतुर्धा दिसे ।
कर्तया त्रैविध्य तैसें । कर्मभेदें ॥ २९ ॥
तरी तयां तिहींआंतु । सात्त्विक तंव पस्तुतु ।
सांगेन दत्तचित्तु । आकर्णी तूं ॥ ६३० ॥

मुक्तसंगोऽनहंवादी धृत्युत्साहसमन्वितः ।
सिद्ध्यसिद्ध्योर्निर्विकारः कर्ता सात्त्विक उच्यते ॥ २६ ॥

---

१ पुरतें, साठी. २ भडकतो.

तरी फळोद्देशें सांडिलिया । वाढिती जेविं सराळिया ।
शाखा कां चंदनाचिया । वांवचया ॥ ३१ ॥
कां न फळतांही सार्थका । जैसिया नागलतिका ।
तैसिया करी नित्यादिका । क्रिया जो कां ॥ ३२ ॥
परी फलशून्यता । नाहीं तया विफळता ।
पैं फळासीचि पांडुसुता । फळें कायिसीं ॥ ३३ ॥
आणि आदर करी बहुवसें । परी मी कर्ता हें नुमसे ।
वर्षाकाळींचें जैसें । मेघवृंद ॥ ३४ ॥
तेवींचि परमात्मलिंगा । समर्पावयाजोगा ।
कर्मकलापु पैं गा । निपजावया ॥ ३५ ॥
तया काळातें नुलंघणें । देशशुद्धिही साधणें ।
कां शास्त्रांच्या वातीं पाहणें । क्रियानिर्णयो ॥ ३६ ॥
वृत्ती करणें येकवळा । चित्त जावो न देणें फळा ।
नियमांचिया सांखळा । वाहणें सदा ॥ ३७ ॥
हा निरोधु साहावयालागीं । धैर्याचिया चांगचांगीं ।
चितवणी जिती आंगीं । वाहे जो कां ॥ ३८ ॥
आणि आत्मयाचियें आवडी । कर्मं करितां वरपडीं ।
देहसुखाचिये परवडीं । येवो न लाहे ॥ ३९ ॥
आळस निद्रा इन्दावे । क्षुधा न वाणवे ।
सुरवाडु न पावे । आंगाचा ठावो ॥ ३४० ॥
तंव अधिकाधिक । उत्साहो धरी आगळीक ।
सोनें जैसें तुक । तुटलिया कसीं ॥ ४१ ॥
जरी आवडी आथी साच । तरी जीवितही सलंच ।
आर्गी घालितां रोमांच । देरिजती सतियें ॥ ४२ ॥

१ मलयगिरीवरील सदनाच्या, २ गुच्छ, ३ पदार्थ

मा आत्मयायेचढेया प्रिया । चालमेला जो धनंजया ।
देहही सिदतां तया । काय खेदु होईल ॥ ४३ ॥
म्हणोनि विषयसुखाडु तुटे । जंव जंव देहबुद्धि आटे ।
तंव तंव आनंदु दुणवटे । कर्मी जया ॥ ४४ ॥
ऐसेनि जो कर्म करी । आणि कोणे एके अवसरीं ।
तें ठाकि ऐसी परी । वाहे जरी ॥ ४५ ॥
तरी कडाडीं लोटला गाडा । तो आपणपें न मनी अवघडा ।
तैसा ठाकलेनिही थोडा । नोहे जो कां ॥ ४६ ॥
ना तरी आदरिलें । अव्यंग सिद्धी गेलें ।
तरी तेंही जिंतिलें । मिरऊं नेणे ॥ ४७ ॥
इया खुणा कर्म करितां । देखिजे जो पांडुसुता ।
तयातें म्हणिपे तत्त्वता । सात्त्विकु कर्ता ॥ ४८ ॥
आतां राजसा कर्तेया । वोळखणें हें धनंजया ।
जे अभिलाषा जगाचिया । वसौटा तो ॥ ४९ ॥

रागी कर्मफलप्रेप्सुर्लुब्धो हिंसात्मकोऽशुचिः ।
हर्षशोकान्वितः कर्ता राजसः परिकीर्तितः ॥ २७ ॥

जैसा गांवींचिया कश्मळा । उकरडा होय येकवळा ।
कां श्मशानीं अमंगळा । आघवयांचि ॥ ६५० ॥
तयापरी जो अशेषां । विश्वाचिया अभिलाषा ।
पायपाखाळणिया दोषां । घरटा जाला ॥ ५१ ॥
म्हणोनि फळाचा लागु । देखे जिये असलगु ।
तिये कर्मी चांगु । रोहो मांडी ॥ ५२ ॥

१ प्रेमानें भाळलेला.

आणि आपण जालिये जोडी । उपखों[1] नेदी कवडी ।
क्षणाक्षणा कुरोंडी । जीवाची करी ॥ ५३ ॥
कृपणु चिंती ठेवा आपुला । तैसा दक्षु पराविया माला ।
बकु जैसा खुतेला[2] । मासेयासी ॥ ५४ ॥
आणि गोंवी गेलिया जवळी । झगटलिया अंग फाळी ।
फळे तरी आंतु पोळी । बोरांटी जैसी ॥ ५५ ॥
तेसें मनें वाचा कायें । सलतया दुख देतु जाये ।
स्वार्थु साधिता न पाहे । पराचें हित ॥ ५६ ॥
तेविंच आंगें कर्मीं । आचरणें नोहे क्षमी ।
न निघे मनोधर्मीं । अरोचकु ॥ ५७ ॥
कनेंकाचिया[3] फळा । आंतु माज बाहेरी मोळीं ।
तैसा सग्राह्य डुवळा । शुचित्वे जो ॥ ५८ ॥
आणि कमर्जात केलिया । फळ लाहे जरी धनंजया ।
तरी हरिखें जगा ययां । वाकुलिया वाये ॥ ५९ ॥
अथवा जें आदरिलें । हीनफळ होय केलें ।
तरी शोक तेणें जिंतिलें । धिक्कारें लागे ॥ ६० ॥
कर्मी राहटी वेसी । जयात होती देखसी ।
तोचि जाण निशुद्धीसी । राजस कर्ता ॥ ६१ ॥
आता ययापाठीं येरु । जो कुकर्माचा आगरु ।
तोही करूं गोचरु । तामस कर्ता ॥ ६२ ॥

अयुक्तः प्राकृतः स्तब्धः[5] शठो नैष्कृतिकोऽलसः ।
विषादी दीर्घसूत्री च कर्ता तामस उच्यते ॥ २८ ॥

---

१ गर्व होऊं देत नाहीं २ ध्यानस्थ झालेला ३ धोतऱ्याच्या
५ हटवण

तरी मियां लागलिया कैसें । पुढील जळत असे ।
हें नेणिजे हुताशें । जियापरी ॥ ६३ ॥
पैं शस्त्रें मियां तिखटें । नेणिजे कैसेनि निवटे ।
कां नेणिजे काळकूटें । आपुलें केलें ॥ ६४ ॥
तैसा पुढीलया आपुलया । घातु करीत धनंजया ।
आदरी वोखटिया । क्रिया जो कां ॥ ६५ ॥
तिया करितांही वेळीं । काय जालें हें न सांभाळी ।
चळला वायु वाहदुळी । चेष्टे तैसा ॥ ६६ ॥
पैं करणिया आणि जया । मेळु नाहीं धनंजया ।
तो पाहुनी पिसेया । कैंची चाड ॥ ६७ ॥
आणि इंद्रियांचें वोगरिलें । चरोनि राखे जो जियालें ।
वैलातळीं लागलें । गोचिड जैसें ॥ ६८ ॥
हांसया रुदना वेळु । नेणता आदरी बाळु ।
राहटे उच्छृंखळु । तयापरी ॥ ६९ ॥
जो प्रकृती आतलेपणें । कृत्याकृत्यस्वादु नेणे ।
फुगे केरें घालेपणें । उकरडा जैसा ॥ ६७० ॥
म्हणौनि मान्याचेनि नांवें । ईश्वराही परी न खालवे ।
स्तब्धपणें न मनवे । डोंगरासी ॥ ७१ ॥
आणि मन जयाचें काळवली । राहाटी फुडी चोरिली ।
दिठी कीर ते वोली । पण्यांगनेची ॥ ७२ ॥
किंबहुना कपटाचें । देहचि वाळिलें तयाचें ।
तें जिणें कीं जुंवाराचें । टिटेघर ॥ ७३ ॥

---

१ ठिकाण. २ पायरवानें काळी झालेली. ३ महाण. ४ तिव्हा-यरचें घर.

नोहे तयाचा प्रादुर्भावो । तो सामिलाप भिल्लांचा गांवो ।
म्हणोनि नये येवों जावों । तया वाटा ॥ ७४ ॥
आणि आणिकांचें निकें केलें । विरु होय जया आलें ।
जैसें अपेय पया मिनलें । लवण करी ॥ ७५ ॥
कां हींव ऐसा पदार्थु । घातलिया आगीआंतु ।
तेचि क्षणीं धडाडितु । अग्नि होय ॥ ७६ ॥
नाना सुद्रव्यें गोमटीं । जालिया शरीरीं पैठीं ।
होऊनि ठाती किरीटी । मलुचि जेवीं ॥ ७७ ॥
तैसें पुढिलाचें बरवें । जयाच्या भीतरीं पावे ।
आणि विरुद्धचि आघवें । होऊनि निगे ॥ ७८ ॥
जो गुण घे दे दोख । अमृताचें करी विख ।
दूध पाजिलिया देख । व्यालु जैसा ॥ ७९ ॥
आणि ऐहिकीं जियावें । जेणें परत्रा साच यावें ।
तें उचित कृत्य पावे । अवसरीं जिये ॥ ६८० ॥
तेव्हां जया आपैसी । निद्रा ये ठेविली ऐसी ।
दुर्व्यवहारीं जैसी । विटाळें लोटे ॥ ८१ ॥
पैं द्राक्षरसा आम्ररसा । वेळे तोंड सडे वायसा ।
कां डोळे फुटती दिवसा । डुडुळाचे ॥ ८२ ॥
तैसा कल्याणकाळु पाहे । तैं तयातें आळसु खाये ।
ना प्रमादीं तरी होये । तो म्हणे तैसें ॥ ८३ ॥
जेवींचि सागराचां पोटीं । जळे अखंड आगिटी ।
तैसा विषादु वाहे गांठीं । जिवाचिये जो ॥ ८४ ॥
लेंडोरा आगीं धूमावधि । कां अपानाआंगीं दुर्गंधि ।
तैसा जो जिवीतावधि । विषादें केला ॥ ८५ ॥

१ दर्शन. २ विरुद्ध.

आणि कल्पांताचिया पारा । वेगळेंही जो वीरा ।
सूत्र धरी व्यापारा । साभिलाषा ॥ ८६ ॥
अगा जगाही परौती । सुंचा वाहे पैं चित्तीं ।
करितां विर्पी हातीं । तृणही न लगे ॥ ८७ ॥
ऐसा जो लोकाआंतु । पापपुंजु मूर्तु ।
देखसी तो अव्याहतु । तामसु कर्ता ॥ ८८ ॥
एवं कर्म कर्ता ज्ञान । या तिहींचें त्रिधा चिन्ह ।
दाविलें तुज सुजन- । चक्रवर्ती ॥ ८९ ॥

बुद्धेर्भेदं धृतेश्चैव गुणतस्त्रिविधं शृणु ।
प्रोच्यमानमशेषेण पृथक्त्वेन धनंजय ॥ २९ ॥

आतां अविद्येचां गांवीं । मोहाची वेढूनि मेदवी ।
संदेहाचीं आघवीं । लेऊनि लेणीं ॥ ६९० ॥
आत्मनिश्चयाची वरव । जया आरिसां पाहे सावयव ।
तिये बुद्धीचीही धांव । त्रिधा असे ॥ ९१ ॥
अगा सत्त्वादि गुणीं इहीं । काइ एक तिहीं ठायीं ।
न कीजेचि येथ पाहीं । जगामाजीं ॥ ९२ ॥
आगी न वसतां पोटीं । कवण काष्ठ असे सृष्टी ।
तैसें तें कैचें दृश्यकोटी । त्रिविध जें नोहे ॥ ९३ ॥
म्हणौनि तिहीं गुणीं । बुद्धि केली त्रिगुणी ।
धृतीसिही वांटणी । तैसीचि असे ॥ ९४ ॥
तेंचि येक वेगळालें । येथ चिन्हीं अळंकारलें ।
सांगिजेल उपाइलें । भेदलेपणें ॥ ९५ ॥

---

१ चिंता, काळजी. २ वज्र.

परी बुद्धि धृति इयां । दोहीं मार्गांमाजीं धनंजया ।
आधीं रूप बुद्धीचिया । भेदासि करूं ॥ ९६ ॥
तरी उत्तमा मध्यमा निकृष्टा । संसारासि गा सुभटा ।
प्राणिया येतिया वाटा । तिनी आथी ॥ ९७ ॥
जे करणीय काम्य निषिद्ध । ते हे मार्ग तिन्ही प्रसिद्ध ।
संसारभयें सबाध । जीवा ययां ॥ ९८ ॥

प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च कार्याकार्ये भयाभये ।
बंधं मोक्षं च या वेत्ति बुद्धिः सा पार्थ सात्त्विकी ॥ ३० ॥

म्हणोनि अधिकारें मानिलें । जें विधीचेनि वोघें आलें ।
तें येकचि येथ भलें । नित्य कर्म ॥ ९९ ॥
तेंचि आत्मप्राप्तिफळ । दिठी सूनि केवळ ।
कीजे जैसें कां जळ । सेविजे ताहनें ॥ ७०० ॥
येतुलेनि तें कर्म । सांडी जन्मभय विषम ।
करूनि दे सुगम । मोक्षसिद्धि ॥ १ ॥
ऐसें करी तो भला । संसारभयें सांडिला ।
करणीयत्वें आला । मुमुक्षुभागा ॥ २ ॥
तेथ जे बुद्धि ऐसा । वाळिया बांधे भरंवसा ।
मोक्षु ठेविला ऐसा । जोडेल येथ ॥ ३ ॥
म्हणौनि निवृत्तीची मांडली । सूनि प्रवृत्तितळीं ।
इये कर्मी बुडकुळी । द्यावी कीं ना ॥ ४ ॥
तृषार्ता उदकें जिणें । कां पूरीं पहळिया पोहणें ।
अंधकूपीं गति किरणें । सूर्याचेनि ॥ ५ ॥

१ बुचकळी.

ना ना पथ्येंसीं औषध लाहे। तरी रोगें दाटलाही जिये।
कां मीना जिव्हाळा होये। जळाचा जरी ॥ ६ ॥
तरी तयाचां जीविता। नाहीं जेवि अन्यथा।
तैसें कर्मी इये वर्ततां। जोडेचि मोक्षु ॥ ७ ॥
हे करणीयाचिया कडे। जें ज्ञान आथी चोखडें।
आणि अकरणीय हें फुडें। ऐसें जाणे ॥ ८ ॥
जीं तियें काम्यादिकें। संसारभयदायकें।
अकृत्यपणाचे आंबुखे। पडिले जयां ॥ ९ ॥
तियें कर्मीं अकार्यीं। जन्ममरणसमयीं।
प्रवृत्ति पळवी पायीं। मागिलींचि ॥ ७१० ॥
पैं आगीमाजीं न रिघवे। अथावीं न घलवे।
धगधगीता नागवे। शूळ जेवीं ॥ ११ ॥
कां काळिया नाग धुंधुवातु। देखोनि न घालवे हातु।
न वचवे खोपेआंतु। वाघाचिये ॥ १२ ॥
तैसें कर्म अकरणीय। देखोनि महाभय।
उपजे निःसंदेह। बुद्धी जिये ॥ १३ ॥
वाढिलें रांधूनि विखें। तेथ जाणिजे मृत्यु न चुके।
तेवि निषेधीं कां देखे। बंधातें जे ॥ १४ ॥
मग बंधभयमरितीं। तियें निषिद्धीं प्राप्तीं।
विनियोगु जाणे निवृत्ती। कर्माचिये ॥ १५ ॥
ऐसेनि कार्याकार्यविवेकीं। जे प्रवृत्तिनिवृत्तिमापकीं।
खरा कुडा पारखी। जिया परी ॥ १६ ॥

१ शिलोडे. २ अथांग पाण्यांत. ३ जाळीत. ४ व्यवस्था. ५ वांकडा, खोटा.

तैसी कृत्याकृत्यशुद्धि । बुझे जे निरंवधि ।
सात्त्विक म्हणिपे बुद्धि । तेचि तूं जाण ॥ १७ ॥

यया धर्ममधर्मं च कार्यं चाकार्यमेव च ।
अयथावत्प्रजानाति बुद्धि सा पार्थ राजसी ॥ ३१ ॥

आणि बकाचां गावीं । घेपे क्षीरनीर सकळवी[2] ।
कां अहोरात्रींची गोंवी । आंधळे नेणे ॥ १८ ॥
जया फुलाचा मकरंदु फावे । तो काष्ठ कोरू धांवे ।
परि भ्रमरपणा नव्हे । अव्हांटा जेविं ॥ १९ ॥
तैसीं इये कार्याकार्यें । धर्माधर्मरूपें जियें ।
तियें न चोजविता जाये । जाणती[3] जे कां ॥ ७२० ॥
अगा डोळांवीण मोतिये । घेता पाडु[4] मिळे चिपोयें ।
न मिळणें तें आहे । ठेविलें तेथें ॥ २१ ॥
तेसें अकरणीय अवचटें[6] । नोडवे तरीच लोटे ।
एऱ्हवीं जाणें एकवटें । दोन्ही जे का ॥ २२ ॥
ते गा बुद्धि चोखविषीं । जाण येथ राजसी ।
अक्षत टाकिली जैसी । मांदियेसीं[9] ॥ २३ ॥

अधर्मं धर्ममिति या मन्यते तमसा वृता ।
सर्वार्थान्विपरीतांश्च बुद्धिः सा पार्थ तामसी ॥ ३२ ॥

आणि राजा जिया वाटा जाये । ते चोरांसि आडव होये ।
कां राक्षसां दिवो पाहे । राति होऊनि ॥ २४ ॥

---

१ अयत २ एकत्र कालवलेलें ३ बुद्धि. ४ उत्तम, चोख ५ सदा निर. ६ दैवयोगानें. ७ प्राप्त झालें नाहीं. ८ आमन्त्रणाच्या अक्षता. ९ झुंडीवर, जनसमुदायावर.

ना ना निधानचि निदैवा । होये कोळसयाचा उडवा ।
पैं असतें आपणपें जीवा । नाहीं जालें ॥ २५ ॥
तैसें धर्मजात तितुकें । जिये बुद्धीसी पातकें ।
साच तें लटिकें । ऐसेंचि बुझे ॥ २६ ॥
जे आघवेचि अर्थ । करूनि घाली अनर्थ ।
गुण ते ते व्यवस्थित । दोषचि मानी ॥ २७ ॥
किंबहुना श्रुतिजातें । अधिष्ठूनि केलें सरतें ।
तेतुलेंहि उपरतें । जाणे जे बुद्धि ॥ २८ ॥
ते कोणातेंही न पुसतां । तामसी जाणावी पांडुसुता ।
रात्री काय धर्मार्था । साच करावी ॥ २९ ॥
एवं बुद्धीचे भेद । तिन्ही तुज विशद ।
सांगितले स्वबोध- । कुमुदचंद्रा ॥ ७३० ॥
आतां ययाची बुद्धिवृत्ति । निष्टंकिला कर्मजातीं ।
खाँदु माँडिजे धृति । त्रिविधा तया ॥ ३१ ॥
तियें धृतीचेही विभाग । तिन्ही यथालिंग ।
सांगिजती चांग । अवधान देईं ॥ ३२ ॥

धृत्या यया धारयते मनःप्राणेंद्रियक्रियाः ।
योगेनाऽव्यभिचारिण्या धृतिः सा पार्थ सात्त्विकी ॥ ३३ ॥

तरी उदेलिया दिनकरु । चोरीसीं थोके आंधारु ।
कां राजाज्ञा अव्यवहारु । कुंठवी जेवीं ॥ ३३ ॥
ना ना पवनाचा साटुँ । वाजीनलिया नीटु ।
आंगेंसीं दोभाटु । सांडिती मेघ ॥ ३४ ॥

१ ढीग. २ आत्मस्वरूप. ३ उलटें, विपरीत. ४ खांद घातला जातो. ५ ओर.

कां अगस्तीचेनि दर्शनें । सिंधु घेउनी ठाती मौनें ।
चंद्रोदयीं कमळवनें । मिठी देती ॥ ३५ ॥
हें असो पावो उचलिला । मदमुख न ठेविती खालां ।
गर्जोनि पुढां जाला । सिंहु जरी ॥ ३६ ॥
तैसा जो धीरु । उठलिया अंतरु ।
मनादिकें व्यापारु । सांडिती उर्मी ॥ ३७ ॥
इंद्रियांविषयांचिया गांठी । अपैसया सुटती किरीटी ।
मना मायेचां पोटीं । रिगती दाही ॥ ३८ ॥
अधोर्ध्व गूढ काटी । प्राणु नवाची पेंडी ।
बांधोनि घाली उडी । मध्यमेमार्जी ॥ ३९ ॥
संकल्पविकल्पाचें लुगडें । सांडूनि मन उघडें ।
बुद्धि मागिलिकडे । उगीचि बैसे ॥ ७४० ॥
ऐसीं धैर्यराजें जेणें । मनप्राणकरणें ।
स्वचेष्टांचीं संमापणें । सांडविजती ॥ ४१ ॥
मग आघवींचि सडीं । ध्यानाचां आंतुला मढीं ।
कोंडिजती निरवंडी । योगाचिये ॥ ४२ ॥
पर परमात्मया चक्रवर्ती । उंगाणिती जंव हातीं ।
तव लांचु न घेतां धृती । धरिजती जिया ॥ ४३ ॥
ते गा धृति येथें । सात्त्विक हें निरुतें ।
आईक अर्जुनातें । श्रीकांतु म्हणे ॥ ४४ ॥

यया तु धर्मकामार्थान्धृत्या धारयतेऽर्जुन ।
प्रसंगेन फलाकाङ्क्षी धृतिः सा पार्थ राजसी ॥ ३४ ॥

१ मदाम आलेले हत्ती. २ साधनानें, युक्तीनें. ३ दिरीं जातात

आणि होऊनियां शरीरी । स्वर्गसंसाराचां दोहीं घरीं ।
नांदे जो पोटभरी । त्रिवर्गोपायें ॥ ४५ ॥
तो मनोरथांचा सागरीं । धर्मार्थकामांचें तारूं भरी ।
जेणें धैर्यबळें करी । क्रिया वाणिज ॥ ४६ ॥
जें कर्म भांडवला सुये । तयाची चौगुणी येती पाहे ।
येवढे सायास हे साहे । जया धृती ॥ ४७ ॥
ते गा धृति राजस । पार्था येथ परियेस ।
आतां आइक तामस । तिसरी जे कां ॥ ४८ ॥

यया स्वप्नं भयं शोकं विषादं मदमेव च ।
न विमुञ्चति दुर्मेधा धृतिः सा पार्थ तामसी ॥ ३५ ॥

तरि सर्वाधमें गुणें । जयाचें कां रूपा येणें ।
कोळसा काळेपणें । घडला जैसा ॥ ४९ ॥
अहो प्राकृत आणि हीनु । तयाही कीं गुणत्वाचा मानु ।
तरि न म्हणिजे पुण्यजनु । राक्षसु काई ॥ ७५० ॥
पैं ग्रहांमाजीं इंगळु । तयातें म्हणिजे मंगळु ।
तैसा तमीं धसाळु । गुणशब्दु हा ॥ ५१ ॥
जें सर्वदोषांचा वसौटा । तमचि कैमाऊनि सुभटा ।
उभारिला आंगवटा । जया नराचा ॥ ५२ ॥
तो आळसु सूनि असे कांखे । म्हणौनि निद्रे कहीं न मुके ।
पापें पोषितां दुःखें । न सांडिजे जेवीं ॥ ५३ ॥
आणि देहधनाचिया आवडी । सदा भय तयातें न सांडी ।
विसंबूं न सके धोंडी । काठिण्य जैसें ॥ ५४ ॥

---

१ कमाऊन. २ मूर्ति.

आणि पदार्थजातीं स्नेहो । बांधे म्हणोनि तो शोका ठावो ।
केला न शके पाप जावों । कृतघ्नौनि जैसें ॥ ५५ ॥
आणि असंतोष जीवेंसीं । धरूनि ठेला अहर्निशीं ।
म्हणौनि मैत्री तेणेंसीं । विषादें केली ॥ ५६ ॥
लसणातें न सांडी गंधी । कां अपथ्यशीळातें व्याधी ।
तैसी केली मरणावधि । विषादें तया ॥ ५७ ॥
आणि वयसा वित्त कामु । ययाचा वाढवी संभ्रमु ।
म्हणौनि मदें आश्रमु । तोचि केला ॥ ५८ ॥
आगीतें न सांडी तापु । सळातें जातीचा सापु ।
कां जगाचा वैरी वासिपु । असंडु जैसा ॥ ५९ ॥
ना तरी शरीरातें काळु । न विसंबे कवणे वेळु ।
तैसा आथि अढळु । तामसीं मदु ॥ ७६० ॥
एवं पांचही हे निद्रादिक । तामसाचांठाईं दोख ।
जिया धृती देख । धरिले आहाती ॥ ६१ ॥
तिये गा धृति नांवें । तामसी येथ हें जाणावें ।
म्हणितलें तेणें देवें । जगाचेनि ॥ ६२ ॥
एवं त्रिविध जे बुद्धि । कीजे कर्मनिश्चयो आधीं ।
तो धृति या सिद्धी । नेइजो येथ ॥ ६३ ॥
सूर्यें मार्गु गोचरु होये । आणि तो चालती कीर पाये ।
परि चालणें तें आहे । धैर्यें जेवीं ॥ ६४ ॥
तैसी बुद्धि कर्मातें दावी । ते करणसामग्री निफजवी ।
परि निफजावया होआवी । धीरता जे ॥ ६५ ॥
ते हे गा तुजप्रति । सांगितली त्रिविध धृति ।
यया कर्मत्रया निष्पत्ति । जालिया मग ॥ ६६ ॥
येथ फळ जें एक निफजे । सुख जयातें म्हणिजे ।
तेंही त्रिविध जाणिजे । कर्मवशें ॥ ६७ ॥

तरि फळरूप तें सुख । त्रिगुणीं भेदलें देख ।
विवंचूं आतां चोख । चोखीं बोलीं ॥ ६८ ॥
परि चोखी ते कैसी सांगें । पैं घेवों जातां बोलबगें ।
कानींचियेही लागे । हातींचा मळु ॥ ६९ ॥
म्हणौनि जयाचेनि अव्हेरें । अवधानही होय बाहिरें ।
तेणें आइक हो अंतरें । जिवाचेनि ॥ ७७० ॥
ऐसें म्हणौनि देवो । त्रिविधा सुखाचा प्रस्तावो ।
मांडला तो निर्वाहो । निरूपित असे ॥ ७१ ॥

सुखं त्विदानीं त्रिविधं शृणु मे भरतर्षभ ।
अभ्यासाद्रमते यत्र दुःखांतं च निगच्छति ॥ ३६ ॥

म्हणे सुखत्रयसंज्ञा । सांगों म्हणौनि प्रतिज्ञा ।
बोलिलों तें प्राज्ञा । ऐक आतां ॥ ७२ ॥
तरी सुख तें या किरीटी । दाविजेल तुज दिठी ।
जें आत्मयाचिये भेटी । जीवासि होय ॥ ७३ ॥
परी मात्रेचेनि मापें । दिव्यौषध जैसें घेपे ।
कां कथिलाचें कीजे रुपें । रसमावर्नी ॥ ७४ ॥
ना ना लवणाचें जळ । होआवया दोनि चारि वेळ ।
देऊनि सांडिजती ढाळ । तोयाचे जेवीं ॥ ७५ ॥
तेवीं जालेनि सुखलेशें । जीवु भाविलिया अभ्यासें ।
जीवपणाचें नासे । दुःख जेथ ॥ ७६ ॥
तें येथ आत्मसुख । जालें असे त्रिगुणात्मक ।
तेंही सांगों एकैक । रूप आतां ॥ ७७ ॥

यत्तदग्रे विषमिव परिणामेऽमृतोपमम् ।
तत्सुखं सात्त्विकं प्रोक्तमात्मबुद्धिप्रसादजम् ॥ ३७ ॥

आणि पदार्थजातीं स्नेहो । बांधे म्हणोनि तो शोका ठावो ।
केला न शके पाप जावों । कृतघ्नोनि जैसें ॥ ५५ ॥
आणि असंतोष जीवेंसीं । धरूनि ठेला अहर्निशीं ।
म्हणोनि मैत्री तेणेंसीं । विषादें केली ॥ ५६ ॥
लसणातें न सांडी गंधी । कां अपथ्यशीळातें व्याधी ।
तैसी केली मरणावधि । विषादें तया ॥ ५७ ॥
आणि वयसा वित्त कामु । ययाचा वाढवी संभ्रमु ।
म्हणोनि मदें आश्रमु । तोचि केला ॥ ५८ ॥
आगीतें न सांडी तापु । सळातें जातीचा सापु ।
कां जगाचा वैरी वासिपु । अखंडु जैसा ॥ ५९ ॥
ना तरी शरीरातें काळु । न विसंवे कवणे वेळु ।
तैसा आथि अढळु । तामसीं मदु ॥ ७६० ॥
एवं पांचही हे निद्रादिक । तामसाचांठाईं दोख ।
जिया धृती देख । धरिले आहाती ॥ ६१ ॥
तिये गा धृति नांवें । तामसी येथ हें जाणावें ।
म्हणितलें तेणें देवें । जगाचेनि ॥ ६२ ॥
एवं त्रिविध जे बुद्धि । कीजे कर्मनिश्चयो आधीं ।
तो धृति या सिद्धी । नेइजो येथ ॥ ६३ ॥
सूर्यें मार्गु गोचरु होये । आणि तो चालती कीर पायें
परि चालणें तें आहे । धैर्यें जेवीं ॥ ६४ ॥
तैसी बुद्धि कर्मातें दावी । ते करणसामग्री निफजवी ।
परि निफजावया होआवी । धीरता जे ॥ ६५ ॥
ते हे गा तुजप्रति । सांगितली त्रिविध धृति ।
यया कर्मत्रया निष्पत्ति । जालिया मग ॥ ६६ ॥
येथ फळ जें एक निफजे । सुख जयातें म्हणिजे ।
तेंही त्रिविध जाणिजे । कर्मवशें ॥ ६७ ॥

तरि फळरूप तें सुख । त्रिगुणीं भेदलें देख ।
विवंचूं आतां चोख । चोखीं बोलीं ॥ ६८ ॥
परि चोखी ते कैसी सांगें । पैं येयों जातां बोलबगें ।
कानींचियेही लागे । हातींचा मळु ॥ ६९ ॥
म्हणोनि जयाचेनि अव्हेरें । अवधानही होय बहिरें ।
तेणें आइक हो अंतरें । जिवाचेनि ॥ ७७० ॥
ऐसें म्हणौनि देवो । त्रिविधा सुखाचा प्रस्तावो ।
मांडला तो निर्वाहो । निरूपित असे ॥ ७१ ॥

सुखं त्विदानीं त्रिविधं शृणु मे भरतर्षभ ।
अभ्यासाद्रमते यत्र दुःखांतं च निगच्छति ॥ ३६ ॥

म्हणे सुखत्रयसंज्ञा । सांगों म्हणौनि प्रतिज्ञा ।
बोलिलों तें प्राज्ञा । ऐक आतां ॥ ७२ ॥
तरी सुख तें गा किरीटी । दाविजेल तुज दिठी ।
जें आत्मयाचिये भेटी । जीवासि होय ॥ ७३ ॥
परी मात्रेचेनि मापें । दिव्यौषध जैसें घेपे ।
कां काथिलाचें कीजे रुपें । रसभावनीं ॥ ७४ ॥
ना ना लवणाचें जळ । होआवया दोनि चारि वेळ ।
देऊनि सांडिजती ढाळ । तोयाचे जेवीं ॥ ७५ ॥
तेवि जालेनि सुखलेशें । जीवु भाविलिया अभ्यासें ।
जीवपणाचें नासे । दुःख जेथ ॥ ७६ ॥
तें येथ आत्मसुख । जालें असे त्रिगुणात्मक ।
तेंही सांगों एकैक । रूप आतां ॥ ७७ ॥

यत्तदग्रे विषमिव परिणामेऽमृतोपमम् ।
तत्सुखं सात्त्विकं प्रोक्तमात्मबुद्धिप्रसादजम् ॥ ३७ ॥

आतां चंदनाचें बुड । सर्पी जैसें दुवाड ।
कां निधानाचें तोंड । विवसिया जेवीं ॥ ७८ ॥
अगा स्वर्गीचें गोमटें । आडेंव यागसंकटें ।
कां बाळपण दासटें । त्रासकाळें ॥ ७९ ॥
हें असो दीपाचिये सिद्धी । अवघड धूं आधीं ।
ना तरि तो औषधी । जिभेचा ठावो ॥ ७८० ॥
तयापरी पांडवा । जया सुखाचा रिगावा ।
विषम तेथ मेळावा । यमदमांचा ॥ ८१ ॥
देतें सर्वस्नेहा मिठी । आंगीं ऐसें वैराग्य उठी ।
स्वर्गसंसारा कांटी । काढितची ॥ ८२ ॥
विवेकश्रवणें खरपुसें । जेथ व्रताचरणें कर्कशें ।
करितां जाती भोकसे । बुद्धयादिकांचे ॥ ८३ ॥
सुषुम्नेचेनि तोंडें । गिळिजे प्राणापानाचे लोंढे ।
बोहणियेसीचि येवढें । भारी जेथ ॥ ८४ ॥
जे सौरसांही विघडतां । होय वोहांहूनि वत्स काढितां ।
ना भणगु दवडितां । भाणयावरूनी ॥ ८५ ॥
पैं मायेपुढोनि बाळक । काळें नेतां एकुलतें एक ।
होय कां उदक । तुटतां मीना ॥ ८६ ॥
तैसें विषयांचें घर । इंद्रियां सांडितां थोर ।
युगांतु होय तें वीर । विराग साहाती ॥ ८७ ॥
ऐसा जया सुखाचा आरंभु । दावी काठिण्याचा क्षोभु ।
मग क्षीराब्धीं लाभु । अमृताचा जैसा ॥ ८८ ॥

१ मध्यंतरीं. २ गिद्धन टाकीन, प्रासीन. ३ चक्राक पक्ष्यांना. ४ गाईच्या ओटीखालून. ५ अन्नपात्रावरून.

पहिलिया वैराग्यगरळा । धैर्यशंभु वोडवी गळा ।
तरि ज्ञानामृतें सोहळा । पाहे जेथें ॥ ८९ ॥
पैं कोलिताही कोपे ऐसें । द्राक्षांचें हिरवेपण असे ।
तें परिपाकीं कां जैसें । माधुर्य आते ॥ ७९० ॥
तें वैराग्यादिक तैसें । पिकलिया आत्मप्रकाशें ।
मग वैराग्येंसींही नाशे । अविद्याजात ॥ ९१ ॥
तेव्हां सागरीं गंगा जैसी । आत्मीं मीनल्या बुद्धि तैसी ।
अद्वयानंदाची आपैसी । खाणी उघडे ॥ ९२ ॥
ऐसें स्वानुभवविश्रामें । वैराग्यमूळ जें परिणमे ।
तें सात्त्विक येणें नामें । बोलिजे सुख ॥ ९३ ॥

विषयेंद्रियसंयोगाद्यत्तदग्रेऽमृतोपमम् ।
परिणामे विषमिव तत्सुखं राजसं स्मृतम् ॥ ३८ ॥

आणि विषयेंद्रियां । मेळु होतां धनंजया ।
जें सुख जाय थडिया । सांडूनि दोन्ही ॥ ९४ ॥
अधिकारिया रिगतां गांवो । होय जैसा उत्साहो ।
कां रिणावरी विवाहो । विस्तारिला ॥ ९५ ॥
ना ना रोगिया जिभेपासीं । केळें गोड साखरेंसीं ।
कां वचनागाची जैसी । मधुरता पहिली ॥ ९६ ॥
संवचोराचें मैत्र । हाटभेटीचें कलत्र ।
कां लांघावियाचे विचित्र । विनोद ते ॥ ९७ ॥
तैसें विषयेंद्रियदोखीं । जें सुख जीवातें पोखी ।
मग उपडिला खडकीं । हंसु जैसा ॥ ९८ ॥

१ नाटक्याचे, बहुरूप्यांचे. २ दोखीं=संबंधानें.

तैसी जोडी आघवी आटे । जीविताचा ठाय फिटे ।
सुकृताचियाही सुटे । धनाची गांठी ॥ ९९ ॥
आणिक भोगिलें जें कांहीं । तें स्वप्न तैसें होय नाहीं ।
मग हानीचांचि घाईं । लोळावें उरे ॥ ८०० ॥
ऐसें आपत्ती जें सुख । ऐहिकीं परिणमे देख ।
परत्रीं कीर विख । होऊनि परते ॥ १ ॥
जे इंद्रियजाता लळा । दिधलिया धर्माचा मळा ।
जाळूनि भोगिजे सोहळा । विषयांचा जेथ ॥ २ ॥
तेथ पातकें बांधिती थावो । तियें नरकीं देती ठावो ।
जेणे सुखें हा अपावो । परत्रीं ऐसा ॥ ३ ॥
पैं नामें विष महुरें । परी मारूनि अंतीं खरें ।
तैसें आदि जें गोडिरें । अंतीं कडू ॥ ४ ॥
पार्था ते सुख साचें । वळिलें आहे रजाचें ।
म्हणौनि न शिवें तयाचें । आंग कहीं ॥ ५ ॥

यदग्रे चानुबंधे च सुखं मोहनमात्मनः ।
निद्रालस्यप्रमादोत्थं तत्तामसमुदाहृतम् ॥ ३९ ॥

आणि अपेयाचेनि पानें । अखाद्याचेनि भोजनें ।
स्वैरस्त्रीसंनिधानें । होय जें सुख ॥ ६ ॥
कां पुढीलांचेनि मारें । ना तरी परस्वापहारें ।
जें सुख अवतरे । भाटाचां बोलीं ॥ ७ ॥
जें आलस्यावरी पोखिजे । निद्रेमाजीं जें देखिजे ।
जयाचां आद्यंतीं भुलिजे । आपुली वाट ॥ ८ ॥
तें गा सुख पार्था । तामस जाण सर्वथा ।
हें बहु न सांगोंचि जे कथा । असंभाव्य हे ॥ ९ ॥

ऐसें कर्मभेदें मुदलें । फळसुखही त्रिधा जालें ।
तें हें यथागमें केलें । गोचर तुज ॥ ८१० ॥
तें कर्ता कर्म कर्मफळ । ये त्रिपुटी येकी केवळ ।
वांचूनि कांहींचि नसे स्थूळ- । सूक्ष्मीं इये ॥ ११ ॥
आणि हे तंव त्रिपुटी । तिहीं गुणीं इहीं किरीटी ।
गुंफिली असे पटीं तांतुवीं जैसी ॥ १२ ॥

न तदस्ति पृथिव्यां वा दिवि देवेषु वा पुनः ।
सत्त्वं प्रकृतिजैर्मुक्तं यदेभिः स्यात्त्रिभिर्गुणैः ॥ ४० ॥

म्हणौनि प्रकृतीच्या अवलोकीं । न बांधिजे इहीं सत्त्वादिकीं ।
तैसी स्वर्गीं ना मृत्युलोकीं । आथी वस्तु ॥ १३ ॥
कैंचा लोंवेवीण कांवळा । मातियेवीण मोदळा ।
कां जळेंवीण कल्लोळा । होणें आहे ॥ १४ ॥
तैसें न होति गुणाचें । सृष्टीची रचना रचे ।
ऐसें नाहींच या साचें । प्राणिजात ॥ १५ ॥
यालागीं हें सकळ । तिहीं गुणांचेंचि केवळ ।
घडलें आहे निखिळ । ऐसें जाण ॥ १६ ॥
गुणीं देवां त्रयी लाविली । गुणीं लोकीं त्रिपुटी पाडिली ।
चतुर्वर्णी घातली । सिनानीं उळिगें ॥ १७ ॥

ब्राह्मणक्षत्रियविशां शूद्राणां च परंतप ।
कर्माणि प्रविभक्तानि स्वभावप्रभवैर्गुणैः ॥ ४१ ॥

तेचि चारी वर्ण । पुससी जरी कोण कोण ।
तरी जयां मुख्य ब्राह्मण । धुरेचे कां ॥ १८ ॥

१ लोंकरीवांचून. २ ढेपूळ, पेंड. ३ कार्ये.

येर क्षत्रिय वैश्य दोन्ही । तेही ब्राह्मणाचीचि मानिजे मार्नी ।
जे ते वैदिकविधानीं । योग्य म्हणोनि ॥ १९ ॥
चौथा शूद्र जो धनंजया । वेदीं लागु कीर नाहीं तया ।
तऱ्ही वृत्ति वर्णत्रया- । अधीन तयाची ॥ ८२० ॥
तिये वृत्तीचिया जवळिका । वर्णा ब्राह्मणादिकां ।
शूद्रुहि कीं देखा । चौथा जाला ॥ २१ ॥
जैसा फुलाचेनि सांगातें । तातु तुरंबिजे श्रीमंतें ।
तैसें द्विजसंगें शूद्रातें । स्वीकारी श्रुति ॥ २२ ॥
ऐसेसी गा पार्था । हे चतुर्वर्णव्यवस्था ।
करूं आतां कर्मपथा । यांचिया रूप ॥ २३ ॥
जिहीं गुणीं ते वर्ण चारी । जन्ममृत्यूचिये कातरी ।
धुकोनियां ईश्वरीं । पैठे होती ॥ २४ ॥
जिये आत्मप्रकृतीचे इहीं । गुणीं सत्त्वादिकीं तिहीं ।
कर्मं चौघां चहूं ठाईं । वांटिलीं वर्णा ॥ २५ ॥
जैसे बापें जोडिलें लेंकां । वाटिल सूर्यें मार्ग पांथिकां ।
ना ना व्यापार सेवकां । स्वामी जैसे ॥ २६ ॥
तैसी प्रकृतीचां गुणीं । जया कर्माची वेल्हावणी ।
केली आहे वर्णी । चहूं इहीं ॥ २७ ॥
तेथ सत्त्वें आपुल्या आंगीं । समीननिमीन भागीं ।
बांधे केले नियोगी । ब्राह्मण क्षत्रिय ॥ २८ ॥
आणि रज परी सात्त्विक । तेथ ठेविले वैश्यलोक ।
रजचि तमँमेसक । तेथ शूद्र ते गा ॥ २९ ॥

---

१ मिरवितात, वावरणी २ अर्ध्याअर्ध्या ३ गुण, योग्य ४ तमाशीं भेसळलेले

ऐसा येकाचि प्राणिवृंदा । भेदु चतुर्वर्णधा ।
गुणींचि प्रबुद्धा । केला जाण ॥ ८३० ॥
मग आपुलें ठेविलें जैसें । आइतेंचि दीपें दिसे ।
गुणभिन्न कर्म तैसें । शास्त्र दावी ॥ ३१ ॥
तेंचि आतां कोण कोण । वर्णविहिताचें लक्षण ।
हें सांगों ऐक श्रवण । सौभाग्यनिधी ॥ ३२ ॥

शमो दमस्तपः शौचं क्षांतिरार्जवमेव च ।
ज्ञानं विज्ञानमास्तिक्यं ब्रह्मकर्म स्वभावजम् ॥ ४२ ॥

तरी सर्वेंद्रियांचिया वृत्ती । घेऊनि आपुलां हातीं ।
बुद्धि आत्मया मिळे येकांतीं । प्रिया जैसी ॥ ३३ ॥
ऐसा बुद्धीचा उपरमु । तया नाम म्हणिपे शमु ।
तो गुण गा उपक्रमु । जया कर्मांचा ॥ ३४ ॥
आणि बाह्येंद्रियांचें धेंडें । पिटूनि विधीचेनि दंडें ।
नेदिजे अधर्माकडे । कहींचि जावों ॥ ३५ ॥
तो पैं गा शमा विरजा । दम गुण जेथ दुजा ।
आणि स्वधर्माचिया वोजा । जिणें जें कां ॥ ३६ ॥
सटवीचिये रातीं । न विसंबिजे जेविं वाती ।
तैसा ईश्वरनिर्णयो चित्तीं । वाहणें सदा ॥ ३७ ॥
तया नाम तप । तें तिजया गुणाचें रूप ।
आणि शौचही निष्पाप । द्विविध जेथ ॥ ३८ ॥
मन भावशुद्धी भरलें । आंग क्रिया अळंकारिलें ।
ऐसें सबाह्य जियालें । साजिरें जें कां ॥ ३९ ॥

१ साहाय्यकर्ता.

तया नाम शौच पार्था । तो कर्मी गुण जये चौथा ।
आणि पृथ्वीचिया परी सवर्था । सर्व जें साहाणें ॥ ८४० ॥
ते गा क्षमा पांडवा । गुण जेथ पांचवा ।
स्वरामाजीं सुहावा । पंचमु जैसा ॥ ४१ ॥
आणि वांकुडेनि वोघेंसीं । गंगा वाहे उजूचि जैसी ।
का पुटीं वळला उसीं । गोडी जैसी ॥ ४२ ॥
तैसा विषमांहि जीवा- । लागीं उजुकारु बरवा ।
तें आर्जव गा साहावा । जेथींचा गुण ॥ ४३ ॥
आणि पाणियें प्रयत्नें माळी । असंड जचे झाडामुळीं ।
परी तें आघवेंचि फळीं । जाणे जेवीं ॥ ४४ ॥
तैसें शास्त्राचारें तेणें । ईश्वरुचि येकु पावणें ।
हें फुडें जें का जाणणें । तें येथ ज्ञान ॥ ४५ ॥
तें गा कर्मी जिये । सातवा गुण होये ।
आणि विज्ञान हें पाहें । एवरूप ॥ ४६ ॥
तरी सत्त्वशुद्धीचिये वेळे । शास्त्रें का ध्यानबळें ।
ईश्वरतत्त्वींचि मिळे । निष्टकबुद्धि ॥ ४७ ॥
हें विज्ञान बरवें । गुणरत्न जेथ आठवें ।
आणि आस्तिक्य जाणावें । नववा गुण ॥ ४८ ॥
वैं राजमुद्रा आथिलिया । प्रजा भजे भलतया ।
तेविं शास्त्र स्वीकारिलीया । मार्गमात्रातें ॥ ४९ ॥
आदरें जें कां मानणें । तें आस्तिक्य मी म्हणें ।
तो नववा गुण जेणें । कर्म तें साच ॥ ८५० ॥
एवं नवही शमादिक । गुण जेथ निर्दोख ।
तें कर्म जाण स्वाभाविक । ब्राम्हणाचें ॥ ५१ ॥

१ गोड.

तो नवगुणरत्नाकरु । यया नवरत्नांचा हारु ।
न फेडित ले दिनकरु । प्रकाशु जैसा ॥ ५२ ॥
ना ना चांपा चांपोळीं पूजिला । चंद्रु चांद्रिका धवळला ।
कां चंदनु निजें चर्चिला । सौरम्यें जेवीं ॥ ५३ ॥
तेवीं नवगुणटिकलग । लेणें ब्राम्हण्याचें अव्यंग ।
कहींचि न संडी आंग । ब्राम्हणाचें ॥ ५४ ॥
आतां उचित जें क्षत्रिया । तेंही कर्म धनंजया ।
सांगों ऐक प्रज्ञेचिया । मरोवरीं ॥ ५५ ॥

शौर्यं तेजो धृतिर्दाक्ष्यं युद्धे चाप्यपलायनम् ।
दानमीश्वरभावश्च क्षात्रं कर्म स्वभावजम् ॥ ४३ ॥

तरी भानु हा तेजें । नापेक्षी जेवि विरजे ।
कां सिंहू न पाहिजे । जावळिया ॥ ५६ ॥
ऐसा स्वयंभ जो जीवें लादु । सावायेंवीण उद्भटु ।
तें शौर्य गा जेथ श्रेष्ठु । पहिला गुण ॥ ५७ ॥
आणि सूर्याचेनि प्रतापें । कोडिही नक्षत्र हारपे ।
ना तो तरी न लोपे । सचंद्रीं तिहीं ॥ ५८ ॥
तैसेनि आपुलें प्रौढिगुणें । जगासि विस्मयो देणें ।
आपण तरी न क्षोभणें । कायसेनही ॥ ५९ ॥
तें प्रागल्भ्य रूप तेजा । जिये कर्मी गुण दुजा ।
आणि धीरु तो तिजा । जेथींचा गुण ॥ ८६० ॥
वरिपडलिया आकाश । बुद्धीचे डोळे मानस ।
झांकीना तें परियेस । धैर्य जेथें ॥ ६१ ॥

१ साह्य. २ पाठिराखा. ३ सोबत्यावांचून.

आणि पाणीहो कां भलतेतुकें। परी तें जिणौनि पद्म फांके।
कां आकाश उंचिया जिंके। आवडे तया ॥ ६२ ॥
तेविं विविधा अवस्था। पातालिया जिणौनि पार्था।
प्रज्ञा फळतया अर्था। वेझें देणें जें ॥ ६३ ॥
तें दक्षत्व गा चोख। जेथ चौथा गुण देख।
आणि झुंझ अलौकिक। तो पांचवा गुण ॥ ६४ ॥
आदित्याचीं झाडें। सदा सन्मुख सूर्याकडे।
तेविं समोर शत्रूपुढें। होणें जें कां ॥ ६५ ॥
माहेवणी प्रयत्नेंसीं। चुकविजे सेजे जैसी।
रिपू पाठी नेदिजे तैसी। समरंगणीं ॥ ६६ ॥
हा क्षत्रियाचां आचारीं। पांचवा गुणेंद्रु अवधारीं।
चहूं पुरुषार्थां शिरीं। भक्ति जैसी ॥ ६७ ॥
आणि जालेनि फुलें फळें। शाखिया जैसीं मोकळें।
कां उदार परिमळें। पद्माकरु ॥ ६८ ॥
ना ना आवडीचेनि मापें। चांदिणें भलतेणें घेपे।
पुढिलांचेनि संकल्पें। तैसें जें देणें ॥ ६९ ॥
तें उमप गा दान। जेथ सहावें गुणरत्न।
आणि आज्ञे एकायतन। होणें जें कां ॥ ८७० ॥
पोपूनि अवयव आपुले। करविजती मानविले।
तेविं पालणें लोभविलें। जग जें भोगणें ॥ ७१ ॥
तया नाम ईश्वरभावो। जो सर्वसामर्थ्याचा ठावो।
तो गुणांमाजीं रावो। सातवा जेथ ॥ ७२ ॥
ऐसें जें शौर्यादिकीं। इहीं सात गुणविशेखीं।
अळंकृत सप्तऋखीं। आकाश जैसें ॥ ७३ ॥

१ छिद्र, प्रवेशस्थान. २ गरोदर स्त्री. ३ झाड.

तैसें सतगुणीं विचित्र । कर्म जें जगीं पवित्र ।
तें सहज जाण क्षात्र । क्षत्रियाचें ॥ ७४ ॥
ना ना क्षत्रिय नव्हे नरु । तो सत्वसोनयाचा मेरु ।
म्हणौनि गुणस्वर्गी आधारु । सातां इयां ॥ ७५ ॥
ना तरी सप्तगुणार्णवीं । परिवारली बरवी ।
हे क्रिया नव्हे पृथ्वी । भोगीतसे तो ॥ ७६ ॥
कां गुणांचे सातांही ओघीं । हे क्रिया ते गंगा जगीं ।
तया महोदधीचिया आंगीं । विलसे जैसी ॥ ७७ ॥
परी हें बहु असो देख । शौर्यादिगुणात्मक ।
कर्म गा नैसर्गिक । क्षत्रजातीसी ॥ ७८ ॥
आतां वैश्याचिये जाती । उचित जे महामती ।
ते ऐकें निरुती । क्रिया सांगों ॥ ७९ ॥

कृषिगोरक्ष्यवाणिज्यं वैश्यकर्म स्वभावजम् ।
परिचर्यात्मकं कर्म शूद्रस्यापि स्वभावजम् ॥ ४४ ॥

तरी भूमि बीज नांगरु । यया भांडवलाचा आधारु ।
घेऊनि लाभु अपारु । मेळवणें जें ॥ ८० ॥
किंबहुना कृषी जिणें । गोधनें राखोनि वर्तणें ।
कां सवघींची विकणें । महार्घी वस्तु ॥ ८१ ॥
येतुलाचि पांडवा । वैश्यातें कर्माचा मेळावा ।
हा वैश्यजातिस्वभावा- । आंतुला जाण ॥ ८२ ॥
आणि वैश्य क्षत्रिय ब्राह्मण । हे द्विजन्मे तिन्ही वर्ण ।
ययांचें जें शुश्रूषण । तें शूद्रकर्म ॥ ८३ ॥
पैं द्विजसेवेपरौतें । धांवणें नाहीं शूद्रातें ।
एवं चतुर्वर्णोचितें । दाविलीं कर्मे ॥ ८४ ॥

स्वे स्वे कर्मण्यभिरतः संसिद्धिं लभते नरः ।
स्वकर्मनिरतः सिद्धिं यथा विंदति तच्छृणु ॥ ४५ ॥

आतां इयेचि विचक्षणा । वेगळालिया वर्णां ।
उचित जैसें करणां । शब्दादिक ॥ ८५ ॥
ना तरि जळदच्युता । पाणिया उचित सरिता ।
सरितेसी पांडुसुता । सिंधु उचितु ॥ ८६ ॥
तैसें वर्णाश्रमवशें । जें करणीय आलें असे ।
गोरेया आंगा जैसें । गोरेपण ॥ ८७ ॥
तया स्वभावविहिता कर्मा । शास्त्राचेनि मुखें वीरोत्तमा ।
प्रवर्तावयालागीं भ्रमा । अढळ कीजे ॥ ८८ ॥
पैं आपुलेंचि रत्न यितें । घेपे पारखियाचेनि हातें ।
तैसें स्वकर्म आपैतें । शास्त्रें करावें ॥ ८९ ॥
जैसी दिठी असे आपुलिया ठायीं । परी दीपेंवीण भोगु
नाहीं । मार्गु न लाहतां काई । पाय असतां होय ॥ ८९० ॥
म्हणौनि जातिवशें साचारु । सहज असे जो अधिकारु ।
तो आपुलालिया शास्त्रें गोचरु । आपण कीजे ॥ ९१ ॥
मग घरींचाचि ठेवा । जेवि डोळ्यां दावी दिवा ।
तरी घेतां काय पांडवा । आडळु असे ॥ ९२ ॥
तैसें स्वभावें भागा आलें । वरी शास्त्रें खरें केलें ।
ते विहित जो आपुलें । आचरे गा ॥ ९३ ॥
परी आळस सांडुनी । फळकाम दवडुनी ।
आंगजीवें मांडुनी । तेथेंचि मरु ॥ ९४ ॥
योधीं पडिलें पाणी । नेणे आनानीं वाहणी ।
॥ जाय आचरणीं । व्यवस्थीनीं ॥ ९५ ॥

१ शुद्धि.

अर्जुना जो यापरी । तें विहित कर्म स्वयें करी ।
तो मोक्षाचा पेल द्वारीं । पैठा होय ॥ ९६ ॥
जे अकरणा आणि निषिद्धा । न वचेचि कांहीं संबंधा ।
म्हणौनि भवा विरुद्धा । मुकला तो ॥ ९७ ॥
आणि काम्यकर्मांकडे । न परतेचि जेथ कोडें ।
तेथ चंदनाचेंही खोडें । न लेचि तो ॥ ९८ ॥
येर नित्य कर्म तंव । फलत्यागें वेंचिलें सर्व ।
म्हणौनि मोक्षाची शिंव । ठाकूं लाहे ॥ ९९ ॥
ऐसेनि शुभाशुभीं संसारीं । सांडिला तो अवधारीं ।
वैराग्यमोक्षद्वारीं । उभा ठाके ॥ १०० ॥
जें सकळ भाग्याची सीमा । मोक्षलाभाची जें प्रमा ।
नाना कर्ममार्गश्रमा । शेवट जेथ ॥ १ ॥
मोक्षफळें दिधली बोलें । जें सुकृततरूचें फूल ।
तये वैराग्यीं ठेवी पाउल । भंवरु जैसा ॥ २ ॥
पाहीं आत्मज्ञानसुदिनाचा । वाधांवा सांगतया अरुणाचा ।
उदयो त्या वैराग्याचा । ठावो पावे ॥ ३ ॥
किंबहुना आत्मज्ञान । जेणें हाता ये निधान ।
तें वैराग्य दिव्यांजन । जींवें ले तो ॥ ४ ॥
ऐसी मोक्षाची योग्यता । सिद्धी जाय तया पांडुसुता ।
अनुसरोनि विहिता । कर्मा यया ॥ ५ ॥
हें विहित कर्म पांडवा । आपुला अनन्य वोलावा ।
आणि हेचि परम सेवा । मज सर्वात्मकाची ॥ ६ ॥
पैं आघवाचि भोगेंसीं । पतिव्रता क्रीडे प्रियेंसीं ।
कीं तयाचि नामें जैसीं । तपें तियां केलीं ॥ ७ ॥

१ निश्चय, विश्वास. २ वयाणा, विसार. ३ वार्ता, बातमी.

कां बाळका एकी माये-। वाचोनि जिणें काय आहे।
म्हणौनि सेविजे कीं तो होये। पाटाचा धर्मु ॥ ८ ॥
ना ना पाणी म्हणौनि मासा। गंगा न सांडितां जैसा।
सर्वतीर्थसहवासा। वरपडा जाला ॥ ९ ॥
तैसें आपुलिया विहिता। उपायो असे न विसंबितां।
ऐसा कीजे कीं जगन्नाथा। आभारु पडे ॥ ९१० ॥
अगा जयाचें विहित। ते ईश्वराचे मनोगत।
म्हणौनि केलिया निभ्रांत। सांपडेचि तो ॥ ११ ॥
पै जीवाचे कसीं उतरली।ते दासी कीं गोसावीण जाली।
सिसें वेंचितया मेउली। वही जेवीं ॥ १२ ॥
तैसें स्वामीचिया मनोभावा। न चुकिजे हेचि परम सेवा।
येर ते गा पांडवा। वणिज करणे ॥ १३ ॥

यतः प्रवृत्तिर्भूतानां येन सर्वमिदं ततम्।
स्वकर्मणा तमभ्यर्च्य सिद्धिं विंदति मानवः ॥ ४६ ॥

म्हणोनि विहित क्रिया केली।नव्हे तयाची खूण पाळिली।
जयापासूनि का आलीं। आकारा भूतें ॥ १४ ॥
जो अविद्येचिया चिंधिया। गुह्ननि जीव बाहुलिया।
खेळवीतसे तिगुणिया। अहंकाररज्जू ॥ १५ ॥
जेणें जग हें समस्त। आंतबाहेरी पूर्ण भरित।
जालें आहे दीपजात। तेजें तैसें ॥ १६ ॥
तया सर्वात्मका ईश्वरा। स्वकर्मकुसुमांची वीरा।
पूजा केली होय अपारा। तोषालागीं ॥ १७ ॥

१ शिर, मस्तक २ मौत्री, मस्तक

म्हणौनि तिये पूजे । रिझलेनि आत्मराजें ।
वैराग्यसिद्धि देइजे । पसाय तया ॥ १८ ॥
जिये वैराग्यदशे । ईश्वराचेनि वेधवशें ।
हें सर्वही नावडे जैसें । वांत होय ॥ १९ ॥
प्राणनाथाचिया आर्धी । विरहणीतें जिणेंहि बाधी ।
तैसें सुखजात त्रिशुद्धी । दुःखाचि लागे ॥ ९२० ॥
सम्यक्ज्ञान नुदैजतां । वेधेंचि तन्मयता ।
उपजे ऐसी योग्यता । बोधाची लाहे ॥ २१ ॥
म्हणौनि मोक्षलाभालागीं । जो व्रतें वाहतसे आंगीं ।
तेणें स्वधर्मु आस्था चांगी । अनुष्ठावा ॥ २२ ॥

श्रेयान्स्वधर्मो विगुणः परधर्मात्स्वनुष्ठितात् ।
स्वभावनियतं कर्म कुर्वन्नाप्नोति किल्बिषम् ॥ ४७ ॥

अगा आपुला हा स्वधर्मु । आचरणीं जरी विषमु ।
तरी पाहावा तो परिणामु । फळेल जेणें ॥ २३ ॥
जैं सुखालागीं आपणपयां । निंबचि आर्थी धनंजया ।
तैं कडुवटपणा तयाचिया । उबगिजे ना ॥ २४ ॥
फळणया पैलीकडे । केळीतें पाहतां आस मोडे ।
ऐसी त्यजिली तरी जोडे । तैसें कें गोमटें ॥ २५ ॥
तेविं स्वधर्मु सांकडु । देखोनि केला जरी कडु ।
तरी मोक्षसुखवाडु । अंतरला कीं ॥ २६ ॥
आणि आपुली माये । कुब्ज जरी आहे ।
तरी जीजे तें नोहे । स्नेह कुब्हें कीं ॥ २७ ॥

१ वितेनें. २ कुबडें, वांकडें.

येरी जिया पराविया । रंभेहूनि वरविया ।
तिया काय कराविया । बाळकें तेणें ॥ २८ ॥
अगा पाणियाहूनि बहुवें । तुपीं गुण कीर आहे ।
परी मीना काय होये । असणें तेथ ॥ २९ ॥
पैं आघविया जगा जें विख । तें विखकीडियाचें पीयूख ।
आणि जगा गूळ तें देख । मरण तया ॥ ९३० ॥
म्हणौनि जे विहित जया जेणें । फिटे संसाराचें धरणें ।
किया कठोर तऱ्ही तेणें । तेंचि करावी ॥ ३१ ॥
येरा पराचारा वरविया । ऐसें होईल टेंकलेया ।
पायांचें चालणें डोइया । केलें जैसें ॥ ३२ ॥
यालागीं कर्म आपुलें । जें जातिस्वभावें असे आलें ।
तें करी तेणें जिंतिलें । कर्मबंधातें ॥ ३३ ॥
आणि स्वधर्मुचि पाळावा । परधर्मु तो गाळावा ।
हा नेमुही पाडवा । न कीजेचि पैं गा ॥ ३४ ॥
तरी आत्मा दृष्ट नोहे । तंव कर्म करणें कां ठाये ।
आणि करणें तेथ आहे । आयासु आधीं ॥ ३५ ॥

सहजं कर्म कौंतेय सदोषमपि न त्यजेत् ।
सर्वारंभा हि दोषेण धूमेनाग्निरिवावृताः ॥ ४८ ॥

म्हणौनि भलतिये कर्मीं । आयासु जऱ्ही उपक्रमीं ।
तरी काय स्वधर्मीं । दोषु सांगें ॥ ३६ ॥
अगा उजू वाटा चालावें । तऱ्ही पायचि शिणवावे ।
ना आडरानें धांवावें । तऱ्ही तेंचि ॥ ३७ ॥
पैं शिळा कां सिद्दोरिया । दाटणें एक धनंजया ।
परी जें वाहतां विसांवया । मिळिजे तें घेंपे ॥ ३८ ॥

एऱ्हवीं कणा आणि भुसा । कांडितांही सोसु सरिसा ।
जेंचि रंधन श्वानमांसा । तेंचि हवी ॥ ३९ ॥
दधीजळाचिया घुसळणा । व्यापार सारिखेचि विचक्षणा ।
वाळुवे तिळा घाणा । गाळणें एक ॥ ९४० ॥
पैं नित्य होम देयावया । कां सैरा आगी सुवावया ।
फुंकितां धू धनंजया । साहणें तेंचि ॥ ४१ ॥
परी धर्मपत्नी धांगडी । पोसितां जरी एकी वोढी ।
तरी कां अपरंवडी । आणावी आंगा ॥ ४२ ॥
हां गा पाठीं लागलां घाई । मरण न चुकेचि पाहीं ।
तरी समोरलां काई । आगळें न कीजे ॥ ४३ ॥
कुलस्त्री दांडयाचे घाये । परघर रिगालीहि जरी साहे ।
तरी स्वपतीतें वायें । सांडिलें कीं ॥ ४४ ॥
तैसें आवडतेंही करणें । न निपजे शिणल्याविणें ।
तरि विहित बा रे कोणें । बोलें भारी ॥ ४५ ॥
परी थोडेंचि अमृत घेतां । सर्वस्व वेंचो कां पांडुसुता ।
जेणें जोडे जीविता । अक्षयत्व ॥ ४६ ॥
वेर काह्या मोलें वेंचूनि । विष पियावें घेऊनि ।
आत्महत्येसि निमोनि । जायिजे जेणें ॥ ४७॥
तैसें जाचूनियां इंद्रियें । वेंचूनि आयुष्याचेनि दियें ।
सांचले पापीं आन आहे । दुःखावांचूनि ॥ ४८ ॥
म्हणोनि करावा स्वधर्मु । जो फारितां हिरोनि घे श्रमु ।
उचित देईल परमु । पुरुषार्थराजु ॥ ४९ ॥
याकारणें किरीटी । स्वधर्माचिये राहाटी ।
न विसंबिजे संकटीं । सिद्धमंत्रु जैसा ॥ ९५० ॥

१ दुराचारी स्त्री. २ दुर्लौकिक.

कां नाव जैसी उदधीं । महारोगीं दिव्यौषधी ।
न विसंबिजे तया बुद्धी । स्वकर्म येथ ॥ ५१ ॥
मग ययाचि गा कपिध्वजा । स्वकर्माचिया महापूजा ।
तोषला ईशु तमरजा । झाडा करूनि ॥ ५२ ॥
शुद्ध सत्त्वाचिया वाटा । आणी आपुली उत्कंठा ।
भवस्वर्ग काळकूटा- । ऐसें दावी ॥ ५३ ॥
जियें वैराग्य येणें बोलें । मागां संसिद्धि रूप केलें ।
किंबहुना तें आपुलें । मेळवी खागें ॥ ५४ ॥
मग जिंतिलिया हे भोये । पुरुष सर्वज्ञ जैसा होये ।
कां जालाहि जें लाहे । तें आतां सांगों ॥ ५५ ॥

असक्तबुद्धिः सर्वत्र जितात्मा विगतस्पृहः ।
नैष्कर्म्यसिद्धिं परमां सन्यासेनाधिगच्छति ॥ ४९ ॥

तरी देहादिक हें संसारें । सर्वही मांडलेंसे जें गुंफिरें ।
तेथ नातुडे तो वागुरे । वारा जैसा ॥ ५६ ॥
पै परिपाकाचिये वेळे । फळ देठें ना देठु फळें ।
न धरे तैसें स्नेह सुळें । सर्वत्र होय ॥ ५७ ॥
पुत्र वित्त कलत्र । हे जालियाही स्वतंत्र ।
माझें न म्हणे पात्र । विषाचें जैसें ॥ ५८ ॥
हें असो विषयजातीं । बुद्धि पोळली ऐसी मागौती ।
पाउलें घेऊनि एकांतीं । हृदयाचां रिगे ॥ ५९ ॥
ऐसया अंतःकरण । बाह्य येतां तयाची आण ।
न मोडी समर्था भेण । दासी जैसी ॥ १६० ॥

१ अत्यस्थान, ध्येय २ भूमिका, जागा ३ आज्ञा.

तैसें ऐक्याचिये मुठी- । माजिवडें चित्त किरीटी ।
करूनि वेधीं नेहटी । आत्मयाचां ॥ ६१ ॥
तेव्हां दृष्टादृष्टस्पृहे । निमणें जालेंचि आहे ।
आगी दडपलिया धुंयें । राहिजे जैसें ॥ ६२ ॥
म्हणौनि नियमिलिया मानसीं । स्पृहा नासोनि जाय
आपैसी । किंबहुना तो ऐसी । भूमिका पावे ॥ ६३ ॥
पैं अन्यथाबोधु आघवा । मावळोनि तया पांडवा ।
बोधमात्रींचि जीवा । ठावो होय ॥ ६४ ॥
धरवणी वेंचें सरे । तैसें भोगें प्राचीन पुरे ।
नवें तंव नुपकरे । कांहींचि करूं ॥ ६५ ॥
ऐसी कर्मसाम्यदशा । होय तेथ वीरेशा ।
मग श्रीगुरु आपैसा । भेटेचि गा ॥ ६६ ॥
रात्रीची चौपाहरीं । वेंचलिया अवधारीं ।
डोळयां तमारी । मिळे जैसा ॥ ६७ ॥
कां येऊनि फळाचा घडु । पारुपत्री केळीचा वाढु ।
श्रीगुरु भेटोनि करी पाडु । मुमुक्षु तैसा ॥ ६८ ॥
मग आलिंगिला पूर्णिमा । जैसा उणीव सांडी चंद्रमा ।
तैसें होय वीरोत्तमा । गुरुकृपा तया ॥ ६९ ॥
तेव्हां अबोधुमात्र असे । तो तंव तया कृपा नासे ।
तेथ निशीसवें जैसें । आंधारें जाय ॥ ९७० ॥
तैसी अबोधाचिये कुशीं । कर्म कर्ता कार्य ऐसी ।
त्रिपुटी असे ते जैसी । गाभिणी मारिली ॥ ७१ ॥
तैसेंचि अबोधनाशासवें । नाशे क्रियाजात आघवें ।
ऐसा समूळ संभवे । संन्यासु हा ॥ ७२ ॥

१ धुरानें.

येणें समूळाज्ञानसंन्यासे । ह्स्याचा जेथ ठावो पुसे ।
तेथ बुझावे ते आवेसें । तोचि आहे ॥ ७३ ॥
चेइलियावरी पाहीं । स्वप्नींचिया तिये डोहीं ।
आपणयातें काई । काढू जाइजे ॥ ७४ ॥
तै मी नेणें आतां जाणेन । हे सरलें तया दुःस्वप्न ।
जाला ज्ञातृज्ञेयाविहीन । चिदाकाश ॥ ७५ ॥
मुखाभासेसीं आरिसा । परौता नेलिया वीरेशा ।
पाहातेपणेंवीण जैसा । पाहाता ठाके ॥ ७६ ॥
तैसें नेणणे जें गेलें । तेणें जाणणेंही नेलें ।
मग निष्क्रिय उरलें । चिन्मात्रचि ॥ ७७ ॥
तेथ स्वभावें धनंजया । नाहीं कोणीचि क्रिया ।
म्हणौनि प्रवादु तया । नैष्कर्म्यु ऐसा ॥ ७८ ॥
सें आपुलें आपणपें । असे तेंचि होऊनि हारपे ।
तरंगु कां वायुलोपें । समुद्र जैसा ॥ ७९ ॥
तैसें न होणें निफजे । ते नैष्कर्म्यसिद्धि जाणिजे ।
सर्वसिद्धींत सहजे । परम हेचि ॥ ९८० ॥
देउळाचिया कामा कळसु । उपरम गंगेसी सिंधुप्रवेशु ।
कां सुवर्णशुद्धी कसु । सोळावा जैसा ॥ ८१ ॥
तैसें आपुलें नेणणें । फेडिजे कां जाणणें ।
तेंही गिळूनि असणें । ऐसी जे दशा ॥ ८२ ॥
तियेपरतें कांहीं । निपजणें आन नाहीं ।
म्हणौनि म्हणिपे पाहीं । परमसिद्धि ते ॥ ८३ ॥

सिद्धिं प्राप्तो यथा ब्रह्म तथाप्नोति निबोध मे ।
समासेनैव कौंतेय निष्ठा ज्ञानस्य या परा ॥ ५० ॥

परी हेचि आत्मसिद्धि । जो कोणी भाग्यनिधि ।
श्रीगुरुकृपालब्धि- । काळीं पावे ॥ ८४ ॥
उदयजत्नांचि दिनकरु । प्रकाशुचि आते आंधारु ।
कां दीपसंगें कापुरु । दीपुचि होय ॥ ८५ ॥
तया लवणाची कणिका । मिळतखेंवो उदका ।
उदकचि होऊनि देखा । ठाके जेवीं ॥ ८६ ॥
कां निद्रित चेवलिया । स्वप्नेंसि नीद वायां ।
जाऊनि आपणपयां । मिळे जैसा ॥ ८७ ॥
तैसें जया कोण्हासि दैवें । गुरुवाक्य श्रवणाचिसवें ।
द्वैत गिळोनि विसंवे । आपणया वृत्ति ॥ ८८ ॥
तयासी मग कर्म करणें । हें बोलिजैलचि कवणें ।
आकाश येणें जाणें । आहे काई ॥ ८९ ॥
म्हणौनि तयासि कांहीं । त्रिशुद्धि करणें नाहीं ।
परी ऐसें जरी हें कांहीं । नव्हे जया ॥ ९९० ॥
कानावचनाचिये भेटी- । सरिसाचि पैं किरीटी ।
वस्तु होऊं न उठी । कवणि एकु जो ॥ ९१ ॥
एऱ्हवीं स्वकर्माचेनि वन्हीं । काम्यनिषिद्धाचिया इंधनीं ।
रजतमें कीर दोन्ही । जाळिलीं आधीं ॥ ९२ ॥
पुत्र वित्त परलोकु । यया तिहींचा अभिलाखु ।
घरीं होय पाइकु । हेंही जालें ॥ ९३ ॥
इंद्रियें सैरा पदार्थीं । रिगतां विटाळलीं होतीं ।
तियें प्रत्याहारतीर्थीं । न्हाणिलीं कीर ॥ ९४ ॥
आणि स्वधर्माचें फळ । ईश्वरीं अर्पूनि सकळ ।
घेऊनि केलें अढळ । वैराग्यपद ॥ ९५ ॥
ऐसी आत्मसाक्षात्कारीं । लाभे ज्ञानाची उजरी ।
ते सामग्री कीर पुरी । मेळविली ॥ ९६ ॥

आणि तेचि समयीं । सद्गुरु भेटले पाहीं ।
तेयींचि तिरीं कांटीं । वंचिजेना ॥ ९७ ॥
परी वोलद्र घेतलेयां । काय लाभे आपुला ठावो ।
कां उदयजतांची दिवो । मध्यान्ह होय ॥ ९८ ॥
सुक्षेत्रीं आणि वोलटें । बीजही पेरिलें गोमटें ।
तरी आलोट फळ भेटे । परि वेळें कीं गा ॥ ९९ ॥
जोडला मार्गु प्रांजळु । मिनला सुसमाचाही मेळु ।
तरी पाविजे वांचूनि वेळु । लागेचि कीं ॥ १००० ॥
तैसा वैराग्यलाभु जाला । वरि सद्गुरुही भेटला ।
जीवीं अंकुर फुटला । विवेकाचा ॥ १ ॥
तेणें ब्रह्म एक आथी । येर आघवीचि भ्रांति ।
ऐसी कीर प्रतीति । गाढ केली ॥ २ ॥
परी तेंचि जें परब्रह्म । सर्वात्मक सर्वोत्तम ।
मोक्षाचेंही काम । सरे जेथ ॥ ३ ॥
यया तिन्ही अवस्था पोटीं । जिरवी जें गा किरीटी ।
तया ज्ञानासिही मिठी । दे जें वस्तु ॥ ४ ॥
ऐक्याचें एकपण सरे । जेथ आनंदकणुही विरे ।
काहींचि नुरोनि उरे । जें कांहीं गा ॥ ५ ॥
तियें ब्रह्मीं ऐक्यपणें । ब्रह्मचि होऊनि असणें ।
तें क्रमेंचि करून तेणें । पाविजे पैं ॥ ६ ॥
भुकेलियापासीं । वोगरिलें षड्रसीं ।
तो तृप्ति प्रतिग्रासीं । लाहे जेवीं ॥ ७ ॥
तैसा वैराग्याचा वोलावा । विवेकाचा तो दिवा ।
आंबुथितां[1] आत्मठेवा । काढीचि तो ॥ ८ ॥

1 प्रज्वलित करतां.

तरी भोगिजे आत्मऋद्धि । येवढी योग्यतेची सिद्धि ।
जयाच्या आंगीं निरवधि । लेणें जाली ॥ ९ ॥
तो जेणें क्रमें ब्रह्म । होणें करी गा सुगम ।
तया क्रमाचें आतां वर्म । आइक सांगों ॥ १०१० ॥

बुद्ध्या विशुद्धया युक्तो धृत्याऽऽत्मानं नियम्यच ।
शब्दादीन्विषयांस्त्यक्त्वा रागद्वेषौ व्युदस्य च ॥ ५१ ॥

तरी गुरु दाविलिया वाटा । येऊनि विवेकतीर्थतटा ।
धुऊनियां मळकटा । बुद्धीचा तेणें ॥ ११ ॥
मग राहूनें उगळिली । प्रभा चंद्रें आलिंगिली ।
तैसी शुद्धत्वें जडली । आपणयां बुद्धि ॥ १२ ॥
सांडूनि कुळें दोन्ही । प्रियासी अनुसरे कामिनी ।
द्वंद्वत्यागें स्वचिंतनीं । पडली तैसी ॥ १३ ॥
आणि ज्ञानायेसें जिव्हार । नेवों नेवों निरंतर ।
इंद्रियीं केले थोर । शब्दादिक जे ॥ १४ ॥
ते रश्मिजाळ काढलेया । मृगजळ जाय लया ।
तैसें निवृत्तिरोधें तयां । पांचांही केलें ॥ १५ ॥
नेणतां अधमाचिया अन्ना । खादलिया कीजे वमना ।
तैसीं वोकविलीं सवासना । इंद्रियें विषयीं ॥ १६ ॥
मग प्रत्यगावृत्ती चोखटें । लाविलीं गंगेचेनि तटें ।
ऐसीं प्रायश्चित्तें धुवटें । केलीं जेणें ॥ १७ ॥
पाठीं सात्त्विकें धीरें तेणें । शोधारलीं तियें करणें ।
मग मनेंसीं योगधारणें । मेळविलीं ॥ १८ ॥

१ अन्तर्मुख वृत्तीच्या. २ इन्द्रियें.

तैसेंचि प्राचीनें इष्टानिष्टें । भोगेंसीं येउनी भेटे ।
तेथ देखिलियाहि वोखटें । द्वेषु न करी ॥ १९ ॥
ना गोमटेंचि विपायें । तें आणूनि पुढां सूये ।
तयालागीं न होये । साभिलाषु ॥ १०१० ॥
यापरी इष्टानिष्टीं । रागद्वेष किरीटी ।
त्यजूनि गिरिकपाटीं । निकुंजीं वसे ॥ ११ ॥

विविक्तसेवी लघ्वाशी यतवाक्कायमानसः ।
ध्यानयोगपरो नित्यं वैराग्यं समुपाश्रितः ॥ ५२ ॥

गजबजा सांडिलिया । वसवी वनस्थळिया ।
अंगाचियाचि मांदिया । एकलेया ॥ १२ ॥
शमदमादिकीं खेळे । न बोलणेंचि चावळे ।
गुरुवाक्याचेनि मेळें । नेणे वेळु ॥ १३ ॥
आणि आंगा बळ यावें । ना तरि क्षुधा जावें ।
कां जिभेचे पुरवावे । मनोरथ ॥ १४ ॥
भोजन करितांविखीं । यया तिहींतें न लेखी ।
आहारीं मितीं संतोषीं । माप न सूये ॥ १५ ॥
अशनाचेनि पावकें । हारपतां प्राणु पोखे ।
इतुकियाचि मापु मोटकें । अशन करी ॥ १६ ॥
आणि परपुरुषें कामिली । कुळवधू आंग न घाली ।
निद्रालस्या न मोकली । आसन तैसें ॥ १७ ॥
दंडवताचेनि प्रसंगें । भुयीं हन अंग लागे ।
वांचूनि येर नेघे । रा[1]मस्य तेथ ॥ १८ ॥

---

1 अविचार.

देहनिर्वाहापुरतें । राहाटवी हातांपायांतें ।
किंबहुना आपैतें । सबाह्य केलें ॥ २९ ॥
आणि मनाचा उंबरा । वृत्तीसी देखों नेदी वीरा ।
तेथ कें वाग्व्यापारा । अवकाशु असे ॥ १०३० ॥
ऐसेनि देह वाचा मानस । हे जिणोनि बाह्यप्रदेश ।
आकाळिलें आकाश । ध्यानाचें तेणें ॥ ३१ ॥
गुरुवाक्यें उठाविला । बोधीं निश्चयो आपुला ।
स्वाहाळी हातीं घेतला । आरिसा जैसा ॥ ३२ ॥
पैं ध्याता आपणचि परी । ध्यानरूप वृत्तिमाझारीं ।
ध्येयत्वें घे हे अवधारीं । ध्यानरूढी गा ॥ ३३ ॥
तेथ ध्येय ध्यान ध्याता । ययां तिहीं एकरूपता ।
होय तंव पांडुसुता । कीजे तें गा ॥ ३४ ॥
म्हणौनि तो मुमुक्षु । आत्मज्ञानीं जाला दक्षु ।
परी पुढां सूनि पक्षु । योगाभ्यासाचा ॥ ३५ ॥
अपानरंध्रद्वया— । माझारीं धनंजया ।
पार्ष्णी पीडूनियां । कांवरुमूळ ॥ ३६ ॥
आकुंचूनि अध । देऊनि तिन्ही बंध ।
करूनि एकवद । वायुभेदीं ॥ ३७ ॥
कुंडलिनी जागवूनि । मध्यमा विकाशूनि ।
आधारादि भेदूनि । आज्ञावरी ॥ ३८ ॥
सहस्रदळाचा मेघु । पीयूषें वर्षोनि चांगु ।
तो मूळवरी वोघु । आणूनियां ॥ ३९ ॥
नाचतया पुण्यगिरी । चिद्भैरवाच्या खापरीं ।
मनपवनाची खीच पुरी । वाढूनियां ॥ १०४० ॥

---

१ स्वाधीन. २ मूळबंध.

सेविंचि प्राचीनें इष्टानिष्टें । भोगेंसीं येऊनी भेटे ।
तेथ देखिलियाहि चोखटें । द्वेषु न करी ॥ १९ ॥
ना गोमटेंचि विपायें । तें आणूनि पुढां सूये ।
तयालागीं न होये । साभिलाषु ॥ १०१० ॥
यापरी इष्टानिष्टीं । रागद्वेष किरीटी ।
त्यजूनि गिरिकपाटीं । निकुंजीं वसे ॥ ११ ॥

विविक्तसेवी लघ्वाशी यतवाक्कायमानसः ।
ध्यानयोगपरो नित्यं वैराग्यं समुपाश्रितः ॥ ५२ ॥

गजबजा सांडिलिया । वसवी वनस्थळिया ।
अंगाचियाचि मांदिया । एकलेया ॥ १२ ॥
शमदमादिकीं खेळे । न बोलणेंचि चावळे ।
गुरुवाक्याचेनि मेळें । नेणे वेळु ॥ १३ ॥
आणि आंगा बळ यावें । ना तरि क्षुधा जावें ।
कां जिभेचे पुरवावे । मनोरथ ॥ १४ ॥
भोजन करितांविखीं । यया तिहींतें न लेखी ।
आहारीं मितीं संतोषीं । माप नसूये ॥ १५ ॥
अशनाचेनि पावकें । हारपतां प्राणु पोखे । [1]
इतुकियाचि मापु मोटकें । अशन करी ॥ १६ ॥
आणि परपुरुषें कामिली । कुळवधू आंग न घाली ।
निद्रालस्या न मोकली । आसन तैसें ॥ १७ ॥
दंडवताचेनि प्रसंगें । भुयीं हन अंग लागे ।
वांचूनि येर नेघे । राभस्य तेथ ॥ १८ ॥

---

१ अविचार.

देहनिर्वाहापुरतें । राहाटवी हातांपायांतें ।
किंबहुना आंपैतें । सबाह्य केलें ॥ २९ ॥
आणि मनाचा उंबरा । वृत्तीसी देखों नेदी वीरा ।
तेथ कें वाग्व्यापारा । अवकाशु असे ॥ १०३० ॥
ऐसेनि देह वाचा मानस । हे जिणोनि बाह्यप्रदेश ।
आकळिलें आकाश । ध्यानाचें तेणें ॥ ३१ ॥
गुरुवाक्यें उठविला । बोधीं निश्चयो आपुला ।
न्याहाळी हातीं घेतला । आरिसा जैसा ॥ ३२ ॥
पैं ध्याता आपणचि परी । ध्यानरूप वृत्तिमाझारीं ।
ध्येयत्वें घे हे अवधारीं । ध्यानरूढी गा ॥ ३३ ॥
तेथ ध्येय ध्यान ध्याता । ययां तिहीं एकरूपता ।
होय तंव पांडुसुता । कीजे तें गा ॥ ३४ ॥
म्हणौनि तो मुमुक्षु । आत्मज्ञानीं जाला दक्षु ।
परी पुढां सूनि पक्षु । योगाभ्यासाचा ॥ ३५ ॥
अपानरंध्रद्वया—। माझारीं धनंजया ।
पार्ष्णी पीडूनियां । कांदमूळ ॥ ३६ ॥
आकुंचूनि अध । देऊनि तिन्ही बंध ।
करूनि एकवद । वायुभेदीं ॥ ३७ ॥
कुंडलिनी जागवूनि । मध्यमा विकाशूनि ।
आधारादि भेदूनि । आज्ञेवरी ॥ ३८ ॥
सहस्रदळाचा मेघु । पीयूषें वर्षोनि चांगु ।
तो मूळवरी वोघु । आणूनियां ॥ ३९ ॥
नाचतया पुण्यगिरी । चिद्भैरवाच्या खापरीं ।
मनपवनाची खीच पुरी । वाढूनियां ॥ १०४० ॥

१ स्वाधीन. २ मूळबंध.

जालिया योगाचा गाढा । मेळावा सूनि हा पुढां ।
ध्यान मागिलीकडां । स्वयम केलें ॥ ४१ ॥
आणि ध्यान योग दोनी । इये आत्मतत्त्वज्ञानीं ।
पैठीं होआवया निर्विघ्नीं । आधींचि तेणें ॥ ४२ ॥
वीतरागतेसारिखा । जोडूनि ठेविला सखा ।
तो आघवियांचि भूमिका- । सवें चाले ॥ ४३ ॥
पदार्थे दिसे तववरी । दिठीतें न सडी दीपु जरी ।
तरी कें आहे अवसरी । देखावया ॥ ४४ ॥
तैसें मोक्षीं प्रवर्तलया । वृत्ति ब्रह्मीं जाय ठाया ।
तव वैराग्य आथी तया । भगु कैचा ॥ ४५ ॥
म्हणौनि सवैराग्यु । ज्ञानाभ्यासु तो सभाग्यु ।
करोनि जाला योग्यु । आत्मलाभा ॥ ४६ ॥
ऐसी वैराग्याची अंगीं । वाणूनियां वज्रांगी ।
राजयोगतुरंगीं । आरूढला ॥ ४७ ॥
वरी आड पाडिलें दिठी । सानें थोर निवटी ।
तें बळी विवेकमुष्टी । ध्यानाचें खांडें ॥ ४८ ॥
ऐसेनि संसाररणाआंतु । आंधारीं सूर्य तैसा असे जातु ।
मोक्षविजयश्रीये वरेतु । होआवयालागीं ॥ ४९ ॥

अहंकारं बलं दर्पं कामं क्रोधं परिग्रहम् ।
विमुच्य निर्ममः शांतो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ ५३ ॥

तेथ आडवाइया आले । दोषवैरी जे घोपटिले ।
तयांमाजीं पहिले । देहाहंकारु ॥ १०५० ॥
जो न मोकली मारुनी । जीवों नेदी उपजवोनी ।
विचववी खोडां घालूनि । हाडाचिया ॥ ५१ ॥

तयाचा देहदुर्ग हा थारा । मोडूनि घेतला तो वीरा ।
आणि बळ हा दुसरा । मारिला वैरी ॥ ५२ ॥
जो विषयाचेनि नांवें । चौगुणेंहीवरी थांवे ।
जेणें मृतावस्था धांवे । सर्वत्र जगा ॥ ५३ ॥
तो विषय विषाचा अथावो । आघवियां दोषांचा रावो ।
परी ध्यानखड्गाचा घावो । साहेल कैंचा ॥ ५४ ॥
आणि प्रिय विषयप्राप्ति । करी जया सुखाची व्यक्ति ।
तेंचि घालूनि बुंथी । आंगीं जो वाजे ॥ ५५ ॥
जो सन्मार्गा भुलवी । मग अधर्माच्या आडवीं ।
सूनि वाघां सांपडवी । नरकादिकां ॥ ५६ ॥
तो विश्वासें मारिला रिपु । निवटूनि घातला दर्पु ।
आणि जयाचा अहा कंपु । तापसांसी ॥ ५७ ॥
क्रोधा ऐसा महादोखु । जयाचा देखा परिपाकु ।
भरिजे तंव अधिकु । रिता होय जो ॥ ५८ ॥
तो कामु कोणेच ठायीं । नसे ऐसें केलें पाहीं ।
कीं तेंचि क्रोधाही । सहजें आलें ॥ ५९ ॥
मूळाचें तोडणें जैसें । होय कां शाखोद्देशें ।
कामु नाशलेनि नाशे । तैसा क्रोधु ॥ १०६० ॥
म्हणौनि काम वैरी । जाला जेथ ठाणोरी ।
तेथ सरली वारी । क्रोधाचीही ॥ ६१ ॥
आणि समर्थु आपुला खोडा । शिसें वाहवी जैसा होडा ।
तैसा भुंजौनि जो गाढा । परिग्रहो ॥ ६२ ॥
जो मार्थांचि पालाणवी । अंगा अवगुण घालवी ।
जीवें दांडी घेववी । ममत्वाची ॥ ६३ ॥
शिष्यशास्त्रादिविलासें । मठादिमुद्रेचेनि मिसें ।
घातले आहाती फांसे । निःसंगा जेणें ॥ ६४ ॥

घरीं कुटुंबपणें सरे । तरी वनीं वन्य होऊनि अवतरे ।
नागवीयाही शरीरें । लागला आहे ॥ ६५ ॥
ऐसा दुर्जयो जो परिग्रहो । तयाचा फेडूनि ठावो ।
भवविजयाचा उत्साहो । भोगीतसे जो ॥ ६६ ॥
तेथ अमानित्वादि आघवे । ज्ञानगुणाचे जे मेळावे ।
ते कैवल्यदेशींचे आडवे । रावो जैसे आले ॥ ६७ ॥
तेव्हां सम्यक्ज्ञानाचिया । रांणिवा उगौणूनि तया ।
परिवारु होऊनियां । राहत आंगें ॥ ६८ ॥
प्रवृत्तीचिये राजबिदीं । अवस्थाभेद प्रमदीं ।
कीजत आहे प्रतिपदीं । सुखाचें लोण ॥ ६९ ॥
पुढां बोधाचिये कांबीवरी । विवेकु दृश्याची मांदी सारी ।
योगभूमिका आरतीकरी । येती जैसिया ॥ १०७० ॥
तेथ ऋद्धिसिद्धींचीं अनेगें । वृंदें मिळती प्रसगें ।
तिये पुष्पवर्षी आंगें । नाहातसे तो ॥ ७१ ॥
ऐसेनि ब्रह्मैक्यासारिखें । स्वराज्य येतां जवळिकें ।
झळंबित आहे हरिखें । तिन्ही लोक ॥ ७२ ॥
तेव्हां वैरिया कां मैनिया । तयासि माझें म्हणावया ।
समानता धनंजया । उरेचिही ना ॥ ७३ ॥
हें ना भलतेणें व्याजें । तो जयातें म्हणे माझें ।
तें नोडवेचि कां दुजें । अद्वितीय जाला ॥ ७४ ॥
पैं आपुलिया एकी सत्ता । सर्वही कवळूनियां पांडुसुता ।
कहीं न लगती ममता । धाडिली तेणें ॥ ७५ ॥
ऐसा जिंतिलिया रिपुवर्ग । अपमानिलिया हे जग ।
अपैसा योगतुरंग । स्थिर जाला ॥ ७६ ॥

१ अध्याय १३ वा पहा. २ स्वामित्व. ३ अर्पण करून.

वैराग्याचें गाढलें । अंगीं घ्राण होतें मलें ।
तेंही नावेक ढिलें । तेव्हां करी ॥ ७७ ॥
आणि निवटी ध्यानाचें खांडें । तें दुजें नाहींचि पुढें ।
म्हणूनि हातु आसुडे । वृत्तीचाही ॥ ७८ ॥
जैसें रसौषध खरें । आपुलें काज करूनि पुरें ।
आपणही नुरे । तैसें होतसे ॥ ७९ ॥
देखोनि ठाकिता ठावो । धांवता थिरावे पावो ।
तैसा ब्रह्मसामीप्यें थांवो । अभ्यासु सांडी ॥ १०८० ॥
घडतां महोदधीसीं । गंगा वेगु सांडी जैसी ।
कां कामिनी कांतापासीं । स्थिर होय ॥ ८१ ॥
ना ना फळतिये वेळे । केळीची वाढी मांडुळे ।
कां गांवापुढें वळे । मार्गु जैसा ॥ ८२ ॥
तैसा आत्मसाक्षात्कारु । होईल देखोनि गोचरु ।
ऐसा साधनहतियेरु । हळूचि ठेवी ॥ ८३ ॥
म्हणौनि ब्रह्मेंसीं तया । ऐक्याचा समो धनंजया ।
होतसे तें उपाया । वोहटु पडे ॥ ८४ ॥
मग वैराग्याची गोंधळुक । जे ज्ञानाभ्यासाचें वार्धक्य ।
योगफळाचाही परिपाक । दशा जे कां ॥ ८५ ॥
ते शांति पैं गा सुभगा । संपूर्ण ये तयाचिया आंगा ।
तें ब्रह्म होआवयाजोगा । होय तो पुरुषु ॥ ८६ ॥
पुनवेहुनी चतुर्दशी । जेतुलें उणेपण शशी ।
कां सोळियाकनि जैसी । पंधरावी वानी ॥ ८७ ॥
सागरींही पाणी वेगें । संचरे तें रूप गंगे ।
येर निश्चळ जें उगें । तें समुद्र जैसा ॥ ८८ ॥

१ वेग, आवेश. २ खुंटते. ३ समय.

ब्रह्म आणि ब्रह्महोतिये । योग्यते तैसा पाडु आहे ।
तेचि शांतीचेनि लवलाहें । होय तो गा ॥ ९८ ॥
पैं तेंचि होणेनवीण । प्रतीती आले जें ब्रह्मपण ।
ते ब्रह्म होती जाण । योग्यता येय ॥ १०९० ॥

ब्रह्मभूतः प्रसन्नात्मा न शोचति न काङ्क्षति ।
समः सर्वेषु भूतेषु मद्भक्तिं लभते पराम् ॥ ५४ ॥

ते ब्रह्मभावयोग्यता । पुरुषु तो मग पांडुसुता ।
आत्मबोधप्रसन्नता- । पदीं बैसे ॥ ९१ ॥
जेणें निपजे रससोय । तो तापुटी जैं जाय ।
तैं ते कां होय । प्रसन्न जेसी ॥ ९२ ॥
ना ना भरतिया लवबगा । शरत्काळीं सांडिजे गंगा ।
कां गीत राहता उपांगा । वोहटु पडे ॥ ९३ ॥
तैसा आत्मबोधीं उद्यमु । करिता होय जो श्रमु ।
तोही जेथे समु । होऊनि जाय ॥ ९४ ॥
आत्मबोधप्रशस्ती । हे तिये दशेची ख्याती ।
ते भोगितसे महामती । योग्यु तो गा ॥ ९५ ॥
तेव्हां आत्मत्व शोचावें । कांहीं पावावया कामावें ।
हें सरलें समभावें । भरितें तया ॥ ९६ ॥
उदया येतां गभस्ती । नाना नक्षत्रव्यक्ती ।
हारवीजती दीप्ती । आंगिका जेवीं ॥ ९७ ॥
तेवि उठतिया आत्मप्रभा । हे भूतभेदव्यवस्था ।
मोडत मोडत पार्था । वास पाहे तो ॥ ९८ ॥
पाटियेवरील अक्षरें । जैसीं पुसतां येती करें ।
तैसीं हारपती भेदांतरें । तयाचिये दृष्टी ॥ ९९ ॥

तैसेनि अन्यथाज्ञानें । जियें घेपती जागरस्वप्नें ।
तियें दोन्ही केलीं लीनें । अव्यक्तामाजीं ॥ ११०० ॥
मग तेंही अव्यक्त । बोध वाढतां झिजत ।
पुरलां बोधीं समस्त । बुडोनि जाय ॥ १ ॥
जैसी भोजनाच्या व्यापारीं । क्षुधा जिरत जाय अवधारीं ।
मग तृप्तीच्या अवसरीं । नाहींच होय ॥ २ ॥
नाना चालीचिया वाढी । वाट होत जाय थोडी ।
मग पातला ठायीं बुडी । देऊनि निमे ॥ ३ ॥
कां जागृती जंव जंव उद्दीपे । तंव तंव निद्रा हारपे ।
मग जागीनलिया स्वरूपें । नाहींच होय ॥ ४ ॥
हें ना आपुलें पूर्णत्व भेटे । जेथ चंद्रासी वाढी खुंटे ।
तेथ शुक्लपक्षु आटे । निःशेषु जैसा ॥ ५ ॥
तैसा बोध्यजात गिळितु । बोधबोधें ये मजआंतु ।
मिसळला तेथ सांयंतु । अबोधु गेला ॥ ६ ॥
तेव्हां कल्पांताचिये वेळे । नदीसिंधूचें पेंडवळें ।
मोडूनि भरलें जळें । आब्रह्म जैसें ॥ ७ ॥
नाना गेलिया घटमठ । आकाश ठाके एकवट ।
कां जळोनि काष्ठ काष्ठ । वन्हीचि होय ॥ ८ ॥
ना तरि लेणियांचे ठसे । आटोनि गेलिया मुसे ।
नामरूपभेदें जैसें । सांडिजे सोनें ॥ ९ ॥
हेंही असो चेइलया । तें स्वप्न नाहीं जालया ।
मग आपणचि आपणयां । उरिजे जैसें ॥ १११० ॥
तैसा मी एकवांचूनि काहीं । तया तयाहीसकट नाहीं ।
हे चौथी भक्ति पाहीं । माझी तो लाहे ॥ ११ ॥
येर आर्तु जिज्ञासु अर्थार्थी । हे भजती जिये पंथीं ।
ते तिन्ही पावोनि चौथी । म्हणिपत आहे ॥ १२ ॥

एऱ्हवीं तिजी ना चौथी । हे पहिली ना सरती ।
पैं माझिये सहजस्थिती । भक्ति नाम ॥ १३ ॥
जे नेणणें माझें प्रकाशूनि । अन्यथात्वें मातें दाऊनि ।
सर्वही सर्वीं भजौनि । बुझावितसे जे ॥ १४ ॥
जो जेथ जैसें पाहों बैसे । तया तेथ तैसेंचि असे ।
हें उजियेडें कां दिसे । अखंडें जेणें ॥ १५ ॥
स्वप्नाचें दिसणें न दिसणें । जैसें आपलेनि असलेपणें ।
विश्वाचें आहे नाहीं जेणें । प्रकाशे तैसें ॥ १६ ॥
ऐसा हा सहजु माझा । प्रकाशु जो कपिध्वजा ।
तो भक्ति या योजा । बोलिजे गा ॥ १७ ॥
म्हणौनि आर्ताच्या ठायीं । हे आर्ति होऊनि पाहीं ।
अपेक्षणीय जें कांहीं । तें मीचि केला ॥ १८ ॥
जिज्ञासुपुढां वीरेशा । हेचि होऊनि जिज्ञासा ।
मी कां जिज्ञास्यू ऐसा । दाखविला ॥ १९ ॥
हेचि होऊनि अर्थना । मीचि माझ्या अर्थी अर्जुना ।
करूनि अर्थाभिधाना । आणी मातें ॥ ११२० ॥
एवं घेऊनि अज्ञानातें । माझी भक्ति जे हे वर्ते ।
ते दावी मज द्रष्टयातें । दृश्य करूनि ॥ २१ ॥
येथें मुखचि दिसे मुखें । या बोला कांहीं न चुके ।
परी दुजेपण हें लटिकें । आरिसा करी ॥ २२ ॥
दिठी चंद्रचि घे साचें । परि येतुलें हें तिमिराचें ।
जे एकचि असे तयाचे । दोनी दावी ॥ २३ ॥
तैसा सर्वत्र मीचि मियां । घेपतसें भक्ती इया ।
परि दृश्यत्व हें वायां । अज्ञानवशें ॥ २४ ॥

१ प्रकारानें, नांवानें.

तें अज्ञान आतां फिटलें । माझें द्रष्टृत्व मज भेटलें ।
निजबिंबीं एकवटलें । प्रतिबिंब जैसें ॥ २५ ॥
पैं जेव्हांही असे किडाळ । तेव्हांही सोनेंचि अढळ ।
परि तें कीड गेलिया केवळ । उरे जैसें ॥ २६ ॥
हां गा पूर्णिमेआधीं कायी । चंद्र सावयवु नाहीं ।
परी तिये दिवशीं भेटे पाहीं । पूर्णता तया ॥ २७ ॥
तैसा मीचि ज्ञानद्वारें । दिसें परि हस्तांतरें ।
मग द्रष्टृत्व तें सरे । मियांचि मी लाभें ॥ २८ ॥
म्हणौनि दृश्यपथा- । अतीतु माझा पार्था ।
भक्तियोगु चवथा । म्हणितला गा ॥ २९ ॥

भक्त्या मामभिजानाति यावान्यश्चास्मि तत्त्वतः ।
ततो मां तत्त्वतो ज्ञात्वा विशते तदनंतरम् ॥ ५५ ॥

या ज्ञानभक्ती सहज । भक्तु एकवटला मज ।
तो मीचि केवळ हें तुज । श्रुतही आहे ॥ ११३० ॥
जे उभऊनियां भुजा । ज्ञानिया आत्मा माझा ।
हें बोलिलों कपिध्वजा । सप्तमाध्यायीं ॥ ३१ ॥
ते हे कल्पादी भक्ति मियां । भागवतमिषें ब्रम्हया ।
उत्तम म्हणौनि धनंजया । उपदेशिली ॥ ३२ ॥
ज्ञानी इयेतें स्वसंविति । शैव म्हणती शक्ति ।
आम्ही परमभक्ति । आपुली म्हणों ॥ ३३ ॥
हे मज मिळतिये वेळे । तयां कर्मयोगियां फळे ।
मग समस्तही निखिळें । मियांची भरे ॥ ३४ ॥
तेथ वैराग्य विवेकेंसी । आटे बंध मोक्षेंसीं ।
वृत्ती तये अवृत्तीसीं । बुडोनि जाय ॥ ३५ ॥

घेऊनि ऐलपणातें । परत्व हारपे जेथें ।
गिळूनि चाऱ्ही भूतें । आकाश जैसें ॥ ३६ ॥
तयापरी यदर्थांद । साध्यसाधनातीत शुद्ध ।
तें मी होऊनि एकवद । भोगितो मातें ॥ ३७ ॥
घडोनि सिंधूचिया आंगा । सिंधूवरी तळपे गंगा ।
तैसा पाडू तया भोगा । अवधारिजो ॥ ३८ ॥
कां आरिसयासि आरिसा । उद्दूनि दाविलिया जैसा ।
देखणा अतिशयो तैसा । भोगणा तिये ॥ ३९ ॥
हें असो दर्पणु नेलिया । तो मुखबोधुही गेलिया ।
देखलेंपण एकलेया । आस्वादिजे जेवीं ॥ ११४० ॥
चेइलया स्वप्न नाशे । आपलें ऐक्यचि दिसे ।
तें दुजेनवीण जैसें । भोगिजे कां ॥ ४१ ॥
तोचि जालिया भोगु तयाचा । न घडे हा भावो जयांचा ।
तिहीं बोलें केवि बोलाचा । उचारु कीजे ॥ ४२ ॥
तयांच्या नेणों गांवी । रवी प्रकाशी हन दिवी ।
कीं व्योमालागीं मांडवी । उभिली तिहीं ॥ ४३ ॥
हां गा राजन्यत्व नव्हतां आंगीं । रावो रायपण काय भोगी ।
कां आंधारु हन आलिंगी । दिनकरातें ॥ ४४ ॥
आणि आकाश जें नव्हे । तया आकाश काय जाणवे ।
रत्नाचीं रूपीं मिरवे । गुंजांचें लेणें ॥ ४५ ॥
म्हणौनि मी होणें नाहीं । तया मीचि आहे केंही ।
मग भजेल हें कायी । बोलों कीर ॥ ४६ ॥
यालागीं तो कर्मयोगी । मी जालाचि मातें भोगी ।
तारुण्य कां तरुणांगीं । जियापरी ॥ ४७ ॥

१ निर्मळ स्वरूप.

तरंग सर्वांगीं तोय छुंबी। प्रभा सर्वत्र विलसे बिंबीं।
ना ना अवकाश नभीं। लुंठत जैसा ॥ ४८ ॥
तैसा रूप होऊनि माझें। मातें क्रियावीण तो भजे।
अलंकारु कां सहजें। सोनयातें जेवीं ॥ ४९ ॥
कां चंदनाची द्रुती जैसी। चंदनीं भजे अपैसी।
कां अकृत्रिम शशीं। चंद्रिका ते ॥ ११५० ॥
तैसी क्रिया कीर न साहे। तऱ्ही अद्वैतीं भक्ति आहे।
हें अनुभवाचिजोगें नव्हे। बोलायेसें ॥ ५१ ॥
तेव्हां पूर्वसंस्कारछंदें। जें कांहीं तो अनुवादे।
तेणें आळविलेनि यो दें। बोलता मीचि ॥ ५२ ॥
बोलतया बोलताचि भेटे। तेथें बोलिलें हें न घटे।
तें मौन तंव गोमटें। स्तवन माझें ॥ ५३ ॥
म्हणौनि तया बोलतां। बोली बोलता मी भेटतां।
मौन होय तेणें तत्त्वता। स्तवितो मातें ॥ ५४ ॥
तैसेंचि बुद्धि कां दिठी। जें तो देखों जाय किरीटी।
तें देखणें दृश्य लोटी। देखतेंचि दावी ॥ ५५ ॥
आरिसया आधीं जैसें। देखतेंचि मुख दिसे।
तयाचें देखणें तैसें। मेळवी द्रष्टें ॥ ५६ ॥
दृश्य जाऊनियां द्रष्टें। द्रष्टयासीचि जैं भेटे।
तैं एकलेपणें न घटे। द्रष्टेपणही ॥ ५७ ॥
तेथ स्वप्नींचिया प्रिया। चेवोनि झोंबों गेलिया।
ठायिजे दोन्ही न होनियां। आपणचि जैसें ॥ ५८ ॥
कां दोहीं काष्ठांचिये घृष्टी-। माजीं वन्हि येक उठी।
तो दोन्ही हे भाप आटी। आपणचि होय ॥ ५९ ॥
ना ना प्रतिबिंब हातीं। घेऊं गेलिया गभस्ती।
बिंबताही असती। जाय जैसी ॥ ११६० ॥

तैसा मी होऊनि देखतें । तो येक जाय दृश्यातें ।
तेथ दृश्य ने थितें । द्रष्टत्वेंसीं ॥ ६१ ॥
रवि आंधारु प्रकाशितां । नुरेचि जेविं प्रकाश्यता ।
तेविं दृश्यीं नाहीं द्रष्टता । मी जालिया ॥ ६२ ॥
मग देखिजे ना न देखिजे । येसी जे दशा निपजे ।
ते ते दर्शन माझें । साचोकारें ॥ ६३ ॥
तें भलतयाही किरीटी । पदार्थाचिया भेटी ।
द्रष्टृदृश्यातीता दृष्टी । भोगितो सदा ॥ ६४ ॥
आणि आकाश हें आकाशें । दाटलें न ढळे जैसें ।
मियां आत्मेन आपणपें तैसें । जालें तया ॥ ६५ ॥
कल्पांतीं उदक उदकें । रुधिलिया वाहों ठाके ।
तैसा आत्मेनि मियां येकें । कोंदला तो ॥ ६६ ॥
पायो आपणपयां चोळघे । केविं वन्हि आपणपयां लागे ।
आपणपां पाणी रिघे । स्नाना कैसें ॥ ६७ ॥
म्हणोनि सर्व मी जालेपणें । ठेलें तया येणें जाणें ।
तेंचि गा यात्रा करणें । अद्वया मज ॥ ६८ ॥
पैं जळावरील तरंगु । जरी धाविन्नला सवेगु ।
तरी नाहीं भूमिभागु । क्रमिला तेणें ॥ ६९ ॥
जें सांडावें कां मांडावें । जें चालणें जेणें चालावें ।
तें तोयचि एक आघवें । म्हणोनियां ॥ ११७० ॥
गेलियाही मलतेउता । उदकपणें पाडुसुता ।
तरंगाची एकात्मता । न मोडेचि जेविं ॥ ७१ ॥
तैसा मीपणें हा लोटला । तो आघवेयाचि मजआंतु आला ।
या यात्रा होय भला । कापडी माझा ॥ ७२ ॥
आणि शरीरस्वभाववशें । कांहीं येक करूं जरी बैसे ।
तरी मीचि तो तेणें मिषें । भेटे तया ॥ ७३ ॥

तेथ कर्म आणि कर्ता। हें जाऊनि पांडुसुता।
मियां आत्मेनि मज पाहतां। मीचि होय ॥ ७४ ॥
पैं दर्पणातें दर्पणें। पाहिलिया होय न पाहणें।
सोनें झांकिलिया सुवर्णें। न झांके जेवीं ॥ ७५ ॥
दीपातें दीपें प्रकाशिजे। तें न प्रकाशणेंचि निपजे।
तैसें कर्म मियां कीजे। तें करणें कैंचें ॥ ७६ ॥
कर्महीं करिताचि आहे। जैं करावें हे भाष जाये।
तैं न करणेंचि होये। तयाचें केलें ॥ ७७ ॥
क्रियाजात मी जालेपणें। घडे कांहींचि न करणें।
तयाचि नांव पूजणें। खुणेचें माझें ॥ ७८ ॥
म्हणौनि करीतयाही वोजा। तें न करणें हेंचि कपिध्वजा।
निफजे तिया महापूजा। पूजी तो मातें ॥ ७९ ॥
एवं तो बोले तें स्तवन। तो देखे तें दर्शन।
अद्वया मज गमन। तो चाले तेंचि ॥ ११८० ॥
तो करी तेतुली पूजा। तो कल्पी तो जपु माझा।
तो असे तेचि कपिध्वजा। समाधि माझी ॥ ८१ ॥
जैसें कनकेंसीं कांकणें। असिजे अनन्यपणें।
तो भक्तियोगें येणें। मजसीं तैसा ॥ ८२ ॥
उदकीं कल्लोळु। कापुरीं परिमळु।
रत्नीं उजाळु। अनन्यु जैसा ॥ ८३ ॥
किंबहुना तंतूंसीं पटु। कां मृत्तिकेसीं घटु।
तैसा तो एकवटु। मजसीं माझा ॥ ८४ ॥
इया अनन्यसिद्धा भक्ती। या आघव्याचि दृश्यजातीं।
मज आपणपेंया सुमती। द्रष्टयातें जाणें ॥ ८५ ॥

तिन्ही अवस्थांचेनि द्वारें । उपाध्युपहिताकारें ।
भावाभावरूप स्फुरे । दृश्य जें हें ॥ ८६ ॥
तें हें आघवेंचि मी द्रष्टा । पेसिया बोधाचा माजिवटा ।
अनुभवाचा सुभटा । धेंडा तो नाचे ॥ ८७ ॥
रज्जु जालिया गोचरु । आभासतां तो व्याळाकारु ।
रज्जुच ऐसा निर्धारु । होय जेवीं ॥ ८८ ॥
भांगारापरतें कांहीं । लेणें गुंजहीभरी नाहीं ।
हें आटुनिया ठायीं । कीजे जैसें ॥ ८९ ॥
उदका येकापरते । तरंग नाहींचि हें निरुतें ।
जाणोनि तया आकारातें । न घेपे जेवीं ॥ ११९० ॥
ना तरी स्वप्नविकारा समस्तां । चेऊनिया उमाणें घेतां ।
तो आपणयापरौता । न दिसे जैसा ॥ ९१ ॥
तैसें जें कांहीं आथि नाथी । येणें होय ज्ञेयस्फूर्ति ।
तें ज्ञाताचि मी हे प्रतीति । होऊनि भोगी ॥ ९२ ॥
जाणे अजु मी अमरु । अक्षयो मी अक्षरु ।
अपूर्वु मी अपारु । आनंदु मी ॥ ९३ ॥
अचलु मी अच्युतु । अनंतु मी अद्वैतु ।
आद्यु मी अव्यक्तु । व्यक्तुही मी ॥ ९४ ॥
ईश्य मी ईश्वरु । अनादि मी अजरु ।
अभय मी आधारु । आधेय मी ॥ ९५ ॥
स्वामी मी सदोदितु । सहजु मी सततु ।
सर्व मी सर्वगतु । सर्वातीतु मी ॥ ९६ ॥
नवा मी पुराणु । शून्यु मी संपूर्णु ।
स्थूलु अणु । जें कांहीं तें मी ॥ ९७ ॥

अक्रियु मी येकु । असंगु मी अशोकु ।
व्याप्यु मी व्यापकु । पुरुषोत्तमु मी ॥ ९८ ॥
अशब्दु मी अश्रोत्रु । अरूपु मी अगोत्रु ।
समु मी स्वतंत्रु । ब्रह्म मी परु ॥ ९९ ॥
ऐसें आत्मत्वें मज एकातें । इया अद्वयभक्ती जाणोनि
निरुतें । आणि याही बोधा जाणतें । तेंही मीचि जाणें ११००
पैं चेइलेयानंतरें । आपुलें एकपण उरे ।
तेंही तोंवरी स्फुरे । तयाशींचि जैसें ॥ १ ॥
कां प्रकाशतां अर्कु । तोचि होय प्रकाशकु ।
तयाही अभेदा द्योतकु । तोचि जैसा ॥ २ ॥
तैसा वेद्यांच्या विलयीं । केवळ वेदकु उरे पाहीं ।
तेणें जाणवे तया तेंही । हेंही जो जाणे ॥ ३ ॥
तया अद्वयपणा आपुलिया । जाणती ज्ञप्ति जे धनंजया ।
ते ईश्वरचि मी हे तया । बोधासि ये ॥ ४ ॥
मग द्वैताद्वैतातीत । मीचि आत्मा एकु निभ्रांत ।
हें जाणोनि जाणणें जेथ । अनुभवीं रिघे ॥ ५ ॥
तेथ चेइलयां येकपण । दिसे जें आपुलया आपण ।
तेंही जातां नेणों कोण । होइजे जेवीं ॥ ६ ॥
कां डोळां देखतिये क्षणीं । सुवर्णपण सुवर्णीं ।
आटौनी होय आटणी । अळंकाराचीही ॥ ७ ॥
ना ना लवण तोय होये । मग क्षारता तोयत्वें राहे ।
तेही जिरतां जेविं जाये । जालेपण तें ॥ ८ ॥
तैसा मी तो हें जें असे । तें स्वानंदानुभवसमरसें ।
कालवूनियां प्रवेशे । मजचिमाजीं ॥ ९ ॥

आणि तो हे माप जेथ जाये । तेथ मी हें कोण्हासी आहे ।
ऐसा मी ना तो तिये सामाये । माझ्याचि रूपीं ॥ १११० ॥
जेव्हां कापुर जळों सरे । तयाचि नाम अग्नि पुरे ।
मग उभयतातीत उरे । आकाश जेवीं ॥ ११ ॥
का घाडलिया एका एकु । वाढे तो शून्यविशेषु ।
तैसा आहेनाहींचा शेषु । मीचि मग आथी ॥ १२ ॥
तेथ ब्रह्म आत्मा ईशु । यया बोला मोडे सौरसु ।
न बोलणेयाही पैसु । नाहीं तेथ ॥ १३ ॥
न बोलणेंही न बोलोनी । तें बोलिजे तोंड भरूनी ।
जाणिवनेणिव नेणोनी । जाणिजे ते ॥ १४ ॥
तेथ बुझिजे बोधु बोधें । आनंदु घेपे आनंदें ।
सुखवरी सुसधें । सुखचि भोगिजे ॥ १५ ॥
तेथ लाभु जोडला लाभा । प्रभा आलिंगिली प्रभा ।
विस्मयो बुडाला उभा । विस्मयामाजीं ॥ १६ ॥
शमु तेथ सामावला । विश्रामु विश्रांती आला ।
अनुभवु वेडावला । अनुभूतिपणे ॥ १७ ॥
किंबहुना ऐसें निरुळ । मीपण जोडे तया फळ ।
सेवूनि वेली वेल्हाळ । कर्मयोगाची हे ॥ १८ ॥
पैं कर्मयोगिया कीरीटी । चक्रवर्तीच्या मुकुटीं ।
मी चिद्रत्न तें सांटोवाटीं । होय तो माझा ॥ १९ ॥
कीं कर्मयोगप्रासादाचा । कळसु जो हा मोक्षाचा ।
तयावरील अवकाशाचा । उवावो जाला तो ॥ ११२० ॥
ना ना संसारआडवीं । कर्मयोग वाट बरवी ।
जोडिली ते मदैक्यगावीं । पैठी जालीसे ॥ २१ ॥

---

१ मोक्षस्थान.

हें असो कर्मयोगबोधें । तेणें भक्तिचिद्रागें ।
मी स्वानंदोदधि वेगें । ठाकिला कीं गा ॥ २२ ॥
हा ठायवरी सुवर्मा । कर्मयोगीं आहे महिमा ।
म्हणौनि वेळोवेळां तुम्हां । सांगतों आम्ही ॥ २३ ॥
पैं देशें काळें पदार्थें । साधूनि घेइजे मातें ।
तैसा नव्हे मी आयतें । सर्वांचें सर्वही ॥ २४ ॥
म्हणौनि माझांठायीं । जाचावें न लगे कांहीं ।
मी लाभें इये उपायीं । साचाचि गा ॥ २५ ॥
एक शिष्य एक गुरु । हा रूढला साच व्यवहारु ।
तो मत्प्राप्तिप्रकारु । जाणावया ॥ २६ ॥
अगा वसुधेच्या पोटीं । निधान सिद्ध किरीटी ।
वन्हि सिद्ध काष्ठीं । वोहां दूध ॥ २७ ॥
परी लाभे तें असतें । तया कीजे उपायातें ।
येर सिद्धचि तैसा येथें । उपायीं मी ॥ २८ ॥
हा फळहीवरी उपावो । कां पां प्रस्तावितसे देवो ।
हें पुसतां तरी अभिप्रावो । येथींचा ऐसा ॥ २९ ॥
जे गीतार्थाचें चांगावें । मोक्षोपायपर आघवें ।
आन शास्त्रोपाय कीं नव्हे । प्रमाणसिद्ध ॥ १२३० ॥
वारा आभाळचि फेडी । वांचूनि सूर्यातें न घडी ।
कां हातु बाबुळी धाडी । तोय न करी ॥ ३१ ॥
तैसा आत्मदर्शनीं आडळु । असे अविद्येचा जो मळु ।
तो शास्त्र नाशी येरु निर्मळु । मी प्रकाशें स्वयें ॥ ३२ ॥
म्हणोनि आघवींचि शास्त्रें । अविद्याविनाशाचीं पात्रें ।
वांचोनि न होती स्वतंत्रें । आत्मबोधीं ॥ ३३ ॥

---

१ कासेंत, ओटींत. २ शेवाळ.

तया अध्यात्मशास्त्रांसीं । जैं साचपणाची ये पुसी ।
तैं येइजे जया ठायासी । ते हे गीता ॥ ३४ ॥
मानुभूपिता प्राचिया । सतेजा दिशा आघविया ।
तैसीं शास्त्रेश्वरा गीता या । सनाथें शास्त्रें ॥ ३५ ॥
हें असो येणें शास्त्रेश्वरें । मागां उपाय बहुवे विस्तारें ।
सांगितला जैसा करें । घेवां ये आत्मा ॥ ३६ ॥
परी प्रथमश्रवणासवें । अर्जुना विपायें हें फावे ।
हा भावो सकणवे । धरूनि श्रीहरि ॥ ३७ ॥
तेंचि प्रमेय एकवेळ । शिष्यीं होआवया अढळ ।
सांगतसे मुकुळ— । मुद्रा आतां ॥ ३८ ॥
आणि प्रसंगें गीता । ठावोही हा संपतां ।
म्हणौनि दावी आद्यंता । एकार्थत्व ॥ ३९ ॥
जे ग्रंथाच्या मध्यमार्गीं । नानाअधिकारप्रसंगीं ।
निरुपण अनेगीं । सिद्धांतीं केलें ॥ ११४० ॥
तरी तेतुलेही सिद्धांत । इये शास्त्रीं प्रस्तुत ।
हें पूर्वापर नेणत । कोण्ही जैं मानी ॥ ४१ ॥
तैं महासिद्धांताचा आवांका । सिद्धांतकक्षा अनेका ।
मिळऊनि आरंभु देखा । संपवितु असे ॥ ४२ ॥
एथ अविद्यानाशु हें स्थळ । तेणें मोक्षोपादान फळ ।
या दोहीं केवळ । साधन ज्ञान ॥ ४३ ॥
हें इतुलेंचि नानापरी । निरूपिलें ग्रंथविस्तारीं ।
तें आतां दोहीं अक्षरीं । अनुवादावें ॥ ४४ ॥
म्हणौनि उपेयही हातीं । आलया उपायस्थिती ।
देव प्रवर्तले ते पुढती । येणेंचि भावें ॥ ४५ ॥

१ कवित्व, २ समजेल ३ संक्षिप्त प्रकारें.

सर्वकर्माण्यपि सदा कुर्वाणो मद्व्यपाश्रयः ।
मत्प्रसादादवाप्नोति शाश्वतं पदमव्ययम् ॥ ५६ ॥

मग म्हणे गा सुभटा । तो कर्मयोगिया निष्ठा ।
मी होउनी होय पैठा । माझ्या रूपीं ॥ ४६ ॥
स्वकर्माच्या चोखौळीं । मज पूजा करूनि भली ।
तेणें प्रसादें आकळी । ज्ञाननिष्ठेतें ॥ ४७ ॥
ते ज्ञाननिष्ठा जेथ हातवसे । तेथ भक्ति माझी उल्हासे ।
तिया भजनसमरसें । सुखिया होय ॥ ४८ ॥
आणि विश्वप्रकाशितया । आत्मया मज आपुलिया ।
अनुसरे जो करूनियां । सर्वथा हे ॥ ४९ ॥
सांडूनि आपुला आडळ । लवण आश्रयी जळ ।
कां हिंडोनि राहे निश्चळ । वायु व्योमीं ॥ ११५० ॥
तैसा बुद्धी वाचा कायें । जो मातें आश्रऊनि ठाये ।
तो निषिद्धेंही विपायें । कर्में करू ॥ ५१ ॥
परी गंगेच्या संबंधीं । विद्री आणि महानदी ।
येक तेवि माझ्या बोधीं । शुभाशुभांसीं ॥ ५२ ॥
कां बावनें आणि धुरें । हा निवाडु तंवचि सरे ।
जंव न घेपती वैश्वानरें । कवळूनि दोन्ही ॥ ५३ ॥
ना ना पांचिकें आणि सोळें । हें सोनया तंवचि आलें ।
जंव परिसु आंगमेळें । येकवटीना ॥ ५४ ॥
तैसें शुभाशुभ ऐसें । हें तंवचिवरी आभासे ।
जंव येकु न प्रकाशे । सर्वत्र मी ॥ ५५ ॥
अगा रात्री आणि दिवो । हा तंवचि द्वैतभावो ।
जंव न रिगिजे गांवो । गभस्तीचा ॥ ५६ ॥

१ निर्मळ पुतळीनी. २ संकोचित वृत्ति, निराळेपणा. ३ चंदन. ४ साधे लाकूड.

म्हणौनि माझिया भेटी । तयाचीं सर्व कर्में किरीटी ।
जाऊनि बैसे तो पाटीं । सायुज्याच्या ॥ ५७ ॥
देशें काळें स्वभावें । वेचु जया न संभवे ।
तें पद माझें पावे । अविनाश तो ॥ ५८ ॥
किंबहुना पांडुसुता । मज आत्मयाची प्रसन्नता ।
लाहे तेणें न पविजता । लाभु कवणु असे ॥ ५९ ॥

चेतसा सर्वकर्माणि मयि सन्यस्य मत्परः ।
बुद्धियोगमुपाश्रित्य मच्चित्त सततं भव ॥ ५७ ॥

याकारणें गा तुवां इया । सर्व कर्मा आपुलिया ।
माझ्या स्वरूपीं धनंजया । सन्यासु कीजे ॥ ११६० ॥
परी तोचि संन्यासु वीरा । करणीयेचा झणें करा ।
आत्मविवेकीं धरा । चित्तवृत्ति हे ॥ ६१
मग तेणें विवेकबळें । आपणपें कर्माविगळें ।
माझ्या स्वरूपीं निर्मळें । देखिजेल ॥ ६२ ॥
आणि कर्मांची जन्मभोये । प्रकृति जे कां आहे ।
ते आपणयाहूनि बहुवें । देखसी दुरी ॥ ६३ ॥
तेय प्रकृति आपणया- । वेगळी नुरे धनंजया ।
रूपेंवीण कां छाया । जयापरी ॥ ६४ ॥
ऐसेनि प्रकृतिनाशु । जालया कर्मसंन्यासु ।
निफजेल अनायासु । सकारणु ॥ ६५ ॥
मग कर्मजात गेलया । मी आत्मा उरे आपणपयां ।
तेथ बुद्धि घापे करूनियां । पतिव्रता ॥ ६६ ॥
बुद्धि अनन्य येणें योगें । मजमाजीं जैं रिगे ।
तैं चित्त चैत्यत्यागें । मातेंचि भजे ॥ ६७ ॥

ऐसें चेत्यजातें सांडिलें । चित्त माझ्याठायीं जडलें ।
ठाके तैसें घडिलें । सर्वदा करीं ॥ ६८ ॥

मच्चित्तः सर्वदुर्गाणि मत्प्रसादात्तरिष्यसि ।
अथ चेत्त्वमहंकारान्न श्रोष्यसि विनंक्ष्यसि ॥ ५८ ॥

मग अभिन्ना इया सेवा । चित्त मियांचि भरेल जेधवां ।
माझा प्रसादु जाण तेधवां । संपूर्ण जाहला ॥ ६९ ॥
तेथ सकळ दुःखधामें । भुंजीजती जियें मृत्युजन्में ।
तियें दुर्गमेंचि सुगमें । होती तुज ॥ १२७० ॥
सूर्याचेनि सांवायें । डोळा सांवाइला होये ।
तें आंधाराचा आहे । पाडु तया ॥ ७१ ॥
तैसा माझेनि प्रसादें । जीवकणु जयाचा उपमर्दे ।
तो संसाराचेनि बाधें । बागुलें केवीं ॥ ७२ ॥
म्हणौनि धनंजया । तूं संसारदुर्गती इया ।
तरसील माझिया । प्रसादास्तव ॥ ७३ ॥
अथवा हन अहंभावें । माझें बोलणें हें आघवें ।
कानामनाचिये शिवे । नेदिसी टेंकों ॥ ७४ ॥
तरि नित्यमुक्त अव्ययो । तूं आहासि तें होऊनि वावो ।
देहसंबंधाचा घावो । वाजेल आंगीं ॥ ७५ ॥
जया देहसंबंधाआंतु । प्रतिपदीं आत्मघातु ।
भुंजतां उसंतु । कहींच नाहीं ॥ ७६ ॥
येवढेनि दारुणें । निमणेनवीण निमणें ।
पडेल जरी बोलणें । नेघसी माझें ॥ ७७ ॥

१ साह्यानें. २ सांवरलेला. ३ भरडला जातो.

यदहंकारमाश्रित्य न योत्स्य इति मन्यसे ।
मिथ्यैष व्यवसायस्ते प्रकृतिस्त्वां नियोक्ष्यति ॥ ५९ ॥

पथ्यद्वेषिया पोषी ज्वरु । कां दीपद्वेषिया अंधकारु ।
विवेकद्वेषें अहंकारु । पोषूनि तैसा ॥ ७८ ॥
स्वदेहा नाम अर्जुनु । परदेहा नाम स्वजनु ।
संग्रामा नाम मलिनु । पापाचारु ॥ ७९ ॥
इया मती आपुलिया । तिघां तीन नामें ययां ।
ठेऊनियां धनंजया । न झुंझें ऐसा ॥ ११८० ॥
जीवामाजीं निष्टंकु । करिसी जो आत्यंतिकु ।
तो वायां धाडील नैसर्गिकु । स्वभावोचि तुझा ॥ ८१ ॥
आणि मी अर्जुनु हे आत्मक । ययां वधु करणें हें पातक ।
हें मायावांचूनि तात्त्विक । कांहीं आहे ॥ ८२ ॥
आधीं झुंझार तुवां होआवें । मग झुंझावया शस्त्र घेयावें ।
कां न झुंझावया करावें । देवांगण ॥ ८३ ॥
म्हणौनि न झुंझणें । म्हणसी तें वायाणें ।
ना मानूं लोकपणें । लोकदृष्टीही ॥ ८४ ॥
तऱ्ही न झुंझें ऐसें । निष्टंकिसी जें मानसें ।
तें प्रकृति अनारिसें । करवीलचि ॥ ८५ ॥

स्वभावजेन कौंतेय निबद्धः स्वेन कर्मणा ।
कर्तुं नेच्छसि यन्मोहात्करिष्यस्यवशोऽपि तत् ॥ ६० ॥

पैं पूर्वे वाहतां पाणी । पव्हिजे पश्चिमेचे वाहणीं ।
तरी आग्रहोचि उरे तें आणी । आपुलिया लेखीं ॥ ८६ ॥

१ प्रतिज्ञा, शपथ. २ हिरोवांत.

कां साळीचा कणु म्हणे । मी नुगवें साळीपणें ।
तरी आहे आन करणें । स्वभावासी ॥ ८७ ॥
तैसा क्षात्रसंस्कारसिद्धा । प्रकृती घडिलासी प्रबुद्धा ।
आतां नुझें म्हणसी हा धांदा । परी उठविजसीचि तूं॥ ८८॥
जें शौर्य तेज दक्षता । एवमादिक पांडुसुता ।
गुण दिधले जन्मतां । प्रकृती तुज ॥ ८९ ॥
तरी तयांचिया समवाया- । अनुरूप धनंजया ।
न करितां उगलियां । नयेल असों ॥ ११९० ॥
म्हणौनियां तिहीं गुणीं । बांधलासि तूं कोदंडपाणी ।
त्रिशुद्धी निघसी वाहणीं । क्षात्राचिया ॥ ९१ ॥
ना हें आपुलें जन्ममूळ । न विचारितांचि केवळ ।
न झुंझें ऐसे अढळ । व्रत जरी घेसी ॥ ९२ ॥
तरी बांधोनि हात पाये । जो रथीं घातला होये ।
तो न चले तरी जाये । दिगंता जेवीं ॥ ९३ ॥
तैसा तूं आपुलियाकडुनी । मी कांहींच न करीं म्हणौनी ।
ठासा परी मरवसेनी । तूंचि करिसी ॥ ९४ ॥
उत्तरु वैराटींचा राजा । पळतां तूं कां निघालासि झुंझा ।
हा क्षात्रस्वभावो तुझा । झुंझवील तुज ॥ ९५ ॥
महावीर अकरा अक्षौहिणी । तुवां येकें नागविलें रणांगणीं ।
तो स्वभावो कोदंडपाणी । झुंझवील तूतें ॥ ९६ ॥
हां गा रोगु कावी रोगिया । आवडे दरिद्र दारिद्रिया ।
परी भोगविजे बळिया । अदृष्टें जेणें ॥ ९७ ॥
तें अदृष्ट अनारिसें । न करील ईश्वरवशें ।
तो ईश्वरही असे । हृदयीं तुझ्या ॥ ९८ ॥

ईश्वर. सर्वभूतानां हृद्देशेऽर्जुन तिष्ठति ।
भ्रामयन् सर्वभूतानि यन्त्रारूढानि मायया ॥ ६१ ॥

सर्व भूताच्या अंतरीं । हृदय महाअंबरीं ।
चिद्वृत्तीच्या सहस्रकरीं । उदयला असे जो ॥ ९९ ॥
अवस्थात्रय तिन्ही लोक । प्रकाशूनि अशेख ।
अन्यथादृष्टी पांथिक । चेवविले ॥ १३०० ॥
वेद्योदकाच्या सरोवरीं । फांकतां विषयकल्हारीं ।
इंद्रियषट्पदां चारी । जीवभ्रमरातें ॥ १ ॥
असो रूपक हें तो ईश्वरु । सकळ भूतांचा अहंकारु ।
पांघरोनि निरंतरु । उल्हासत असे ॥ २ ॥
स्वमायेचें आडवस्त्र । लावूनि एकला सूत्र ।
बाहेरी नटी छाया विचित्र । चौऱ्याशीं लक्ष ॥ ३ ॥
तया महदादिकीटांता । अशेषांही भूतजातां ।
देहाकार योग्यता । पाहोनि दावी ॥ ४ ॥
तेथ जें देह जयापुढें । अनुरूपपणें मांडे ।
तें भूत तया आरूढे । हें मी म्हणोनि ॥ ५ ॥
सूत सुतें गुंतलें । तृण तृणेंचि बांधलें ।
कां आत्मबिंबा घेतलें । बाळकें जळीं ॥ ६ ॥
तयापरी देहाकारें । आपणपेंचि दुसरें ।
देखोनि जीव आविष्करे । आत्मबुद्धी ॥ ७ ॥
ऐसेनि शरीराकारीं । यंत्रीं भूतें अवधारीं ।
वाऊनि हालवी दोरी । प्राचीनाची ॥ ८ ॥
तेथ जया जें कर्मसूत्र । मांडूनि ठेविलें स्वतंत्र ।
तें तिये गती पात्र । होचि लागे ॥ ९ ॥

किंबहुना धनुर्धरा । भूतांतें स्वर्गसंसारा- ।
माजीं भवंडी तृणें वारा । आकाशीं जैसा ॥ १३१०
भ्रामकाचेनि संगें । जैसें लोहो चेष्टां रिगे ।
तैसीं ईश्वरसत्तायोगें । चेष्टती भूतें ॥ ११ ॥
जैसें चेष्टा आपुलिया । समुद्रादिक धनंजया ।
चेष्टती चंद्राचिया । सन्निधी येकी ॥ १२ ॥
तया सिंधू भरितें दाटे । सोमकांता पाझरु फुटे ।
कुमुदांचकोरांचा फिटे । संकोचु तो ॥ १३ ॥
तैसीं बीजप्रकृतिवशें । अनेकें भूतें येकें ईशें ।
चेष्टवीजती तो असे । तुझ्या हृदयीं ॥ १४ ॥
अर्जुनपण न घेतां । मी ऐसें जें पांडुसुता ।
उठतसे तें तत्त्वता । तयाचें रूप ॥ १५ ॥
यालागीं तो प्रकृतीतें । प्रवर्तवील हें निरुतें ।
आणि ते झुंझवील तूतें । न झुंझसी जऱ्ही ॥ १६ ॥
म्हणोनि ईश्वरु गोसावी । तेणें प्रकृति हे नेमावी ।
तिया सुखें राबवावीं । इंद्रियें आपुलीं ॥ १७ ॥
तूं करणें न करणें दोन्ही । लाऊनि प्रकृतीच्या मानीं ।
प्रकृतिही कां अधीनी । हृदयस्था जया ॥ १८ ॥

तमेव शरणं गच्छ सर्वभावेन भारत ।
तत्प्रसादात्परां शांतिं स्थानं प्राप्स्यसि शाश्वतम् ॥ ६२ ॥

तया अहं वाचा चित्त आंग । देऊनियां शरण रिग ।
महोदधी कां गांग । रिगालें जैसें ॥ १९ ॥
मग तयाचेनि प्रसादें । सर्वोपशांतिप्रमदे ।
कांतु होऊनियां स्वानंदें । स्वरूपींच रमसी ॥ १३२० ॥

संभूति जेणें संभवे । विश्रांति जेथ विसवे ।
अनुभूतिही अनुभवे । अनुभवा जया ॥ २१ ॥
तिये निजात्मपदींचा रावो । होऊनि ठाकसी अव्ययो ।
म्हणे लक्ष्मीनाहो । पार्था तू गा ॥ २२ ॥

इति ते ज्ञानमाख्यातं गुह्याद्गुह्यतरं मया ।
विमृश्यैतदशेषेण यथेच्छसि तथा कुरु ॥ ६३ ॥

हें गीतानाम विख्यात । सर्व वाङ्मयाचें मथित ।
आत्मा जेणें हस्तगत । रत्न होय ॥ २३ ॥
ज्ञान ऐसिया रूढी । वेदांतीं जयाची प्रौढी ।
वानितां कीर्ति चोखडी । पातली जगीं ॥ २४ ॥
बुद्ध्यादिकें डोळसें । हें जयाचे कां कडवसे ।
मी सर्वद्रष्टाही दिसें । पाहला जया ॥ २५ ॥
तें हें गा आत्मज्ञान । मज गोप्याचेंही गुप्त धन ।
परी तू म्हणूनि आन । केवीं करूं ॥ २६ ॥
या कारणें गा पांडवा । आम्हीं आपुला हा गुह्य ठेवा ।
तुज दिधला कणवा । आकळिलेपणें ॥ २७ ॥
जैसी भुलली वोरसें । माय बोले बाळादोषें ।
प्रीति ही परी तैसें । न करूंचि हो ॥ २८ ॥
येथ आकाश आणि गाळिजे । अमृताही साली फेडिजे ।
कां दिव्याकरवीं करविजे । दिव्य जैसें ॥ २९ ॥
जयाचेनि अंगप्रकाशें । पाताळींचा परमाणु दिसे ।
तया सूर्यादि कां जैसें । अंजन सूदल ॥ १२३० ॥
तैसें सर्वज्ञाही मियां । सर्वही निर्धारूनियां ।
निकें होय तें धनंजया । सांगितलें तुज ॥ ३१ ॥

१ मुरारा देऊन

आतां तूं ययावरी । निकें हें निर्धारीं ।
निर्धारूनि करीं । आवडे तैसें ॥ ३२ ॥
यया देवाचिया बोला । अर्जुनु उगाचि ठेला ।
तेथ देवो म्हणती भला । अवंचकु होसी ॥ ३३ ॥
वाढिलया पुढें भुकेला । उपरोधें म्हणे मी धाला ।
तें तोचि पीडे आपुला । आणि दोषुही तया ॥ ३४ ॥
तैसा सर्वज्ञु श्रीगुरु । भेटलिया आत्मनिर्धारु ।
न पुसिजे जें आभारु । धरूनियां ॥ ३५ ॥
तें आपणपेंचि वंचे । आणि पापही वंचनाचें ।
आपणयाचि साचें । चुकविलें तेणें ॥ ३६ ॥
पैं उगेपणा तुझिया । हा अभिप्रावो कीं धनंजया ।
जे एकवेळ आंवांकुनियां । सांगावें ज्ञान ॥ ३७ ॥
तेथ पार्थु म्हणे दातारा । भलें जाणसी माझिया अंतरा ।
हें म्हणों तरी दुसरा । जाणता असे काई ॥ ३८ ॥
येर ज्ञेय हें जी आघवें । तूं ज्ञाता एकचि स्वभावें ।
मा सूर्यु म्हणौनि वानावें । सूर्यातें काई ॥ ३९ ॥
या बोला श्रीकृष्णें । म्हणितलें काय येणें ।
हेंचि थोडें गा वानणें । जें बुझतासि तूं ॥ १३४० ॥

सर्वगुह्यतमं भूयः शृणु मे परमं वचः ।
इष्टोऽसि मे दृढमितिस्ततो वक्ष्यामि ते हितम् ॥ ६४ ॥

तरी अवधान पघळ । करूनियां आणि एकवेळ ।
वाक्य माझें निर्मळ । अवधारीं पां ॥ ४१ ॥

१ न फसणारा, मदत्त, पक्का. २ आढावा घेऊन.

हें वाच्य म्हणौनि बोलिजे । कां श्राव्य मग आयिकिजे ।
तैसें नव्हे परी तुझें । भाग्य बरवें ॥ ४१ ॥
कूर्मीचिया पिलियां । दिठी पान्हा ये धनंजया ।
कां आकाश वाहे वापिया । घरींचें पाणी ॥ ४३ ॥
जो व्यवहारु जेथ न घडे । तयाचें फळचि तेथ जोडे ।
काय दैवें न सांपडे । सानुकूळें ॥ ४४ ॥
एऱ्हवीं द्वैताची वारी । सारूनि ऐक्याच्या परिवरीं ।
भोगिजे तें अवधारीं । रहस्य हें ॥ ४५ ॥
आणि निरुपचारा प्रेमा । विषय होय जें प्रियोत्तमा ।
तें दुजें नव्हे कीं आत्मा । ऐसेंचि जाणावें ॥ ४६ ॥
आरिसाचिया देखिलया । गोमटें कीजे धनंजया ।
ते तया नोहे आपणयां— । लागीं जेसें ॥ ४७ ॥
तैसें पार्था तुझेनि मिषें । मी बोलें आपणयाचि उद्देशें ।
माझ्या तुझ्या ठाईं असे । मीतूंपण गा ॥ ४८ ॥
म्हणौनि जिव्हारींचें गुज । सांगतसें जीवासी तुज ।
हें अनन्यगतीचें मज । आथी व्यसन ॥ ४९ ॥
पैं जळा आपणपें देतां । लवण भुललें पांडुसुता ।
कीं आघवें तयाचें होतां । न लजेचि तें ॥ १३५० ॥
तैसा तू माझ्या ठाईं । राखों नेणसीचि कांहीं ।
तरी आतां तुज काई । गोप्य मी करूं ॥ ५१ ॥
म्हणौनि आघवींचि गूढें । जें पाऊनि अति उघडें ।
तें गोप्य माझें चोखडें । वाक्य आइक ॥ ५१ ॥

मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु ।
मामेवैष्यसि सत्यं ते प्रतिजाने प्रियोऽसि मे ॥ ६५ ॥

तरी बाह्य आणि अंतरा । आपुलिया सर्व व्यापारा ।
मज व्यापकातें वीरा । विषयो करीं ॥ ५३ ॥
आघवां आंगीं जैसा । वायु मिळोनि आहे आकाशा ।
तूं सर्व कर्मीं तैसा । मजसींचि अस ॥ ५४ ॥
किंबहुना आपुलें मन । करीं माझें एकायतन ।
माझेनि श्रवणें कान । भरूनि घालीं ॥ ५५ ॥
आत्मज्ञानें चोखडीं । संत जे माझीं रूपडीं ।
तेथ दृष्टि पडो आवडी । कामिनी जैसी ॥ ५६ ॥
मी सर्व वस्तीचें वसौटें । माझीं नामें जियें चोखटें ।
तियें जियावया वाटे । वाचेचिये लावीं ॥ ५७ ॥
हातांचें करणें । का पायांचें चालणें ।
तें होय मजकारणें । तैसें करीं ॥ ५८ ॥
आपुला अथवा परावा । ठायीं उपकरसी पांडवा ।
तेणें यजें होईं बरवा । याज्ञिकु माझा ॥ ५९ ॥
हें एकैक शिकऊं काई । पैं सेवकें आपुलया ठाईं ।
उरोनि येर सर्वही । मी सेव्यचि करीं ॥ १३६० ॥
तेथ जाऊनि भूतद्वेषु । सर्वत्र नमवेन मीचि एकु ।
ऐसेनि आश्रयो आत्यंतिकु । लाहसी तूं माझा ॥ ६१ ॥
मग भरलेया जगाआंतु । जाऊनि तिजयाची मातु ।
होऊनि ठायील एकांतु । आम्हांतुम्हां ॥ ६२ ॥
तेव्हां भलतिये अवस्थे । मी तूंतें तूं मातें ।
भोगिसी ऐसें आइतें । वाढेल सुख ॥ ६३ ॥
आणि तिजें आडळ करितें । निमालें अर्जुना जेथें ।
तें मीचि म्हणौनि तूं मातें । पावसी शेवटीं ॥ ६४ ॥

जैसी जळींची प्रतिमा । जळनाशीं बिंबा ।
येतां गोंमागोमा । कांहीं आहे ॥ ६५ ॥
पैं पवनु अंबरा । कां कल्लोळु सागरा ।
मिळतां आडवारा । कोणाचा गा ॥ ६६ ॥
म्हणौनि तू आणि आम्हीं । हे दिसताहे देहधर्मीं ।
मग ययाच्या विरामीं । मीचि होसी ॥ ६७ ॥
यया बोलामाझारीं । होय नव्हे झणे करीं ।
येथ आन आथी तरी । तुझीच आण ॥ ६८ ॥
पैं तुझी आण वाहणें । हें आत्मलिंगातें शिवणें ।
प्रीतीची जाति लाजणें । आठवों नेदी ॥ ६९ ॥
एऱ्हवीं वेद्यु निष्प्रपंचु । जेणें विश्वाभासु हा साचु ।
आज्ञेचा नटनाचु । काळातें जिणे ॥ १३७० ॥
तो देवो मी सत्यसंकल्पु । आणि जगाच्या हितीं बापु ।
मा आणेचा आक्षेपु । कां करावा ॥ ७१ ॥
परी अर्जुना तुझेनि वेधें । मियां देवपणाचीं बिरुदें ।
सांडिलीं गा मी हें आंधें । सगळेनि तुवां ॥ ७२ ॥
पैं काजा आपुलिया । रावो आपुली आपणया ।
आण वाहे धनंजया । तैसें हें कीं ॥ ७३ ॥
तेथ अर्जुनु म्हणे देवें । अचाट हें न बोलावें ।
जे आमचें काज नांवें । तुझेनि पर्कें ॥ ७४ ॥
यापरी सांगों बैससी । कां सांगतां आपही देसी ।
या तुझिया विनोदासी । पार आहे जी ॥ ७५ ॥

---

१ पुन्हा, प्रतिबिंब, एकमेकां. २ भलताच प्रयत्न, गोंधळ. ३ अर्धवट.

कमळवना विकाशु । करी रवीचा एक अंशु ।
तेथ आघवाचि प्रकाशु । नित्य देतो ॥ ७६ ॥
पृथ्वी निवऊनि सागर । भरीजती येवढें थोर ।
वर्षे तेथ मिषांतर । चातकु कीं ॥ ७७ ॥
म्हणौनि औदार्या तुझेया । मज निमित्त ना म्हणावया ।
प्राप्ति असे दानीराया । कृपानिधी ॥ ७८ ॥
तंव देवो म्हणती राहें । या बोलाचा प्रस्तावो नोहे ।
पैं मातें पावसी उपायें । साचचि येणें ॥ ७९ ॥
सैंधव सिंधू पडिलिया । जो क्षणु धनंजया ।
तेणें विरेचि कीं उरावया । कारण कायी ॥ १३८० ॥
तैसें सर्वत्र मातें भजतां । सर्व मी होतां अहंता ।
निःशेष जाऊनि तत्त्वतां । मीचि होसी ॥ ८१ ॥
एवं माझिये प्राप्तीवरी । कर्मालागोनि अवधारीं ।
दाविली तुज उजरी । उपायांची ॥ ८२ ॥
जे आधीं तंव पांडुसुता । सर्व कर्मे मज अर्पितां ।
सर्वत्र प्रसन्नता । लाहिजे माझी ॥ ८३ ॥
पाठीं माझ्या इये प्रसादीं । माझें ज्ञान जाय सिद्धी ।
तेणें मिसळिजे त्रिशुद्धी । स्वरूपीं माझ्या ॥ ८४ ॥
मग पार्था तिये ठायीं । साध्य साधन होय नाहीं ।
किंबहुना तुज कांहीं । उरेचिना ॥ ८५ ॥
तरी सर्व कर्मे आपुलीं । तुवां सर्वदा मज अर्पिलीं ।
तेणें प्रसन्नता लाधली । आजि हे माझी ॥ ८६ ॥
म्हणौनि येणें प्रसादबळें । नोहे झुंजाचेनि आडळें ।
न ठाकेंचि येकवेळे । भाळलों तुज ॥ ८७ ॥

जेणें सप्रपंच अज्ञान जाये । येकु मी गोचरु होयें ।
तें उपपत्तीचेनि उपायें । गीतारूप हें ॥ ८८ ॥
मियां ज्ञान तुज आपुलें । नानापरी उपदेशिलें ।
येणें अज्ञानजात सांडीं वियालें । धर्माधर्म जें ॥ ८९ ॥

सर्वधर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज ।
अहं त्वा सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुचः ॥ ६६ ॥

आशा जैसी दुःखातें । व्याली निंदा दुरितें ।
हें असो जैसें दैन्यातें । दुर्भगत्व ॥ १३९० ॥
तैसें स्वर्गनरकसूचक । अज्ञान व्याले धर्मादिक ।
तें सांडूनि घालीं अशेख । ज्ञानें येणें ॥ ९१ ॥
हातीं घेऊनि तो दोरु । सांडिजे जैसा सर्पाकारु ।
कां निद्रात्यागें घराचारु । स्वप्नींचा जैसा ॥ ९२ ॥
ना ना सांडिलेनि कवळें । चंद्रींचें धुये पिंवळें ।
व्याधित्यागें कडुवाळें- । पण मुखाचें ॥ ९३ ॥
अगा दिवसा पाठी देउनी । मृगजळ धापे त्यजुनी ।
कां काष्ठत्यागें वन्ही । त्यजिजे जैसा ॥ ९४ ॥
तैसें धर्माधर्मांचें टवाळ । दावी अज्ञान जें कां मूळ ।
तें त्यजूनि त्यजीं सकळ । धर्मजात ॥ ९५ ॥
मग अज्ञान निमालिया । मीचि येकु असें अपैसया ।
सनिद्र स्वप्न गेलया । आपणपें जैसें ॥ ९६ ॥
तैसा मी एकवांचूनि कांहीं । मग भिन्नाभिन्न न नाहीं ।
सोऽहंबोधें तयाच्या ठायीं । अनन्यु होय ॥ ९७ ॥
पैं आपुलेनि भेदेंविण । माझें जाणिजे जें एकपण ।
तयाचि नांव शरण । मज येणें गा ॥ ९८ ॥

जैसें घटाचेनि नाशें । गगनीं गगन प्रवेशे ।
मज शरण येणें तैसें । वैक्य करी ॥ ९९ ॥
सुवर्णमणि सोनया । ये कल्लोळु जैसा पाणिया ।
तैसा मज धनंजया । शरण ये तूं ॥ १४०० ॥
वांचूनि सागराच्या पोटीं । वडवानळु शरण आला किरीटी ।
जाळूनि ठाके तया गोठी । वाळूनि दे पां ॥ १ ॥
मजही शरण रिघिजे । आणि जीवत्वेंचि असिजे ।
धिग् बोली यिया न लजे । प्रज्ञा केवीं ॥ २ ॥
अगा प्राकृताही राया- । आंगीं पडे जें धनंजया ।
तें दासिरूंहि कीं तया- । समान होय ॥ ३ ॥
मा मीं विश्वेश्वरु भेटें । आणि जीवग्रंथी न सुटे ।
हे बोल नको वोखटे । कानीं लाऊं ॥ ४ ॥
म्हणौनि मी होऊनि मातें । सेवणें आहे आयितें ।
तें करीं हाता येतें । ज्ञान येणें ॥ ५ ॥
मग ताकौनियां काढिलें । लोणी मागौतें ताकीं घातलें ।
परि न घेपेचि कांहीं केलें । तेणें जेवीं ॥ ६ ॥
तैसें अद्वयत्वें मज । शरण रिघालिया तुज ।
धर्माधर्म हे सहज । लागतील ना ॥ ७ ॥
लोह उमें खाय माती । तें परिसाचिये संगती ।
सोनें जालया पुढती । न शिविजे मळें ॥ ८ ॥
हें असो काष्ठापासोनि । मथूनि घेतालिया वन्ही ।
मग काष्ठेंही कोंडोनि । न ठके जैसा ॥ ९ ॥
अर्जुना काय दिनकरु । देखत आहे आंधारु ।
कीं प्रबोधीं होय गोचरु । स्वप्नभ्रमु ॥ १४१० ॥

तैसें मजसीं येकवटलेया । मी सर्वरूप वांचूनियां ।
आन कांहीं उरावया । कारण असे ॥ ११ ॥
म्हणौनि तयाचें कांहीं । चिंतीं ना आपुलया ठाईं ।
तुझें पापपुण्य पाहीं । मीचि होईन ॥ १२ ॥
तेथ सर्वबंधलक्षणें । पापें उरावें दुजेपणें ।
तें माझ्या बोधीं वायाणें । होऊनि जाईल ॥ १३ ॥
जळीं पडिलिया लवणा । सर्वही जळ होय विचक्षणा ।
तुज मी अनन्य शरणा । होईन तैसा ॥ १४ ॥
येतुलेनि आपैसया । सुटलाचि आहासी धनंजया ।
घेईं मज प्रकाशोनियां । सोडवीन तूतें ॥ १५ ॥
याकारणें पुढती । हे आधि न वाहें चित्तीं ।
मज एकासि ये सुमती । जाणोनि शरण ॥ १६ ॥
ऐसें सर्वरूपरूपसें । सर्वद्रष्टिडोळसें ।
सर्वदेशनिवासें । बोलिलें श्रीकृष्णें ॥ १७ ॥
मग सांवळा सकंकणु । बाहु पसरोनि दक्षिणु ।
आलिंगिला स्वशरणु । भक्तराजु तो ॥ १८ ॥
न पवतां जयातें । काखे सूनि बुद्धीतें ।
बोलणें मागौतें । वोसरलें ॥ १९ ॥
ऐसें जें कांहीं येक । बोलां बुद्धीसीही अटक ।
तें द्यावया मिख । खेंवाचें केलें ॥ १४२० ॥
हृदया हृदय येक जालें । ये हृदयींचें तें हृदयीं घातलें ।
द्वैत न मोडितां केलें । आपणाऐसें अर्जुना ॥ २१ ॥
दीपें दीपु लाविला । तैसा परिष्वंगु तो जाला ।
द्वैत न मोडितां केला । आपणपें पार्थु ॥ २२ ॥

तेव्हां सुखाचा मग तया । पूर्ण आला जो धनंजया ।
तेथ वाढु तर्‍ही वुडोनियां । ठेला देवो ॥ २३ ॥
सिंधु सिंधूतें पावों जाये । तें पावणें ठाके दुणा होये ।
वरी रिगे पुरवणिये । आकाशाही ॥ २४ ॥
तैसें तया दोघांचें मिळणें । दोघां नावरे जाणावें कवणें ।
किंबहुना नारायणें । विश्व कोंदलें ॥ २५ ॥
एवं वेदाचें मूळसूत्र । सर्वाधिकारैकपवित्र ।
श्रीकृष्णें गीताशास्त्र । प्रकट केलें ॥ २६ ॥
येथ गीता मूळ वेदां । ऐसें केवि पां आलें बोधा ।
हें म्हणाल तरी प्रसिद्धा । उपपत्ति सांगों ॥ २७ ॥
तरी जयाच्या निश्वासीं । जन्म जालें वेदराशी ।
तो सत्यप्रतिज्ञ पैजेसीं । बोलिला स्वमुखें ॥ २८ ॥
म्हणौनि वेदां मूळभूत । गीता म्हणों हें होय उचित ।
आणिकही येकी येथ । उपपत्ति असे ॥ २९ ॥
जें न नशतु स्वरूपें । जयाचा विस्तारु जेथ लपे ।
तें तयाचें म्हणिपे । बीज जगीं ॥ १४३० ॥
तरी कांडत्रयात्मकु । शब्दराशि अशेखु ।
गीतेमाजीं असे रुखु । बीजीं जैसा ॥ ३१ ॥
म्हणौनि वेदांचें बीज । श्रीगीता होय हें मज ।
गमे आणि सहज । दिसतही आहे ॥ ३२ ॥
जे वेदांचे तीन्ही भाग । गीते उमटले असती चांग ।
भूषणरत्नीं सर्वांग । शोभलें जैसें ॥ ३३ ॥
तियेंचि कर्मादिकें तीन्ही । कांहें कोणकोणे स्थानीं
गीते आहाति तें नयनीं । दाखऊं आइक ॥ ३४ ॥

तरी पहिला जो अध्यावो । तो शास्त्रप्रवृत्तिप्रस्तावो ।
द्वितीयीं सांख्यसद्भावो । प्रकाशिला ॥ ३५ ॥
मोक्षदानीं स्वतंत्र । ज्ञानप्रधान हे शास्त्र ।
येतुलालें दुजीं सूत्र । उभारिलें ॥ ३६ ॥
मग अज्ञानें बाधलेया । मोक्षपदीं बैसावया ।
साधनारंभु तो तृतीया- । ध्यायीं बोलिला ॥ ३७ ॥
जे देहाभिमाने बंधें । सांडूनि काम्यनिषिद्धें ।
विहित परी अप्रमादें । अनुष्ठावें ॥ ३८ ॥
ऐसेनि सद्भावें कर्म करावें । हा तिजा अध्यावो जो देवें ।
निर्णयो केला तें जाणावें । कर्मकांड येथ ॥ ३९ ॥
आणि तेंचि नित्यादिक । अज्ञानाचें आवश्यक ।
आचरतां मोचक । केवीं होय पां ॥ १४४० ॥
ऐसी अपेक्षा जालिया । बद्ध मुमुक्षुते आलिया ।
देवें ब्रह्मार्पणत्वें क्रिया । सांगितली ॥ ४१ ॥
जे देह वाचा मानसें । विहित निपजे जें जैसें ।
तें एक ईश्वरोद्देशें । कीजे म्हणितलें ॥ ४२ ॥
हेंचि ईश्वरीं कर्मयोगें । भजनकथनाचें खागें ।
आदरिलें शेषमार्गें । चतुर्थाचेनी ॥ ४३ ॥
तें विश्वरूप अकरावा । अध्यायो सपे जंव आघवा ।
तव कर्में ईशु भजावा । हें जें बोलिलें ॥ ४४ ॥
• अष्टाध्यायी उघड । जाण येथें देवताकांड ।
शास्त्र सांगतसे आड । मोडूनि बोलें ॥ ४५ ॥
आणि तेणेंचि ईशप्रसादें । श्रीगुरुसंप्रदायलब्धें ।
साच ज्ञान उद्बोधें । कोवळें जें ॥ ४६ ॥

तें अद्वेष्टादिप्रभृतिकीं । अथवा अमानित्वादिकीं ।
वाढविजे म्हणौनि लेखीं । बारावा गणूं ॥ ४७ ॥
तो बारावा अध्याय आदी । आणि पंधरावा अवधि ।
ज्ञानफळपाकसिद्धि । निरूपणासी ॥ ४८ ॥
म्हणौनि चहूंही इहीं । ऊर्ध्वमूळांतीं अध्यायीं ।
ज्ञानकांड ये ठायीं । निरूपिजे ॥ ४९ ॥
एवं कांडत्रयनिरूपिणी । श्रुतिचि हे कोंडिसवाणी ।
गीतापद्यरत्नाचीं लेणीं । लेयिली आहे ॥ १४५० ॥
हें असो कांडत्रयात्मक । श्रुति मोक्षरूप फळ येक ।
बोभावें जें आवश्यक । ठाकावें म्हणौनि ॥ ५१ ॥
तयाचेनि साधनज्ञानेंसीं । वैर करी जो प्रतिदिवशीं ।
तो अज्ञानवर्ग षोडशीं । प्रतिपादिजे ॥ ५२ ॥
तोचि शास्त्राचा बोळावा । घेवोनि वैरी जिणावा ।
हा निरोपु तो सतरावा । अध्याय येथ ॥ ५३ ॥
ऐसा प्रथमालागोनी । सतरावा लाणी करूनी ।
आत्मनिश्वास विवरूनि । दाविला देवें ॥ ५४ ॥
तया अर्थजाता अशेखा । केला तात्पर्याचा आवांका ।
तो हा अठरावा देखा । कलशाध्यायो ॥ ५५ ॥
एवं सकळ संख्यासिद्धु । श्रीभगवद्गीताप्रबंधु ।
हा औदार्यें आगळा वेदु । मूर्त्त जाण ॥ ५६ ॥
वेदु संपन्नु होय ठाईं । परि कृपणु ऐसा आनु नाहीं ।
जे कानीं लागला तिहीं । वर्णांच्याची ॥ ५७ ॥

१ साजरीगोजरी. २ सोबती. ३ आपल्या निःश्वासापासून झालेले वेद, वेदाचें रहस्य.

येरां भवव्यथा ठेलियां । स्त्रीशूद्रादिकां प्राणियां ।
अनवसरु मांडूनियां । राहिला आहे ॥ ५८ ॥
तरी मज पाहतां तें मागील उणें । फेडावया गीतापणें ।
वेदु वेठला भलतेणें । सेव्य होआवया ॥ ५९ ॥
ना हें अर्थु रिगोनि मनीं । श्रवणें लागोनि कानीं ।
जपमिषें वदनीं । वसोनियां ॥ १४६० ॥
ये गीतेचा पाठु जो जाणे । तयाचेनि सांगातीपणें ।
गीता लिहोनि वाहाणें । पुस्तकामिषें ॥ ६१ ॥
ऐसैसां मिसंकटा । संसाराचा चोहटा ।
गवांदी घालीत चोखटा । मोक्षसुखाची ॥ ६२ ॥
परी आकाशीं वसावया । पृथ्वीवरी बैसावया ।
रविदीप्ती राहाटावया । आवारु नभ ॥ ६३ ॥
तेविं उत्तम अधम ऐसें । सेवितां कवणातेंही न पुसे ।
कैवल्यदानें सरिसें । निववीत जगा ॥ ६४ ॥
यालागीं मागिली कुंटी । भ्याला वेदु गीतेच्या पोटीं ।
रिगाला आतां गोमटी । कीर्ति पातला ॥ ६५ ॥
म्हणौनि वेदाची सुसेव्यता । ते हे मूर्त जाण श्रीगीता ।
श्रीकृष्णें पांडुसुता । उपदेशिली ॥ ६६ ॥
परी वत्साचेनि वोरसें । दुभतें होय घरोद्देशें ।
जालें पार्थाचेनि मिषें । जगदुद्धरण ॥ ६७ ॥
चातकाचिये कणवे । मेघु पाणियेंसीं धांवे ।
तेथ चराचर आघवें । निवालें जेवीं ॥ ६८ ॥
कीं अनन्यगति कमळा । लागीं सूर्य ये वेळोवेळां ।
कीं सुखिया होइजे डोळां । त्रिभुवनींचा ॥ ६९ ॥

१ गेंहुला २ सत्र ३ निंदेल.

तैसें अर्जुनाचेनि व्याजें । गीता प्रकाशूनि श्रीराजें ।
संसारायेवढें थोर ओझें । फेडिलें जगाचें ॥ १४७० ॥
सर्वशास्त्ररत्नदीप्ति । उजाळिता हा त्रिजगतीं ।
सूर्य नव्हे लक्ष्मीपति । वक्त्राकाशींचा ॥ ७१ ॥
बाप कुळ तें पवित्र । जेथींचा पार्थु या ज्ञाना पात्र ।
जेणें गीता केलें शास्त्र । आधारु जगा ॥ ७२ ॥
हें असो मग तेणें । सद्गुरु श्रीकृष्णें ।
पार्थाचें मिसळणें । आणिलें द्वैता ॥ ७३ ॥
पार्थी म्हणतसे पांडवा । शास्त्र हें मानलें कीं जीवा ।
तेथ येरु म्हणे देवा । आपुलिया कृपां ७४ ॥
तरी निधान जोडावया । भाग्य घडे गा धनंजया ।
परी जोडिलें भोगावया । विपायें होय ॥ ७५ ॥
पैं क्षीरसागरायेवढें । अविरजी दुधाचें भांडें ।
सुरां असुरां केवढें । मथितां आलें ॥ ७६ ॥
ते सायासही फळा आले । जे अमृतही डोळां देखिलें ॥
परि वरिचिली चुकलें । जतनेतें ॥ ७७ ॥
तेथ अमरत्वा योगरिलें । तें मरणाचिलागीं आलें ।
भोगों नेणतां जोडलें । ऐसें आहे ॥ ७८ ॥
नहुष स्वर्गाधिपति जाहला । परी राहटीं मांबावला ।
तो भुजंगत्व पावला । नेणसी कायी ॥ ७९ ॥
म्हणौनि बहुत पुण्य तुवां । केलें तेणें धनंजया ।
आणि शास्त्रराजा इया । जालासि विषयो ॥ १४८० ॥
तरि ययाचि शास्त्राचेनि । संप्रदायें पांघुरौनि ।
शास्त्रार्थु हा निकेनि । अनुष्ठीं हो ॥ ८१ ॥

---

१ वरचिर.

एऱ्हवीं अमृतमथना—। सारिखे होईल अर्जुना।
जरी रिघसी अनुमाना। सम्प्रदायेंवीण ॥ ८१ ॥
गाय घड जोडे गोमटी। ते तैचि पिवों ये किरीटी।
जें जाणिजे हातवटी। सांजवणीची ॥ ८३ ॥
तैसा श्रीगुरु प्रसन्नु होये। शिष्य विद्याही कीर लाहे।
परि ते फळे संप्रदायें। उपासिलिया ॥ ८४ ॥
म्हणौनि शास्त्रीं जो इये। उचितु सम्प्रदायो आहे।
तो ऐक आतां वहुवे। आदरेंसीं ॥ ८५ ॥

इदं ते नातपस्काय नाभक्ताय कदाचन।
न चाशुश्रूषवे वाच्यं न च मां योऽभ्यसूयति ॥ ६७ ॥

तरि तुवां हें जें पार्था। गीताशास्त्र लाधले आस्था।
तें तपोहीना सर्वथा। सांगावें ना हो ॥ ८६ ॥
अथवा तापसुही जाला। परि गुरुभक्तीं जो ढिला।
तो वेदीं अंत्यजु वाळिला। तैसा वाळीं ॥ ८७ ॥
ना तरि पुरोडाशु जैसा। न घापे वृद्ध तरी वायसा।
गीता नेदीं तैसी तापसा। गुरुभक्तिहीना ॥ ८८ ॥
कां तपही जोडे देहीं। भजे गुरुदेवांच्या ठायीं।
परि आकर्णनीं नाहीं। चाड जरी ॥ ८९ ॥
तरि मागील दोहीं आंगीं। उत्तम होय कीर जगीं।
परि या श्रवणालागीं। योग्यु नोहे ॥ १४९० ॥
मुक्ताफळ मलतैसें। हो परी सुग्र नसे।
तव गुण प्रवेशे। तेथ कायी ॥ ९१ ॥
सागरु गंभीरु होये। हें कोण ना म्हणत आहे।
परि वृष्टि वायां जाये। जाली तेथ ॥ ९२ ॥

१ दोरा.

घालिया दिव्यास्त्र सुवावें । मग जें वांया भाहावें ।
तें आर्ती कां न करावें । उदारपण ॥ ९३ ॥
म्हणौनि योग्य मलतेसें । होतु परि चाड नसे ।
तरि इणें यानिवसें । देसी हें तयां ॥ ९४ ॥
रूपाचा सुजाणु डोळा । वोढवूं ये कायि परिमळा ।
जेय जें माने तें फळा । तेयाचि ये गा ॥ ९५ ॥
म्हणौनि तपीं भक्ती । पाहावे ते सुभद्रापति ।
परि शास्त्रश्रवणीं अनासक्ति । वाळावेचि ते ॥ ९६ ॥
ना तरी तपमाक्ति । होऊनि श्रवणीं आर्ति ।
आर्थी ऐसीही आयती । देखसी जरी ॥ ९७ ॥
तरी गीताशास्त्रनिर्मिता । जो मी सकळलोकशास्ता ।
तया मातें सामान्यता । बोलेल जो ॥ ९८ ॥
माझ्या सज्जनेंसीं मातें । पैशून्याचेनि ओव्हाते ।
येक आहाती तयांतें । योग्य न म्हण ॥ ९९ ॥
तयांची येर आघवी । सामग्री ऐसी जाणावी ।
दीपेंवीण ठाण-दिवी । रात्रींची जैसी ॥ १५०० ॥
अंग गोरें आणि तरुणें । वरि लेयिलें आहे लेणें ।
परि येकलेनि प्राणें । सांडिलें जेवीं ॥ १ ॥
सोनयाचें सुंदर । निर्वाळिलें होय घर ।
परि सर्पांगना द्वार । रुंधलें आहे ॥ २ ॥
निपजे दिव्यास्त्र चोखट । परि माजीं काळकूट ।
असो मैत्री कपट- । गर्भिणी जैसी ॥ ३ ॥
तैसी तपमक्तिमेधा । तयाची जाण प्रबुद्धा ।
जो माझयांची कां निंदा । माझीचि करी ॥ ४ ॥

---

१ कौतुकानें. २ निंदेचे. ३ बोलणारे.

याकारणें धनंजया । तो भक्त मेधावी तपिया ।
तरी नको बापा इया । शास्त्रा आतळों देवों ॥ ५ ॥
काय बहु बोलों निंदका । योग्य स्रष्टयाहीसारिखा ।
गीता हे कवतिका- । लागींही नेदीं ॥ ६ ॥

य इदं परम गुह्य मद्भक्तेष्वभिधास्यति ।
भक्तिं मयि परां कृत्वा मामेवैष्यत्यसंशयः ॥ ६८ ॥

म्हणौनि तपाचा धनुर्धरा । तळीं दाटोनि गाडोरा ।
वरि गुरुभक्तीचा पुरा । प्रासादु जो जाला ॥ ७ ॥
आणि श्रवणेच्छेचा पुढां । दारवंटा सदा उघडा ।
वरी कलशु चोखडा । अनिंदारत्नांचा ॥ ८ ॥
ऐशा भक्तालयीं चोखटीं । गीतारत्नेश्वरु हा प्रतिष्ठीं ।
मग माझिया संवसाटी । तुकसी जगीं ॥ ९ ॥
कां जे एकाक्षरपणेंसीं । त्रिमात्रकेचिये कुशीं ।
प्रणवु होता गर्भवासीं । सांकडला ॥ १५१० ॥
तो गीतेचिया बाहाळीं । वेदबीज गेलें पाहाळीं ।
कीं गायत्री फुलींफळीं । श्लोकांच्या आली ॥ ११ ॥
ते हे मंत्ररहस्य गीता । मेळवी जो माझिया भक्ता ।
अनन्यजीवना माता । बाळका जैसी ॥ १२ ॥
तैसी भक्तां गीतेसीं । भेटी करी जो आदरेंसीं ।
तो देहापाठीं मजसीं । येकाचि होय ॥ १३ ॥

न च तस्मान्मनुष्येषु कश्चिन्मे प्रियकृत्तमः ।
भविता न च मे तस्मादन्यः प्रियतरो भुवि ॥ ६९ ॥

१ पायांनीं, २ ओंकार, ३ विस्ताराला.

आणि देहाचेंही लेणें । लेऊनि वेगळेपणें ।
असे तंव जीवेंशणें । तोचि पढिये ॥ १४ ॥
ज्ञानियां कर्मठां तापसां । यया खुणेचिया माणुसां- ।
माजीं तो एकु गा जैसा । पढिये मज ॥ १५ ॥
तैसा भूतळीं आघवा । आन न देखें पांडवा ।
जो गीता सांगे मेळावां । भक्तजनांचां ॥ १६ ॥
मज ईश्वराचेनि लोभें । हे गीता पढतां अक्षोभें ।
जो मंडन होय सभे । संतांचिये ॥ १७ ॥
नवपल्लवीं रोमांचितु । मंदानिळें कांपवितु ।
आमोदजळें वोलवितु । फुलांचे डोळे ॥ १८ ॥
कोकिळाकलरवाचेनि मिषें । सद्गद बोलवीत जैसें ।
वसंतु कां प्रवेशे । मद्भक्तआरामीं ॥ १९ ॥
कां जन्माचें फळ चकोरां । होत जैं चंद्र ये अंबरा ।
ना ना घन मयूरां । यो देत पावे ॥ १५२० ॥
तैसा सज्जनाच्या मेळापीं । गीतापद्यरत्नीं उमपीं ।
वर्षे जो माझ्या रूपीं । हेतु ठेऊनि ॥ २१ ॥
मग तयाचेनि पाडें । पढियंतें मज फुडें ।
नाहींचि गा मागांपुढें । न्याहाळितां ॥ २२ ॥
अर्जुना हा ठायवरी । मी तयातें सूयें जिव्हारीं ।
जो गीतार्थाचें करी । परगुणें संतां ॥ २३ ॥

अध्येष्यते च य इमं धर्म्यं संवादमावयोः ।
ज्ञानयज्ञेन तेनाहमिष्टः स्यामिति मे मतिः ॥ ७० ॥

पैं माझिया तुझिया मिळणीं । वाढीनली जे हे काहाणी ।
मोक्षधर्म कां जिणीं । आलासे जेथें ॥ २४ ॥

१ जन्माला.

तो हा सकळार्थप्रबोधु । आम्हां दोघांचा संवादु ।
न करितां पदभेदु । पाठेंचि जो पढे ॥ २५ ॥
तेणें ज्ञानानळीं प्रदीप्तीं । मूळ अविद्येचिया आहुती ।
तोषविला होय सुमती । परमात्मा मी ॥ २६ ॥
घेऊनि गीतार्थ उगाणा । ज्ञानिये जें विचक्षणा ।
ठाकिती तें गाणाणा । गीतेचा तो लाहे ॥ २७ ॥
गीतापाठकासि असे । फळ अर्थज्ञाचिसरिसें ।
गीता माउलियेसि नसे । जाणेंतान्हें ॥ २८ ॥

श्रद्धावाननसूयश्च शृणुयादपि यो नरः ।
सोऽपि मुक्तः शुभाँल्लोकान्प्राप्नुयात्पुण्यकर्मणाम् ॥ ७१ ॥

आणि सर्वमार्गी निंदा । सांडूनि आस्था पैं शुद्धा ।
गीताश्रवणीं श्रद्धा । उभारी जो ॥ २९ ॥
तयाच्या श्रवणपुटीं । गीतेचीं अक्षरें जंव पैठीं ।
होती ना तंव उठाउठी । पळेचि पाप ॥ १५३० ॥
अटवियेमाजीं जैसा । वन्हि रिघतां सहसा ।
संघिती कां दिशा । वनौकें तियें ॥ ३१ ॥
कां उदयाचळकुळीं । झळकतां अंशुमाळी ।
तिमिरें अंतराळीं । हारपती ॥ ३२ ॥
तैसा कानाच्या महाद्वारीं । गीता गजर जेथ करी ।
तेथ सृष्टीचिये आदिवरी । जायचि पाप ॥ ३३ ॥
ऐसी जन्मवेली धुवट । होय पुण्यरूप चोखट ।
याहीवरी अचाट । लाहे फळ ॥ ३४ ॥
जें इये गीतेचीं अक्षरें । जेतुलीं कां कर्णद्वारें ।
रिघती तेतुले होती पुरे । अश्वमेध कीं ॥ ३५ ॥

म्हणौनि श्रवणें पापें जाती । आणि धर्म धरी उन्नति ।
तेणें स्वर्गराजसंपत्ति । लाहेचि शेवीं ॥ ३६ ॥
तो पैं मज यावयालागीं । पहिलें पेणें करी स्वर्गी ।
मग आवडे तंव भोगी । पाठीं मजचि मिळे ॥ ३७ ॥
ऐसी गीता धनंजया । येकतया आणि पढतया ।
फळे महानंदें मियां । बहु काय बोलों ॥ ३८ ॥
याकारणें हें असो । परि जयालागीं शास्त्रातिसो ।
केला ते तंव तुज पुसों । काज तुझें ॥ ३९ ॥

कच्चिदेतच्छ्रुतं पार्थ त्वयैकाग्रेण चेतसा ।
कच्चिदज्ञानसंमोहः प्रनष्टस्ते धनंजय ॥ ७२ ॥

तरी सांग पां पांडवा । हा शास्त्रसिद्धांतु आघवा ।
तुज एकचित्तें फावा । गेला आहे ॥ १५४० ॥
आम्हीं जैसें हें जया रीतीं । उगाणिलें कानांच्या हातीं[1] ।
येरीं तैसेंचि तुझ्या चित्तीं । पैठें केलें कीं ॥ ४१ ॥
अथवा माझारीं । गेलें सांडीविखुरी ।
किंवा उपेक्षेवरी । वाळूनि सांडिलें ॥ ४२ ॥
जैसें आम्हीं सांगितलें । तैसेंचि हृदयीं फावलें ।
तरी सांग पां वहिलें । पुसेन तें मी ॥ ४३ ॥
तरी स्वाज्ञानजनितें । मागिले मोहें तूतें ।
भुलविलें तो येथें । असे कीं नाहीं ॥ ४४ ॥
हें बहु पुसों काई । सांगें तूं आपुल्या ठाईं ।
कर्माकर्म कांहीं । देखतासी ॥ ४५ ॥
पार्थु स्वानंदैकरसें । विरेल ऐसा भेददशे ।
आणिला येणें मिषें । प्रश्नाचेनि ॥ ४६ ॥

---

१ कानांच्या पदरीं घातलें.

पूर्णब्रम्ह जाला पार्थु । तरी पुढिल साधावया कार्यार्थु ।
मर्यादा श्रीकृष्णनाथु । उलंघों नेदी ॥ ४७ ॥
एऱ्हवीं आपुलें करणें । सर्वज्ञ काय तो नेणे ।
परि केलें पुसणें । याचिलागीं ॥ ४८ ॥
एवं करोनियां प्रश्न । नसतेचि अर्जुनपण ।
आणूनियां जालें पूर्णपण । तें बोलवी स्वयें ॥ ४९ ॥
मग क्षीराब्धीतें सांडितु । गगनीं पुंजुमंडितु ।
निवडे जैसा न निवाडितु । पूर्णचंद्रु ॥ १५५० ॥
तैसा ब्रह्म मी हें विसरे । तेथ जगचि ब्रह्मत्वें भरे ।
हेंही सांडी तरी चिरे । ब्रह्मपणही ॥ ५१ ॥
ऐसा मोडतु मांडतु ब्रह्में । तो दुःखें देहाचिये सीमे ।
मी अर्जुन येणें नामें । उभा ठेला ॥ ५२ ॥
मग कांपतां करतळीं । दडपूनि रोमावळी ।
पुलक स्वेदजळीं । जिरऊनियां ॥ ५३ ॥
प्राणक्षोभें डोलतया । आंगा आंगचि टेंकया ।
सूनि स्तंभु चाळया । भुलौनियां ॥ ५४ ॥
नेत्रयुगुळाचेनि वोतें[१] । आनंदामृताचें भरितें ।
वोसंडत तें मागुतें । काढूनियां ॥ ५५ ॥
विविधा औत्सुक्यांची दाटी । चीप दाटत होती कंठीं ।
ते करूनियां पैठी । हृदयामाजीं ॥ ५६ ॥
वाचेचें वितुळणें । सांवरूनि प्राणें ।
अस्मार्थ श्वसणें । ठेऊनि ठायीं ॥ ५७ ॥

१ मात्र होऊन. २ वाटे, चलनवलन ३ प्रवाहानें.

अर्जुन उवाच—

नष्टो मोहः स्मृतिर्लब्धा त्वत्प्रसादान्मयाऽच्युत ।
स्थितोऽस्मि गतसंदेहः करिष्ये वचनं तव ॥ ७३ ॥

मग अर्जुन म्हणे काय देवो । पुसताति आवडे मोहो ।
तरि तो सकुटुंब गेला जी ठावो । घेऊनि आपुला ॥ ५८ ॥
पासीं येऊनि दिनकरें । डोळयांतें आंधारें ।
पुसिजे हें कायि सरे । कोणे गांवीं ॥ ५९ ॥
तैसा तूं श्रीकृष्णराया । आमुचिया डोळयां ।
गोचर हुंचि कायिसया । न पुरे तंव ॥ १५६० ॥
वरि लोभें मायेपासूनि । तें सांगसी तोंड भरूनि ।
जें कायिसेनिही करूनि । जाणों नये ॥ ६१ ॥
आतां मोह असे कीं नाहीं । हें ऐसें जी पुससी काई ।
कृतकृत्य जाहलों पाहीं । तुझेपणें ॥ ६२ ॥
गुंतलों होतों अर्जुनगुणें । तो मुक्त जालों तुझेपणें ।
आतां पुसणें सांगणें । दोन्ही नाहीं ॥ ६३ ॥
मी तुझेनि प्रसादें । लाधलेनि आत्मबोधें ।
मोहाचे तया कांदे । नेदींच उरों ॥ ६४ ॥
आतां करणें कां न करणें । हें जेणें उठी दुजेपणें ।
तें तुंवांचूनि नेणें । सर्वत्र गा ॥ ६५ ॥
येविषयीं माझ्याठायीं । संदेहाचें नुरेचि कांहीं ।
त्रिशुद्धी कर्म जेथ नाहीं । तें मी जालों ॥ ६६ ॥
तुझेनि मज मी पावोनि । कर्तव्य गेलें निवटूनि ।
परि आज्ञा तुझीवांचोनि । आन नाहीं प्रभो ॥ ६७ ॥
कां जें दृश्य दृश्यातें नाशी । जें दुजें द्वैतातें मासी ।
जें एक परी सर्वदेशीं । वसवी सदा ॥ ६८ ॥

जयाचेनि संबंधें बंधु फिटे। जयाचिया आशा आस तुटे।
जें भेटलया सर्व भेटे। आपणपांचि ॥ ६९ ॥
तें तू गुरुलिंग जी माझें। जें येकलेपणींचें विरजें।
जयालागीं बोलाविजे। अद्वैतबोधु ॥ १५७० ॥
आपणचि होऊनि ब्रह्म। सारिजे कृत्याकृत्याचें काम।
मग कीजे कां निःसीम। सेवा जयाची ॥ ७१ ॥
गंगा सिंधु सेवूं गेली। पावतांचि समुद्र जाली।
तेवि भक्ता सेलें दिधली। निजपदाची ॥ ७२ ॥
तो तूं माझा जी निरुपचारु। श्रीकृष्णा सेव्य सद्गुरु।
मा ब्रह्मतेचा उपकारु। हाचि मानीं ॥ ७३ ॥
जें मज तुम्हां आड। होतें भेदाचें कवाड।
तें फेडोनि केलें गोड। सेवासुख ॥ ७४ ॥
तरी आतां तुझी आज्ञा। सकळ देवाधिदेवराज्ञा।
करीन देईं अनुज्ञा। मलतियेविषयीं ॥ ७५ ॥
पया अर्जुनाचिया बोला। देवो नाचे सुखें भुलला।
म्हणे विश्वफळा जाला। फळ हा मज ॥ ७६ ॥
उंणेनि उमचला सुधाकरु। देखुनी आपला कुमरु।
मर्यादा क्षीरसागरु। विसरेचि ना ॥ ७७ ॥
ऐसें संवादाचा बहुलीं। लग्न दोघांचिया आंतुलां।
लागलें देखोनि जाला। निर्मळ संजयो ॥ ७८ ॥
तेणें उचंबळलेपणें। संजय धृतराष्ट्रातें म्हणे।
जी कैसें बादरायणें। रक्षिलों दोघे ॥ ७९ ॥

१ मोवनी २ दोलका बांध. ३ उपाधिहीन ४ पूर्णकलांनी युक्त.

आजि तुमतें अवधारा । नाहीं चर्मचक्षुही संसारा ।
कीं ज्ञानदृष्टिव्यवहारा । आणिलेति ॥ १५८० ॥
आणि रथींचिये राहाटी । घेई जो घोडेयासाठीं ।
तया आम्हां या गोष्टी । गोचरा होती ॥ ८१ ॥
वरी जुंझाचें निर्वाण । मांडिलें असे दारुण ।
दोहीं हारीं आपण । हारविजे जैसें ॥ ८२ ॥
येवढा जिये सांकडां । कैसा अनुग्रहो पैं गाढा ।
जे ब्रह्मानंदु उघडा । भोगवीतसे ॥ ८३ ॥
ऐसें संजय बोलिला । परि न द्रवे येरू उगला ।
चंद्रकिरणीं शिवतला । पाषाणु जैसा ॥ ८४ ॥
हे देखोनि तयाची दशा । मग करीचि ना सरिसा ।
परि सुखें जाला पिसा । बोलतसे ॥ ८५ ॥
भुलविला हर्षवेगें । म्हणौनि धृतराष्ट्रा सांगे ।
एऱ्हवीं नव्हे तयाजोगें । हें कीर जाणे ॥ ८६ ॥

संजय उवाच—

इत्यहं वासुदेवस्य पार्थस्य च महात्मनः ।
संवादमिममश्रौषमद्भुतं रोमहर्षणम् ॥ ७४ ॥

मग म्हणे पैं कुरुराजा । ऐसा बंधुपुत्र तो तुझा ।
बोलिला तें अधोक्षजा । गोड जालें ॥ ८७ ॥
अगा पूर्वापर सागर । यया नामासीचि सिनार ।
येर आघवें तें नीर । एक जैसें ॥ ८८ ॥
तैसा श्रीकृष्ण पार्थ ऐसें । हें आंगाचिपासीं दिसे ।
मग संवादीं जी नसे । कांहींच भेदु ॥ ८९ ॥

पै दर्पणाहूनि चोखें । दोन्ही होती सन्मुखें ।
तेथ येरीं येर देखे । आपणपें जैसें ॥ १५९० ॥
तैसा देवेंसीं पांडुसुत । आपणपें देवीं देखतु ।
पांडवेंसीं देखे अनंतु । आपणपें पार्था ॥ ९१ ॥
देव देवाभक्तालागीं । जिये विवरूनि देखे आगीं ।
येरु तियेचेही मार्गीं । दोन्ही देखे ॥ ९२ ॥
आणिक कांहींचि नाहीं । म्हणौनि करिती कांई ।
दोघे येकपणें पाहीं । नांदताती ॥ ९३ ॥
आता भेदु जरी मोडे । तरी प्रश्नोत्तर का घडे ।
ना भेदुचि तरी जोडे । सवादसुख का ॥ ९४ ॥
ऐसें बोलता दुजेपणें । सवादीं द्वैत गिळणें ।
तें येकिलें बोलणें । दोघाचें मियां ॥ ९५ ॥
उद्गूनि दोन्ही आरसे । वोडाविलीया सरिसे ।
कोण कोणा पाहातसे । कल्पावें पां ॥ ९६ ॥
कां दीपासन्मुखु । ठेविलया दीपकु ।
कोण कोणा अर्थिकु । कोण जाणे ॥ ९७ ॥
ना ना अर्कापुढें अर्कु । उदयलिया आणिकु ।
कोण म्हणे प्रकाशकु । प्रकाश्य कवण ॥ ९८ ॥
हे निर्धारूं जाता कुडें । निर्धारासि ठक पडे ।
ते दोघे जाले येवढे । सवादे सरिसे ॥ ९९ ॥
जी मिळता दोन्ही उदकें । माजीं लवण वारू ठाके ।
कीं तयासीही निमिखें । तेचि होय ॥ १६०० ॥
तैसे श्रीकृष्ण अर्जुन दोन्ही । सवादले त मनीं ।
धरितां मजही वानी । तेचि होतसे ॥ १ ॥

ऐसें म्हणे ना मोटकें । तंव हिरोनि सात्त्विकें ।
आठव नेला नेणों कें । संजयपणाचा ॥ २ ॥
रोमांच जंव फुरके । तंव तंव आंग सुरके ।
स्तंभस्वेदांतें जिंके । एकला कंपु ॥ ३ ॥
अद्वयानंदस्पर्शें । दिठी रसमय जाली असे ।
ते अश्रु नव्हती जैसें । द्रवत्वचि ॥ ४ ॥
नेणों काय न माय पोटीं । काय नेणों गुंफे कंठीं ।
वाग्वर्या पडत मिठी । उससाचिया ॥ ५ ॥
किंबहुना सात्त्विका आठां । चांचरु मांडतां उमेठां ।
संजयो जालासे चोहटा । संवादसुखाचा ॥ ६ ॥
तया सुखाची ऐसी जाती । जे आपणचि धरी शांति ।
मग पुढती देहस्मृति । लाधला तेणें ॥ ७ ॥

व्यासप्रसादाच्छ्रुतवानेतद्गुह्यमहं परम् ।
योगं योगेश्वरात्कृष्णात्साक्षात्कथयतः स्वयम् ॥ ७५ ॥

तेव्हां बैसतेनि आनंदें । म्हणे जी जें उपनिषदें ।
नेणती तें व्यासप्रसादें । ऐकिलें मियां ॥ ८ ॥
ऐकतांचि ते गोठी । ब्रह्मत्वाची पडिली मिठी ।
मीतूंपणेंसीं सृष्टी । विरोनि गेली ॥ ९ ॥
हे आघवेचि कां योग । जया ठाया येती मार्ग ।
तयाचें वाक्य सवंग । केलें मज व्यासें ॥ १६१० ॥
अहो अर्जुनाचेनि मिषें । आपणपेंचि दुजें ऐसें ।
नटोनि आपणयाउद्देशें । बोलिले जें देव ॥ ११ ॥
तेथ कीं माझे श्रोत्र । पाटाचें जाले जी पात्र ।
काय वानूं स्वतंत्र । सामर्थ्य श्रीगुरूचें ॥ १२ ॥

१ फडके. २ आटे, संकोच पावे. ३ बोबडी. ४ अतिशय.

राजन्संस्मृत्य संस्मृत्य संवादमिमम‌द्भुतम् ।
केशवार्जुनयोः पुण्य हृष्यामि च मुहुर्मुहुः ॥ ७६ ॥

राया हें बोलतां विस्मित होये । तेणोंचि मोडावला ठाये
रत्नीं कीं रत्नकिळा ये । झांकोळित जैसी ॥ १३ ॥
हिमवंतींचीं सरोवरें । चंद्रोदयीं होती कार्श्मीरें ।
मग सूर्यागमीं माघारें । द्रवत्व ये ॥ १४ ॥
तैसा शरीराचिया स्मृती । तो संवाद संजय चित्तीं ।
धरी आणि पुढती । तेंचि होय ॥ १५ ॥

तच्च संस्मृत्य संस्मृत्य रूपमत्यद्भुतं हरेः ।
विस्मयो मे महान् राजन् हृष्यामि च पुनः पुनः ॥ ७७ ॥

मग उठोनि म्हणे नृपा । श्रीहरीचिया विश्वरूपा ।
देखिलया उगा कां पां । असों लाहसी ॥ १६ ॥
न देखणेनि जें दिसे । नाहींपणेंचि जें असे ।
विसरें आठवे ते कैसें । सुकऊं आतां ॥ १७ ॥
देखोनि चमत्कारु । कीजे तो नाहीं पैसारु ।
मजहीसकट महापूरु । नेत आहे ॥ १८ ॥
ऐसा श्रीकृष्णार्जुन- । संवादसंगमीं स्नान ।
करूनि देतसे तिळदान । अहंतेचें ॥ १९ ॥
तेथ असंवरें आनंदें । अलौकिकही कांहीं स्फुंदे ।
श्रीकृष्ण म्हणे सद्गदें । वेळोवेळां ॥ १६२० ॥
या अवस्थांची कांहीं । कौरवातें परी नाहीं ।
म्हणोनि रायें तें कांहीं । कल्पावें जंव ॥ २१ ॥
तंव जाला सुखलाभु । आपणपां करूनि स्वयंभु ।
बुझाविला अवष्टंभु । संजयें तेणें ॥ २२ ॥

१ स्तब्धता, गर्हिवर

तेथ कोणी येकी अवसरी । होआवी ते करूनि दुरी ।
रावो म्हणे संजया परी । कैसी तुझी गा ॥ २३ ॥
तेणें तूतें येथें व्यासें । बसविलें कासया उद्देशें ।
अप्रसंगामाजीं ऐसें । बोलसी काई ॥ २४ ॥
रानींचें राउळा नेलिया । दाही दिशा मानी सुनिया ।
कां रात्री होय पाहलया । निशाचरां ॥ २५ ॥
जो जेथींचें गौरव नेणे । तयासि तें भिगुळवाणें ।
म्हणौनि अप्रसंगु तेणें । म्हणावा कीं तो ॥ २६ ॥
मग म्हणे सांगें प्रस्तुत । उदयलेंसे जें उत्कंठित ।
तें कोणासि वा रे जैत । देईल शेवटीं ॥ २७ ॥
एऱ्हवीं विशेषें बहुतेक । आमुचें ऐसें मानसिक ।
जे दुर्योधनाचे अधिक । प्रताप सदा ॥ २८ ॥
आणि येरांचेनि पाडें । दळही याचें देव्हडें ।
म्हणौनि जैत फुडें । आणिल ना तें ॥ २९ ॥
आम्हां तंव गमे ऐसें । ना तुझें जोतीष कैसें ।
तें नेणों संजया असे । तैसें सांग पां ॥ १६३० ॥

यत्र योगेश्वरः कृष्णो यत्र पार्थो धनुर्धरः ।
तत्र श्रीर्विजयो भूतिर्ध्रुवा नीतिर्मतिर्मम ॥ ७८ ॥

यया बोला संजयो म्हणे । जी येरयेरांचें मी नेणें ।
परी आयुष्य तेथें जिणें । हें फुडें कीं गा ॥ ३१ ॥
चंद्र तेथें चंद्रिका । शंभु तेथें अंबिका ।
[illegible]न तेथें विवेका । असणें कीं जी ॥ ३२ ॥
गो तेथें कटक । सौजन्य तेथें सोयरीक ।
न्हे तेथें दाहक । सामर्थ्य कीं ॥ ३३ ॥

१ दिमूळ. २ युद्ध.

दया तेथें धर्मु । धर्मु तेथें सुखागमु ।
सुखीं पुरुषोत्तमु । असे जैसा ॥ ३४ ॥
वसंत तेथें वनें । वन तेथ सुमनें ।
सुमनीं पालिंगनें । सारंगांचीं ॥ ३५ ॥
गुरु तेथ ज्ञान । ज्ञानीं आत्मदर्शन ।
दर्शनीं समाधान । आथी जैसें ॥ ३६ ॥
भाग्य तेथ विलासु । सुख तेथ उल्हासु ।
हें असो तेथ प्रकाशु । सूर्य जेथें ॥ ३७ ॥
तैसे सकळ पुरुषार्थ । जेणें स्वामी कां सनाथ ।
तो श्रीकृष्णरावो जेथ । तेथ लक्ष्मी ॥ ३८ ॥
आणि आपलेनि कांतेसीं । ते जगदंबा जयापासीं ।
अणिमादिकी काय दासी । नव्हती तयातें ॥ ३९ ॥
कृष्ण विजयस्वरूप निजांगें । तो राहिला असे जेणें मार्गें ।
तें जयो लागवेगें । तेथेंचि आहे ॥ १६४० ॥
विजयो नामें अर्जुन विख्यातु । विजयस्वरूप श्रीकृष्णनाथु ।
श्रियेसीं विजय निश्चितु । तेथेंचि असे ॥ ४१ ॥
तयाचिये देशींच्या झाडीं । कल्पतरूतें होडी ।
न जिणावें कां येवढीं । मायबापें असतां ॥४१॥
ते पाषाणही आघवे । चिंतारत्नें कां नोहावे ।
तिये भूमिके का न यावें । सुवर्णत्व ॥ ४३ ॥
तयांचिया गांवींचिया । नदी अमृतें वाहाविया ।
नवल कायि राया । विचारीं पां ॥ ४४ ॥
तयाचे [१]बिसाट शब्द । सुखें म्हणों येती वेद ।
सदेह सच्चिदानंद । कां नोहावे ते ॥ ४५ ॥

१ धुने २ मुग्याचीं

पैं स्वर्गापवर्ग दोन्ही । इयें पदें तया अधीनीं ।
श्रीकृष्ण बाप जननी । कमळा जया ॥ ४६ ॥
म्हणौनि जिया वाहीं उभा । तो लक्ष्मीयेचा वल्लभा ।
तेथ सर्वसिद्धि स्वयंभा । येर मी नेणें ॥ ४७ ॥
आणि समुद्राचा मेघु । उपयोगें तयाहूनि चांगु ।
तैसा पार्थी आजि लागु । आहे तये ॥ ४८ ॥
कनकत्वदीक्षागुरु । लोहा परिसु होय कीरु ।
परि जगा पोसिता व्यवहारु । तेंचि जाणे ॥ ४९ ॥
येथ गुरुत्वा येतसे उणें । ऐसें झणें कोण्ही म्हणे ।
वन्हि प्रकाश दीपपणें । प्रकाशी आपुला ॥ १६५० ॥
तैसा देवाचिया शक्ती । पार्थु देवासीचि वहुती ।
परी मानें इयें स्तुति- । गौरव असे ॥ ५१ ॥
आणि पुत्रें मी सर्व गुणीं । जिणावा हे वापा शिराणी ।
तरी ते शार्ङ्गपाणी । फळा आली ॥ ५२ ॥
किंवहुना ऐसा नृपा । पार्थु जालासे कृष्णकृपा ।
तो जयाकडे साक्षेपा । रीती आहे ॥ ५३ ॥
तोचि गा विजयासि ठावो । तेथ तुज कोण संदेहो ।
तेथ न ये तरी वावो । विजयोचि होय ॥ ५४ ॥
म्हणौनि जेथ श्री तेथें श्रीमंतु । जेथ तो पांडुचा सुतु ।
तेथ विजय समस्तु । अभ्युदयो तेथ ॥ ५५ ॥
जरी व्यासाचेनि साचें । धिरे मन तुमचें ।
तरी या बोलाचें । ध्रुवचि माना ॥ ५६ ॥
जेथ तो श्रीवल्लभु । जेथ भक्तकदंबु ।
तेथ सुख आणि लाभु । मंगळाचा ॥ ५७ ॥

१ खरेपणानें २ विश्वास धरीत असेल. ३ भक्तश्रेष्ठ.

या बोला आन होये । तरि व्यासाचा अंकु न वाहे ।
ऐसें गाजोनि बाहे । उभिली तेणें ॥ ५८ ॥
एव भारताचा आवाका । आणूनि श्लोका येका ।
सजयें कुरुनायका । दिधला हातीं ॥ ५९ ॥
जैसा नेणों केवढा वन्ही । परी गुणार्मी ठेउनी ।
आणिजे सूर्याची हानी । निस्तरावया ॥ १६६० ॥
तेसें शब्दब्रह्म अनत । जालें सवालक्ष भारत ।
भारताचें शतें सात । सर्वस्व गीता ॥ ६१ ॥
तयाही साता शताचा । इत्यर्थु हा श्लोक शेषींचा ।
व्यासशिष्य संजयाचा । पूर्णोद्धारु जो ॥ ६२ ॥
येणें येकेंचि श्लोकें । राहे तेणें असकें ।
अविद्याजाताचें निकें । जितिलें होय ॥ ६३ ॥
ऐसे श्लोक शतें सात । गीतिचीं पदें आगे वाहत ।
पदें म्हणों कीं परमामृत । गीताकाशींचें ॥ ६४ ॥
कीं आत्मराजाचिये सभे । गीते वोडवले हे खाबे ।
मज श्लोक प्रतिभे । ऐसे येत ॥ ६५ ॥
कीं गीता हे सप्तशती । मंत्रप्रतिपाद्य भगवती ।
मोहमहिषा मुक्ती । आनंदली असे ॥ ६६ ॥
म्हणौनि मनें कायें वाचा । जो सेवकु होईल इयेचा ।
तो स्वानंदसाम्राज्याचा । चक्रवर्ती करी ॥ ६७ ॥
कीं अविद्यातिमिररोखें । श्लोक सूर्यातें पैजा जिंके ।
ऐसे प्रकाशिले गीतामिखें । रायें श्रीकृष्णें ॥ ६८ ॥
कीं श्लोकाक्षरद्राक्षलता । माडव जाली आहे गीता ।
संसारपथश्रांता । विसवावया ॥ ६९ ॥

कीं सभाग्य संतीं भ्रमरीं । केले ते श्लोककल्हारीं ।
श्रीकृष्णास्यसरोवरीं । सासिन्नलीं हे ॥ १६७० ॥
कीं श्लोक नव्हती आन । गमे गीतेचें महिमान ।
वाखाणिते वंदिजन । उद्दंड जैसे ॥ ७१ ॥
कीं श्लोकांचिया आवारा । सात शतेंकरूनि सुंदरा ।
सर्वागम गीतापुरा । वसों आले ॥ ७२ ॥
कीं निजकांता आत्मया । आवडी गीता मिळावया ।
श्लोक नव्हती बाह्या- । पसरु कां जो ॥ ७३ ॥
कीं गीताकमळींचे भृंग । कीं हे गीतासागरतरंग ।
कीं हरीचे हे तुरंग । गीतारथींचे ॥ ७४ ॥
कीं श्लोकसर्वतीर्थसंघातु । आला श्रीगीतिगंगे आंतु ।
जे अर्जुन नर सिंहस्थु । जाला म्हणौनि ॥ ७५ ॥
कीं नोहे हे श्लोकश्रेणी । अचिंतचित्तचिंतामणी ।
कीं निर्विकल्पां लायणी । कल्पतरूंची ॥ ७६ ॥
ऐसिया शतें सात श्लोकां । परी आगळा येकयेका ।
आतां कोण वेगळिका । वानावा पां ॥ ७७ ॥
तान्ही आणि पारठी । इया कामधेनूतें दिठी ।
सूनि जैसिया गोठी । कीजती ना ॥ ७८ ॥
दीपा आगिलु मागिलु । सूर्ये धाकुटा वडीलु ।
अमृतसिंधु खोलु । उथळु कायसा ॥ ७९ ॥
तैसे पहिले सरते । श्लोक न म्हणावे गीते ।
जुनीं नवीं पारिजातें । आहाती काई ॥ १६८० ॥
आणि श्लोका पाडु नाहीं । हें कीर समर्थूं काई ।
येथ वाच्य वाचकींहीं । भागु न धरी ॥ ८१ ॥

१ अचिन्त=चिन्ताहीन, विरक्त.

जे इये शास्त्रीं येकु । श्रीकृष्णचि वाच्य वाचकु ।
हें प्रसिद्ध जाणे लोकु । भलताही ॥ ८२ ॥
येथें अर्थें तेंचि पाठें । जोडे येवढेंनि घटें ।
वाच्यवाचक येकवटें । साधितें शास्त्र ॥ ८३ ॥
म्हणोनि मज कांहीं । समर्थनीं आतां विषय नाहीं ।
गीता जाणा हे वाङ्मयी । श्रीमूर्ति प्रभूची ॥ ८४ ॥
शास्त्र वाचें अर्थें फळे । मग आपण मावळे ।
तैसें नव्हे हें सगळें । परब्रम्हाचि ॥ ८५ ॥
कैसा विश्वाचिया कृपा । करूनि महानंद सोपा ।
अर्जुनव्याजें रूपा । आणिला देवें ॥ ८६ ॥
चकोराचेनि निमित्तें । तिन्ही भुवनें संततें ।
निवविलीं कळावंतें । चंद्रें जेवीं ॥ ८७ ॥
कां गोतमाचेनि मिषें । कळिकाळज्वरितोद्देशें ।
पाणिढाळु गिरीशें । गंगेचा केला ॥ ८८ ॥
तैसें गीतेचें हें दुभतें । वत्स करूनि पार्थातें ।
दुभीनली जगापुरतें । श्रीकृष्णगाय ॥ ८९ ॥
येथें जीवें जरी नाहाल । तरी हेचि कीर होआल ।
ना तरी पाठमिषें तिंबाल । जीभचि जरी ॥ १६९० ॥
तरी लोह एकें अंशें । झगटलिया परिसें ।
येरीकडे अपैसें । सुवर्ण होय ॥ ९१ ॥
तैसी पाठाची ते वाटी । श्लोकपाद लावा ना जंव वोठीं ।
तंव ब्रम्हतेची पुष्टी । येईल आंगा ॥ ९२ ॥
ना येणेंसीं मुख वांकडें । करूनि ठाकाल कानवडें ।
तरी कानींही घेतां पडे । तेंचि लेख ॥ ९३ ॥

जे हे श्रवणें पाठें अर्थें । गीता नेदी मोक्षाअरौतें ।
जैसा समर्थ दाता कोण्हातें । नास्ति न म्हणे ॥ ९४ ॥
म्हणोनि आणतयासवा । गीताचि येकी सेवा ।
काय कराल आघवां । शास्त्रीं येरीं ॥ ९५ ॥
आणि कृष्णार्जुनीं मोकळी । गोठी चावळिली जे निराळी ।
ते श्रीव्यासें केली करतळीं । घेवों ये ऐसी ॥ ९६ ॥
बाळकातें वोरसें । माय जें जेवऊं बैसे ।
तें तया ठाकती तैसे । घांस करी ॥ ९७ ॥
कां अफाटा समीरणा । आपैतेंपण शाहाणा ।
केलें जैसें विंजणा । निर्मूनियां ॥ ९८ ॥
तैसें शब्दें जें न लभे । तें घडूनियां अनुष्टुभें ।
स्त्रीशूद्रादिप्रतिभे । सामाविलें ॥ ९९ ॥
स्वातीचेनि पाणियें । न होती जरी मोतियें ।
तरी अंगीं सुंदराचिये । का शोभती तियें ॥ १७०० ॥
नादु माध्या न येतां । तरी कां गोचरु होता ।
फुलें न होतां घेपता । आमोदु केवीं ॥ १ ॥
गोडी न होती पक्वान्नें । तरी कां फावती रसनें ।
दर्पणावीण नयनें । नयनु कां दिसे ॥ २ ॥
भ्रमा श्रीगुरुमूर्ति । न रिगता हृदयपंथीं ।
तरी कां ह्या उपास्ती । आकळता तो ॥ ३ ॥
तैसें वस्तु जें असंख्यात । तया संख्या शतें सात ।
न होती तरी कोणा येथ । फावों शकतें ॥ ४ ॥
मेघ सिंधूचें पाणी वाहे । तरी जग तयातेंचि पाहे ।
कां जें उमप तें नोहे । ठाकतें कोण्हा ॥ ५ ॥

---

१ सवा=संगती, सहित. २ प्रेमानें.

आणि वाचा जें न पवे । तें हे श्लोक न होते बरवे ।
तरी कानें मुखें फावे । ऐसें कां होतें ॥ ६ ॥
म्हणोनि श्रीव्यासाचा हा थोरु । विश्वा जाला उपकारु ।
जे श्रीकृष्ण उक्ती आकारु । ग्रंथाचा केला ॥ ७ ॥
आणि तोचि हा मी आतां । श्रीव्यासाचीं पदें पाहातपाहतां ।
आणिला श्रवणपथा । मऱ्हाठिया ॥ ८ ॥
व्यासादिकांचे उन्मेख । राहाटती जेथ साशंक ।
तेथ मीही रक येक । चावळी करीं ॥ ९ ॥
परी गीता ईश्वरु भोळा । ले व्यासोक्तिकुसुममाळा ।
तरी माझिया दूर्वादळा । ना न म्हणे कीं ॥ १७१० ॥
आणि क्षीरसिंधूचिया तटा । पाणिया येती गजघटा ।
तेथ काय मुरकुटा । वारिजत असे ॥ ११ ॥
पाखफुटें पाखिरूं । नुडे तरी नभींच थिरु ।
गगन आक्रमी सत्वरु । तो गरुडही तेथ ॥ १२ ॥
राजहंसाचें चालणें । भूतळीं जालिया शाहाणे ।
आणिकें काय कोणें । चालवेंचि ना ॥ १३ ॥
जी आपुलेनि अवकाशें । अगाध जळ घेपे कलशें ।
चुळीं चूळपणाऐसें । भरूनि न निघे ॥ १४ ॥
दिवटीच्या आंगीं थोरी । तरी ते बहु तेज धरी ।
वाती आपुलियापरी । आणीच कीं ना ॥ १५ ॥
जी समुद्राचेनि पैसें । समुद्रीं आकाश आभासे ।
थिल्लरीं थिल्लराऐसें । बिंबेचि पैं ॥ १६ ॥
तेवि व्यासादिक महामती । यावरीं येती इये ग्रंथीं ।
मा आम्ही ठाकों हे युक्ती । न मिळे कीर ॥ १७ ॥

जिये सागरीं जळचरें। संचरती मंदराकारें।
तेथ देखोनि शफरें येरें। पोहों न लाहती॥ १८॥
अरुण आंगाजवळिके। म्हणोनि सूर्यातें देखे।
मा भूतळींची न देखे। मुंगी काई॥ १९॥
यालागीं आम्हां प्राकृतां। देशिकारें बंधें गीता।
म्हणणें हें अनुचिता। कारण नोहे॥ २०॥
आणि वापु पुढां जाये। तें घेत पाउलाची सोये।
बाळ ये तरी न लाहे। पावों कायी॥ २१॥
तैसा व्यासाचा मागोवा घेतु। भाष्यकारांतें वाट पुसतु।
अयोग्यही मी न पवतु। कें जाईन॥ २२॥
आणि पृथ्वी जयाचिया क्षमा। नुबगे स्थावरजंगमा।
जयाचेनि अमृतें चंद्रमा। निववी जग॥ २३॥
जयाचें आंगिक असिकें। तेज लाहोनि अर्कें।
आंधाराचें सावाइकें। लोटिजत आहे॥ २४॥
समुद्रां जयाचें तोय। तोया जयाचें माधुर्य।
माधुर्या सौंदर्य। जयाचेनि॥ २५॥
पवना जयाचें बळ। आकाश जेणें पघळ।
ज्ञान जेणें उज्वळ। चक्रवर्ती॥ २६॥
वेद जेणें सुभाप। सुख जेणें सोल्लास।
हें असो रूपस। विश्व जेणें॥ २७॥
जो सर्वोपकारी समर्थु। सद्गुरु श्रीनिवृत्तिनाथु।
राहटत असे मजहीआंतु। रिघोनियां॥ २८॥
आतां आयती गीता जगीं। मी सांगें मऱ्हाठिया भंगीं।
येथ कें विस्मयालागीं। ठावो आहे॥ २९॥

१ पसारा, २ शब्दांनीं.

श्रीगुरुचेनि नांवें माती । डोंगरीं जयापासीं होती ।
तेणें कोळियें त्रिजगती । येकवद केली ॥ ३० ॥
चंद्रनें वेधलीं झाडें । जालीं चंद्नाचेनि पाडें ।
वसिष्ठें मांडली कीं मांडे । मानूसीं शाटी ॥ ३१ ॥
मा मी तंव चित्ताथिला । आणि श्रीगुरु ऐसा दादुला ।
जो दिठीवेनि आपुला । बैसवी पदीं ॥ ३२ ॥
आधींचि देखणी दिठी । वरी सूर्य पुरवी पाठी ।
तें न दिसे ऐसी गोठी । कें़ही आहे ॥ ३३ ॥
म्हणोनि माझें नित्य नवें । श्वासोच्छ्वासही प्रबंध होआवे ।
श्रीगुरुकृपा काय नोहे । ज्ञानदेवो म्हणे ॥ ३४ ॥
याकारणें मियां । श्रीगीतार्थ मऱ्हाठिया ।
केला लोकां यया । दिठीचा विषो ॥ ३५ ॥
परी मऱ्हाटे बोल रंगें । कवळितां पैं गीतांगें ।
तें गातयाचेनि पैंगें । हेकाडता नोहे ॥ ३६ ॥
म्हणोनि गीता गावों म्हणे । तें गाणिवे होती लेणें ।
ना मोकळें तरि उणें । गीता ही न आणिती ॥ ३७ ॥
सुंदर आंगीं लेणें न सूये । तें तो मोकळा शृंगारु होये ।
ना लेइलें तरि आहे । तेंसें कें उचित ॥ ३८ ॥
कां मोतियांची जैसी जाती । सोनयाही मान देती ।
ना तरी मानविती । अंगेंचि सडीं ॥ ३९ ॥
ना ना गुंफिलीं कां मोकळीं । उणीं न होती परिमळीं ।
वसंतागमींचीं वाटोळीं । मोगरीं जैसीं ॥ ४० ॥
तैसा गाणिवेतें मिरवी । गीतेंवीणही रंगु दावी ।
तो लोभाचा प्रबंधु ओवी । केला मियां ॥ ४१ ॥

१ एकवट. २ गाण्याच्या कुशलतेनें. ३ हौसेनें, आवडीनें.

तेणें आबालसुबोधें । वोवियेचेनि प्रबंधें ।
ब्रह्मरससुस्वादें । अक्षरें गुंथिलीं ॥ ४१ ॥
आतां चंदनाच्या तरुवरीं । परिमळालागीं फुलवरीं ।
पारखणें जियापरी । लागेना कीं ॥ ४२ ॥
तैसा प्रबंधु हा श्रवणीं । लागतखेंवो समाधि आणी ।
येकिलियाही वाखाणी । काय व्यसन न लवी ॥ ४३ ॥
पाठ करितां व्याजें । पांडित्यें येती वेषजे ।
तें अमृतातें नेणिजे । फावलिया ॥ ४५ ॥
तैसेनि आइतेपणें । कवित्व जालें हें उपेणें ।
मननिदिध्यास श्रवणें । जिंतलें आतां ॥ ४६ ॥
हे स्वानंदभोगाची सेल । मलतयासीचि देईल ।
सर्वेंद्रियां पोषवील । श्रवणाकरवीं ॥ ४७ ॥
चंद्रातें आंगवणें । भोगूनि चकोर शाहाणे ।
परी फावे जैसें चांदिणें । भलतयाही ॥ ४८ ॥
तैसें अध्यात्मशास्त्रीं इयें । अंतरंगचि अधिकारियें ।
परी लोकु वाक्चातुर्यें । होईल सुखिया ॥ ४९ ॥
ऐसें श्रीनिवृत्तिनाथाचें । गौरव आहे जी साचें ।
ग्रंथु नोहे हें कृपेचें । वैभव तिये ॥ ५० ॥
क्षीरसिंधुपरिसरीं । शक्तीच्या कर्णकुहरीं ।
नेणों कें श्रीत्रिपुरारीं । सांगितलें जें ॥ ५१ ॥
तें क्षीरकल्लोळाआंतु । मकरोदरीं गुप्तु ।
होता तयाचा हातु । पैठें जालें ॥ ५२ ॥
तो मत्स्येंद्र सप्तशृंगीं । भग्नावयव चौरंगी ।
भेटला कीं तो सर्वांगीं । संपूर्ण जाला ॥ ५३ ॥

---

१ शोभेल. २ विश्रांतिस्थान. ३ उत्तम वांटा.

मग समाधि अव्यया । भोगावी वासना यया ।
ते मुद्रा श्रीगोरक्षराया । दिधली मीनीं ॥ ५४ ॥
तेणें योगाब्जिनीसरोवरु । विषयविध्वंसैकवीरु ।
तिये पदीं का सर्वेश्वरु । अभिषेकिला ॥ ५५ ॥
मग तिहीं ते शांभव । अद्वयानंदवैभव ।
संपादिलें सप्रभव । श्रीगहिनीनाथा ॥ ५६ ॥
तेणें कळिं कवळितु भूतां । आज्ञा केली निरुता ।
ते आज्ञा श्रीनिवृत्तिनाथा । दिधली ऐसी ॥ ५७ ॥
ना आदिगुरु शंकरा । लागोनि शिष्यपरंपरा ।
बोधाचा हा संसरा । जाला जो आमुतें ॥ ५८ ॥
तो हा तूं घेऊनि आघवा । कळीं गिळितयां जीवां ।
सर्व प्रकारीं धांवा । करीं पां वेगीं ॥ ५९ ॥
आधींच तंव तो कृपाळु । वरी गुरुआज्ञेचा बोलु ।
जाला जैसा वरिषाकाळु । खवळणें मेघां ॥ ६० ॥
मग आर्ताचेनि वोरसें । गीतार्थग्रंथनमिसें ।
वर्षला शांतरसें । तो हा ग्रंथु ॥ ६१ ॥
तेथ पुढां मी बापिया । मांडला आर्ती आपुलिया ।
कीं यासाठीं येवढिया । आणिलों यशा ॥ ६२ ॥
एवं गुरुक्रमें लाधलें । समाधिधन जें आपुलें ।
तें ग्रंथें बांधोनि दिधलें । गोसावी मज ॥ ६३ ॥
वांचूनि पढे ना वाची । ना सेवाही जाणे स्वामीची ।
ऐशिया मज ग्रंथाची । योग्यता कें असे ॥ ६४ ॥
परी साचचि गुरुनाथें । निमित्त करूनि मातें ।
प्रबंधव्याजें जगातें । रक्षिलें जाणा ॥ ६५ ॥

तुम्ही पुरोहितगुणें । मी वोलिलों पुरें उणें ।
तें तुम्हीं माउलीपणें । उपसाहिजो जी ॥ ६६ ॥
शब्द कैसा घडिजे । प्रमेयीं कैसें पां चढिजे ।
अलंकारु म्हणिजे । काय तें नेणें ॥ ६७ ॥
सायिखडेयाचें बाहुलें । चालवित्या सूत्राचेनि चाले ।
तैसा मातें दावीत बोले । स्वामी तो माझा ॥ ६८ ॥
यालागीं मी गुणदोष-१ विषीं क्षमाविना विशेष ।
जे मी संजात ग्रंथलों देख । आचार्यें कीं ॥ ६९ ॥
आणि तुम्हां संतांचिये सभे । जें उणिवेंसीं ठाके उभें ।
तें पूर्ण नोहे तैं लोभें । तुम्हांसीचि कोपे ॥ ७० ॥
सिवतलियाही परिसें । लोहत्वाचिये अवदसे ।
न मुकिजे आयसें । तें कवणा बोलु ॥ ७१ ॥
वोहळें हेंचि करावें । जे गंगेचें आंग ठाकावें ।
मगही गंगा जरी नोहावें । तैं तो काय करी ॥ ७२ ॥
म्हणौनि भाग्ययोगें बहुवें । तुम्हां संतांचे मी पायें ।
पातलों आतां कें आहे । उणें जगीं ॥ ७३ ॥
अहो जी माझेनि स्वामी । मज संत जोडूनि तुम्हीं ।
दिधलेति तेणें सर्वकामीं । परिपूर्ण जालों ॥ ७४ ॥
पाहा पां मातें तुम्हांसांगडें । माहेर तेणें सुरवाडें ।
ग्रंथाचें आळियाडें । सिद्धी गेलें ॥ ७५ ॥
जी कनकाचें निखळ । वोतूं येईल भूमंडळ ।
चिंतारत्नीं कुळाचळ । निर्मूं येती ॥ ॥ ७६ ॥
सातांही हो सागरातें । सोपें भरितां अमृतें ।
दुवाड नोहे तारांतें । चंद्र करितां ॥ ७७ ॥

१ गुरूंनीं पुढाकार दिल्यामुळें.

कल्पतरूचे आराम । लाविता नाहीं विषम ।
परी गीतार्थाचे वर्म । निवडू न ये ॥ ७८ ॥
तो मी येकु सर्व मुका । बोलोनि मऱ्हाटिया भाखा ।
करीं डोळेवरी लोकां । घेवों ये ऐसें ॥ ७९ ॥
हा ग्रंथसागरु येव्हडा । उतरोनि पैलीकडा ।
कीर्तिविजयाचा धेडा । नाचे जो का ॥ ८० ॥
गीतार्थाचा आवारु । कळशेसीं महामेरु ।
रचूनि माझीं श्रीगुरु । लिंग जें पूजीं ॥ ८१ ॥
गीता निष्कपट माय । चुकोनि तान्हें हिंडे जें वाय ।
ते मायपूतां मेटी होय । हा धर्म तुमचा ॥ ८२ ॥
तुम्हा सज्जनांचें केलें । आकळुनी जी मी बोलें ।
ज्ञानदेव म्हणे येंकुलें । तेसें नोहे ॥ ८३ ॥
काय बहु बोलों सकळा । मेळविलो जन्मफळा ।
ग्रंथसिद्धीचा सोहळा । दाविला जो हा ॥ ८४ ॥
मियां जैसजैसिया आशा । केला तुमचा भरवसा ।
ते पुरवूनि जी बहुवसा । आणिलों सुखा ॥ ८५ ॥
मजलागीं ग्रंथाची स्वामी । दुजी सृष्टि जे हे केली तुम्हीं ।
ते पाहोनि हासों आम्हीं । विश्वामित्रातेंही ॥ ८६ ॥
जे असोनि त्रिशंकुदोषें । घातयाही आणावें धोसें ।
तें नासतें कीजे कीं ऐसें । निर्माव नाहीं ॥ ८७ ॥
शंभू उपमन्यूचेनि मोहें । क्षीरसागरुही केला आहे ।
येथ सोही उपमे सरी नोहे । जे विषगर्भ कीं ॥ ८८ ॥
अंधकारनिशाचरां । गिळितां सूर्यें चराचरा ।
धांवा केला तरी खरा । ताउनी कीं तो ॥ ८९ ॥

१ लिंबपिंचीत २ त्रिशंकूसाठीं ३ उणेंपण

तातलिया जगाकारणें । चंद्रें वोंचिलें चांदणें ।
तया सदोषा केविं म्हणें । सारखें हें ॥ ९० ॥
म्हणोनि तुम्हीं मज संतीं । मंथरूप जो हा त्रिजगतीं ।
उपयोग केला तो पुढती । निरुपम जी ॥ ९१ ॥
किंबहुना तुमचें केलें । धर्मकीर्तन हें सिद्धी गेलें ।
येथ माझें जी उरलें । पाईकपण ॥ ९२ ॥
आतां विश्वात्मकें देवें । येणें वाग्यज्ञें तोषावें ।
तोषोनि मज द्यावें । पसायदान हें ॥ ९३ ॥
जे खळांची व्यंकटी सांडो । तया सत्कर्मी रती वाढो ।
भूतां परस्परें पडो । मैत्र जीवाचें ॥ ९४ ॥
दुरिताचें तिमिर जावो । विश्व स्वधर्मसूर्यें पाहो ।
जो जें वांछील तो तें लाहो । प्राणिजात ॥ ९५ ॥
वर्षत सकळमंगळीं । ईश्वरनिष्ठांची मांदियाळी ।
अनवरत भूतळीं । भेटो तयां भूतां ॥ ९६ ॥
चलां कल्पतरूंचे अरव । चेतनाचिंतामणीचे गांव ।
बोलते जे अर्णव । पीयूषाचे ॥ ९७ ॥
चंद्रमे जे अलांछन । मार्तंड जे तापहीन ।
ते सर्वांही सदा सज्जन । सोयरे होतु ॥ ९८ ॥
किंबहुना सर्वसुखीं । पूर्ण होऊनि तिहीं लोकीं ।
भजिजो आदिपुरुखीं । अखंडित ॥ ९९ ॥
आणि ग्रंथोपजीविये । विशेषीं लोकीं इये ।
दृष्टादृष्टविजयें । होआवें जी ॥ १८०० ॥
येथ म्हणे श्रीविश्वेशरावो । हा होईल दानपसावो ।
येणें वरें ज्ञानदेवो । सुखिया झाला ॥ १ ॥

१ वक्रदृष्टि. २ समुदाय. ३ अंकुर, कोंभ.

ऐसें युगीं वरी कळीं । आणि महाराष्ट्रमंडळीं ।
श्रीगोदावरीच्या कूळीं । दक्षिणिलीं ॥ २ ॥
त्रिभुवनैकपवित्र । अनादि पंचकोश क्षेत्र ।
जेथ जगाचें जीवनसूत्र । श्रीमहालया असे ॥ ३ ॥
तेथ इंदुवंशविलासु । जो सकळकळानिवासु ।
न्यायातें पोपी क्षितीशु । श्रीरामचंद्रु ॥ ४ ॥
तेथ महेशान्वयसंभूतें । श्रीनिवृत्तिनाथसुतें ।
केलें ज्ञानदेवें गीतें । देशीकार लेणें ॥ ५ ॥
एवं भारताच्या गांवीं । भीष्मनाम प्रसिद्ध पर्वीं ।
श्रीकृष्णार्जुनीं बरवीं । गोठी जे केली ॥ ६ ॥
जें उपनिषदांचें सार । सर्व शास्त्रांचें माहेर ।
परमहंसीं सरोवर । सेविजे जें ॥ ७ ॥
तिये गीतेचा कलशु । संपूर्ण हा अष्टादशु ।
म्हणे निवृत्तिदासु । ज्ञानदेवो ॥ ८ ॥
पुढती पुढती पुढती । इया ग्रंथपुण्यसंपत्ती ।
सर्वसुखीं सर्वभूतीं । संपूर्ण होइजे ॥ ९ ॥
शके बाराशतें बारोत्तरें । तैं टीका केली ज्ञानेश्वरें ।
सच्चिदानंदबाबा आदरें । लेखकु जाहला ॥ १८१० ॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे मोक्षसंन्यासयोगो नाम अष्टादशोऽध्यायः

---

१ पाठभेद–यदुवंश.

श्रीएकनाथ महाराजांनीं ज्ञानेश्वरी ग्रंथाचें संशोधन केल्यानंतर ज्ञानेश्वरीसंबंधानें केलेल्या ओंव्या–

श्रीशके पंधराशें साहोत्तरीं । तारणनामसंवत्सरीं ।
एकाजनार्दनें अत्यादरीं । गीता–ज्ञानेश्वरी प्रतिशुद्ध केली १
ग्रंथ पूर्वीच अतिशुद्ध । परि पाठांतरीं शुद्ध अबद्ध ।
तो शोधूनियां एवंविध । प्रतिशुद्ध सिद्ध ज्ञानेश्वरी ॥ २ ॥
नमो ज्ञानेश्वरा निष्कलंका। जयाची गीतेची वाचितां टीका।
ज्ञान होय लोकां । अतिभाविकां ग्रंथार्थियां ॥ ३ ॥
बहुकाळपर्वणी गोमटी । भाद्रपदमास कपिलाषष्ठी ।
प्रतिष्ठानीं गोदातटीं । लेखनकामाठीं संपूर्ण जाहली ॥ ४ ॥
ज्ञानेश्वरीपाठीं । जो ओंवी करील मऱ्हाटी ।
तेणें अमृताचे ताटीं । जाण नरोटी ठेविली ॥ ५ ॥

॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥

श्रीज्ञानेश्वरीमाहात्म्य

भाव धरूनियां वाची ज्ञानेश्वरी । कृपा करी हरि तयावरी १
स्वमुखें आपण सांगे तो श्रीविष्णु । श्रीगीता हा प्रश्नु अर्जुनेंसीं २
तेचि ज्ञानेश्वरी वाचे वदतां साचे । भय कळिकाळाचें नाहीं तया।
एका जनार्दनीं संशय सांडोनी । दृढ धरीं मनीं ज्ञानेश्वरी ४

ज्ञानराज माझी योग्यांची माउली। जेणें निगमवल्ली प्रगट केली।
गीताअलंकार नाम ज्ञानेश्वरी । ब्रह्मानंदलहरी प्रगट केली २